

Reet Kasik

SÕNAMOODUSTUS

EESTI KEELE VARAMU

I

Reet Kasik

SÕNAMOODUSTUS

Uurimus on valminud Tartu Ülikoolis.

Uurimisprojekti on rahastanud riiklik programm
„Eesti keel ja kultuurimälu“ ning Haridus- ja Teadusministeerium

Raamatu väljaandmist on toetanud Tartu Ülikool ja Emakeele Selts.

Retsenseerinud: Krista Kerge
Toimetanud: Katrin Kern
Kaane kujundanud: Kalle Paalits
Küljendanud: Aive Maasalu

ISBN 978-9949-32-984-7 (trükis: sari)
ISBN 978-9949-32-986-1 (pdf: sari)

ISBN 978-9949-32-985-4 (trükis: 1. raamat)
ISBN 978-9949-32-987-8 (pdf: 1. raamat)

Autoriõigus: Reet Kasik, 2015

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SISUKORD

SAATEKS	11
LÜHENDID JA ERIMÄRGID	13
SISSEJUHATUS	14
EESTI SÕNAMOODUSTUSE UURIMISEST	19
SÕNATÄHENDUS JA SÕNAMOODUSTUS	26
KUIDAS SÕNAD TEKIVAD	26
MOODUSTUSTÄHENDUSED	30
Sõna ja mõiste	30
Tähendusstruktuur ja tähenduskategooriad	31
Kategoriaalne tähendus ja moodustustähendus	34
Tähendusstruktuuri tüübid	41
Leksikaalne tähendus ja leksikaliseerumine	44
Tuletusliidete tähendusest	51
Sõnamoodustus ja süntaks	55
MOODUSTUSVIISID	65
Komplekssõnad	65
Tuletamine	67
Muutemorfoloogia ja tuletusmorfoloogia	67
Tüvekaju	71
Tuletis või liitsõna	72
Laensõnad	75
Deskriptiivsed sõnad	77
Tuletusõpetuse mõisteid	78
Tuletamine, tuletis ja tuletusliide	78
Alussõna ja tuletustüvi	82
Tuletustüüp, tuletusmall ja sõnamall	87
Produktiivsus	90
Liitmine	93
Liitsõna moodustusosad ja moodustustüübid	93
Liitsõna ortograafia	97
Muid sõnamoodustusviise	101
Lühendamise	101

Nulltuletus	104
Prefiksid ja prefiksilaadsed sõnaosad	105
KIRJANDUST SÕNAMOODUSTUSE TEOORIA KOHTA	107
VERBIMOODUSTUS	108
MOODUSTUSTÄHENDUSED	108
Kompleksverbide rühmitamine	108
Põhjastamisverbid	113
Enesekohased verbid	116
Muutmisverbid	121
Muutumisverbid	126
Olekuverbid	128
Vahendiverbid	131
Jäljendusverbid	134
Muid moodustustähendusi	136
Modifitseeriv verbimoodustus	138
Korduvuse rõhutamine	139
Hetkelisuse rõhutamine	143
Intensiivsuse rõhutamine	144
MOODUSTUSVIISID	145
Verbiliidetest	145
Liitliited	146
Verbide tuletustüübid	148
<i>ta-</i> , <i>da-</i> , <i>sta-</i> , <i>nda-</i> , <i>lda-</i> , <i>rda-</i> , <i>t-</i> ja <i>a-</i> tuletised	148
<i>le-</i> , <i>t(e)le-</i> , <i>dle-</i> ja <i>sk(e)le-</i> tuletised	160
<i>u-</i> , <i>stu-</i> , <i>bu-</i> , <i>bi-</i> , <i>du-</i> ja <i>di-</i> tuletised	165
<i>tse-</i> tuletised	169
<i>ne-</i> tuletised.....	170
<i>i-</i> , <i>ki-</i> , <i>gi-</i> , <i>ku-</i> ja <i>gu-</i> tuletised	172
<i>ata-</i> ja <i>ahta-</i> tuletised	174
<i>ise-</i> tuletised	175
<i>ka-</i> ja <i>ga-</i> tuletised	175
Liitverbid	176
KIRJANDUST VERBIMOODUSTUSE KOHTA	182
NIMISÕNAMOODUSTUS	183
MOODUSTUSTÄHENDUSED	183
Kompleksnimisõnade rühmitamine	183
Teonimetused	185

Omadusnimetused	192
Tegjanimetused	197
Tulemus- ja objektinimetused	210
Vahendinimetused	215
Koha- ja ajanimetused	219
Asjanimetused	224
Rühmanimetused	236
Modifitseeriv nimisõnamoodustus	239
Mõõdu rõhutamine	240
Soo rõhutamine	243
Väärtuse rõhutamine	246
MOODUSTUSVIISID	250
Käändsõnaliidetest	250
<i>ke(ne)</i> -tuletised	251
Nimisõnaliidetest	252
Denominaalsete nimisõnade tuletustüübid	254
<i>lane</i> -tuletised	254
<i>line</i> -tuletised	256
<i>kond</i> -tuletised	257
<i>stik</i> -tuletised	258
<i>ndus</i> -tuletised	259
<i>lus</i> -tuletised	260
<i>nna</i> -tuletised	261
<i>tar</i> -tuletised	262
<i>nik</i> -tuletised	263
<i>ndik</i> -tuletised	263
<i>kas</i> -tuletised	264
<i>stu</i> -tuletised	265
Deverbaalsete nimisõnade tuletustüübid	266
<i>mine</i> -tuletised	266
<i>ja</i> -tuletised	267
<i>nu</i> -tuletised	268
<i>tu</i> - ja <i>du</i> -tuletised	269
<i>ng</i> -tuletised	270
<i>mus</i> -tuletised	271
<i>e</i> -tuletised	272
<i>u</i> -tuletised	274
<i>is</i> -, <i>tis</i> - ja <i>dis</i> -tuletised	276

<i>i-</i> ja <i>ti-</i> tuletised	277
<i>m-</i> tuletised	278
<i>el-</i> tuletised	279
<i>in-</i> tuletised	280
Denominaalseid ja deverbaalseid nimisõnu hõlmavad tuletustüübid	280
<i>us-</i> ja <i>dus-</i> tuletised	281
<i>ik-</i> , <i>dik-</i> , <i>mik-</i> ja <i>vik-</i> tuletised	286
<i>nd-</i> tuletised	289
<i>ur-</i> , <i>ar-</i> , <i>er-</i> ja <i>r-</i> tuletised	291
<i>la-</i> tuletised	293
<i>k-</i> tuletised	293
<i>ts-</i> tuletised	295
Liitnimisõnad	296
KIRJANDUST NIMISÕNAMOODUSTUSE KOHTA	314
OMADUSSÕNAMOODUSTUS	315
MOODUSTUSTÄHENDUSED	315
Kompleksomadussõnade rühmitamine	315
Suhteomadussõnad	317
Seisundiomadussõnad	320
Possessiivsed omadussõnad	325
Karitiivsed omadussõnad	332
Võrdlusomadussõnad	335
Modifitseeriv omadussõnamoodustus	341
MOODUSTUSVIISID	346
Omadussõnaliidetest	347
Omadussõnade tuletustüübid	348
<i>ne-</i> tuletised	348
<i>line-</i> tuletised	353
<i>lik-</i> tuletised	357
<i>kas-</i> tuletised	361
<i>jas-</i> tuletised	362
<i>tu-</i> ja <i>matu-</i> tuletised	364
<i>s-</i> , <i>as-</i> , <i>las-</i> , <i>us-</i> , <i>es-</i> ja <i>is-</i> tuletised	366
<i>mine-</i> tuletised	367
Muid omadussõnade tuletustüüpe	367
Liitomadussõnad	371
KIRJANDUST OMADUSSÕNAMOODUSTUSE KOHTA	380

MÄÄRSÕNAMOODUSTUS	381
MOODUSTUSTÄHENDUSED	381
Kompleksmäärsõnade rühmitamine	381
Viisimäärsõnad	383
Muid moodustustähendusi	387
MOODUSTUSVIISID	392
Määrsõnaliidetest	392
Määrsõnade tuletustüübid	393
<i>lt</i> -tuletised	393
<i>sti</i> -tuletised	395
<i>mini</i> -tuletised	397
<i>missi</i> -tuletised	398
<i>ti</i> -tuletised	398
<i>tsi</i> -tuletised	400
<i>kesi</i> -tuletised	400
<i>li</i> -tuletised	401
<i>stikku</i> -tuletised	401
<i>si</i> -tuletised	402
<i>ldasa</i> -tuletised	402
<i>ldi</i> -tuletised	403
Muutevormilised määrsõnad	403
Käändsõnavormid	403
Verbivormid	406
Muutevormilised määrsõnaliited	407
Liitmäärsõnad	408
KIRJANDUST MÄÄRSÕNAMOODUSTUSE KOHTA	411
KIRJANDUS	412
SISUJUHT	420

SAATEKS

Vähem kui kümnendik eesti keele sõnadest on lihtsõnad, üle 90% on liitsõnad ja tuletised. Selles raamatus kirjeldatakse, kuidas ja misuguseid tähendusi saab väljendada keele sõnamoodustussüsteemi vahenditega. Raamat on ühelt poolt süntees, mille aluseks on enda ja teiste eesti sõnamoodustuse uurijate aastakümnete jooksul avaldatud raamatud ja artiklid. Teiselt poolt täiendab ja tänapäevastab käsitlus seniseid kirjeldusi mitmest vaatepunktist. Eesti keele teadusliku grammatika sõnamoodustusosa ilmumisest (EKG 1995) möödunud aastate jooksul on teoreetiline keeleteadus oluliselt arenenud. On tekkinud uued uurimissuunad, mis on avanud sõnamoodustuse uurimiseks uusi perspektiive, avardades ja süvendades arusaamist sõnamoodustusprotsesside olemusest ja funktsioonidest.

Keel muutub. Eriti kiiresti muutub ja täieneb sõnavara. Eesti keele sõnamoodustuse senine kirjeldus on toetunud põhiliselt sõnaraamatu-materjalile. Viimastel aastakümnetel on eesti keele kohta koostatud tekstikorpusi ja uurimine on muutunud korpuspõhiseks. Internetitextidest, sh suhtlusmeediast on võimalik jooksvalt registreerida uut, tekstimoodustuse käigus sündivat sõnavara. Korpuspõhine uurimine võimaldab paremini jälgida eri keeleteadusvaldkondade tegelikku keeleteadust ja sõnamoodustusprotsesside rolli tekstiloomes.

Sõnamoodustuse uurimise senist põhisuunda on peamiselt mõjutanud vormikeskne strukturalism, mille positsiooni võttis hiljem üle ka lingvistika generatiivne peavool. Eesti keele sõnamoodustust on siiani enamasti vaadeldud samuti struktuurikeskselt. Nii „Eesti keele grammatika“ sõnamoodustuspeatükk (EKG 1995) kui ka viimane ulatuslik kokkuvõte – Silvi Vare sõnaraamat „Eesti keele sõnapered“ (2012) – põhinevad tuletiste ja liitsõnade vormianalüüsil, kuigi neis, nagu ka paljudes üksikuurimustes, on ülevaatlikumalt või põhjalikumalt käsitletud ka tuletusliidete funktsioone ning tähenduse ja vormi mitmesuguseid vastastikuseid sõltuvusi. Viimastel aastakümnetel jõudsalt arenenud kognitiivsele ja konstruktsioonigrammatika uurimissuunale toetudes on siin raamatus süsteemselt vaadeldud sõnamoodustust kui tähenduste edastamise vahendit. Funktsionaal-tüpoloogiline

lähenedamine toob uut teadmist nii keeleõpetuse kui ka keeleuurimise vajadusi silmas pidades. Rakenduslikust aspektist on see keskse tähtsusega eesti keelekorralduse ja eriti oskuskeelekorralduse arendamiseks, aga praktilise käsiraamatuna annab vajalikku teavet ka igale eestikeelseid tekste koostavale inimesele.

Esituslaadilt on käsitus sünkrooniline ja deskriptiivne, suunaga tähenduselt vormile. Erinevalt EKGst on olulisematele teoreetilistele allikatele ja kasutatud uurimustele tekstis viidatud. Nagu EKGs on ka siin põhipeatükkide lõpus viited kirjeldatud nähtusi avaramalt ja põhjalikumalt käsitlevatele uurimustele ning teemakohastele eesti keele käsitlustele. Kasutatud kirjanduse täielik loetelu on raamatu lõpus.

LÜHENDID JA ERIMÄRGID

AK	ajakirjandus
C	konsonant
IK	ilukirjandus
IM	personaalne internetimeedia (blogid, foorumid, jututoad jms)
N	nimisõna
O	omadussõna
TK	teaduskirjandus
V	verb (sõnamoodustuse kontekstis), vokaal (morfeemi- moodustuse kontekstis)
-	morfeemipiir
+	liitsõnaosade piir
=	kattuv morfeemiosa tüve ja liite piiril
>, <	moodustussuund
?	ebatõenäoline keelend
*	ebagrammatiline keelend

SISSEJUHATUS

Sõnamoodustus on keelekirjeldusvaldkond, mis on ühelt poolt seotud leksikaga, teiselt poolt keele grammatilise süsteemiga. Leksika ja sõnamoodustus on vastastikku seotud selles mõttes, et sõnamoodustus on sõnarikastusvahend: protsessi tulemuseks on uued sõnad oma leksikaalse tähenduse ja grammatikaga (muutevormistik, lausekasutusvõimalused). Sõna kui keelemärgi üks funktsioone on tähistada keelevälise maailma objekte ja nähtusi, mida üldistavalt nimetatakse entiteetideks e olemiteks. Keelevälise tegelikkuse olemite nimetamine ei ole pelk keeleline toiming. Sõnavara osutab, kuidas keelekasutaja tegelikkust kategoriseerib ja nimetab. Nimetamisakt on kognitiivne nähtus, mis sõltub sõnalooja teadmistest, intellektuaalsetest võimetest, kogemustest jm. Sõnamoodustus peegeldab keelelise ja keelevälise maailma vastastikust seotust ja keelekasutaja aktiivset rolli sõnaloomeprotsessis. Teiselt poolt on protsess ise grammatiline: keelevaras olemasolevaid leksikaalseid ja tuletusmorfeeme kindlate reeglite järgi kombineerides moodustatakse uus nimetusüksus – KOMPLEKSSÕNA (liitsõna või tuletis), mille kasutus ja tähendus on moodustusest motiveeritud.¹

Harva on sõnaloo fookuses isoleeritud sõna (nimetusüksuse) moodustamise protsess, keelekasutaja loob uue sõna ikka selle kasutusvajadusest lähtudes. Seetõttu on sõnamoodustusel lisaks otsesele seosele leksikaga kaudne (vahendatud) seos ka keele süntaktilise tasandiga. Uus nimetusüksus kuulub teatud sõnaliiki ja tema lausekasutusvõimalused on tema moodustusega seotud. Niiviisi käsitatuna on sõnamoodustus mitmetasandiline mudel, mis hõlmab keelevälise tegelikkuse olemit, mõistelise, semantilise ja vormilise tasandi (Horecky 1994). Esimesed kaks on keelevabad, s.t ei ole seotud ühegi konkreetse keelega, viimased kaks on keelelised. Semantiline tasand kirjeldab kompleks sõna tähendust ja kasutust, vormitasand kirjeldab selle kuju (moodustajate ühendamise viisi). Sõnamoodustus kui keelekirjelduse

¹ Kuigi lekseem kui mõistetähistaja võib olla ka mitmesõnaline väljend (*osa võtma, ümber hindama, lendav taldrik* 'ufo'), vaadeldakse siin raamatus kompleks sõnadena vaid ühesõnalisi lekseeme.

osa esitab, milliseid tähendusseoseid on sõnamoodustusvahenditega võimalik luua, ning kirjeldab produktiivseid ja reeglipäraseid mustreid – moodustustüüpe ja reegleid –, mida kasutatakse uute nimetusüksuste moodustamiseks.

Komplekssõna TÄHENDUS on otseselt või kaudsemalt motiveeritud ühelt poolt oma moodustajate tähendustest, teiselt poolt üldisematest tähenduskategooriatest, mida need moodustajad esindavad, ja nende tähenduskategooriate semantilistest suhetest. Komplekssõna tähendust võib vaadelda kahest aspektist – onomasioloogiliselt või semasioloogiliselt. Semasioloogiline meetod vaatleb sõnamoodustust suunaga vormilt tähendusele ja keskendub olemasolevate sõnade analüüsile. Meetod on selles mõttes vormikeskne, et otsib vastust küsimusele, mida mingi moodustusmalli järgi loodud komplekssõna leksikaüksusena või oma kontekstis tähendab. Sellest vaatepunktist on eesti käändsõnatuletiste tähendust kirjeldanud nt Silvi Vare (1981, 1984), samal kirjeldusmeetodil põhineb EKG (1995) sõnamoodustuspeatükk.

Onomasioloogiline meetod on vastupidise suunaga ja uurib teatud mõisterühmade ja tähenduskategooriate väljendamise viise ja võimalusi kindlas keeles. Meetod on selles mõttes mõistekeskne, et otsib vastust küsimusele, kuidas kognitiivselt määratletud kategooriaid saab keeleliselt väljendada sõnamoodustuse kaudu. Selle protsessi sisendiks (lähtekohaks) on keeleväline tegelikkus ja väljundiks teatud keelele omasel viisil moodustatud keeleüksus. Keelekasutuses on mõlemad vaatepunktid lahutamatu seotud: semasioloogia on lugeja või kuulaja (sõna tõlgendaja) vaatepunkt, onomasioloogia on sõna looja vaatepunkt. Onomasioloogia ei piirdu ainult sõnamoodustusega, vaid katab kogu leksikoloogia välja, uurides viise, kuidas keeled väljendavad teatud mõisteid.

Esimese onomasioloogilise sõnamoodustusteooria esitas tšehhi lingvist Miloš Dokulil juba 1962, ja kuigi see ei mõjutanud rahvusvahelist uurimisparadigmat nii ulatuslikult nagu Hans Marchandi struktuurikeskne derivatsioonikäsitus (1960), oli sel järgijaid nt slovaki, poola, vene, saksa jt keelte sõnamoodustuse uurijate seas. Sõnamoodustuse vormikeskne ja tähenduskeskne kirjeldus ei välista, vaid täiendavad teineteist, andes sõnamoodustusest kui aktiivsest keeeloomeprotsessist mitmekülgsema ja adekvaatsema pildi. Näiteks Cambridge'i ülikooli väljaandel ilmunud tüpoloogiline ülevaate-teos

„Word-Formation in the World’s Languages“ (Štekauer jt 2012) kirjeldab maailma keeltes levinumaid sõnamoodustusviise ja tüüpe nii struktuursetest kui ka onomasioloogilistest vaatepunktist.

Siinse raamatu jaoks välja töötatud moodustustähenduste kirjelduse meetod põhineb osaliselt Miloš Dokulili, Jan Horecky ja Pavol Štekaueri teoreetilistel käsitlustel, s.t sõnamoodustust vaadatakse kui keekekasutaja aktiivset tegevust, mille eesmärgiks on olemasolevaid keeleüksusi ühendades uue, kompleksse keelemärgi moodustamine mingi keelevälise olemi nimetamiseks. Komplekssõna tähendust kirjeldatakse moodustajate semantiliste funktsioonide kaudu. Sõnamoodustust käsitletakse keelesüsteemi autonoomse osana, mille semantika ja grammatika on omavahel seotud. Komplekssõna vaadeldakse konstruktsioonina – vormi ja tähenduse kooslusena. Konstruktsioon koosneb rohkem kui ühest moodustajast, mis konstruktsioonis väljendavad teatud tähendus kategooriaid. Moodustajad kui leksikoniüksused kuuluvad grammatilisse konstruktsiooni, annavad sellele funktsiooni ja tähenduse. Konstruktsioon ei ole tüüpiliselt seotud vaid ühe tähendusega – eesti sõnamoodustuses saab sama moodustustüübiga väljendada erinevaid tähendusseoseid. Ja vastupidi – enamasti on mingi tähendusstruktuuri väljendamiseks võimalik kasutada eri tüüpi konstruktsioone. Uut kompleksset keelemärki moodustades jälgendatakse valmis kompleks sõnu, mis samuti põhjendab konstruktsioonigrammatilise vaatepunkti kaasamist sõnamoodustuse kirjeldusse.

MOODUSTUSVIISI kirjeldatakse komplekssete keelendite sünteesina, eristades produktiivseid ja ebaproduktiivseid moodustustüüpe. Kirjelduses on olulisel kohal sõnamalli mõiste. Vormiliselt (morfoloogiliselt ja fonoloogiliselt) on sõnamoodustus suures ulatuses olemasolevate sõnade või sõna ja tuletusliite ühendamine uueks kompleksse ehitusega sõnaks, aga keeles on hulgaliselt ka niisuguseid tuletise- või liitsõnakujulisi moodustisi, millel ei ole esmapilgul selget alussõna (*tari-stu, mür-in, kritsel-da-ma, sihver-plaat*). Sellised lekseemid ei ole motiveeritud mingist teisest sõnast, vaid pigem avaramast struktuurimustrist, sõnamallist. Selline moodustus on iseloomulik eriti deskriptiivsõnadele ja laensõnadele, kuid olemasolevate sõnamallide analoogia moodustatakse ka uusi tuletisi ja tüvisõnu.

Põhiosas toetub moodustusviisi kirjeldus eesti grammatikakirjanduse traditsioonidele ja kinnistunud terminoloogiale. Põhjalikumalt

või teistsugustes piirides on kirjeldatud mõningaid valdkondi ja nähtusi, mida varasemad käsitlused pole hõlmanud või on nime-
tanud üksnes möödaminnes. Tähelepanu on pööratud muutemorfo-
loogia ja tuletusmorfoloogia piirinähtustele, nagu kesksõnade
ja võrdevormide asendile sõnamoodustuses, samuti tuletatud ja
muutevormiliste määrsõnade suhtele. Täpsustatud on liitevariandi
ja liitliite mõisteid ning võetud terminoloogilise uuendusena kasu-
tusele sulandliite mõiste tähistama nähtust, kus kaks liidet on kokku
sulanud uueks liigendamatuks tuletusmorfeemiks (nagu *-tle* sõnas
küsi-tle-ma või *-stus* sõnas *töö-stus*). Eraldi tuletusviisina kirjel-
datakse liitsõnatuletust, millega tähistatakse protsessi, kus liitega
moodustatakse kahesõnalisest ühendist (süntaktilisest fraasist või
idiomaatilisest väljendist) komplekssõna, mis on samal ajal nii liit-
sõna kui ka tuletis (*tähele panema* > *tähelepanelik*, *kolm korrust* >
kolmekorruseline).

Kirjeldus hõlmab peale tuletamise ja liitmise ka muid sõnamoo-
dustusviise, nagu nulltuletus ja sõnade lühendamine. Eesmärgiks on
anda sõnamoodustusest võimalikult täielik sünkrooniline ülevaade.
Diakroonilisi selgitusi esitatakse niivõrd, kui see on vajalik sünkroo-
niliste protsesside ja seoste mõistmiseks.

Esituslaadilt on käsitlus sünkrooniline ja deskriptiivne. Eesti sõna-
moodustussüsteemi vaadeldakse sõnaliikide kaupa, suunaga tähendu-
selt vormile. Iga sõnaliigi puhul esitatakse kõigepealt sõnamoodus-
tuse toel väljendatavad tähendusstruktuurid ja nende tähistamiseks
kasutatavad tuletiste ja liitsõnade moodustustüübid, seejärel kirjel-
datakse moodustustüüpide morfoloogilist ja fonoloogilist struktuuri.
Iga tüübi näitena esitatakse lühikesi sõnaloendeid. Ükski loend ei ole
ammendav: ka siis, kui mingi tähendusstruktuuri väljendamiseks
kasutatav moodustustüüp ei ole keeles mingil ajal produktiivne, toimib
moodustustüübis väljenduv sõnakuju sõnamallina, mille tähenduse ja
vormi analoogial võib sündida uusi sõnu. Konstruktsiooni analoogia ja
sõnamallid on uute nimetuste loomisel eeskujuks. Tähenduste tõlgen-
damise probleeme (semasioloogilist aspekti) puudutatakse niivõrd,
kui see on vajalik sõnamoodustussüsteemi olemuse ja funktsioonide
mõistmiseks.

Ainestik, mille põhjal on välja selgitatud eesti sõnamoodustuse
aluseks olevad tähenduskategooriad ja moodustustüübid, on „Eesti
keele seletava sõnaraamatu“ (EKSS) võrguversioonis (2009) esitatud

sõnavara. Korrastatud materjalikorpused olen tuletiste puhul kasutanud EKSSi elektroonilist pöördversiooni ja liitsõnade puhul Silvi Vare sõnaraamatut „Eesti keele sõnapered“ (2012).² Mõlemad sõnaraamatud kajastavad keeles kinnistunud ja 20. sajandi lõpul kasutusel olnud sõnavara.

Sõnamoodustussüsteemi funktsioneerimise seletamiseks ja kirjeldamiseks ei piisa sõnaraamatumaterjalist. Mingi tähendusstruktuuri väljendamiseks kasutatavate sõnamoodustustüüpide elujõulisust osutavad tuletised ja liitsõnad, mida moodustatakse vahetult tekstiprotsessis ja mis sõnaraamatutesse pole jõudnud. Sellist uudissõnavara nimetatakse tekstituletisteks ja tekstiliitsõnadeks ning see ainekist pärineb elektroonilistest keelekorpustest, interneti suhtlusmeediast (blogid, foorumid, jututoad jm), aja- ja ilukirjandusest jm enda ja teiste kogutud materjalist (k.a Tartu ülikooli eesti keele osakonna üliõpilastööd 1990ndate ja 2000ndate aastate meedia, kirjanike ja tõlkijate sõnaloo kohta). Moodustustüübi produktiivsuse osutamiseks esitatakse koos sõnaraamatunäidetega ka uudissõnade loendeid ja tekstisõnade tähendust ilmestavaid lausenäiteid. Viimased on ehtsad, keelekorpustest või muudest tekstidest kogutud laused, mida mõnikord on küll lühendatud. Tekstinäited on varustatud viitega kasutusvaldkonnale: ajakirjandus (AK), ilukirjandus (IK), teaduskirjandus (TK), interneti suhtlusmeedia (IM); mõne isikupärase neologismi puhul viidatakse autorile.

Sõnamoodustuse kirjeldus on põhiolemuselt kvalitatiivne. Uudistuletiste ja tekstiliitsõnade esinemusele toetuva produktiivsuse iseloomustamisel on paratamatult kohati kasutatud ka määratlusi nagu „sageli“, „mingil määral“, „üksikjuhtudel“ või et mingi nähtus on tavalisem kui teine. Kui tegemist on selgepiirilise moodustustüübiga, on lisaks kvalitatiivsele iseloomustusele esitatud ka „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ ainekistikul põhinevaid andmeid moodustustüübi arvukuse kohta. Iga sõnaliigi puhul kirjeldatakse kõigepealt produktiivseid moodustustüüpe, seejärel ebaproduktiivseid.

---

² EKSSi pöörd sõnaraamatu eest olen tänu võlgu kolleeg Arvi Tavastile ja Eesti Keele Instituudile, kus mõlemad sõnastikud on koostatud.

EESTI SÖNAMOODUSTUSE UURIMISEST

Esimesed eesti keele kirjeldused pärinevad võõramaalastelt. Juba kõige varasemates, 17. sajandil ilmunud eesti keele grammatikates, mis olid mõeldud sakslastest pastoritele eesti keele õppimiseks ja kirikukirjanduse tõlkimiseks, on tähelepanekuid sõnamoodustuse kohta. Johann Gutsloff nimetab oma 1648. aastal ilmunud grammatikas (eestikeelne tõlge Gutsloff 1998) mõningaid liiteid, seletab nende tähendusi ning toob näiteid tuletistest ja liitsõnadest; Heinrich Gösekeni 1660. aasta grammatikas on näiteid, kuidas nimi-, omadus- ja tegusõnadest saadakse nimisõnu ning nimi-, tegu- ja mäarsõnadest omadussõnu (eestikeelne tõlge Kingisepp jt 2010). Sõnamoodustust on mingil määral puudutatud ka teistes 17.–18. sajandi eesti keele grammatikates.

Esimese süstemaatilise ülevaate eesti sõnamoodustusest esitas aastal 1814 Arnold Knüpfper ajakirjas Beiträge, kus ta jagas käändsõnad juursõnadeks, tuletisteks ja liitsõnadeks, tuletised on edasi rühmitatud liite põhjal. Sama malli järgi analüüsis sõnavara koostist Eduard Ahrens oma 1843. aastal ilmunud grammatikas (eestikeelne tõlge Ahrens 2003). Ka hilisemates grammatikates ei lisandu põhimõtteliselt uut. Analüüsitavate liidete hulk kasvas ja mingil määral hakati tähelepanu pöörama tuletusmorfoloogiale. Kõige põhjalikum tuletusliidete deskriptiivne käsitlus on Wiedemanni 1875. aasta grammatikas (eestikeelne tõlge Wiedemann 2011).

19. sajandi viimasel veerandil tõusis päevakorra eesti keele kujundamine kultuurkeeleks ja ühtse kirjakeele õpetamine eestlastele, eestvedajaks juba eesti soost keelemehed. Kuni teise maailmasõjani ilmus mitmeid rakendusliku suunitlusega kooligrammatikaid ja õigekeelsuskäsitlusi, sh Johannes Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika“ (1936). Neis loetletakse eri sõnaliikide liiteid ja esitatakse valikuliselt infot tuletusmorfoloogia kohta, liitsõnade puhul keskendutakse peamiselt kokku- ja lahkukirjutamisele ning eristatakse nimetavalist, omastavalist ja lühitüvelist liitmismalli.

Seoses kirjakeele teadliku suunamise ja arendamisega oli sõnamoodustuse keelekorralduslik aspekt kõne all ka samal ajal ilmunud artiklites ja praktilises keeletegevuses. Sellega seostuvad eeskätt käsitlused, kus selgitatakse üksikute liidete tähendust ja kasutust ning liidete suhteid. Esimeste sellesuunaliste kirjutistena väärivad tähelepanu Jakob Hurda (1903) ja Johannes Aaviku (1914) selgitused *line-* ja *lik-*liiteliste omadussõnade tähenduserinevuste kohta. Keeleuuenduse ajal seadis Johannes Aavik üheks eesmärgiks täiendada ja arendada eesti sõnamoodustussüsteemi, kasutades eeskujuna soome keele malle. Ta soovitas näiteks *us-*liiteliste abstraktsete nimisõnade süstemaatilist moodustust *kas-*, *lik-* ja *line-*liitelistest omadussõnadest ning *v-*kesksõnadest; *mine-*liiteliste teonimetuste asemel lühemate *us-* ja *ng-*tuletiste kasutamist ning uute või vähetuntud liidete elavdamist uute sõnade moodustamiseks, nagu *-skle*, *-ele*, *-ahta*, *-ldasa*, *-mus*, *-tus*, *-ard*, *-nd*, *-tar*. Sõnarikastus oli ka Johannes Voldemar Veski eesmärgiks, eriti seoses eestikeelse oskussõnavara arendamisega. Olemasolevate rahvakeelsete sõnade analoogial uusi termineid luues püüdis ta kujundada liidetele süsteemseid tähendusi ja mugandada oskuskeele süsteemiga ebaproduktiivseid liiteid, nagu *-mu*, *-el*, *-as*, *-m*, *-e* : *-me*, *-is*, *-ti*, *-ik*, *-la* jt. Veski keeleloome tulemused kajastuvad eeskätt toleaegetes sõnaraamatutes, mida ta ise koostas ja toimetas (EKÖS 1918, EÖS I–III 1925–1937). Suur hulk neist tuletistest on tänaseks muutunud erialaterminitest üsna tavalisteks üldkeele sõnadeks. 1930. aastatel avaldas Veski kirjutisi näiteks *tu-* ja *ta-* ning *mata-* ja *matu-*lõpuliste sõnade kasutusest, samuti *ng-* ja *mine-* ning rohkesti vaidlusi põhjistanud *us-* ja *is-*tuletiste vahekorrrast (vt Veski 1958). Liitsõnamoodustuses hakkas just Veski teadlikumalt ja sihipärasemalt vahet tegema nimetavalise ja omastavalise liitmise vahel, soovitas *s-*tüvelist liitmist, *tegu-* ja määrsõnalise esiosaga liitsõnu jm. Aaviku ja Veski teadlik ja süsteemne keelearendus on tugevasti mõjutanud tänapäeva eesti ühiskeele sõnamoodustussüsteemi. Mitmed nende soovitatud tuletustüübid ja -mallid osutusid elujõuliseks, sajad komplekssed uudissõnad levisid ja rikastasid ühiskeelt, hakates tootma analooge. Nüüdiseesti keele rikkalik sõnamoodustussüsteem on märkimisväärses osas välja kujunenud viimase saja aasta jooksul.

Sõnatuletuse ja liitsõnamoodustuse teadlik suunamine, moodustusreeglite selgitamine ja õpetamine, unustatud või haruldaste liidete ja moodustusmallide elavdamine ning tuletusmallide ja liidete

tähendusvaldkondade piiritlemine on olnud kesksel kohal eesti kirjakeele ja eriti oskuskeeles korralduses ka pärast teist maailmasõda. 20. sajandi teisel poolel olid sõnamoodustuse teadliku rakendamise ja suunamise juhtfiguurideks Rein Kull, Tiiu Erelt ja Henn Saari, hiljem on selleteemalisi kirjutisi avaldanud peamiselt Sirje Mäearu. Nende töö tulemused kajastuvad õigekeelsussõnaraamatutes (viimati ÕS 2013), ilmunud on ka sõnamoodustust puudutavaid soovitusi, nt kogumikes „Keelenõuanne soovitab“ I–IV (1996, 2000, 2004, 2008), ja soovitude taustu selgitavaid või valdkonda avaramalt hõlmavaid kirjutisi (nt Kull 1970, Saari 1981, Erelt 1987, Mäearu 1987, 2012). Tiiu Erelt on lisaks arvukatele artiklitele avaldanud ka raamatud „Eesti oskuskeel“ (1982) ja „Terminiõpetus“ (2007), milles käsitleb tuletuse ja liitsõnamoodustuse ülesandeid ja rakendusvõimalusi eesti oskuskeeles. Keelekorralduse aspektist on püsivalt kõne all olnud ja poleemikat tekitanud liitnimisõnade nimetavaline ja omastavaline liitmine (Raiet 1955, 1958, Kull 1961, 1970, Nurm 1971, Erelt jt 1971). Elli Riikoja on uurinud nimisõnade liitumisviise rahvakeeles (1960). Analüüsidest tähendus- ja vormitegureid, mis liitismalli valikut mõjutavad, on ta tõdenud, et kirjakeele normingud on läinud ühtlustamise nimel ühiskeele pruugist lahku. Hiljem on kirjakeele normi ja ühiskeele vastuolude tagamaid analüüsinud Silvi Vare (2001b).

Rakendusliku suuna kõrval hakati 1960. aastatel uuesti arendama ka keeleuurimise deskriptiivset suunda. Kavandatud eesti keele kirjeldata grammatikani ei jõutud, aga ühe eeltööna ilmus Arnold Kase „Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja nende liitumisviisid eesti keeles“ (1967) ning Asta Veski vihikus „Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna“ (1970) on ülevaade määrsõnade moodustusest. Määrsõnaliiteid ja liitmäärsõnu on käsitletud ka Astrid Villupi raamatus „Adverb eesti keeles“ (1969). Esimene eesti sõnamoodustuse terviklik kirjeldus ilmus siiski väljaspool Eestit, Valter Tauli eesti keele grammatikas (1972). Sellest grammatikast on ka ingliskeelne versioon (1973), milles sõnamoodustuse osa on mahult võrdne morfoloogiaosaga. Eestis valmis kaheosaline deskriptiivne grammatika sajandi viimasel kümnendil, sõnamoodustuse põhjalik kirjeldus hõlmab sellest üle 200 lehekülje (EKG 1995). Võõrkeelse lugeja jaoks ilmus 2003. aastal Mati Erelti toimetatud koguteos „Estonian language“ (2003), mille sõnamoodustuspeatüki autor on Tiit-Rein Viitso. Krista Kerge on kirjutanud eesti sõnamoodustust tutvustava ülevaate koguteosesse

„Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe“ (ilmumas).

Uuriti ka üksikute moodustustüüpide kujunemist ja levikut. Esimene diakrooniline uurimus oli küll juba Jakob Hurda doktori-väitekirja (1886) *ne*-tuletistest, selgitusi liidete ajaloo ja päritolu kohta leidub ka näiteks Jaan Jõgeveri grammatikas (1920), aga 20. sajandi teisest poolest on hulk sellealaseid väitekirju: Ilse Kondi „Isikut märkivad sufiksilised nimisõnad eesti keeles“ (1955), Helmi Viirese „*ne*-sufiksilised omadussõnad eesti murdeis“ (1961), Elli Riikojala „Eesti keele nimisõnade nominatiivse liitumise rahvakeelne alus“ (1960), Rein Kulli „Liitsõnade kujunemine eesti kirjakeeles“ (1967), Silvi Vare „Lokaal- ja kollektiivsubstantiive tuletavad sufiksivormid eesti kirjakeeles“ (1975), Helmi Neetari „Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes“ (1994), Külli Habichti „*us*-liiteliste abstraktnimisõnade areng eesti kirjakeeles“ (1995). Põhjalik ülevaade eesti *ne*-liitelistest verbidest sisaldub Johanna Laakso väitekirjas „Translatiivinen verbinjohdin NE itämerensuomalaisissa kielissä“ (1990). Ajaloolisi ülevaateid ja analüüse ilmus ka lühemate artiklitena: Huno Rätsep on vaadelnud *i*-liitelisi verbe (1956), Ilse Kont *rd*-liitelisi nimisõnu ja nende vahekorda *rda*-liiteliste verbidega (1958), Arnold Kask *nn*-liite tulekut eesti keelde (1969), Aili Univere *tu*-liiteliste omadussõnade kujunemist (1972) ja *mu*-liite ajalugu (1976), Mart Mäger *u*-verbide kirjakeelde tulekut (1991).

Sõnamoodustuse sünkrooniline uurimine jõudis eesti lingvistikasse 1970. aastatel, mõjutatuna sünkroonilise käsitlusviisi esilekerkimisest teoreetilises keeleteaduses üldiselt. Varem varjus olnud sõnamoodustus tõsisis teoreetilise keeleteaduse huvi keskmesse. Eesti tuletussüsteemi sünkrooniline analüüs on lähtunud erinevatest teoreetilistest käsitlustest, seda on mõjutanud generatiivse grammatika võidukäik, funktsionaalse lingvistika areng, samuti kognitiivse keeleteaduse suunad. Nende kõrval täiustus ja arenes deskriptiiv-sünkrooniline käsitlusviis. Sõnamoodustust hakati kirjeldama kui iseseisvat, leksika ja grammatika piirimail paiknevat keeletesandit ning tuletust on arvukates uurimustes käsitletud nii morfofonoloogia, süntaksi kui ka semantika vaatepunktist.

Eesti käändsõnatuletust ja käändsõnaliidete tähendust on uurinud Silvi Vare. Oma väitekirjas (1975) analüüsis ta koha-, kogu- ja rühmanimetusi moodustavaid liiteid, hiljem avaldas põhjalikud kirjeldused

„Nimisõnaliited eesti keeles“ (1981) ja „Omadussõnaliited eesti keeles“ (1984). Neile eelnes kirjeldusmetoodikat tutvustav väljaanne „Lähtekohti eesti derivatsiooni käsitleks“ (1979), kus on kirjeldatud vahetute moodustajate meetodit kui tuletiste struktuuri uurimise alust ning selgitatud tuletusaluse sõna ja liite ühendamise morfofonoloogilisi reegleid. Vare uurimissuund on sõnavara struktuurianalüüs. Tuletiste tähendust vaatleb Vare eeskätt leksikaalse tähendusena ja peab tuletise tähenduse arbitraarsust (suhtelist sõltumatust moodustusmallist) eesti sõnamoodustuse oluliseks tunnuseks (1993b). Silvi Vare on kirjutanud ka põhiosa EKG sõnamoodustuspeatükist (1995). Peale selle on ta avaldanud artikleid mitmesugustest sõnavarakirjelduse probleemidest: konversioonist eesti keeles (1993a, 2004, 2005), verbi ja deverbaalnoomeni suhetest (1991, 2008), liidete tähendusest ja funktsioonist (1993b), lühendamisest kui sõnamoodustusviisist (2014). Suursaavutuseks on sõnavara struktuurianalüüsil põhinev kaheosaline sõnaraamat „Eesti keele sõnapered“ (2012), mis koondab ühise alustüvega tuletised ja liitsõnad.

Ka Henn Saari on põhjalikult uurinud sõna koostist ja struktuuri. Ta on nimetanud oma uurimisala sõnagrammatikaks, määratledes seda kui muutemorfoloogia, sõnamoodustuse ja morfeemimoodustuse uurimisvälja, milles ei saa lahutada sünkroonilist ja diakroonilist vaatlusaspekti. Teoreetiliste arutluste kõrval analüüsib ta peamiselt sõnatüve koostist ning liht- ja tuletatud tüve piiri. Oma seisukohti on ta avaldanud mitmes mahukas artiklis (1978, 1985, 1993) ja põhjalikus monograafias „Ein Weg zur Wortgrammatik am Beispiel des Estnischen“ (1997). Saari uurimuste lähtekohaks on olnud terminoloogia vajadused ja erialakeelte teoreetilised probleemid ning ta peabki keelekorraldust, eriti oskuskeele korraldust oma teoreetiliste uurimuste rakenduslikuks eesmärgiks. Saari on ehitanud oma sõnagrammatika süsteemi moodustajatest alates ja loonud või määratlenud uuesti peaaegu kõik kesksed mõisted, alustades morfeemi olemuse ja omaduste kirjeldamisest, tähenduse ja vormi suhete analüüsist ja sünkroonilise süsteemi kirjeldusviiside selgitamisest. Ta peab vormi suhteliselt iseseisvaks ning püüab tõmmata täpset piiri ühelt poolt sõnatüve ja afiksi, teiselt poolt tüve ja sõnavormi vahele eesmärgiga selgitada sõnatüve ja sõnaliigi suhteid.

Reet Kasik on uurinud tuletust funktsionaalsest ja süntaktilisest aspektist, keskendudes kõige põhjalikumalt verbide ja noomenite

vahelistele tuletussuhetele. Tuletust käsitatakse produktiivse ja reeglipärase grammatilise protsessina, milles moodustajate suhteid vaadeldakse analoogiliselt fraasiliikmete suhetega. Kirjeldus põhineb generatiivse semantika poolt keelekirjeldusse toodud ja hiljem funktsionaalses grammatikas kasutatud semantilistel funktsioonidel. Väitekirjas „Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles“ (1975) ja hiljem verbituletust analüüsides (2010a) on generatiivse semantika teooriast lähtudes kirjeldatud alussõna ja tuletise süntaktilis-semantilisi vahekordi ning sõnamoodustuse reegleid ja piiranguid. Nominalisatsiooni on vaadeldud süntaktilise protsessina, mis hõlmab ka verbilaiendeid ja nende väljendamise võimalusi nominaalfraasis (1968, 1970, 1972). Nii uuematest teoreetilisest käsitlustest kui ka eesti sõnamoodustussüsteemist lähtuv ülevaatlik käsitlus on ilmunud süntaksi ja sõnamoodustuse mitmekesiste seoste kohta (2014). Muudes uurimustes on moodustustähendusest lähtudes kirjeldatud tegevuse tulemise väljendamise derivatiivseid võimalusi (1974), verbitüveliste omadussõnade tuletusmalle ja tähendusi (1978), tuletuse rekursiivsust (1995), olemisverbide moodustusmalle ja tähendusi (1996), *line*-liitelisi tegijanimesid (1998) ja nulltuletusega väljendatavaid tähendusi (2012) ning võrreldud kausatiivsuse analüütilist ja sünteetilist väljendust (2001). Tüpoloogilisest aspektist on võrreldud eesti ja soome keele sõnamoodustust: verbituletussüsteemi (1997), *u*-liiteliste verbide tähendust ja kasutust (1991), liitsõnade moodustusmalle (2010b). Uurimusi on ka tuletiste tekstikasutusest: nominalisatsioonist kui tekstistrateegiast, eriti ajakirjanduskeeles (2006a, 2006b), *nd*- ja *ndus*-liiteliste nimisõnade tähendusest ja kasutusest (2011), *e*-tuletiste ja nende alusverbide kasutusest oskuskeeles (2012). Kasik on kirjutanud verbituletust käsitleva osa EKG sõnamoodustusepeatükist (1995) ja raamatu „Eesti keele sõnatuletus“, mis on kasutusel ülikooliõpikuna (kolmas, täiendatud trükk 2010a).

Krista Kerge on vaadelnud sõnamoodustust eeskätt leksikoni osana ja on oma uurimustes pööranud põhitähelepanu tuletiste leksikaalsele ja kasutustähendusele. Eesti sõnamoodustuse uurijatest on Kerge kõige selgemini rõhutanud kompleksse struktuuriga sõna leksikaalse terviklikkuse primaarsust. Sõnamoodustust vaatleb Kerge eeskätt sõnarikastusena, rõhutades selle protsessi loovust ja subjektiivsust. Seos tuletiste leksikonitähenduse ja moodustustüüpide vahel ei ole tema meelest nii reeglipärane, et selle kirjeldamiseks piisaks

sõnamoodustusgrammatikast. Mitmes uurimuses on ta keskendunud regulaarsete tuletiste (teonimed, tegijanimed, oleviku kesksõnad) leksikaalsetele ja kontekstist sõltuvatele tähendustele. Tekstiuurijana lähtub Kerge seisukohast, et keel avaldub tekstidena ning semantilised ebakõlad, mis sunnivad keelendit loovalt tõlgendama, tulevad esile just tekstianalüüsi käigus. Sellega seoses on Kerge kirjutanud morfo-pragmatikast, s.t sõnamoodustuse kasutamisest teksti moodustaja subjektiivse kontekstitähenduse väljendamiseks. Eraldi väljaandena on ilmunud „Vormimoodustus, sõnamoodustus, leksikon. Oleviku kesksõna võrdluse all“ (1998) ning artiklid teo- ja tegijanimede staatusest leksikonis ja grammatikas (1996, 2001). Teoreetilisi lähtekehti ja arutlusi sõnamoodustusprotsesside olemusest ja sõnamoodustusreeglite rakendamisest on kõige põhjalikumalt esitatud Kerge väitekirjas „Keele variatiivsus ja *mine*-tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina“ (2003). Adverbituletiste leksikaliseerumist on oma väitekirjas „Pragmatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel“ uurinud Annika Kungas (2014).

Liitsõnamoodustus on tuletusega võrreldes vähem uuritud valdkond. Liitsõnade kohta on varasemast ajast üks generatiivse grammatika vaatepunktist tehtud uurimus (Kaplinski 1968), hilisemast ajast Silvi Vare artiklid liitverbide olemusest, moodustusviisist ja kohast eesti sõnamoodustussüsteemis (1986, 2001a, 2003). Liitsõnu ja liitmist eesti sõnarikastuse rangelt piiritlematu osana on püüdnud määratleda Krista Kerge (1990). Tema hinnangul saab liitmist kirjeldada küll vormiliste ja piiratud ulatuses semantiliste mallide alusel, aga peaaegu üldse mitte sõnarikastusmallide üldise kogumina, sest vormi- ja tähendusmallide kattuvus on väike.

Eesti sõnamoodustuse uurimislugu, uurimisperspektiive ja teaduslikku käsitlust vajavaid probleeme on analüüsitud Reet Kasiku, Silvi Vare ja Krista Kerge kokkuvõtlikus artiklis (Kasik jt 2003).

SÕNATÄHENDUS JA SÕNAMOODUSTUS

KUIDAS SÕNAD TEKIVAD

§ 1 Leksika ja sõnamoodustus on vastastikku seotud. Keelekasutaja mentaalsesse leksikoni kuuluvad kõik nimetusüksused (oma- ja laensõnad, liht- ja kompleksõnad, püsiühendid jne), samuti üldisi tähenduskategooriaid (→ § 17) tähistavad tuletusliited (*-ja, -tu, -stik* jt) ja liitelaadsed tüved (*üli-, -võitu, -ohtu* jt). Leksikaalse tasandi üksused – sõnad ja tuletusliited – on sõnamoodustuse lähteüksusteks. Sõnamoodustuse tulemuseks (väljundiks) on uued, lähteüksustest harilikult komplekssema struktuuriga sõnad, mis uute nimetusüksustena omakorda täiendavad leksikoni.

Leksikon on olemasolev keelevara. Igal kasutatud keeleüksusel on kontekstivaba süsteemitähendus – keeles kinnistunud tähendus või tähenduste hulk, mille inimene on emakeelena või võõrkeelena õppides omandanud (Pajusalu 2009: 10–12). Teisest küljest – keel toimib tekstidena ja tekstides võib sõnadel olla mitmesuguseid kontekstist sõltuvaid kasutustähendusi. On ka leksikoniüksusi, mille tähendus avaldubki peamiselt kasutuses, nagu deiktilised jm suhtesõnad (*siin, sina, see, ees, vastu, läbi, nüüd*). Ka tuletusliidete ja liitelaadsete tüvede tähendus ilmneb kasutuskontekstis, aga selleks kontekstiks on sõnad ei esine iseseisva mõistetähistajana, vaid kompleksõnaga tähistatava mõiste ühe tähenduskomponendina. Ka sellistel keeleüksustel on süsteemitähendus, sest nad on olemas iga eesti emakeelse kõneleja leksikonis (→ § 17–19).

Valmis kompleksõnal, mis juba kuulub leksikoni, on siis olemas nii süsteemitähendus kui ka võimalikke kasutustähendusi. Sõltub keelekasutajast, tema teadmistest ja kogemustest, kas ta tajub kompleksse leksikonisõna tähendust konstruktsioonitähendusena, s.t selle moodustajate kooslusena, või iseseisva leksikaalse tervikuna. Olemasolevat sõnavara liigitades ja näidetena esitades lähtutakse siinses käsitluses eeskätt kompleksõna sünnitähendusest, niivõrd kui see peegeldub tema moodustusstruktuuris. Moodustustähenduse ja leksikaalse tähenduse vahekorda käsitletakse lähemalt § 14–16.

Uue kompleksse keelemärgi loomine, s.t mingi olemi tähistamine olemasolevaid leksikoniüksusi kombineerides, on individuaalne nimetamistoiming, mis sõltub ühelt poolt keele ehitusega määratud produktiivsetest moodustusmallidest, teiselt poolt keelekasutaja valikust, mille taustal on tema mentaalsed ja intellektuaalsed võimed, teadmised keelest, haridus jm sotsiaalsed ja kultuurilised tegurid. Teatud sõnamoodustusviisi ja selle piires kindla moodustusmalli valimine ei ole keeles üheselt ette määratud. Alati on ruumi loominguiliselt läheneda sellele, kuidas eesti keeles realiseerida kognitiivselt tunnetatud ja käsitatud olemi kompleksse nimetamise vajadust (vrd *kalapüüdja, kalastaja, kalur, kalamees*).

§ 2 UUDISSÕNU tuleb keelde kahel viisil. On neologisme, mis on teadlikult loodud leksikaalse lünga täiteks. Mingi täpselt määratletud mõiste jaoks on tarvis nimetust ja siis mõeldakse see välja, laenatakse või moodustatakse keeles olemasolevaid reegleid, sõnamalle jm analooge eeskujuks võttes. Sellise sõnaloomega tegelevad näiteks terminoloogid, samal moel hangitakse vajalikke nimetusüksusi sõnavõistluste kaudu. Uut sõna tutvustatakse, propageeritakse, soovitatakse ning pikkamööda võib uudissõna levida ja saada laiemalt tuntuks. Sellise sõna keeldetuleku tee on sageli kuskil fikseeritud ja teada. Valdav osa termineid jääb erialakirjandusse, meedias avaldatud ettepanekud ja sõnavõistluse leiud võivad aga rikastada ka üldkeelt. Nii on näiteks 1972. aasta sõnavõistluse saagist laiemalt käibel *linnak, selve, kohuke, taidlema, eirama* jt; 2002. aasta võistluselt *löimimine, üleilmastumine, tõukefondid, vabaihendus* jt; 2010. aasta Sõnause-nimelisest ettevõtmisest *kestlik, taristu, kärgpere* jt.

Teine viis, kuidas uued sõnad keelde ilmuvad, on produktiivsetel moodustusmallidel (→ § 45) põhinev spontaanne sõnaloomete tekstimoodustuse käigus. Selliseid sõnu ei moodustata otseselt uue, seni tähistamata mõiste nimetamiseks või keele sõnavara rikastamiseks, vaid kasutusvajadusest, soovist tähenduseseid kompaktsemalt esile tuua, sageli mitmesõnalise väljendusviisi varieerimiseks. Nende tähendust ei defineerita, selgitata ega propageerita, vaid nad sünnivad selle hetke väljendusvajadusest just sellesse lausesse, olles mõistetavad ja loomulikud just sellesamas lauses ning selle konteksti põhjal.

AK: Olen kokku kogunud *murestiku*, mis on minu rahutut hinge mingitel hetkedel häirinud. Eesti *luksusautostumisele* lisavad hoogu sootuks kummalised tegurid. Samas märkis ta, et kui meie liikluskäitumises toimub positiivne muutus ja juhid on valmis *kaitслиku* sõidustiiliga kompenseerima suurema sõidukiirusega kaasneda võivaid ohte, on teoorias kõik võimalik. IM: Natuke aega seisin klassi ees, palju suurema osa aega parandasin töid, *arenguestlesin*, viisin läbi kooliüritusi ja klassiõhtuid.

Produktiivsed sõnamoodustusreeglid kuuluvad keelepädevusse sarnaselt vormimoodustuse ja lausemoodustuse reeglitega – keelekasutaja on vajaduse korral võimeline moodustama reeglipärase tuletise või liitsõna, mis väljendab just selles tekstikohas vajalikku tähendust või teeb seda lühemalt ja kompaktsemalt kui mitmesõnaline tarind. Selliselt moodustatud sõna kasutus jääbki enamasti ühekordseks; vaid mõni neist äratav erksee lugeja tähelepanu, kes sama sõna omakorda kuskil tekstis kasutab, ja nii võivad spontaanselt moodustatud tekstisõnadki levida, jõudes lõpuks sõnastikesse. Harva suudetakse tagantjärele fikseerida, kes, kus ja millal mõnd sõna esmakordselt kasutas.

Spontaanselt loodud tekstituletise või -liitsõna mõistmine, selle tähenduse tõlgendamine toetub tähendusstruktuuri läbipaistvusele, s.t kooskõlale tema moodustajate tähendustega, ning konstruktsiooni läbipaistvusele, s.t analoogiale teiste sarnast tähendust väljendavate konstruktsioonidega. Keelekasutajate ühistel kogemustel ja kultuuritaustal põhinev tõlgendusruum võimaldab spontaanselt luua ja mõista selliseidki tuletisi ja liitsõnu, mida saab üksnes kaudselt, mentaalsetele seostele, situatsioonile ja lausekontekstile toetudes seostada sõnamoodustussüsteemis regulaarselt väljendatavate moodustustähendustega.

IM: Eks Eesti *banaanistub* ju üha rohkem. Täna *koeratasin* kaks tundi mööda linna. Jeesus oli hea ja mõnus tüüp, mitte mõni hull *pühadik*. Kuule *prügipea*, sul on ikka asjad päris sassis.

Leksikas eristub mitmesuguseid stiilitasandeid, mis kajastuvad ka sõnamoodustuses, eriti tuletuses. On moodustusmalle, mida kasutatakse eeskätt oskuskeeles ja mille abil saadud terminitest vaid osal on kasutust mujal kui teaduskirjanduses.

TK: *Kolmasus* on loome, mentaalne, asetab *esmasuse* suhtesse *teisusega*. Jumal, kes on ise absoluutne *suurimus*, on valgus. Samblik on

algul *lehtjas*, hiljem *põõsasjas*. Koer muutub aneemiliseks, tekib põrna *suurenemus* ja sageli ka kollatõbi.

On tuletustüüpe, millega seostub vähemal või suuremal määral kõrgstiilne või literatuurne varjund ja mille toel luuakse uudissõnu eeskätt ilukirjanduses ja luulekeeles.

IK: Hoolimata päevasest ajast tundus kõik ses *müürjas* udus kuidagi tontlik ja hall. Peaks kui kõnelema tasahääli, *hingamisi* ainult sõnuma. Siis tõusis ta matsakas kogu *hoobamisi* toolilt. Ent Raquel oli ammendamatu *iluldasa* ja mitmekesine *loomuldasa* nagu taeva pilved. Hirmunud silmad *vaatvel*, kas kusagilt uus häda ei lähene. Ja kahistavad ainult *rändvel* tuuled siin rannal olnud ülbest inimtõust.

Osa moodustustüüpe annab lekseemidele afektiivse või ekspressiivse varjundi, nende loomise eesmärgiks on subjektiivne väljendustarve või mõjutamisfunktsioon. Sellised moodustustüübid toodavad rikkalikult argikeele sõnu, mille kasutusnäiteid võib leida interneti suhtlusmeediast, mõnikord ka ajakirjandusest.

IM: Kalamajas pole eriti poode, *säästukas* ja rimi. Uue video Eesti *esikas* homme õhtul. Sa *õeluke* kuuled „raha“ ja muud teksti ei näe. Ei ole sa *lolluke*, puhta tohman oled. Aastane naabritüdruk tuleb oma liivaste kätega mu *tuttuut* ja *tutpuhast* beebit katsuma. Tavaline pesupulber, aga *sigaoдав*. Olen tema üle *lõppuhke*.

Enamik produktiivsete moodustusmallide järgi toodetud tekstisidusaid neologisme on kasutusel stiililiselt neutraalses tarbekeeles ja muus ühiskeeles väljenduse mitmekesisuse, täpsuse, paindlikkuse ja kompaktsuse eesmärgil. Selliste tuletiste ja liitsõnade kasutusnäiteid leidub kirjakeele korpustes ja ajakirjanduses.

Keele sõnavara (leksika) kui terviklik keelevälise reaalsuse kultuuriomane kaardistus on abstraktne summaarne üldistus kõigist individuaalsete keelekasutajate teatud tingimustes (ajal, keskkonnas) toimunud üksikute nimetamisaktide tulemustest. Sel põhjusel paneb onomasioloogiline lähenemine rõhu kognitiivsetele ja keelevälisetele faktoritele, mis mõjutavad nimetamisprotsessi. Samal põhjusel on sõnamoodustusprotsesside vormikesksele kirjeldusele oluline lisada tähenduskeskne kirjeldus.

MOODUSTUSTÄHENDUSED

Sõna ja mõiste

§ 3 Sõnad on mõistete tähistajad. Kindla keele kasutajad mõistavad sõnu enam-vähem sarnaselt, sest sõnad on tähenduse kaudu seotud mõistesüsteemiga. Tähenduskategooriad põhinevad mõistekategooriatel: keelesüsteemi motiveerib mõistesüsteem, mida omakorda motiveerivad üldinimlik ja kultuurikogemus. Kogemus, mille kaudu mõistetus tekib, tugineb inimese kognitiivsetele oskustele. Mentaalsed võimed lubavad meil kategoriseerida maailmapaljast mõistesüsteemiks.

Mõistesüsteem on hierarhiline. Inimene on võimeline üldistama, s.t tajuma sarnaste tunnustega olemeid rühmana ja käsitlema neid rühmi seejärel omakorda olemitena. Samuti on inimene võimeline kujutlema olemeid omavahel seotuna, mitte eraldi kogetud üksustena. Sõnavara peegeldab tegelikkuse kategoriseerimist ja kategooriate suhteid. Asjade ja nende suhete eristusel põhineb leksika prototüüpne jagunemine sõnaliikidesse: asju väljendatakse tüüpiliselt nimisõnadega, suhteid verbide, omadussõnade ja mäarsõnadega. (Pajusalu 2009: 22)

Mõistesüsteemis eristatakse kõige sagedamini nelja MÕISTEKATEGooriat: asjad, sündmused, omadused ja asjaolud (substants, protsess, kvaliteet, sirkonstant), mis omakorda liigituvad paljudesse allkategooriatesse (mõisterühmadesse), nt asjad jagunevad elus ja elututeks, elus asjad omakorda isikuteks ja muudeks elusolenditeks; sündmused jagunevad tegevusteks, protsessideks ning seisunditeks; omadused võivad olla füüsilised, inimlikud või ruumilised, väljendada kuju ja suurust, vanust, väärtust, värvi, kaalu jne; asjaolud võivad väljendada aega, kohta, viisi, hulka jm. Osa neist allkategooriatest on olulised ka sõnamoodustuses, teised mitte.

Suhtemõisted (sündmused, omadused, asjaolud) on selles mõttes abstraktsed, et nad ei eksisteeri isoleeritult, vaid seoses teiste olemitega, mida ei saa suhtemõistest eristada teisiti kui abstraheerides. Tegelikuses on sündmusel alati osalised: tegevus ei saa toimuda tegijata; protsessil on alati kogeja, kellega või millega midagi toimub; seisund on kellegi või millegi seisund. Ka omadus seostub alati selle kandjaga, kellel või millel selline omadus on; asjaolu kirjeldab alati mingi sündmuse toimumistingimusi. Need mõistete seoseid osutavad tähenduskategooriad on sõnamoodustuses olulised.

Mõistesüsteem ja keelesüsteem ei ole üksüheses vastavuses. Sõnaliik on keelesüsteemi kategooria. Sõnaliikidest on verbid, omadussõnad ja määrsõnad kui lekseemid tüüpiliselt seotud kindla mõistekategooriaga: verbid väljendavad sündmusi, omadussõnad omadusi, määrsõnad asjaolusid. Vastavad mõistekategooriad seevastu ei ole seotud kindla sõnaliigiga. Keel võimaldab viidata sündmustele, omadustele ja asjaoludele ka nimisõnaga: keelekasutuses saab suhtemõiste abstraheerida ja nimetada „asjasarnaselt“ (keelevälistest seostest isoleerituna) ka tegevust (*töö, abi, käsk, lugemine*), seisundit (*õnn, rahu, olek, väsimus*), omadust (*ilu, vorm, suurus*), aega (*õhtu, suvi, minevik*), kohta (*õu, turg, ujula*).

Tähendusstruktuur ja tähenduskategooriad

§ 4 Prototüüpne kompleksõna tähistab kompleksset mõistet (muid juhtumeid vt § 6). Kompleksse mõiste nimetamise esimene samm on analüüsida mõiste lähteosadeks, tähenduskomponentideks. Mõistestruktuur koosneb põhimõtteliselt kahest komponendist: mõistestruktuuri PÕHJAST ja TÄHISEST (Dokulil 1997). Mõistestruktuuri põhi on baasmõiste (onomasioloogiline baas), mis määrab, kuhu mõisterühma nimetatav olem kuulub. Seejärel, selle grupi piirides on ta määratletud onomasioloogilise tähisega. Näiteks kompleksõna *külmkapp* esindab mõistestruktuuri, mis määratleb asja mõistekategooriasse kuuluvat olemit omaduse kaudu. Nimetuses väljendab mõistestruktuuri põhja sõna *kapp* (teatud tunnustega asi), tähismõistet väljendab sõna *külm* (omadus). Sama mõistestruktuuri esindab ka sõna *külmik*, aga mõistestruktuuri põhja väljendamiseks valitud liide *-ik* viitab vaid üldisele mõistekategooriale (asi): see „külm asi“ võib keelekasutaja valikul tähistada külmkappi, aga ka külmletti, -konteinerit vm jahutusseadmeid. Mõistestruktuur on põhimõtteliselt keelevaba, s.t pole seotud konkreetse keelega.

Semantiline tasand kui keelemärgi tähenduslik külg kujundab mõistestruktuuri ümber tegeliku keelemärgi SEMANTILISEKS STRUKTUURIKS e TÄHENDUSSTRUKTUURIKS. Semantilised struktuurid esindavad mõistestruktuuri tähenduskomponentide (põhja ja tähise) võimalikke suhteid. Täenduskomponentide suhteid kirjeldatakse semantiliste kategooriate e TÄHENDUSKATEGOORiate kaudu. Need esindavad inimkogukondade jaoks loomulikke kategooriaid, kuigi

täielikku universaalset semantiliste kategooriate loendit ei ole olemas (vrd Štekauer jt 2012: 238–239). Tähenduskategooriate hierarhia tipus on mõistekategooriad (asi, sündmus, omadus, asjaolu), millel semantilise struktuuri tähenduskomponentidena võib olla mitmesuguseid semantilisi funktsioone. Osa tähendus kategooriaid peegeldab tegelikkuse sündmuse ja situatsioone ning sündmusosaliste rolle ja situatsiooni asjaolusid. Semantilised funktsioonid on rollisuhted sündmuse ja sündmusega seotud osaliste või asjaolude vahel. Sündmuste ja situatsiooni-dega seostuvad sellised tähendus kategooriad, nagu tegija, tegevusobjekt, tegevusvahend, tegevuskoht, tegevusviis jm. Mingis ulatuses sarnanevad need tähendus kategooriad lause moodustajate semantiliste funktsioonidega (→ § 20). Olulised on ka sündmuskategooriad: kas aktiivsus on suunatud millelegi/kellelegi ja mis on tagajärg. Sellised sündmuse liigitavad kategooriad on ühelt poolt nt kausatiivsus (põhjustamine), refleksiivsus (enesekohasus), resultatiivsus (tulemuslikkus) jt, teiselt poolt sellised kategooriad nagu frekventatiivsus (korduvus), momentaansus (hetkelisus), intensiivsus jm tegevusaspektid. Ka asja mõistekategooriasse kuuluvatel olemitel on tegelikkuses mitmesuguseid funktsioone, mis osutavad asjade omavahelistele seostele, nagu otstarve, materjal, sarnasus, osa ja terviku suhted jm. Keel peegeldab ka selliseid kategooriaid nagu sugu, mõõdud, kollektiivsus jm. Kategooriate määratlemisel lähtutakse konkreetse keele faktidest, et otsustada, millised kategooriad on selle keele sõnamoodustuse kirjeldamiseks olulised ja otstarbekad.

Kui mõistestruktuuri kirjeldatakse üldiste mõistekategooriate ja allkategooriate kaudu, nagu SÜNDMUS + ISIK, OMADUS + ASI, ASI + ASI jne, siis semantilisel tasandil kirjeldatakse neid mõistekategooriaid väljendavate moodustajate suhteid tähendus kategooriate kaudu, nagu TEGEVUS + TEGIJA (*laulja*), VAHEND + TEGEVUS (*kelgutama*), PROTSESS + PÕHJUSTAMINE (*uputama*), OMADUS + OMADUSE KANDJA (*rikkur*), ISIK + NAISSUGU (*sõbratar*), MATERJAL + ASI (*kivimaja*) jne. Täendusstruktuurid on seotud konkreetse keelega: nad osutavad, milliseid tähendus kategooriaid on selle keele sõnamoodustusvahendite abil võimalik omavahel seostada. Täendusstruktuur on nimetamisakti mõistelis-semantiline alus.

§ 5 Keelelise väljenduse tasandil märgivad mõistestruktuuri põhja ja tähist kompleks sõna MOODUSTAJAD, tähendus kategooriate väljendamiseks leksikonist valitud sobivad tähistajad. Mõistestruktuuri põhja

e moodustuspõhja märgib tuletusliide või liitsõna põhiosa, mõiste-struktuuri tähist e tähismoodustajat tuletuse alussõna või liitsõna laiendosa. Moodustuspõhja märkiv moodustaja on semantiliselt alati lihtne (sõna või tuletusliide), tähis võib olla lihtne või kompleksne.

KOMPLEKSNE TÄHIS koosneb kahest moodustajast, millest üks väljendab sündmuskategooriat, teine sündmuse osalist või asjaolu. Esimest nimetatakse determineeritud (moodustuspõhjust tingitud) moodustajaks, teist determineerivaks (piiravaks, täpsustavaks) moodustajaks (Štekauer 2005: 215–216). Näiteks nimetusüksuses *lille-müüja* märgib moodustuspõhja tegijat väljendav liide (*-ja*), kompleksse tähise determineeritud moodustajat märgib tegevust väljendav leksikaüksus (*müüma*), mida täpsustab tegevusobjekti tähistav leksikaüksus (*lill*). Kuigi leksikonist saaks valida moodustuspõhja tähistajaks ka valmissõna *müüja*, ei vasta selline moodustus (*lille+müüja*) nimetuse aluseks olevale tähendusstruktuurile – *lill* ei seostu siin semantiliselt isiku-, vaid tegevuskategooriaga (*lilli müüma > lillemüü-ja*, vrd liht-tähisega *nais+müüja*, mille semantilises struktuuris tähis seostub just põhjaks valitud isikunimetuse *müüja* sooga).

§ 6 Sõnamoodustusel on keeles mitmeid ülesandeid. Üks eesmärk on sõnarikastus: kompleksse mõiste nimetamine ühe sõnaga. Peale selle võib sõnamoodustusega muuta olemasoleva mõistetähistaja sõnaliiki (ja sellest tulenevalt süntaktilist kasutust) või lisada olemi nimetusele mingi tervet mõistekategooriat liigitava tunnuse. Vastavalt sellele on moodustussuhteid kolme tüüpi: mutatiivne, transponeeriv ja modifitseeriv.

Põhitüüp on MUTATIIVNE: mingi mõistekategooria olemit nimetatakse vastavalt tema otsesele või vahendatud suhtele teise olemiga samast või muust mõistekategooriast. Näiteks nimetab *sulgur* asja tegevuse kaudu, *kivikõva* omadust asja kaudu; *laisklema* väljendab seisundit, mida iseloomustatakse omaduse kaudu, *tornkraana* asja, mida on iseloomustatud teise asja kaudu; *imalmagus* viitab omadusele, mida iseloomustab teine omadus.

TRANSPONEERIV moodustussuhe on seotud sõna kasutus-funktsiooniga tekstis – süntaktilistel põhjustel on võimalik muuta suhtemõistet tähistava sõna liiki, selle tähendust muutmata. Onomasioloogilisest (nimetamise) aspektist on tegemist mõiste rekategoriseerimisega, mis eelneb keelelisele moodustamisele. Transponeeritav

suhtemõiste (sündmus, omadus) abstraheritakse olemitest, millega ta tegelikkuses seostub, vaadates (ja nimetades) teda sarnaselt asjamõistega kui iseseisvalt eksisteerivat olemit. Keeletasandil moodustatakse sama mõiste tähistamiseks uus, teise sõnaliigi sõna, lisades olemasolevale nimetusele selle sõnaliiki muutva liite, nt asjastatakse omadus (*kiire > kiirus*) või sündmus (*tulema > tulek, vaatama > vaatamine*). Sündmuse või asjaolu saab transponeerida omaduseks, kuid selline transponeerimine ei abstraheri ega isoleeri sündmust ega asjaolu nähtustest, millega ta tegelikkuses seostub. Küll aga muutuvad koos sõnaliigimuutusega nende süntaktilis-semantilised suhted: sündmusosalisest saab omaduse kandja (*ilm muutub > muutlik ilm, vesi seisab > seisev vesi, leht ilmub täna > tänane leht, aken on lahti > lahtine aken, maja asub järve ääres > järveäärne maja*). Teatud kontekstis (sündmusega seoses) saab omaduse transponeerida tegevusviisi tähistavaks asjaoluks (*kiire jook > kiiresti jooksmas*).

MODIFITSEERIV moodustussuhe opereerib samuti juba nimetatud mõistetega: moodustus ei käsita olemite suhteid ega muuda mõiste kategooriat, vaid paigutab mõiste mõnele kogu mõistekategooriale iseloomulikule väärtusskaalale (sageli seotuna emotsioonide ja hinnangutega). Nimetamisel lisatakse mingi sellekohane moodustaja, mis märgib nt asja suurust (*maja > majake, rong > hiigelrong*), isiku sugu (*laulja > lauljatar*), omaduse intensiivsust (*suur > ülisuur*), sündmuse korduvust (*hõikama > hõiklema*) või hetkelisust (*karjuma > karjatama*) jm. Kuna mõistekategooria ei muutu, võib modifitseerivaid kategooriaid keeleliselt väljendada nii mõistestruktuuri põhja kui ka tähisega (*lauljatar* või *naislaulja*; *soolasevõitu* või *vähesoolane*). Kui modifitseerijaks on sõna, sõltub piir tähenduse modifikatsiooni ja uue tähenduse vahel ositi tõlgendusest (*tumehall, taasesitama*).

Kategoriaalne tähendus ja moodustustähendus

§ 7 Semantiline tasand on hierarhiline. Loodud komplekssonas saab eristada kolm tähenduse klassifitseerimise astet:³ 1) kategoriaalne tähendus, 2) moodustustähendus ja 3) leksikaalne tähendus. Kategoriaalne tähendus ja moodustustähendus on struktuursed tähendused, s.t seotud komplekssona semantilise struktuuriga, ja alluvad

³ Siinne käsitlus on inspireeritud Jan Horecky (1994) keelemärgi mitmetasandilise mudeli ideest, aga ei kattu sellega.

leksikaalsele tähendusele (→ § 14). Üldjuhul (v.a modifitseerivad liited) määrab kompleks sõna kategooriaalse tähenduse mõistestruktuuri põhja märkiv moodustaja, kompleksi moodustustähenduse määrab põhja ja tähise semantiline suhe. Näiteks sõnad *külmkapp*, *rahakapp*, *metallkapp* on kõik sama kategooriaalse tähendusega asjanimetused (allkategororia: materiaalne ese), aga eri moodustustähendusega: esimeses on moodustuspõhja iseloomustatud omaduse, teistes tähiseks oleva asja funktsiooni (otstarve, valmistusmaterjal) kaudu; *madaldama*, *pudeldama* ja *viuldama* on kategooriaalse tähenduse järgi tegevusverbid, aga eri moodustustähendusega: esimeses on tegevust iseloomustatud selle tulemuseks oleva omaduse, teises sihtkoha, kolmandas tegevusvahendi kaudu.

Loodud kompleks sõna kui kindla mõiste tähistaja võib valmis keeleüksusena saada moodustustähendusest kitsama või sellest erineva leksikaalse tähenduse. Näiteks *keedis* on moodustustähenduse järgi sama mis *keetmistulemus*, leksikaalse tähenduse järgi aga 'moos'; relvanimetus *suurtükk* ei ole seotud kummagi moodustaja kategooriaalse ega leksikaalse tähendusega. Sellise tähenduse kirjeldamine ei kuulu otseselt sõnamoodustuse, vaid leksikoloogia valdkonda. Sõnamoodustussemantika kirjeldab konstruktsioonitähendusi, leksikoloogia uurimisobjektiks on üksik sõna (kindla lekseemi) tähendus(ed). Harilikult mahub reeglipäraselt moodustatud sõna leksikaalne tähendus moodustustähendusega määratud raamidesse (nt *keedis*), aga ei pruugi (nt *suurtükk*).

§ 8 Nimetatav olem klassifitseeritakse alguses teatud mõisterühma, mida nimetatakse mõistestruktuuri põhjaks: kompleksset nimetust ei anta üksikobjektile, vaid mingis mõttes sarnaste objektide klassi (kategooria) liikmele. Mutatiivselt moodustatud nimetuse KATEGORIAALNE TÄHENDUS seostub nelja eespool kirjeldatud mõistekategooriaga: kompleks sõna nimetab asja, sündmust, omadust või asjaolu, mida märgib kas nimetuse põhisõna või liide. Keeletasandil määrab mõistestruktuuri põhja märkiv sõna või liide nimetuse sõnaliigi: kategoriseerib selle verbiks, nimisõnaks, omadussõnaks või määrsõnaks.

Sõnamoodustus ei hõlma üksnes uute (komplekssete) mõistete nimetamist (sõnamoodustus kui sõnarikastus), vaid ka olemasoleva sõna kasutusfunktsiooni muutmist. Sõnamoodustussüsteem võimaldab

süntaktilistel (s.o tekstilistel) põhjustel suhtemõistet tähistava lekseemi sõnaliiki tuletusliidet lisades muuta, mõistet ennast muutmata, nt tähistada sündmust nimisõnaga (*ehitamine, areng*) või omadussõnaga (*muutlik, liikuv*), omadust nimisõnaga (*tugevus, kiirus*) või määrsõnaga (*kiiresti, tugevalt*), asjaolu omadussõnaga (*tänane, lahtine, pealmine*). Selline rekategoriseerimine väljendub transponeerivas sõnamoodustussuhtes. Rekategoriseeritud mõistenimetuse kategoriaalse tähenduse määrab moodustuspõhja märkiv liide. Sõnaliigi muutusel põhinevad tähenduskategooriad on universaalsed, s.o väga levinud paljudes keeltes. Sõnamoodustuse selline funktsioon – anda mõistetähistajale tekstilauseesse sobiv süntaktiline vorm – tuleneb inimese kognitiivsest võimest üldistada ja abstraherida tegelikkust, nt kujutada sündmust asjana või omadusena vms. Nimetamine tähendab olemi nähtavaks tegemist, tajutavaks muutmist. Ka sama olemi teistsugune kategoriseerimine ja nimetamine võib kaasa tuua või võimaldab tähendusnüansse, mis kaasnevad nimetuse vormimalliga ja sõnakasutusel tekkivate seostega tekstimoodustuses.

§ 9 Eesti keeles tähistab mõistestruktuuri põhja märkiv keelend (liit-sõna põhiosa või tuletusliide) primaarselt sõnaliigikategooriat, sekundaarselt (sõnaliigi piires) vastava sõnaliigiga väljendatavaid tähenduskategooriaid. Nii võib mutatiivselt moodustatud verbiga väljendada kolme universaalset sündmuskategooriat: tegevus (*eristama*), protsess (*eristuma*), seisund (*erinema*). Mutatiivselt moodustatud kompleksse nimisõnaga saab nimetada tähendusstruktuuri kuuluva sündmuse osalisi: kategoriaalse tähenduse järgi on need tegijanimetused (*lugeja, pesunaine*), vahendanimetused (*uinuti, triikraud*), tulemusnimetused (*ehitis, keeduvorst*), objektinimetused (*söök, joogivesi*). Sündmuse asjaoludele saab viidata nimisõnade või määrsõnadega: eesti sõnamoodustus lubab väljendada tähendusstruktuuri komponendiks oleva sündmuse kohta (*ujula, kõnnitee*), aega (*tulevik, õppeaasta*); viisi (*vihjamisi*).

Kõik sõnamoodustuses väljendatavad tähenduskategooriad ei ole seotud sündmustega. Mõistestruktuuri põhja märkiv lekseem või tuletusliide võib viidata asja- või isikukategooriale ka üldiselt, üksikolemina (*põlvik, vanamees*) või rühmana (*nimestik, inimkond*), määratlemata tema rolli situatsioonis. Ka kompleksse omadusmõiste tähistuses viitab mõistestruktuuri põhja märkiv lekseem või tuletusliide

vaid üldisele omaduskategoriale (*edukas, jäävaba*). Transponeeriva moodustussuhte korral osutab mõistestruktuuri põhja märkiv tuletusliide üksnes sõnaliigikategooriat (*seismine, muutlik, suurus, lahtine, kiiresti*). Modifikatsioon on kirjeldatav moodustustähendusena: see ei muuda nimetatava olemi mõistekategooriat ega nimetuse sõnaliiki.

§ 10 MOODUSTUSTÄHENDUS seostab kompleks sõna moodustajate (põhja ja tähise märkijate) leksikonitähendused nende suhteid väljendavate tähenduskategooriatega. Mutatiivse moodustussuhte korral on olemas moodustuspõhja tähenduskategooriast, milliste mõiste- ja tähenduskategooriatega saab seda tähismoodustaja kaudu seostada. Näiteks tegijanimetuste kategooriasse kuuluva nimisõna tähismoodustajaks valitud lekseem võimaldab nimetada tegijat sündmuse (*lugeja, rändlind*), tegevuskoha (*veskiline, põllumees*), tegevusvahendi (*noodaline, trummitüdruk*) või tegevusobjekti kaudu (*juuksur, kalamees*); asjamõistet nimetav tähismoodustaja võib semantilise funktsiooni järgi olla nt põhjaga nimetatud asja materjal (*kivimaja*), valdaja (*paadimootor*), osa (*sarvloom*) jne. Kompleksse tegevusverbi tähismoodustaja märgib sündmuse osalist või asjaolu: see võib semantilise funktsiooni järgi olla tegija (*giiditsema*), tegevusvahend (*suusatama, nõeltöötlemine*), tegevuse tulemus (*aurustama*), tegevusobjekt (*kalastama, ravikindlustama*), koht (*maandama, jääpurjetama*) või aeg (*suvitama, hommikvõimlemine*). Kompleksse omadussõna moodustustähendus võib väljendada omadust tähiseks oleva asja puudumise (*jalutu, jäävaba*), olemasolu (*õnnelik, lasterikas*), kuuluvussuhte (*keeleline, riiklik*) või võrdlussuhte (*orjalik, süsimust*) kaudu.

Modifitseerivaid kategooriaid väljendavad keeleüksused võivad märkida nii mõistestruktuuri põhja kui ka tähist, väljendades nt nimetatava asjamõiste suurust (*majake, pisitrüki*), omaduse määra (*soolasevõitu, vähesoolane*), sündmuse korduvust (*hüplema, taasesitama*) jm. Transponeeriv tuletus annab tähismoodustajale uue kategooriaalse tähenduse, mis on ühtlasi tuletise moodustustähendus.

§ 11 Kompleksmõiste tähist ja põhja märkivad keelendid on uue nimetusüksuse VAHETUD MOODUSTAJAD. Näiteks nimetusüksuse *tööstusmaastik* moodustuspõhja esindab kohta tähistav moodustaja *maastik* ja tähist tegevusalale viitav *tööstus*. Semantiliselt on tegemist lihtmoodustajatega: kuigi mõlemad moodustajad on morfoloogiliselt

komplekssed, ei osale nende moodustajad, s.t leksikoniüksused *töö*, *maa*, *-stus* ja *-stik* vahetult nimetusüksuse *tööstusmaastik* moodustuses.

Keeletasandil valitakse komplekssõna moodustajateks leksikonist sõnad ja tuletusliited, lähtudes nii nende semantilisest sobivusest (võimest soovitud tähendusi väljendada) kui ka vormilistest piirangutest. Näiteks kui otsida nimetust isikule, kes on tegija kalade veekogust kättesaamise sündmuses (s.t inimene, kes püüab kala), siis on meil selle jaoks hulk võimalusi. Moodustuspõhja märkijaks võib valida keelendi *-ja*, *-ur*, *-line* või *mees*, sest kõigi nendega saab väljendada tegijakategooriat. Tegevusobjektiks on *kala*, aga objekti võib täpsustada (*räim*, *haug*, *lõhe* jt). Tegevust ennast võib samuti väljendada eri leksikoniüksustega, nt sõnad *püüdma*, *traalima*, *õngitsema* või tegevusliide *-sta*. Võimalikud nimetused on sel taustal nt *kalapüüdja*, *haugiõngitseja*, *kalastaja*, *räimepüüdja*, *räimetraalija*, *räimestaja*, *lõhepüüdja* jm, mille tähendusstruktuur on läbipaistev. Selle kõrval võib nimetusest taandada nt tegevuse (*kalamees*, *kalur*, *kalaline*, *haugiline*, *räimur*) või objekti, kui viimane ilmneb kontekstist (*püüdja*) või kui moodustise tähis seostub spetsiifilise vahendiga (*õngitseja*, *noodaline*, *noodamees*; vrd *õng*, *noot* kui kalapüügiriistad).

Tähis ei ole sõnaliigikategooriaga seotud nii ühemõtteliselt kui moodustuspõhi. Tähismoodustaja (liitsõna laiendosa või tuletise alussõna) valikut ja kuju mõjutab keeleomane vormimall ja tähist märkiv keelend võib sõnaliigiliselt jääda ambivalentseks, nt *triik(raud)*, *püsi(lill)*, *ränd(laulik)*, *ühend(koor)*. Kuna mõistekategooriad ei ole seotud kindla sõnaliigiga, võib sobivast vormimallist lähtuvalt valida sündmust väljendavaks tähismoodustajaks verbitüve või transponeeritud nimisõna (vrd *pesija* ja *pesumasin*). On vormimalli küsimus, kas nimetada arvutiprogrammi *otsimootoriks*, *otsingumootoriks* või *otsimismootoriks*.

WIKIPEDIA: *Otsingumootor* e *otsimootor* on arvutiprogramm, mille väljundi abil saab veebis infot kiiremini leida.

Sellist tähismoodustaja sõnaliigilist varieeruvust võib esineda paljude semantiliste struktuuride keelises väljenduses. Näiteks kui sündmust nimetatakse selle tulemuseks oleva omaduse kaudu, võib tulemomadust väljendav tähismoodustaja olla omadussõna või transponeeritud nimisõna (vrd *rikastama* ja *võrdsustama*) või ka sobiva tähendusega

määrsõna (vrd *kiirenema* ja *rutenema*); kohatähis võib sõnaliigilt olla nimisõna või määrsõna (vrd *äärmine* ja *pealmine*, *maamaja* ja *kõrvalmaja*). Eesti sõnamoodustussüsteemis võivad tähist märkida ka deiktilised pronoomenid ja proadverbid jm suhtesõnad, mis ei tähista kindlat, vaid situatsiooni- või kontekstisidusat mõistet (*omandama*, *ületama*, *siinne*, *pealmine*, *praegune*, *tagahoov*, *järeлкуulama*). Moodustuse aluseks olevat semantilist struktuuri sama tähendus-kategooriat väljendava tähismoodustaja sõnaliigiline varieerumine ei mõjuta (vrd nt *kõrgenema* ja *ülenema*, *siinne* ja *kodune*).

§ 12 Tähendusstruktuurid ei ole vahetult seotud ühe sõnamoodustusviisiga. Onomasioloogilisest (mõiste nimetamise) aspektist on TULETAMINE ja LIITMINE ühesugused protsessid: mõlemal juhul valitakse uue nimetusüksuse moodustajad leksikonist nii, et nad sobivas (võimalikult läbipaistvas) vormis ja koosluses väljendaksid semantilisse struktuuri kuuluvaid tähenduskomponente. Sõnamoodustuse tavapärase jagamine tuletuseks ja liitmiseks ei tulene moodustajate tähenduskategooriatest ja suhetest, vaid põhineb vormilistel kriteeriumidel, täpsemini moodustuspõhja märkiva keelendi kujul. Lähtumine tähendusstruktuurist annab ühtse aluse klassifitseerida protsesse, mis juhivad nimetusüksuste loomist, seostades tähenduspõhise semantilise tasandi ja vormipõhise morfoloogilise tasandi ning peegeldades nende muutlikke suhteid. See võimaldab näha kompleksõnadest nimetusüksusi kui kindlatel tähendusstruktuuridel põhinevate identsete loomeaktide tulemust (nt *kalur* ja *kalamees*, *linlane* ja *linnaelanik* on sama moodustustähendusega, s.t moodustajate semantilised suhted on ühesugused). Liitsõnade ja tuletiste erinevus väljendub eeskätt leksikaalses konkreetsuses: ühel juhul on mõistestruktuuri põhi tähistatud kindlat leksikaalset tähendust kandva sõnaga, teisel juhul üldisele tähenduskategooriale viitava liitega (vrd ka *risttee* ja *ristmik*, *sealaut* ja *sigala*, *eramaja* ja *eramu*, *aurulaev* ja *aurik* jt).

Muidugi ei tähenda see, et kõiki kompleksmõisteid saaks keeleliselt väljendada nii tuletise kui ka liitsõnaga. Keele sõnamoodustussüsteem määrab, kuidas tähendusstruktuure selles keeles väljendatakse. Eesti keeles väljendatakse teatud tähendusstruktuure üksnes liitsõnadega, teatud tähendusstruktuure tuletistega, teatud tähendusstruktuure tuletamist ja liitmist kombineerides. Moodustusviisi valik nimetamist

vajava mõiste keelendamiseks oleneb pragmaatilistest, leksikosemantilistest ja vormilistest kriteeriumidest.

PÖÖRDULETUST (→ § 56) võib mõiste nimetamise vaatepunktist näha tuletusega võrreldava protsessina, mille puhul tähenduskomponente ei ühendata, vaid lahutatakse. Keelekasutaja tajub olemasolevat leksikoniüksust (nt mugandatud laensõna vm tuletisekujulist sõna) kompleks sõnana ja reanalüüsib selle vormianaloogia toetudes tüveks ja liiteks, tõlgendades liidet moodustuspõhjuna. Sellele eelnevat sõnaosa tajutakse tähismoodustajana ja hakatakse kasutama eri leksikaalse üksusena, andes talle tähise semantilise funktsiooniga sobiva tähenduse (*ravitsema* > *ravi*, *eelistama* > *eelis*, *seletama* > *sele*, *liising* > *liisima*).

NULLTULETUS e KONVERSIOON (→ § 57) ja liiteline tuletus on sarnase tähendusstruktuuri keelendamise viisid: mõlemal puhul nimetatakse uut mõistet selle suhte kaudu teise mõistega. Ka nulltuletisega tähistatud kompleksne mõiste koosneb moodustuspõhjust ja tähisest, aga nulltuletus on moodustustunnuseta, sama sõnakuju esindab nii tähismoodustajat kui ka uut kompleksset mõistet: verb *kammima* väljendab tegevust vahendi kaudu (vrd *rehitsema*), *haavama* tegevust selle tulemuse kaudu (vrd *augustama*), nimisõna *tark* väljendab isikut omaduse kaudu (vrd *ihnur*), omadussõna *räbal* omadust võrdlusaluseks oleva asja kaudu (vrd *piltlik*) jne.

Märkus. Konversiooni on keeleteaduslikus kirjanduses (peamiselt inglise ainestiku põhjal) käsitatud ka mõistetasandi rekategoriseerimisena, mis toimub leksikonis (Lieber 2005, Štekauer 2005). Argumentideks on, et konversiooni puhul ei saa osutada motiveeritud tuletussuunda; konversiooniga ei väljendata samu tähendusstruktuure kui sõnamoodustusega; konversiooni teel saadud sõnade tähendused ei ole fikseeritud, vaid põhinevad suhtluskokkulepetel ja on tõlgendatavad kontekstipõhiselt. Eesti keele ainestik lubab süsteemset konversiooni tõlgendada sõnamoodustusena, mis vormilise väljenduse vaatepunktist on nulltuletus: konversiooniga väljendatakse samu tähendusstruktuure kui liitelise sõnatuletusega (Kasik 2012a). Selle kõrval on laensõnade mõjul levimas ka leksikaalne konversioon, mis ei kuulu sõnamoodustusse (vrd *moos* ja *moosima*, *kott* ja *kottima*, *Prangli* ja *pranglima*). Leksikaalne konversioon on ka sõnavormi konverteerimine lekseemiks (nt käändevormide adverbistumine).

PREFIKSITULETUS on mõiste nimetamise vaatepunktist sarnane modifitseeriva liitsõnamoodustusega: prefiks e eesliide on tõlgendatav

moodustuspõhja tähendust modifitseeriva tähisena. Paljudes keeltes on prefiksituletusel võrdlemisi oluline osa. Eesti keeles ei eristu eesliited selgelt leksikaalsetest tüvedest (→ § 58): põhja tähendust modifitseeriva moodustajana esineb hulk prefiksilaadseid kinnistüvesid (*eba-*, *ala-*, *üli-*, *liba-* jt), millest osa on lekseemide tüvekujud (*kesk-*, *puht-*, *üld-* jt).

Märkus. Kõik sõnamoodustusviisid ei ole onomasioloogiliselt analüüsitavad. Lühendamise (→ § 53) on üksnes vormiline ega ole seotud tähendusega, vaid toimub leksikonis: lühendsõna tähistab sama mõistet kui lühendamata sõna või ühend (nt *kaitsepolitsei* > *kapo*, *informatsioon* > *info*, *televiisor* > *teler*, *telekas*).

Tähendusstruktuuri tüübid

§ 13 Kompleksse keelemärgi moodustamise aluseks on tähendusstruktuurid (→ § 4). Need tähendusstruktuurid esindavad mõistestruktuuri komponentide semantilisi suhteid. Eesti sõnamoodustuses võib kompleksse mõiste keelise väljendamise aspektist eristada kuut võimalikku suhtetüüpi ehk tähendusstruktuuri tüüpi.⁴

Esimeses tüübis on kõik kolm mõistestruktuuri komponenti, s.t moodustuspõhi ning tähise determineeriv ja determineeritud moodustaja, vormiliselt väljendatud. Näiteks *kalapüük* nimetab sündmust (*-k*), mis esindab tegevust (*püüdma*), mis on suunatud objektile (*kala*); *müratekiti* nimetab vahendit (*-i*), mis tegevuse kaudu (*tekutama*) saavutab tulemuse (*müra*); *vetelpääste* nimetab sündmust (*-e*), mis esindab tegevust (*päästma*), mis toimub mingis kohas (*vesi*), *nõudepesumasin* tähistab objektile (*nõud*) suunatud tegevuse (*pesema*) sooritamise vahendit (*masin*), *jätkusuutlik* väljendab omadust (*-lik*) tegevuse kaudu (*suutma*), mille objektiks on protsess (*jätkuma*). Kuigi sündmusega võib olla seotud eri semantilistes funktsioonides osalisi ja asjaolusid, saab sõnamoodustuses tähise täpsustava moodustajaga väljendada korraga vaid üht tähenduskategooriat (vrd *kalapüük*, *võrgupüük*, *järvepüük*, *kevadpüük*, *rühmapüük*).

Teise tüübi tähendusstruktuur koosneb kahest komponendist: moodustuspõhjust ja sündmustähisest – sündmustähise täpsustav

⁴ Täendusstruktuuritüüpide eristamise põhimõte pärineb Pavol Štekauerilt (2005), aga tüübid ja tüübigirjeldused on siinses käsitluses erinevad, lähtudes eesti sõnamoodustuses väljendatavatest tähendusstruktuuridest.

moodustaja on taandatud, nt *kirjutaja* ja *roniroos* tähistavad tegijat (-*ja*, *roos*), kes/mis teeb mingit tegevust (*kirjutama*, *ronima*); *uinuti* ja *triikraud* tähistavad vahendit (-*i*, *-raud*), millega midagi tehakse (*uinutama*, *triikima*); *kasvatama* väljendab tegevust (-*ta*), mille tulemuseks on, et keegi või miski kogeb mingit protsessi (*kasvama*); *saastuma* väljendab protsessi (-*u*), mis on motiveeritud tegevusest (*saastama*). Siia rühma kuulub ka mõiste rekategoriseerimine, kui tähismoodustaja väljendab sündmust ja moodustuspõhjaks valitud liide muudab sõnaliigikategooriat ehk võimaldab nimetada sündmust asjana (*tegemine*, *haarang*, *sadu*, *pääste*) või omadusena (*kartlik*, *püsiv*). Ühine tunnus kahele esimesele tüübile on, et sündmuse tähendus on eksplitsiitselt esindatud, mis hõlbustab nimetusüksuse tõlgendamist.

Kolmas tähendusstruktuuri tüüp sarnaneb esimesega, aga tähise determineeritud moodustaja (sündmus) jääb vormiliselt väljendamata. Näiteks *kujur* tähistab tegijat (-*ur*), kes tegevuse (0) abil loob tulemuse (*kuju*), *seeneline* tähistab tegijat (-*line*), kelle tegevus (0) on suunatud objektile (*seen*), *autondus* väljendab tegevusala (-*ndus*), kus tegevus (0) on suunatud objektile (*auto*), *suvemaja* väljendab kohta (*maja*), kus elatakse (0) mingil ajal (*suvi*), *lastearst* on tegija (*arst*), kelle tegevuse (0) objektiks on teised isikud (*lapsed*). Kuna sündmus (tähise determineeritud moodustaja) ei ole märgitud, võib selliselt moodustatud kompleksõnaga väljendada erinevaid tähendusstruktuure, nt *lainelaudur* tähistab sõnalooja tahtel tegijat, kes liigub lainelaua abil (vahendisuhe), aga võiks põhimõtteliselt tähendada ka lainelaudade valmistajat (tulemussuhe, vrd *kujur*). Ka võib selliselt moodustatud keelenditel olla rohkem kontekstist sõltuvaid kasutus- ja tõlgendusvõimalusi, nt *saarlane* tähistab isikut (-*lane*), kes on (keeleliselt väljendamata) seisundisuhetes teatud kohaga (*saar*) ja võib olla nii saarel elav kui ka saarelt pärit isik, Eesti kontekstis tähistatakse selle tuletisega aga enamasti hoopis Saaremaal elavat või Saaremaalt pärit isikut.

Neljas tähendusstruktuur on selline, kus sündmuskategooria ei ole seotud mõistestruktuuri tähisega, vaid põhjaga: mõistestruktuuri põhja märkiv moodustaja väljendab tegevust, protsessi või seisundit; lihttähis selle sündmuse osalist või asjaolu. Sellist tähendusstruktuuri esindab enamik kompleksverbe, nt *pimenema* väljendab protsessi (-*ne*), millel on tulemus (*pime*), *nukrutsema* väljendab seisundit (-*tse*) omaduse kaudu (*nukker*), *kalastama* tähistab tegevust (-*sta*), mis on suunatud objektile (*kala*), *vihitlema* tähistab tegevust (-*le*), mida

sooritatakse mingi vahendiga (*viht*), *kaardistama* tähistab tegevust (*-sta*), mille tulemuseks on asi (*kaart*), *järelkuulama* väljendab tegevust (*kuulama*), mis toimub mingil ajal (*järel*), *tuultolmlema* väljendab protsessi (*tolmlema*), mis toimub vahendi abil (*tuul*). Kui mõistestruktuuri põhja märgib vaid üldisele sündmuskategooriale viitav tuletusliide, võib selliselt moodustatud kompleks sõnaga väljendada erinevaid tähenduskomponentide suhteid, nt *mahlastama* tähendab sõnalooja tahtel 'mahlaks tegema' (tulemus suhe), *kalastama* tähendab 'kala püüdma' (objektisuhe), *relvastama* aga 'relvade ga varustama' (vahendisuhe). Ka sama kompleksverb võib eri kontekstis väljendada erinevaid moodustustähendusi, nt tuletisega *rõõmustama* saab tähistada seisundit ('rõõmus olema') või tulemuslikku tegevust ('rõõmsaks tegema'), *torustama* tähismoodustajaga võib viidata vahendile ('toruga varustama') või kohale ('torusse panema').

Viies tähendusstruktuuri tüüp on selline, kus moodustuspõhja ja tähise vahel ei ole vahetut sündmuslikku suhet. Mõistestruktuuri põhja märkiv moodustaja ei tähista sündmust ja ka tähise tähendus-kategooria ei ole seotud sündmusega. Sellise tähendusstruktuuriga on enamik tuletatud omadussõnu, kus moodustuspõhja märkiv liide väljendab omadust tähiseks oleva asja puudumise (*jalutu*), olemasolu (*õnnelik*), kuuluvussuhte (*keeleline*) või võrdlussuhte (*orjalik*) kaudu. Sellesse struktuuritüüpi kuulub ka enamik liitkäändsõnu, kus asja või omadust on iseloomustatud teise asja või omaduse kaudu, ilma et nende vahel oleks sündmuslikku suhet (*nokkmüts*, *kivimaja*, *aknaraam*, *vabariik*, *süsimust*, *helesinine*). Seos põhja ja tähise vahel võib olla mitmesugune, nt *tornkraana* nimetab asja (*kraana*) võrdluses teise asjaga (*torn*); *sarvloom* nimetab asja (*loom*) selle osa kaudu (*sarv*); *loomasarv* nimetab asja (*sarv*) selle valdaja kaudu (*loom*); *kivimaja* nimetab asja (*maja*) selle materjali kaudu (*kivi*). Selleski tüübis on võimalik mõiste rekategoriseerimine, kui tähismoodustaja nimetab omadust ja moodustuspõhja märkiv liide muudab sõnaliigikategooriat ehk nimetab omadust asjana (*suurus*, *tegelikkus*, *lihtsus*) või kui tähis väljendab sündmuse asjaolu ja moodustuspõhja märkiv liide transponeerib selle omaduseks (*homme*, *kinnine*, *siinne*). Lihttähisega on ka modifitseeritud tuletised, mis tõstavad esile mingi asja suurust (*tassike*), sugu (*sõbratar*), omaduse vähesust (*pruunikas*) jne; samuti tegevuse kordumist (*hüplema*) või hetkelisust (*kiljatama*) väljendavad tuletised, milles tuletusega ei looda uut sündmustähendust, vaid

moodustuspõhja märkiv liide modifitseerib alussõnaga nimetatud sündmuse laadi.

Kuues tähendusstruktuuri tüüp on selline, kus mõistestruktuuri põhi jääb vormiliselt märkimata, kompleksset mõistet väljendav sõna on morfoloogiliselt liigendamatu. Keelelise väljenduse aspektist on tegemist nulltuletusega, mõistelisest aspektist konversiooniga ehk sõna (mitte mõiste) rekategoriseerimisega: sama sõnakuju tähistab nii lihtkui ka kompleksset mõistet, mis kuuluvad eri mõistekategooriatesse (ja sõnad vastavalt eri sõnaliiki). Tekib uut tähendusstruktuuri väljendav leksikoniüksus, mis on tähenduslikult olemasolevast leksikoniüksusest kui tähisest motiveeritud, nt *kammima* väljendab tegevust (0), mida sooritatakse mingi vahendiga (*kamm*), *julgema* väljendab seisundit (0), mida iseloomustab omadus (*julge*).

Märkus. Kolmas ja viies tähendusstruktuuri tüüp moodustavad teatud mõttes kontiinumid. Tähendusstruktuuri tõlgendamine sündmusega seotuks või mitteseotuks ei ole alati ühemõtteliselt selge, kui sündmuseks on vormiliselt väljendamata seisund. Tähise semantiline funktsioon (koht, tegevusobjekt, tegevusvahend, tulemus jm) seostab nimetuse sündmusega (*saarlane, lastearst*), aga seisundivahekorra saaks põhimõtteliselt tõlgendada ka omamissuhet (*aknaraam, mehenaine, õnnelik*) ning suhet omaduse ja selle kandja vahel (*vabariik, vanur*), mille tähis ei ole funktsiooni järgi sündmusosaline ja mida siinses liigituses sündmuskategooriaga ei seostata. Tähendusstruktuuri tõlgendamist komplitseerib seegi, et ühelt poolt hõlmab seisund sündmuse (*olema, elama*), teiselt poolt ilmnevad aga ka teatud isikuomadused eeskätt tegevuse kaudu, mistõttu neid saab tõlgendada seisundina (*julm, karske, süüdi*) ja neist tuletatud isikunimetused sarnanevad tegijanimetustega (*julmur, karsklane, süüdlane*). Neid tõlgendusprobleeme käsitletakse täpsemalt tähendusstruktuuride keelelisi väljendusvõimalusi esitlevates peatükkides.

Leksikaalne tähendus ja leksikaliseerumine

§ 14 Sõnamoodustuse üks eesmärgi (sõnaliigi muutmise kõrval) on sõnarikastus, keeles uue LEKSIKAALSE TÄHENDUSE loomine. Nagu igat sõna nii iseloomustab ka kompleks sõna leksikaalne terviklikkus, hoolimata sellest, kas tema moodustustähendust saab või ei saa kirjeldada struktuurselt, s.o moodustajate tähenduste ja tähendus-kategooriate kaudu. Sõnamoodustus kui keelesüsteemi osa kirjeldab sõnamoodustussemantika ja grammatika seoseid ning keskendub

struktuursetele tähendustele, s.t kategoriaalsele ja moodustustähendusele.⁵ Kuigi sellise määratluse järgi ei kuulu kompleksse keelemärgi leksikaalse tähenduse kirjeldamine otseselt sõnamoodustuse valdkonda, on ta kategoriaalse ja moodustustähenduse kaudu sellega kaudselt seotud.

Spontaanselt sündinud tekstituletis või tekstiliitsõna on harilikult loodud konstruktsiooni moodustustähendusele toetudes, selle täpsem leksikaalne tähendus võib tõlgendajale selguda konteksti põhjal, nt tuletise *karvik* moodustustähendus on 'asi, mida iseloomustab karvade olemasolu', leksikaalne tähendus võib kontekstist sõltuvalt olla 'karvane olend', 'karvamüts' või 'karvkate'.

IM: Stiilipäevik muutis *karviku* ponksiks poisiks. Mis tõukoera sinna maale vaja on, võtad varjupaigast ühe mõnusa suure *karviku*.
AK: Veel kord tuleb võistlejail ekvaatori juures *karvik* maika vastu vahetada. Vaesed saarmad pidid ränka hinda maksma selle eest, et loodus oli neile nii kena *karviku* andnud.

Tuletise ja liitsõna (nagu iga sõna) tähendus võib aja jooksul muutuda. Näiteks *keedis* on moodustustähenduse järgi sama mis *keetmistulemus*, tänapäeva ühiskeeles aga 'moos'; *õhtuleht* ei ilmu harilikult enam õhtul, vaid tähendab meelelahutusliku sisuga lehte; *tuulik* 'asi, mis töötab tuule abil' tähistas varem tuuleveskit, nüüd aga ka tuuleturbiini, *kirjakeel* tähistas algselt kirjalikku keelekuju, nüüd aga ka ühtseimat, standardset keelevarianti. Ka moodustustähendus võib muutuda: *ministriproua* 'ministri abikaasa' tähistab uuemal ajal ka naisministrit.

AK: Uudiste valikut juhivad ka väljaande iseloom ja traditsioonid (kollane *õhtuleht* ja ärileht valivad veidi teisiti). Lauljatar, õnnelik ema ning *ministriproua* Luisa Värk kinnitab Kroonikale antud intervjuus, et ... *Ministriproua* Signe Kivi solvus hingepõhjani.

⁵ Komplekssõnade tähendusi on vaadeldud ka eeskätt leksikoloogia valdkonda kuuluva nähtusena, eristamata struktuurset ja leksikaalset tähendust. Eesti sõnamoodustuse uurijatest peab Krista Kerge sõnamoodustussemantika kirjeldamise objektiks just leksikaalset tähendust, rõhutades selle primaarsust ja suhtelist sõltumatust moodustusmallist (Kerge 1996, 1998, 2001, 2003), praktiliselt lähtub sellest põhimõttest ka Silvi Vare (vt 1993a).

Kui tuletis või liitsõna on moodustatud spetsiifilise leksikaalse tähenduse väljendamiseks, mahub sellinegi eritähendus harilikult moodustustähenduse piiridesse. On sõnalooja tahe, et *vanaema* pole igasugune 'vana ema', vaid spetsiifiliselt isa- või emaema (vrd *noormees*), et *kirjandus* pole igasugune kirjaga seostuv tegevusala, vaid sõnaline looming (vrd *rahandus*), et *lehtla* pole koht, kus on lehti, vaid lehtede varjus olev spetsiifiline ehitis (vrd *kanala*) jne. Kuna liitsõnas märgib moodustuspõhja konkreetse leksikaalse tähendusega sõna, kattub liitsõnade leksikaalne tähendus sagedamini (kuigi mitte alati, vt § 16) moodustustähendusega või erineb sellest vähe (*merepõhi, pildiraamat, kiirtee, välkkiire, ülehindama*), tuletiste moodustustähenduse mõnikord üsna avaratesse piiridesse mahtuv leksikaalne tähendus võib moodustustähendust mitmel viisil kitsendada ja konkretiseerida (nt *aurik* tähendab sõnalooja tahtel leksikaalselt aurulaeva, kuigi võiks moodustustähenduse 'asi, mis töötab auru abil' järgi tähistada ka nt auruvedurit või aurukatelt).

Teatud moodustustüüpidesse kuuluvatel kompleksõnadel (eriti tuletistel) on suurem kalduvus leksikaliseeruda kui teistel. Leksikaliseerudes muutub sõna semantiliselt jagamatuks, nii et selle tähendust pole enam võimalik tõlgendada (pelgalt) moodustajate tähenduste kooslusena. Leksikaliseerumine on olemuselt astmeline, kompleksõna leksikaalne tähendus võib moodustustähendusest erineda rohkem või vähem. Ka regulaarses moodustustähenduses kasutatavatel tuletistel võib paralleelselt olla leksikaliseerunud tähendusi: *valimised, koosviibimine, nõupidamine* ürituse tähenduses, *joonistamine, võimlemine* jt õppeaine nimetustena, *koristaja, õpetaja* jt elukutse tähenduses jm (vt Kerge 1996, 2001). Moodustustähenduse piires kujunev leksikaalne tähendus võib puudutada üksiksõna (nt katmisvahendit tähistav *katus* ehitise osa tähenduses) või hõlmata osa moodustustüübist, näiteks osa *ja*-liitelisi tegijanimetusi võib regulaarselt tähistada elukutset (*õmbleja, toimetaja, koristaja*). Erinevate liidetege tuletatud teonimetustest osa on leksikaliseerunud tegevuse tulemusena (*luuletus, tõlge, toode, toodang, segu, saak*) või vahendi tähenduses (*toetus, küte, määre, kutse*). Produktiivses tuletustüübis ei välista sõna leksikaliseerumine selle kasutamist regulaarses moodustustähenduses, nt *kirjeldus* tegevuse ja selle tulemusena, *kutse* tegevuse ja vahendina, *toimetus* tegevuse, koha ja tegijate kollektiivina jne.

Uut sõna ei moodustata harilikult siis, kui tema tähendus on leksikonis kaetud, kuid produktiivsetes tuletustüüpides see piirang alati ei kehti (vrd *kohe* ja *koheselt*, *katalaan* ja *kataloonlane*, *uuenema* ja *uuenduma*, *kostma* ja *kostuma* jt). Sellise nn rekursiivtuletuse korral tõlgendatakse kaht tähistajat hõlpsasti kahe tähendusena ja tekib leksikaalne tähenduslahknevus (vrd *pelg* ja *pelglikkus*, *arm* ja *armastus*, *otse* ja *otseselt* jt).

Kuna mingi tähendusstruktuuri väljendamiseks on keeles mitu võimalust, siis võidakse sama moodustustähendusega lekseeme hakata kasutama eri leksikaalses tähenduses. Näiteks võib sama moodustustähendusega *külmikut* ja *külmkappi* olmekontekstis kasutada sünonüümidenäna, kuid niipea, kui tegelikkuse areng sunnib sellelaadseid jahutusseadmeid liigitama, osutab *külmik* oma avaramat tähenduspotentsiaali, hõlmates nt ka vastava funktsiooniga autoseadme, konteineri, külmleti, külmkambri, külmhoone vms. Teisalt annab sama tähismoodustaja koos ühesugust tähenduskategooriat väljendavate liidete või leksikaalsete sünonüümide hulgast valitud põhjaga sama moodustustähenduse (vrd *hinne*, *hinnang*, *hindamistulemus*, *hindamisväljund*). Need võivad mõnes kontekstis tähistada sama mõistet ja olla leksikaalsed sünonüümid, kuid ei pruugi – mõnes teises kontekstis (nt oskuskeeles) võib keelekasutaja anda igale neist erineva leksikaalse sisu, nt *hind* viitab rahaliselt, *hinne* skalaarselt ja *hinnang* mentaalselt väljenduvale tulemusele. Samuti tähendavad nt *kate*, *katus*, *katik*, *katend* moodustustähenduse järgi kõik katmisvahendit, aga kui sõnaga *kate* võib viidata igasugusele katmisvahendile, siis *katus*, *katik* ja *katend* on kitsama leksikaalse tähendusega terminid, sisaldades erinevat semantilist infot katmisobjekti ja koha kohta; *omastama* ja *omandama* tähistavad moodustussuhte järgi tulemuslikku tegevust 'omaks tegema', leksikaalsel tasandil tähistab esimene illegaalset, teine legaalselt kuuluvuse teket.

Moodustustähendus põimub leksikaalse tähendusega juhtudel, kui sama moodustusmalliga saab väljendada erinevaid semantilisi suhteid, aga konkreetne lekseem on kinnistunud vaid ühe moodustustähenduse edasiandmiseks, nt *rahastama* tähendab 'raha andma, rahaga varustama' (vrd *relvastama*, *pealkirjastama*), kuigi võiks tähendada ka 'raha võtma, raha korjama' (vrd *kalastama*). Eesti keeles moodustatakse samade tuletusmallide järgi ja samade liidetega nii verbe, mis märgivad tulemuslikku tegevust, kui ka verbe, mis tähistavad

millegagi varustamist. Sõnatasandil võidakse neil vahet teha, nt *tolmutama* 'tolmuga katma' ja *tolmustama* 'tolmuks muutma', aga *torutama* 'toruks muutma (nt huuli)' ja *torustama* 'toruga varustama (nt kraavi)'. Komplekssõna võib olla polüseemiline: kui sama lekseem võib väljendada erinevaid moodustustähendusi, toimub leksikaalse tähenduse valik tekstitasandil, nt *kraavi torustama* 'toruga varustama' ja *gaasi/naftat torustama* 'torusse panema'.

§ 15 Leksikoni kuulub ka niisuguseid komplekssõnu, mis on küll morfoloogiliselt analüüsitavad, aga mille tähendust ei saa tõlgendada nende moodustajate tähenduste toel. Oskussõnana moodustatud või leksikaliseerunud komplekssõna leksikaalne tähendus võib olla teistsugune, kui moodustajate tähenduste järgi võiks eeldada. Kui moodustusosad ei ole komplekssõnas oma leksikonitähenduses või ei ole seostatavad tähendusstruktuuri komponentidega, siis ei ole sõna tähendusstruktuur läbipaistev; uus sõna on loodud otse leksikonis (nagu tehissõna) ja sel ei ole moodustustähendust, vaid on üksnes leksikaalne tähendus.

Ähmane võib olla tuletise vormilise allsõna tähendus tähistatava mõiste komponendina, mistõttu seda ei saa seostada mingi tähendus-kategooriaga: *tähendama* (vrd *täht*), *vabandama* (vrd *vaba*, *vabanema*), *tõlgendama* (vrd *tõlkima*), *loendama*, *loetlema* (vrd *lugema*), *olenema*, *oletama* (vrd *olema*), *väljendama* (vrd *välja*), *kannatama* (vrd *kandma*), *käsitama* (vrd *käsi*), *keevitama* (vrd *keema*), *keskkond* (vrd *keskel*), *näotu* (vrd *nägu*), *isand* (vrd *isa*).

Tuletise kohandamine sobiva fonoloogilise vormimalliga võib tähismoodustaja kuju muuta, nii et tuletise tähismoodustaja ja vormiline allsõna näivad olevat eri sõnad. Nt *teadlane* tähistab liite kategoriaalsele tähendusele vastavalt tegijat tegevusala (*teadus*) kaudu, tuletise vormiliseks allsõnaks on aga verb (*teadma*); *võimaldama* ja *avaldama* on resultatiivsed verbid, milles *da*-liitega väljendatud tegevuse tulemuseks on tähisega väljendatav omadus (*võimalik*, *avalik*), kuigi tuletise kuju seda moodustustähendust ei peegelda; *maastur* 'vahend maastikul sõitmiseks' ei ole kuju põhjal seostatav tähismoodustajaga *maastik*.

Moodustustähenduse ähmasus võib tuleneda ka liite erandlikkusest. Tähismoodustaja võib olla oma tavapärasel leksikonitähenduses, aga mõne liite kategoriaalne tähendus on oma sõnaliigi piires nii ebamäärane (→ § 19), et tema semantiline funktsioon tähendus-

struktuuris ei ole tunnistatav ja vormiliselt kompleksse sõna tähendust saab kirjeldada üksnes leksikaalselt (*sajand, malend, aiand, naljand; esik, päevik, põlvik, tõrvik*).

Märkus. Tuletise leksikaliseerumisega võib kaasneda ka selle morfoloogilise läbipaistvuse astmeline vähenemine, kuni kompleks sõnast kujuneb vormilt liigendamatu sõna, mille moodustanud morfeemid ei eristu enam selgelt üksteisest ja ajaloolist tuletist hakatakse tajuma ühemorfeemilise lihtsõnana, nt nimisõnad *võti* (vrd *võtma*), *sõim* (vrd *sööma*), *veis* (vrd *vedama*), *loom* ja *loodus* (vrd *looma*), *nägu* (vrd *nägema*), *lugu* (vrd *lugema*), *tehing* (vrd *tegema*), *paise* (vrd *paisuma*); omadussõnad *nägus* (vrd *nägema*, *nägu*), *osav* (vrd *oskama*), *vedel* (vrd *vesi*), *meelas* (vrd *meel*); verbid *teesklema* (vrd *tegema*), *matma* (vrd *maa*), *saatma* ja *saabuma* (vrd *saama*) jt. Sõnasiseste morfeemipiiride ähmastumise kohta vt § 32.

§ 16 Leksikaalse tähenduse ja moodustustähenduse suhe on sageli metafoorne või metonüümiline (*õitseng, avang, pendeldama, linnupete, võtmeisik*). Liitsõnade hulgas moodustavad arvestatava rühma metonüümilisel ülekandel põhinevad nn bahuvrihiliitsõnad, mis tähistavad eri mõistekategooriasse kuuluvat olemit kui selle põhiosa; kategooriamuutus on toimunud leksikonis (vt ka ISK 2004: 409–410).⁶ Näiteks *hallpea* ei ole pea alaliik, vaid bahuvrihiliitsõna moodustus-tähendusele vastav asi (*hall pea*) on iseloomulik isikule, keda kogu liitsõna tähistab ('inimene, kellel on hall pea'). Suur hulk selliseid liitsõnu nimetab semantiliselt isikut omaduse või tegevuse kaudu, aga see tähendusstruktuur ei peegeldu moodustusstruktuuris (*lollpea, kantpea, maiasmokk, kuldsuu, libekeel, nõbinina, kurikael, punanahk, kadekops, argpüks, kaunishing, särasilm, teravsilm, tummahammas; sinikrae, valgekrae, sinikiiver*). Bahuvrihiliitsõnad on enamasti afektiivse tähendusega sõnad. Neutraalse tähendusega on loodusteaduslike terminitena kasutatavad metafoorsed looma- ja taimenimetused (*varsakabi, kuldnokk, kuldking, käo keel, kassikäpp, kurekannus, lõosilm, pääsusilm*), aga ka nende hulgas on stiililiselt markeeritud rahvapäraseid nimetusi (*mesikäpp, kriimsilm, lontkõrv, pikk-kõrv*). Mõni liitsõna võib olla kasutusel nii metonüümilises kui ka moodustus-tähenduses, nt *punapea* võib tähistada nii 'punase peaga inimest' kui

⁶ Bahuvrihiliitsõnad kuuluvad avaramasse eksotsentriliste liitsõnade klassi, mille ühistunnuseks on, et liitsõna ei ole tähenduselt oma põhisõna hüponüüm (vt Scalise, Bisetto 2009: 35–37).

ka 'punast pead', *sinikiiver* niihästi 'sinise kiivriga rahuvalvajad' kui ka 'sinist kiivrit'.

AK: *Höbekõri* Maria Listra kolis Eestisse tagasi. IM: Pildil on Margit Viljandi folgil, kaelas äsja ostetud pärlid, mis varjavad *höbekõri* armi.

Samas osutavad metonüümiliste ja metafoorsete liitsõnade moodustus ja kasutus asjaolule, et metafoor on üks inimtõlemise fundamentaalseid kognitiivseid mehhanisme (Lakoff, Johnson 2011), mille puhul ühte kogemuslikku valdkonda mõistetakse teise abil ning suhtlejate ühine tõlgendusruum on tekitanud konstruktsioonitähenduse, mis lubab moodustada uusi bahuvihiiliitsõnu ja metafoorsel ülekandel põhinevaid liitsõnu produktiivselt tekstisõnadena (*puuküürnik, idufirma, doonorriik, fantoomlinn, alfaisane, rohenäpp, hõbekeel, süldiaju, päiksenägu*).

IM: Kuule *prügipea*, sul on ikka asjad päris sassis. Vanka ütles eestlase kohta, mis ta *süldiaju* talle suhu tõi. Ei tea, kas *päiksenägu* on veel tööl?

Semantiliselt kuuluvad metonüümiliste bahuvihiiliitsõnade hulka ka arvsõnalise laiendosaga liitnimisõnad *kolmnurk, nelinurk, viisnurk, kaheksajalg* jt.

On ka muid liitsõnu, mis tähistavad põhiosaga võrreldes eri mõistekategooriasse (ja sõnaliiki) kuuluvat mõistet (*ükskordüks* 'korutus-tabel', *meelespea* lillenimetuseks jm). Eriti rohkesti on kindlas vormis fraasi leksikaliseerumise tagajärjel tekkinud liitmäärsõnu (*pealtnäha, omateada, möödaminnes, igatahes, kõigepealt, vahepeal, suusoojaks, omapead, althõlma, eeskätt*), mille põhiosa ei ole määrsõna (→ § 311). Sellistelgi liitsõnadel ei ole moodustustähendust, vaid üksnes leksikaalne tähendus, mida ei saa analüüsida moodustajate tähenduste suhtena.

Sõnamoodustussemantika hõlmab nimetusüksusi, mida moodustatakse olemasolevatest leksikoniüksustest produktiivsete ja reegli-päraste mallide ja konstruktsioonide toel. Nimetusüksus, mis kuulub sõnamoodustuse valdkonda, peab olema ühelt poolt struktuurselt analüüsiv keelemärk, aga teiselt poolt peab ka märgi tähistusfunktsioon (tähendus) olema moodustusest motiveeritud ja kooskõlas konstruktsiooni moodustustähendusega. Sellise lähenemise järgi ei kuulu kõik morfoloogiliselt kompleksed sõnad semantilisest vaatepunktist

regulaarse sõnamoodustuse valdkonda, aga piir on hajus: läbipaistvate ja läbipaistmatute moodustustähenduste vahel on ebamääraste piiridega üleminekuala. Keelekasutajad tajuvad vormi- ja tähendusmallide seost erinevalt: ka pelk sõnamall võib olla uute sõnade loomisel eeskujuks ja võimaldab toota vormilisi analooge, mille tähendus võib otsesemalt või kaudsemalt seostuda eeskujusõnade tähendusega.

Märkus. Sõnasemantika kirjeldab sõnade süsteemitähendusi, mitte pragmaatilisi tähendusi (vt Pajusalu 2009: 10–11). Seetõttu jäävad ka regulaarse moodustustähendusega lekseemide konteksti toel tõlgendatavad kasutus-tähendused vaatluse alt välja.

AK: Enne Tartu kontserti võis *moskvalasi* (siin: Moskva Kammerorkestri muusikud) kuulata Viinis. *Moskvalased* (siin: Moskva Dinamo jäähokimeeskonna sportlased) läksid täispangale, kutsudes pingile väravavahi ja saates platsile kuuenda väljakumängija. *Saarlased* (siin: Saaremaalt pärit inimesed), hiidlased ja setud on teada imelikud.

Tuletusliidete tähendusest

§ 17 Olemi nimetamisel (sõna moodustamisel) mõistestruktuuri põhja märkijaks valitud moodustaja viitab mõistekategoriale, kuhu uus nimetusüksus kuulub: kas on tegemist asja, sündmuse, omaduse või asjaoluga. Keeleliselt vastab moodustuspõhjale sõnaliik: tuletusliide või liitsõna põhiosa klassifitseerib nimetusüksuse nimisõna, verbi, omadussõna või määrsõnana. Liidete tähendus on iseseisvatest sõnadest palju avaram – nad tähistavad oma sõnaliigi piires enamasti mingeid üsna üldise tähendusega LEKSIKOSEMANTILISI või (transponeeriva moodustuse korral) LEKSIKOSÜNTAKTILISI KATEGOORIAID. Moodustuspõhjaks võib olla ka liitelaadse funktsiooniga (kategoriaalse tähendusega) kinnistüvi (*-ohtu, -võitu*). Kuna tuletusliited ja sellist tüüpi kinnistüved ei esine iseseisvalt, vaid ainult kompleksõna ühe moodustajana, ilmneb nende tähendus konstruktsioonis, seose põhjal tähiseks oleva moodustajaga. Transponeeritud tuletises osutab liide üksnes sõnaliigi- (*vaatamine, suurus*) või mõistekategoriat (*homme, muutlik, kiiresti*). On liiteid, mis moodustustähenduse komponendina väljendavad alati sama tähenduskategoriat, nt tähismoodustajaga märgitu puudumisele viitav omadussõnaliide *-tu* (*mõttetu, muretu*,

pilvitu, jalutu, kartmatu), kohale viitav nimisõnaliide *-la* (*magala, ujula, kanala, tagala, haigla*), isiku naissugu väljendavad *-tar* ja *-nna*, asja või omaduse deminutiivsust rõhutav *ke(ne)*, omaduse intensiivsust vähendavad kinnistüved *-ohtu* ja *võitu* jt.

Liite funktsioon moodustustähenduse osana võib oleneda sellest, missugust mõistekategooriat esindab mõistestruktuuri tähiseks olev moodustaja. Nii tähistab *ja*-tuletis sündmuse keskset osalist (tähis-moodustajaks oleva verbi tegevussubjekti), mis semantiliselt võib olla tegevuse sooritaja (*laulja, ehitaja*), protsessi kogeja (*hukkuja, kaotaja*) või seisundis olija (*lamaja, olija*), vastavalt tähise mõisterühmale. Omadust väljendav *kas*-tuletis võib viidata omaduse rohkusele või vähesusele, sõltuvalt sellest, kas tähiseks olev moodustaja esindab asja või omaduse mõistekategooriat (vrd *mahlakas, andekas, kulukas; pruunikas, punakas, hapukas*).

Liite funktsioon moodustustähenduse osana võib olla selles mõttes ebakindel, et kõik sama liitega tuletised ei pruugi olla sarnase moodustus-tähendusega, nt *us*-liite reegliäärane funktsioon on sündmuse või omaduse asjastamine (*õpetus, kasvatus, äratus; pikkus, selgus, rahuliklus*), aga on ka teistsuguse moodustustähendusega *us*-tuletisi, nt *kauplus, asutus, ümbrus* tähistavad sündmuskohta; *valitsus, toimetus, kirjastus* nii tegijate kollektiivi kui ka tegevuskohta; *luuletus, haljastus, paljundus* tegevuse tulemust; *määrus, katus, kütus* tegevuse vahendit, *sõrmus, jalus, korrus* sündmusega seostumatuid asjanimetusi.

§ 18 Mõned tähenduskategooriad ja nende väljendusvahendid on lähedased. Neid lähedasi semantilisi kategooriaid väljendavatele liidetele on omane süstemaatiline polüseemia. Näiteks tuletatakse paljudes keeltes tegijanimetusi ja tegevusvahendi nimetusi samade liidetega, sest kaudselt saab ka vahendit tõlgendada tegevuse sooritajana (vrd *mees künnab* ja *traktor künnab*). Eesti keeles on sellised liited *-ja* ning *-ur*, vrd tegijat tähistavad *vaataja, saabuja, õppur, laskur, kaevur*; vahendit tähistavad *ristleja, tolmuimeja, kruvikeeraja, sulgur, laotur, lõikur*. Tegijal ja vahendil võidakse vahet teha leksikaalselt (vrd tegijat väljendavad *viljalõikaja* ja *kuulipildur*, vahendit tähistavad *viljalõikur* ja *kuulipilduja*), aga mitte alati: nt hammaste, pesu jm *valgendaja* võib olla nii elus tegija kui ka vahendiks olev aine. Tekstituletistena moodustatakse *ja*- ja *ur*-tuletisi nii tegija kui ka tegevusvahendi tähenduses, tõlgendus toetub kontekstile.

AK: Tõenäoliselt jahmatas suur osa Äripäeva *lugejatest* sellise pealkirjaga artiklit nähes. Seetõttu sobib Mobiil-ID internetikohvikutes, kus puudub ID-kaardi *lugeja*. Reidil seisid üks suur *ristleja* ja paar väiksemat sõjalaeva. IM: Meie hoovi igahommikuseks külaliseks on üks ratastooliga prügikastide vahel *ristleja*, kes sorib nende sisu. AK: Kummuli paiskus ka mõlema rongi *vedur*, aga juhid tõsiseid kahjustusi ei saanud. IM: Keegi peaks aga ürituse *veduriks* hakkama, et asi ikka korralikult tehtud saaks. *Igiliikur* on masin, mis liigub või teeb tööd igavesti. AK: Üleeile suri 104-aastasena *igiliikur* Oscar Niemeyer – idealist, kommunist ja üks olulisemaid XX sajandi arhitekte. Ent see on juba kord *keelehoolduri* kohus. IM: Hooldustöid kiirendavad ja hõlbustavad uued kliimaseadme *hooldurid*.

On siiski ka spetsiifilisi tegijaliiteid (nt *-nik*: *elanik*, *omanik*, *üürnik*) ja vahendiliiteid (nt *-i*: *uinuti*, *lahusti*, *valgendi*).

Polüseemilised võivad olla ka teonimetusi moodustavad liited. Sündmuse, selle tulemuse, vahendi ja objekti nimetamiseks kasutatakse mingis ulatuses samu tuletusliiteid: *müük* (tegevus), *saak* (tulemus), *söök* (objekt), *veok* (vahend); vahel ka sama leksikaalset üksust – nt *e*-tuletised *võte*, *lepe*, *tõlge*, *kärbe* tähistavad nii tegevust kui ka tegevuse tulemust; *küte*, *kutse*, *kate*, *süüde* nii tegevust kui ka tegevuse vahendit.

AK: On üks valdkond, kus *tõlkel* on puhtpraktiline hindamatu väärtus. *Tõlkeid* ei ole uuesti üle toimetatud. Teater võib sügisel kontserdisaali *kütte* kinni keerata. Katlamajad ehitati ümber kohalikule *küttele*. Pärast seda lahkusid baltisakslased Hitleri *kutset* järgides Eestist. Neile saadetud *kutses* olid märgitud vaid esinejate nimed. Nii lihtsa *võttega* ongi valitsus ära nullinud riigikogulaste ponnistused ohjeldada seaduslikul teel kõlvatut konkurentsi. IK: Millise imelise *võtte* siit saaks, lippa aparaadi järele.

Eesti keele arvukate liidete hulgas on ka homonüümiat, mille puhul samakujuliste liidete vahel ei ole tähenduslikku seost, nendega moodustatud sõnad kuuluvad eri sõnaliikidesse ja tähistavad eri kategooria mõisteid. Selliseid liiteid on nt tegevuse kordumist väljendavaid tuletisi moodustav verbiliide *-i* (*sähvima*) ja vahendinimetusi tuletav nimisõnaliide *-i* (*uinuti*), enesekohaseid verbe tuletav *-u* (*selguma*), deminutiivseid nimisõnu tuletav *-u* (*poju*) ja teonimetusi moodustav *-u* (*sadu*), muutumisverbe tuletav *-ne* (*kallinema*) ja omadussõnu tuletav *-ne* (*soolane*), teonimetusi tuletav nimisõnaliide

-mine (*lugemine*) ja kohaga seostuvat omadust väljendav *-mine* (*äärmine*) jt.

Homonüümia ja polüseemia piir on kohati hajus. Näiteks *line*-tuletis võib tähistada tegijat (*marjuline*, *veskiline*, *rongkäiguline*) või omadust (*ruuduline*, *suuremahuline*, *kandiline*), seega eri kategooria mõisteid, aga mõnd *line*-tuletist saab kasutada nii tegijanimetuse kui ka omadussõnana, mis viitab pigem liite polüseemiale.

AK: Sain toimetusest kaks kuud *palgalist* puhkust. Oma sule ja hääle andis ta Norra vastupanuliikumise teenistusse, olemata emigratsioonivalitsuse *palgaline*. Meil on lähitulevikus niikuinii planeeritud maja *osaline* renoveerimine. Sellest ajast on kõik *osalised* kõigis proovides.

§ 19 Liitel võib olla ka väga üldiselt kirjeldatav kategooriaalne tähendus. Liited määravad tuletise mõistekategooria ja sõnaliigi, aga oma sõnaliigi (mõistekategooria) piires saab paljusid liiteid kasutada mitmesuguste tähenduskategooriate väljendamiseks, nende funktsioon moodustustähenduse komponendina ei ole piiratud. Sellise kasutusega on enamik verbiliiteid, omadussõnaliited *-ne* ja *-lik*, nimisõnaliidetest on sellise tähendusega *-ik*. Näiteks verbiliide *-sta* märgib vaid üldist tegevuskategooriat ja selle baasil saab tuletada eri moodustustähendusega verbe: tuletise moodustustähendus oleneb tähiseks oleva moodustaja tähendusest ja tavapärasest semantilisest funktsioonist tegevuses, vrd *kalastama* 'kala püüdma', *vabastama* 'vabaks muutma', *relvastama* 'relvadega varustama', *lõunastama* 'lõunat sööma', *ladustama* 'lattu panema'. *lik*-liitelised omadussõnad võivad sündmustähisega seotult väljendada seisundit (*kartlik*), asjatăhisega seotult possessiivsust (*murelik*), kuuluvust (*riiklik*) või võrdlust (*naiselik*), omadustähisega seotult modifitseerida omaduse määra (*arglik*). Nimisõnaliide *-ik* viitab asjakategooriale kogu selle mõistemahu ulatuses, tuletis võib sündmustähisega seotult nimetada tegijat (*põgenik*), tegevusvahendit (*möödik*), kohta (*peidik*), objekti (*saadik*); omadustähisega seotult omadust kandvat isikut (*ülbik*), asja (*kuivik*) või kohta (*madalik*); asjakategooriasse kuuluva tähismoodustajaga seotult kohta (*kohvik*) või asja (*põlvik*). *ik*-liite semantilise funktsiooni määramatuse tõttu (vt ka Vare 1993a) on enamik *ik*-tuletisi loodud moodustustähendusest spetsiifilisema leksikaalse tähenduse väljendamiseks, sageli

konkreetse liitsõna või fraasi asendamiseks (*kohvimaja* > *kohvik*, *põlvsukk* > *põlvik*, *sõrmkinna* > *sõrmik*).

Sõnamoodustus ja süntaks

§ 20 Nii sõnade moodustusel kui ka kompleks sõnade kasutusel on rohkesti kokkupuutepunkte SÜNTAKSIGA. Sõnamoodustuse ja süntaksi vahel saab eristada kolme tüüpi seoseid: 1) moodustajate semantilised funktsioonid lauses ja kompleks sõnas on teatud ulatuses sarnased; 2) teatud tähendusstruktuuride keelises väljenduses põimuvad sõnamoodustus ja fraasisüntaks; 3) kompleks sõna süntaktilises kasutuses võivad peegelduda selle moodustajate süntaktilised omadused: moodustajate rinnastusvõimalused sõnas ja lauses on osalt sarnased, samuti võib verbist tuletatud nimisõna moodustada koos oma laienditega fraasi, mille liikmed vastavad alusverbi lausestruktuurile.

§ 21 Mutatiivse moodustussuhte korral peegeldavad kompleks sõna moodustajate semantilised suhted osaliselt lause moodustajate semantilisi suhteid. Kui kompleks sõnaga väljendatava tähendusstruktuuri üheks komponendiks on sündmus, siis on moodustajate vahel samasugused tähendussuhted, mis lauses valitsevad predikaadi ja selle argumentide vahel.

Esiteks, sündmuse saab kirjeldada analüütiliselt (verbi ja selle laiendiga) või sünteetiliselt (verbituletisega). Nii saab kaheti vormistada tegevusobjekti (*kala püüdma* või *kalastama*); protsessi tulemust (*külmaks minema* või *külmenema*), tegevuse tulemust (*vabaks muutma* või *vabastama*), tegevusvahendit (*kelguga sõitma* või *kelgutama*), seisundi omadust (*nukker olema* või *nukrutsema*); protsessi põhjustamist (*käima panema* või *käivitama*). Väljendusviisi valikut mõjutab ikoonilisustendents (Haiman 1983): mida vahetum on sündmuse seos selle osalise või asjaoluga, seda tihedam on vormiline lõimumine süntaktilisest tarindist liitsõnani ja sellest tuletiseni (vrd tegevuse ja tegevusvahendi suhet väljendites *õhuga jahutama*, *õhkjahutama* ja *õhustama*).

Teiseks, sündmusosaliste funktsioone, mida lauses väljendavad verbi laiendid (predikaadi argumendid), saab väljendada ka sama verbi alusel moodustatud tuletistega. Tuletusvõimalused on seejuures

piiratud sündmuse argumendisuhetega: verbist tuletatud nimisõnadena saab väljendada üksnes selliseid tähenduskategooriaid, milliseid argumendirolle (sündmuse osalisi) see verb endaga seob. Näiteks tegevuses, mida tähistab *kirjutama*, on võimalikud osalised tegija, tegevuse vahend ja tegevuse tulemus: *Õpilane kirjutas essee arvutiga*. Neid tähendussuhteid saab keeleliselt väljendada sama verbi tuletistega: *kirjutaja*, *kirjutanu* (tegija), *kirjutis*, *kirjutatu* (tulemus), *kirjuti* (vahend). Hüpooteetiliselt saaks tuletisega väljendada ka tegevuskohta (*kirjutla*, vrd *jaotla*, *magala*), kui sellele leiduks mõttekas kasutusfunktsioon. Samasuguseid suhteid peegeldavad ka liitsõnad, kui laiendosa on sündmustähendusega, nt *kirjamees*, *kirjatükk*, *kirjutusvahend*, *kirjutuskoht*, *kirjutusaeg*. Argumendivõimaluse puudumine tähendab vastava tähendusstruktuuri puudumist ja nii on välistatud ka sellise tähendusega tuletise moodustamine: *jooksma*-verbist saab tuletada tegijanimetusi (*jooksja*, *jooksur*, *jooksik*, *jooksnu*), aga ei ole loomulik moodustada näiteks tegevuse tulemust või vahendit väljendavat tuletist, sest *jooksma*-verbiga tähistatud tegevusel ei ole selliseid vahetuid osalisi. Siingi mõjutab väljendusviisi valikut ikoonilisustendents. Põhimõtteliselt on võimalik väljendada igasuguseid kujuteldavaid suhteid, nt *jooksmise tulemuseks* võib nimetada saavutatut aega või paremat tervist, *jooksuvahenditeks* sobivaid kingi jne, aga selliseid kaudseid suhteid väljendatakse enamasti analüütiliselt, harvem juhuliitsõnadega ja peaaegu mitte kunagi tuletistega.

Asjade ja omaduste seoseid saab väljendada analüütiliselt nimisõna- või omadussõnafraasiga või sünteetiliselt liitsõnaga. Millal süntaktiliselt seotud fraas liidetakse üheks sõnaks, millal mitte, sõltub nii tähendus- kui ka struktuuriteguritest. Kokkukirjutus võib olla pelgalt süntaktiline (nt vältimaks võimalikke väärseoseid), ilma et nii tekkinud ajutine liitsõna tähistaks uut mõistet. Enamasti nimetab liitsõna siiski fraasi tähendusest mingis suhtes erinevat mõistet. Vormiliselt võib eesti keeles teatud ehitusega nimisõnafraase üsna vabalt liita üheks liitnimisõnaks (*rahakott*, *koolimaja*, *keeleõpik*; *külmkapp*, *hapukoor loovintelligents*), mille leksikaalne või kasutustähendus võib fraasi tähendusest erineda rohkem või vähem. Fraasi kasutussagedus võib olla põhjuseks, et selle liikmed liituvad aja jooksul üheks lekseemiks. Sellise lekseemi tähendus võib samal ajal eristuda kahesõnalise fraasi tähendusest (vrd *akna raam* ja *aknaraam*, *aja lugu* ja *ajalugu*, *hapukoor* ja *hapukoor*, *suur linn* ja *suurlinn*), kuigi moodustustähendus on

sama kui fraasil (s.t moodustajate semantilised suhted on ühesugused). Liitomadussõnal võib olla sama moodustustähendus kui võrdlust väljendaval omadussõnafrasil (*välkkiire ja kiire kui välk, peegelsile ja sile kui peegel*), ka omaduse määra võib väljendada omadussõnafrasiga või liitomadussõnaga (*lausa vale ja lausvale, vähe tähtis ja vähetähtis*). Tähdendusseose sünteetiline või analüütiline väljendamine (sõnaga või fraasiga) on ositi mõjutatud kehtivatest ortograafiareeglitest, mis määravad sõnade kokku- ja lahkukirjutamist, vrd *kakssada* ja *kaks tuhat*, *väga suur* ja *ülisuur*.

Nii fraasi kui ka liitsõna moodustajate vahel võib olla alistav või rinnastav süntaktiline seos. Esimesel juhul koosneb liitsõna nagu fraaski põhjast ja seda mingi semantilise suhte järgi iseloomustavast laiendmoodustajast (*koolimaja, lastearst, suvinisu, välkkiire, leekpunane*), teisel puhul on mõlemad moodustajad semantiliselt teineteisega sümmeetrilises suhtes ja liitsõna moodustustähendus (kuigi mitte tingimata leksikaalne tähendus) koosneb mõlema moodustaja leksikaalsete tähenduste summast (*ööpäev, saunsuvila, kööktuba, sinimustvalge, kurttum, magushapu*). Alistava seosega liitnimisõnas võib põhja ja tähise suhe olla atributiivne nagu täiendi ja selle põhisõna vahel (*raamatukaas, vallamaja*) või apositsiooniline nagu lisandi ja selle põhisõna vahel (*veteranpoliitik, lapsajakirjanik*). Ka eitust saab väljendada süntaktiliselt või kompleksõnaga (vrd *ei ole aus* ja *on ebaaus*, *ei ole küllaldane* ja *on mitte küllaldane*).

§ 22 Süntaks põimub sõnamoodustusega juhtudel, kui tähendusstruktuuri kuulub täpsustav moodustaja, s.t kompleksõna tähismoodustajaks on fraas (moodustuspõhi on semantiliselt alati lihtne, olgu sõna või tuletusliide). Sellise tähismoodustajaga saab moodustada nii tuletisi kui ka liitsõnu.

Fraasist saab liite abil moodustada uue lekseemi, mis struktuuri järgi on ühtaegu liitsõna ja tuletis. Selline tuletamine on eesti keeles produktiivne kahes tähendusstruktuuri tüübis. Omadussõnu saab tuletada nii, et mõistestruktuuri tähist märgib ühe laiendiga nimisõna-, omadussõna-, hulgasõna- või kaassõnafras (*kahekorruseline, kõrgepalgaline, metsatagune, stardieelne, õigeaegne, päevapikkune, majakõrgune, kolmevaatuslik*, vrd *kaks korrust, kõrge palk, metsa taga* jts). Teo- ja tegijanimetuste moodustamise aluseks võib olla kompleksse tähisega mõistestruktuur (→ § 5), keeleliselt märgib sellist

tähist verbifraas (*majaehitus, metsariüüste, pahakspanu, kuupaiste, kojutulek, toiduvalmistaja, söekaevur, kodustöötaja*). Verbiühend võib olla tähise funktsioonis ka omadust väljendavas tuletises (*tähelepanelik, jätkusuutlik, külmakartlik, jumalakartmatu*). Tähismoodustajaks olev verbiühend võib süntaktilise fraasi kõrval (*maja ehitama, sütt kaevama, külma kartma*) olla ka leksikaalne (väljendverb), nt *tähele panema, pahaks panema*. Nagu liitsõnamoodustuski võib fraasil põhinev tuletus olla ositi mõjutatud kehtivatest ortograafiareeglitest, vrd *kahekorruseline* ja *kolmekümne kahe korruseline, metsatagune* ja *paksu metsa tagune, kuupaiste* ja *täiskuu paiste*.

Fraas võib mõistestruktuuri tähist märkida ka liitnimisõnades (*hullulehmatõbi, soolaleivapidu, hallipassimees, kaheinimesevoodi, neljakuningapäev, kolmevärvitruk*). Et fraas võiks saada liitsõna moodustajaks, peab see olema mingil viisil mõistena fikseerunud: *hull lehm* kui diagnoos, *hall pass* kui kodakondsuseta isiku tunnus, *sool-leib* kui vastuvõtutseremoonia. Kuigi esmapilgul on sellistes liitsõnades nagu *kaheinimesevoodi, kuumaveekraan* jts raske näha tähist märkivat fraasi mingi eristuva mõistena, on nad sellena tõlgendatavad oma põhja kontekstis moodustuspõhja liigitajana: voodid jagunevad üheini-mesevooditeks ja kaheinimesevooditeks, kraanid kuumaveekraanideks ja külmaveekraanideks. Igasugused vabad nimisõna- või hulga-sõnafraasid liitsõna moodustajana esineda ei saa, vrd *valge maja uks, ausa mehe maine, kuue tänava ristmik, kümne hektari talu*.

Omapärase rühma moodustavad niisugused tekstisidused ahelliit-sõnad (vt ka Leemets 2014), kus tähisele viitab suvalise struktuuriga süntaktiline konstruktsioon, mida mõistestruktuuris on võimalik käsitada moodustuspõhja iseloomustajana või liigitajana: *vali-mind-naeratus, mitte-minu-tagaõue-hoiak, jaga-ja-valitse-poliitika*.

AK: Tõeline *kord-saja-aasta-kestel-üleujutus* tekitas Shanghais tõsiseid kahjustusi. Massilist *minu-laps-sinu-korterisse-petuseemi* seoses koolivalikuga pole täheldatud, kirjutas Kiisler. Ametiühingud on traditsiooniliselt ajanud demokraatidega *käsi-peseb-kätt-poliitikat*. Kaupmeeste puhul on tegemist *ninast-veri-väljas-konkurentsiga*. Poliitiline süsteem paneb inimese valima ühe või teise valimisplatvormi vahel *võta-või-jäta-meetodil*.

Mõni selline ühend võib ka leksikaliseeruda, nagu tõlkelaenuline *äraunustamind-lill*. Samuti võivad sellised konstruktsioonid alluda

tuletusele, kui nad on piisava leksikaalse seotusega ja viimane koostisosa on tuletustüvele sobiva fonoloogilise kujuga. Järgmistes näidetes on tuletuse aluseks teose nimi „Lendas üle käopesa“ ja kampaania nimetus „Teeme ära“.

AK: Ega seal hullumajas suurt midagi ei juhtugi, teised hulludki mõjuvad võrdlemisi klišeelikenähtena ja *lendas-üle-käopesalikenähtena*. IM: *Teemeäralised* tegid selle üheskoos ära viie tunniga.

§ 23 Osa süntaktilisi nähtusi seostub kompleks sõnade kasutusega tekstimoodustuses. Üks tavalisemaid on rinnastusellips: sõnaosade (moodustajate) koordineerimise võimalus. Nagu fraasis võib olla rinnastatud täiendeid (*eesti ja saksa keel*), nii võib ka liitsõnu rinnastades ära jätta korduva põhiosa: *õuna- ja marjaaed, puu- või kivimaja, suur- ja väikeaktsionärid; kuuma- ja külmakartlik, kolme- või neljatoaline, kirsi- või lipupunane; eel- ja järelhindama, ala- või ülekoormama*. Selline korduva moodustaja väljajätt on võimalik üksnes siis, kui liitsõnad väljendavad ühesugust tähendusstruktuuri ja tähismoodustajad on mingi ülemmõiste kaudu semantiliselt seotud, nii et rinnastusseos nende vahel on semantiliselt võimalik. Kui tähendusstruktuur, s.t tähise semantiline funktsioon on erinev, siis selliste tähisosade vahel pole nn loomulikku rinnastust ja korduvat moodustajat ära jätta ei saa: **kooli- ja kivimaja, *hapu- ja kohvipiim*. Ellipsisile ei allu tugevasti polüseemne determineeritud tähise ja liite kombinatsioon, nt **raamatu- ja orjapidaja* (vrd *raamatu- ja lille müüja*), ellipsisit ei luba homonüümsed põhjad (**aja- ja paberileht*) ja see on võimatu erineva moodustussuhte korral (**nais- ja raamatumüüja*).

Tähismoodustaja vorm üksi ellipsisit ei piira, see sobib ka kinnistüvede puhul: *liht- ja liitlause, argi- ja pühapäev*.

AK: Tüüpiline pilt kevadisest Tallinnast, kus jalakäijad lõhuvad end *kõnni- ja autod sõiduteedel*. Pärast jaanipäeva jäävad ära *teisi- ja kolmapäevased* lennud. IM: Klassitsistlik maitse taunis igasugust *eba- ja üleloomulikkust*.

Mingis ulatuses võib elliptiline rinnastus laieneda isegi võõrprefiksitele. Näiteks liigitavad võõrprefiksivormid niiviisi põhimõistet: *pre- ja postpositsioonid; homo- ja heteroseksuaalne*. Enamasti on sel juhul

tegemist kindlate mõistepaaridega, aga tekstides on niisugust ellipsit kasutatud ka loomingulisemalt.

AK: Mida me siis mõtlesime – et oleme ainus paik maailmas, kuhu igasugused *e- ja im-migratsioonid* ei jõua? *Ir- ja sürreaalsust* kohtame ka MP ülimalt ebahühtlases kogumikus.

Fraasi- ja sõnamoodustuse sarnasusele viitab ka see, et sõnaosa võib koordineeruda fraasilaiendiga.

AK: Poliitikute (*eks- ja praegune peaminister*) sõnavõttudest koorus teadlastele soodne vastupakkumine.

Enamasti eeldab selline rinnastusvõimalus, et rindfraasi väljajätav põhi on lekseem. Näiteks ei saa kordamata jätta teineteisele vastanduvate prefiksritega seostuvat sõnaosa, mis ei ole leksikoniüksus: **eks- ja import*, **süno- ja antonüümid*. Päris võimatu see siiski ei ole.

IM: Praegusel juhul on sinne vestlus pigem *mono- kui dialoog*.

Ka tuletusliite kui moodustuspõhja väljajätt rinnastusel ei ole võimalik: **isa- ja ematu*, **naise- ja mehelik*, **ruudu- ja triibuline*. Saab küll öelda *Meie kelder on nüüd täiesti roti- ja hiirevaba*, mitte aga **Meie kelder on nüüd täiesti roti- ja hiiretu*.

Erandi moodustab rinnastusel ellipsile alluv *kond*-liide. Kasutatavaim näide on *mees- ja naiskonnad*, aga *kond*-liite väljajätt on avaram, kuigi mitte eriti produktiivne – korpusenäited on harvad.

IM: Kuidas oma programmile võita juurde *vaatajas- või kuulajas-konda*? Mentoraasta poole peal muutus firma *juht- ja töötajaskond* ning omanikestruktuur. Ürgselt seostas üksikinimest tihedalt *pere- ja sugukond*. Siin on Eesti *maa- ja kihelkonnad* oma vanasõna-fondidega. AK: Kes ei asu kohalikku poliitikasse toeks jõuga, asub nõuga, kui kuulub *era- ehk meeskonda*.

Komplekssõnade tähismoodustaja väljajätt on harvem, kuigi rinnastatud fraasis on laiendi kordamata jätmine tavaline: *meie kooli õpilased ja õpetajad*. Liitsõnadeski on see põhimõtteliselt võimalik, aga tundub, et ühine tähis ei ole enamasti piisav komplekssete sõnade rinnastusseose kandja; sõnakuju järgi on liitsõna põhiosa ja iseseisva liitsõna

eristamine võimatu ja kirjalikus tekstiski kipub sidekriips ununema: *laudpõrand ja (-)lagi, lasteraamatud ja (-)filmid, ?vanaisa ja -ema*. Kui sünteetilise liitsõna ja fraasi tähenduserinevus on väike (vrd *merepõhi* ja *mere põhi*), on rindühendites loomulikum lahkukirjutamine: *keele hooldajad ja korraldajad, sõja pooldajad ja vastased, päikese tõus ja loojang*. Prefiksi või kinnistüve väljajätt rindühendis on küsitav: **prorektor ja -dekaan, *ebaloomulik ja -inimlik, ?ülikõrge või -madal*, kirjalikus tekstis võib siiski leida ka selliseid näiteid.

TK: Mida uuemas mõistesüsteemis nimetatakse *transtekstuaalseteks* või *-meedialisteks* seosteks.

Kuigi eesti keeles on ka liitepaare, mis vastanduse kaudu on semantiliselt seotud, ei võimalda liide kui põhi ühise tähise väljajätu: **õnnelik ja -tu, *arukas ja -tu*.

Rinnastusvõimaluste täpsemat kirjeldamist raskendavad kaks asjaolu. Esiteks, raske on otsustada, kas selliseid keeleüksusi nagu *pre-*, *post-* ja *eks-* või *eba-* ja *-kond* tajutakse afiksrite või liitsõnaosadena. Näiteks *vaatajas- ja kuulajaskonna* kõrval võib näha ka liit-sõnasarnast rinnastust.

IM: Ansambel loodab, et „Silmad vees“ leiab samuti oma *vaataja-* või *kuulajaskonna*.

Teiseks, koordinaatsiooni semantika ja süntaks ei ole kaugeltki selged. Eesti keeles on olemas ka nn rühmafleksioon või siirdatud afiksatsioon (*ema ja isata, koore ja suhkruga, lume või vihmana, jõe või järveni*). Selline korduva käändelõpu väljajätt rinnastatud ühenditest viitab kontiinumile teatud käändelõppude ja kaassõnade vahel (vrd *metsa ja mere taga, lume või vihma käes*), aga selline rinnastusviis ei laiene tuletistele, v.a suhteliselt sõnasarnase liitega *kond-*tuletised. Väljajätuvõimalus tundub siiski olevat avatud.

Sõnamoodustuses on väga tugev roll analoogial ja sõnamallidel. On näiteks märgata, et omadussõnaliide *-tu* on hakanud grammatiseeruma ja sarnanema kasutuselt ilmaütleva käände lõpuga *-ta*. Nii on *-tu* ainus liide, mis käändelõpu analoogial võimaldab vastandada ainsuslikku ja mitmuslikku alussõna ja võib morfoloogiliselt liituda *de-*mitmuse tunnusele: internetitekstides leiduvad *kätetu, lastetu, sõpradetu, juurtetu, soovidetu, asjadetu*. Kuna ilmaütleva käände

lõpu võib rinnastatud fraasis kordamata jätta, siis pole võimatu, et see laieneb kunagi ka *tu*-tuletistele. Igatahes võib arvata, et kui, siis *ema ja isatu laps, kassi ja koeratu pere* jts tulevad kasutusele enne kui *ruudu või jooneline vihik, naise või mehelik veetus* jms. Seni pole õnnestunud selliseid kasutusnäiteid siiski leida.⁷

Veel on üks asjaolu, mis võib mõjutada sõnaosade väljajätu. Ei ole selge, kas ja kuivõrd sõltub rinnastusvõimalus sidesõnast ja kontekstist: enamik kasutusnäiteid on ühesilbilise (*ja, või*) sidesõnaga, aga kas oleks võimalik ka *mees-, aga hoopis harvem naiskonnad, vaatajas-, järelikult ka kuulajaskond; Tartu pani välja ainult mees-, aga Tallinn ka naiskonnad?* On küll võimalik *teisi- ja kolmapäev*, aga kas ka *teisi- ja pühapäev*?

§ 24 Teine süntaksit ja tuletust ühendav nähtus on nominalisatsioon: verbifraasi muutmine nimisõnafraasiks. Verbitüvelised nimisõnad ehk deverbaalsubstantiivid sisaldavad alussõnana verbitüve ning verbilisus mõjutab nii nende tähendust kui ka kasutust. Nende fraasistruktuur põhineb osaliselt alusverbil: verbitüveline nimisõna võib koos oma laienditega moodustada nimisõnafraasi, mille liikmed vastavad alusverbi lausestruktuurile. Selliseid verbilaiendeid esineb peamiselt leksikaliseerumata teo- ja tegijanimetustel, leksikaliseerunud tuletistel on neid harvem. Laiendite võimalus vaheldub ka tuletustüübiti, teatud liidete tuletistega kaasneb neid sagedamini kui teistega.

Sündmustähendusega nimisõnadena on teonimetustel nii käändsõna kui ka verbi süntaktilisi omadusi, mis mõjutab nende kasutamist tekstimoodustuses. Teonimetustega saab süntaktiliselt seostada predikaadi argumente – sündmuse osalisi ja asjaolusid.

AK: Pärast *mitu päeva arhiivis töötamist* oli ta lõpuks jõudnud RJM eriteateni. *Politseilt taustauuringu tellimine* pole seni olnud erastamisagentuuri tavaline praktika. Žalgirisel tuleb see maa *meistriks tulekuga* teistkordselt välja teenida.

Nominalisatsiooniga võib kaasneda argumentisuhete teistsugune vormistus tekstis. Tegevussubjekt (tegija, kogeja, olija) ja tegevusobjekt saavad nimisõna laiendile iseloomuliku omastavavormi (*küla-liste lahkumine, karja rännak, riikide teke, kultuuri õitseng, vaenlase*

⁷ Korpustes ei leidu või ei ole võimalik otsida kõiki juhumoodustisi või harva kasutatavaid keelendeid, mistõttu mingi moodustustüübi ebaproduktiivsust (neologismide puudumist) on raskem osutada kui produktiivsust.

hävitamine, sääskede tõrje). Omastavalise täiendiga võib küll väljendada nii tegevussubjekti kui ka tegevusobjekti (*põtrade küttimine, jahimeeste küttimine*), aga mitte mõlemat samas fraasis (**jahimeeste põtrade küttimine*), v.a juhul, kui objektgenitiiv on koos deverbaaliga moodustanud liitsõna: *jahimeeste põdraküttimine, kokkade toiduvalmistamine, keemikute sääsetõrje*. Sihitute verbide teonimetuste omastavaline täiend on subjektiline (a), sihiliste verbide tuletiste laiendina harilikult objektiline (b):

- a) poiste kaklemine, üliõpilaste kogunemine, õpetaja suhtumine, riigi häving, kaaslaste tulek;
- b) maja ehitamine, maksude kogumine, kadunu otsing, olukorra kirjeldus.

Kui tegevusobjekti ei ole, on sobiva konteksti korral ka sihiliste verbide tuletistega võimalik seostada subjektilist täiendit.

AK: Et euro-eurooplased pole harjunud hundiga külj külje kõrval elama, toitub *nende teadmine* selle kiskja kohta rahvakeelest. *Minu uskumist* pidi on jõulud rahu ja kodu aeg. Rootsi ajal *talupoegade* iseseisev *küttimine* keelati. IM: Tugeva välisvindiga värava poole lennanud palli imes sisse Roberto, *kelle tõrje* ebaõnnestus täielikult.

Tegijat väljendatakse ka *poolt*-konstruktsiooniga, eriti siis, kui omastavalise täiendi positsioon on tegevusobjektiga hõivatud.

AK: Hoopis uue kvaliteedi tõi kaasa klubimuusika *pidude üha kasvav rahastamine* mõjukate sponsorite poolt. Kaitseministeerium ei ole piisavalt järginud *riigi poolt eraõiguslike juriidiliste isikute asutamise* ja nendes osalemise seaduses toodud põhimõtet. Tema looming elab ja leiab kõrget *tunnustust üha uute põlvkondade poolt*.

Sündmuse aega, kestust ja viisi väljendav asjaolu saab teonimetuse laiendina harilikult nimisõnafrasile iseloomuliku omadussõnalise vormi: *kiire jooks, eilne minek, ootamatu lahkumine, sõbralik kutse, mitmepäevane ootamine, kahetunnine sõit; mine*-deverbaali laiendina võib aga säilitada ka verbilaiendi vormi.

AK: Kliendivajaduste selgitamiseks ja neile *paindlikult reageerimiseks* on juurutatud kliendisuhete juhtimissüsteem. *Kiiresti jooksmine*

ei ole muidugi kerge. Pärast *mitu aastat ootamist* sai noor David endale tenorsaksofoni.

Tegijanimetused tähistavad semantiliselt sündmuse keskset osalist (tegevussubjekti) (*korraldaja, puhkaja, ärganu, lugenu*). Nagu teonimetused, nii võivad ka leksikaliseerumata *ja-* ja *nu-*tuletised kasutuses siduda endaga muid sündmusosalisi märkivaid laiendeid. Tegevusobjekt on *ja-*tuletise laiendina omastavas (*ürituse korraldaja, tänavate ehitaja*), *nu-*tuletise laiendina aga säilitab objekti vormi (*matemaatikat õppinu, luuletuse kirjutanu*). Muid sündmusosalisi ja asjaolusid väljendavad lauseliikmed esinevad tegijanimetuse laiendina samas vormis kui verbilaiendina. Võrreldes *ja-*tuletistega on *nu-*tuletiste kasutus tugevamini seotud lisaks tähissündmusele ka situatsiooni muude komponentidega: harva esineb *nu-*tuletis tekstis ilma sündmust täpsustavate laienditeta.

AK: Saksamaa on *Eestist lahkujatele* üks peamisi sihtkohti. Seadus lubab *pommiga ähvardaja* kuni viieks aastaks vangi panna. *Jalapesust keelduja* pidi trahvi maksma. Kevade poole saab karjasemärsi ja ilutrükise *kõige juhanliivilikuma luuletuse kirjutanu*. Võrreldes 2010. aasta uuringuga on *hasartmänge raha peale mänginute* osakaal elanikkonnas vähenenud. *Avariis vanemad kaotanu* küsib Laiksoode perelt hüvitist. *Välismaal metsandust õppinu* käis ministri juures.

Sihilisena mõtestatud verbidest saab moodustada ka tuletisi, mille referendiks on verbi objektlaiend: *oodatu, armastatu, korraldatu*. Selliste tuletiste kasutamine on enamasti motiveeritud kontekstist ja nad esinevad koos muudele sündmusosalistele või asjaoludele viitavate laienditega: *minu tehtu, kemikaalidega töödeldu, möödujate poolt kunstliku hingamisega ellu äratatu, eile ühiselt alustatu*. Semantilisele seosele passiiviga viitab tegija sagedane väljendamine *poolt*-tarindiga nimi-sõnalaiendile iseloomuliku omastava kõrval.

AK: On naeruväärne, et *mingi tühise osa eksitatus* pärast on need värvid üksnes neile omistatavad. Ei ole lootustki, kui iga uus valitsus põhimõtteliselt ignoreerib *eelmise valitsuse poolt tehtut, arendatut ja algatatut*. Ometi suutis ta *teiste teadlaste poolt leitu* nii usutavalt ümber panna, et publik uskuma hakkas, justkui oleks tema see avastaja olnudki. Ühe luureametniku sõnul oli 85 protsenti *Bagdadis pealt kuulatus* kasutu.

MOODUSTUSVIISID

Komplekssõnad

§ 25 SÕNASTRUKTUUR tähendab sõnatüve siseehitust e morfoloogilist koostist. Sõnad võivad tüve morfoloogilise koostise (struktuuritüübi) poolest olla lihtsad või kompleksed. Lihtsõna ehk juursõna on ühemorfeemilise, liigendumatu tüvega lekseem. Komplekssõna tüvi koosneb rohkem kui ühest morfeemist. Komplekssõnad on struktuurselt motiveeritud: neil on sisemine struktuur ja nende tähendus on üldreeglina tuletatav moodustusosade (koostismorfeemide) tähendusest. Morfeem on väikseim tähendusega keeleüksus (→ § 28).

KOMPLEKSSÕNAD on tuletised ja liitsõnad. Tuletise tüvi koosneb juurmorfeemist ja tuletusliitest või -liidetest, liitsõna tüvi koosneb mitmest juurmorfeemist, ehkki võib sisaldada ka tuletusliiteid.

Sõnade struktuuritüübid

LIHTSÕNAD	KOMPLEKSSÕNAD	
	TULETISED	LIITSÕNAD
luu	luu-stik, luu-stu-ma	luu-murd, pea-luu
kodu	kodu-ne, kodu-sta-mine	kodu-maa, maa-kodu
suur	suure-line, suur-us	suur-riik, hiigel-suur
üks	üks-ik, ühi-ne-ma	üks-teist, ühte-lugu
lugema	luge-mine, loe-ng	ilu-lugema

Mitmemorfeemilise sõna liigitamine tuletiseks või liitsõnaks ei ole alati selge. Kahemorfeemiline tüvi on ühemõtteliselt kas tuletis või liitsõna. Pikemad kompleksõnad võivad koosneda mitmest juurmorfeemist, aga sisaldada ka tuletusliiteid. Neil on vormilise koostise järgi nii tuletise kui ka liitsõna tunnuseid: *vaba-riik-lane*, *rahva-stiku-tead-lane*, *ühe-pool-ne*, *suure-pea-line*, *kuri-tarvita-mine*. Sellise kompleksõna tõlgendamine tuletiseks või liitsõnaks sõltub sõna moodustusstruktuurist ehk sellest, millised on konkreetse keeleüksuse VAHETUD MOODUSTAJAD (Vare 1979). Vahetute moodustajate järgi on *vabariik-lane* ja *kuritarvitamine* tuletised, sest need on tuletatud vastavalt *lane*- või *mine*-liite abil liitsõnadest *vabariik* ja *kuritarvitama* (*vabariik-lane*,

kuritarvita-mine), *rahvastikuteadlane* on liitsõna, sest see on moodustatud kahe tuletise liitmise teel (*rahvastiku+teadlane*). Komplekssõnad *ühepoolne* ja *suurepealine* on nii liitsõnad kui ka tuletised, sest need on moodustatud kolme morfeemi (kahe juurmorfeemi ja tuletusliite) samaaegse ühendamise teel (*ühe+pool-ne*, *suure+pea-line*).

§ 26 SÕNAMOODUSTUS tähendab neid keelesiseseid põhimõtteid, mille järgi olemasolevad komplekssõnad on moodustatud ja uusi sõnu e lekseeme on võimalik moodustada. Enamik uusi sõnu sünnib keeles olemasoleva leksikaalse ainese põhjal. Kesksemad sõnamoodustusviisid on tuletamine ehk derivatsioon ja liitmine ehk kompositsioon. Kompleksse struktuuriga sõnade hulka kuulub ka olemasoleva sõnamalli eeskujul niiviisi moodustatud sõnu, et lähtevormiks ei ole lekseem, vaid ajaloolise muutuse läbiteinud, laenatud või deskriptiivne unikaaltüvi: *are-ne-ma*, *põrni-tse-ma*, *ont-lik*, *jõmpsi-kas*, *lupa-rd*, *kusla-puu*, *lau-päev*.

Tuletised ja liitsõnad on avatud klassid, kuhu pidevalt lisandub uusi sõnu. Liitsõnu ja tuletisi on keeles kordi rohkem kui liitsõnu. Näiteks eesti õigekeelsussõnaraamatutes loetletud sõnadest on liitsõnu üle 60%, tuletisi umbes 30% ja liitsõnu alla 10%. Seevastu kasutuse järgi on liitsõnad keskmiselt sagedasemad kui komplekssõnad. Tartu ülikooli eesti kirjakeele korpuse põhjal koostatud sagedussõnastikus (Kaalep, Muischnek 2002) on esimene tuletis (*ainult*) näiteks 71. kohal, esimene liitsõna (*maailm*) 157. kohal.

Uus sõna moodustatakse grammatiliselt niiviisi, et olemasoleva sõna (alussõna) tüvele lisatakse morfeeme: tuletamise puhul lisatakse tüvele tuletusliide või -liiteid, liitmise puhul liidetakse kaks või rohkem sõna uueks sõnaks. Harvem saadakse uus sõna olemasolevast sõnast mingi osa eemaldamise teel: selliseid sõnamoodustusviise nimetatakse lühendamiseks ja pöördtuletuseks (→ § 53, 56) ning sel teel võib keelde lisanduda uusi liitsõnu. Kõiki sõnamoodustusviise ühendab see, et kompleksne vm uus sõnavara on mingil viisil muust sõnavarast motiveeritud.

Sõnamoodustus on kõige tavalisem sõnavara rikastamise viis. Muid viise on sõnade laenamine, uute juursõnade ehk tehissõnade loomine ja olemasoleva sõna tähenduse muutmine.

Tuletamine

Muutemorfoloogia ja tuletusmorpholoogia

§ 27 Muute- ja tuletusmorpholoogia eristamine põhineb SÕNA mõistel. Sõnal on fonoloogilised, grammatilised ja semantilised omadused.

A Seal seisab kena <i>maja</i> Selle <i>maja</i> seinad on kollased Ma vaatan seda <i>maja</i>	B Seal voolab kena <i>jõgi</i> Selle <i>jõe</i> kaldad on madalad Ma vaatan seda <i>jõge</i> Ma sukeldun sellesse <i>jökke</i>

Kõigis kolmes A-lauses esineb sama fonoloogilise kujuga sõna *maja*. Grammatilise vormina on see *maja* siiski igas lauses erinev: esimeses lauses ainsuse nimetav, teises omastav, kolmandas osastav. Et *maja* kujutab endast üht fonoloogilist sõna, aga kolme erinevat grammatilist vormi, on sõna *maja* iseärasus. B-lausetes on neli grammatilist vormi väljendatud nelja erineva fonoloogilise sõnaga. Viimased näited osutavad, et terminil „sõna“ on veel kolmaski tähendus. Sõnade *jõgi*, *jõe*, *jõge*, *jökke* fonoloogilisest ja grammatilisest erinevusest hoolimata on mingis mõttes tegemist siiski ühe ja sama sõnaga. On võimalik abstraherida nii fonoloogilised kui ka grammatilised erinevused ja näha tulemust semantilises mõttes ühe sõnana. Sellist üldistust ehk semantilist sõna nimetatakse LEKSEEMIKS. Lekseemil võib olla üks või mitu fonoloogilist või grammatilist kuju, mis kokku moodustavad selle lekseemi vormistiku e paradigma. Siin raamatus kasutatakse laiendamata terminit SÕNA eeskätt lekseemi tähenduses. Sõna fonoloogilist väljendusvormi nimetatakse SÕNAKUJUKS, grammatilist väljendusvormi nimetatakse SÕNAVORMIKS. Mõned sõnavormi omadused on selle lekseemi omadused, mida sõnavorm esindab, teised ei ole. Lekseemi *jõgi* omadused on need, mis on ühised sõnakujudele *jõgi*, *jõe*, *jõge*, *jökke*, aga lekseemi *jõgi* omaduste hulka ei kuulu need omadused, mis iseloomustavad vaid ühte neljast sõnavormist. Sõnavorm on minimaalne tegelik keeleüksus, tekstilauses esineb sõna alati mingi sõnavormina.

Sõnavormiks võib olla liigendamatu morfeem (nagu *jõgi*, *jõe*, *jõge*, *jökke*), aga aglutineerivates keeltes, nagu eesti keel, erinevad sõnavormid üksteisest enamasti mingi(te) vormitunnus(t)e poolest, s.t enamik sõnavorme on kompleksse struktuuriga ja koosneb mitmest

morfeemist (*maja-s, maja-de-s, vaata-si-me, suure-m*). Vormitunnustele eelnevat sõnaosa nimetatakse SÕNATÜVEKS.

§ 28 MORFEEM on väikseim tähenduslik üksus keeles. Morfeemid jagunevad juurmorfeemideks ja afiksiteks. Juurmorfeemid on leksi-kaalse tähendusega morfeemid, afiks on kategooriaalse tähendusega morfeemid. Juurmorfeemid võivad moodustada lekseemi üksi või koos teiste morfeemidega. Juur on obligatoorne osa sõnast, ei ole ühtki sõna ilma juureta. Juurmorfeeme, mis võivad iseseisvalt sõnana esineda, nimetatakse vabadeks ehk sidumata morfeemideks (*maja, võta*). Seotud juurmorfeemid esinevad kinnistüvena mitmemorfeemilise sõna koosseisus (*liht-ne, liht-lause*). Afiks on seotud morfeemid. Nad ei saa esineda üksi, vaid ainult koos juurmorfeemiga. Afiksmorfeemid on tuletusliited (sufiks ja prefiks) ning kõik muutemorfeemid (vormitunnused).

§ 29 Vormimoodustus ja liiteline sõnamoodustus kasutavad ühesuguseid morfoloogilisi võtteid. Mõlemal juhul liidetakse juurmorfeemide afikseid: vormitunnuseid või tuletusliiteid, mis eesti keeles järgnevad tüvele. Ka afiksile eelnevad tüvekujud, s.t muudetüvi ja tuletustüvi on sageli samad:

VORMIMOODUSTUS: saare-d, kasva-b, kart-si-n

SÕNAMOODUSTUS: saare-stik, kasva-ta-, kart-lik

Eristavaks teguriks on afiksi funktsioon: vormitunnused tähistavad sõnaliigile omaseid grammatilisi kategooriaid, tuletusliited tähistavad leksikosemantilisi kategooriaid. Vastavalt sellele jaguneb morfoloogia MUUTEMORFOLOOGIAKS ja TULETUSMORFOLOOGIAKS. Muutemorfoloogia valdkonnaks on vormimoodustus, tuletusmorfoloogia valdkonnaks on sõnamoodustus. Vormitunnuste abil moodustatakse morfofonoloogiliste ehk muutereeglite toel sama lekseemi erinevate morfosüntaktiliste omadustega vorme; tuletusliidete abil moodustatakse erinevate leksikaalsete omadustega sõnu ehk uusi lekseeme, mille omadusi võib võrrelda teiste lekseemidega ja millel võib oma sõnaliigile vastavalt esineda morfoloogiline paradigma ehk vormistik. Muutemorfoloogia ja tuletusmorfoloogia olulisimate erinevustena on tavaliselt välja toodud järgmised tunnused (vt nt Stump 2005: 53–58).

1. Muutemorfeem ei muuda tüve sõnaliiki. Tuletusmorfeem määrab tuletatud lekseemi sõnaliigi, mis võib olla alussõnaga sama või sellest erinev.
2. Vormimoodustus on regulaarne ja produktiivne: kindla sõnaliigi lekseemil on kõik sõnaliigile iseloomulikud muutevormid, välja arvatud üksikutel defektse vormistikuga sõnadel. Tuletamine ei ole oma iseloomult nii reeglipärane ja on vaid harvadel juhtudel täiesti produktiivne ehk võimalik kõigist ühe sõnaliigi lekseemidest.
3. Vormimoodustus on ka semantiliselt regulaarne: muutetunnuse grammatiline tähendus on kõikide lekseemide puhul ühesugune. Tuletusliitel ei ole enamasti üht kindlat tähendust, sama liitega moodustatud tuletiste moodustustähendus võib varieeruda.
4. Vormimoodustus sõltub suures ulatuses süntaksist, sõnamoodustus mitte. Lausekontekst võib nõuda teatud muutevormi valikut, seevastu võib tuletis esineda lauses igas positsioonis, kus võib esineda ka lihtsõna.
5. Muutemorfeemide ja tuletusmorfeemide järjestus sõnavormis on määratud: sõnavormis on tuletusmorfeemid juurmorfeemile lähemal kui muutemorfeemid, vormitunnused järgnevad tuletusliidetele.

§ 30 Kuigi põhimõtteline erinevus muutemorfologia ja tuletusmorfologia vahel on küllalt selge, ei ole vormimoodustuse eristamine sõnamoodustusest alati enesestmõistetav. Tuletamise ja vormimoodustuse piirijuhtumeid on hulgaliselt ja ositi sõltub grammatikakirjelduse traditsioonist, kuhu muutemorfologia ja tuletusmorfologia vaheline piir on tõmmatud. Olulisemad piirijuhtumid on teo- ja tegijanimetused, verbide kesksõnad, omadussõnade võrdlusastmed ja teatud määrsõnatüübid.

Teo- ja tegijanimetusi kirjeldati eesti grammatikasüsteemis koos infinitiivide (*ma-* ja *da-*tegevusnime) ja kesksõnadega kui tegusõna e verbi käändelisi vorme kuni 1933. aastani, hiljem on need liigitatud tuletatud nimisõnadeks. Kuigi *mine-* ning *ja-*liitega sõnu võib täieliku produktiivsuse ja regulaarse moodustuse tõttu võrrelda muutevormidega, ei piisa produktiivsusest üksi nende vormimoodustuse arvamise kriteeriumiks. Liited *-mine* ja *-ja* muudavad verbi nimisõnaks e substantiiviks, millega ei saa seostada verbi grammatilisi kategooriaid (aeg, aspekt) ja millel on nimisõnade morfoloogilised ja süntaktilised tunnused (muutevormistik, lausekasutusvõimalused).

Ka morfotaktilise positsiooni järgi on *-mine* ja *-ja* tuletusliited ning tuletavad lekseeme, mis omakorda võivad olla sõnamoodustuse lähteüksusteks (*lugemistuba, saatjaskond, õpetajalik*).⁸

Kesksõnad e partitsiibid loetakse traditsiooniliselt verbi käändelisteks vormideks, nende moodustamine on regulaarne ja produktiivne, nendega seostuvad verbi grammatilised kategooriad (aeg, aspekt, tegumood) ning verbi liitajavormide osana on mineviku kesksõnad ka süntaktiliselt determineeritud: *on tulnud, ei olnud lahkunud, oli kirjutatud*. Paljude tunnuste järgi võib kesksõnu aga pidada verbist tuletatud omadussõnadeks e adjektiivideks (Kerge 1998). Neil on käändsõnadele omane arvu- ja käänamisparadigma, neist saab moodustada võrdevorme ja nad esinevad omadussõnadele iseloomulikus süntaktilises positsioonis (*üllatavad uudised, oodatuim sündmus*) ning võivad tähenduselt vastanduda tuletistele (vrd *lahustuv* ja *lahustu-matu, mõelda-v* ja *mõelda-matu*). Ka võivad kesksõnad leksikaliseeruda alusverbist tähenduslikult sõltumatuks omadussõnaks (*valdav ülekaal, muutus väga huvitavaks, mõeldav lahendus, kogenud õpetaja, täiskasvanud inimene, teatud erandid*). Omadussõnadega seob kesksõnu ka see, et neist võib ühtviisi tuletada nimisõnu: *sobiv > sobiv-us, vaadatav > vaadatav-us, eraldatud > eraldat-us*. Mineviku kesksõnad võivad substantiveeruda *nu-* ja *tu-*lõpulisteks nimisõnadeks (*lõpetanu, oodatu*), mis moodustusstruktuuri järgi on tuletised, kuigi väljendavad verbivormidega sarnaselt ajatähendust (minevik) ja võimaldavad aspektieristust: *matemaatikat õppinu, luuletuse kirjutanu*.

Võrdluskategooria e komparatsioon kuulub eesti grammatika-kirjanduse traditsioonis omadussõna vormiparadigmasse. Muutemorfoloogiales omaselt on kesk- ja ülivõrde vormide moodustamine regulaarne ega muuda sõnaliiki. Teiselt poolt on neil vormidel ka omadusi, mille järgi neid saab liigitada tuletisteks. Neil on täielik arvu- ja käänamisparadigma ning võrdlusastet märkiv afiks paikneb tuletusliite kombel mitmuse tunnuse ja käändetunnuse ees (*suure-ma-d,*

⁸ Teo- ja tegijanimetuste staatust keelesüsteemis on põhjalikult analüüsinud Silvi Vare (1991). Regulaarse tähendusese tõttu on ta nimetanud verbaalnoomenite sõnaliigilist kuuluvust pseudoprobleemiks ja käsitab kõiki tegevuskategooria väljendusviise (pöördelised ja käändelised vormid, kesksõnad, teo- ja tegijanimed) üksteisest sõltumatute süntaktiliste esinemiskujudena. Näiteks uute tekstisõnadena võivad kompleksse sündmustähendusega lekseemid tulla kasutusse *mine-* või *ja-*tuletise kujul, sõltumata sellest, kas samast tüvest verbivorme kasutatakse või ei. Vt ka § 199–200.

raske-ima-te-st), samuti muudab võrdemorfeemi lisamine omadussõna rektsooni (*õest vanem*). Komparatsioon erineb teistest muutemorfoloogia protsessidest ja sarnaneb tuletusega ka selle poolest, et ei ole täiesti produktiivne ja sõltub alussõna tähendusest – kesk- ja ülivõrde vorme saab moodustada vaid teatud tähendusega omadus- ja määrsõnadest. See, et lisaks omadussõnadele võivad kompareeruda ka nimi- ja määrsõnad (→ § 280), seostab võrdlusastmed samuti pigem sõnamoodustuse kui vormimoodustusega. Ka ei saa vormitunnus reeglina paikneda tüve ja liite vahel, võrdetunnusele võib aga tuletusliite lisada: *pare-m-ik*, *ena-m-lane*, *vähe-m-us*, *korraliku-ma-lt*.

Komplekssete määrsõnade e adverbide hulgas on nii tuletisi kui ka leksikaliseerunud muutevorme, aga piir nende vahel pole alati selge. Kaheti on tõlgendatavad nt nimisõnadest tuletatud *lt*-lõpulised määrsõnad (*nimelt*, *vaevalt*, *osalt*), mida võib pidada alaltütleva käände leksikaliseerunud vormideks või klassifitseerida omadussõnatüveliste tuletistega samasse *lt*-adverbide tuletustüüpi (vrd *lihtsalt*, *mõnusalt*, *suuliselt*). Ka *l*-lõpulisi viisimäärsõnu (*mürinal*, *sahinal*) võib käsitada tuletistena või leksikaliseerunud käändevormidena. Määrsõnade hulgas on leksikaliseerunud vorme, mis ajalooliselt on noomenite käändevormid, s.t koosnevad käändsõna tüvest ja vormitunnus(t)est, aga osa ajaloolisi käändeid (instruktiiv, prolatiiv jt) ei ole tänapäeva keeles enam produktiivsed ja on säilinud vaid vähestes sõnavormides. Nad moodustavad siiski suuremaid või väiksemaid sarnase struktuuriga sõnarühmi, mida saab sünkrooniliselt liigendada tüveks ja afiksiks. Selliseid leksikaliseerunud vorme tõlgendatakse tänapäeval määrsõnadena ja ajaloolised, vaid osas sõnades säilinud vormitunnused (*-ti*, *-tsi*, *-misi*) klassifitseeritakse määrsõnaliideteks.

Tüvekuju

§ 31 TÜVEKUJU ehk sõnatüve fonoloogiline kuju on sõna fonoloogiline väljendusvorm. Sõnatüve kuju viitab sõna struktuuritüübile. Noomeni ja verbi lihttüved on sarnase fonoloogilise koostisega. Tüüpiline lihttüvi on ühe- või kahesilbiline vokaaltüvi: *maa*, *jää*, *pesa*, *küla*, *mägi*, *tubli*; *too-ma*, *kee-ma*, *ela-ma*, *ole-ma*, *maga-ma*, *istu-ma*. Ajaloolise kulumise tõttu on eesti keeles palju ka ühesilbilisi konsonantlõpulisi lihttüvesid: *jalg*, *mets*, *keel*, *kask*; *seis-ma*, *murd-ma*, *laul-ma*. Konsonantlõpulise tüvekujuga muutuvatel sõnadel (käänd- ja

pöördsõnadel) on alati ka vokaallõpuline tüvekuju: *jalga, metsa, keele, kase, seisa-b, murra-b, laula-b*. Kahesilbilised konsonantlõpulised, samuti kolme- ja enamasilbilised tüved (eriti verbid) on tõenäolisemalt tuletised, kuigi ka nende hulgas on tänapäeva seisukohalt liigendamataid – keeleajalooliselt on need tuhmunud tuletised või päritolu poolest laenud: *raamat, nädal, madal, hammas, tubakas, manitsema, askeldama*. Siiski ei pruugi lihtsõnad ja tuletised tüvekuju poolest alati erineda. Ühesilbiliste konsonantlõpuliste ja kahesilbiliste vokaallõpuliste tüvede hulgas on ka tuletisi (*käi-k, au-s, sad-u, tõug-e; kee-t-ma, võlg-ne-ma*); samasse tuletistüüpi võib kuuluda nii lihtsõna moodi kahesilbilisi kui ka enamasilbilisi sõnu (*too-ja, luge-ja, õpeta-ja; töö-ta-ma, lõuna-ta-ma*).

Tuletis või lihtsõna

§ 32 Sõnasisesed morfeempiirid on mõnikord selged, teinekord ebaselged. Seetõttu võivad ka piirid sõna struktuuritüüpide, eriti lihtsõnade ja tuletiste vahel olla ähmased. Tuletisele on iseloomulik struktuuri läbipaistvus: tuletusliite ja leksikaalse alussõna eristumine teineteisest ja tähendusseos alussõnaga. Sõnasiseste morfeempiiride selgus, alussõna olemasolu ja tema läbipaistvus tuletise koostises võib sarnase struktuuriga sõnades siiski varieeruda. Seetõttu on tuletiste ja lihtsõnade vahel ebakindlate piiridega üleminekuala.

1. SELGE TULETIS. Alussõna on lekseem, liitel on eristuv tähendusfunktsioon. Alussõna ja liite eristamist toetab tähendusseos ja samade morfeemide olemasolu paljudes teisteski sõnades.
2. ÄHMANE VÕI VÕIMALIK TULETIS. Tähendusseos alussõnaga ei ole selge või ootuspärane; alussõna ei ole tuntud; alussõna ei ole lekseem, vaid kinnistüvi; alussõnas on toimunud fonoloogilisi muutusi, mis ei võimalda seda üheselt samastada oletatava alussõna tüüpilise tüvekujuga; sõnal ei ole alussõna, küll aga tähenduselt lähedane samatüveline korrelaat.
3. EI OLE TULETIS. Ei ole alussõna ega tähenduse poolest kokku kuuluvaid korrelaate.

Tuletiste läbipaistvust on kõige sagedamini ähmastanud keeleajaloo vältel toimunud tüvekujude ja tähenduste muutused, mille käigus tuletis muutub vähehaaval ühemorfeemiliseks sõnaks. Alussõna võib olla tüvekuju põhjal aimatav, kuid selge tähendusese puudumine alussõna ja võimaliku tuletise vahel ei võimalda tuletist motiveerida nt sellistes sõnades nagu *kannatama* (vrd *kandma*), *valitsema* (vrd *vald*, *valdama*, *valima*), *võimlema* (vrd *võim*, *võima*), *kodu* (vrd *koda*), *veis* (vrd *vedama*). Kuju ja käänamise järgi võib pidada tuletisteks selliseid sõnu nagu *rebane*, *hubane*, *kesine*, kuid leksemina ei ole *reba*, *huba* või *kesi* tänapäeva keeles tuntud, samal ajal kui liide on veel adutav ja määrab nad käändsõnaks. Alussõnas võib olla toimunud fonoloogilisi muutusi: *jätma* (vrd *jääma*), *tõstma* (vrd *tõusma*), *põgenema* (vrd *pagema*), *palav* (vrd *põlema*), *varrukas* (vrd *vars*), *arenema* (vrd *haru*). Alussõna asemel võib olla seotud ehk KINNISTÜVI, mis eraldi leksemina ei esine, nt *liht-ne*, *sise-ne-ma*, *üli-sta-ma*. Kaudselt on tuletistena võimalik tõlgendada ka selliseid sõnu, millel küll ei ole alussõna, aga on olemas samatüvelisi korrelaate (vrd ISK 2004: 183–184). Korrelaatideks on tuletuslikus mõttes sellised sõnad, millel on sama alustüvi, aga mida ei saa tõlgendada teineteise tuletistena, nagu nt *mõtlemaja* ja *mõte*, *mäletama* ja *mälu*, *jahvatama* ja *jahu*, *rohetama* ja *roheline*, *kahtlema* ja *kahtlane*. Samatüvelistele korrelaat-sõnadele toetudes võib ka sünkrooniliselt läbipaistmatus sõnas näha moodustusosi, nt tajuda sõnas *mõte e*-liidet (vrd *mõtlemaja*) või sõnas *mälu u*-liidet (vrd *mäletama*).

Sõna ei saa pidada tuletiseks, kui juurtüvi on unikaalne, nii et seda ei ole tänapäeva keeles võimalik seostada ühegi teise sõnaga, sellest hoolimata et sõna fonoloogilise kuju poolest meenutab tuletist, nt *suplema*, *õmblema*, *inetu*, *ontlik*, *võhik*, *kõurik*, *takjas*, *vasikas*, *vaene*. Näivtuletiseski võib liide tunduda sedavõrd selge, et lastekeeles jm loovas keelekasutuses võidakse tüvi kasutusele võtta, näiteks on lastekeelest registreeritud *õmb* õmblusmasina tähenduses. Sellist moodustust nimetatakse pöördtuletuseks (→ § 56).

Piirid kirjeldatud alarühmade vahel ei ole alati kuigi selged ja üksikute sõnade paigutamine ühte või teise rühma võib olla tõlgendamise küsimus. Järgnevates tabelites on esitatud mõningaid kesksemaid tüvekujusid nende struktuurilise liigenduvuse alusel.

Käändsõnade struktuur

LIIDE/ TÜVE- OSA	SELGE TULETIS	ÄHMANE VÕI VÕIMALIK TULETIS	EI OLE TULETIS
-u	sadu, elu, tegu	idu, mälu, pidu	ilu, kilu, talu
-e	tõuge, saade, vise	pinge, mõte, meene	kõne, vale, selve
-s	seos, veos	käis, veis	mais, kaos, kreis, reis
-is	jäätis, trükis, osis	rakis, kätis, emis, tähtis	redis, nugis, sügis, kaunis
-ne	soolane, vesine	naine, endine, labane	vaene, rebane, sulane
-ng	päring, toodang	areng, ühing, varing	telling, puding, lahing
-kas	mustikas, purjekas	vetikas, orikas, kajakas	ohakas, vasikas, tubakas
-m	sõnum, sulam	võim, uim, loom	rõõm, valem, koorem, eksam
-v	terav, lihav, vägev	osav, edev, mugav	sorav, põnev, tuttav
-ur	sõdur, lendur	vihur, ettur, laekur	suhkur, ankur, haigur
-el	möötel, pöörel	vedel, tundel	höövel, kringel, katel, juubel
-lane	mesilane, sportlane	kimalane, kihulane	varblane, herilane
-ik	männik, õpik, sõrmik	oivik, kaasik, hommik	koomik, küülik, mürsik

Verbide struktuur

LIIDE/ TÜVE- OSA	SELGE TULETIS	ÄHMANE VÕI VÕIMALIK TULETIS	EI OLE TULETIS
-ta	valetama, kujutama, näitama, töötama	kannatama, mäletama, peatama, väetama	ootama, vaatama, töötama, üllatama, pajatama
-t	jootma, söötma, keetma	jätma, tõstma, matma, tootma	heitma, veetma, kastma
-u	kanduma, hukkuma, selguma	ehmuma, nõrguma	haihtuma, uskuma, kutsuma
-i	sähvima, lükkima, kopsima	juhtima, vettima, kehtima, pehkima	eksima, õppima, turnima, tekkima
-le	hüplema, jutlema, keerlema	kahtlema, mõtlema, võimlema	suplema, kaklema, puiklema, nuhtlema, õmblema
-tse	tigetsema, nokitsema	immitsema, valitsema	varitsema, kammitsema, kipitsema, põrnitsema
-ne	pimenema, võlgnema	hilinema, esinema, muganema, paranema	kahanema, õgvenema, sugenema

Laensõnad

§ 33 Laensõnad on üldiselt mугanenud eesti keele fonoloogilise ja sõnastruktuuriga. Laensõna vanus peegeldub mingil määral sõnakujus: mida vanem laensõna, seda mугanenenum. Osa mitmesilbilistest laensõnadest on kohanenud keele varasemate liiteliste sõnastruktuuridega ja meenutavad oma kuju poolest tuletisi. Erinevus on selles, et laensõnal pole harilikult lekseemina käibivat alussõna. Eesti käändsõnatuletiste struktuuritüüpidega kohanenud laensõnakujud on näiteks järgmised.

- s ratas, hernes, rõngas, taevas, rikas, kaunis, ablas, kitsas, harras
- er meister, jääger, maaler, velsker, kuller, jünger, mölder, teener
- kas lusikas, kopikas, kapukas, majakas, vasikas, tubakas, pirukas
- jas angerjas, haldjas, takjas, abajas, põngerjas
- el kringel, spargel, hõövel, katel, mantel, naaskel, pintsel, aadel
- ik muusik, keemik, meedik, tehnik, kroonik, küünik

Omaette laensõnade rühma moodustavad ladina või kreeka algupära nimi- ja omadussõnad. Nimisõnad on laenatud koos võõrliitega, laenomadussõna tüvele on eesti keeles liidetud *ne-* või *line-*liide (→ § 261). Võõrsõnadega on eesti keelde lisandunud uusi liitelaadse osisega sõnu, nt

- ist: solist, aktivist, anarhist, kommunist, sotsialist, traktorist, realist
- ism: kommunism, humanism, sotsialism, realism, mehhanism
- ioon revolutsioon, operatsioon, depressioon, dimensioon
- ia allergia, keemia, antropoloogia, tragöödia, entsüklopeedia
- ika tehnika, graafika, akustika, klassika, poliitika, mehaanika
- iiv aktiiv, kollektiiv, direktiiv, detektiiv, genitiiv, kooperatiiv
- um akvaarium, gümnaasium, panoptikum, muuseum, lütseum
- or direktor, oraator, professor, korrektor, diktaator, doktor
- uur karikatuur, korrektuur, diktatuur, protseduur, literatuur
- teet mentaliteet, identiteet, kvaliteet, kvantiteet, prioriteet, puberteet

Muid liitesarnaseid võõrsõnalõppe on nt *-aad*, *-aan*, *-an*, *-aaž*, *-and*, *-end*, *-anss*, *-ant*, *-ent*, *ants*, *-ents*, *-ee*, *-ess*, *-ett*, *-iin*, *-iit*, *-iss*, *-ment*, *-oon*, *-on*, *-äär*, *-är*, *-öör*, *-ör*.

§ 34 Nagu verbe üldse, on laenverbegi selgelt vähem kui laenatud käändsõnu. Osa laenverbe on mугanenud eesti verbide tuletusstruktuuri või tüvekujuga.

- i tantsima, sallima, tingima, trükkima, kraadima, kraamima
- (l)da kritseldama, tükeldama, tärgeldama, juubeldama, heegeldama
- tse manitsema, kammitsema, hillitsema, kiratsema, määratsema
tarvitsema, tõlgitsema, valitsema, vangitsema
- le kemplema, vaidlema, piidlema, riidlema

Laensõna võib tõlgendada tuletisena, kui on laenatud või tüvena käibele võetud ka sellele sobiv allsõna, nagu *tõlgitsema* (vrd *tõlkima*), *tükel-dama* (vrd *tükk*), *teener* (vrd *teenima*), *riidlema* (vrd *riid*) jpt. On ka terminina teadlikult mугandatud laentüvesid, nagu *vaie* : *vaide* õigusliku vaidlustuse tähenduses.

Eesti keele sõnastruktuuri reeglitega kohanemata võõrverbid on *eeri-lõpulise* tüvega.

- eeri aktiveerima, isoleerima, improviseerima, instrueerima,
raporteerima, kritiseerima, organiseerima, projekteerima,
retsenseerima

Osali enverbidest on paralleelselt kasutusel nii käändsõnakujuline kui ka *eeri-lõpuline* tüvi: *protestima* ja *protesteerima*, *tapeetima* ja *tapet-seerima*, *normima* ja *normeerima*, *plaanima* ja *planeerima*, *boikottima* ja *boikoteerima*, *installima* ja *installeerima*.

Mõned võõrsõnade korduvad tüvelõpud on võidud abstraheerida liiteks või liitsõnaosaks, millega moodustatakse uusi sõnu.

medalist, masinist, mudelism, aavikism, kambakraatia, šokohoolik, koolifoobia, arvutiseerima, sõnumeerima

AK: Valga linnapea on jäänud *kambakraatia* pantvangi. Lõpetasin sellega, et ees seisab nädalavahetus ja vajadusel jätkame *sõnumeerimisega* esmaspäeval. On võimalus olla teistest ees hariduse, elu ja teenuste *arvutiseerimisel*. IM: Või tuleb välja mõelda tuttuus *aavikism*. HENN SAARI: Kes tahab midagi kirjas väljendada, see võtku ükskõik mis murdest, kasvõi *kihelkondisme*, nagu ütleb ta – siis õige kitsa levikuga keelendeid. Me kõik oleme hirmus väga läbi imbutunud *kaknibutismist* – võimalikult vähe osata, võimalikult vähe viitsida (< vn *kak-nibud* 'kuidagimoodi').

Mõnd korduvat võõrsõnaosa on ka leksikaliseeritud, nt *ismid* (moe-, kunsti- vm) voolude tähenduses.

Deskriptiivsed sõnad

§ 35 Deskriptiivsed on onomatopoeetilised ja muud häälikuliselt motiveeritud sõnad. Nad on tähenduselt ekspressiivsed ja afektiivsed. Nende häälikuline kuju ja fonotaktika võib erineda tavapärasest ja põhineda häälikusümboolikal (vt Põlma 1967, Mikone 2002). Deskriptiivsõnu moodustatakse üldiselt mallide järgi, mis esindavad mingit tuletustüüpi. Selgetest tuletistest eristab neid see, et neis sisalduv tuletusliide ei liitu harilikult lekseemile, vaid deskriptiivsele tüvekujule, mis ei esinda mingit lekseemi. Deskriptiivseid verbe moodustatakse paljude tuletusmallide järgi ja neid võib tüvelõpu järgi pidada vastava tuletustüübi sõnadeks.

-ise	vilisema, kolisema, susisema, kahisema, mürisema, tinisema
-u	laksuma, kriiksuma, niutsuma, piiksuma, kraaksuma
a(h)ta	laksatama, kriiksatama, piuksatama, hirnahtama
-le	võnkema, võplema, huiklema, ärplema
-ki, -gi	puhkima, ohkima, röökima, rõhkima, määgima
-rda	paterdama, kakerdama, laaberdama, ukerdama, laterdama
-tse	pulbitsema, näkitsema, nakitsema, kõpitsema

Deskriptiivsõnade hulgas on ka ühesuguse tüvelõpuga (tuletusliitega) käänd- ja mäarsõnu.

-in	vulin, kohin, kahin, sisin, mürin, kahin, kolin, lalin
-rd	koobard, kööbard, lupard, latard, lõhvard
-kas	matsakas, kopsakas, kipakas, kentsakas, lohmakas, lopsakas
-ti, -di	praksti, laksti, klirdi, kõldi, kõmdi

Sama tüvekujuga deskriptiivsed tuletised võivad olla üksteisega korrelaadi suhtes (*laks-u-ma* – *laks-ata-ma* – *laks-ti*; *kõl-ise-ma* – *kõl-in* – *kõl-di*) või reeglipärased edasituletised (*sah-ise-ma* > *sahis-ta-ma*, *võppu-ma* > *võp-le-ma*, *kõlin* > *kõlina-l*).

Piir deskriptiivse ja mittedeskriptiivse sõnavara vahel ei ole kuigi selge. Osa vanemaid deskriptiivtüvesid on võinud leksikaliseeruda kindla tähendusega lihtsõnadeks: *välk*, *pauk*, *kõha*, *sära*, *müra*, *vibu*.

Tuletusõpetuse mõisteid

Tuletamine, tuletis ja tuletusliide

§ 36 TULETAMINE ehk DERIVATSIOON tähendab uue sõna moodustamist tuletusliite abil. Tuletamise aluseks on harilikult mingi teine lekseem: alussõna, täpsemalt alussõna tüvi, millele tuletusliide liitub. Alussõnaks võib olla nii lihtsõna, tuletis kui ka liitsõna (→ § 40). Tavaliselt on tuletusaluseks omasõna, harvem laensõna. Tuletamine võib toimuda ka alussõnata, nt võib liide liituda deskriptiivsele tüvele (→ § 35) vm kinnistüvele, mis omaette lekseemina ei esine (→ § 32).

Tuletatud sõna on harilikult morfoloogiliselt ja fonoloogiliselt komplekssem kui selle alussõna. Sõnatuletus on protsessina rekursiivne: tuletised võivad omakorda olla uute tuletiste alussõnadeks, nii et moodustub tuletusahel.

mägi > mäe-stik > mäestiku-line
 aru > aru-ta-ma > arut-le-ma > arutel-u
 kivi > kivi-ne > kivis-ta-ma > kivist-u-ma > kivistu-mine
 peremees > peremehe-tse-ma > peremehetse-ja

Kõik sama lihtsõna tuletised moodustavad sõnapere.

SUUR: suurus, suurustama, suurustamine, suurustaja, suurustanu, suurustus, suurustelema, suurustelemine, suurustelu, suureline, suureliskus, suureliselt, suurenema, suureneni, suurenemine, suurenemus, suurendama, suurendamine, suurendaja, suurendanu, suurendatu, suurendus, suurendi, suurnik, suurelt, suuresti

§ 37 TULETIS on liite abil moodustatud sõna. Tuletis koosneb juurtüvest ja ühest või mitmest tuletusliitest. Tuletisi on igas avatud sõnaliigis ja neid nimetatakse tuletise sõnaliigi järgi: eesti keeles on tuletatud nimisõnu ehk nimisõnatuletisi, tuletatud omadussõnu ehk omadussõnatuletisi, tuletatud arvsõnu ehk arvsõnatuletisi, tuletatud verbe ehk verbituletisi ja tuletatud määrsõnu ehk määrsõnatuletisi. Mitteiseseisvate sõnade (asesõnade ja partiklite) hulgas tuletisi ei ole. Tuletis võib olla samast või teisest sõnaliigist kui selle alussõna (v.a arvsõnatuletised, mida tuletatakse ainult teistest arvsõnadest). Tuletise tähendus põhineb tavaliselt alussõna tähendusel: alussõna leksikaalne tähendus ja tuletusliite kategoriaalne tähendus kujundavad

üheskoos tuletise derivatiivse tähenduse e moodustustähenduse (→ § 10).

saare-stik, taga-la, el-u, ande-kas, õig-lane, nelja-ndik, lõpe-ta-ma, haige-stu-ma, tugeva-sti, hommiku-ti

Tuletise ja lihtsõna piir ei ole järsk. Sõna võib leksikaliseerudes muutuda tuletisest lihtsõnaks, kui tüve ja liite piir aja jooksul ähmastub ja kaob (→ § 15); hulk sõnu on vahepealses staadiumis (→ § 32). Sõna, mis diakrooniliselt on tuletis, sellena tänapäeva keeles enam tingimata alati ei eristu.

Ka tuletise ja lihtsõna piir on kohati hajus. Näiteks vanal sõnatüvel põhinev *-kond* on mitme tunnuse järgi juba tuletusliide, aga rinnastavalt seotud *kond*-liitelistes sõnades võib korduva liite asendada sidekriipsuga nagu lihtsõna osa: *mees- ja naiskonnad*. Ka näitab *kond*-tuletiste lihtsõnana tajumist see, et osa keelekasutajaid ei rakenda tuletises (lihtsõnast eristavat) reeglipärast konsonantühendi kirjutamise reeglit (*lin-kond*, vrd *linn+riik*, *fän-kond*, vrd *fänn+klubi*). Erinevaid tõlgendusi on selle kohta, kas sõna algusse suurema või väiksema regulaarsusega liituvaid seotud morfeeme (nt *eba-*, *liba-*, *üli-*) lugeda prefiksiteks e eesliideteks või kinnistüvedeks ja lekseeme nagu *ebaaus*, *ebausk*, *libaarst*, *ülikool* tuletisteks või lihtsõnadeks (→ § 58).

§ 38 TULETUSLIIDE on eesti keeles tüüpiliselt sufiks ehk järel-liide, mis liitub sõnatüvele ja moodustab koos sellega uue lekseemi. Tuletusliiteid on eesti keeles rohkem kui muutetunnuseid, kokku üle saja. Tuletusliited paiknevad sõnavormis enne muute-tunnuseid.

saare-stiku-s, taga-la-sse, ande-ka-te-le, lõpe-ta-si-n

Liide moodustab tavaliselt ühe kindla sõnaliigi sõnu. Nimisõnaliited ja omadussõnaliited moodustavad nimi- ja omadussõnu, osa liiteid nii nimisõnu kui ka omadussõnu, määrsõnaliited moodustavad määrsõnu ja verbiliited verbe. Ühesuguse liitega sõnad kuuluvad samasse morfoloogilisse tuletustüüpi (→ § 43). Liide võib muuta alussõna sõnaliiki (a) või moodustada uue lekseemi, mis kuulub alussõnaga samasse sõnaliiki (b).

- a) tegema > teg-u, lõpetama > lõpeta-ja, pikk > pikk-us, kiire > kiire-sti, suur > suure-ne-ma, viht > viht-le-ma, peegel > peegel-da-ma
- b) kala > kal-ur, küla > küla-line, saar > saare-stik, kaup > kaubandus, maja > maja-ke, ori > orja-tar, must > must-jas, arg > arg-lik, veenma > veen-du-ma, lõppema > lõpe-ta-ma, hüppama > hüpp-le-ma

Osa liiteid võib moodustada tuletisi eri sõnaliiki kuuluvatest lekseemidest. Sel juhul on liitel osas tuletistes sõnaliiki muutev funktsioon, teistes mitte.

N > V	silbi-ta-ma	V > V	kasva-ta-ma
N > V	ring-le-ma	V > V	tege-le-ma
N > O	oht-lik	O > O	pik-lik

§ 39 Liidetel võib olla variante ja häälikulisi teisendkujusid. Liitevariandid moodustavad sarnaselt põhiliitega uusi lekseeme, liite teisendkujud ehk allomorfid esinevad sama tuletise eri vormides.

Liitevariandi esinemine võib sõltuda häälikuümbrusest, nt helilisele või helitule konsonandile liituvad sama verbiliite variandid *-ta* ja *-da* (*avar-da-ma*, *rikas-ta-ma*). Liited võivad erineda ka algusvokaali poolest, nt *-ur* ja *-r* (*ved-ur*, *tiib-ur*, *kuva-r*, *kuula-r*), *-us*, *-es*, *-is* ja *-as* (*rõõm-us*, *tõrg-es*, *õnn-is*, *arm-as*). Sel juhul ei ole alati üheselt selge, kas on tegemist sama liite variantidega või eri liidetega või kus on tuletustüve ja liite piir (→ § 42).

Kuna vokaalalgulised liited liituvad vokaaltüvele vaid erandjuhtudel (*prii-us*), on enamikul vokaaliga algavatel liidetel konsonantalgulisi variante (*-us*, *-dus*; *-ik*, *-dik*, *-mik*; *-e*, *-me*), mis rakenduvad siis, kui tüve lühendamine ei ole võimalik või tüvi ei oleks enam äratuntav – enamasti ühesilbilisele vokaaltüvele ja kahesilbilisele esmavärtelisele vokaaltüvele liitudes: *hea-dus*, *vana-dus*, *hari-dus*, *joo-dik*, *luge-mik*, *loo-me*. Ka sel juhul on tõlgendamise küsimus, kas pidada selliseid liiteid vokaaliga algava liite variantideks või eri liideteks.

Tuletises võib olla üks või mitu liidet. Teineteisele järgnevad liited moodustavad liitliite, aga nad võivad mõnikord kokku sulada uueks iseseisvaks liitevariandiks, mis liitub otse lihttüvele. See on

iseseisvunud kumulatiivne SULANDLIIDE, mille osadel ei ole oma tähendusfunktsiooni. Sellised on näiteks verbiliited *-tle*, *-nda*, *-stu*, mis kujutavad endast vastavalt *le-*, *ta-* ja *u-*liite variante.

LIITLIIDE

-ta + -le > -t-le	esi-t-le-ma, aru-t-le-ma
-ne + -da > -n-da	suure-n-da-ma, kuju-n-da-ma
-sta + -u > -st-u	rahu-st-u-ma, elu-st-u-ma

SULANDLIIDE

-tle	küsi-tle-ma, loe-tle-ma
-nda	tõlge-nda-ma, kava-nda-ma
-stu	lese-stu-ma, haige-stu-ma

Liitevariandi algusosa võib olla ka mõni muu fonoloogiline element kui tänapäeva keele sufiks, nt verbiliite *-le* variant *-skle* (*tantsi-skle-ma*, *ole-skle-ma*).

Teistes sõnaliikides peale verbi on selliseid kokkusulanud liitevariante harvem.

LIITLIIDE

-sta + -us > -st-us	tõe-st-us
-lane + -nna > -la-nna	vene-la-nna

SULANDLIIDE

-stus	töö-stus
-lanna	hindu-lanna

Verbi- ja käändsõnaliidetel võib olla eri muutevormides häälikulisi teisendeid ehk allomorfe, nt järgneva muute- või tuletusmorfeemi mõjul kasutatavad vokaal- ja konsonantlõpulised allomorfid (*kangelane* : *kange-lase-le* : *kange-las-t*, *kange-las-lik*; *mäng-le-ma* : *mäng-el-da*). Teisendeid võib põhjustada astmevaheldus (*joo-k* : *joo-gi*, *oht-lik* : *oht-liku* : *oht-likku*). Konsonantlõpulistel liidetel on alati ka vokaallõpuline teisendkuju: *loe-ng* : *loe-ngu*, *mine-k* : *mine-ku*, *lend-ur* : *lend-uri*. Liite põhikuju, mille järgi tuletustüüpi kokkuleppeliselt nimetatakse, on lekseemi sõnaraamatuvormis (verbidel *ma*-tegevusnimes, käändsõnadel nimetavas käändes) esinev liitekuju.

Alussõna ja tuletustüvi

§ 40 ALUSSÕNAKS nimetatakse seda lekseemi, millest tuletis on moodustatud ja mille tüvi moodustab osa tuletise tüvest, nt *mägi* > *mäe-stik*, *tegema* > *teg-u*, *kindel* > *kindla-sti*. Alussõnaks võib peale liitsõna olla ka tuletis või liitsõna, nt *mäestik* > *mäestiku-line*, *kasvatama* > *kasvata-mine*, *suurriik* > *suurriik-lik*, *meeleolu* > *meeleolu-tse-ma*. Tuletise ja alussõna vahel on lisaks morfoloogilisele ka tähendusseos. Teatud tuletustüüpides võib alussõnaks olla ka kahe sõna ühend, nt *kaks korrust* > *kahe+korruse-line*, *kolm korda* > *kolme+kord-ne*, *hea maitse* > *hea+maitse-line*, *hoolt kandma* > *hoole+kann-e*, *tähele panema* > *tähele+pane-lik*, või muu leksikaalmorfeemide kombinatsioon, nt *lühi+näge-lik*, *võrd+õigus-lane*, *kuri+tege-vus*. Sellist moodustust nimetatakse LIITSÕNATULETUSEKS, sest niiviisi moodustatakse samal ajal nii tuletis kui ka liitsõna.⁹ Liitsõnatuletust esineb regulaarselt omadussõnatuletuses ja deverbaalses nimisõnatuletuses. Liitsõnatuletiste ja liitsõnade piir on kontiinumilaadne: kui fraasipõhjust moodustatud tuletis on kasutatav ka laiendita, võib neid morfoloogiliselt analüüsida kaheti (*töö+otsija* või *tööd otsima* > *töötsi-ja*). Kindlad liitsõnatuletised on sellised, mille fraasipõhjust moodustatud tuletis iseseisva lekseemina, s.t laiendita ei esine (*kahekorruseline*, *metsatagune*, *tähelepanelik*, vrd **korruseline*, **tagune*, **panelik*), aga neiski allub laiendosa vorm liitsõna moodustusreeglitele (*suur pea* > *suure+pea-line*, *meelt heitma* > *meele+heit-lik*). Liitsõnatuletised sarnanevad oma süntaktiliste omaduste poolest liitsõnadega. Neist moodustatud rindfraasis võib ära jätta korduva tüveosa (*maa- ja mere-tagune*, *kahe- või kolmetoaline*), samuti on liitsõnatuletus, nagu üldse liitsõnamoodustus ositi mõjutatud kehtivatest õigekirjareeglitest, mis määravad sõnade kokku- ja lahkukirjutamist, vrd *kahekorruseline* ja *kolmekümne kahe korruseline*, *metsatagune* ja *paksu metsa tagune* (→ § 52).

Alussõna sõnaliigi järgi nimetatakse tuletisi tegusõna- e verbitüvelisteks (deverbaalseteks), käändsõna- e noomenitüvelisteks (denominaalseteks) ja määrsõna- e adverbitüvelisteks, noomenitüvelisi omakorda nimisõna- e substantiivitüvelisteks ja omadussõna- e adjektiivitüvelisteks. Enamik verbiliiteid liitub nii verbi kui ka käändsõna

⁹ Silvi Vare on sõnavara struktuurikirjelduses nimetanud selliseid moodustisi tuletusaluse struktuurist lähtuvalt ühendituletisteks (Vare 2012).

tüvele, enamik käändsõnaliiteid kas ainult verbi või ainult käändsõna tüvele. Määrsõnale liituvad üldiselt samad liited mis käändsõnale. Asesõnad, arvsõnad ja mitteiseseisvad sõnad on alussõnaks harva. Kuigi abisõnade baasil tuletamine ei ole regulaarne, on eesti keeles mitmesuguseid tuletisi ka sellisel alusel, nt *koosnema, eitama, eeldama, ärastama, pealmine, esik* jt. See osutab ühelt poolt abisõnade kahepaik- susele – neil on nii leksikaalne kui ka grammatiline tähendus –, kuid teisalt ka sõnamallidel põhinevale analoogiamoodustusele (→ § 44).

§ 41 TULETUSTÜVI on see osa alussõnast, mis jääb alles, kui liide või liited eraldada. Tuletustüvi võib olla vokaal- või konsonantlõpu- line, nõrga- või tugevaastmeline. Alussõna on leksikaalne mõiste, tuletustüvi on morfoloogiline mõiste. Mõlemad põhinevad sõnade struktuuriseostel.

Sõna on sünkrooniliselt tõlgendatav tuletiseks, kui selles on võimalik eristada tuletustüvi ja liide või liited. Kui tuletustüvi esindab lekseemi ning sõnatüve, liite ja tuletise tähendusvahekord on sama- sugune kui selles tuletustüübis tavaliselt, siis on tuletis semantiliselt ja morfoloogiliselt läbipaistev. Alussõna olemasolu või puudumine pole alati ühesel selge: tuletise läbipaistvus on astmeline ja inimesed seostavad sõnu erinevalt. Tuletustüveks võib olla ka kinnistüvi, mis lekseemina ei esine, aga mida korrelaatsõnade olemasolu tõttu tajutakse leksikaalse tüvena, nt *liht-ne* (vrd *liht-sõna*), *mõt-e* (vrd *mõt-le-ma*), *mäl-u* (vrd *mäle-ta-ma*). Sellistel tuletistel on morfoloogiline tuletus- tüvi, kuid ei ole leksikaalset alussõna. Tuletamist ilma alussõnata esineb rohkesti deskriptiivsõnade moodustuses (→ § 35).

Mõnes tuletustüübis võib tuletustüveks olla ka sõnavorm, millel on iseseisva lekseemi tunnuseid (→ § 30). Nii moodustatakse reeglipära- selt *us*-liitelisi nimisõnu verbide *v-*, *tav-* ja *tud*-kesksõnast (*sobi-ma* : *sobi-v* > *sobiv-us*; *kuul-ma* : *kuul-dav* > *kuuldav-us*, *näge-ma* : *näh-tud* > *näht=u=s*). Kesk- ja ülivõrde vormidest moodustatakse *lt*-liitelisi määrsõnu (*kiire* : *kiire-m* > *kiirema-lt*, *osav* : *osava-im* > *osavaima-lt*), juhuslikumalt ka muid tuletisi (*parem-us*, *enam-lane*, *vähem-ik*). Alati ei saa muutevormikujulist tuletustüve tõlgendada lekseemina. Omadussõnaliide *-matu* võib liituda verbi umbisikulise tegumoe tunnusega tüvekujule (vrd *mõtle-matu* ja *mõelda-matu*), jagades oleviku kesksõnade omadusi (vrd *mõtle-v* ja *mõtle-matu*, *mõelda-v* ja *mõelda-matu*). Mitmes tuletustüübis võib tuletustüveks olla

käändsõna vokaallõpuline mitmusetüvi (*puie-stik, marju-line, perekonni-ti*), üksikjuhtudel ka *de*-mitmuse tunnusega tüvekuju (*laste-tu, juurte-tu*).

Kui sõnas on mitu üksteisele järgnevat liidet, siis võib tuletustüveks pidada vahetut moodustajatüve, mis jääb järele, kui eraldada viimane liide, või juurtüve, mis jääb järele, kui eraldada kõik liided. On tõlgendamisküsimus ja sõltub sageli konkreetsest sõnast, millisest alussõnast see tajuatakse moodustatuks.

elustuma < elustama < elu < elama
 kohanduma < kohandama < kohanema < koht : koha
 eestlaslikkus < eestlaslik < eestlane < Eesti

Kui kaks liidet on sulandunud iseseisvaks liitevariandiks, siis ei ole vahetu tuletustüve kujulist sõna olemas, kuigi see oleks põhimõtteliselt võimalik. Siis on tuletis moodustatud analoogia põhjal mõne sarnase tuletusahela eeskujul ja alussõna tuleb otsida tuletusahela kaugemast otsast.

küsitama < *küsütama < küsima, *vrđ* arutlema < arutama < aru
 kavandama < *kavanema < kava, *vrđ* kõvendama < kõvenema < kõva
 haigestuma < *haigestama < haige, *vrđ* rahustuma < rahustama < rahu
 haritlane < *haritama < harima, *vrđ* õpetlane < õpetama < õppima
 tööstus < *tööstama < töö, *vrđ* toestus < toestama < tugi : toe

Kahesugust tõlgendamist võimaldavad tuletised, mille tuletustüve võib vormi järgi pidada nii verbi kui ka käändsõna tüveks, harvem nii omadus- kui ka nimisõna tüveks, ja tõlgenduses võib tõusta esile üks või teine tähendusseos.

kurdistuma < kurt – kurdistama	rõõmustama < rõõm – rõõmus
sõdur < sõda – sõdima	kodustama < kodu – kodune
omanik < oma – omama	ilustama < ilu – ilus
vastandlik < vastand – vastandama	kivistama < kivi – kivine

§ 42 Tuletustüveks on tavaliselt mõni selle tuletise alussõna muutevormides esinev tüveteisend, aga mõnikord ka selline tüvekuju, mida alussõna muutevormides ette ei tule. Tuletamisel võib alussõna tüvi lüheneda või selle häälikkoostis muutuda rohkem kui vormimoodustuses. Tüve ja liite kombineerumist juhib morfofonoloogiline reeglistik, mis põhjustab ka niisuguseid tüvekujusid, mis esinevad ainult

järgneva tuletusmorfeemi eel (Vare 1979). Tavalisimad tüvemuutused on järgmised.

Vokaallõpuline alustüvi lüheneb reeglipäraselt konsonantlõpuliseks vokaaliga algava liite ees: *lülitama* > *lülit-i*, *kajastama* > *kajast-u-ma*, *karjuma* > *karj-ata-ma*, *sadamama* > *sad-u*, *tõrjumama* > *tõrj-e*, *vaatlemama* > *vaatl-us*, *kalamama* > *kal-ur*, *kõrgemama* > *kõrg-us*. Sellest reeglist on üksikuid erandeid: *ava-us*, *prii-us*, *maius*, *hoius*. Tuletustüvi võib lüheneda konsonantlõpuliseks ka konsonandiga algava liite ees: *vaatama* > *vaatle-ma*, *liikumama* > *liik-le-ma*, *leppimama* > *lep-lik*, *kaebamama* > *kaeb-lik*, *Eesti* > *eest-lane*, *haigemama* > *haig-la*, *kergemama* > *kerge-lane*, *tihkemama* > *tihk-jas*.

Kui liide algab sama häälikuga, millega tüvi lõpeb, säilib kahest sarnasest häälikust tuletises ainult üks: *seisama* + *ata* > *seis=a=tama*, *muutumama* + *us* > *muut=u=s*, *sündmus* + *stik* > *sündmu=s=tik*, *kuju* + *ur* > *kuj=u=r*, *tühi* + *ik* > *tüh=i=k*. See reegel ei rakendu järjekindlalt: kattumine on regulaarne vaid vokaalide ja *s-i* korral, vrd *rüütel-lik*, *röövel-lik*, *iisrael-lane*, *portugal-lane*, *kirjanik-kond*, *paik-kond*.

Kui tuletustüüp on reeglipäraselt esma- või teisevärtelise tuletustüvega, siis nõrgeneb ka kolmandavärteline allussõna, mille muuteparadigmas astmevaheldus puudub: *valge* > *valge-ne-ma*, *kange* > *kange-stu-ma*, *julgus* > *julgus-ta-ma*, *peegel* > *peegel-da-ma*, *haamer* > *haamer-da-ma*, *puudu-mama* > *puu-e*, *joobumama* > *joov-e*, *teatamama* > *tead-e*, *loobumama* > *loovu-ta-ma*.

Liite ees võib vokaal allussõna tüvevokaalist erineda. Alati ei ole kerge otsustada, kas tegemist on erandliku tuletustüvega või vokaalalgulise liitevariandiga, mis on asendanud tuletustüve vokaali. Näiteks on tüvemuutus *a* > *e* ja *u* > *e* regulaarne omadussõnast moodustatud *ne*-verbide tuletustüves ja sarnaneb samasuguse tüvemuutusega keskvärde tunnuse ees: *musta* > *muste-ne-ma*, *järsu* > *järse-ne-ma* (vrd *muste-m*, *järse-m*). Analoogia mõjul võib see tüvemuutus laieneda muudele *ne*-liitelistele verbidele: *kitsas* > *kitse-ne-ma*, *ahas* > *ahe-ne-ma* (vrd *kitsa-m*, *ahta-m*).

Kahesilbilise *e*-tüvega esmavärtelistes verbides on *ja*-liite ees tuletustüvi enamasti *i*-lõpuline: *oli-ja*, *tuli-ja*, *pesi-ja*, *pani-ja*, *suri-ja*, kuid argikeeles on tüvemuutuseta tuletisi (*laulupeole mineja*, *kaasatuleja*, *surejate palved*). Ühesilbiline pika vokaaliga lõppev allussõna diftongistub osas tuletustüüpides (*jäi-ne*, *mai-tsi*, *pui-stu*). Verbiliite *-tse* ees on sageli allussõna tüvevokaalist erinev *-i* või *-u*: *immi-tse-ma* (vrd *imbuma*, *immutama*), *hingi-tse-ma*, *kaubi-tse-ma*, *rehi-tse-ma*,

õrnu-tse-ma, ihnu-tse-ma, õelu-tse-ma, nukru-tse-ma. Kuna enamikus *tse-tuletistes* on tuletustüves alussõna tüvevokaal säilinud ja vokaalimuutusega ei kaasne mingit tähenduserinevust, on otstarbekas tõlgendada sellisedki vokaalimuutused tüvemuutusteks, mitte eri liitekujudeks. Ilmselt *a-lõpulise* deskriptiivtüvega isikunimetuste (*lakard, kohmard, lõhvard, kekats, kõkats*) analoogial on muudiski ekspressiivse tähendusega tuletistes tuletustüves sageli alussõnast erinev tüvevokaal *-a*: *juhma-rd, kergats, jupa-ts, küüra-kas, kaltsa-kas, lolla-kas, jonna-kas, juhma-kas*. See *a* esineb tuletustüüpides ebaregulaarselt ja nii on otstarbekas tõlgendada teda siiski pigem tuletustüve vokaalina kui liitevarianti moodustavana.

Problemaatiline on tüve ja liite piir alussõnast erineva vokaaliga *s-lõpulistes* omadussõnades: *võimas, armas, hoolas, ergas, vilgas, jagus, tegus, ihnus, kuulus, õnnis, tõrges, pilges*. Kui lugeda see vokaal liite osaks, on *s-liitel* mitu eri vokaaliga algavat varianti (*-as, -us, -es, is*), mida seob ühine omastavakuju *-sa*. Kui aga pidada seda alussõna tüvevokaali muutuseks tuletustüves, on raske seletada selle muutuse suurt juhuslikkust ja mitmekesisust.

Muid vokaalimuutusi esineb vaid üksiksõnades: *käpp* : *käpa* > *käpe-rda-ma, püsti* > *püsta-kas, laadi-ma* > *laadu-ng, puhu-ma* > *puha-ng, tõmma-ta* > *tõmmi-ts, ohi* : *ohja* > *ohje-lda-ma, vala-ma* > *vali-ng, astu-ma* > *asta-ng, liha* > *lihu-nik, kolm* : *kolme* > *kolma-ndik, järsk* : *järsu* > *järsa-ndik, ista-ndik* (vrd *istutama*); *selge* > *selgi-ne-ma, selgi-ta-ma*. Mõni tüvevokaali muutus lubab end tõlgendada nii, et alussõnast on kasutatud mitmuse tüvekuju: *sõbru-ne-ma, maju-ne-ma, pesi-tse-ma, sõrmi-tse-ma, silmi-tse-ma, marju-line, päevi-line, pui-stu, järvi-stu, keeli-ti*.

ja-liiteliste alussõnade ja *kond-liite* vahel on reeglipäraselt vahekonsonant *-s*: *saatjas-kond, õpetajas-kond, kuulajas-kond*. Sama analoogia põhjal on moodustatud *liikmes-kond, jaos-kond*.¹⁰

Tuletustüve fonoloogiline kuju on erandlik ka vanades ja alussõnaga tugevama või nõrgema sisulise seose säilitanud tuletistes, nagu *jää-ma* > *jä-t-ma, küde-ma* > *kü-t-ma, tõus-ma* > *tõs-t-ma, pääse-ma* > *pääs-t-ma, maa* > *ma-t-ma, püüd-ma* > *püü-k*.

¹⁰ Sellist moodustustüve pikendavat osa on tõlgendatud ka vaheliitena e interfiksina (Vare 2012), aga tähenduseta fonoloogilise üksusena puuduvad tal morfeemi tunnused (vrd ka moodustustüve kuju vanades liitsõnades *kellas+sepp, kullas+sepp* jt).

Erandliku tuletustüve kujuga on nn kvaasinoomenitel põhinevad tuletised. Kvaasinoomenid on sellised vaegmuutelised määrsõnad, nagu *ette-ees-eest, alla-all-alt, sisse-sees-seest, üles-ülal-ülalt, taha-taga-tagant* jt. Nende tüvekujuga võib muutuda ja tekitada uue, vormianaloogiast tingitud tuletustüve. Osa neid tüvesid ei ole tuletises enam läbipaistvad ja on tõlgendatavad kinnistüvena (*esi-ne, es-ik, esita-ma, ee-nda-ma, ede-ne-ma; alu-ne, alu-mine, ale-ne-ma; sise-mine, sise-ne-ma, sise-ne, tagu-ne, tagu-mine, taa-nda-ma* jt).

Tuletustüüp, tuletusmall ja sõnamall

§ 43 Ühe ja sellesama liitega tuletatud sõnad moodustavad MORFOLOOGILISE TULETUSTÜÜBI. Tuletise moodustustüüpi e tuletustüüpi nimetatakse tuletusliite järgi või tuletusliite ja sõnaliigi järgi: *lane*-tuletised, *lane*-liitelised nimisõnad, *lane*-nimisõnad, *lane*-liitelised nimisõnatuletised; *ne*-tuletised, *ne*-liitelised verbid, *ne*-verbid, *ne*-liitelised verbituletised. Selline tuletustüüp on harilikult ka tähenduse poolest sarnaste tunnustega sõnarühm. Tuletustüübil võib olla morfoloogiliselt kompleksseid allrühmi. Need liitevariandi järgi nimetatud alltüübid moodustavad liite ühisosa järgi nimetatud tuletustüübi. Selliseid alltüüpe moodustavad liitevariandid eriti vervide, harvem muude sõnaliikide puhul.

TULETUSTÜÜP

ta-tuletised
u-tuletised
le-tuletised
us-tuletised
ik-tuletised
s-tuletised
tu-tuletised

ALLTÜÜBID

da-, *t-*, *a-*, *sta-*, *nda-*, *lda-*, *rda*-tuletised
bu-, *du-*, *stu*-tuletised
skle-, *tle-*, *dle*-tuletised
dus-, *tus*-tuletised
mik-, *dik*-tuletised
us-, *as-*, *es-*, *is*-tuletised
matu-tuletised

Osalt on tuletustüübi ja alltüübi piiritlemine ja eristamine tõlgendamise küsimus. Kui kompleksse struktuuriga liide moodustab lihtsama struktuuriga liitest selgelt erineva tähendusega tuletisi, on otstarbekas pidada neid eri liideteks, nt *ne-* ja *line*-liitelised omadussõnad, *ik-*, *stik-* ja *ndik*-liitelised nimisõnad.

Eesti sõnatuletuses on ka homonüümseid liiteid. Kui samakujulist liidet kasutatakse semantiliselt ja morfoloogiliselt selgesti erinevates

konstruktsioonides, siis loetakse seda kaheks erinevaks liiteks, mitte üheks polüseemiliseks liiteks, ja nende liidete tuletised kuuluvad eri tuletustüüpidesse, nagu identse kujuga verbiliide *-i* (*sähv-i-ma*) ja nimisõnaliide *-i* (*uinut-i*), verbiliide *-u* (*selg-u-ma*) ja nimisõnaliide *-u* (*sad-u*), verbiliide *-ne* (*kalli-ne-ma*) ja omadussõnaliide *-ne* (*soola-ne*), nimisõnaliide *-mine* (*luge-mine*) ja omadussõnaliide *-mine* (*äär-mine*). Kui niisugune liide moodustab ühelaadseid tuletisi, siis loetakse ta üheks liiteks, nagu verbidest ja omadussõnadest abstraktseid nimisõnu moodustav *-us* oma variantidega (nt *armast-us*, *ehit-us*, *ehit=u=s*, *veetlev-us*, *söödav-us*, *lõbus-us*, *laisk-us*).

§ 44 Tuletussüsteemi kui staatilist nähtust esindavad komplekssete sõnade struktuurilis-morfoloogilised sarnasused ja reeglipärasused. Kompleksse sõnatüve lõpuliide on sõnakuju seisukohalt keskse tähtsusega: see osutab sõna kuulumise teatud sõnaliiki, annab viiteid sõna võimaliku muuttüübi kohta ja osutab sõna tuletustüüpi. Tuletusliide mõjutab ka eelnevat tüveosa, tingides liite jaoks sobiva tuletustüve vormi ja kuju: millist alussõna liiki ja vormi esindab tuletustüvi, mitu silpi selles on, kas see tüvi võib olla nt esmaväteline, nõrgas või tugevas astmes, lõppeda vokaali või konsonandiga, olla struktuurilt lihtne või kompleksne. Tuletise morfoloogilist koostist kirjeldab TULETUSMALL. Tuletusmalle eristatakse alussõna sõnaliigi ja tuletustüve vormi alusel. Teiselt poolt esindavad tuletustüübid alati ka mingit üldisemat sõnakuju, nt *lendur*, *rändur* jt sellised nimisõnad on tugeva astme verbitüvest moodustatud *ur*-tuletised, aga sõnakuju järgi kahesilbilised kolmandavätelised *ur*-lõpulised käändsõnad (vrd *suhkur*, *ankur*, *haigur*, *junkur*, *purpur* jm); *näitama*, *töötama*, *valetama* jt on *ta*-liitelised verbid, aga esindavad avaramalt iseloomustatavat rühma, mitmesilbilisi *ta*-lõpulise tüvega verbe (vrd *ootama*, *vaatama*, *üllatama*). Selline tuletustüübis väljenduv sõnakuju toimib samal ajal SÕNAMALLINA, millele vastav sõna võib olla ka muu kui läbipaistva struktuuriga tuletis. Sõnamall on fonotaktiline muster, mis näitab, millise kujuga peab olema kindla liitega tuletatud sõna. Sõnamalli kuulub sõnatüve lõpp (*-ur*, *-ta*), mis paljudel juhtudel võib olla tuletusliide, ja sellele eelnev tüveosa, mis võib olla leksikaalne tüvi või muu fonoloogiline aines, nt deskriptiivne häälikujada. Sõnamall pakub analoogial põhineva mudeli, mille alusel võib sündida nii uusi tuletisi kui ka muid samakujulisi sõnu (vrd nt *kihi-stu* ja *tari-stu*). Tuletamine

on analoogial põhineva sõnaloome kõige sagedamini kasutatav liik. Analoogia ja sõnamallid on uute sõnade moodustamise aluseks. Sama sõnamalliga võivad kohaneda eri algupäraga sõnad: laensõnad (→ § 33), tuletised ja muud malli järgi moodustatud sõnad.

Sõnamoodustussüsteem põhineb suures osas mallidel ja nendele toetuvatel üldistustel. Ühte tuletustüüpi kuuluvad sõnad võivad kõik olla moodustatud ühe sõnamalli järgi. Näiteks *e*-liide tuletab kahe-silbilisest verbitüvest tugevneva astmevaheldusega nimisõnu. Sufiks liitub konsonanttüvele, asendades alussõna tüvevokaali. Tuletised on kahe-silbilised astmevahelduslikud sõnad, nagu *hinn-e*, *tõrj-e*, *tek-e*, *muud-e*. Selle sõnamalli analoogial on mõnekümne aasta eest moodustatud uudissõnad *selve*, *olme*, *meene*, mis tuletuse aspektist on mitmeti erandlikud: sõnal *selve* pole alussõna ja tuletustüübist seega rääkida ei saa, kõnealuse tuletustüübi sõnadest on *olme* erandliku tuletustüvega (vrd *olema*) ja sõnal *meene* ei ole otsest tähenduseseost alussõnaga (vrd *meenuma*), vaid pigem selle tuletisega (*meenu-ta-ma*). Tuletustüübil võib olla üks kindel tuletusmall, aga tuletistel erinevaid sõnamalle: nt käändsõnast moodustatud *sta*-liiteliste verbide tuletustüveks on alati omastav, samas võivad tuletised vastata mitmele sõnamallile (vrd *reastama*, *kurvastama*, *kikilipsustama*, *avalikustama*, *relvitustama*, *inimesestama*).

Tuletustüüpi võib samas kuuluda ka mitme tuletusmalli järgi moodustatud sõnu ja mitme sõnamalli analooge. Näiteks *la*-liide võib moodustada nimisõnu kahe tuletusmalliga – nii käändsõna kui ka verbi lihttüvest – ja mõlemast kahe sõnamalli järgi: liite ees on kahe-silbiline esimeses vältes vokaaltüvi (*kana-la*, *sigala*; *uju-la*, *maga-la*) või ühesilbiline kolmandas vältes konsonanttüvi (*lind-la*, *haig-la*; *park-la*, *hoid-la*). Tuletustüübis võib olla ka erandlikult moodustatud sõnu, mis ei vasta tuletustüübi kummalegi sõnamallile, kuid võivad edaspidi anda enam analooge (*kirik-la*, *piruk-la*, *erak-la*), või ei toetu tüübiomast liiki alussõnale, s.t ei vasta tuletusmallile, ehkki on kooskõlas sobiva sõnamalliga (*taga-la*, *söök-la*).

Produktiivsus

§ 45 Tuletustüübi PRODUKTIIVSUS tähendab, et moodustus on reeglipärane ja hõlmab kogu vormi ja tähenduse poolest sobilike alussõnade klassi, ehk teisisõnu, tuletise alussõnaks sobib iga tüübiomase alussõnade rühma iga tegelik või potentsiaalne (alles laenatav, mугan-datav või loodav) sõna. Produktiivsus on üldine vormimoodustuses: sõnaliigi iseloomuliku vormi saab üldjuhul moodustada igast selle sõnaliigi sõnast. Ka sõnamoodustuses on vormimoodustusega võrreldavat produktiivsust, nt *mine*-tuletise saab moodustada igast verbist, *lt*-liitelise mäarsõna igast omadussõnast, *lane*-tuletise igast kohanimest. Produktiivse tuletustüübi liikmed on struktuurilt ja tähenduselt läbipaistvad ja leksikaliseerunud tuletiste olemasolu nende seas (→ § 14) ei keela tüübikohast läbipaistvat tuletist moodustada. Pole oluline, kas tuletis on lekseemina registreeritud ja sõnaraamatus esindatud, produktiivsed tuletusreeglid kuuluvad keekekasutaja keelepädevusse sarnaselt vormimoodustuse ja lausemoodustuse reeglitega. Keekekasutaja on vajadusel võimeline moodustama reeglipärase tuletise (→ § 2).

Produktiivsus on sünkrooniline ja astmeline mõiste. Tuletustüüp võib olla täiesti produktiivne või potentsiaalselt produktiivne. Täiesti produktiivses tuletustüübis on sõnamoodustus tekstis süntaktiliselt tingitud ja meenutab vormimoodustust (nt deverbaalne *mine*-tuletus). Potentsiaalselt produktiivsed on sellised tuletustüübid, kuhu lisandub hõlpsasti ja sageli uusi sõnu (nt *stik*-liitelised rühmanimetused). Tuletustüübi produktiivsust väljendavad uudistuletised on alguses moodustatud tekstituletistena, osa neist võib hiljem kinnistuda ja leida koha sõnaraamatutes. Kõiki produktiivseid tuletustüüpe, kuhu lisandub uusi lekseeme, nimetatakse AVATUD TULETUSTÜÜPIDEKS.

Üldisim produktiivsuse piirang on alussõna liik, nt *mine*-liitelise nimisõna võib tuletada igast verbist. *lt*-liitelisi mäarsõnu on tuletatud nii omadus- kui ka nimisõnadest (nt *lihtsalt*, *keeruliselt*; *nimelt*, *vaevalt*), aga ainult omadussõnast *lt*-mäarsõnade tuletamine on produktiivne, nimisõnast ei ole.

Produktiivse tuletustüübi võimalike alussõnade klass võib olla ka kitsam kui sõnaliik: see võib olla sõnaliigi morfoloogiliste, süntaktiliste või semantiliste piirangutega osa. Näiteks *lane*-liitelise nimisõna võib moodustada igast kohanimest (*buenosaireslane*, *võrumaalane*),

lik-liitelise omadussõna igast kontekstis võrdlusaluseks sobivast nimisõnast või selle asendajast (*johnlik, konnalik, sinulik*). *i*-liiteliste vahendinimetuste moodustus on produktiivne kolmesilbilise tüvega *ta*-liitelistest verbidest (*uinuti, tilguti*), mitte aga muudest verbitüüpidest. Samuti on nt *u*-liiteliste verbide moodustus produktiivne sihilistest verbidest (*peituma, sulguma, eralduma*), mitte aga sihitutest. Kõige rohkem on morfoloogilisi piiranguid – enamiku liidete puhul sõltuvad tuletusvõimalused alussõna struktuurist.

Igasugusel produktiivsusel võib olla pragmaatilisi või kognitiivseid piiranguid. Kuigi sõnast võib moodustada reeglipärase tuletise, ei pruugi sellisel tuletisel olla kasutusfunktsiooni (nt *murdlä* 'murdmiskoht') või liide ei sobi semantiliselt mõne konkreetse alussõnaga (nt **pimeneja, ?kolmetoaliselt*). Tuletist ei moodustata enamasti siis, kui tema tähendus on leksikonis kaetud (nt *hästi*, vrd **hea-lt; britt*, vrd **brit-lane*), kuid see piirang ei ole absoluutne ja sõltub ka piirava sünonüümi sagedusest (vrd *kiire-sti* ja *kiire-lt*, *mõnusa-sti* ja *mõnusa-lt*, *katalaan* ja *kataloon-lane*). Samas võib produktiivse tuletustüübi korral kognitiivseid vm piiranguid pragmaatilistel kaalutlustel ka ületada, nt moodustades tegijanime modaalverbist (*mis võija mina olen*).

Ebaproductiivsed on sellised tuletustüübid, kuhu uusi sõnu juurde ei tule. Neile tüüpidele on iseloomulik tuletiste läbipaistmatus ja leksikaliseerumine, tuletusmallide varieerumine ja harilikult ka tuletiste vähesus. Tuletustüübi muudab ebaproductiivseks suletud alussõnade rühma ammendumine (nt *mine*-liitega ruumisuhtesõnad *eesmine, tagumine, külmine* jms). Tuletustüübi produktiivsus ei ole siiski otse võrreldav seda esindavate tuletiste hulgaga. Näiteks kahesilbilisest keelenimetusest võib alati moodustada *nda*-liitega sellesse keelde tõlkimist väljendava verbi (*leedundama, norrandama*), s.t tuletustüüp on selle malli piires avatud, aga võimalike alussõnade meie kultuurikontekstiga piiratud hulga tõttu suhteliselt tagasihoidliku arvukusega. Arvsõnadest jm hulgasõnadest *kesi*-liiteliste määrsõnade tuletamine on täiesti produktiivne (*viiekesi, hulgakesi*): kuigi alussõnade rühm on väike ja näiliselt ammendunud, saab neid piiramatult moodustada mitmesõnalistest arvudest (*kahesaja kolmekümne kuuekesi*).

Tuletustüübi produktiivsus võib aja jooksul muutuda. On tuletustüüpe, mis sõnaraamatutes on rikkalikult esindatud, aga kuhu tänapäeval uusi tuletisi juurde ei tule. Sellised on näiteks *ne*-liitelised verbid, *u*- ja *k*-liitelised deverbaalsed nimisõnad. Ebaproductiivsessegi

tuletustüüpi on uute sõnade lisandumine aeg-ajalt siiski võimalik: olemasolev tuletustüüp on alati potentsiaalsete sõnade moodustusmall, analoogiamalliks kõlbab ka tuletustüübiga fonoloogiliselt sarnanev sõnakuju (vrd *selve, kõurik, taristu*). Ebaproduktiivne tuletustüüp võib muutuda uuesti produktiivseks, nt kontraheerunud *a*-verbide tuletustüüp (*tuulama, ristama*) on viimasel ajal üsna produktiivne, kuhu eriti argikeeles lisandub hõlpsasti uusi lekseeme: *klikkama, šoppama, surfama, strippama, fännama, ülbama*. Ebaproduktiivsete tuletustüüpide teadlikku elavdamist kasutatakse nt terminimoodustuses.

WIKIPEDIA: *Väljaviik e viik* on kiibi korpusest väljaulatuv metallkontakt, mis on ette nähtud kiibi elektriliseks ühendamiseks trükkiskeemi või kiibipesaga.

Produktiivsusega seostub küsimus sellest, millal tuletus toodab tege-likke, kasutatavaid lekseeme, millal vaid potentsiaalseid sõnu (vt Vare 2008). Eesti keele sõnaraamatutes esitatakse iseseisva lekseemina rida reeglipäraselt moodustatud *e*- ja *u*-deverbaale, mille kohta keelekorpustest ei leidu ühtki kasutusnäidet, sest neid tuletisi kasutatakse produktiivselt vaid kinnistüvena, nt liitsõna esiosana (*kinke+leping, kõigu+soojane*) või tuletusliite ees (*suute-line*).

Märkus. Tuletustüübi arvukus tähendab tüüpi kuuluvate leksikonisõnade (valmislekseemide) hulka. Arvukus varieerub tuletustüübiti väga suures ulatuses ega ole kõigil juhtudel üldse mõõdetav, nt täiesti produktiivsetes tuletustüüpides, kus liite funktsiooniks on peamiselt vaid sõnaliigi muutmine. Tuletustüübi lekseemimäära hindamist raskendab paljudel juhtudel tuletise ja liitsõna piiri ebamäärasus, produktiivsetes tuletustüüpides ka juhutuletiste ja potentsiaalsete sõnade osakaal. Sõnaraamatutes on tavaks esitada vaid kinnistunud lekseemid. Kui siin raamatus esitatakse andmeid tuletiste hulga kohta mingis tuletustüübis, siis märgib termin SÕNARAAMATULEKSEEM „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ võrguversioonis (2009) esinevaid sõnu. Arvud on tugevasti ümardatud ja andmed ei sisalda liitsõnu, milles tuletis on liitsõna esiosaks.

Liitmine

Liitsõna moodustusosad ja moodustustüübid

§ 46 LIITSÕNA on kompleksne lekseem, mis koosneb kahest või enamast sõnast, aga on keeleüksusena, s.o häälduselt ja kirjepildilt üks sõna. Liitmine e kompositsioon tähendab sõnade või tüvede ühendamist uueks sõnaks. Liitmine on tuletamise kõrval teine tavalisim sõnamoodustusviis. Liitsõnu on eesti keeles tunduvalt rohkem kui tuletisi ja liitsõnade moodustustüübid on avatumad ja vähemate piirangutega kui tuletustüübid. Liitsõnana ei vaadelda allpool liitsõnatuletisi, s.t keelendeid, mille viimane vahetu moodustaja on tuletusliide (→ § 40). On ka niisuguseid sõnu, mille puhul võib rääkida kas liitmisest või tuletusest (→ § 37, 58).

Moodustusviisi järgi võib eristada kahesuguseid liitsõnu: sünteetilised liitsõnad ja tüviliitsõnad. SÜNTEETILISE LIITSÕNA moodustusosaluseks on süntaktiliselt seotud fraas ja liitsõna osade vahel on (morfo)süntaktiliselt motiveeritud laiendusseos (*lasteaed, külmhoone, palgatõus, tööotsija, taasiseseisvuma*). TÜVILIITSÕNA osade vahel on üksnes tähendusseos (*laudpõrand, naisarst, sinasõber, viisnurk, anderikas, allkiri, kuritarvitama*). Eriti produktiivne ja väheste piirangutega on sünteetiline liitsõnamoodustus, aga mõlemad liitmisviisid on avatud ja sõnavara rikastamisel elujõulised.

Liitsõna vahetud moodustajad e leksikaalsed struktuuriosad on MOODUSTUSOSAD. Moodustusosadeks võivad olla eri sõnaliikidest ja erisuguse struktuuriga sõnad: liitsõnad, tuletised või liitsõnad.

raud+tee, valla+maja, vana+isa, kolm+nurk, ime+suur
kodu+eestlane, joonistus+oskus, elamis+kõlblik, ise+teenindama
elektri+raudtee, maailma+rekord, põhimõtte+kindel

Liitmine nagu tuletuski on rekursiivne: liitsõnadest võib edasi moodustada uusi liitsõnu: [ajateenistus]kohustus, [tööotsingu]portaal, radikaal[vasakpoolsus], [miinitõrje]operatsioon, [enese[maksmapaneku]] tahe, [kergejõustiku][meistrivõistlus], [taas[iseseisvumis]]päev. Rekursiivsete liitsõnade hulgas on ka korduva moodustajaga lekseeme: vana[vanaema], üle[üleile] jt. Vahel võib mitmeosalise liitsõna vahetute moodustajate struktuuri tõlgendada erinevalt, aga see ei mõjuta liitsõna leksikaalset tähendust.

[lennuliiklus][juhtimissüsteem] või [[lennuliiklus]juhtimis]
süsteem
[bussioote]koda või bussi[ootekoda]
poja[pojapoeg] või [pojapoj]poeg

Kuigi ülempiiri ei ole, on liitsõna leksikaalsete osade määr harva üle nelja.

AK: Kõige suuremad *tsiviiltarbe-maailmaatlased* on sellised nagu näiteks viieköiteline „The Atlas of the World“

Liitsõna moodustusosad on ESIOSA ja PÕHIOSA. Põhiosa on liitsõna viimane vahetu moodustaja, põhiosale eelnev moodustaja on liitsõna esiosa. Põhiosa määrab liitsõna kui lekseemi süntaktilised ja morfoloogilised omadused. Reeglipäraselt moodustatud liitsõna sõnaliik on sama, mis selle viimase moodustusosa sõnaliik. Seotud morfeemid (muudetunnused, tuletusliited ja rõhuliited) liituvad liitsõna põhiosale e liitsõna lõppu:

välismaa, välismaale, välismaalane, välismaalgi

Sellest reeglist on mõned erandid. Mõlemad moodustajad käänduvad liitnimisõnades *vaenelaps*, *teinepool* ‘abikaasa’ ja *viimnepäev*: *vaeselapse*, *teiselpoolel*, *viimsetpäeva*. Samuti käänduvad mõne liitasesõna ja -määrsõna mõlemad moodustusosad: *seesama* : *sellesama* : *sedasama* : *sellessamas*, *tahapoole* : *tagapool* : *tagantpoolt*. Sidekriipsuga ühendatud liitnimisõnade ja -omadussõnade käänamine on ebakindel (→ § 238–239, 267).

Liitmise teel moodustatakse eesti keeles põhiliselt nimisõnu ja omadussõnu, harvem tegusõnu ja määrsõnu. Liitasesõnu on kümme-kond, liitarvsõnu moodustatakse vaid põhiosadega *-teist*, *-kümme* ja *-sada*.

Märkus. Liitsõnade hulgas on lekseeme, mille sõnaliik ei ole seotud põhiosaga. Neis võib küll näha leksikaalseid moodustusosi, aga nende sõnaliik ei ole sama kui põhiosal, nt nimisõnad *aastasada*, *ükskordüks*, *meelespea*, omadussõnad *tulekarva*, *meevärvi*, määrsõnad *hädakorral*, *möödamannes* jm (→ § 286, 311).

§ 47 Liitsõna moodustajate vahel võib olla sümmeetriline või ebasümmeetriline seos. Sümmeetrilise seosega liitsõnu nimetatakse RINDLIITSÕNADEKS ehk KOPULATIIVSETEKS LIITSÕNADEKS. Moodustajate süntaktilise suhte järgi on sellised liitsõnad kõrvutatavad rindfraasiga: moodustajad on võrdse tähenduskaaluga ning üksteisega samasuguses suhtes nagu rindfraasi liikmed (*ööpäev, aegruum, kalendermärkmik, kurttum, magushapu*). Rindliitsõnas võib nagu rindfraasiski olla rohkem kui kaks moodustusosa (*sinimustvalge, autorlavastaja-esitaja*). Rindliitsõnadele sisult lähedased on liitasesõnad (*omaenda, iseenese, teineteise, igaiüks, seesama*). Rinnastusseosega on ka PAARISSÕNAD, mis ühendavad sama skaala antonüüme või sama ülemmõiste allmõisteid: *edasi-tagasi, üles-alla, ost-müük, naised-lapsed, kuulajad-vaatajad*. Erisuguse struktuuriga rühma paarissõnade hulgas moodustavad ekspressiivse tähendusega KORDUSSÕNAD ehk REDUPLIKATIIVSED LIITSÕNAD, milles kordub minimaalse fonoloogilise muutusega sama või lähedase tähendusega, sageli deskriptiivne sõnatüvi: *kila-kola, kribu-krabu, kimpsud-kompsud, tühi-tähi, tingeltangel, sigrimigri, vinta-vänta, uisapäisa, tipp-topp*. Sisult redupliktiivsed on ka liitasesõnad (*omaenda, iseenese, seesama, emb-kumb, mitu-setu, üksteise, teineteise*) ja mõned liitmäärsõnad (*ennevanasti, ennemuiste, tasahilju*).

Valdav osa liitsõnadest on sellised, kus esiosa ja põhiosa vahel on ebasümmeetriline seos: üks moodustaja sõltub teisest. Sellised liitsõnad on LAIENDLIITSÕNAD ehk DETERMINATIIVSED LIITSÕNAD. Moodustajate süntaktilise suhte järgi on sellised liitsõnad kõrvutatavad alistus- ehk põimfraasiga: moodustajad on üksteisega samasuguses suhtes nagu fraasipõhi ja laiend. Laiendliitsõna koosneb kahest vahest moodustajast, põhiosale eelnev moodustaja on LAIENDOSA. Sellise liitsõna tähenduse määrab põhiosa, laiendosa liigitab või täpsustab põhiosaga tähistatavat mõistet.

kool > algkool, poistekool, vabakool, eliitkool
 valge > lumivalge, kriitvalge, hõbevalge, säravvalge
 hindama > alahindama, ülehindama, eelhindama, järeelhindama

§ 48 Rindliitsõnades on moodustusosad samast sõnaliigist, laiendliitsõna põhiosale eelnev laiendosa võib olla sellega samast või eri sõnaliigist. Rindliitsõnadega osalt sarnane, aga omaette liitsõnatüüp on liitarvsõnad, nendegi moodustusosad on samast sõnaliigist.

Laiendliitsõna esiosa esindab enamasti mingit lekseemi. Vormilt võib ta olla ükskõik mis sõnaliigi tüve- või sõnavorm, kuid ka kinnistüvi. Kõige sagedamini on laiendosaks mõni käändsõna – ka liitsõna – muutevorm:

klaaslagi, ajakirjandusvabadus, laualamp, maalesõit, käterätik, vetelpääste, mustakirju, külmakindel, teedrajav, kuumtöötlemine, kaitsepookima

Verbivormide esinemine laiendosana on piiratud. Pöördeline e finiidne verbivorm on liitsõna laiendosaks vaid tsitaatsõnana (*elaguhüüe*) või määrsõnastunud verbifraasis (*võibolla*). Esiosa võib olla verbitüvi (a), deverbaalse põhiosaga nimisõnas ka käändeline e infiniitne verbivorm (b).

- a) küsilause, pistoda, rippisild, triikraud, püsikindel
- b) magamaminek, olemasolu, lüüasaamine, teadaanne

Laiendosaks võib olla ka muutumatu sõna (*tänapäev, vähetähtis, taasavastama*) ja selliseid moodustajaid, mis ei esinda iseseisvaid, produktiivse muuteparadigmaga lekseeme: kinnistüved või prefiksi-laadsed sõnaosad (a), võõrprefiks (b), lühenenud tüvekujud, mis esinevad ainult liitsõna laiendosana (c), unikaaltüved või tuletised, mis esinevad ainult liitsõna laiendosana (d), liitsõnasarnased mitme sõna ühendid, mis ei esine iseseisva liitlekseemina (e), ortograafiline aines, mis ei esinda mingit sõna (f).

- a) kesk-, liht-, umb-, era-, eri-, ala-, üla-, üli-, sise-, väli-, lähi-, eba-
- b) super-, mini-, mega-, maksi-, anti-, pseudo-, eks-, ekstra-
- c) töölisklass, kõrgkool, kuningriik, kiiruisutama, sugulasrahvas
- d) laupäev, pisuhänd, seemisnahk, muinasjutt, paduigav, sõudepaat
- e) kartuli-juustu-makaronivorm, soolaleivapidu, neljavärvitrukk
- f) *ne*-liide, *i*-mitmus, 75-aastane, *st*-lõpuline, @-märk

§ 49 Laiendliitsõnade MOODUSTUSTÜÜPE eristatakse põhiosa sõnaliigi järgi. Eesti liitsõnade produktiivsed moodustustüübid on liitnimisõnad, liitomadussõnad ja liitverbid. Liitnimisõnade moodustus on põhimõtteliselt täiesti produktiivne, liitomadussõnade ja liitverbide moodustus on produktiivne vaid piiratud ulatuses. Liitomadussõnade moodustuses on piirangud seotud enamasti põhiosa valikuga,

liitverbide moodustuses laiendosa valikuga. Teatud prefiksilaadsete esiosadega saab moodustada ka liitmäärsõnu (*ülihästi, üliharva, üliväga, poollahti, poollamaskil, poolvargsi*), muid määrsõnalise põhisõnaga liitsõnu (*tunamullu, üleile, ülehomme, pahatihti, ihuüksi*) on vaid mõni.

Moodustustüüpi võib kuuluda mitmesuguste liitmismallide järgi moodustatud liitsõnu. LIITMISMALLE eristatakse laiendosa sõnaliigi ja vormi alusel. Sama malli järgi moodustatud liitsõnadel võib olla ka mingi tähenduslik ühisosa, aga see on nõrgem ja ebakindlam kui tuletuse puhul, samuti on liitmismallid varieeruvad kui tuletusmallid. Liitsõna laiendosana esinev tüvekuju on MOODUSTUSTÜVI.

Liitsõnade hulgas on nii kinnistunud kui ka ajutisi lekseeme. Kinnistunud liitsõnad on sõnaraamatulekseemid, ajutised lekseemid on tekstiliitsõnad, mis on motiveeritud kasutuskontekstist. Produktiivse malli analoogial saab alati moodustada tekstiümbrusest motiveeritud liitsõna. Liitsõna moodustustüüpide arvukuse kohta on võimatu esitada isegi kaudseid kvantitatiivseid andmeid. Liitnimisõnade, -omadussõnade ja -verbide moodustustüübid on kõik põhimõtteliselt avatud ja vähemate piirangutega kui tuletustüübid.

Liitsõna ortograafia

§ 50 Liitsõna põhitunnus eesti keeles on ortograafiline: liitsõnad on kõik sellised mitmest sõnast koosnevad tervikud, mis kirjutatakse kokku sõnavaheta või sidekriipsuga. Kõnes on liitsõnal tüüpiliselt tugevam rõhk esiosal ja langev intonatsioon. See kriteerium pole siiski piisav liitsõna ja mitmesõnalise fraasi eristamiseks. Eesti liitsõnad eristuvad lekseemidena eeskätt kirjalikus keelekasutuses. Kuigi liitsõna moodustab harilikult ka tähendusterviku, ei moodusta kõik mitmesõnalised lekseemid (tähenduslikult kokku kuuluvad sõnad) ortograafilist liitsõna: sõnade kokku- ja lahkukirjutamise põhimõtted on osalt kokkuleppelised ja eri sõnaliikides erinevad. Näiteks sarnanevad sisult liitsõnadega igasugused idiomaatilised väljendid. Lahku kirjutatakse kindlast leksikaalsest tähendusest hoolimata ühend- ja väljendverbid (*tähele panema, alla käima, lugu pidama, ette kandma, nõu pidama*), nende tuletised (k.a kesksõnad) võivad aga moodustada liitsõna (*lugupeetud, tähelepanev, allakäinud, lugupidamatus, ettekandja, nõupidamine*). Mitmest arvujärgusõnast koosnevate

arvsõnade kirjutamine on sarnasest tähendusest hoolimata kokkuleppeline: liitsõna moodustavad eelneva arvsõnaga üksnes põhiosad *-teist*, *-kümme* ja *-sada*, muud arvsõnaosad kirjutatakse lahku: *kakskümmend neli*, *viis tuhat kakssada kolmteist*.

§ 51 Teatud moodustusstruktuuriga liitsõnad on sisemise struktuuri põhjal kindlad liitsõnad. Sellised on tüviliitsõnad, mille laiendosaks on nimetavas käändes nimisõna (a), lühenenud vormiga tüvi (b) või sõnaliigiga seostamatu kinnistüvi (c), samuti omastavas käändes laiendosaga liitomadussõnad (d).

- a) paneelmaja, kirjutuslaud, tippjuht, veripunane, geenmuundama
- b) tööliklass, põliselanik, rippisild, külalislahke, ühiskasutama
- c) liitsõna, sinilill, regulaarmee, umbusaldama, võhivõõras
- d) viljarikas, suhkruvaba, mustakirju, kohvipruun

Selliste liitsõnade laiendosaks on seotud tüvekuju või ei ole liitsõnale vastav kahe sõnaline väljend võimalik süntaktiline struktuur. Näiteks ei saa algusosale lisada rõhulaiendit (**paneelgi maja*) või vahetult järelosa ette sõnaliigile omaseid laiendeid (**paneel suur maja*, **vilja väga rikas*). Nii ei saa selliseid ühendeid süntaktilise fraasina lahku kirjutada ja liitsõnatõlgendus on neile ainus grammatiliselt võimalik tõlgendus.

Märkus. Erandliku nimetavalise nimisõnalaiendiga fraasi moodustab pärisnimega seostuv laiendamata lisand (*president Ilvesele, kohvik Werner*).

Laiendliitsõna moodustusosad kirjutatakse kokku sidekriipsuga, kui kõrvuti satub rohkem kui kaks eri moodustusosadesse kuuluvat sama tähte (a), kui moodustusosaks on täht, number, lühend, sõnaosa või muu mittedõna (b), pärisnimi või tsitaatsõna (c), mitmesõnaline *ad hoc* seosega ahelliitsõna (d).

- a) plekk-kast, lõpp-peatus, kuu-uuriija, kutse-eetika, turu-uudised
- b) C-vitamiin, 17-aastane, digi-TV, EM-võistlused, x-jalad, aü-liikumine, *de*-mitmus, *line*-liide
- c) Tartu-lähedane, Koidula-nimeline, Põhja-Ameerika, Anna-tädi, natsi-Saksa, miks-küsimus, *õppima*-tüüp, *et*-sidend, *taxfree*-leping

- d) aega-küll-meeleolu, ära-unusta-mind-kaart, keelan-käsin-stiil, vali-mind-naeratus

AK: Tõeline *kord-saja-aasta-jooksul-üleujutus* tekitaks Shanghais tõsiseid kahjustusi. Massilist *minu-laps-sinu-korterisse-petuskeemi* pole, kinnitas Kiisler.

Mõnel juhul (rühm a, number koos *ne-* või *line-*liitelise omadussõnaga) on sidekriips fakultatiivne (vrd *lõpppeatus, turuuudised, 18aastane*), mõni ahelliitsõna võib kujuneda pärisliitsõnaks (*äraunustamind-lill*). Sidekriipsuga võidakse ühendada ka rindliitsõna osi (*autor-lavastaja, avalik-õiguslik*) ja nendesarnaseid laiendusi (*põhja-lõunasuunaline, kevad-sügismantel*). Ka paaris- ja kordussõnad kirjutatakse enamasti sidekriipsuga: *edasi-tagasi, sool-leib, naised-lapsed, kimpsud-kompsud, kila-kola, tipp-topp* (aga vrd *sigrimigri, uisapäisa, tingeltangel*).

§ 52 Kirjutatud tekstis võivad varieeruda sünteetiline liitsõna ja samadest sõnadest koosnev kahesõnaline fraas või muu sõnaühend. Liitsõna ja sõnaühendi vahel ei ole alati selget tähenduserinevust. Sünteetilised liitsõnad sünnivad süntaktilise fraasi liitumise kaudu. Fraasi kasutussagedus võib olla põhjuseks, et selle liikmed liituvad aja jooksul üheks lekseemiks. Sellise lekseemi tähendus võib samal ajal eristuda kahesõnalise fraasi tähendusest.

mere põhi > merepõhi, maja katus > majakatus, puu leht > puuleht
 hapu koor > hapukoor, suur linn > suurlinn, noor mees > noormees
 endist viisi > endistviisi, oma moodi > omamoodi
 koju tulek > kojutulek, tööle minek > tööleminek
 silmi pimestav > silmipimestav, meelde jääv > meeldejääv
 üle hindama > ülehindama, taas elustama > taaselustama

Millal süntaktiliselt seotud fraas liitub üheks sõnaks, millal mitte, sõltub nii tähendus- kui ka struktuuriteguritest. Loendatav sõna on liitsõna laiendosana reeglipäraselt indefiniitne ega viita kindlale referendile (v.a pärisnimealgulistest liitsõnades), temale vastav süntaktiline laiend võib olla definiitne ja viidata kindlale referendile (vrd *raamatukaas* ja *raamatu kaas*). Liitumine võib seostuda tähenduse diferentseerumisega (vrd *lasteraamat* ja *laste raamat, vanaisa* ja *vana isa*). Sageli pole aga fraasil ja liitsõnal mingit hoomatavat tähenduserinevust

(*päikesekiirgus = päikese kiirgus, üksikjuhtum = üksik juhtum, ere sinine = eresinine, taaskäivitama = taas käivitama*). Reeglipärase eristuse puudumisel toimib ka siin valmissõnade analoogia ja/või kasutussagedus (vrd *piimanõu* ja *vee anum* või *veeanum*, *keele-tund* ja *ajaloo tund* või *ajalootund*, *hapukoor* ja *rõõsk koor* või *rõõskkoor*).

Nimisõnafraasi kokku- ja lahkukirjutamist mõjutavad ka struktuuritegurid. Kui kogu sõnaühendil on eeslaiend, on sõnaühendil kalduvus muutuda liitsõnaks.

AK: Tal on *mitme kuu korteriüür* maksmata ja teda ootab väljatõstmine. Nii *mõnedki rahutud bussiootajad* kipuvad ootepaviljoni seintele oma mõttematerjali kirja panema. Mida ühistranspordi kasutajad ise *Tallinna linnaliiklusest* arvavad. Rääkis *pika ettevõtjakogemusega* riigikogu majanduskomisjoni liige TP.

Käändsõnafraasi kalduvus muutuda liitsõnaks on nõrgem või takistatud, kui laiendi positsioonis on liitsõna, mitmesõnaline fraas või mitmusevormis sõna. Kergemini ühinevad fraasipõhjaga liitsõnaks ühesõnalised ja ainsusevormis laiendid.

Kokku- ja lahkukirjutamine

	LAHKU	KOKKU
LIITSÕNALINE LAIEND	täiskuu paiste, köögiakna klaas, hiigelsuur linn, kahjutule oht	kuupaiste, aknaklaas, suurlinn, tuleoht
LAIENDIL ON LAIEND	roheline elektri tootmine, meie küla elanik, väga noor mees, suure metsa tagune	elektritootmine, külaelanik, noormees, metsatagune
MITMUSLIK LAIEND	isade maa, kartulite hoidla, kirjade kirjutamine, majade ümbrus	isamaa, kartulihoidla, kirjakeerutamine, majaümbrus

Muid sõnamoodustusviise

Lühendamine

§ 53 LÜHENDSÕNAD on lekseemid, millest puudub alussõna(de)ga võrreldes mingi tüveosa. Lühendamise teel moodustatud sõna on morfoloogiliselt ühemorfeemiline ja struktuuri järgi lihtsõna. Tulemuseks on enamasti fonotaktiliselt sobiv sagedase ja avatud muuttüübi analoog, nt ühesilbiline vältevahelduslik, kahesilbiline vokaaltüveline, harvem kolmesilbiline astmehelduseta sõna. Lühendsõnu moodustatakse kolmel viisil.¹¹

Üks võimalus on, et pikemast sõnast jäetakse ära mingi osa, tavaliselt sõna lõpuosa, nii et tulemuseks on ühe- või kahesilbiline lihttüvi. Nii on eesti keeles omal ajal moodustatud nt sõna *male* (< *malev*). Enamik selliselt moodustatud lühendsõnu põhineb võõrsõnadel (a), argikeeles ka omasõnadel (b).

- a) aku (< akumulaaator), info (< informatsioon), labor (< laboratoorium), teler (< televiisor), stipp (< stipendium), inter (< internaat), reuma (< reumatism), sots (< sotsiaaldemokraat), demo (< demonstratsioonsalvestis), promo (< promotsioon), proff (< professionaal), opp (< operatsioon), komm (< kommentaar), stripp (< striptiis), nats (< natsionaalsotsialist), bronn (< broneering)
- b) trenn (< treening), kunn (< kuningas), jätt (< jäätis), somm (< soomlane), mill (< miljon), konn (< konjak), komm (< kompvek), ports (< portsjon), suht (< suhteliselt)

Lühendsõnade hulgas on ka selliseid, mille alussõnaks on lihtsõna või selle struktuuriga laen (c). Neist on ära jäetud lihtsõna teine osis ja algselt kompleksse sõna tähendust jääb kandma alles jäänud tüvi. Sellisedki lühendsõnad põhinevad enamasti võõrsõnadel.

- c) auto (< automobiil), buss (< autobuss, omnibuss), homo (< homoseksuaal), kilo (< kilogramm), troll (< trollibuss), kopter (< helikopter), nett (< internet), porno (< pornograafia), hevi (< hevimuusika)

¹¹ Lühendamist kui sõnamoodustusviisi on tõlgendatud ka avaramalt ja teistsuguses liigenduses, nt Silvi Vare (2014) käsitlus lähtub vormist ja hõlmab ka moodustustüve kujumuutusi, korrelaatsõnu, afksite leksikaliseerumist, kontekstiellipsit jm.

Samal printsiibil lüheneb ka võõromadussõnade tüvi, nt *retrospektiivne* e *retrospektiiv-* ehk *retro-*, *digitaalne* e *digitaal-* ehk *digi-* (→ § 54), mida sageli hakatakse argikeeles kasutama nimisõnana (*digisse ümber võtma*, täielik *retro*).

§ 54 Teine lühendsõnade moodustusviis on selline, et mitmeosalisest sõnast või sõnaühendist võetakse juurmorfeemide algusosad ja liidetakse kokku uueks sõnaks, imiteerides komplekskeelendite keeleajaloolist sulandumist. Nii on eesti keeles omal ajal tekkinud nt sõnad *veski* (< *vesi* + *kivi*) ja *peats* (< *pea* + *ots*) ning loodud *selmet* (< *selle asemel et*). Seda tüüpi lühendsõnad on ülekaalukalt kahesilbilise vokaaltüvega.

sudu (< *suits* + *udu*), masu (< *majandussurutis*), kapo (< *kaitsepolitsei*), mupo (< *munitsipaalpolitsei*), kulka (< *kultuurkapital*)

Sellise moodustusviisiga on sageli mitmesõnalisest kirjeldavast nime-tusest saadud omapärane firmanimi: *Taliko* (< *Tartu lihakombinaat*), *Tarmeko* (< *Tartu metsakombinaat*), *Karete* (< *katseremonditehas*), *Amerest* (< *Ameerika* + *Estonia*), *Tallegg* (< *Tallinn* + *egg* 'muna'), *Talleks* (< *Tallinna ekskavaatoritehas*).

Sõnaosadest koosnevaid lühendsõnu on omal ajal eesti keelde tulnud otselaenudena vene keelest, tänapäeval liigitub osa neist historismideks: *kolhoos*, *sovhoos*, *komsomol*, *partorg*. Lühendsõnade hulgas on liitsõnu, kus lühenenud on liitsõna esimene (võõr)osis: *orgkomitee*, *sotsrealism*, *medõde*, *medpunkt*, *dokfilm*, *popmuusika*, *digiresept*, *ökojalajälg*, *retroviirus*, *narkokaupmees*.

§ 55 Kolmandana võib lühendsõnaks pidada ka selliseid, mõnikord tähtsõnadeks, akronüümideks või siigliteks kutsutud sõnu, mis on moodustatud sõnaühendi algustähtedest ja mida hääldatakse ülekaalukalt tähekaupa veerides: *PR* (*pee-ärr* või *pii-aa* < *public relations*), *WC* (*vee-tsee* < *water closet*), *LP* (*ell-pee* < *long play* 'vinüülplaat, mis ei ole singel'), *SKT* (*eskatee* < *sisemajanduse kogutoodang*). Tähtsõnade hulgas on palju institutsioonide nimesid, millest osa on eesti algupära (ÜRO), osa lähtekeele päritolu, nagu *USA*, *KGB*, või levinud ka lähtekeele häälduses, nagu *BBC* (*biibissii*). Kui tähtsõna häälikkoosseis võimaldab, võidakse seda lugeda kokku sõnana: *ROK* (*rokk*

< Rahvusvaheline Olümpiakomitee), ETA (eta < Eesti Teadeteagentuur), ÕS (öss < õigekeelsussõnaraamat), VIP (vipp < *very important person*), NATO, USA. Sõnana väljaloetavaid tähtlühendeid võidakse hakata kasutama iseseisva lekseemina: *ufo*, *aids*, *vets*, *vipp*, *jokk* (< ‘juriidiliselt on kõik korras’), *itimees* (< IT ‘infotehnoloogia’). Pejoratiivse tähendusega sõnast võib sündida sõna esitähdest moodustunud uus eufemismsõna: *ell* (< lits), *pee* (< perse).

Märkus. Lühendsõnad, eriti suurtähtlühendid kuuluvad suuremasse lühendite rühma. Sellest rühmast ei saa lühendsõnaks pidada puhtortograafilisi lühendeid, mis esinevad üksnes kirjutatud tekstis ja mida loetakse nendega osutatud lühendamata sõna või ühendina, mitte tähthaaval, nt *nr* (number), *jne* (ja nii edasi), *s.o* (see on), *eKr* (enne Kristust) jne. Lühendsõna on fonoloogiliselt omaette keelend, mida hääldatakse kirjakujule vastavalt ja mis ei pruugi (eriti võõrpäritolu puhul) oma pika lähtevormiga (alussõna, -sõnaühendi või -nimega) seostuda.

Lühendsõnade kasutamine on iseloomulik argikeelele. Lühendsõna on stiililt sageli mitteametlik ja keelemänguline, kuigi pakub ka selget väljendusökonomiat, nagu *suht* ‘suhteliselt’ omadus- või määrsõna laiendina. Slängisõnade hulgas on eri viisil moodustatud lühendsõnu: *õps*, *kleps* (< kleebispilt), *esta*, *mata*, *dire*, *kehka*, *jota*, *jäts*, *nats* (< natuke), *kilt* (< kilomeeter), *aint* (< ainult), *tegelt* (< tegelikult). Lühendamisega võib kombineeruda liitesarnaseid sõnaosi või sõnatüve muutusi (*jalka* ‘jalgpall’, *telku* ‘televiisor’, *koss* ‘korvpall’). Osa lühendsõnu on siiski neutraalsena kirjakeelde juurdunud (*auto*, *aku*, *info*, *masu*, *sudu*).

§ 56 PÖÖRDTULETUS tähendab niisugust lühendusviisi, et muutunud tuletustüvega tuletisest või tuletisekujulisest sõnast jäetakse ära liide – kasutusse tuleb lühem ja morfoloogiliselt lihtsama koostisega sõna, mis kuulub tavaliselt alussõnast erinevasse sõnaliiki. Seotud verbitüve muutmist iseseisvaks nimisõnaks on mõnevõrra kasutatud oskuskeeles: *eelistama* > *eelis*, *ravitsema* > *ravi*, *seletama* > *sele* ‘selgitav illustratsioon’. Pöördtuletusena on tõlgendatav eeri-liiteliste verbide asendamine noomenitüvelistega (*protesteerima* > *protestima*). Pöördtuletuse teel on moodustatud osa tänapäeva eesti keele liitverbidest, millest algselt on kasutusel olnud *mine-* või *us-*deverbaaliga moodustatud liitnimisõna (Vare 2003).

ilulugema < ilulugemine, riistvõimlema < riistvõimlemine, ravi-
võimlema < ravivõimlemine, väärkohtlema < väärkohtlemine,
iseteenindama < iseteenindus, kiirparandama < kiirparandus

Üksikuid näiteid leidub ka tekstisidusa juhumoodustuse kohta.

HENN SAARI: Päriselt ei tohi me neid unustada, sest *unu* varjus
on igasugustel liialdustel hea uuesti sigineda. IM: Lihtsalt südame
ajas läikima see *ine*, mis siin käis.

Pöördtuletust saab kirjeldada vaid diakroonilisest aspektist, selle
äratundmine eeldab teadmisi sõnade päritolust. Tänapäeva keele
seisukohast võiks tuletussuund niisama hästi olla *eelis* > *eelistama*,
ravi > *ravitsema*, *ravivõimlema* > *ravivõimlemine*. Samal moel ei ole
sünkroonvaatluses oluline muu reanalüüs ja pöördtuletus laenude
mugandamise kaasnähtusena. Näiteks laenates inglise termini *liising*
(< leasing), allutatakse see eesti tuletusanalüüsile (*liisi-ng*) ning re-
analüüsi tulemusel võetakse kasutusse ka alusverb (*liisi-ma*).

Nulltuletus

§ 57 NULLTULETUS ehk KONVERSIOON tähendab uue lekseemi
moodustamist ilma liidet lisamata. Sõnatüvi püsib, aga sel on alus-
sõnaga võrreldes uus funktsioon ja teine sõnaliik. Identse tüvega
käändsõna ja verbi tuletussuhe võib olla selline, et käändsõnast on
tuletatud verb (a) või verbist on tuletatud käändsõna (b).

- a) puur > puurima, liim > liimima, saag > saagima, etikett > etiket-
tima, parkett > parkettima; hari : harja > harjama, vänt : vänta
> väntama, julge > julgema, kuiv > kuivama
- b) mõjuma > mõju, kuluma > kulu, levima > levi, uskuma > usk,
sundima > sund, kõndima > kõnd, röövima > rööv, jahtima >
jaht

Tuletussuunda saab tuvastada tähenduse alusel – komplekssema
tähendusega sõna on tavapäraselt teisest tuletatud ja lubab end alus-
sõna kaudu seletada. Enamasti saab seda näidata tähendusanaloo-
gia alusel: liiteta tuletisel on oma alusega samasugune tuletussuhe kui
liitega tuletisel, vrd *puur* > *puurima* ja *õng* > *õngi-tse-ma*, *etikett* >

etikettima ja *tara* > *tara-sta-ma*, *julge* > *julgema* ja *laisk* > *laisk-le-ma*, *mõjuma* > *mõju* ja *langema* > *lang-us*. Nulltuletuse puhul on oluline, et alussõna ja tuletis moodustavad sõnapaari, millel on sellega kõrvutatavaid samasuguse semantilise vahekorraga lekseemipaare liitelise sõnatuletuse valdkonnas.¹²

Nulltuletust esineb peamiselt vaid verbide ja käändsõnade vahel, kus see on mingil määral produktiivne. Palju ühesuguse struktuuriga nimisõnu ja verbe on eesti keelde tulnud inglise otselaenudena: *klikk* ja *klikkima*, *meil* ja *meilima*, *rokk* ja *rokkima*, *breik* ja *breikima*, *folk* ja *folkima*. Nende vahel ei pruugi olla tuletussüsteemile iseloomulikke semantilisi suhteid. Ka muude sõnaliikide, nt nimi- ja omadussõnade kasutuse vahel võib täheldada motivatsioonisuunda omadussõnast nimisõnaks (*haige*, *tark*, *pime*, *loll*) või nimisõnast omadussõnaks (*sant*, *koer*, *räbal*, *maru*), mille puhul üks kasutus on primaarne, teine sekundaarne, aga sellist kasutust ei peeta harilikult tuletusvahekorraks.

Prefiksud ja prefiksilaadsed sõnaosad

§ 58 PREFIKS ehk EESLIIDE on seotud morfeem, mis liitub sõnatüve ette. Prefiksitega modifitseeritakse alussõna tähendust. Oma funktsioonilt on eesliide võrreldav ühelt poolt järelliitega, teiselt poolt liitsõna esikomponendiga. Liidetega seob neid eeskätt leksikaalsest üldisem tähendus: nagu järelliited nii tähistavad ka eesliited mingeid leksikosemantilisi kategooriaid. Struktuurilt sarnanevad prefiksituletised liitsõnadega: moodustise sõnaliigi määrab põhiosa ja sama prefiksiga võib moodustada eri sõnaliiki kuuluvaid sõnu.

Tähenduselt selgepiirilise rühmana on eesti keele kirjeldustes (nt EKG 1995) sageli esitatud prefiksituletistena *eba-* (a) ja *mitte-*algulisi komplekssõnu (b). Need esiosad on antonüümide moodustamisel ka mingil määral produktiivsed. Sama tähendusega on mitmeid võõrapäraseid eitusprefikseid (c). Morfeemidena sarnanevad *eba-* ja *mitte-*siiski pigem tüvimorfeemide kui afiksitega: *mitte* esineb iseseisva eitussõnana, *eba-* võib tüvimorfeemina liita endaga tuletusliiteid ja olla uute lekseemide moodustamise aluseks: *eba-rd*, *eba-k*, *eba-le-ma*.

¹² On ka teistsuguseid käsitlusi. Silvi Vare (1993b, 2004, 2005) vaatleb nulltuletust pelgalt leksikaalse nähtusena ja tõlgendab seda avaramalt (diskussiooni sel teemal vt Kasik 2012a).

- a) ebakindel, ebaoluline, ebatavaline, ebasobiv, ebanormaalne, ebamugav, ebamäärane, ebatervislik, ebaviisakas; ebausk, ebasoosing, ebasümpaatia, ebateadus, ebaõnn, ebavoorus; ebaõnnestuma
- b) mitteametlik, mittekohustuslik, mitteküllaldane, mitterahuldav, mittevajalik, mittesoovitav, mittekortsuv, mittestatsionaarne; mittekallaletungileping, mittetulundusühing;
- c) ateist, aloogiline; antipaatia, antibiootikum, antifäšist, antikristus; deformeerima, degeneratsioon, degradeerima, dekodeerima; disharmonia, disproportsioon, dissonants; impersonaal, impotentne, infiniitiv, indiskreetne; nonkonformist

Peale nimetatute on hulk muid mitmesuguse tähendusvarjundiga võõrprefikseid, nt *eks-*, *post-*, *pre-*, *re-*, *bi-*, *polü-*, *multi-*, *semi-*, *mono-*, *homo-*, *sub-*, *trans-*, *pro-*, *proto-* jt. Võõrprefiksiga sõnad on harilikult laenatud terviksõnana. Mõni võõrprefiks võib liituda ka omasõnale (*antikangelane*, *eksabikaasa*, *pseudoteadus*, *miniseelik*, *megaüritus*, *superhind*), aga eesti sõnamoodustuses tajutakse selliseid kompleksõnu pigem liitsõnadena, mille esiosa võib argikeeles leksikaliseeruda ka iseseisvaks sõnaks.

IM: Ta kirjutab jätkuvalt oma *eksile* armastusest nõretavaid kirju. Aga mina oma 40 aastaga ajan endiselt selga kõige lühemad *minid*. Ilves tegeleb igasugu *pseudoga* ja rahva lollitamisega. Muidugi on *super* saada Soomest kopsakat palka, aga ostud teha Eestis.

Nende kõrval on teisigi leksikaalseid või leksikaalsest suuremal üldistusastmel (modifitseeriva funktsiooniga) kinnismorfeeme, mis esinevad kompleksõna esikomponendina ja tuletiste tüvena paljudes tuletustüüpides, nii et neist võib rääkida ka kui selgemini või vähem selgelt prefiksilaadsest tüvest e prefiksoidist e poollitist, nt *ala-*, *üli-*, *üla-*, *kesk-*, *era-*, *eri-*, *igi-*, *kaas-*, *lähi-*, *ulgu-*, *vaeg-*, *liba-*, *puht-*. Needki (nagu ka esiosa *eba-*) võivad argikeeles leksikaliseeruda iseseisvateks sõnadeks.

IM: Tuleb siiski tõdeda, et tänase Eesti põhihädad tulenevad nüüdisaja *ebadest*: praeguse rahva matslusest, kultuuritusest, lollusest ja ahnu-sestki. Käitumine on nii silmakirjalikult *eba*, et lõpuks salastatakse asju iseenda, mitte vaenlase eest. On oluline, et inimesed oskaksid vahet teha päris ja *libal*. Laps oli *padu* rahul ja minul vabad käed kokkamiseks. Vihma lausa *paduna* on taevast alla sadamas. Ma võin

ju tunduda mingi ilge *värd*. Tema peab selliste *värdide* elu seal vanglas kinni maksma. *Vaeg* on enamasti hingejõust.

Ka mõni vaba morfeem on grammatiseerunud prefiksoidiks (*imeilus, püstirikas, roppkallis, sigaadav*). Komplekssõnade moodustusviise kirjeldades vaadeldakse prefiksilaadsete esiosadega moodustatud lekseme siin raamatus liitsõnadena, mitte tuletistena.

KIRJANDUST SÕNAMOODUSTUSE TEORIA KOHTA

BAUER, LAURIE 2005, Productivity: Theories. | DOKULIL, MILOŠ 1997, The Prague School's theoretical and methodological contribution to „word-formation“. | HAIMAN, JOHN 1983, Iconic and economic motivation. | HOHENHAUS, PETER 2005, Lexicalization and institutionalization. | HORECKY, JAN 1994, Semantics of derived words. | ISK 2004. | KASIK, REET 2010a, Eesti keele sõnatuletus. | KASIK, REET 2011, Sõnatuletus leksika ja grammatika vahel. | KASIK, REET 2012a, Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. | KASIK, REET 2014, Eesti sõnamoodustus ja süntaks. | KERGE, KRISTA 1990, Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. | KERGE, KRISTA 1998, Vormimoodustus, sõnamoodustus ja leksikon. | KERGE, KRISTA 2003, Keele variatiivsus ja *mine*-tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina. | LEEMETS, TIINA 2014, Mida-neist-arvata-küsimus. Ahelliitsõna. | LIEBER, ROCHELLE 2005, English word-formation processes. | MARCHAND, HANS 1960, The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. | MÄEARU, SIRJE 1986, Sufiksi liitumine tunnusele eesti kirjakeeles. | SAARI, HENN 1993, Sõnamoodustuse mõisteid. Liigivaheldus. | SPENCER, ANDREW 2005, Word-formation and syntax. | STUMP, GREGORY 2005, Word-formation and inflectional morphology. | ŠTEKAUER, PAVOL 2005, Onomasiological approach to word-formation. | ŠTEKAUER, PAVOL jt 2012, Word-Formation in the World's Languages. | VARE, SILVI 1979, Lähtekohti eesti derivatsiooni käsitlemiseks. | VARE, SILVI 1991, Kazuto Matsumura ettekandest Debreceni kongressil ning verbi ja verbaalnoomeni vahekorra. | VARE, SILVI 1993a, Tuletusliidetest uue nurga alt. | VARE, SILVI 1993b, Konversioonist eesti keele sõnamoodustuses. | VARE, SILVI 2003, Back-formation of verbs in Estonian. | VARE, SILVI 2008, Potentsiaalsetest sõnadest leksika ja grammatika vaatenurgast. | VARE, SILVI 2012, Eesti keele sõnapered. | VARE, SILVI 2014, Lühendamise ja lühendsõnade fenomenist eesti keeles.

VERBIMOODUSTUS

MOODUSTUSTÄHENDUSED

Kompleksverbide rühmitamine

§ 59 Kompleksverbid tähistavad kompleksseid sündmusi, seostades sündmuskategooria sõnamoodustusvahendite kaudu teiste mõiste- ja tähenduskategooriatega. Verbiliide või liitverbi põhiosa märgib sündmust. Kompleksverbi moodustustähendus kujuneb selle järgi, milliseid mõiste- ja tähenduskategooriaid tuletise alussõna või liitverbi laiendosa kaudu sündmusmõistega seostatakse ja milline on komponentide moodustussuhe.

Moodustussuhte järgi on verbimoodustust kahte tüüpi: mutatiivne ja modifitseeriv (→ § 6). Mutatiivne verbimoodustus muudab sündmuskategooriat või ühendab üheks lekseemiks sündmust ja selle osalist või asjaolu tähistavad moodustajad. Üht sündmuskategooriat saab teiseks muuta deverbaalse tuletuse kaudu: moodustuspõhja (uut sündmuskategooriat) märgib nimetuses liide ja tähist (muudetavat kategooriat) alusverb. Tuletus võimaldab teha protsessiverbist tegevusverbi või tegevusverbist protsessiverbi. Liite lisamine muudab tähismoodustajaks oleva verbi valentsi, mõjutades sellega sündmusosaliste suhteid (verbi argumentstruktuuri). Moodustustähenduse järgi jaguneb selline verbituletus põhjustavaks e kausatiivseks (→ § 62–64) ja enesekohaseks e refleksiivseks (→ § 65–66).

Denominaalne tuletus või liitmine ühendab üheks lekseemiks sündmuse ja selle osalist või asjaolu tähistava moodustaja. Sama tähendust on harilikult võimalik väljendada ka analüütiliselt, verbist ja selle laiendist koosneva fraasiga (→ § 21). Kompleksverbis tähistab sündmust (tegevust, protsessi või seisundit) moodustuspõhja märkiv verb või verbiliide. Tähismoodustajaks on käandsõna või määrsõna, mis väljendab mõnd sündmusega seotud tähenduskategooriat, nt tegijat (*giiditsema*), tegevuse tulemust (*avardama*), vahendit (*vasardama*, *tuultolmlema*), objekti (*kohvitama*), viisi (*põlvitama*, *kiirparandama*), kohta (*lavastama*, *vesivõimlema*), aega (*suvitama*, *hommikvõimlema*). Võimalik on ka analoogiline konversioon, kus tegevust märkiv liide küll

puudub, kuid tähismoodustaja märgib tegevuse vahendit (*tõrvama*), tulemust (*kuhjama*), tegijat (*arstima*). Kompleksverbide tuletusvõimalused on avaramad kui liitmisvõimalused, liitverbides väljendab tähis peamiselt mõnd sündmuse asjaolu: aega (*järelkuulama*), kohta (*vesivõimlema*), viisi (*kiirparandama*); samuti vahendit (*nõeltöötlemä*).

Modifitseeriv verbimoodustus (→ § 83–90) muudab sündmuse laadi, varieerides selle ajalist kestust (*kõmatama*, *kõmisesema*), korduvust (*ohkima*, *taaslooma*) või intensiivsust (*alahindama*, *ülehindama*). Sündmuse laadi võib modifitseerida tuletusliitega (sel juhul nimetab modifitseeritavat sündmust alusverb) või tähismoodustajaga (sel juhul nimetab modifitseeritavat sündmust liitverbi põhiosa).

§ 60 Verbid väljendavad tegevust, protsessi või seisundit, aga kompleksverbide täpsem semantiline rühmitamine on keerulisem kui nimisõnade rühmitamine, sest verbid tähistavad suhtemoisteid ega liigenda tegelikkust nii selgelt kui nimisõnad (vrd *korraldama* ja *korrastama*, *tegutsema* ja *tegelema*). Verbid kirjeldavad ebapüsivaid situatsioone ja situatsiooniosaliste suhteid ning verbikategooria on eeskätt dünaamiline ja kontekstuaalne mõiste: *saduldada* ‘sadulaga varustada’ võib küll hobust (erandjuhul ka muud kodulooma), mitte aga nt hobusefarmi.

Verbiliidetel on vaid väga üldiselt kirjeldatav kategoriaalne tähendus (→ § 19), enamiku liidete abil saab tuletada eri moodustustähendusega verbe. Deverbaalset verbituletust on lihtsam kirjeldada kui denominaalset. Deverbaalses verbituletises on liitel selgelt tajutav funktsioon: liide muudab sündmuskategooriat (tegevuse protsessiks või protsessi tegevuseks) või modifitseerib sündmuse laadi (ühekordne või korduv). On üksikuid liiteid, mis tuletavad ühe kindla moodustustähendusega verbe, nagu sündmuse hetkelisusele viitav *-ata* (*liigatama*) ja sündmuse jätkuvusele viitav *-ise* (*vuhisema*). Ka mitmetähenduslikul liitel on deverbaalses tuletises regulaarne semantiline funktsioon: *ta*-liitega muudetakse protsessiverb põhjustavaks tegevusverbiks (*uppuma* > *uputama*), *u*-liitega muudetakse sihiline tegevusverb sihituks enesekohaseks protsessiverbiks (*sulgema* > *sulguma*), *le*- või *i*-liitega modifitseeritakse tähiseks oleva sündmuse laadi, viidates selle korduvusele (*tungima* > *tunglema*, *sähvama* > *sähvima*).

Denominaalsetes verbides ei ole liide seotud kindla tähenduskategooriaga. Vaid üksikutel liidetel on denominaalses verbituletuses

eristuv funktsioon, s.t nad tuletavad ühesuguse moodustustähendusega verbe. Selliseid liiteid on nt seisundimuutust väljendavaid verbe tuletavad *-ne* ja *-u* (*pimenema, külmuma*) või tõlkimisverbe tuletav *-nda* (*eestindama, rootsindama*), aga ka need tähendused seostuvad vaid teatud tähenduskategooriat esindava alussõnaga ja teistsuguse tähismoodustajaga võib samade liidete abil väljendada ka muid tähendussuhteid (vrd *võlgnema, koosnema, randuma, laiuma, helendama, vallandama*). Sageli on liitel denominaalse verbi moodustuspõhjana üksnes verbistaja ülesanne (väljendada sündmuskategooriat), tuletise moodustustähendus tuleneb alussõna tähenduskategooriast (vt ka Kytömäki 1990, 1992). Paljude liidetega võib regulaarselt tuletada erinevaid tähendussuhteid väljendavaid verbe. Näiteks *ta-/da*-tuletisega saab väljendada tulemuslikku tegevust, mille tulemuseks on omadus (*madaldama*), asi (*pilbastama*) või sihtkoht (*majutama*); mitmesuguse iseloomuga tegevusi, mida tehakse mingi vahendi abil: *saduldama* 'sadulaga varustama', *vasardama* 'vasaraga töötama', *suhkurdama* 'suhkruga katma', *viuldama* 'viulit mängima', *kelgutama* 'kelguga sõitma', *aerutama* 'aerude abil liigutama'; seisundit omaduse (*kavaldama*) või asendi kaudu (*põlvitama*), ebaregulaarsemalt ka muid tähendussuhteid: *pendeldama* 'pendli moodi liikuma', *sinatama* 'sina ütlema', *lõunatama* 'lõunat sööma'.

Teiselt poolt, sama moodustustähendusega tuletisi moodustatakse eri liidetega või ka liiteta, nt vahendi abil toimuvat tegevust väljendavad *hööveldama, vihtlema, rehitsema, saagima*. Samast alussõnast sama liitega moodustatud tuletise tähendus võib varieeruda: *kurvastama* 'kurb olema' või 'kurbaks tegema', *torustama* 'toruga varustama' või 'torusse panema', *lollitama* 'lollina esinema' või 'lolliks tegema'.

Tuletise kasutamine teatud kontekstis võib kinnistada verbistajaga moodustatud tuletisele kindla leksikaalse tähenduse: *mustendama* tähendab 'musta värvi olema, mustana/tumedana paistma', mitte aga 'mustaks tegema', samas *valgendama* tähendab 'valgeks tegema' (*mustendama* vastandmõistet tähistab *valendama*). Tuletisi, mis on moodustatud üldise tähendusega verbistaja toel, võib kasutada ka muus kui kindlaks kujunenud leksikaalses tähenduses: nt sõnaraamatud annavad *seenetama*-verbile üksnes tähenduse 'puiduseenest kahjustuma' (*maja seenetab*), kasutusnäiteid leidub aga ka tähenduste 'seeni istutama/külvama' ja 'seeni korjama' kohta.

IM: Seenekasvatus paku sees – praegu olevat paras aeg soojas ruumis pakud *seenetada*, et juba sel aastal saaki saada. Veel on metsades kohti, kus nädalavahetusel *seenetada*.

Keelekasutajate ühine kultuuritaust võimaldab tõlgendajal mõista selliseidki spontaanselt loodud kompleksverbe, mis on üksnes kaudselt, situatsioonile ja kontekstile toetudes, seostatavad sõnamoodustussüsteemis regulaarselt väljendatavate tähendusstruktuuridega.

IM: Täna *koeratasin* kaks tundi mööda linna. Täna on üsna hull, aga ega ilm igaveseks *koeratama* jää. Siis aga juhtus nii, et kiisu lipsas uksest välja, küll ma siis otsisin ja *kassitasin*, iga paari tunni tagant ja nii terve öö.

Tähendusstruktuurid, mida eesti keeles saab väljendada verbituletistega, on siiski üsna täpselt piiritletavad. Moodustustähenduse järgi eristuvad denominaalsete verbide hulgas muutmisverbid e resultatiivid (→ § 67–70), muutumisverbid e translatiivid (→ § 71–72), olekuverbid (→ § 73–74), vahendiverbid (→ § 75–77) ja jälendusverbid (→ § 78), mõnel määral on ka kõnetus- (→ § 79) ja manustamisverbe (→ § 80).

Osa deverbaalsete ja denominaalsete verbidega tähistatavaid sündmuskategooriaid on süntaktiliste suhete kaudu omavahel seotud. Nii deverbaalsed põhjustamisverbid kui ka denominaalsed muutmisverbid on sihilised tegevusverbid, mis tähistavad objektile suunatud muutust (*langetama*, *orjastama*). Deverbaalsed enesekohased verbid ja denominaalsed muutumisverbid on sihitud protsessiverbid, mis tähistavad kogejaga toimuvat muutust (*murduma*, *vananema*). Ka muutmisverbid ja muutumisverbid (nt *elavdama* ja *elavnema*) on süntaktiliste suhete kaudu omavahel seotud: muutmisverbi objekt on samatüvelise muutumisverbiga väljendatud sündmuse kogeja.

Mõni tähenduskategooria võib seostuda eri moodustustähendustega, nt nii muutmis- kui ka muutumissündmuse tähis väljendab sündmuse tulemust (vrd *rahustama* ja *rahunema*); koht võib olla nii muutmissündmuse, muutumissündmuse kui ka olekusündmuse tähis (vrd *lavastama*, *randuma*, *paiknema*).

§ 61 LIITVERBID on sõnaliigiliselt ebakindel kategooria. Sündmus ja seda täpsustav asjaolu (harva ka osaline) liituvad üheks lekseemiks enamasti sellises süntaktilises positsioonis, kus sündmust on

nimetatud asjana, nt *hädamaandumine, sundkindlustus, esilinastus, mäesuusatamine, sügavküind* (→ § 127) või omadusena, nt *umbetuisanud tee, hästikasvatatud laps, esmasündinud poeg, ennatsalgav ülesanne, on vastunäidustatud* (→ § 245). Keelekorpuste põhjal otsustades kasutatakse neist harva käändelisi verbivorme (*vesivõimlema, mägironima*) ja veel harvem pöördelisi vorme (*jääpurjetatakse, esilinastub*), ning kaugeltki mitte kõigi kompleksse sündmustähisega teo- või omadusnimetuste kõrval. Enamik liitverbe on sõnaraamatutesse ilmunud hiljem kui nende sünkrooniliselt komplekssemad *mine-*, *us-* või *ja-*tuletised (Vare 1986, 2001, 2003). Liite ees olevat kompleksstüve (*sundmüü-k, salakuula-ja*) tajutakse ühe moodustajana ja hakatakse kasutama iseseisva leksikaalse üksusena (*sundmüüdi, salakuulab*), mis mõistestruktuurina jaguneb moodustuspõhjaks ja tähiseks ning võimaldab toota analooge (*sundtoodi, salakaupleb*).

Liitverbide moodustus on laienev ja üha rohkem kasutatav võimalus kompleksseid sündmusi nimetada, tekstides on erinevaid liitverbe tunduvalt rohkem kui sõnaraamatutes. Liitsõnalise deverbaalnoomeni (nt *isapuhkus*) kõrval kasutatav verbivorm võib olla juhuslik tekstikohta sobiv valik (AK: *Järgmise, meie neljanda lapsega isapuhkan ka kindlasti*). Siiski osutab korpuseainestik, et keeles eristuvad teatud tähendusstruktuurid, millel on rohkem kalduvust liitverbistuda. See viitab liitverbimoodustusele kui iseseisvale või iseseisvumisfaasis olevale sõnamoodustusviisile.

Liitverbidele on iseloomulik, et nende tähismoodustajana korduvad suures ulatuses samad laiendosad, seevastu moodustuspõhja (liit-sõna põhiosa) valik on semantiliselt vaba. Moodustussuhte järgi saab eristada modifitseerivaid ja mutatiivseid liitverbe. Modifitseerivatest tunnustest väljendatakse laiendosaga sündmuse korduvust (→ § 88) või intensiivsust (→ § 90). Mutatiivsete liitverbide laiendosa väljendab enamasti sündmuse asjaolusid: viisi, aega, harvem kohta või põhjust (→ § 82). Sündmusosalistest liitub sündmusega üheks kompleks-sõnaks tegevusvahendi funktsioonis asjanimetus (→ § 77). Muud tüüpi konstruktsioone esineb juhuslikult, tekstisidusate üksiklekseemidena (*isapuhkama*) või terminitena (*ravikindlustama*). Selliste liitverbide moodustus ja mõistmine põhineb esialgu analoogial ning olemasoleva liitnimisõna moodustustähendusel (vrd *isapuhkus, ravikindlustus*), aga moodustustüüp näib olevat avatud uutele tähendussuhetele.

AK: Siinkirjutaja on *paremusjärjestanud* krimkasid üle kümnendi.
 IM: Natuke aega seisin klassi ees, palju suurema osa aega parandasin töid, *arenguestlesin*, viisin läbi kooliüritusi ja klassiõhtuid. Vene koolidest tõusevad need, kus õpetatakse ega *poliitvõidelda*.

Põhjustamisverbid

§ 62 PÕHJUSTAMINE e KAUSATIIVSUS on kahe sündmuse suhe, mille puhul üks sündmus põhjustab teise. Avaramas tähenduses mõistetakse kausatiivsust semantilise omadusena, mida võivad väljendada nii kompleksed kui ka lihtstruktuuriga verbid: aktiivne põhjustaja suunab tegevuse mingile objektile, mille tulemusena viimane kogeb muutust. Verbi *avama* tähendusse kuulub 'põhjustama, et miski avaneb', *süütama* tähendab 'põhjustama, et miski põleb', *tapma* tähendab 'põhjustama, et keegi sureb'.

Kitsamas tähenduses mõistetakse kausatiivsust sõnamoodustusprotsessina, mis muudab sündmuse kategoriaalset tähendust, tuledades protsessiverbi alusel tegevusverbi. Kausatiivsed on põhjustavat tegevust väljendavad kompleksverbid, milles sisaldub üheaegselt nii põhjustamise kui ka selle tulemprotsessi tähendus: esimest märgib tuletusliide, teist tuletise alusverb. Verbi kauseerimine on samal ajal ka süntaktiline protsess, mis muudab alusverbi valentsi ja lause argumentstruktuuri, nii et protsessi kogeja (*Laps ärkab*) muudetakse tegevuse objektiks ja situatsioonikirjeldusse lisandub aktiivne tegija (*Ema äratab lapse*). Protsessi põhjustajat (näites *ema*) väljendab lauses subjekt, protsessi kogejat objekt (*lapse*). Põhjustamisverbi moodustähendusega kaasneb implitsiitselt objektile suunatud muutus.

Kausatiivsuse kategooriat võib väljendada sünteetiliselt (verbituletisega) või analüütiliselt (verbifraasiga). Analüütilises kausatiivitarindis väljendatakse põhjustamist ja selle tulemust eri verbidega (*käima panema, naerma ajama, teha laskma*). Analüütilised kausatiividki moodustavad selles mõttes leksikaalse terviku, et põhjustamist väljendav verb ei esine leksikaalselt täistähenduslikuna, vaid on grammatiseerunud põhjustamist väljendavaks (pool)abiverbiks (vt Kasik 2001).

Märkus. Avaramas tähenduses saab kausatiividena tõlgendada ka tulemus-suhet väljendavaid denominaalseid muutmisverbe. Needki sisaldavad implitsiitselt põhjustamise tähendust, mille tulemuseks on allsõnaga nimetatud omaduse või asja tekkimine: *avardama* tähendusse kuulub 'põhjustama, et

miski on avar', *aurustama* tähendusse kuulub 'põhjustama, et tekib aur'. Tähendusstruktuuri ja moodustustähenduse järgi käsitletakse neid allpool eri tähendusrühmana (→ § 67).

§ 63 Deverbaalseid kausatiive tuletatakse *ta*-liitega, mis fonoloogilistel põhjustel – helilise konsonandi järel – võib esineda ka *da*-kujulisena (*arendama*). Osas vanades tuletistes esineb *ta*-liide pika vokaali järel *t*-kujul (*jootma, naitma*), uuemates tuletistes on selliseski positsioonis *-ta* (*käitama, müütama*).

põletama, eksitama, imetama, kasvatama, kõrvetama, küpsetama, langetama, lõpetama, nakatama, põrgatama, sulatama, veeretama, hävitama, kergitama, lepitama, närtsitama, pleegitama, kõigutama, paisutama, raputama, õõtsutama, kolistama, käristama, libistama, sahistama, kõlistama, saavutama, arendama, halvendama, kuunden-dama, soojendama, uuendama, söötma, jootma, keetma, naitma

Põhjustamis- ja muutmisverbide (→ § 67) kokkupuutealale kuuluvad tuletised, mille moodustustähendust võib tõlgendada kaheti. Konstruksioonigrammatika arusaamises jäljendatakse valmis vorme ja pole selge, kuidas vastuvõtja neid tajub. Näiteks on võimatu öelda, kas *pimendama, halvendama, kujundama, teisendama* jts väljendavad protsessi põhjustamist ja on tuletatud *ne*-verbist *da*-liitega (*pimenema* > *pimen-da-ma, halvenema* > *halven-da-ma, kujunema* > *kujun-da-ma, teisenema* > *teisen-da-ma*) või tulemise esilekutsumist ja on tuletatud käändsõnast *nda*-liitega (*pime* > *pime-nda-ma, halb* > *halve-nda-ma, kuju* > *kuju-nda-ma, teine* > *teise-nda-ma*).

Kausatiivituletus on produktiivne: kui protsessi on mõisteliselt võimalik põhjustada ja tuletuse vormireeglid seda tähistada võimal-davad, siis saab moodustada sellise tähendusega tekstituletise.

IM: Siis arvati, et terrorismioht pole nii suur, et GPSi täpset näitu *hävvitada*. Vahest annab mõnda päeva pikemaks/lühemaks *venitada* ja üks ööbimine sinnakanti *satutada*. Pulmad koosnesid järgmistest etappidest: pruudi valimine, kosjad, pruudi *itketamine*, laulatus, pulmapidu, mängud ja tantsud. IK: Vihma veel ei sadanud, aga tüma metsaalune oli naise sukad poriseks teinud ning kingad lootusetult läbi *vetitanud*. AK: Aktsiisitõusud *õitsetavad* salaviinaäri. HENN SAARI: Need kaks asja on segi läinud ja sellepärast käibki *lisa*-sõna *häävutamine* eesti trükisõnas.

Üksikuid põhjustamisverbe on moodustatud ka tegevusverbidest (*õpetama, liigutama, kõnnitama, sõidutama*), aga sel juhul on tegija aktiivne roll siirdunud põhjustajale, nii et tähismoodustajat on võimalik tõlgendada mingis mõttes protsessitähenduses, nt *õppima* tähenduses 'teada saama', *liikuma, sõitma* ja *kõndima* tähenduses 'paigalt nihkuma'.

§ 64 Põhjustamisverbe tuletatakse peamiselt sihitutest protsessiverbidest. Mentaalne protsess võib aga olla ka sihiline (*nägema, teadma*). Kui alusverb on sihiline, siis ei saa protsessi kogejat vormistada kausatiivtuletise sihitisena (sest sihitise positsioon on juba hõivatud), vaid alaleütlevas käändes määrusena.

Poiss nägi rongi. – Isa näitas *poisile* rongi.
Ma tean poe aadressi. – Sõber teatas *mulle* poe aadressi.
Poiss laenas raamatu. – Raamatukoguhoidja laenutas *poisile* raamatu.

Üksikuid põhjustamisverbe on tuletatud ka fakultatiivse objektiga sihilistest verbidest, mis tähistavad tegevust. Sellistel kausatiividel on erinevaid süntaktilisi omadusi. Mõne sellise juures ei saa alusverbi sihitist üldse sõnastada (*mängitama, tantsitama*). Juhul kui tuletusalusel ja tuletisel on üks ja seesama objekt, on alusverbi subjekt põhjustamisverbi juures alaleütlevas käändes.

Tüdruk tantsib (valssi). – Poiss tantsitab *tüdrukut*.
Koondislased mängisid (korvpalli). – Treener mängitas kõiki *koondislasi*.
Laps õpib (inglise keelt). – Õpetaja õpetab *last*. Õpetaja õpetab *lapsele* inglise keelt.
Hobune sööb (heinu). – Omanik söödab *hobust*. Omanik söödab *hobusele* heinu.
Külalised jõid (veini). – Peremees jootis *külalisi*. Peremees jootis *külalistele* veini.

Kuna nii verbid kui ka teonimetused tähistavad mõlemad sündmuse mõistet, võib tähismoodustaja (tuletise alussõna) vormiliselt olla ka *u-* või *e-*liiteline teonimetus. Näiteks *naeru-ta-ma, nutu-ta-ma, lennuta-ma, pelu-ta-ma, jooksu-ta-ma, sõidu-ta-ma, laenu-ta-ma, õpe-ta-ma* on moodustustähenduse järgi kausatiivsed, aga sellise struktuuriga tuletised on tihti leksikaliseerunud. Nende kõrval võidakse samas

või erinevas leksikaalses tähenduses kasutada ka regulaarse struktuuriga tuletisi.

IM: Jõulud *jooksutavad* juhtme kokku. Ta ei tunne neid lööminguid, mis *jooksetavad* veenijõed sinijärvedesse. Fikseeritakse, milline seade kellele *laenutati* ja millal. Pruudi ehted olid koguduse omad ja neid *laenutati* pruudile tasu eest. Ma olen ka lennanud, lennukiga ei ole, meid *lennutati* seal helikopteriga.

Seisundiverbidest (nt *nappima*, *läikima*, *seisma*, *puhkama*, *vihkama*) harilikult kausatiive ei tuletata – kuigi tähendusstruktuur seda võimaldaks, on tavalisem moodustada fraasiverb (*läikima lööma*, *seisma panema* jt). Üksikuid näiteid on, aga nende ebaregulaarsusele viitab ka eri liidete kasutamine (*lamama* > *lamandama*, *väärima* > *väärindama*, *sobima* > *sobitama*, *püsima* > *püsistama*, *seisma* > *seiskama*). Seisundiverbidest on vormianaloogiale tuginedes tuletatud muidki tegevusverbe (*oletama*, *istutama*, *põetama*, *suitsetama*, *asutama*, *meelitama*, *viivitama*, *magatama*), aga enamasti on need regulaarsetest kausatiividest erineva leksikaalse tähendusega.

Põhjustamisverbe ei moodustata enesekohastest verbituletistest, kuigi need väljendavad protsessi (*anduma*, *murduma*, *hoiduma*, *toituma*, *sulguma*), sest nende alusverbid juba on põhjustava tähendusega (vrd *andma*, *murdma*, *hoidma*, *toitma*, *sulgema*).

Enesekohased verbid

§ 65 ENESEKOHASUS e REFLEKSIIVSUS on samuti kahe sündmuse suhe, millest üks motiveerib teist, aga refleksiivituletus on kausatiivituletusele vastupidine protsess. Enesekohane verb tähistab sihilise tegevuse tulemsündmust, millest põhjustamise tähendus on taandatud. Sellega seoses muutub tegevuse objekt enesekohase sündmuse kogejaks. Moodustustähendusega seostub implitsiitselt kogejaga toimuv muutus, mille põhjus on sõnastamata (*uks sulgub*) või on muutuse kogeja ja selle põhjustaja üks ja seesama (*laps riietub*).

Verbisemantikas on enesekohaseid verbe määratletud kitsamalt või avaramalt. Kitsamas mõttes on refleksiiv selline tegevust märkiv sihitu verb, mille puhul tegija põhjustab muutuse iseendale (*laps riietub* = *laps riietab ennast*). Siin kasutatavas avaramas tähenduses

peetakse enesekohasteks ka selliseid protsesse märkivaid verbe, mis toimuvad väliste tegurite mõjul spontaanselt (*puud peegelduvad vees*) või mille puhul muutuse kogeja ja põhjustaja on erinevad osalised, aga põhjustaja ei ole oluline ega väljendatud (*keegi suleb ukse > uks sulgub*). Tegevusverbidele vastanduvaid protsessiverbe on keeleteaduslikus kirjanduses nimetatud ka antikausatiivideks (Comrie 1985: 325–327) või automatiivideks (ISK 2004: 330–333). Eesti sõnamoodustuses see tähenduserinevus ei peegeldu (Kasik 1991). Kitsamalt defineeritud enesekohaste ja automatiivsete verbide moodustus on eesti keeles sarnane ja toimub sama liitega: moodustuspõhja märkiv *u*-liide muudab verbi argumendistruktuuri ja kasutust (lauseliikmete suhteid) ühtviisi – sihiline verb muutub sihituks ja tegevusobjekt protsessi kogejaks. Ka pole refleksiivide ja automatiivide tähenduspiir kindel, sest alati pole selge, kas tegemist on kavatsusliku enesemuutmisega või spontaanse protsessiga, ning paljusid tuletisi kasutatakse mõlemas tähenduses.

AK: Motomehed *eraldusid* Eesti Autoklubist 1936. aastal, moodustades Eesti Motospordi Klubi. Haapsalu kesklinnas on 15-hektarine merest *eraldunud* lahesopp. Ilmselt kahjustab virtuaalne maailm meid nii palju, et inimesed tahavad *puhastuda*. Tõsi, esimesed neli nädalat võib pea päris kole välja näha, aga varsti *puhastuvad* juuksed ise.

On üksikuid näiteid, kus automatiivne protsessiverb (*sirguma, kalduma*) on aluseks kausatiivtuletisele (*sirutama, kallutama*) ja sellest on omakorda moodustatud enesekohane tegevusverb (*sirutuma, kallutama*), nii et esimesel ja viimasel on erinev vormimall. Selline protsessiverbide ja enesekohaste tegevusverbide vormiline eristamine eesti sõnamoodustussüsteemile laiemalt omane ei ole (vt Kasik 1995).

Märkus. Antikausatiiv on pigem süntaktilisi kui sõnamoodustussuhteid kirjeldav termin. Antikausatiivsus on peetud verbi valentsi vähendavaks protsessiks, mis hõlmab lekseemipaare, kus üks paarik väljendab tegevust (muutmist), teine selle tulemprotsessi (muutumist), aga antikausatiiv ei pruugi morfoloogiliselt olla kausatiivist tuletatud (vrd *rahustama* ja *rahnema, tugevdama* ja *tugevnema*). Siin käsitatakse enesekohastena üksnes selliseid tuletisi, mille alussõna väljendab tegevust. Muutumisverbe, mille alussõna märgib protsessi tulemusena omadust või asja (*pime > pimenema, mõra > mõranema*), vaadeldakse erineva moodustustähendusena (→ § 71).

Enesekohastel verbituletistel on kokkupuutepunkte tegumoe kategooriaga. Kui sündmus eeldab kogejast erinevat põhjustajat, võib selle situatsioonikirjeldusest taandada, kasutades protsessiverbi või tegevusverbi umbisikulist tegumoodi (vrd *küsimust korratakse* ja *küsimus kordub*; *loodust saastatakse* ja *loodus saastub*; *külalised üllatusid* ja *külalisi üllatati*; *laud kattus roogadega* ja *laud kaeti roogadega*). Umbisikuline tegumood viitab anonüümse tegija osalemisele tegevuses, protsessiverb väljendab tegevuse tulemsündmust.

§ 66 Enesekohasust väljendab tuletises moodustuspõhja märkiv liide, tuletise alussõna aga väljendab sündmust, mis seda protsessi motiveerib. Enesekohaseid verbe tuletatakse *u*-liitega, mis fonoloogilistel põhjustel (pikale vokaalile järgneva helilise konsonandi järel) võib esineda ka *du*-kujulise variandina (*keelduma*).

anduma, hoiduma, viskuma, seiskuma, naituma, peituma, toituma, kaevuma, leiduma, kanduma, lenduma, murduma, sulguma, korduma, lükkuma, pörkuma, jätkuma, kleepuma, kattuma, organiseeruma, registreeruma, eralduma, eemalduma, elatuma, ärrituma, huvituma, samastuma, peatuma, erituma, teostuma, keerduma, keelduma, veendum

Refleksiivituletus on produktiivne. Kui sündmust on võimalik tõlgendada enesekohasena või automatiivsena ja potentsiaalne alustüvi *u*-liitega sobitub, siis moodustatakse hõlpsasti tekstituletisi.

AK: Siis *laenusid* sõnad ühest keelest teise. Tasapisi hakkavad needki muutused oma kohale *sättuma*. Suunda andvad mõtted *dateeruvad* varasemaks. Olen nõus mujale *komandeeruma*. Vallad peavad *internetiseeruma*. Välkkiire *evitumine* on õieti erand, enamik malle *evitub* aeglaselt. IK: Alfonso *mässus* üha süvemalt Galiana ellu. IM: Panen siia mõned faktid, mis internetist välja *guugeldusid*. Vastutustundlikud elanikud on sunnitud iseseisvalt *soojustuma*. HENN SAARI: Vene keele mõjul *toppuvad* lauseisse eitussõnad, kus nad eesti keele seisukohast moodustavad mõttetuse.

u-tuletiste moodustamisel on pragmaatilisi piiranguid. Üldiselt ei ole passiivi leksikaalne väljendamine eesti keelele omane. Tuletust kasutatakse siis, kui protsessi on võimalik tõlgendada automatiivsena, s.o tegijast sõltumatuna. Verbidest, mille tähendus eeldab obligatoorse

sündmusosalisena objektist erinevat inimtegijat, ei ole loomulik protsessituletisi moodustada, need sündmused ei saa „iseenesest“ toimuda (**kiri kirjutus kauni käekirjaga, *väljak ehitus täis kahe nädalaga*). Tekstinäited osutavad siiski, et keelekasutaja võib siin tajuda erinevaid tähendusstruktuure. Nii on võimalik ka metafoorse agendiga tegevusi tõlgendada enesekohasena (IM: *Kuidas aru saada, kas teos on varustunud (= varustanud end) CC litsentsiga?* AK: *Telekaamera pühendub (= pühendab end) pingiotsal istuvale Salumetsale*) või moodustada küsitava kasutuspotentsiaaliga passiivseid protsessiverbe.

AK: See peab *kirjutuma* Projektiks, mille teostamiseks võib raha küsida. IM: Mida kauem seda äriis-poliitilist organisatsiooni teenida, seda rohkem hakkab ka väikesele mutrikesele näkku *kirjutuma* kallaslikke jooni. Vallamaja ehituse puhul veetud kalmest ehituskive, siis *avastunud* sealt tuhka, odaotsi, üks mõök jm. Ujuvplaate on väga lihtne paigutada ning vee ja õhu liikumise mõjul nad *seaduvad* automaatselt. Joosepi vend alistas need probleemid ja film *kõrvetub* antud hetkel DVD-le. ASTA PÖLDMÄE: Nägemisviisist *ehitub* nägija ise. HENN SAARI: Regulaarsed muutused on üldiselt kiiresti *õppuvad*.

Suhteliselt palju on *u*-liitega rekursiivtuletust (→ § 14). Näiteks ei ole vajadust moodustada *u*-tuletisi deverbaalsetest põhjustamisverbidest (*põletama, eksitama, kasvatama, küpsetama, langetama, lõpetama*), sest nende alusverbid juba väljendavad protsessitähendust (vrd *põlema, eksima, kasvama, langema, lõppema*). Tekstinäited osutavad, et keelekasutaja kipub tajuma enesekohast protsessi kompleksse mõistena ja seostab muutumise kategooriaalse tähenduse *u*-liitega. Toimetatud tekstidest leiab selliseid näiteid harva, toimetamata tekstidest sageli.

IM: Reetmise puhul jääb asi eluks ajaks meelde ja *põletub* ajule nagu põletusmärk veise küljele. Selleks, et arutleda samamoodi nagu täiskasvanu, peab ta veel vähemalt 10 aastakest kasvama/*kasvatuma*, õppima, kogemusi saama. Surelik sinu ees *langetub* põrmu. Seegi võiks anda usku, et inimene *lepitub* iseendaga. Sünkroniseerimine *lõpetub* kohe. Alkohol lagundab seedetrakti kaitsekihti, nii *hävitub* mikrofloora, tekivad vereringehäired. AK: Kõige selle tulemusena *tekituvad* pealkirja ja teksti vahele keerulised tähenduslikud pinged.

Analoogiline tähenduslik kattuvus on *ne*-liiteliste muutumisverbide (→ § 72) ja samatüveliste põhjustamisverbide *u*-tuletiste vahel (*uuenema – uuendama – uuenduma, ununema – unustama – unustuma*). Normitud kirjakeeles selliseid *u*-tuletisi ei aktsepteerita, nt käibiv õigekeelsussõnaraamat neid ei registreeri, vaid pakub samas tähenduses ainult *ne*-tuletisi. Toimetamata tekstides on *ne*-tuletiste asemel rekursiivsete *u*-tuletiste moodustamine produktiivne ja vahel leiab neid ka toimetatud tekstidest.

IM: Peagi *täienduvad* POLARi read järgmiste mudelitega. Kõik teie keha organid *noorenduvad* mitmeid kordi elu jooksul. Selle tulemusel *lahjendub* verepilt. Aga on vaja olla ettevaatlik, sest iga põletatud tikuga toos *tühjendub*. Kutsutakse taas arendama üht täispikka filmi, aga kas saab või ei saa rahasid peale, *arendub* või ei *arendu* ... aga see täidab mu hasardi ja vaimustusega. Antov selgitas, et liiklus *rahustub* foori tagant esimesena startivate sõidukite arvelt. Need *koostuvad* ju poliitikutest, haigla juhtidest ja nt erialaspetsialistidest, kes siis seda raha jagavad. AK: Parlament on *lõhestunud*, ütleb eelarvekõneluste juht. Kirgastunud hetkesid *unustuma* pürgivas tõelisuses.

Vormianaloogia võib ajendada *ndu*-tuletise moodustamise ka liiteta kausatiivist (*avama*), hoolimata samatähendusliku *ne*-tuletise olemasolust.

IM Joonistamine on isiklik vahetu maailm, mis *avandub* mitmekihiliseks suhtluseks.

Et keelekasutaja tajub enesekohasust kompleksse mõistena ja seostab selle kategooriaalse tähenduse just *u*-liitega, sellele viitab refleksiiviliite lisamine ka sisult enesekohastele verbidele: *kostuma, minestuma, võpatuma, seisatuma, punastuma, säiluma, ühtuma, emigreeruma, deserteeruma*.

IM: Mõnikord *seisatub* hetk, kuhu sõnad ei mahu. Eestlane justkui oleks vaid keha, mis aeg-ajalt *võpatub* hingelisse. Bussis üldse ei ole ruumi, inimesed *minestuvad*. Rääkis nalju, mis sundisid seltskonda *punastuma*. Vedrude tüüp ja tegevuspõhimõte peavad *säiluma*.

Eesti keeles on süntaktiliselt ambivalentseid (nn labiilseid) verbe, mille tähendusnüans sõltub lausest. Nad märgivad nii sihilist tegevust kui ka

protsessi (*rõõmustama, kurvastama, vihastama, ehmatama*; vrd *Marit vihastavad valed* või *Mari vihastab valed* üle) või nii seisundit kui ka protsessi (*põlvitama, kükitama*; vrd *põlvitab altari ees* või *altari ette*). Sellistegi verbide protsessitähendust kiputakse markeerima *u*-liitega.

IM: Ma *vihastusin* selle sugupõlve peale. Uus Testament kõneleb palju sellest, kuidas inimesed *rõõmustusid* Jeesust nähes. Ma *kurvas-tusin* ja läksin oma tupp riideid vahetama. Pead ennast kokku võtma ja rohkem mitte *ehmatuma*, kui keegi aknast sisse vaatab. Hiljem pöördusid nad vanaisaga koju ja *põlvitusid* koos palvetama.

Sama semantilise funktsiooniga liited võivad üksteist asendada. Kui vormimall ei võimalda *u*-liidet kasutada, on enesekohaseid verbe tuletatud ka harilikult denominaalseid muutumisverbe tuletava *ne*-liitega: *avama* > *avanema, koguma* > *kogunema, rebima* > *rebenema*. Siingi on näiteid, kus *ne*-liide üksnes markeerib alusverbis niigi sisalduvat protsessitähendust: *sulanema, hävinema, ununema, ligunema, tüdinema*. Vormianaloogia põhjal on sellistest verbidest tuletatud ka läbi-paistmatu moodustustähendusega (*olenema*) või alusverbist kitsama leksikaalse tähendusega *ne*-verbe (*tulenema*).

Muutmisverbid

§ 67 MUUTMISVERBID e RESULTATIIVID nimetavad sündmust selle tulemuse kaudu. Ka muutumisverbid (→ § 71) väljendavad suhet sündmuse ja selle tulemuse vahel, aga erinevalt muutumisverbidest on resultatiivid tegevusverbid. Moodustuspõhja märkiv liide väljendab tegevust, alussõna selle tegevuse tulemust. Tulemus võib olla asi (*pilbas-tama*) või omadus (*avalikustama*), mis verbiga väljendatud tegevuse tulemusena tekib. Kuna omadus on suhtemõiste, millega seostub situatsiooni osaline (omaduse kandja), sarnanevad omadussõnadest moodustatud muutmisverbid süntaktiliselt omadustelt põhjustamisverbidega – tulemsituatsiooni subjekt (*seadus on avalik*) muutub resultatiivverbi objektiks ja situatsioonikirjeldusse lisandub teine osaline (*parlament avalikustab seaduse*). Omadusega semantiliselt sarnast mõisterühma tähistavad ka seisundimäärsõnad. Neistki saab tüvekuju sobivusel tuletada muutmisverbe: *püstitama, kortsutama, süüdistama, vinnastama*.

§ 68 Muutmisverbe tuletatakse regulaarselt *ta-/da-* ja *sta-*liitega. Selles tähenduses on ka *nda-*tuletisi, *i-*tuletisi ja nulltuletisi, aga need tuletustüübid ei ole uudissõnade moodustamisel produktiivsed.

*ta-/da-*TULETISI: silbitama, rühmitama, poolitama, luuletama, kraavitama, hirmutama, pilbastama, aadeldama, jäätama; puhastama, ilustama, rõõmustama, rikastama, labastama, uimastama, madaldama, vedeldama, hämardama, kumerdama, kõverdama, ümardama, elavdama, tugevdama, haljastama, hõlbustama, kaunistama, paljastama, tõhustama, õilistama; pingutama, krimpsutama, krussitama

*sta-*TULETISI: aurustama, lõhestama, gaasistama, kaardistama, värsistama, mulgustama, kahjustama, tuhastama, sandistama, pildistama, orjastama, innustama, ohustama; nõrgestama, peenestama, juhmistama, karmistama, kurdistama, pruunistama, rases-tama, tumestama, kangestama, vaesestama, vabastama, nüristama, näitlikustama, avalikustama, rahvalikustama, rasvatustama, konditustama, relvitustama

*nda-*TULETISI: eestindama, lätindama, saksandama; kavandama, oksendama, kirjendama, võõrandama, lapsendama, küljendama, keelendama, luulendama

*i-*TULETISI: joonima, sõlmima, koorima, juurima, sulgima, poegima, lehtima, õhkima

NULLTULETISI: haavama, avama, koguma, ruunama, võlvima, trahvima, kuhjama, koormama, sodima, saastama, piinama, vaevama, hurmama, lummama, varuma, nullima, müürima; nürima, nudima, märgama

ta- või *sta-*liite valik võib oleneda alussõna kujust: konsonantlõpulisele alussõnale liitub *-ta /da*), vokaallõpulisele *-ta* või *-sta*. Mõnikord on paralleelselt kasutusel mõlema liitega tuletised. Neil võidakse vahet teha leksikaalselt (*kinnitama* ja *kinnistama*) või kasutada neid sünonüümselt (*mõjutama* ja *mõjustama*, *kraavitama* ja *kraavistama*). Vokaaltüve korral näib uudistuletisi lisanduvat peamiselt *sta-*liitega.

AK: Midagi on püütud *põnevdada*. Mõned minutid hiljem oli neil võimalus seisu *duubeldada*. Halbu laule me ei *kaverda*, ütleb Contra oma loomingu kohta. Salatikomponendid *kuubistada* ja

segada omavahel läbi. RMK hakkas ammentatud turbakarjääre *metsastama*. Metsade pindala väheneb, sest metsamaid *põllustatakse* ja puitu kasutatakse kütusena. TK: Osa olukorrast *akendatakse* (*windowing*). IM: Vedanud on kõikidel, kes ei ole pidanud ühe öö jooksul *mahlastama* üle 10 kg punaseid ja musti sõtraid. Auto jäi suure tee äärde, otsetee oli tõkestatud ja *kraavistatud*. Üksikud poed ei tule toime, need peab kuidagi *ketistama*.

nda-tuletiste hulgas moodustavad väikese avatud muutmisverbide allrühma TÕLKIMISVERBID e LINGVATIIVID – alussõnaks on keelenimetus ja *nda*-liitelise verbiga väljendatakse sellesse keelde tõlkimist: *eestindama*, *lätindama*, *leedundama*, *venendama*, *saksandama*, *norrandama* (vrd *eestistama*, *venestama* jts). Kuigi moodustustähendusena võib näha tulemusvahekorda ka mitme teise *nda*-tuletise mõistetstruktuuris, on neilgi ebaproduktiivsele tuletustüübile omaselt (→ § 45) enamasti samatüvelisest *sta*-tuletisest konkreetsem leksikaalne tähendus: vrd *lapsestama* (IM: *Jah, see lemmikloomade lapsestamine on üsna õudne*) ja *lapsendama* ‘oma seaduslikuks lapseks muutma’ või on kummagi liite tuletisel oma leksikaalne tähendus (vrd *tõestama* ja *tõendama*, *omastama* ja *omandama*, *märgistama* ja *märgendama* jt). Kindla leksikaalse (sageli terminoloogilise) tähendusega on ka nt *keelendama*, *kirjendama*, *küljendama*, *jäljendama*, *hapendama*, *vallandama*, *võõrandama*, *liigendama*, *vastandama*, *ühendama* jt.

Muutmisverbid ja põhjustamisverbid moodustavad teatud mõttes kontiinumi, sest paljude *nda*-verbide (*pimendama*, *halvendama*, *kujundama*, *teisendama* jt) moodustust võib tõlgendada kaheti: *pime* > *pime-nda-ma* või *pimenema* > *pimen-da-ma* (→ § 63).

i-liiteliste ja konversiooni teel moodustatud muutmisverbide hulgas on nn ERALDAMISVERBE e PRIVATIIVE, mille puhul tulemus ei teki, vaid eraldatakse millestki: *rohima*, *juurima*, *poegima*, *koorima*, *sulgima*. See tähenduserinevus on leksikaalne, vrd *sulgima* ‘sulgi kaotama’, aga *lehtima* ‘lehti looma’, *koorima* ‘koort eemaldama’, aga *sõlmima* ‘sõlme tekitama’.

Kuna moodustustähendus ei ole seotud kindla liitega, tuleb teksti-tuletistes ette ka muude liidete juhukasutust.

AK: Valitsusparteid *saagitsevad* eelarves nii kuidas jaksavad. IM: Ka noored vaatavad seda *saagitamist* pealt ja usuvad, et moraal ja ausus on nõrkade leiutis.

§ 69 Tuletise kohandamine sobiva vormimalliga võib tähismoodustaja kuju muuta (→ § 15) ning see kahandab vormi läbipaistvust ja komplitseerib tuletise tõlgendamist. Näiteks moodustustähenduselt seostuvad tulemomadusega ka tuletised *võimaldama* (vrd *võimalik*), *avaldama* (vrd *avalik*), *alaldama* (vrd *alaline*). Tulemseisundit väljendav alusmäärsõna võib olla käändevormi kujuline või tuletis: *rahuldama* (vrd *rahul*), *pinguldama* (vrd *pingul*), *esildama* (vrd *esil*), *eraldama* (vrd *eraldi*), *haraldama* (vrd *harali*). Vormimall laseb näha sellistes verbides vormiliselt lihttve ja *lda*-liidet, tähendusstruktuur aga *da*-liidet ja tuletustüvest morfoloogiliselt komplekssemat tähismoodustajat. Ka *nda*-tuletiste *võimendama*, *hapendama* tähendusstruktuuris on tulemuseks omadus (vrd *võimas*, *hapu*).

Vormilise alussõna järgi pärisnimest tuletatud muutmisverbid võimaldavad kahesugust tõlgendust. Harilikult viitavad nad mingis mõttes sarnastamisele, s.t tulemuseks on omadus.

IM: Last hakati järjekindlalt *soomestama* nii keeleliselt, kultuuriliselt kui ka sotsiaalselt. Avalikõigusliku meedia *pelisaarestamine* on samm Eesti Vabariigi *savisaarestamise* suunas.

Kohanimi võib tähisena olla ka asjatähenduses: alloleva näitelause *jõhvistamine*, *pärnustamine*, *tartustamine* ei ole oma kontekstis tõlgendatavad sarnastamisena, vaid tähendavad linnalähedaste valdade linnaga liitmist, s.t moodustustähenduse järgi 'Jõhviks, Pärnuks või Tartuks muutmist'.

AK: Opositsioon näeb *jõhvistamise*, *pärnustamise*, *tartustamise* tagamaana valitsuse tahtmatust maavanemaid määrata.

Märkus. Uus kompleksverb võib esmaesineda nominaliseeritud kujul, s.t sellises tekstipositsioonis, kus sellest on kasutatud *mine*-liitelist teonimetust (→ § 126).

Kuna seisundimäärsõna saab *ne*-liite abil transponeerida omadussõnaks (vrd *lahti* ja *lahtine*, *kinni* ja *kinnine*), siis ei ole alati selge, kas keelekasutaja on loonud resultatiivse tuletise seisundimäärsõnast *sta*-liitega või selle omadussõnakujust *ta*-liitega (*kinnistama*, *lahtistama*). Samuti pole alati selge, kas vormiliselt on verbistatud nimi-sõna *sta*-liitega või sellest tuletatud omadussõna *ta*-liitega: *ilustama* (vrd *ilu*, *ilus*), *rõõmustama* (vrd *rõõm*, *rõõmus*), *elustama* (vrd *elu*,

elus), *kivistama* (vrd *kivi*, *kivine*). Tuletise tähendust selline vormiline kahemõttelisus ei mõjuta. Et alussõna sõnaliigist olulisem on selle mõistekategooria, sellele viitavad ka tuletised, mille tähendusstruktuuris on tulemuseks omadus, kuigi vormiliselt on tuletise alussõnaks nimisõnaline omadusnimetus: *julgus-ta-ma*, *tähtsus-ta-ma*, *täius-ta-ma*, *täpsus-ta-ma*, *võrdsus-ta-ma*, *väärtus-ta-ma*, *kindlus-ta-ma*, *ühtlus-ta-ma*, *kahtlus-ta-ma*.

Emal *julgustas* last. (vrd: *Laps on julge*.)

Õpetaja *täpsustas* küsimust. (vrd: *Küsimus on täpne*.)

Komisjon *võrdsustas* tingimused. (vrd: *Tingimused on võrdsed*.)

Võit *kindlustas* edasipääsu. (vrd: *Edasipääs on kindel*.)

Vormimall võimaldab eristada sama moodustustähendusega tuletiste leksikaalseid tähendusi (vrd *julgustama* ja *julgestama*).

§ 70 Muutmisverbide allrühma moodustavad SUUNAVERBID e ORIENTATIIVID, mille puhul resultatiivse sündmuse tulemust väljendab tähismoodustajana tegevuse sihtseisund või koht, kus resultatiivse tegevuse objekt selle tegevuse tulemusena paikneb: *lavastama*, *majutama*, *kapseldama*, *maandama*, *potitama*, *plaadistama*, *salvestama*, *lindistama*, *paigaldama*, *õhkima*.

AK: Kasterpalu olla kõik Shakespeare'i näidendid järjepannu *laval-danud*. IM: Kas keegi juba saabastega käib, ise ei ole veel viitsinud hakata kingi *karbistama-kapistama* ja saapaid välja otsima. Lõpuks vein filtreeritakse ja *pudeldatakse*. Kas ei või põhjus olla selles, et seda gaasi, mida *torustada*, lihtsalt ei jätku? Need eri adressaatidele kirjutatud osad pole eraldi peatükkidesse *sahteldatud*.

Kohamuutusega seotud suunaverbide hulgas on ka määrsõnadest (*edasi*, *tagasi*) ja kvaasinoomenitest (→ § 42) tuletatud muutmisverbe: *edastama*, *tagastama*, *tagandama*, *etendama*, *sisestama*, *väljastama*, *teisaldama*, *kõrvaldama*, *eemaldama* jt. Alussõna sõnaliigist olulisem on semantika. Et kvaasinoomen võib olla ka määrsõnaks leksikaliseerunud nimisõnavorm, pole siingi alati selge, millise vormianaalooogia põhjal tuletis on moodustatud: *koha-lda-ma*, *paiga-lda-ma* (vrd *vee-lda-ma*, *korra-lda-ma*) või *kohal-da-ma*, *paigal-da-ma* (vrd *eemal-da-ma*, *kõrval-da-ma*).

Muutumisverbid

§ 71 MUUTUMISVERBID e TRANSLATIIVID on resultatiivsed protsessiverbid. Erinevalt muutmisverbidest (→ § 67) on sündmuse kategooriaalseks tähenduseks protsess, mitte tegevus. Translatiivi moodustuspõhja märkiv liide väljendab muutumist, tähismoodustaja selle protsessi tulemust. Sarnaselt enesekohaste verbidega (→ § 65) väljendavad translatiivid muutust protsessi kogeja seisundis, aga tulemseisundit märkiv tähismoodustaja esindab teistsugust mõistekategooriat. Nagu muutmistulemus nii võib ka muutumisprotsessi tulemus kategooriaalselt olla asi (*pragunema*) või omadus (*ägenema*), mis verbiga väljendatud protsessi tulemusena tekib. Tulemust märgib nimisõna või omadussõna, üksikuid tuletisi on ka seisundimäär sõnadest (*sekkuma, irduma, hargnema, rutenema*).

Nimi- ja omadussõna alusel tuletatud muutumisverbid on semantiliselt sarnased, viidates ühtviisi omadusele või seisundile, mis kogejal protsessi tulemusena tekib: *rahunema* (vrd *rahulik*), *armuma* (vrd *armunud*), *pragunema* (vrd *praguline*), *eidestuma* (vrd *eidelik*). Seejuures ei pruugi muutumisverbiga korreleeruvat kompleksset omadussõna kasutusel olla; nt kui miski *mõraneb* või *killuneb*, siis ta ei muutu mõraks või killuks, vaid läheb seisundisse, mida iseloomustavad mõra(d) või killud; kui miski *puitub*, *lupjub* või *kivineb*, siis ta saab puidu, lubja või kivi omadusi. Seos võib toetuda sõna looja ja tõlgendaja ühisele kogemusele: kui öeldakse *riik banaanistub*, siis viidatakse seisundile, mis on iseloomulik nn banaanivabariikidele.

§ 72 Muutumisverbe tuletatakse regulaarselt *ne-*, *u-* ja *stu-*liitega.

ne-TULETISI: *kujunema, iganema, kivinema, segunema, rahunema, lühenema, killunema, pragunema, täienema, vananema, kuumenema, külmenema, tühjenema, lühenema, pisenema, laienema, kitsenema, uuenema, hapnema*

u-TULETISI: *lupjuma, punguma, kilduma, kuhjuma, viljuma, puituma, kurduma, armuma, poolduma, kaarduma; külmuma, mustuma, selguma, närbuma, rõskuma, pehmuma, tuhmuma, kõhnuma, vaesuma, lõtvuma, harduma, lõhkuma, krampuma*

stu-TULETISI: *lehestuma, naisestuma, lapsestuma, pätistuma, ihastuma, loomastuma, vennastuma, kraadestuma, eidestuma, haigestuma*

u- või *ne-*liite valik sõltub osalt alussõna kujust, kuid kui aluseks on omadussõna, siis korreleerub *ne-*tuletise tähendus keskvärdega (vrd *külmenema* ja *külmemaks muutuma*) ning tekib astmelise muutumise varjund, mis *u-*tuletistel puudub (vrd *külmuma* ja *külmenema*, *tuhmuma* ja *tuhmenema*, *leiguma* ja *leigenema*, *mustuma* ja *mustenema*). *ne-* ja *stu-*liite valik võib ühe ja sellesama translatiivse moodustähenduse piires olla tingitud pragmaatiliselt (vrd *haigus ägeneb*, aga *inimene ägestub*). *stu-*tuletise tähendus eeldab sageli protsessi kogejaks vaikumisi inimese, *ne-*tuletis asja.

Alussõna leksikaalsest tähendusest lähtuvalt võib seisundimuutus seostuda ka hulgaga (*ühinema*, *kahenema*, *vähenema*, *rohkenema*, *paljunema*) või kohaga (*taganema*, *randuma*, *silduma*, *hambuma*, *maabuma*, *suubuma*, *kohanema*, *mööduma*, *väljuma*). Asja- või kohatähendus võib olla kontekstuaalne, s.t sama alussõna saab tõlgendada asjale või kohale viitavana (vt Langemets 2010), nt *maa linnastub* 'muutub linnasarnaseks' või *inimene linnastub* 'kohaneb eluga linnas'.

AK: Euroopa, Eesti ja kogu maailm *linnastub*, inimesed koonduvad tihedalt üksteise peale ja kõrvale elama. Nagu ka *linnastunud* Antsu kartus metsa tagasi pöördumise ees: seal on ju sääsed.

Nagu resultatiivsete, nii on ka translatiivsete suunaverbide hulgas kvaasiinomenitest jm suhtesõnadest tuletatud protsessiverbe (*ülenenema*, *alanema*, *sisenema*, *edenema*). Oluline on ennekõike alussõna semantika ja nii omadus kui ka sündmus on sõnaliigiülesed mõistekategooriad (vrd *ülenenema* ja *kõrgenema*, *rutenema* ja *kiirenema*).

Tekstisidusaid muutumistuletisi moodustatakse produktiivselt omadussõnadest *u-*liitega ja nimisõnadest *stu-*liitega. *ne-*liite produktiivsus näib olevat taandunud: kuigi sõnaraamatus on neid lekseme registreeritud paarsada, olen leidnud ainult paar *ne-*liitega tekstituletist.

IK: Võib-olla peaksid mõlemad *kainuma* ja ajaloolisi realiteete arvestama. Pärast abiellumist Richie Samboraga *malbus* Heather üleöö. IM: Kasvualus peaks olema tasaselt niiske, aga see peaks siiski *kuivuma* kastmiskordade vahel. Tartu hakkas *karbistuma* Ansipi ajal. Delfi hakkab vägisi *juudistuma*. Viiendas klassis hakkas meie klass *grupistuma*. Autoritel on õigus selles osas, et osa asumeid *getostuvad*. Populaarsematesse koolidesse toimub kahtlemata konkurss

ja nad eliidistuvad. Näost nagu hakkaks *mehestuma* juba. AK: Laval tegutsevad telekajalgimisest *idiodistunud* Vanamoor ning *pätistunud* jõmmid Mõhk ja Tõlpa. Krimiletike hakkaski vahepeal liiga *igavnema*. HENN SAARI: Keel *vaeseneb* ühe üksuse võrra.

stu-liitelised muutumisverbid ja *u*-liitelised enesekohased verbid moodustavad raskesti piiritletava kontiinumini. Kindlasti on *stu*-liitega tuletatud need verbid, mille tähist on tähenduspiirangute tõttu raske tõlgendada muutmisverbina (**leestama*, **haigestama*). Kui aga käibel on ka *sta*-liitega muutmisverb, siis ei ole selge, kas protsessiverb on moodustatud enesekohase *u*-tuletisena või tulemusseosega *stu*-tuletisena (*rahustama* > *rahust-u-ma* või *rahu* > *rahu-stu-ma*; *killustama* > *killust-u-ma* või *kild* > *killu-stu-ma*, *lõhestama* > *lõhest-u-ma* või *lõhe* > *lõhe-stu-ma*). Kahetist moodustustähendust võib näha ka mõnes muus tuletises, nt *maa* > *maa-ndu-ma* või *maandama* > *maand-u-ma*.

Olekuverbid

§ 73 OLEKUVERBID on tuletised, mis märgivad tähismõistega iseloomustatavat seisundit. Just seisundikategooria vastandab olekuverbid muutmisverbidele, mis väljendavad tegevust, ja muutumisverbidele, mis väljendavad protsessi (Kasik 1996). Olekutuletise tähendus implitseerib tegijaks sageli inimese, kelle olekut või käitumist verb tähistab (*ägetsema*, *igavlema*, *ööbima*), aga rühmas on ka teistsuguse tähendusega verbe (*hõbelema*, *koosnema*). Olekutähendust kannab moodustuspõhja märkiv liide, tähismoodustaja (tuletise alussõna) märgib isikut, asjaolu või omadust. Olekutuletise moodustustähendus kujuneb selle järgi, millisesse mõistekategooriasse tähismoodustaja kuulub.

Tuletised, mille alussõna märgib sündmuse asjaolu (kohta, aega, viisi), väljendavad ühemõtteliselt seisundit, nt *paiknema*, *võlgnema*, *sabatama*, *põlvitama*, *eelnema*, *järgnema*, *koosnema*, *suvitama*, *ööbima*, *võimutsema*, *närvitsema*. Kui alussõnaks on isikuvuitteline lekseem (*sõbrustama*, *arstima*, *giiditsema*), siis põimuvad tuletises seisundiverbi ja tegevusverbi tähendus. Verbisemantika (leksikaalse tähenduse) järgi on need tegevusverbid, moodustustähenduse järgi väljendavad tegija olekut, s.t sellistes verbides nagu *arstima*, *orjama*, *giiditsema* jt tähendab arstina, orjana või giidina tegutsemine ühtlasi arsti, orja või giidi rollis olemist. Just seda tähendusstruktuuri (rollisuhet) peegeldab

tuletise moodustustähendus. Kui tähiseks on omadus, siis muudab tuletusliide üksnes alussõna mõiste- ja sõnaliigikategooriat, transponeerides omaduse seisundiks (*nukrutsema, laisklema, kavaldama*, vrd *keegi nukrutseb = on nukker*). Selles allrühmas on ka verbe, mis ei kirjelda inimese olekut, vaid väljendavad ruumiliselt (*laiuma, kõrguma*) või visuaalselt tajutavaid seisundeid (*punetama, helendama, eretama*). Omadus võib metafoorse ülekande kaudu seostuda ka asjaga, andes tuletisele võrdleva (leksikaalse) tähenduse: *pärlendama, sädelema, hõbelema*. Keelekogemus võimaldab luua ja tõlgendada niigi kaudsel seosel põhinevaid väljendeid, nagu *ilm koeratab* (vrd *koerailm* 'selline ilm, et hea peremees ei aja koeragi välja').

IM: Täna on üsna hull, aga ega ilm igaveseks *koeratama* jää.

Olekuverbide tähist märgib tuletise alussõnana enamasti nimisõna või omadussõna. Ka vormilt nimisõnaline alussõna võib kaudsemalt, s.o ühe tunnuse kaudu viidata asendile, olekule, seisundile vms, saades tuletustüvena ökonoomsema väljenduse, vrd *põlvili olema ja põlvitama, närviline olema ja närvitsema, laineline olema ja lainetama, tusane olema ja tusatsema, higine olema ja higistama*. Enamik olekutuletisi on sihitud verbid, aga on ka sihilisi (*kadetsema, ihalema, võlgnema, huvitama*). Tuletiste hulgas on nn labiilseid verbe, mida saab kasutada nii muutmisverbidena kui ka olekuverbidena (*rõõmustama, kurvastama*).

§ 74 Olekuverbe tuletatakse kõigi denominaalseid verbe tuletavate liidetega. Rühmaspetsiifiline on ainult *tse*-liide, mille kasutamine muudes tähendustes on marginaalne. Sõnaraamatuleksemide hulgas on kõige rohkem tuletisi *ta-/da-* ja *tse*-liitega, mõnevõrra vähem on *nda-*, *ne-* ja *le-*tuletisi, samuti nulltuletisi. Üksikuid verbe on ka *u-* (*laiuma, kõrguma*), *lda-* (*uhkeldama*), *bi-* (*ööbima*) ja *sta*-liitega (*kurvastama, sõbrustama, kadestama, uhkustama*).

ta-/da-TULETISI: lillatama, roosatama, rohetama, sinetama, külmetama, jaburdama, kavaldama, veiderdama, eretama, lorutama, perutama, rõõmustama, laiutama, lollitama, kükitama, kõhutama, redutama, looderdama, tohterdama, meisterdama, pilvitama

tse-TULETISI: kadetsema, ägetsema, õelutsema, uljutsema, mornitsema, õrnutsema, toorutsema, ülbitsema, tigetsema, peenutsema,

sigatsema, tolatsema, härratsema, peremehetsema, sõbrutsema, semutsema, rivaalitsema, boheemitsema, psühholoogitsema, liberaalitsema, snoobitsema, ilutsema, tujutsema, raevutsema, hoolitsema, avameelitsema, tusatsema, omapäratsema, vaenutsema, lõbutsema, haletsema, muretsema

nda-TULETISI: erendama, valendama, helendama, kollendama, sinendama, mustendama, haljendama

ne-TULETISI: häbenema, piirnema, põhinema, tuginema, rajanema, janunema, isunema, võlgnema, majunema, paiknema, tipnema, tilknema, eelnema, järgnema, kaasnema, koosnema, erinema

le-TULETISI: närvlema, mõnulema, raevlema, ihalema, valulema, uimlema, tusklema, ilulema, viivlema, hõbelema, sädelema, unelema, igavlema, arglema, laisklema, muhelema, kiivlema, looklema, siuglema, parvlema

NULLTULETISI: arstima, küttima, orjama, kokkama, nuhkima, juhtima, vahtima; sinama, punama, lõhnama, lehkama, julgema, kuumama, mustama, laiama; järgima, vajama

Eri liidetega moodustatud olekutuletistel on kasutuserinevusi. *tse*-tuletised ja selge moodustustähendusega *le*-tuletised implitseerivad alussõna semantikast sõltumata seisundis olijaks inimese (*toorutsema, peenutsema, ägetsema, sigatsema, mõnulema, igavlema*). Kui *tse*-verbi alussõna märgib isikut, on tuletisel matkimise, jäljendamise, teesk-luse halvustav lisavarjund (*peremehetsema, staaritsema, härratsema*). *ne*-, *ta*- ja nulltuletisega väljendatud seisundis olija võib olla nii elus kui ka elutu, sõltuvalt tähismoodustaja leksikaalsetest omadustest, nt *häbenema, lollitama, julgema* implitseerivad seisundis olijaks inimese, *põhinema, rohetama, sinama* elutu asja. Olekutähendusega *ne*-verbe on tuletatud vaid nimisõnadest ja määrsõnadest – omadustähisega *ne*-verbid on muutumisverbid (→ § 72) – ning väheste inimese seisun-dile viitavate eranditega (*häbenema, janunema, isunema, võlgnema*) väljendavad nad kooha- või ajasuhet (*paiknema, piirnema, tuginema, eelnema, järgnema*). *nda*-tuletised väljendavad üksnes substantsi (asja või aine) visuaalselt tajutavat olekut (*helendama, kollendama*). Visuaalselt tajutavaid olekuid tähistavad *ta*- ja *nda*-tuletised on süno-nüümsed ja mõnikord kasutusel paralleelselt (*eretama ja erendama, sinetama ja sinendama, kolletama ja kollendama*).

Pragmaatilistel kaalutlustel võib samast alussõnast eri liidetega tuletada erinevaid olekuverbe. Sama moodustustähenduse juures saab sel moel iga uue tuletisega taotleda uut tähendust (vrd *järgima* ja *järgnema*; *laiama*, *laiuma* ja *laiutama*) või lihtsalt stilistilist varieeruvust (sünonüümid on *sõbrustama* ja *sõbrutsema*, *ülbama* ja *ülbitsema*).

Tekstituletistena luuakse olekuverbe peamiselt *ta-/da-* ja *tse-*liitega, argikeeles ka *a-*liitega.

AK: Valgas hakatakse *volberdama* juba 29. aprillil. IM: Nüri oli ka see, et kohe saabumisõhtul kästi meil oma kostüümid selga panna ja *karnevalitama* hakata. Väsimusindeks oli nii kõrge, et *vanaematada* ma küll enam ei jaksanud. Nooruses võiksid kõik, kes tahavad, *lesbitada* ja vananedes *geitada*. Lähen nüüd Viljandisse *beibetama*. Kuna ma pärast keskat sõjaväkke ei pidanud minema, siis ma lihtsalt *luuserdasin*. Tahaksin ülekõige lossimägedesse *hipitsema* minna, murul õlut juua ja järve vaadata. Mees läheb vabal ajal sõpradega *hobitsema*, naised kantseldavad lapsi. Niikaua oli suht igav, kuni Pätü ja Toll *homotsema* hakkasid. Väga inetu ja rumal on hakata *iroonitsema* ja *nõmetsema* niisugusel teemal. Laupäeval lasti Atlantise baari *staaritsema* A-rühm. Vanad asjad panevad ikka *nostalgitsema*. Ärge ronige siia *ülbama*. Ka vene lapsed *fännavad* Lottet. Noh, tegelikult said jõulud selleks korra *jõulatud*.

Vahendiverbid

§ 75 VAHENDIVERBID e INSTRUMENTATIIVID on kompleksed tegevusverbid, mis väljendavad tegevust selle vahendi kaudu. Moodustuspõhja märkiv verbiliide, harva ka liitsõna põhiosa (→ § 77) tähistab tegevust, tuletise alussõna või liitsõna laiendosa selle tegevuse vahendit. Tuletise moodustustähendus oleneb alussõna tähendusrühmast ja leksikaalsest tähendusest. Tööriistanimetused tingivad endaga töötamise tähenduse (*hööveldama*, *vihtlema*, *rehitsema*), ainenimetused endaga katmise tähenduse (*õlitama*, *kruusatama*, *salvima*, *tõrvama*), muusikainstrumendid mängimise oma (*viuldama*, *kanneldama*); sobiva tähendusega alussõna võib tähismoodustajana viidata kinnitamisele või sulgemisele (*aheldama*, *ankurdama*). Nii tuletatakse ka liikumisvahendit tähistavatest nimisõnadest liikumisverbe ja sõltub alussõna semantikat, kas vahendiga sõidetakse (*laevatama*, *kelgutama*), pannakse sõiduk liikuma (*aerutama*, *purjetama*) või sõidutatakse kedagi/midagi (*parvetama*, *kärutama*). Täendusnüanss võib sõltuda kontekstist.

AK: Rumeenia on suurepärase koht puhkuse veetmiseks, kas mõnes Musta mere äärses kuurordis suvitades, Doonau deltas *laevatahes* või rendiautoga ringi sõites. IK: Ja kohanud oli ta meie isa juba lodjal, millega neid *laevatati* Jenisseid mööda alla.

Semantiliste piirangute puudumise tõttu moodustavad kõige suurema rühma need vahendituletised, kus alussõna märgib niisugust vahendit, millega tegevusobjekt varustatakse või mis talle lisatakse (*saduldama, vöötama, relvastama*).

Vahenditähenduse ja tulemustähenduse kokkupuutealale kuuluvad tuletised, mis väljendavad millegi lisamist või millegagi varustamist sel teel, et lisatav vahend ühtlasi luuakse, nt *väljakut hoonestama, luuletust viisistama, lepingut allkirjastama, teed kraavistama*.

§ 76 Vahendiverbe tuletatakse regulaarselt *ta-/da-* ja *sta-*liitega, rohkesti on ka nulltuletust. Mõnel määral on selles tähenduses veel *tse-*verbe, muude liidete kasutamine on juhuslik (*vihtlema, kättelema, näppima*).

ta-/da-TULETISI: kühveldama, pintseldama, pidurdama, sidurdama, vasardama, pussitama, vurritama, suusatama, uisutama, ratsutama, vahatama, hõbetama, liivatama, pigitama, kreemitama, köietama, ketitama, ankurdama, pannaldama, kinnastama, rõngastama, trellitama, voorderdama, pasundama, klaverdama

sta-TULETISI: tarastama, luugistama, lõhnastama, margistama, raamistama, suukorvistama, mürgistama, pealkirjastama, valjastama, taarastama, hingestama, kütkestama, kaanestama, maitses-tama, mõtestama, needistama, etiketistama, haagistama, märgis-tama, prügistama, reeglistama

NULLTULETISI: puurima, liimima, saagima, kõplama, käiama, nõelama, korkima, haakima, kammima, kraapima, süstima, ohjama, rulama, kruvima, hanguma, raalima, pumpama, vinnama, vântama, kaaluma, sahkama, suuskama, rooskama, ambuma, raamima, lappima, plommima, plaatima, pärgama, soolama, kuldama, krohvima, tahmama, kittima, värvima, tõrvama, lupjama, salvima

tse-TULETISI: õngitsema, silmitsema, käsitsema, roobitsema, rohitsema, sõrmitsema

Vahendiseosega tekstiverbide moodustamine on produktiivne.

AK: Päästeamet leidis kõik kümme Võrtsjärvel *kanuutanud* inimest. *Lipsustatud* ja *traksistatud* noormeeste auks peab ütlema, et erinevalt paljudest on nad omandanud kiiresti, põhjalikult ja veatult keerulise terminoloogia. Kinnisvaraobjektid tuleb edaspidi *passistada* nagu autod. Abivajaja *vintsiti* kopterisse ning toimetati Topu sadamasse. IM: *Autotasime* läbi imelise rahvuspargi. Kell 16 *bussitasin* Tartu ning kell 19.30 olin kodus tagasi. Mina lendan paariks päevaks Saksamaale laagerdama ja katsun sealt Austriasse *rongitada*. Sinu uusaastalubadus oli õppida *lumelauatama*. Peika võiks ka ikka *suupillitada*. Vahepeal tahad keelt ka panna, siis läheb ju viagra raisku, kui unustad ennast sinna *keeletama*. Mulle meeldib, kui inimesed liigutavad, aga ei pea ju *keplema* keset teed ja käed kahte lehte laiali.

Mingis ulatuses võib täheldada liidete spetsialiseerumist, nt *sta-tuletistega* viidatakse selles tähendusrühmas vahendi lisamisele. Üsna sageli moodustatakse samast tüvest sünonüümseid tuletisi (ka käibel olevate verbide kõrvale).

AK: Neli jaapanlast suri pärast *mürgitatud* riisi söömist. Göring kutsus ta enda juurde õhtusöögile, kus lauljannale pidi serveeritama *mürgistatud* kalarooaga. Pudelid *korkida* ja hoida keldris. IM: Seejärel *korgitseda* pudelid ja jätta nad ööpäevaks toasooja. AK: Niisiis peavad julgeolekupoliitika alused kõige muu kõrval *salvima* meie haavu ja tagama, et 1939. aasta ei korduks. IM: Siis pidin kodus ise siduma, puhastama ja *salvitama*. *Raamida* saab kõikidel alustel ja materjalidel olevaid pilte. Milleks end nii *raamistada*, elu tuleb ikka mõnuga võtta. Inimene on just pärast ristsõdasid püüdnud oma looduslikku loomust kuidagi ära *raamitseda* ja piirata. Päkapiikk õpib *rulama*. Mina läksin *rulatama*. Kust võtad endale õiguse inimesi *silditada*? Noori pole vaja negatiivselt *sildistada*.

§ 77 Instrumentatiivse moodustustähendusega on mõned oskuskeelee liitverbid, mille põhiosa tähistab tegevust, laiendosa aga selle tegevuse vahendit: *tuultolmlема, loomtolmlема, putuktolmlема, õhkjahutama, nõeltöötлема, raadiopeilima, fotokopeerima, purilendama, riistvõim-лема*. Vähesel määral on neid moodustatud ka tekstiliitsõnadena.

IM: Kes tahaks ülepäeviti Kadrioru pargis *kepikõndida*? Mingi probleem pole *automatkata* 1000 km päevas. Kimas vapralt mäest alla ja tahtis kangesti *suusahüppama* minna – ehk lähebki, kui

suuremaks kasvab. AK: Kesklinna ei hakata *videovalvama* enne järgmist aastat.

Jäljendusverbid

§ 78 JÄLJENDUSVERBE e IMITATIIVSEID verbe on kahesuguseid. Ühed märgivad tähismoodustajaks oleva keelendi tsiteerimist, eeldades tegijana vaikimisi inimest; neid moodustatakse *ta*-liitega: *eitama, jaatama, nõõtama, hurraatama, ohootama, hallootama*. Sõnaraamatutes on selliseid tuletisi vähe, aga moodustus on avatud.

IM: Keegi ei survesta sind midagi uskuma, aga lihtsalt lapsemoodi *miksitada* on ka kuidagi jabur. Ja mida sa siis nüüd *ematad* kogu aeg? Tuleb otsustada ja tegutseda, mitte *blää-blää*tada. Nüüd võiks natukene veel *agatada* ja *kuitada* – aga kui oleks näiteks nii. Muuseas, inimesel, kes *eksoletab*, on haridusest vajaka. Tavaliselt satutakse siis segadusse ja hakatakse vassima-*nohhitama*. HENN SAARI: Nii et *nuksitada* maksab küll, aga kas ka *maksitada* ‘*nuks- ja maks-*vorme kasutada’.

Jäljendusverbide suurema rühma moodustavad deskriptiivsed verbid, mille tähismoodustajaks olev foneemijärjend imiteerib ikooniliselt oma tüvekujuga mingit nähtavat või kuuldavat muljet. Selliseid tüvesid motiveerib füüsiline tegelikkus, aga ka keele fonoloogia ja fonotaksis. Piir deskriptiivse tüve ja sõna vahel ei ole kuigi selge: tuletamata deskriptiivtüved on kasutatavad hüüdsõnadena (*vuh, oh, mää, plärts, köll, kop-kop*), osa vanemaid deskriptiivtüvesid on leksikaliseerunud kindla tähendusega lihtsõnadeks (*välk, pauk, köha, sära, müra*).

Deskriptiivtüvesid verbistatakse erinevate liidetega. Liite valik võib varieerida sündmuse laadi, vrd *rõhkima* ja *rõhatama, praksuma* ja *praksatama* (→ § 87, 89).

u-TULETISI: laksuma, kriiksuma, tilksuma, kraaksuma, praksuma, piiksuma, kolksuma, vulksuma, kõöksuma, krooksuma, kriuksuma, niuksuma, siutsuma, latsuma, põntsuma, lirtsuma, turtsuma, särtsuma, mürtsuma, nuutsuma, säutsuma, loksuma, välkuma, pilkuma

ise-TULETISI: habisema, krabisema, kobisema, podisema, ragisema, pragisema, krigisema, sahisema, vihisema, susisema, urisema, inisema, kärisema, vurisema, kohisema, plärisema, ümisema

ta-TULETISI: lõõritama, kaagutama, kokutama, lällutama, tuutu-
tama, ökitama, kepsutama, sipsutama, lõsutama, jõllitama, lömi-
tama, matsutama, lõõtsutama, laksutama

sta-TULETISI: sosistama, puristama, madistama, vadistama, kädis-
tama, sädistama, kähistama, vilistama, susistama

ata-/ahta-TULETISI: rõhatama, naksatama, kiiksatama, piiksa-
tama, viuksatama, vilksatama, prantsatama, sulpsatama, potsatama,
raksatama, plaksatama, oiatama, röögatama, krooksatama

u- ja *ise*-liiteliste deskriptiivverbidega kirjeldatakse tüüpiliselt loodus-
helisid, vaid harva on hääle tekitajaks elusolend (*urisema, inisema, kõõksuma, säutsuma*). *ta-* ja *sta*-liiteliste deskriptiivverbidega kirjelda-
takse tahtlikult tekitatud helisid, mille allikaks on elusolend (*kaagu-
tama, kokutama, kähistama*) või kõlavahend (*tuututama, koputama*).
On ka visuaalseid muljeid kirjeldavaid verbe (*kepsutama, lõsutama, jõllitama, välkuma*). Sama deskriptiivtüvi võib olla aluseks nii isetek-
kelisele kui ka tekitatud helile: *tuul lõõtsub, aga inimene lõõtsutab; laine laksab, aga ööbik laksutab, suu matsub, aga sööja matsutab*.

Vähesel määral märgitakse tekitatud hääli liidetega *-ki/-gi* (*puhkima, ähkima, rõhkima, röökima, põrkima, kärkima, määgima, möögima*), *-ku/-gu* (*näuguma, haukuma*) ja *-ka/-ga* (*ohkama, õhkama, hõikama, huikama, möögama, ruigama, oigama*). Deskriptiivsete morfeemide moodustus ja nende verbistamine on produktiivne.

IM: Mu pinginaaber kogemata *kõõksatas* valjult. Asi ka, mille pärast *präägatada*. Kuskil laengu ligidal just nagu *tonksatas* kuul mingisuguse takistuse vastu. Põder *solpsatas* aias kraavi, taimed jäid söömata. Raketid *põmatavad* Lohusalu sadama poolt üle mere taevasse. Püss *põratas*, maa *müratas*, hobu kohkus. Üks naine, Helene Vannari, *särahtas* aga erilise võrratu koomika tajuga. Puudekory *kõlahtas* pliidi ette. Plaat *põmahtas* briti singlimüügi tabelis paugust esimesele kohale. Omavahel *kräksivad* nad nagunii iga jumala päev. Kullisprototüübid, kes ka siin foorumis ringi *solpsuvad*.

Muid moodustustähendusi

§ 79 KÕNETUSVERBID on *ta*-liitega tuletised, mida kasutatakse alussõnaks oleva nimi- või asesõnaga märgitud kõnetatava või kõnealuse isiku nimetamisel: *prouatama, härratama, preilitama, noorhär-ratama, sinatama, teietama*.

Kõnetusverbiga väljendatav tegevus on põhiolemuselt korduv, habi-tuaalne, erinedes selle poolest jäljendusverbide esimesest rühmast. Kõnetusverbid on tekstimoodustuses avatud tähendusrühm, kuigi sõnaraamatutes tagasihoidlikult esindatud.

IM: Kõik *daamitavad* ja *här-ratavad*, kas sa elad ahju all või? Nii et pole siin midagi *savisaaretada* ega iga Delfi loo juures Tallinna linnavalitsust ja Savisaart kritiseerida. Kuna räägin lapse eest, siis olen harjunud *meietama*. *Teietada*, nagu Venemaal, või *tematada*, nagu seda tehakse Poolas? See *vanaematamine* tuli sellest, et Oti vanaema lihtsalt tundus meie kõigi armsa vanaemana. Hakkasid need oma vanaema ja vanaisa ka papaks ja mammaks hüüdma, kuigi suur mood *mammatada-papatada* oli vahepeal mööda läinud. Pederast on selle õige nimi, pole siin midagi *geitada* ega *homotada*. Alguses oli see naljakas, aga nüüd hakkab see pidev *litsitamine* ja *hooratamine* juba närvidele käima.

§ 80 MANUSTAMISVERBID väljendavad tähiseks oleva tegevusob-jekti tarvitamist toiduks-joogiks. Neid tuletatakse *ta-* (harvem *sta-*) liitega: *einetaama, einestama, lõunataama, lõunastama, napsitama, maiustama, kohvitama*. Tähistmoodustajaks sobivate sõnade piiratud hulga tõttu on selliseidki tuletisi sõnaraamatutes registreeritud vähe, aga moodustus on avatud.

AK: Riik peab tagama rahva jätkusuutlikkuse ja *supitama*-potitama ning üldse kodanike eest nende elu ära elama. IM: Peale laata kõik *supitama* Kuressaare linnuse vallikraavi! Tugevatega jõudsime ka hommikul Rõngu pagariäris *kohvitada* ja *saiatada*. Läheks värskes õhus *veinitama* sümpaatse naisega. Viimasel paaril aastal on mehel tekkinud komme paar korda nädalas *õlletada*. *Viinatamine* sobiks mõnikord nädalavahetusse, aga täna eelistan veini.

§ 81 KOGUMISVERBE, mis väljendavad tähiseks oleva objekti kogu-mist-korjamist, ei ole sõnaraamatutes registreeritud rohkem kui *kalas-tama*. Tüüpiliselt väljendatakse sellist tähendust fraasiga, milles oleku-

lähte- ja sihtsündmust tähistavat verbi laiendab väliskohakäändes nimisõna: *kalal olema/käima, kalale minema, kalalt tulema*; nii ka *käima seenel, marjul, heinal, pohlal* jne. Täendusstruktuur tundub siiski potentsiaalselt sobivat ka eesti sõnamoodustusse, vähemalt *seenetama* ja *seenestama* on spontaanselt kasutusel, juhunäidetena esinevad ka *marjastama* ja *vähitama*.

IM: See oli paar nädalat tagasi, kui *seenetasin* Rapla külje all ja leidsin haruldase seene – kroonliudiku koloonia. Küsid sõbralt, mis ta nädalavahetusel tegi ja tema vastab, et ah, *seenestasin* Saaremaal. *Marjastamine* sügisel. Mina jätan ka *vähitamise* see aasta vahele.

§ 82 LIITVERBIGA nimetatud kompleksse sündmuse tähis võib lisaks eespool käsitletud oskuskeelemasele vahenditähendusele (→ § 77) väljendada ka tegevuse asjaolusid: enim viisi, kuid ka aega, kohta, põhjust.

Tegevusviisi märkimiseks kasutatakse liitverbi laiendosana fraasitüüpilise viisimäärsõna asemel tema alusomadussõna kujulist vm kinnistüve (*kuumalt töötleva* > *kuumtöötleva, salaja kuulama* > *salakuulama*). Sellise struktuuriga liitverbe kohtab oskuskeele kõrval mõnevõrra ka ajakirjanduskeeles – enamasti küll sealgi terminina.

sügavkülmutama, kuumvaltsima, külmtöötleva, märgsoolama, peenjahvatama, kiirpuhastama, kiirparandama, kiirkuivatama, kiirtöötleva, väärkohtleva, ühiskasutama, risküsitleva, salakuulama, salakaebama, sundkindlustama, sundparteistama, ainukasutama, ainuvastutama, ainujuhtima, kaasrahastama, tasalülitama, iluvõimleva, iluuisutama

AK: Indiat on nädalaid hirmutanud verejanuline röövel, kes *salakütib* elevante ja *salakaupleb* sandlipuuga. See on keskne süsteem, mis võimaldab erinevaid andmekogusid *riskasutada*. Vastasel juhul *sundteisaldatakse* sõiduk omaniku kulul tasulisse parklasse. Nimelt otsustas ministeerium *sihtrahastada* teemasid, mis TKN-i hinnangul lati alla jäid.

Ajasuhet väljendavad liitverbides regulaarselt laiendosad *eel* ja *järel*, juhuslikumalt ka muud ajatähendusega sõnad.

eelsoojendama, eelidandama, eelregistreerima, eeltäitma, eelretsenseerima, järelküpsema, järelkustutama, järelkuivama, järeltöötleva,

järeлкуulama, järeлhindama, järeлvalvama, järeлtestima, esieten-duma, esilinastuma, hommikvõimlema, talisuplema, talisportima, ööorienteeruma

AK: Kõhutunde asemel on nüüd võimalik tulemusi ka *eel- ja järeлtes-tida*. Seda *järeлhooldatakse* kuni 30 aastat pärast prügila sulgemist. Päris kohe saate lõppedes internetis saateid *järeлvaadata* ei saa. Muidu on nelja aasta pärast kesikute arv poole peal ja teist poolt *eeluuritakse*. Komisjon *eelhindab* ja teeb rahastamisotsused. Denis Boroditš käis *talisuplemas*. Soome soodsalt *talisportima*. IM: Täna õhtul vist Kaarma maalinnale *ööorienteeruma* ka taskulambi ja GPS-iga.

Tegevuskohta märkivad laiendosad on nt *vesi, mägi, jää*.

IM: Kas keegi täna Võru haiglasse *vesivõimlema* läheb? Sinu uus-aastalubadus oli õppida *mäesuusatama* või lumelauatama. Kas *mägironima* ka sinna idamaadesse? Huvitav on see, et viimastel aastatel sõidetakse siia *mägimatkama* niisugustest eksootilistest maadest nagu Singapur, Malaisia, Kolumbia. Iglesias hakkab ihualasti Miamis *veesuusatama*. Pakuks, et Eestis *jääpurjetab* ehk paarkümmend tegelast.

Terminitena on kasutusel ka kohasuhet väljendavad *pealtväetama, pealtharima, vaheltharima*.

Tegevuse põhjusena võib laiendosa näha tuletistes *kaitsepookima, hädamaanduma, eelisarendama*.

Modifitseeriv verbimoodustus

§ 83 Modifitseeriva moodustaja semantiline mõju hõlmab verbiga väljendatud sündmuse laadi, aga ei mõjuta regulaarselt verbi süntaktilisi omadusi (erandeid vt § 86). Verbi tähendust saab modifitseerida tule-tusliitega või liitverbi laiendosaga. Modifitseeriv tuletus seostub verbi aspektiga, viidates piiritletud või piiritlemata sündmusele (piiritlus-aspekti kohta vt nt Erelt 2013, tuletuses ISK 2004). Modifitseeritud tähendusega on frekventatiivsed ja momentaansed tuletised. Frekventatiivtuletised väljendavad piiritlemata aspekti, nendega esitatakse korduvust ja jätkuvust (*tõtlema, lükkima*). Momentaanid väljendavad oma iseloomult piiritletud sündmust: nende verbidega

kirjeldatakse ajaliselt jätkumatut, punktuaalset või lühiajalist sündmust (*seisatama, liigatama*). Modifitseeritud tuletis erineb aspektiomaduste poolest harilikult oma alusverbist.

Sageli kaasneb modifitseeriva liitega muidki tähendusvarjundeid, nt vähene intensiivsus või afektiivsus (*mänglema, nokitsema, olesk- lema, naeratama*).

Liite modifitseeriv tähendus ilmneb kõige selgemini samatüve- liste verbide võrdluses: kas liht- ja kompleksverbi või eri liidetega modifitseeritud tuletisi omavahel võrreldes (vrd *hüppama* ja *hüplema, välkuma* ja *välगतama, sähvima* ja *sähvama, nokkima* ja *nokitsema*). Analoogiliselt saab modifitseerida ka deskriptiivsete jäljendusverbide tähendust (*kriiksuma* ja *kriiksatama, rõhkima* ja *rõhatama*).

Märkus. Eesti keeleteaduslikus kirjanduses on frekventatiivseks peetud eeskätt sündmuse korduvust väljendavaid tuletisi; sündmuse jätkumist kirjeldavaid verbe on nimetatud kontinuatiivseteks tuletisteks (EKG 1995, Kasik 2010a). Nende piir pole siiski kuigi selge: frekventatiivne või kontinuatiivne varjund võib nt oleneda alusverbi semantikast, sündmuse kordumist võib tõlgendada selle jätkumisena vms. Siinses käsitluses vaadeldakse kõnealuseid tuletisi koos frekventatiivsete verbidena (vrd ka ISK 2004).

Liitverbis on modifitseerivaks moodustajaks laiendosa. Modifitseeritud liitverb väljendab sündmuse kordumist (*taasavastama*) või intensiiv- sust (*alaväärtustama, ülerahvastama*). Liidetega võrreldes on liitverbi modifitseeriv laiendosa konkreetsema tähendusega, mistõttu muta- tiivse ja modifitseeriva moodustussuhtega liitverbide eristamine on osalt tõlgendusküsimus.

Korduvuse rõhutamine

§ 84 FREKVENTATIIVID kirjeldavad korduvaid või pideva olemus-liku kordumise tõttu jätkuva iseloomuga tegevusi ja protsesse. Frekventatiivse varjundi võib verbile lisada tuletusliide või liitverbi laiendosana kordumist väljendav lekseem *taas*. Tuletise tähendus on seotud alussõnaks oleva verbi semantikaga. Korduvus või korratavus eeldab, et modifitseeritav verb väljendab mingis mõttes piiritletud sündmust: see on punktuaalne (*sähvama* > *sähvima, välगतama* > *välगतlema*) või ühekordne piirivõimalusega sündmus (*pöörama* > *pöör- lema, hüppama* > *hüplema*). Korduvus võib olla tajutatav jätkumisena,

kui korduv sündmus on hetkeline või lühike ja toimub lühikeste, ühesuguste etappidena (*immitsema, pomisema*). Kui modifitseeritav verb märgib ajaliselts piiritlemata sündmust, nt seisundit või piirivõimaluseta tegevust, on sündmuskordi võimatu loendada ja tuletise tähendus seega paratamatult vähem konkreetne. Selliste tuletiste tähendusse lisandub frekventatiiviliitiga teatud juhuslikkuse ja ebakorrapärasuse varjund: *läiklema, tunglema, ekslema* (vt ka Wiik 1975). Sageli seostub frekventatiivsusega vähese intensiivsuse või kerguse (*hüplema, otsisklema, nokitsema*) või imiteerimise varjund (*mänglema, tundlema*).

Frekventatiivtuletiste kasutus on kohati teatud mõttes valikuline: tuletis ja selle alusverb kirjeldavad põhimõtteliselt sama sündmust ja nende tähenduserinevus võib üldkeeles olla üsna väike, kuigi oskuskeeles võidakse mõisteid defineerida erinevalt (vrd *määrama* ja *määratlema* jts).

IK: Uks oli praakil ja selle vahelt *imbus* halli vinet. AK: Maapind oli üleni must ja konarlik, siin-seal *immitse*s pragudest auru. Me peame *vaatama* sihtrühmi ja küsima, kes tegelikult võidab või kaotab. Tolliseadus *vaatleb* laeva kui igasugust teist kaupa, mille pealt tuleb tasuda käibemaksu. Eelnõu järgi *määrab* iga omavalitsus ise korra ja kriteeriumid, mille alusel maksuvabastust anda. Eilse otsusega *määratles* linnavalitsus, kuidas Tallinna Soojus kannab laenu tagasimaksed linnale.

§ 85 Verbidest tuletatakse frekventatiivseid tuletisi peamiselt *le*-liitiga, harvem *tse*-, *skle*- ja *i*-liitiga. Üksikuid tuletisi on ka *tle*-liitiga (*kaalutlema, küsitlema, määratlema*), mõned afektiivse tähendusega tuletised on moodustatud *rda*-liitiga (*tuigerdama, songerdama, vänderdama, lohmerdama*).

le-TULETISI: *tuiklema, pöörlema, uitlema, pörklema, vehklema, liiklema, tuisklema, tormlema, tunglema, hõisklema, huiklema, väiklema, pörklema, karglema, keerlema, ekslema, tukslema, mäslema, naljatlema, võpatlema, koputlema, arutlema*

tse-TULETISI: *immitsema, ahmitsema, nokitsema, näpitsema, sõlmitsema, hingitsema, käratsema, plaanitsema, kaabitsema, tegutsema, urgitsema*

skle-TULETISI: tantsisklema, kõnnisklema, istusklema, roomasklema, hõljusklema, otsisklema, sosisklema, lamasklema, olesklema, naudisklema, meelisklema, mõtisklema

i-TULETISI: sähvima, kompima, kraapima, lahmima, lonkima, lükkima, kopsima, limpsima, torkima, ohkima, müksima, rapsima, klõpsima, nähvima

Eri liidete tuletistel on kasutus- ja tähenduserinevusi. *-i* modifitseerib üksnes momentaanse tähendusega deskriptiivseid verbe ja viitab ühemõtteliselt korduvusele. Liited *-tse* ja *-skle* annavad tuletisele pigem vähehaavalise jätkumise varjundi, aga erinevalt *tse*-tuletistest eeldab *skle*-tuletise tähendus tegijana inimest – ka siis, kui alusverbi tähenduses sellist piirangut ei ole (*lamasklema*, *olesklema*).

§ 86 Liide *-le* modifitseerib mitmesuguse semantikaga alusverbe ja lisab erinevaid tähendusvarjundeid. Ebakorrapärasuse ja juhuslikkusega võib kaasneda toimumisviisi või liikumissuuna muutumine (*tolmlema*, *lendlema*, *jookslema*, *pöörlema*), eesmärgipärasuse taandumine (*rutlema*, *rändlema*, *lendlema*, *tõtlemata*).

le-liitega võib kaasneda muutusi verbi süntaktilistes omadustes. Kui teised modifitseerivad liited väljendavad verbi tähenduses sisalduvat aspekti, võib *le*-tuletis muuta ka lause aspektitõlgendust: kuna lauses viitab piiritletud aspektile sageli verbilaiend (*lendama kuskilt kuhugi*, *eksima millegi vastu*), võib frekventatiivituletusega kaasnev alusverbi seotud laiendite kadumine muuta tegevuslaadi tõlgendust.

AK: Popstaar plaanib *lennata* Londonist otse Reykjaviki. Möödunud nädalavahetusel *lendlesid* USA ja Iraagi välisministrid mööda araabia maailma. Leian, et seega on Ruus *eksinud* hea akadeemilise tava vastu. Mehed *ekslevad* paadiga öisel tormisel merel.

Üsna tavaline on, et *-le* muudab sihilise verbi sihituks, mille tagajärjel muutub verbi seotud laiendite vorm (*vaevlema*, *tõmblema*, *visklema*, *tõuklema*, *kaeblema*, *piinlema*, *püüdlema*, *arutlema*). Sihitu frekventatiivsusega võib kaasned a enesekohase (*kiitlema*, *käänlema*, *pöörlema*) või vastastikuse tegevuse tähendus, viimasel juhul eeldab verbi tähendus vaikimisi mitut tegijat (*purelema*, *kisklema*, *sõimlema*, *vestlema*, *suhtlema*, *jagelema*). *le*-tuletiste hulgas on üsna palju leksikaliseerunud tähendusega tuletisi (*võitlema*, *töötlemata*, *näitlema*,

kohtlema, esitlema, eritlema, käsitlema), milles enamasti on säilinud frekventatiivne tähendusvarjund.

le-liitega võib moodustada edasituletisi *u*- ja *i*-liitelistest deskriptiivverbidest, sel juhul lisab *le* alussõnas juba sisalduvale korduvuse tähendusele ebakorrapärasuse varjundi (*välkuma* > *välklema*, *loksuma* > *lokslema*, *hõikuma* > *hõiklema*, *võnkuma* > *võnklema*, *kompima* > *komplema*).

le-liiteline frekventatiivituletus on produktiivne.

AK: Viimastel aastatel on Eesti ajakirjandus avaldanud rohkesti allpool mõistlikkuse piiri *raplevat* kriitikat. IM: BS ähvardab tuua avalikkuse ette video, kus tema endine sõbratar *lembleb* naisega. Aga nüüd on aeg *toitlema* minna. Ja hakkab tonte eemale peletama, ise enese ette *seletlema*. Elu sees ei hakka ma enam teiste jobudega *noklema*. Mis tunded motiveerivad külastajaid haarama mõttelise sule järele, antud juhul siis klaviatuuri *näplema*.

§ 87 Sündmuse laadi iseloomustav tähendusvarjund võib kaasneda mutatiivse moodustussuhtega. *le*-liide lisab frekventatiivse tähenduse ka denominaalsetele tuletistele (*vihtlema*, *kättelema*, *looklema*, *siuglema*, *ringlema*, *ristlema*, *tiirlema*, *parvlema*). Imitatiivsete deskriptiivverbidega (→ § 78) väljendatava sündmuse laadi võib varieerida. Sama heli jäljendavale deskriptiivtüvele lisatakse korduvust märkides *-u* või *-ise*, sellele vastanduvat hetkelisust märkides *-ata* (vrd *laksuma* – *laksatama*, *kõõksuma* – *kõõksatama*, *kõmisema* – *kõmatama*). Sama heli jäljendava deskriptiivtüve häälikkuju võib varieeruda (vrd *kääksuma*, *kääksatama* ja *kägisema*; *raksuma*, *raksatama* ja *ragisema*; *praksuma*, *praksatama* ja *pragisema*). *u*-liitelistel deskriptiivverbidel on alati samatüveline *ata*-liiteline paarik, *ise*-liiteliste frekventatiivsete deskriptiivverbide momentaanse tähendusega vastandtuletist häälikulistel põhjustel alati moodustada ei saa (*habisema*, *kobisema*, *podisema*, *sahisema*).

§ 88 Korduvust väljendavaid liitverbe moodustatakse laiendosaga *taas*.

taasavama, taastekitama, taasesitama, taasavastama, taasmetsastama, taasvallutama, taasiseseisvuma, taaspuhkema, taasühinema

Selliste liitverbide moodustus on produktiivne. Sõnaraamatuleksee-
midena on neid registreeritud üle kolmekümne ja tekstikorpustest
leiab hõlpsasti lisa.

AK: Võib ju kisendada „Kibe!“ ja *taaslavastada* pruudiröövi, aga
kunagist kirge pole võimalik *taastoota*. Tema artikli *taasavaldas*
Petroskoi ajaleht Karjalan Sanomat. Kunstnik IZ *taasloob* elu
hääbuvasse ruumi. Pirita *taasliitub* Premium 7 Grand Prix sarjaga.

Hetkelisuse rõhutamine

§ 89 MOMENTAANID kirjeldavad punktuaalseid ehk ajaliselt
piiratud aspektitähendusega sündmusi. Kõik momentaanid ei ole
tuletistele iseloomuliku sõnamalliga, on ka momentaanse tähendusega
kahesilbilisi *a*-tüvelisi deskriptiivverbe, mida vormiliselt võib pidada
liitverbideks või deskriptiivtüve *a*-tuletisteks: *sähvama*, *torkama*,
limpsama, *kraapama*. Momentaanse tuletise tähenduses kerkib
esile ühekordsus ja lühiajalisus, võrreldes alusverbiga või samatüve-
lise korrelaatverbiga, mis võib väljendada jätkuvat või ka ühekordset
sündmust: *liigatama* (vrd *liikuma*), *köhatama* (vrd *kõhima*), *neelatama*
(vrd *neelama*). Mõnikord tähistavad momentaanid ka seisundi alga-
mist: *seisatama* (vrd *seisma*), *vakatama* (vrd *vakka olema*).

Momentaane tuletatakse *ata-* (*ahta-*)liitega. *-ahta* on *ata*-liite
stiiliselt markeeritud variant, selle kasutamisega seostub afektiivne
tähendusvarjund. Momentaansete tuletiste moodustamine verbidest
on ebaproductiivne, tuletisi on vähe ja ka tekstituletisi pole leidunud.

liigatama, *seisatama*, *naeratama*, *muiatama*, *kuulatama*, *neelatama*,
suigatama, *hüüatama*, *karjatama*

Suurem osa momentaane on *ata*-liitega tuletatud imitatiivse moodus-
tähendusega deskriptiivverbid (→ § 78), mille kõrvale saab moodus-
tada ka samatüvelise frekventatiivverbi (→ § 87).

kõmatama, *kriiksatama*, *kolksatama*, *kääksatama*, *praksatama*,
rõhatama, *sulpsatama*, *viiksatama*, *võpatama*

Intensiivsuse rõhutamine

§ 90 Tegevuse või protsessi intensiivsust rõhutatakse sündmusmõistet astendades. Astmelisuse skaala väljendamine on tüüpiline omadusmõistetele (→ § 257), sündmuse intensiivsuse astet markeeritakse piiratumalt. Sellist sündmuse laadi modifitseerivat tähendust väljendatakse liitverbidega. Liitsõna põhiosaks olev verb nimetab sündmust, laiendosa modifitseerib selle intensiivsusastet. Sündmuse intensiivsust skaleerivad liitelaadsed laiendosad (prefiksoidid) *ala-* ja *üle-* (*hindama – alahindama – ülehindama*).

alakoormama, alarahastama, alavääristama, alaväärtustama, alaarenema, alatoitma, ülekoormama, üleküllastama, ülerahvastama, ületähtsustama, üleküllastuma, ülerahvastuma

Selliste liitverbide moodustus tekstisõnadena on produktiivne ajakirjanduskeeles, aga näiteid leiab ka interneti suhtlusmeediast.

AK: Tulumaks hakkab peagi *alalaekuma*. Vihje sellele, et selline süsteem kuidagi *alarakendab* naise vaimseid võimeid, on kuidagi imelik. Depressiooni *aladiagnoositakse* ja *alaravitakse*. Kas see on halb, kui haritlasi *ületoodetakse*? Kui keegi kogu aeg *ülehooldab*, murrab murdealine jõuga vabadusse. Bush ennustas, et aastaks 2012 hakkab eelarve tänu tema madalate maksude poliitikale *ülelaekuma*. Konkurents ei võimalda *üleinvesteeritud* raha klientidelt kõrgemat hinda küsides tagasi teenida. IM: Olen loobunud oma uneaja jälgimisest ega ole isegi mitte teadlik, kas ma olen *ala-* või *ülemaganud*. Eks mingil ajal sai *ületreenitud*. Minu arust pigem enamus inimesi *alatreenib* jõusaalis ja raiskab seal oma aega.

Samasse tähendusrühma kuulub ka erandliku laiendosaga *umbusaldama*.

MOODUSTUSVIISID

Verbiliidetest

§ 91 Verbiliidetega tuletatakse verbe nii teistest verbidest kui ka käändsõnadest, harvem mäarsõnadest ja partiklitest. Sõnamallid võimaldavad moodustada teatud tuletustüüpidesse kuuluvaid verbe (nt deskriptiivverbe) ka ilma alussõnata. Enamik verbiliiteid võib liituda mitme sõnaliigi tüvele, aga deverbaalsed ja denominaalsed verbituletised väljendavad erinevaid tähendustruktuure (→ § 60). Verbiliiteid ja liitevariante on umbes veerandsada. Ühe liitega tuletatud verbid moodustavad morfoloogilise tuletustüübi. Nende tüüpide arvukus ja produktiivsus varieeruvad. Lekseemide hulga, produktiivsuse ja sõnade morfoloogilise läbipaistvuse põhjal on ühed tuletustüübid kesksamad kui teised. Vaid mõni verbiliide on tänapäeva keeles täiesti ebaproduktiivne (*-bu, -bi, -ka, -i*).

Tuletatud ja lihttüvelised verbid ei eristu oma tüvekujult alati üksteisest. Verbituletise vokaaltüvi on kahe- või kolmesilbiline. Ühesuguse sõnamalliga kahesilbilised tüved võivad olla lihttüved või tuletised (vrd *töö-ta-ma* ja *vaatama, kand-u-ma* ja *istuma*). Kolme- ja enamasilbilised verbid on alati tuletisekujulised. Ka alussõnata mitmesilbilisel verbil (nt *kriitseldama, manitsema, arenema*) on mingi tuletustüübiga sarnane tüve lõpuosa: need põhinevad laentüvedel või on tuletustüvi aja jooksul muutunud (vrd läbipaistvad tuletised *häda-lda-ma, tüli-tse-ma, haru-ne-ma*). Liitsõnast või liitsõnasarnase struktuuriga alussõnast tuletatud verbid võivad olla ka pikemad (*võidurõõmutsema, erakonnastuma*).

Verbituletus on olemuselt rekursiivne: tuletatud verbidest saab teatud morfofonoloogiliste reeglite järgi moodustada uusi verbituletisi. Enamikul verbiliidetel on mitu varianti ja tuletustüüpidel seega rohkesti alltüüpe. Vokaalliidetel on eri konsonantidega algavaid variante (*-u, -bu, -du, -gu, ku; -i, bi-, -di, -gi, -ki*), samuti võivad teineteisele järgnevad liited moodustada uue liitevariandi, sulandliite (*-ta, -nda, -sta, -lda; -le, -tle, -dle, -skle*). Ka võib liidetel eri muutevormides olla teisendkujusid e allomorfe.

Verbige tuletustüübid

LIIDE	VARIANDID	ALUSSÕNA		
		VERB	NOOMEN	MUU
-ta	-t -da -a -nda -lda -rda -sta	kasva-ta-ma söö-t-ma pimen-da-ma loe-nda-ma tuike-rda-ma rebe-sta-ma	töö-ta-ma muu-t-ma ahel-da-ma tuul-a-ma kava-nda-ma liia-lda-ma käpe-rda-ma pime-sta-ma	püsti-ta-ma eel-da-ma lahk-a-ma valla-nda-ma ära-sta-ma
-le	-tle -dle -skle	tege-le-ma küsi-tle-ma ole-skle-ma	ring-le-ma ime-tle-ma suu-dle-ma	
-u	-bu -du -gu -ku	kand-u-ma saa-bu-ma keel-du-ma val-gu-ma	selg-u-ma maa-bu-ma juur-du-ma tõr-ku-ma	mööd-u-ma näu-gu-ma hau-ku-ma
-i	-bi -gi -ki	lökk-i-ma käi-bi-ma	sõd-i-ma öö-bi-ma	 mäa-gi-ma rõh-ki-ma
-ne		rebe-ne-ma	halve-ne-ma	eel-ne-ma
-tse		ahmi-tse-ma	veri-tse-ma	sala-tse-ma
-ata	-ahta	liig-ata-ma hirn-ahta-ma		pots-ata-ma kõm-ahta-ma
-ka		pil-ka-ma		oh-ka-ma
-ise				vir-ise-ma

Liitliited

§ 92 LIITLIITE moodustavad tuletises üksteisele järgnevad sama sõnaliigi liited. Enamik verbiliiteid liitub vaid lihttüvele. Mõned verbiliited (regulaarsemalt *-ta*, *-u*, piiratumalt *-le*, *-i*) võivad liituda ka tuletatud verbitüvele, nii et kaks verbiliidet moodustavad liitliite. Tuletiste liigitamise seisukohalt on määrav viimane, verbitüve lõpus olev liide. Esimese liite fonoloogiline kuju võib teise liite ees muutuda:

klusiil võib astmevaheldusreeglite sarnaselt nõrgeneda (*-du > -u, -bu > -vu, -bi > -vi*) või vokaal kaduda (*-ise > -is, -ne > -n, -ta > -t, -ka > k*). Kombinatsioon *-ta + -le* annab kahesilbilisele lihttüvele liitudes kaks sünonüümset liitliidet – esimese liite vokaal võib *le*-liite ees kaduda või muutuda *a > e*: *-ta + -le > -tle* ja *-ta + -le > -tele*.

Verbiliidete kombinatsioonid

1. LIIDE	2. LIIDE	NÄIDE
-u	-ta	lai-u-ta-ma
-du	-ta	juur-u-ta-ma
-bu	-ta	loo-vu-ta-ma
-bi	-ta	söö-vi-ta-ma
-ise	-ta	hel-is-ta-ma
-ne	-ta	suure-n-da-ma
-ta	-u	riie-t-u-ma
-sta	-u	killu-st-u-ma
-nda	-u	aste-nd-u-ma
-lda	-u	era-ld-u-ma
-ta	-le	aru-t-le-ma aru-te-le-ma
-ka	-i	oh-k-i-ma

Liited *-le* ja *-i* ei muuda alusverbi tähendust, vaid modifitseerivad tegevuse laadi (⇒ § 85). Tuletatud verbitüvele lisanduva *ta-* ja *u-*liitega reguleeritakse verbide sihilisust-sihitust. Deverbaalsete sihiliste ja sihitude verbide moodustamise põhimallid on üheliitelised: kui lihttüvi on sihitu, siis saab sellest moodustada sihilise põhjustamisverbi *ta*-liite abil: *kasvama > kasva-ta-ma*, ja kui lihttüvi on sihiline, võib sellest moodustada enesekohase sihitu verbi *u*-liite abil: *kandma > kanduma*. Sellega derivatsiooniprotsess piirdub – pikemaid tuletusahelaid ei moodustata. Liitliited esinevad regulaarselt mitteverbilise lihttüvega tuletistes. Lihttüve struktuurist sõltuvalt on kasutusel üks kahest võimalikust tuletusmallist. Lihttüvest võib moodustada sihitu *u-* või *ne-*tuletise ja sellest *ta*-liitelise sihilise põhjustamisverbi (*all > all-u-ma > allu-ta-ma, suur > suure-ne-ma > suuren-da-ma*) või vastupidi: lihttüvest võib moodustada sihilise *ta*-tuletise ja sellest *u*-liite lisamise

teel enesekohase sihitu verbi (*riie > riie-ta-ma > riiet-u-ma, avar > avar-da-ma > avard-u-ma*). Üksikute kolmeliikmeliste verbiahelate puhul (*sööma > söö-bi-ma > söövi-ta-ma, pidama > pea-ta-ma > peat-u-ma*) on regulaarne tuletusvahetuskord vaid kahe tuletatud verbi vahel, tuletispaar on lihttüvega võrreldes leksikaliseerunud.

Rohkem kui kahest liitest koosnevaid liitliiteid, kus kordub sama liide või kaks sarnase kategooriaalse tähendusega liidet, esineb eesti verbituletussüsteemis harva (Kasik 1995). Üksikuid näiteid on liitliite *-utu* kasutamise kohta, mis sisaldab kahte *u*-liidet (*sirge > sirg-u-ma > siru-ta-ma > sirut-u-ma; kallas : kalda > kald-u-ma > kallu-ta-ma > kallut-u-ma*), *u-* ja *utu-*tuletisel on erinev tähendus (→ § 65). Ühiskeeles levivad *ne-*tuletiste kõrval produktiivse *u-*tuletuse analoogial moodustatud *ndu-*tuletised (*ne + da + u*): *muganduma, peenendumä, leevendumä*, kuigi normkirjakeel neid ei aktsepteeri. Seletavas sõnaraamatus on registreeritud 16 rööpsset sama lihttüve *ne-* ja *ndu-*tuletist, aga toimetamata tekstides on rekursiivne *ndu-*tuletus produktiivne (→ § 66).

Verbide tuletustüübid

*ta-, da-, sta-, nda-, lda-, rda-, t- ja a-*tuletised

§ 93 *ta-*liitega ja selle variantidega moodustatud sõnaraamatulekseeme on kokku umbes kaks ja pool tuhat, tuletisi on nii käändsõnadest kui ka verbidest. Muutüvelisi tuletisi on parkümmend. Liide ei ole seotud kindla tähenduskategooriaga, tuletise moodustustähendus oleneb alussõna liigist. Verbitüvelised tuletised on valdavalt sihilised põhjustamisverbid (→ § 63), noomenitüvest tuletatakse regulaarselt muutmisverbe (→ § 68), olekuverbe (→ § 74), vahendiverbe (→ § 76), piiratumalt ka kõnetus- (→ § 79) ja manustamisverbe (→ § 80). Määrsõnalisel alusel tuletatakse *ta-*liitega muutmisverbe (→ § 68), deskriptiivsest tüvest jäljendusverbe (→ § 78).

*ta-*liite variandid on *da-, sta-, nda-, -lda-, rda-, t-* ja *a-*liide. Ühesilbilisele pika vokaalainesega tüvele liituv sufiks on vanemates tuletistes ajaloolise sisekao tõttu *t-*kujuline (*saa-t-ma*). Liitevariandid *-sta-, -nda-, -lda-, -rda* on sulandliited, mis on tekkinud tüve ja liite piiri ähmastumise tõttu ja liituvad peamiselt käändsõnatüvele (*kaja-sta-ma, lapse-nda-ma, liia-lda-ma, näpe-rda-ma*). Kontraheerunud

verbides (*hakkama, hüppama*) on ajaloolisest *ta*-liitest konsonant kadunud ja alles jäänud liiteosa *-a* tüvevokaaliga kokku sulanud ega eristu sünkroonanalüüsis tüvimorfeemist. Samas toimib see verbitüüp sõnamallina, kuhu lisandub käändsõnatüvel põhinevaid laensõnu ja slängisõnu, milles *-a* eristub tuletusliitena (*fänn-a-ma, ülb-a-ma*).

Põhitüüp: *ta-/da*-tuletised

§ 94 Liite põhikuju on *-ta* (*-da*) ja selle tuletised moodustavad tuletustüübist suurima osa. *ta-* ja *da*-liiteliste verbide jagunemine on komplementaarne: *-ta* liitub vokaalile ja helitule konsonandile, *-da* liitub helilisele konsonandile.

VERBITÜVELISED: suretama, tuletama, oletama, imetama, kõrvetama, küpsetama, lõpetama, nakatama, põrgatama, sulatama, vee-retama, hävitama, kergitama, lepitama, närtsitama, pleegitama, sobitama

NIMISÕNATÜVELISED: võretama, huvitama, suvitama, tülitama, lõunatama, kraavitama, silbitama, köietama, laenutama, poolitama, laevatama, suusatama, peegeldama, aheldama, pilbastama, hool-dama, häældama

OMADUSSÕNATÜVELISED: perutama, eretama, roosatama, rikastama, puhastama, paljastama, külmetama, lollitama, õilistama, madaldama, vedeldama

MUUTÜVELISED: püstitama, taastama, koostama, eeldama, krussitama, turritama, pingutama, ennetama, sinatama, jaatama, eitama, hurraatama, lõõritama, tuututama

Tuletustüüp on produktiivne. Nimisõnast moodustatakse uusi *ta-/da*-liitelisi verbe hõlpsasti, ka liitsõnalisel ja võõrsõnalisel alusel; verbitüvelisi leidub vähem, kuid seegi mall on avatud. Tekstikorpusdest on registreeritud nt verbitüvelised *häävutama, hälvitama, puretama, satutama, vetitama*, nimisõnatüvelised *kompuuterdama, skannerdama, guugeldama, duubeldama, karnevalitama, kaverdama, klaverdama, kokeilitama, skeemitama, stiilitama, mikserdama, grillitama, peilerdama, pilvetama, lilletama, volberdama, kuusetama, luuserdama, efektitama, beibetama, ninnunännutama, kirsasaabastama, poksi-kinnastama, peenustama, tehistama, nukrustama, asmerdama* (< Toivo Asmer), *elektripirnitama, saltotama, vinditama, sohverdama, tolatama*, omadussõnatüvelised *magustama, põnevdamada*.

AK: Odaviskaja Värnik *saltotas* suvel olümpianormi täitnult ning lõhkus sõrme ja näo. „Harta 12 teemal on Veiko Märka kirja pannud ühe iroonilise pamfleti „Mässata, *hartatada* või vait olla“.

Uued verbid võivad ilmuda nominaliseeritud kujul, s.t sellises tekstipositsioonis, kus neist on kasutatud *mine*-liitelist teonimetust (→ § 126).

AK: Eestis on *karupuretamine* seadusega lubatud. IM: Mulle *ninnu-nännutamise* ei meeldi.

§ 95 Verbitüvelisi *ta*-tuletisi moodustatakse reeglipäraselt sihitutest verbidest. Üksikuid tuletisi on ka sihilistest verbidest, aga nende tähenduseseos allusõnaga on nõrgem (vrd *laduma* ja *laotama*, *pidama* ja *peatama*). Kui allusõnaks on lihttüveline verb, liitub *-ta* vokaaltüvele. Tuletised on kahe- või kolmesilbilise tüvega, tuletüstüvi on vastavalt ühesilbiline pika vokaalainesega või kahesilbiline.

Ühesilbiline tuletüstüvi on enamasti laadivaheldusliku alusverbi nõrga astme vorm: *kaduma* > *kao-ta-ma*, *laduma* > *lao-ta-ma*, *põdema* > *põe-ta-ma*, *liguma* > *leo-ta-ma*, *pidama* > *peatama*. Astmevahelduseta allusõnast on *näitama* (< *näima*) ja *kaetama* (< *kaema*). Kahesilbilise tüvega *ta*-verbid on astmevahelduseta, liitel ei ole häälikulisi teisendeid. Erandiks on *näi-ta-ma* : *näi-da-ta*, mille nõrga astme vormides on liitel *da*-kuju.

Kolmesilbilise tüvega tuletistes on tuletüstüveks kahesilbiline, astmevaheldusliku alusverbi korral nõrgaastmeline tüvi (*leppi-ma* > *lepi-ta-ma*).

langetama, kasvatama, õpetama, kukutama, veeretama, hävitama, nakatama, sulatama, pleegitama, sobitama

ta-verbi tuletüstüvi on nõrgenenud ka siis, kui allusõna ise on astmevahelduseta: *kõrbema* > *kõrve-ta-ma*, *jahtuma* > *jahu-ta-ma*, *kerkima* > *kergi-ta-ma*, *nõrguma* > *nõru-ta-ma*, *imbuma* > *immu-ta-ma*, *nõrdima* > *nõrri-ta-ma*. Erandlik tüvekuju on tuletises *ära-ta-ma* (vrd *ärkama* : *ärgata*).

Produktiivne on *ta*-verbide moodustamine tuletatud verbidest. *-ta* võib moodustada liitliiteid *u-*, *du-*, *ne-* ja *ise*-liitega.

LIITLIIDE NÄITED

- u + -ta > -u-ta allutama, kallutama, korrutama, kohutama, hukutama
 -du + -ta > -u-ta võõrutama, tuulutama, moonutama, kaarutama
 -ne + -ta > -n-da halvendama, kõvendama, laiendama, mugandama
 -ise + -ta > -is-ta kolistama, libistama, lohistama, müristama, väristama

u- ja *du*-liitelistest alusverbidest moodustatud *ta*-tuletistes on liitliide ühesuguse kujuga: tuletustüve nõrgenedes *du*-liite klusiil kaob (vrd *sirg-u-ma* > *siru-ta-ma* ja *võõr-du-ma* > *võõru-ta-ma*). Analoogilise klusiilikaoga on ka *di*-liitelisest verbist moodustatud *meel-di-ma* > *meeli-ta-ma*. *ise-* ja *ne*-liiteliste alussõnade korral liitub *-ta* lühenenud konsonanttüvele. *s*-lõpulisele tuletustüvele liitub *-ta*, *n*-lõpulisele tuletustüvele liitub *-da* (*kah-ise-ma* > *kahis-ta-ma*, *kerge-ne-ma* > *kergen-da-ma*). Fonotaktilistel põhjustel ei moodustata *ta*-edasi-tuletisi *ne*-liitelistest verbidest, mille tuletustüvi on konsonantlõpuline (*teravnema*, *elavnema*, *piirnema*), vaid kasutatakse sõnamalliga sobituva alusena käändsõnatüve (→ § 96, 97)

Väikese ebaproduktiivse alltüübi moodustavad *bu-* ja *bi*-liitelistest verbidest moodustatud *ta*-tuletised. *bu-* ja *bi*-liitelisi verbe on kokku kümme ja pooltest on tuletatud ka *ta*-liiteline verb. Tuletustüvi nõrgeneb *ta*-liite ees: *loo-bu-ma* > *loovu-ta-ma*.

- bu, -bi + -ta > -vu-ta, -vi-ta: saavutama, söövitama, käivitama, viivitama, tarvitama

Sulandliide on sõnas *kee-vita-ma* (< *kee-ma*), millest *bi*-liitelist verbi ei kasutata. Ühel juhul liitub *-ta* *le*-liitele: *tolm-le-ma* > *tolmel-da-ma*.

§ 96 Käändsõnast tuletatud *ta*-verbid on kahe- või kolmesilbilise tüvega. Alussõnaks võib olla nii omadussõna kui ka nimisõna. Tuletustüvi on kas kahesilbiline konsonanttüvi (a), kahesilbiline vokaaltüvi (b) või ühesilbiline CVV-struktuuriga tüvi (c), aga tuletisi on ka ühesilbilisest konsonanttüvest (d).

- a) aheldama, avardama, ümardama, madaldama, tugevdama, kõverdama, vedeldama, lahterdama, ankurdamata, kapseldama, suhkurdama, pahteldama, rikastama, rõngastama

- b) hõbetama, perutama, eretama, roosatama, lillatama, lõunatama, kraavitama, silbitama, seljatama, suusatama, kreemitama, trel-litama, kõhutama, redutama, kõietama
- c) töötama, võötama, koitama, rüütama, jäätama, nõetama
- d) pooldama, häaldama, hooldama, joondama, eeldama, taastama

Enamasti liitub *-ta* ka denominaalses tuletises kahesilbilisele tule-tustüvele nagu deverbaalsete verbide rühmas. Kui alussõna nimetav on kahesilbiline ja lõpeb konsonandiga, siis on see tüvekuju ka liite ees (rühm a); helitule tüvekonsonandile liitub *-ta*, helilisele *-da*. Kolmandavärtliline alustüvi nõrgeneb liite ees teisevärteliseks tuletus-tüveks: *sahteldama*, *vooderdama*, *julgustama*, *peegeldama*. Nõrgenenud tüvi võib ka kirjapildilt meenutada astmevaheldussüsteemi nõrka astet: *nummer-da-ma* (< *number*), *klammer-da-ma* (< *klamber*), *vanger-da-ma* (< *vanker*), *tembel-da-ma* (< *tempel*), *tärgeldama* (< *tärklis*), *nikeldama* (< *nikkel*).

Kahesilbilisele vokaaltüvele (rühm b) liitub *-ta* siis, kui alussõnal on kaks silpi ja ainult vokaaltüvi (*huvi-ta-ma*) või kui alussõnaks on nõrgeneva tüvega astmevahelduslik käändsõna. Astmevahelduslik alussõna on tuletustüvena nõrgas astmes ja omastavakujuline: *kelk* > *kelgu-ta-ma*. Sama sõnamalliga on tuletisi ka muutumatutest alussõnadest, nendegi välde on liite ees nõrgenenud (*ennetama*, *püstitama*, *pingutama*). Tüvevokaal liite ees harilikult ei muutu, mõnes tuletises võib eeldada mitmuslikku tuletustüve: *põlvi-ta-ma*, *maju-ta-ma*, *rühmi-ta-ma*, *pooli-ta-ma*, *osi-ta-ma*, *naelu-ta-ma*, *tallu-ta-ma*, *rihmu-ta-ma*.

Ühesilbilisele vokaaltüvele (rühm c) liitub *-ta*, kui alussõna lõpeb pika vokaali või diftongiga (*töö-ta-ma*), samuti laadivahelduslike tüvede puhul, mille nõrga astme vorm on ühesilbiline: *tugi* > *toe-ta-ma*, *nõgi* > *nõe-ta-ma*. Erandlikult on sama sõnamalli järgi moodustatud *raud* : *raua* > *rau-ta-ma*. Kahetüvelisi CVVC-struktuuriga *keel*-tüüpi alus-sõnu (rühm d) võib siin alltüübis näha erandina: *-da* liitub ühesilbili-sele konsonanttüvele sõnades *hool-da-ma*, *hääld-da-ma*, *joon-da-ma*, *pool-da-ma* (sama muuttüübi sõnadest on reeglipäraselt tuletatud *pooli-ta-ma*, *hääle-ta-ma*). Sama sõnamalliga on ka muutumatul tüvel põhinevaid tuletisi (*koostama*, *taastama*, *eeldama*).

Denominaalne *-ta* liitub harilikult lihttüvele. Tuletatud käandsõnadele liitub *-ta* piiratumalt kui tuletatud verbidele. Tuletisi on kahe silbilise nimetavaga *us*-liitelistest nimisõnadest (*julg-us > julgus-ta-ma*), *ne*-liitelistest omadussõnadest (*põli-ne > põlis-ta-ma*) ja *v*-liitelistest omadussõnadest (*tera-v > terav-da-ma*).

-us + -ta > -us-ta	sõrmustama, panustama, õigustama, tähtsustama, täiustama, täpsustama, võrdsustama, väärtustama
-ne + -ta > -s-ta	üldistama, karvastama, hägustama, kivistama, kodustama, mehistama, punastama, labastama, uimastama, kinnistama
-v + -ta > -v-da	elavdama, odavdama, mugavdama, tugevdama

Mõnel juhul ei ole võimalik ühemõtteliselt otsustada, kas sõna kuulub *ta*-tuletustüüpi või ei. Näiteks ei ole selge, kas alussõnaks on *us*-liiteline omadussõna, millele on liitunud verbiliide *ta*, või on tuletustüveks nimisõna *u*-lõpuline omastav, millele on liitunud verbiliide *-sta* (*rõõmus-ta-ma* või *rõõmu-sta-ma*, *ilus-ta-ma* või *ilu-sta-ma*, *elus-ta-ma* või *elu-sta-ma*). Tuletusmalli sedastamisega on raskusi ka juhul, kui ei ole võimalik ühemõtteliselt otsustada, kas verb on saadud lihttüvest *sta*-liite abil või *ne*-liitelisest omadussõnast *ta*-liite abil (*kivi > kivi-sta-ma* või *kivine > kivis-ta-ma*; *kinni > kinni-sta-ma* või *kinnine > kinnis-ta-ma*). Tuletusmallist olulisem näib tuletise fonotaktiline külg ehk sõnamall.

Harvadel juhtudel võib tuletusmall eristada tähendusi. Mõnes värvinimetusel põhinevas vanas olekutuletises on *-ta* liitunud kahe silbilisele kinnistüvele, tuletise korrelaadiks on samatüveline *ne*- või *line*-omadussõna, mille türevokaal võib verbituletise omast erineda: *rohe-ta-ma*, *kolle-ta-ma*, *sine-ta-ma*, *pune-ta-ma* (vrd *rohe-line*, *kollane*, *sini-ne*, *puna-ne*). Samadel alussõnadel põhinevates muutmistuletistes on reeglipärane tuletustüvi: *punane > punas-ta-ma*, *kollane > kollas-ta-ma*.

IM: Pannil sibula pruunistamise asemel on tal hoopis täpsem variant *kollastama*.

Sama tüvekuju on kasutatud ka edasituletises.

IM: Kas teile ei tundu, et Postimees on *kollastumas*?

Denominaalsed *ta*-tuletised on astmevahelduseta, nagu enamik *ta*-liitelisi deverbaleegi. Liide esineb samakujulisena kõigis verbivormides, edasituletistes vokaaliga algava liite ees *ta*-liite vokaal kaob: *pune-t-us*, *kinni-t-i*.

Märkus. Kolmesilbilise *ta*-lõpulise tüvega verbide hulgas on laentüvesid, samuti selliseid, mille tuletustüvi on võimaliku alussõnaga võrreldes erisuguse kujuga, mistõttu võib neid sõnamallile toetudes vaid tinglikult tuletistena tajuda: *ehitama*, *kehutama*, *ohatama*, *lajatama*, *pajatama*, *sajatama*, *najatama*, *nõjatama*, *pakatama*, *üllatama*, *ulatama*, *kupatama*, *osatama*, *upitama*. Kahesilbiliste *ta*-lõpulise tüvega verbide tajumine tuletistena on sageli vähem selge kui kolmesilbiliste puhul, tänapäeva keeles selgelt liigendamatud on nt *vaatama*, *ootama*, *tootama*, *aitama*, *süütama*, *tüütama*, *uitama*, *viitama*.

Alltüüp: *sta*-tuletised

§ 97 *sta*-liitelised verbid moodustavad *ta*-liiteliste verbide kõige suurema alltüübi. Sulandmorfeem *-sta* on tekkinud *s*-lõpulise tuletustüvega *ta*-tuletiste (*puhas-ta-ma*, *üldis-ta-ma*) analoogial tüve ja liite piiri ähmastumise tõttu. Enamik tuletisi on käändsõna tüvest, eranditeks on verbitüveline *rebestama*, partiklitüveline *ärastama* ja kinnistüveline *ülistama*. Omadussõna ja nimisõna alusel moodustatud *sta*-tuletised on arvukas tuletustüüp, mille tuletiste hulk ületab käändsõnatüveliste *ta*-tuletiste hulga. Omadussõnalisel alusel moodustakse *sta*-liitega regulaarselt muutmisverbe (→ § 68), nimisõnalisel alusel lisaks muutmisverbidele ka vahendiverbe (→ § 76). Enamik *sta*-verbe on kolmesilbilise esma- või teisevärtelise tüvega. Sama sõnamalliga on ka deskriptiivtüvega jäljendusverbe (→ § 78), mis sihitutena eristuvad *ise*-verbidest tuletatud *ta*-kausatiividest (vrd *kolisema* > *kolis-ta-ma*), aga mida sõnamallile toetudes võib siiski tuletistena tajuda.

NIMISÕNATÜVELISED: lõhestama, gaasistama, killustama, kaardistama, kõdistama, sandistama, orjastama, pulbristama, suhkrustama, söestama, reastama, rivistama, tarastama, reeglistama, tasakaalustama, pealkirjastama

OMADUSSÕNATÜVELISED: kurvastama, nõrgestama, peenestama, rasestama, sõgestama, julgestama, vaesestama, pimestama, kõvastama, vabastama, tühjastama, nüristama

DESKRIPTIIVTÜVELISED: sosistama, puristama, madistama, vadistama, vilistama, sädistama, kädistama, kähistama

Sobiva tüvestruktuuri korral võib *-sta* liituda ka vöörtüvele. Tuletustüüp on avatud, *sta*-liitelisi verbe moodustatakse hõlpsasti, alussõnaks võib olla ka liitnimisõna. Tekstidest on registreeritud nt *pangastama, tärnistama, vinjetistama, kitsistama, püsistama, afgaanistama, suusamütsistama, mobiilistama, klubistama, kuubistama, turvamärgistama, purgistama, karbistama, tuubistama, kilestama, passistama, lipsustama, pidžaamastama, ülikonnastama, jopestama, vilbastama* (< Priit Vilba), *särastama, arhiivistama* jt.

AK: Asutused saavad võimeliseks trükikodade linte suuri hulgi *pangastama*. IM: Mõtlesin, et pean selle asja ära *arhiivistama*, nõnda magus.

Ka *sta*-liitelised tekstituletised on nagu *ta*-liitelisedki sageli kasutusse tulnud *mine*-liitelise teonimetuse kujul.

IM: See on Eesti jätkuv *venemaastamine*. Probleemi peaks leevendada ka algatatud *internetistamise* kava programm „Küla tee 3“.

-sta liitub enamasti lihttüvele. Tuletustüvi on alati vokaallõpuline ja astmevahelduslike alussõnade korral nõrgas astmes: *mõte-sta-ma, kurva-sta-ma, killu-sta-ma, tuha-sta-ma*. Astmevahelduseta kolmandavärteline tüvi nõrgeneb liite ees teisevärteliseks: *pulbristama, suhkrustama, reeglistama, julgestama, vaesestama, süngestama*. Ühesilbilisele vokaaltüvele liitub *-sta* laadivahelduslike tüvede korral, mille nõrga astme vorm on ühesilbiline: *rida > rea-sta-ma, süsi > söe-sta-ma, lõõg > lõa-sta-ma, tugi > toe-sta-ma*. Sama sõnamalli järgivad ka astmevahelduseta tüvest moodustatud *au-sta-ma, nõu-sta-ma*. Erandliku tuletustüvega on semantilistel põhjustel *ladu-sta-ma* (vrd *laostama*).

Teistsuguse sõnamalliga on *lik-* ja *tu*-liitelistest omadussõnadest tuletatud *sta*-verbid. Enamik selliseid tuletisi on moodustatud terminena, aga osal neist on ka üldkeelset kasutust.

-lik + -sta > -liku-sta	avalikustama, näitlikustama, pidulikustama, tundlikustama, teadlikustama, rahvalikustama
-tu + -sta > -tu-sta	kahjutustama, idutustama, karvatustama, jõuetustama, lõhnatustama

Sõnamalli analoogial on moodustatud ka muid pikema kui kahesilbilise tuletustüvega verbe: *omaniku-sta-ma*, *isiku-sta-ma*, *inimese-sta-ma*, *arvuti-sta-ma*.

IM: *Omanikustamise* idee on viimastel aastatel taas laiemat kõlapinda omandamas.

Alltüüp: *nda-tuletised*

§ 98 *-nda* on enamasti liitliide, *-ne* ja *-da* liitum (*suure-ne-ma* > *suuren-da-ma*) ning selliseid tuletisi on käsitletud eespool *ta-tuletiste* rühmas (→ § 63). Kahe liite baasil on tekkinud liigendamatu sulandmorfeem *-nda*, mida on kasutatud kindla leksikaalse tähendusega terminite loomiseks. Enamik sellega moodustatud tuletisi on nimisõnatüvest. Produktiivne on see tuletustüüp ainult mõnel määral, tootes muutmistuletisi semantiliselt piiratud alusel – keelte nimetustele liitudes (→ § 68).

eestindama, lätindama, leedundama, venendama, soomendama, saksandama

Muid nimisõnatüvelisi *nda-tuletisi* on nt *tõkendama*, *kavandama*, *kirjendama*, *küljendama*, *lapsendama*, *jäljendama*, *ühendama*, *hapendama*, *asendama*, *tähendama*, *varjundama*. Ajakirjandusest on registreeritud ka mõni tekstituletis.

AK: Kohe tiigi ääres on mugavad lauad, lõkkeplats ja kõik võimalused oma purakas soovitud moel suupäraseks *kokandada*. Mõned *luulendati* muistseteks, mis tegelikult muistsed ei ole.

Mõnel määral on tuletisi ka omadussõnadest (*erendama*, *valendama*, *haljendama*) või omadussõnaga korreleeruvaid kinnistüvelisi tuletisi (*kolle-nda-ma*, *sine-nda-ma*). Omadussõnast moodustatud *nda-tuletised* on valdavalt sihitud olekuverbid (→ § 74), erinedes sellega eespool käsitletud liitliitega *-n-da* moodustatud sihilistest muutmistuletistest. Sel põhjustel liigituvad mitte *da-*, vaid *nda-tuletisteks* ka *hele-nda-ma* ja *muste-nda-ma*. Mitmel omadussõnatüvelisel *nda-tuletisel* on *ta-tuletisest* rööbik: *eretama* ja *erendama*, *kolletama* ja *kollendama*, *sinetama* ja *sinendama*. Verbitüvelised *nda-tuletised* on *tõlgendama*, *teenindama*, *loendama*, *juhendama*, *ajendama*, *imendama*. Üksikuid

tuletisi on ka muutumatutest sõnadest: *vallandama*, *vastandama*, *väljendama*.

-*nda* liitub vokaaltüvele. *nda*-tuletised on kolmesilbilise tüvega esma- või teisevärtelised verbid, liite ees on kahesilbiline tuletustüvi. Astmevaheldusliku alussõna korral on tuletustüvi nõrgas astmes (*külg* > *külje-nda-ma*, *tõlkima* > *tõlge-nda-ma*), nii et ka astmevahelduseta kolmandavärteline alustüvi nõrgeneb (*pärlendama*) või muutub laadivaheldusega sarnasel moel (*valge* > *vale-nda-ma*; vrd *da*-põhise liitliitega *valgene-ma* > *valgen-da-ma*).

Ühesilbilisele laadivahelduse nõrga astme tüvele on *-nda* liitunud tuletistes *loendama*, *tõendama*, *käendama*. Sama sõnamalli esindab ühesilbilise tüvega tuletis *maandama*.

Paljudes tuletistes on alussõna tüvevokaal asendunud *e*-ga: *kullendama*, *pärlendama*, *väljendama*, *tõlgendama*, *juhendama*, *ajendama*, *narmendama*, *kestendama*. See viitab liitliite *-n-da* sõnamalli analoogiale, kus *-ne* ees on enamasti omadussõna *e*-lõpuline keskvõrdetüvi (vrd *halve-m* > *halve-ne-ma* > *halven-da-ma*).

Alltüüp: *lda*-tuletised

§ 99 *lda*-liitega on tuletatud väike rühm varieeruva moodustustähendusega denominaalseid verbe. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Ühe omadussõnatüvelise erandiga (*uhkeldama*) on alussõnaks nimisõna.

hädaldama, ihaldama, kohaldama, liialdama, korraldama, veeldama, ohjeldama, kirjeldama, tükeldama, täheldama, paigaldama

Samatüveliste korrelaatsõnade najal võib *lda*-tuletiste hulka lugeda kinnistüvelised *ala-lda-ma* (vrd *ala-line*), *võima-lda-ma* (vrd *võim*, *võime*, *võima-lik*), *sisa-lda-ma* (vrd *sisu*, *sise-mine*), *ühi-lda-ma* (vrd *ühi-ne*, *ühi-ne-ma*). Ajakirjandusest on registreeritud ka üks *lda*-liite-line tekstituletis.

AK: Kasterpalu olla kõik Shakespeare'i näidendid järjepannu lavaldanud.

-lda liitub kahesilbilisele esma- või teisevärtelisele (nõrgaastmelisele) vokaaltüvele: *liig* > *liia-lda-ma*, *koht* > *koha-lda-ma*. Sõnades *ohje-lda-ma*, *tüke-lda-ma*, *teisa-lda-ma* erineb liite ees olev vokaal alussõna tüvevokaalist.

Alltüüp: rda-tuletised

§ 100 Suurem osa *rda*-lõpulise tüvega verbe on tänapäeva keeles liigendamatud, diakroonilisest aspektist on enamasti tegemist laenatud või deskriptiivse tüvega, mis on kohandatud tuletisele omase sõnamalliga: *ähvardama*, *kooberdama*, *leierdama*, *kakerdama*, *ukerdama* (Kont 1958). Tüve ja liidet võib näha vaid vähestes sõnades. Verbitüvega seostuvad *tuige-rda-ma* (< *tuikuma*), *songe-rda-ma* (< *sonkima*), *vänderda-ma* (< *väntama*), kaudselt ka *pühe-rda-ma* (< *pühkima*), *lohme-rda-ma* (< *lohmama*). *rda*-verbide hulgas on ka üksikuid denominaalseid tuletisi: *käpp* > *käpe-rda-ma*, *näpp* > *näpe-rda-ma*, kinnistüveline *pune-rda-ma* (vrd *pune-ta-ma*). Tuletüstüveks on kahesilbiline esma- või teisevärteline (nõrgaastmeline) vokaaltüvi. Tüvevokaal on asendunud *e*-ga.

Märkus. Mõned *rda*-liiteliste verbidega samakujulised tuletised on tüve ja liite piiri järgi *da*-liitelised, *r* kuulub deskriptiivsesse tuletüstüvesse, vrd *pater-da-ma* (< *patrama*), *later-da-ma* (< *latrama*), *vater-da-ma* (< *vatrama*), *väher-da-ma* (< *vähkrema*).

Alltüüp: t-tuletised

§ 101 *t*-tuletised on tänapäeva keeles ebaproduktiivne tuletüstüüp, kuhu kuulub kümmekond tuletist. *-t* on *ta*-liite ajalooline sisekaoline variant, mis osutab, et *t*-liiteliste verbide puhul on tegemist suhteliselt vanade sõnadega. Korrapärase ja läbipaistev on *t*-tuletus siis, kui tuletusluseks on ühesilbiline CVV-struktuuriga verbitüvi: *keema* > *kee-t-ma*, *jooma* > *joo-t-ma*, *naima* > *nai-t-ma*, *sööma* > *söö-t-ma*. Samasse tuletüstüüpi kuulub asesõnatüveline *muu-t-ma*. Uuemates tuletistes on ka sellisele tüvele liitunud *-ta* (vrd *müütama*, *käitama*, *näitama*, *jäätama*). Siin alltüübis on ka selliseid sõnu, mille tuletüstüve kuju on allsõnaga võrreldes muutunud: *kõi-t-ma* (vrd *köis*), *täi-t-ma* (vrd *täis*), *uu-t-ma* (vrd *uus*), *jä-t-ma* (vrd *jääma*), *tõs-t-ma* (vrd *tõusma*), *pääs-t-ma* (vrd *pääsema*), *kü-t-ma* (vrd *küdema*), *ma-t-ma* (vrd *maa*). Kõik *t*-liitelised verbid on astmevahelduslikud. Nõrga astme vormis esinevad liite teisendkujud *-ta*, *-da*, *-de*: *kü-ta-b*, *söö-da-b*, *söö-de-tud*. Mõnes erandlikus nõrga astme vormis on liite klusiil kadunud: *kö-e-takse*, *ma-e-tud*. Viimastest kasutatakse argikeeles ka tüübiomaseid vältevahelduslikke vorme.

IM: Eks ole eluaeg Tartut *kütetud* ja pole keegi lämbunud. Silme ees on A-koondislase kättesse *matetud* nägu.

Märkus. *t*-lõpulise tüvega sisekaoliste verbide hulgas on palju leksikaliseerunud tuletisi, mida tänapäeval on raske võimaliku alussõnaga tähenduselt seostada: *saatma* (vrd *saama*), *koitma* (vrd *koi* 'ehavalgus'), *lootma* (vrd *loom*), *tootma* (vrd *tooma*), *võitma* (vrd *võima*), *viitma* (vrd *viima*). Täiesti liigendamatud on nt *heitma*, *kartma*, *kiitma*, *laitma*, *liitma*, *loitma*, *läitma*, *mõõtma*, *niitma*, *peitma*, *reetma*, *suutma*, *sõitma*, *toitma*, *veetma*, *vaitma*.

Alltüüp: *a*-tuletised

§ 102 *a*-liitelised verbid on *ta*-verbide tuletustüübiga seotud vaid ajalooliselt. Nn kontraheerunud verbides on *ta*-liite klusiil tüvemuutuse tagajärjel kadunud ja liite vokaal sulanud kokku tüvevokaaliga, mille jäljeks tänapäeva keeles on verbi tugevnev astmevaheldustüüp (*osata* : *oskab*, *hakata* : *hakkab*, *hüpata* : *hüppab*). Kaks algupärasem klusiili (liite ja tunnuse klusiil) on sulandunud ja selle tagajärjel tekkinud tugeva klusiiliga *da*-tegevusnime ja käskiva kõneviisi tunnused *-ta*, *-ke*, *-ku*. Sünkrooniliselt tõlgendatakse viimaseid sõnavormi tunnustena (*lüka-ta*, *lüka-ke*). Osal käändsõnaga seostuvatest kontraheerunud verbidest paistab struktuur siiski läbi: neis saab eristada alussõna ja näha tuletist. Osa sellistest tuletistest – nt *tõrvama*, *koormama*, *kõplama*, *soolama* – on tänapäeva keeles analüüsitavad nulltuletistena, sest *a*-tüvelise alussõna tüvevokaal ja kunagise verbiliite vokaal on kokku sulanud tüvevokaaliks. Teine osa niisuguseid tuletisi liigendub käändsõnatüveks ja *a*-liiteks. *a*-liitelisest tuletisest saab rääkida neil juhtudel, kui alussõna tüvevokaaliks on mõni liitest erinev vokaal: *tuul-a-ma* (< *tuul* : *tuule*), *sülg-a-ma* (< *sülg* : *sülje*), *hull-a-ma* (< *hull* : *hullu*). Selgeid *a*-tuletisi on tänapäeva keeles mõnikümme.

lahkama, lakkama, tuiskama, keelama, kiilama, hullama, tolmama, tormama, trumpama, lappama, näppama, piirama, aurama, tossama, arvama

a-liitelisi verbe lisandub mingil määral ka tänapäeval. Need on enamasti uuemad laensõnad, mis häälikuliselt on kohanenud *a*-liiteliste verbide sõnamalliga ja kontraheerunud verbide muuttüübiga. Laentüvi on lähtekeele eeskujul võetud kasutusele nii käändsõnana kui ka verbina, aga kui käändsõna on eesti keeles võõrsõnade muutemalli kohaselt *i*-tüveline (*stress* : *stressi*, *meil* : *meili*), siis verbitüvi

on sageli *a*-lõpuline (vrd *meilima* ja *meilama*). Mall on laienenud ka omasõnadele. Enamik uutest *a*-tuletistest on argikeelsed. Nende alussõnaks on muukeelne või eesti sõna, mille tüvi on slängisõnadele omaselt võinud lüheneda.

surfama, šoppama, seilama, stressama, klikkama, fännama, meilama, funkama, strippama, ülbama, tšekkama, jõulama

IM: Sinu asemel ma ei tuleks *ülbama*. Mu sünnale *strippama* tuled? Miks inimesed hakkavad kedagi *fännama*? Sain aru, et pean su ülemusele *meilama*. Kõige tähtsam on mitte üle *stressata*. ID-kaart peaks nüüd *funkama*. No tegelikult said jõulud seks korraks *jõulatud*.

Ka deskriptiivtüvel põhinevaid *a*-tüvelisi jäljendusverbe (→ § 89) võib sõnamallile toetudes tõlgendada *a*-tuletistena: *sähvama*, *limpsama*, *kraapama*, *volksama*, *vilksama*, *solpsama* jt.

le-, *t(e)le-*, *dle-* ja *sk(e)le-*tuletised

§ 103 *le*-liide ja selle variandid võivad moodustada verbe nii käändsõnale kui ka verbitüvele liitudes. Verbitüvelised tuletised on modifitseeritud tähendusega (→ § 85), käändsõnatüvelised on moodustustähenduselt valdavalt olekuverbid (→ § 74), aga nende hulgas on ka vahendiverbe (→ § 76). Vaid üksikud tuletised on sihilised (*vaatlema*, *töötlemata*), enamasti on tegemist sihitute verbidega. Sõnaraamatulekseeme on umbes kolmsada. *le*-tuletiste alltüübid on *t(e)le-* ja *sk(e)le-*tuletised. *-t(e)le* on sulandliide, mis on tekkinud tüve ja liite piiri ähmastumise tõttu, *sk(e)le*-liide on eesti keelde tulnud laensõnade kaudu. Sulandliidetel, nagu ka nende eeskujuks olnud liitliidetel, on kaks varianti: *-tle* ja *-tele*, *-skle* ja *-skele*.

Põhitüüp: *le*-tuletised

§ 104 Liite põhikuju on *-le* ja selle tuletised moodustavad tuletistüübist suurima osa.

VERBITÜVELISED: rutlema, tuiklema, uitlema, pöörlema, pörklema, vehklema, liiklema, tuisklema, kaeblema, lendlema, rändlema, kisklema, tegelema, olelema, arutlema, esitlema

NIMISÕNATÜVELISED: mõnulema, raevlema, suusklema, vihtlema, siuglema, ihalema, valulema, uimlema, tusklema, ilulema, viivlema, hõbelema, kramplema, sädelema, unelema

OMADUSSÕNATÜVELISED: igavlema, arglema, laisklema, muhelema, vintsklema, tõrelema

Tuletustüüp on avatud. Neologismidena on kinnistunud *poodlema* ja *ostlema*. Ajakirjandusest ja muudest tekstidest võib leida muidki uudistuletisi: *raplema*, *aspektlema*, *lemblema*, *toitlema*, *keplema*, *noklema*, *näplema*, *seletlema* jt.

AK: Inimkond oleks nagu alles avastanud võimaluse vaadata asjadele eri aspektidest ja siis ta muudkui *aspektleb*. IM: Ja hakkab tonte eemale peletama, ise enese ette *seletlema*.

Verbitüveliste *le*-tuletiste alussõnaks on kahesilbilise tüvega verb. Tuletüstüveks on lihttüvelise alussõna korral peamiselt ühesilbiline konsonanttüvi, mille puhul tuletis on astmevahelduslik (a), harvem kahesilbiline vokaaltüvi, mille puhul tuletis on astmevahelduseta (b).

- a) hüplema, keerlema, ekslema, kekslema, liiklema, lendlema
- b) tegelema, olelema, purelema, sõnelema, sügelema, jagelema

Pikavärtlise alusverbi tüvi on lühenenud ühesilbiliseks konsonanttüveks (*hüppa-ma* > *hüp-le-ma*, *eksi-ma* > *eks-le-ma*). Esmavärtlise alussõna korral liitub *-le* kahesilbilisele *e*-lõpulisele vokaaltüvele, muu vokaaliga alussõna tüvevokaal asendub *e-ga*: *raba-ma* > *rabe-le-ma*, *süga-ma* > *süge-le-ma*.

Peale lihttüvede liitub *-le* *ta*-liiteliste verbidele, moodustades astmevahelduseta tuletisi liitliitega.

- ta + -le > -t-le   arutlema, kõnetlema, käsitlema, eritlema,
naljatlema, esitlema, töötlema, käitlema, näitlema

Sellise liitliitega verbituletiste hulgas on nii kahe- kui ka kolmesilbilise tüvega sõnu. *ta*-liite vokaal kaob *le*-liite ees (*töö-ta-ma* > *tööt-le-ma*, *aruta-ma* > *arut-le-ma*). Neljasilbilise tüvega tuletistes on kasutusel liitliite *tele*-variant, kus *ta*-liite vokaal pole kadunud, vaid asendunud *e-ga*.

-ta + -le > -te-le arutelema, käsitlema, esitelema, eritelema

Käändsõnast moodustatud *le*-tuletised sarnanevad sõnamalli poolest verbitüvelistega. *-le* liitub vaid tuletamata käändsõnatüvele, nii nimi- sõnale kui ka omadussõnale. Tuletustüvi on ühesilbiline astmevahelduslik konsonanttüvi (a) või kahesilbiline esmaväteline vokaaltüvi (b).

- a) vihtlema, vaevlema, tusklema, laisklema, arglema, looklema, siuglema, ringlema, parvlema, ristlema, tiirlema, uimlema, paradokslema
- b) mõnulema, ihalema, ilulema, valulema, hõbelema, unelema, muhelema

le-tuletisi on harva moodustatud teistsuguse tüvekujuga alussõnadest. Selgi juhul lüheneb tüvi harilikult ühesilbiliseks: *kiivas* > *kiiv-le-ma*, *sarnane* > *sarn-le-ma*, *vintske* > *vintsk-le-ma*. Erandliku sõnamalliga on kahesilbilise konsonanttüve baasil moodustatud *igav-le-ma* ja *sülem-le-ma*.

le-liitel on häälikulisi teiseid. Kahesilbilise tüvega *le*-liitelised verbid on astmevahelduslikud ja kahetüvelised, liite kuju konsonanttüvelistes vormides on *-el*: *hüp-le-ma* : *hüp-el-da*, *liik-le-ma* : *liig-el-da*, *laisk-le-ma* : *lais-el-da*. Liite vokaal kaob edasituletistes vokaaliga algava liite ees: *liik-l-us*. Teise kahetüvelisse, astmevahelduseta muuttüüpi kuuluvad neljasilbilise tüvega *tele*-tuletised (sama liiteteisend): *arute-le-ma* : *arut-el-la*, *naljate-le-ma* : *naljat-el-nud*, *arut-el-u*. Kolmesilbilise tüvega esmavätelised *le*-tuletised, mille tuletustüvi on *e-lõpuline*, võivad muutuda ühe- või kahetüveliselt: liiteteisend on kas *-l*, nt *tege-le-ma* : *tege-l-da*, *rabe-le-ma* : *rabe-l-da*, *une-le-ma* : *une-l-da*, või puudub, nt *tege-le-ma* : *tege-le-da*, *rabe-le-ma* : *rabe-le-da*, *une-le-ma* : *une-le-da*.

Ülejäänud kolmesilbilise tüvega *le*-tuletiste tüvi ei muutu: *mõnu-le-ma* : *mõnu-le-da*, *naljat-le-ma* : *naljat-le-da*.

Märkus. *le*-lõpulise tüvega verbide hulgas on tuletuslikult liigendamatuid. Sageli on *-le* ees deskriptiivne või mõni muu unikaalse häälikkujuga tüvi, mida pole võimalik seostada ühegi aluslekseemi või korrelaatsõnaga: *õmblema*, *suplema*, *kümblema*, *kaklema*, *siplema*, *üttelema*, *vaidlema*, *kõhk-lema*, *piidlema*, *amelema*, *kihelema*, *kogelema*, *nihelema*, *nägelema*, *vibelema*, *võbelema*, *värelema*.

Alltüüp: tle-/dle- ja tele-tuletised

§ 105 *-tle* ja *-tele* on enamasti liitliited, mille moodustavad samas sõnas koos esinevad *ta-* ja *le-*liide (*aru-ta-ma* > *arut-le-ma*, *arute-le-ma*) ning selliseid tuletisi on käsitletud eespool *le-*tuletiste rühmas (→ § 104). Kahe liite baasil on tekkinud liigendumatud sulandmorfemid *tle* ja *-tele*. Kuigi vahetu moodustajana ootuspärast *ta-*liitelist verbi lekseemina olemas ei ole, põhineb tuletiste sõnamall liitliitega *le-*tuletiste analoogial. Alltüüp ei ole produktiivne, tuletisi on kümme-kond. Tuletustüveks on kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade korral on nõrgas astmes. Liide liitub nii verbi- kui ka nimisõnatüvele. Verbitüvelised on nt *küsi-tle-ma*, *kaalu-tle-ma*, *määra-tle-ma*, *päri-tle-ma*, ühesilbilise nõrgaastmelise tuletustüvega on *loe-tle-ma* (< *lugema*) ja sellelgi sõnamallil on analooge (vrd *käitama* > *käit-le-ma*, *vaatama* > *vaat-le-ma*). Nimisõnast on tuletatud *ime-tle-ma*, *piiri-tle-ma*, *õnni-tle-ma*, *suuni-tle-ma*. Alussõna tüvevokaal võib tuletustüves asendada *i-*ga (vrd *õnn* : *õnne*, *suund* : *suuna*).

tle-liitelised verbid on astmevahelduseta. Kolmesilbilise tüvega *tle-*tuletiste kõrval kasutatakse ka nende *tele*-liitelisi variante (*õnni-tele-ma*, *kaalu-tele-ma*). Neljasilbilise tüvega verbid on muutemorfoloogiliselt kahetüvelised, konsonanttüvelistes vormides on liite häälikuline teisend *-tel* (*õnni-tel-la*, *küsi-tel-nud*). Sama teisend on ka edasituletistes *u*-liite ees: *küsi-tel-u*.

dle-variant esineb tuletistes *maa-dle-ma*, *suu-dle-ma* ja *juur-dle-ma*; ühesilbilise pika vokaaliga või helilise konsonandiga lõppeva käändsõnatüve järel on klusiil nõrgenenud. Tuletised on kahesilbilise tüvega *le-*tuletiste analoogial astmevahelduslikud ja muutemorfoloogiliselt kahetüvelised. Nõrga astme vormides esineb liite konsonanttüveline teisend: *suu-del-da*, *juur-el-nud*. Edasituletistes vokaaliga algava liite ees nii *tle-* kui ka *dle-*liite vokaal kaob: *õnni-tl-us*, *suu-dl-us*.

Neljasilbilise tüvega *tele*-tuletisi kasutatakse harva. Näiteks Tartu ülikooli kirjakeele korpuse allkorpustes (vaadatud 11.10.2012) on tavalisemate *tle-* ja *tele-*verbide esinemiskordade arv järgmine (verbide *esiteleva*, *küsiteleva* ja *aruteleva* kohta ei leidunud ühtki kasutusnäidet).

VERB	TASAKAALUS KORPUS	POSTI- MEES	EESTI PÄEVALEHT	ILUKIRJ	TEADUS
käsitلةma	3184	3355	8070	86	801
käsitلةma	3	5	11	0	1
kujutلةma	503	541	830	430	40
kujutelema	11	9	5	10	2
arutلةma	600	1775	4002	176	63
arutelema	0	3	6	0	0
esitlema	312	1037	4399	94	24
küsitلةma	330	687	2377	59	69
eritlema	15	19	47	7	5

Alltüüp: *skle-* ja *skele-*tuletised

§ 106 *skle-*liitega on moodustatud mõnieteist peamiselt verbitüvelist tuletist. Alltüüp ei ole produktiivne. Liide liitub verbi kahesilbilisele nõrgaastmelisele vokaaltüvele.

tantsisklema, kõnnisklema, roomasklema, hõljusklema, otsisklema, lamasklema, olesklema, naudisklema, meelisklema

Kinnistüvelised on *peesi-skle-ma* (vrd *peesi-ta-ma*), *sosi-skle-ma* (vrd *sosi-sta-ma*), *mõti-skle-ma* (vrd *mõt-le-ma*). Erandliku moodustusmalliga on ühesilbilise tuletustüvega *tee-skle-ma* ja kahesilbilisest konsonantlõpulisest noomenitüvest moodustunud *silmu=s=klema*, kus tüve lõppkonsonant ja liite alguskonsonant kattuvad (< *silmus*). Tekstituletisena on registreeritud *istusklema*.

IM: Hakkab seljataga rohkem sebima ja sõbrannadega seltskondades *istusklema*.

Kõigil kolmesilbilise tüvega *skle-*liitelistel verbidel on kõrval *skele-*variant: *lama-skele-ma*, *rooma-skele-ma*, *otsi-skele-ma*. Kahesilbilise tüvega *teesklema* on astmevahelduslik ja liite kuju on konsonanttüvelises vormis *-sel*: *tee-sel-da*. Kolmesilbilise tüvega *skle-*liitelised verbid on astmevahelduseta, neljasilbilise tüvega verbid on muutemorfoloogiliselt kahetüvelised, konsonanttüvelistes vormides on liite häälikuline teisendkuju *-skel-* (*lama-skel-la*, *otsi-skel-nud*). Sama teisend on ka edasituletistes *u*-liite ees: *otsi-skel-u*.

u-, stu-, bu-, bi-, du- ja di-tuletised

§ 107 *u*-liite ja selle variantidega moodustatakse tuletisi nii verbist kui ka käändsõnast. Verbitüvelised tuletised on enesekohased (→ § 66), noomenitüvel põhinevad valdavalt muutumisverbid (→ § 72). Sõnaraamatulekseeme on umbes poolteist tuhat. *u*-liiteliste verbide hulgas on deskriptiivse tüvega jäljendustuletisi (→ § 78), mille alussõna eraldi lekseemina ei esine, aga mille liigendumist tüveks ja liiteks toetab samatüveliste korrelaatsõnade olemasolu (vrd *kriiksuma* ja *kriiksatama*, *loksuma* ja *loksatama*). Liitega tuletatakse põhiliselt sihituid verbe, aga nende hulgas on ka üksikuid sihilisi vahendiverbe (*nõeluma*, *sõeluma*). Teatud struktuuriga tuletustüvedele liituvad *u*-liite konsonantalgalised variandid *-bu* (*-bi*) ja *-du* (*-di*). Liitliite analoogial on tekkinud liitevariant *-stu*.

Põhitüüp: *u*-tuletised

§ 108 Liite põhikuju on *-u* ja selle liitega tuletised moodustavad tuletustüübist suurema osa. Alussõnaks võib olla verb, nimisõna, omadussõna või määrsõna, aga ka sõnaliigiga seostamatu deskriptiivtüvi.

VERBITÜVELISED: anduma, hoiduma, viskuma, naituma, toituma, peituma, kaevuma, leiduma, tõmbuma, korduma, haakuma, laskuma, hõikuma, põrkuma, õhkuma, lõikuma, lülituma, eralduma, avarduma, peegelduma, orienteeruma, registreeruma

NIMISÕNATÜVELISED: lupjuma, punguma, kilduma, kurduma, kuhjuma, viljuma, puituma, sõeluma, nõeluma, randuma, silduma, armuma, hambuma

OMADUSSÕNATÜVELISED: külmuma, selguma, kurbuma, närbuma, sirguma, virguma, kauguma, rõskuma, tuhmuma, pehmuma, kõhnuma, vaesuma, lõtvuma, harduma

MÄÄRSÕNATÜVELISED: kalduma, mööduma, irduma, väljuma, lahkuma, sekkuma, lahtuma, kaasuma, krampuma, kipruma, lõhkuma

DESKRIPTIIVTÜVELISED: laksuma, kriiksuma, praksuma, kiiksuma, piiksuma, kraaksuma, kolksuma, vulksuma, kõlksuma, latsuma, põntsuma, krooksuma, võnkuma, loksuma

Tuletustüüp on avatud ja tekstidest võib leida näiteid sõnaraamatutest puuduvate tuletiste kasutamise kohta: *teisuma*, *mässuma*,

evituma, soorituma, guugelduma, unustuma, soojustuma, vooderduma, kainuma, malbuma, kuivuma, sättuma, toppuma, õppuma, internetiseeruma, komandeeruma, dateeruma jt.

IK: Alfonso *mässus* üha süvemalt Galiana ellu. AK: Suunda andvad mõtted *dateeruvad* varasemaks. Välkkiire *evitumine* on õieti erand, enamik malle *evitub* aeglaselt.

Lihttüvest moodustatud *u*-tuletised on kahesilbilise tüvega kolmanda-vältelised verbid. *-u* liitub ühesilbilisele tugeva astme konsonanttüvele, asendades alussõna tüvevokaali. Verbitüveliste *u*-tuletiste alussõnaks on peamiselt *a*-tüveline astmevahelduslik verb: *kaeva-ma* > *kaev-u-ma*, *tõmba-ma* > *tõmb-u-ma*, *korda-ma* > *kord-u-ma*, *hõika-ma* > *hõik-u-ma*, *andma* : *anna-b* > *and-u-ma*, *peitma* : *peida-b* > *peit-u-ma*. Tuletisi on moodustatud ka üksikutest *e*-tüvelistest (*sulge-ma* > *sulg-u-ma*, *laskma* : *lase-b* > *lask-u-ma*) ja *i*-tüvelistest verbidest (*haaki-ma* > *haak-u-ma*, *sõlmi-ma* > *sõlm-u-ma*). Esmavältelisest verbitüvest on erandlikult moodustatud *jag-u-ma* (< *jaga-ma*) ja *aj-u-ma* (< *aja-ma*). *-u* liitub ka *eeri*-lõpulise tüvega võõrverbidele, asendades siingi tüvevokaali: *organiseeruma, orienteeruma, aklimatiseeruma, registreeruma, kontsentreeruma*.

Alussõnaks võib olla ka tuletatud verb. *-u* moodustab liitliiteid *ta*-liitega ja selle variantidega (*-da, -nda, -lda, -sta*), asendades enda ees oleva liite vokaali. Tuletatud tüvest moodustatuna on *u*-liitelised verbid valdavalt kolmesilbilise tüvega.

LIITLIIDE

-ta + -u > *-t-u*

-da + -u > *-d-u*

-nda + -u > *-nd-u*

-lda + -u > *-ld-u*

-sta + -u > *-st-u*

NÄITED

lülituma, riietuma, laotuma, rühmituma, asetuma

peegelduma, kapselduma, jäelduma, avarduma

etenduma, rakenduma, keskenduma, liigenduma

võimalduma, tükelduma, korralduma, kohalduma

vormistuma, klaasistuma, aurstuma, killustuma

Nimisõnast tuletatud *u*-verbide tuletustüveks on nimetavakujuline ühesilbiline konsonantlõpuline tüvi: *punguma, kilduma, puituma, silduma, randuma*. Teine alusnimisõnade tüüp on lõpumuutusega *i* : *ja* (*vili* : *vilja*), *-u* liitub tugeva astme tüvele, asendades tüvevokaali: *vili* : *vilja* > *vilj-u-ma*, *lubi* : *lubja* > *lupj-u-ma*, *kuhi* : *kuhja* > *kuhj-u-ma*.

u-verbide aluseks olevad omadussõnad kuuluvad põhiliselt kahte tüüpi. Palju tuletisi annavad ühesilbilised konsonantlõpulised tüved: *külmuma, kalkuma, mustuma, kurbuma, hulluma, tuhmuma, kõhnuma*. Liide liitub ka kahesilbilistele kolmandavärtelistele *e*-lõpulistele omadussõnadele: *selge > selg-u-ma, nõtk > nõtk-u-ma, pehme > pehm-u-ma, sirge > sirg-u-ma, niiske > niisk-u-ma*. Teistsuguse struktuuriga alussõnadest moodustatakse *u*-tuletisi juhuslikumalt: *vaene : vaese > vaes-u-ma, nukker : nukra > nukr-u-ma*. Kõigil juhtudel asendab verbiliide alustüve vokaali.

Alltüüp: *stu*-tuletised

§ 109 -*stu* võib olla liitliide, mille moodustavad samas sõnas koos esinevad verbiliited -*sta* ja -*u* (*vormi-sta-ma > vormist-u-ma*) ning selliseid tuletisi on käsitletud eespool *u*-tuletiste rühmas (→ § 108). Kahe liite baasil on tekkinud liigendumatu sulandmorfeem -*stu*. Enamik tuletisi on nimisõnast, mõned ka omadussõnast (*haigestuma, ägestuma*) ja semantiliselt motiveeritud: kui alussõnast ei ole tähenduspiirangute tõttu kasutusel *sta*-liitelist sihelist verbi (nt **naisestama, *ägestama*), siis on *stu*-liide liitunud otse käändsõna tüvele.

naisestuma, lesestuma, lapsestuma, pätistuma, raugastuma, ihastuma, loomastuma, vennastuma, kraadestuma, eidestuma, memmestuma, kelmistuma

Sõnaraamatulekseeme on paarkümmend, aga alltüüp on avatud ja sobiva alussõna olemasolul on moodustatud tekstituletisi: *euroopastuma, erakonnastuma, grupistuma, juudistuma, getostuma, eliidistuma, autostuma*. Nende hulgas on ka niisuguseid, mille alussõna liik on ebatüüpiline (*segistuma, püsistuma*).

HENN SAARI: Jefim on küll rahvapärane variant, aga ta on juba *segistunud* Jekimiga. IM: Näib, et enamik 1000–5000 inimesega linn-omavalitsusi on Eestis määratud *vallastuma*.

Sõnamalli analoogial on moodustatud ka mõni *s*-lõpulise tuletustüvega *tu*-tuletis: *mehine > mehis-tu-ma, tõbine > tõbis-tu-ma*.

AK: Näiteks on personal *tõbistunud* või kes teab mis.

Alltüüp: bu- ja bi-tuletised

§ 110 *u*-liite konsonantalguine variant *-bu* või *-bi* liitub ühesilbilisele CVV-struktuuriga tüvele. Tuletüstüüp ei ole tänapäeval produktiivne, tuletisi on mõnisteist. Ajaloolise vokaalharmoonia jäanukina on liitel kaks varianti: eesvokaalsetele sõnadele on üldjuhul liitunud *-bi*, tagavokaalsetele *-bu*. Erandid (nt *hääbuma*) on tingitud tuletuses tavalisest analoogiast. Tuletisi on nii verbist kui ka nimisõnast. Verbitüvelised on *joobuma, saabuma, loobuma, viibima, jääbima, lööbima, sööbima, käibima, müübima*. Laentüveline on *hääbuma*. Nimisõnast on tuletatud *maabuma, suubuma, ööbima*. Vaid osal tuletistel on säilinud tähendusseos allussõnaga, nii et nende moodustusstruktuur paistab läbi.

bu- ja *bi-*liitelised verbid on astmevahelduseta. Vaid teise verbiliite *-ta* ees tüvi nõrgeneb ja laadivahelduse moel rakendub liite teisend *-vu, -vi* (*loo-bu-ma* > *loo-vu-ta-ma*, *söö-bi-ma* > *söö-vi-ta-ma*).

Alltüüp: du- ja di-tuletised

§ 111 *u*-liite konsonandiga algav variant *-du* rakendub juhtudel, kui CVVC-struktuuriga tuletüstüvi lõpeb helilise konsonandiga. Tuletisi on nii verbidest kui ka käändsõnadest, kokku veerandsada. Verbitüvelised *du*-tuletised on moodustatud peamiselt *a*-tüvelistest verbidest, tuletüstüvi on lühenenud konsonantlõpuliseks (*keela-ma* > *keel-du-ma*, *pööra-ma* > *pöör-du-ma*).

neelduma, kuulduma, tuulduma, veenduma, painduma, käänduma, suunduma, väänduma, keerduma, piirduma, siirduma, pöörduma

Muu tüvevokaaliga verbidest on *koorduma* (< *koorima*), *hõõrduma* (< *hõõruma*), *määrduma* (< *määrima*). Nimisõnast on tuletatud *poolduma, kaarduma, juurduma*, omadussõnast *noorduma, väärduma, peenduma*. Omadussõnaga korreleerub kinnistüveline *võõr-du-ma* (vrd *võõras*). Mõni allussõna on tõlgendatav nii nimisõnana kui ka verbina (*sool* > *soolduma* või *soolama* > *soolduma*, *koor* > *koorduma* või *koorima* > *koorduma*). Ühes nimisõnatüvelises tuletises on liitevariant *-di*: *meel-di-ma*.

du- ja *di-*tuletised on astmevahelduseta. Vaid verbiliite *-ta* ees tüvi nõrgeneb ja rakendub liite teisend *-u* või *-i* (*tuul-du-ma* > *tuulu-ta-ma*, *juur-du-ma* > *juuru-ta-ma*, *meel-di-ma* > *meeli-ta-ma*).

tse-tuletised

§ 112 *tse*-tuletised on kolmesilbilise tüvega sihitud verbid. Enamasti on alussõnaks käändsõna (nimi- või omadussõna), aga leidub ka verbitüvelisi *tse*-tuletisi. Verbitüvelised tuletised on modifitseeritud tähendusega (→ § 85), käändsõna baasil on tuletatud peamiselt olekuberbe (→ § 74), aga ka üksikuid vahendiverbe (→ § 76). Sõnaraamatulekseme on paarsada.

NIMISÕNATÜVELISED: peremehetsema, sigatsema, tolatsema, võimutsema, ilutsema, närvitsema, tujutsema, raevutsema, hoolitsema, muretsema, rehitsema, õngitsema

OMADUSSÕNATÜVELISED: kadetsema, ägetsema, toretsema, ahnitsema, õelutsema, uljutsema, mornitsema, ülbitsema, tigetsema, vagatsema, rõvetsema, peenutsema

VERBITÜVELISED: ahmitsema, kaabitsema, palmitsema, näkitsema, nokitsema, näpitsema, sõlmitsema, hingitsema, immitsema, ravitsema, käratsema, plaanitsema, tõlgitsema

-tse on üks väheseid verbiliiteid, mis regulaarselt liitub ka võõrnimisõnadele vm võõrtüvedele.

giiditsema, staaritsema, rivaalitsema, huligaanitsema, kritikaa- nitsema, boheemitsema, primadonnatsema, psühholoogitsema, parasiiditsema, esteeditsema, aristokraaditsema, bürokraaditsema, partisanitsema, liberaalitsema, snoobitsema, skandaalitsema, intriigitsema, kalambuuritsema

Tuletustüüp on avatud ja võimaldab hõlpsasti moodustada teksti- tuletisi: *hipitsema, hobitsema, nõmetsema, homotsema, efektitsema, galanditsema, nostalgitsema, iroonitsema* jt.

IK: Raquel ainult naeratab *galanditsemise* peale. IM: Väga inetu ja rumal on hakata *nõmetsema* ja *iroonitsema* niisugusel teemal.

Tuletüstüveks on kahesilbiline esma- või teisevärteline vokaaltüvi. Astmevahelduslikes sõnades on liite ees enamasti nõrga astme tüvi: *närvitsema, võidutsema, võimutsema, trikitsema, mornitsema, ahmitsema*. Laadivahelduslikest sõnadest, mille nõrga astme vorm on ühesilbiline, käibib tuletüstüvena kahesilbiline tugeva astme tüvi: *vesitsema, käsitsema, tegutsema, sigatsema* (erandina käibib *tegutsema kõrval ka teotsema*).

Oluline on kolmesilbiline sõnamall. Et *-tse* liitub ainult kahesilbilisele vokaaliga lõppevale lihttüvele, on liite ees mõnikord kinnistüvi ja tuletis korreleerub mõne teise samatüvelisega: *sala-tse-ma* (vrd *salaja*), *kipi-tse-ma* (vrd *kipitama*), *tarvi-tse-ma* (vrd *tarvis*, *tarvitama*), *silmakirja-tse-ma* (vrd *silmakirjalik*), *ümbri-tse-ma* (vrd *üumber*, *ümbrus*), *uuri-tse-ma* (vrd *uuristama*), *uudi-tse-ma* (vrd *uudis*, *uudistama*), *ula-tse-ma* (vrd *ulakas*), *arma-tse-ma* (vrd *armas*, *armastama*). Kinnistüvelised on ka paljud võõrtüvega *tse*-tuletised, *ia-* või *ka-*lõpuline alussõna on lühenenud *i-*lõpuliseks tuletustüveks: *melanhooli-tse-ma*, *irooni-tse-ma*, *tseremooni-tse-ma*, *poliiti-tse-ma*, *romanti-tse-ma*. Kui kinnistüvi on konsonantlõpuline, lisandub tuletustüvesse vokaal *-i*: *moderni-tse-ma* (vrd *modern-ne*), *naiivi-tse-ma* (vrd *naiiv-ne*), *avameeli-tse-ma* (vrd *avameel-ne*), *pahempooli-tse-ma* (vrd *pahempool-ne*).

Paljudes tuletistes on alussõna omast erinev tüvevokaal. Nimi-sõnatüvelistes tuletistes on tüvevokaal mõnikord asendunud *i*-ga. Kohati võib seda tõlgendada mitmuse tüvena: *pesi-tse-ma*, *pühi-tse-ma*, *sõrmi-tse-ma*, *silmi-tse-ma*, aga mitte alati: *rehi-tse-ma*, *õngi-tse-ma*, *sepi-tse-ma*, *kaubi-tse-ma*, *õilmi-tse-ma*. Analoogiline vokaalimuutus on omadussõnatüvelises tuletises *ahni-tse-ma* (< *ahne*). Mõnikord on aluseks oleva omadussõna tüvevokaal tuletustüves asendunud *u*-ga: *õrnu-tse-ma*, *peenu-tse-ma*, *ihnu-tse-ma*, *õelu-tse-ma*, *nukru-tse-ma*, *tooru-tse-ma*, *ulju-tse-ma*. Tuletustüve põhjal korreleeruvad need samatüveliste *us*-liitelise nimisõnadega (vrd *õrnus*, *õelus*, *nukrus*).

ne-tuletised

§ 113 *ne*-tuletised on kahe- või kolmesilbilise tüvega sihitud verbid, kuigi mõnel võib olla ka sihelist kasutust (*võlgnema*, *häbenema*). *-ne* on tavapärase omadussõnadest (piiratult ka arvsõnadest) muutumisverbe tuletav liide (→ § 72), aga ta võib liituda ka nimisõna, harvem verbi või muutumatu sõna tüvele. Verbitüvelised *ne*-tuletised on tähenduselt enesekohased (→ § 66), nimi- ja mäarsõna alusel tuletatakse lisaks muutumisverbidetele ka olekuverbe (→ § 74).

OMADUSSÕNATÜVELISED: suurenema, kuumenema, külmenema, pikenema, lühenema, pisenema, pahenema, tervenema, kainenema, uuenema, laienema, kitsenema, vananema

NIMISÕNATÜVELISED: kujunema, iganema, kivinema, mõranema, segunema, rahunema, lõhenema, häbenema, piirnema, põlvnema, põhinema, tuginema, janunema, võlgnema

ARVSÕNATÜVELISED: ühinema, teisenema, kahenema, kolmenema

MÄÄRSÕNATÜVELISED: eelnema, järgnema, kaasnema, koosnema, hilinema, vähenema, paljunema, riknema, rutenema, ülenema, liginema, taganema, lahknema, loojnema

VERBITÜVELISED: selginema, ligunema, sulanema, hävinema, tüdinema, siginema, ununema, kogenema, ripnema, seisnema, rebenema, avanema

Sõnaraamatulekseeme on paarsada, aga uusi sõnu sellesse tuletustüüpi eriti ei lisandu. Viimaste aastakümnete tuletisi on üksnes *tipnema* ja juhutuletisena registreeritud *vaesenema*.

HENN SAARI: Keel *vaeseneb* ühe üksuse võrra.

Omadussõnast moodustatud *ne*-verbide tuletustüveks on kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade puhul on nõrgas astmes. Tuletised korreleeruvad omadussõna keskvärdega, mistõttu tuletustüveks on enamasti keskvärde tüvekujuga, kus tüvevokaalid *-a* ja *-u* on sageli asendunud *e*-ga: *halve-ne-ma*, *kuive-ne-ma*, *pakse-ne-ma*, *valje-ne-ma*. Alussõna tüvi ei ole muutunud tuletises *vana-ne-ma*, keskvärdest erinev vokaali- ja astmemuutus on toimunud tuletistes *kitse-ne-ma*, *ahe-ne-ma*. Kolmandavärteline omadussõna on liite ees nõrgenenud teisevärteliseks tuletustüveks: *kergenema*, *kaugenema*, *rohkenema*, *pehmenema*, *kallinema*, *kiirenema*.

Kahesilbilisele nõrga astme vokaaltüvele liitub *-ne* ka arvsõnatüve puhul: *ühinema*, *teisenema*, *kolmenema*, *kahenema*.

Nimisõnast moodustatud *ne*-tuletisi on kahesuguse sõnamalliga. Tuletustüveks võib olla kahesilbiline vokaaltüvi (a) või ühesilbiline konsonanttüvi (b).

- a) häbenema, tuginema, rajanema, janunema, elunema, kujunema, iganema, kivinema, mõranema, killunema, jagunema, põhinema
- b) võlgnema, piirnema, külgnema, järgnema, põlvnema, paiknema, tilknema, tipnema

Liite ees on toimunud vokaalimuutus $a > u$ tuletistes *maju-ne-ma* ja *sõbru-ne-ma*. Siin on võimalik näha tuletustüvena mitmuse tüve.

Ka muutumatul alussõnal põhineva *ne*-verbi tuletustüveks on enamasti esmavärteline kahesilbiline vokaaltüvi (*taganema, vähenema, ülenema, liginema*) või ühesilbiline konsonanttüvi (*eelnema, koosnema*). Alussõna on sageli lühenenud sõnamalliga sobivaks tuletustüveks: *järgi > järg-ne-ma, kaasa > kaas-ne-ma, rikki > rik-ne-ma, hilja > hili-ne-ma*. Teisevärteline vokaaltüvi on tuletustüveks sõnades *loojenema, rutenema, paljunema*.

Verbitüvelised *ne*-tuletised on enamasti moodustatud esmavärtelistest kahesilbilise tüvega verbidest: *olenema, tulenema, sulanema, hävinema, siginema, ununema*. Tüvevokaal on muutunud tuletises *rebenema* (vrd *rebima*). Teisevärteline vokaaltüvi on tuletustüveks sõnas *selginema*, ühesilbiline konsonanttüvi tuletistes *ripnema* ja *seisnema*.

-ne liitub peamiselt lihttüvele. Selle kõrval võib alussõnaks olla *v*-liiteline omadussõna, mis tuletustüvena on kahesilbiline konsonantlõpuline: *tugevnema, teravnema, odavnema, mugavnema, elavnema, lihavnema*. Selle sõnamalliga on registreeritud ka üks tekstituletis.

AK: Krimiletike hakkaski vahepeal liiga *igavnema*.

Ka mõni lihttüveline *ne*-verb korreleerub tähenduselt pigem *ne*-liitelise omadussõnaga kui vormilise alustüvega: *tasanema* (vrd *tasane*), *tõsinema* (vrd *tõsine*), *hägunema* (vrd *hägune*), *kodunema* (vrd *kodune*), *sarnanema* (vrd *sarnane*), *ühinema* (vrd *ühine*).

i-, ki-, gi-, ku- ja gu-tuletised

Põhitüüp: *i*-tuletised

§ 114 *i*-tuletised on tänapäeva keeles ebaproduktiivne tuletustüüp, mille tuletisi on nii verbist kui ka käändsõnast. Tuletised on kahesilbilise tüvega. Kahesilbilisi *i*-tüvelisi verbe on eesti keeles sadu, aga ainult väike osa neist on läbipaistva struktuuriga tuletised, millel on äratuntav alussõna või korrelaatsõna. Verbitüvelised *i*-tuletised väljendavad protsessi kordumist (→ § 85), nad on moodustatud kahesilbilistest tugevneva astmevaheldusega *a*-tüvelistest verbidest, liide on asendanud tüvevokaali (*lükka-ma > lükk-i-ma, sähva-ma > sähv-i-ma*).

kraapima, kompima, lonkima, lahmima, limpsima, sonkima, tonkima, torkima, sorkima, surkima, pötkima, nõökima, toksima, näksima, täksima, müksima, rapsima, klõpsima, kahmima, kohmima, klähvima, nähvima, mässima, kopsima

Tüvi on sageli deskriptiivne. Üksikuid *i*-tuletisi on moodustatud *ga*- või *ka*-liitelistest deskriptiivsetest verbidest, *i*-liide asendab eesoleva liite vokaali.

-ka + -i > -k-i: oh-ka-ma > ohk-i-ma, möö-ga-ma > möög-i-ma

Käändsõnast moodustatud *i*-tuletised on ühesilbilise konsonantlõpulise tuletustüvega muutmisverbid (→ § 68), liide on asendanud tüvevokaali (*selge* > *selg-i-ma*, *poeg* : *poega* > *poeg-i-ma*).

joonima, sõlmima, koorima, juurima, sulgima, nälgima, jälgima, hoolima, soonima, lehtima

Kahesilbilisest esmavätelisest alussõnast on moodustatud *sõdima* (< *sõda*), *kerima* (< *kera*), *kõhima* (< *kõha*). Verbiliide on neiski asendanud tüvevokaali. Kinnistüvelised on *ühtima* (vrd *ühtne*, *ühtlane*), *vettima* (vrd *vesi*).

Alltüüp: *ki-*, *gi-*, *ku-*, *gu-*tuletised

§ 115 *-ki* ja *-gi* on sulandmorfeemid, mis on iseseisvunud *k-i*- või *g-i*-liitliitega tuletatud verbidest (*oh-ka-ma* > *ohk-i-ma*, *möö-ga-ma* > *möög-i-ma*) ja millega on analoogia põhjal moodustatud verbe häälitlust imiteerivatest deskriptiivtüvedest (→ § 78). Tuletustüüp on eba-produktiivne, tuletisi kokku kümme: *puhkima*, *ähkima*, *rõhkima*, *põrkima*, *määgima*. Korrelaatsõna põhjal võib samasse tuletustüüpi lisada *pehkima* (vrd *pehastama*), *kärkima* (vrd *kära*, *käratama*).

Ajaloolistel põhjustel, nimelt vokaalharmoonia kadumisega kaasenud vokaalimuutuste tõttu on *u-* ja *i*-lõpulise tüvega verbid kohati segunenud ega moodusta selgelt teineteisest eristuvaid tuletustüüpe (vrd nt *sähvima* ja *välkuma*, *ühtima* ja *uhtuma*). Nii on ka *ki-* ja *gi-*-liitliste verbide kõrval mõnes analoogiliselt moodustatud sõnas liiteks *-ku* või *-gu*: *haukuma*, *paukuma*, *näuguma*, *tõrkuma* (< *tõre*), *valguma* (< *valama*). Tegelikult moodustavad need viis tuletist liitekujule toetudes *u*-tuletiste, mitte *i*-tuletiste alltüübi.

ata- ja *ahta-*tuletised

Põhitüüp: *ata-*tuletised

§ 116 *ata-*tuletised on kolmesilbilise tüvega sihitud verbid, mille võimalik alussõna on samuti sihitu. Tuletised väljendavad lühiajalist sündmust (→ § 89). Kui tuletisel on alussõna, siis on tuletustüveks esma- või teisevärteline (nõrgaastmeline) verbitüvi, milles liite vokaal on asendanud alussõna vokaali (*liiku-ma* > *liig-ata-ma*, *loksu-ma* > *loks-ata-ma*). Enamik *ata-*tuletisi on alussõnata jälendusverbid (→ § 78), liite ees on deskriptiivtüvi. Osa neist saab liigitada tuletisteks samatüvelise *u-* või *ise-*liitelise korrelaatsõna järgi (vrd *laks-ata-ma* ja *laks-u-ma*, *piiks-ata-ma* ja *piiks-u-ma*, *võp-ata-ma* ja *võpp-u-ma*, *sum-ata-ma* ja *sum-ise-ma*, *vär-ata-ma* ja *vär-ise-ma*).

VERBITÜVELISED: liigatama, seisatama, naeratama, muiatama, kuulatama, neelatama, suigatama, hüüatama, karjatama, jahmatama

VERBITÜVELISED VÕI KORRELAATSÕNAGA: hirnatama, praksatama, kiiksatama, kolksatama, naksatama, piuksatama, haugatama, välgatama, kiljatama, rõhatama, kõhatama, uratama, tümatama, põratama, kolatama

ALUSSÕNATA (DESKRIPTIIVTÜVELISED): prantsatama, jõnksatama, holpsatama, vonksatama, vilksatama, kluugatama, sulpsatama, potsatama

Kui deskriptiivtüve lõpus on konsonantühend, siis korreleerub *ata-*tuletis *u-*liitelisega (*laks-ata-ma* – *laks-u-ma*), kui üksik-konsonant, siis on korreelaadiks *ise-*verb (*sum-ata-ma* – *sum-ise-ma*). Deskriptiivtüveliste verbide puhul on tuletustüüp avatud, sõnamallile toetudes saab *ata-*verbe moodustada igasugusest ühesilbilisest deskriptiivtüvest.

Verbitüvelistes tuletistes on alussõna sageli *a-*tüveline, mispuhul liite vokaal kattub alussõna omaga ja *ata-*tuletis sarnaneb kuju poolest *ta-*tuletisega: *seisma* : *seisa-b* > *seis=a=ta-ma*, *naerma* : *naera-b* > *naer=a=ta-ma*. *ata-*tuletisi eristab *ta-*tuletistest intransitiivsus ja tähendus.

Astmevahelduslike alussõnade korral liitub *-ata* nõrga astme tüvele, seetõttu võib mõne laadivaheldusliku alussõna tuletustüvi lõppeda vokaaliga: *oigama* > *oi-ata-ma*, *hüüdma* > *hüü-ata-ma*, *muiigama* > *mui-ata-ma*.

Alltüüp: *ahta*-tuletised

§ 117 *-ahta* on *ata*-liite stiililiselt markeeritud variant. *ahta*-tuletiste moodustamine on deskriptiivtüveliste *ata*-liiteliste verbide kõrval tuletustüübis üsna vaba, verbitüvelistes tuletistes aga harva kasutatav (*liigahtama*). Rohkem kasutatakse *ahta*-varianti helilise tüvekonsonandiga kombineeritult ja eeskätt esmavähtelistes tuletistes: *särahtama*, *värahtama*, *helahtama*, *kõmahtama*, *urahtama*, *kõlahtama*, *kilahtama*, *kajahtama*, *ümahtama*, *vilahtama*. Võib aga leida ka teisevähtelisi kasutusnäiteid: *kiljahtama*, *karjahtama*, *hirnahtama*.

***ise*-tuletised**

§ 118 Verbiliide *-ise* liitub deskriptiivsele (C)VC-kujulisele tüvele, mitte kunagi lekseemile. Tuletised on kolmesilbilise tüvega esmavähtelised jäljendusverbid (→ § 78). *ise*-tuletised korreleeruvad *in*-liiteliste nimisõnadega ja ositi ka *a(h)ta*-liiteliste verbidega (vrd *vulisema* ja *vulin*, *kõmisesema*, *kõmin* ja *kõmatama*), üksikutel *ise*-liitelistel verbidel on *ata*-tuletise kõrval mõni muu korrelaatverb: *kärisema* (vrd *kärama*), *vurisema* (vrd *vurama*), *kohisema* (vrd *kohama*). Sõnaraamatulekseeme on alla kolmesaja, aga tuletustüüp on põhimõtteliselt avatud. Tuletustüveks sobivad igasugused (C)VC-kombinatsioonid, alguskonsonandi kohal võib olla ka konsonantühend *kl*, *kr*, *pl*, *pr*.

habisema, krabisema, kobisema, podisema, ragisema, praxisema, krigisema, sahisema, vihisema, susisema, plärisema, klirisema, pomisema, urisema, ümisema, tinisema, inisema

***ka*- ja *ga*-tuletised**

§ 119 Verbiliidete *-ka* ja *-ga* abil on moodustatud väike hulk põhiliselt (C)VV-kujulise deskriptiivse tuletustüvega momentaanse tähendusega jäljendusverbe (→ § 78): *oigama*, *möögama*, *ruigama*, *huikama*, *hõikama*. Mõnes tuletustüves on ka tüvekonsonant: *ohkama*, *põrkama*, *pilkama*. Deskriptiivtüvi võib olla leksikaliseerunud hüüdsõnana (nt *oh*, *oi*) või imiteeriva häälightsusena (*möö*), paaril *ka*-tuletisel on samatüveline korrelaat (vrd *põrkama* ja *põruma*, *põrutama*; *pilkama* ja *pila*, *pilama*). Erand selles tuletustüübis on verbist moodustatud kausatiivtuletis *seisma* > *seiskama*. Tuletised on astmevahelduslikud,

mistõttu mõne sõna vormides vahelduvad *-ka* ja *-ga* (*hui-ka-ma* : *hui-ga-ta*), laadivahelduslikes tüvedes on nõrgas astmes liite teisendkuju *-a* (*oh-ka-ma* : *oh-a-ta*, *rui-ga-ma* : *rui-a-ta*).

Liitverbid

§ 120 LIITVERBID on ortograafilised liitsõnad, mille teine vahetu moodustaja (põhiosa) on verb ja mis kirjutatakse kokku kõikides vormides (*hädamaanduma*, *salakuulama*). Selle tunnuse järgi eristuvad nad ühelt poolt ühend- ja väljendverbidest, mis kirjutatakse kokku vaid kesksõnavormides (*silmapaistev*, *allalaetav*, *üleküpsenud*, *lugupeetud*), teiselt poolt liitsõnalise alussõnaga tuletistest (*meeleolu-tse-ma*, *kooskõla-sta-ma*). Kui sellise tuletise kõrval on olemas ka tema alussõna põhiosast tuletatud verb, ei ole alati võimalik eristada komplekstüvelise verbi moodustusviisi: vahetud moodustajad on kas liitüvi ja verbiliide (*alaliik* > *alaliigi-ta-ma*, *heliplaat* > *heliplaadi-sta-ma*) või on tuletatud verbile liidetud täpsustav laiendosa (*liigitama* > *ala+liigitama*, *plaadistama* > *heli+plaadistama*). Alussõnaks sobiva liitnimisõna või liitomadussõna olemasolul on kompleksseid verbe tõlgendatud tuletisena, mitte liitsõnadena (*koolmeister* > *koolmeister-da-ma*, *ajakohane* > *ajakohas-ta-ma*). Samal põhjusel ei ole liitverbina tõlgendatud ka nulltuletisi, nt *auhindama* (< *auhind*), *abielluma* (< *abielu*), *amatöörfilmima* (< *amatöörfilm*). Liitüvelised tuletised on analoogiamalliks liitverbide moodustamisel, liitsõnast tuletatud verbide ja liitverbide piir on kontiinumilaadne (nt tuletis *pantvangistama* on ilmselt mõjutatud nii ajalisel vanema *pantvangi* kui ka verbi *vangistama* olemasolust, kuid samas ka liitverbide kasutuse sagenemisest).

Liitverbid on eesti keeles suhteliselt noor liitsõnarühm. Sõnaraamatuleksemina on kindlaid liitverbe, mida tuletiseks pidada ei saa, registreeritud umbes sada viiskümmend. Enamik selliseid liitverbe on sõnaraamatutes koha leidnud 20. sajandi viimasel veerandil; nt 1976. aasta õigekeelsussõnaraamatus on neid veidi üle neljakümne. Ühiskeelde on neist juurdunud vähesed, ka ilukirjanduses kasutatakse liitverbe harva. Peamiselt on nad kasutusel oskuskeeles, kus neid terminitena ka enim moodustatakse. Tundub siiski, et liitverbid on kasvav ja laieneva kasutusega kompleksõnade tüüp: uusi tekstisidusaid liitverbe võib leida nii ajakirjandusest kui ka interneti suhtlusmeediast.

Liitverbi kõrval on paralleelselt kasutusel liitnimisõna, mille põhi- osaks on teo- või tegijanimetus ja mis on liitverbist algupärasem (*hädamaandumine, salakuulaja*) – enamik liitverbe on sõnaraamatutesse ilmunud hiljem kui nende sünkrooniliselt komplekssemad *mine-*, *us-* või *ja-*tuletised (Vare 2001). Diakroonilisest vaatepunktist on liitverbid enamasti tekkinud tuletatud põhiosaga liitnimisõna reanalüüsil (vrd *häda+maandumine* ja *hädamaandu-mine*). Reanalüüsi tagajärjeks on pöördtuletus (→ § 56) – nimisõnaliite ees olevat kompleksset tüvekuju on hakatud kasutama verbina: *iseteenindus* > *iseteenindama*, *esilinastus* > *esilinastuma*, *jääpurjetamine* > *jääpurjetama*, *iluvõimleja* > *iluvõimlema*. (Vare 1986, 2003). Näiteks lauses *Järgmise, meie neljanda lapsega isapuhkan ka kindlasti moodustatud verb* põhineb keelekasutaja teadmisel, et keeles on paralleelselt kasutusel verbid ja nende *us-*tuletised: *ootama* – *ootus*, *tõestama* – *tõestus*, *kaotama* – *kaotus*, *puhkama* – *puhkus*. Nii näeb keelekasutaja seda paralleelsust ka reeglipäraselt moodustatud liitnimisõnas *isapuhkus* ja pöördmoodustab liitverbi: nagu *puhkus* ja *puhkama*, nii ka *isapuhkus* ja *isapuhkama*. Niisama võimalikud oleksid näiteks ka *suvepuhkus* ja *suvepuhkama*, *talvepuhkus* ja *talvepuhkama*, *õppepuhkus* ja *õppepuhkama*.

See, kas liitverb on lekseemina kinnistunud ja kas sel on olemas kõik paradigmvormid, on suhteline. Uus liitverb esineb tekstis juhu- vormina (nagu eespoolse näite *isapuhkan*) või on moodustatud terminina (nt *siirdistutama*) ja vähesed neist kinnistuvad kogu paradigma ulatuses kasutatavaks lekseemiks. Ka eri muutevormide kasutamises on erinevusi: korpuseainestik osutab, et käändelised liitverbivormid on tavalisemad kui pöördelised, umbisikulised vormid tavalisemad kui isikulised. Käändelistest vormidest on kesksõnad tavalisemad kui tegevusnimed. Sageli on liitüveline kesksõna kasutusel üksnes omadussõnale iseloomulikus süntaktilises positsioonis (*umbetuisanud tee, hästikasvatatud laps, on vastunäidustatud*). Selliseid liitvorme on kirjeldatud liitomadussõnade peatükis (→ § 285) ja neid ei loeta liitverbideks, aga nende analoogial võidakse hakata kasutama ka muid verbivorme.

§ 121 Liitverbi põhiosa võib olla liitverb (*eel+tellima*) või tuletis (*taas+elustama*), samuti võõrverb (*kaas+finantseerima*). Laiendosaks on harilikult piiratud hulk muutumatuid sõnu (*järel+valmima*) või kinnistüvesid (*esi+linastuma*), harvem omadussõna (*kiir+uisutama*)

või nimisõna (*kaitse+pookima*). Muutumatumest sõnadest moodustavad liitverbe sagedamini ajasuhteid väljendavad *taas, eel* ja *järel*, samuti protsessi intensiivsusele viitav *üle*. Laiendosadega *eel* ja *järel* moodustatud lekseemid on sisemise struktuuri põhjal kindlad liit-sõnad. Määrsõnad *taas* ja *üle* esinevad ka sama tähendusega verbifraasides, vrd:

AK: Täna kahtlustatakse, et mõnel autol *kasutatakse taas* sarnaseid süsteeme. Eestis *taaskasutatakse* vaid 5% olmejäätmetest. Tekkis oht, et kütusemahuti *kuumeneb üle*. Mida teha, kui arvuti *ülekuumeneb*?

Laiendosaga *taas* on sõnaraamatulekseeme ligi kolmkümmend, laiendosadega *eel, järel* ja *üle* on igauhega registreeritud kümme-kond liitverbi. Moodustustüüp on avatud, keelekorpustes leidub sõnaraamatulekseemide kõrval rohkesti ka sama laiendosaga liitverbide eri muutevorme (ka pöördvorme).

Määrsõnalise laiendosaga liitverbid

LAIEND-OSA	EKSSi NÄITEID	LISANÄITEID KORPUSTEST
TAAS	taasesitama, taaskäivitama, taasühendama, taaselustama	taaslooma, taasliituma, taasavaldama
EEL	eelsoojendama, eelpingestama, eelidandama, eelregistreerima	eelhindama, eeluurima, eeltäitma, eelretsenseerima
JÄREL	järelküpsema, järelkustutama, järelkuivama, järeltöötleva	järelhooldama, järelhindama, järelkuulama, järelvaatama, järelvalvama, järeltestima
ÜLE	ülehindama, ülerahvastama, üleilmastuma, üleküllastuma	ülearendama, ülehooldama, ülekiitma, ülekuulama, ülekuumenema, ülelaekuma, ülemaksma, üleostma, ülepingutama, ülepaisutama, ülepolitiseerima, ülereageerima, ületootma

Muu mäarsõnalise esiosaga on *tasalülitama* ja põllumajandusterminid *pealtparandama*, *pealtväetama*, *pealtharima*, *vaheltharima*.

Mäarsõnalise laiendosaga liitverbide üheks tekkebaasiks on ühendverbid (Vare 1986). Selges üleminekustaadiumis on *üle*-osaga ühendverbid, mis kindla järjestusega vormides liituvad sageli üheks sõnaks. Analoogia laieneb ka teistele ühend- ja väljendverbidele. Ühendverbi *ma-* ja *da-*tegevusnime sage kokkukirjutamine toimetamata ja mõnevõrra ka toimetatud tekstides võib viidata ühendverbide liitverbideks kujunemise tendentsile või mõjutada keele arengut selles suunas. Ajakirjanduses leidub näiteid vormide *ümberkorraldama*, *ümberehitama*, *läbivaatama* korduva kokkukirjutuse kohta. Toimetamata tekstides on kokkukirjutatud ühendverbivorme tunduvalt rohkem ja nende analoogial võivad liitverbiks muutuda ka väljendverbid (*aru saama*, *täide viima*), mis on mitmeti sarnased. Tendentsi toetab regulaarse kokkukirjutusega kesksõnavormide analoogia.

IM: Vurritamisel polnud *arusaada*, et mesi raskesti välja tuleb. See kooliõpetus õpetab sind *läbilööma* ingliskeelsel turul. Tule suurust võib *ettekujutada* tagaplaanil olevatest puudest. Tulemüür ja korralik arvutiviirus peal, proged ka ära sätitud igasugu saasta mitte *vastuvõtma*. Keegi peaks midagi *ettevõtma*. Olen siin selleks, et *etteöelda* teile, et see maailm pole loodud vaid hallideks argipäevadeks. Vahest on oma unistusi *täideviia* väga raske. Diabeetik peab *ettevaatama*, mida ta endale sisse ajab.

§ 122 Lühi- jm kinnistüvelisi liitverbe on nt *esietendama*, *esietenduma*, *nurisünnitama*, *biolagunema*, *siirdistutama*, *taandarenema*. On korduvaid, sõnaliigiliselt mäarsõnaga või verbiga korreleeruvaid kinnistüvesid, mis liituvad eri verbidele ja on enamasti avatud neologismide moodustamiseks. Järgnevas tabelis on näiteid selliste liitverbide kohta.

Kinnistüvelised liitverbid

ESIOSA	EKSSi näited	LISANÄITEID KORPUSTEST
ALA	alahindama, alakoormama, alarahastama, alaväärtustama, alaarenema, alafinantseerima, alatoitma	alamaksma, alalaekuma, alaravima, alarakendama, alarahastama
SALA	salakaebama, salakuulama, salasepitsema	salamõrvama, salarahastama, salaküttima, salakauplema
SUND	sundvõõrandama, sundasustama, sundhospitaliseerima, sundparteistama	sundteisaldama, sundtoitma, sundsteriliseerima, sundvõtma, sundhaldama, sundkindlustama, sundkiibistama, sundlõpetama, sundlikvideerima
SIHT	sihtfinantseerima	sihtrahastama
RIST	risküsitlema, risttolmlama, risttolmeldama, ristsugutama	riskasutama, ristsubsideerima
AINU	ainuvalitsema	ainukasutama, ainuvastutama, ainuesindama, ainujuhtima, ainukorraldama
KAAS		kaasfinantseerima, kaasrahastama, kaasasutama, kaaskannatama

IM: Üks neist on vana väike supitaldrik, mis sobib ideaalselt *kaas-kannatama* mu pesto-pasta hulluse käes. Eriline tänu Indrikole, kelle *ainukorraldada* oli lippude ja lipualuste transport. AK: Viljandi aknatehas saatis 70 töötajat *sundpuhkama*.

Potentsiaalsete liitverbide eeskujusid kinnistüvelise laiendosaga liitkäändsõnade kujul on sõnastikes rohkesti (*salaharrastus, -kartus, -luure, -mõte -sosing; sundasumine, -ravi, evakueerimine, -peatus, -toomine; ristaretus, -iste, -lainetus, -viide; kaasettekanne, -istuja, omanik, -omand, -teadmine* jne).

Kõige rohkem kinnistüvelisi sõnaraamatulekseeme on esiosaga *ala-*. Sageli on neil kõrval *üle-*alguline liitverb (nt *ala-* ja *ülehindama*). *ala-* kinnistüvega liitverbide suur hulk on võinud soosida *üle-*alguliste ühendverbivormide kiiret liitverbistumist.

Kinnistüvelised liitverbid on sisemise struktuuri järgi kindlad liitsõnad, nendele vastav lahkukirjutatud fraas ei ole võimalik.

§ 123 Omadussõnalise laiendosaga liitverbe on sõnaraamatulekseemidena paarkümmend. Nad korreleeruvad verbifraasiga, mida laiendab viisimäärsõna (*sügavkülmutama*, vrd *sügavalt külmutama*), ja on enamasti moodustatud teatud erialade terminina (Vare 1986, 2001). Korduvad laiendosad on *sügav*, *külm*, *kuum*, *märg*, *kuiv* ja *peen*.

sügavvääta, sügavjahutama, sügavkülmama, kuumtöötlemata, kuumsuitsutama, külmsuitsutama, külmaltsima, märgsoolama, kuivsoolama, peenjahvatama

Üldkeele korpustes leidub siin kasutusnäiteid verbide *sügavkülmutama*, *kuumtöötlemata*, *kuum-* ja *külmsuitsutama* kohta. Muudest omadussõnalise laiendosaga liitverbidest on üldkasutatavad leksikaliseerunud *kuritarvitama* ja uuemates tekstides *väärkohtlema*. Näiteid leidub ka lühitüveliste laiendosade *kiir-*, *kaug-*, *kõrg-* ja *ühis-* kasutuse kohta: *kiirkuivatama*, *kiirkirjutama*, *kiirtöötlemata*, *kiirkülmutama*, *kiirusutama*, *kiirparandama*, *kõrgharima*, *kaugõppima*, *kaugtöötama*, *ühiskasutama*.

IM: Aga positiivselt poolelt on vähemalt ilus ilm, saab pesu *kiirkuivatada*. Ja kahe silma vahele jääb tavaliselt, et need teised ka *kõrgharivad* samal ajal noori. Kui olete otsustanud minna *kaugtöötama* Ameerikasse, siis hea on teada, mis linnad pakuvad selleks kõige hullemaid tingimusi. Need, kes eelistavad kodus *kaugõppida*, ei hõia kriitikasõnu kokku.

§ 124 Nimisõnalise laiendosaga liitverbe on sõnaraamatulekseemidena paarkümmend. Nende laiendosad ei kordu, samuti ei ole moodustusosade vahel selget süntaktilist seost ega liitsõnaga ühtmoodi korreleeruvaid süntaktilisi struktuure. Kõigi nende paralleelina on kasutusel märksa levinumad deverbaalse põhjaga liitnimisõnad (vrd *ravikindlustama* ja *ravikindlustus*), mis viitab viimaste reanalüüsile kui peamisele tekkeviisile. Moodustustüve vorm on sama kui rööpnimisõnas, enamasti nimetav, harvem omastav (*kaitsepookima*, *tiivariipsutama*). Osa neist liitverbidest on moodustatud terminina ja kasutusel ennekõike oskuskeeles, nt *putuktolmlema*, *tuultolmlema*,

loomtolmlema, nõeltöötlemata, raadiopeilima, geenmuundama, fotokopeerima, osa kohta leidub kasutusnäiteid ajakirjanduses.

eelisarendama, ravikindlustama, helisalvestama, videosalvestama, rulluisutama, iluuisutama, iluvõimlema, hädamaanduma, kaitsepookima, tiivariputama

Tekstides leidub näiteid ka selliste nimisõnalise laiendosaga liitverbide kasutusest, mida sõnaraamatutes ei ole, küll aga leiab sealt vastava deverbaalse põhiosaga liitnimisõna. Selliseid tekstiliitsõnu on nt *kaitseüstima, kujundujuma, jääpurjetama, riistvõimlema, vesivõimlema, mägironima, mägimatkama, mäesuusatama, veesuusatama, suusahüppama, automatkama, käsikiimlema, paremusjärjestama, purilendama, eelisarenema, arenguvestlema, videovalvama*.

IM: Mingi probleem pole *automatkata* 1000 km päevas. Kimas vapralt mäest alla ja tahtis kangesti *suusahüppama* minna – ehk lähebki, kui suuremaks kasvab. AK: Kesklinna ei hakata *videovalvama* enne järgmist aastat.

KIRJANDUST VERBIMOODUSTUSE KOHTA

COMRIE, BERNARD 1985. Causative verb formation and other verb-deriving morphology. | KASIK, REET 1991. Derivatiivsetest laenudest. *u*-liitelised verbid eesti ja soome keeles. | KASIK, REET 1995. Verbiderivatsiooni rekursiivsusest eesti keeles. | KASIK, REET 1996. Denominaalsed olemisverbid eesti keeles. | KASIK, REET 1997. Typology of Estonian and Finnish word-formation. The Verb. | KASIK, REET 2001. Analytic causatives in Estonian. | KASIK, REET 2003. Morphology of loan-verbs in the Estonian language. | KASIK, REET 2012a. Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. | KONT, ILSE 1959. Eesti *rd*-liitelistest substantiividest ja nende vahekorra *rda*-liste verbidega. KYTÖMÄKI, LEENA 1990. Nominikantaisten verbijohdosten rakennemalleja. | KYTÖMÄKI, LEENA 1992. Suomen verbiderivaation kuvaaminen 1600-luvulta nykypäiviin. | LAAKSO, JOHANNA 1990. Translatiivinen verbinjohdin NE itämerensuomalaisissa kielissä. | MÄGER, MART 1991. Refleksiivid – sajandi järjepidevus. | PIHLAK, ANTS 1992. *u*-verbid ja enesekohasus eesti keeles. | PÕLMA, VALVE 1967. Onomatopoeetilised verbid eesti kirjakeeles. | RÄTSEP, HUNO 1956. *i*-sufiksiliidest verbidest eesti keeles. | TOMINGAS, SILVA 1987. Verbiliidete positsiooniklassid ja liitekombinatsioonid tuletatud verbides. | VARE, SILVI 1986. Liitverb eesti keeles. | VARE, SILVI 2001. Nihetest eesti liitverbi kasutuses ja struktuuris. | VARE, SILVI 2003. Back-formation of verbs in Estonian. | VARE, SILVI 2005. Eesti keele verbimoodustus: desubstantiivne konversioon. | WIIK, KALEVI 1975. Suomen frekventatiivi ja kontinuaatiivi.

NIMISÕNAMOODUSTUS

MOODUSTUSTÄHENDUSED

Kompleksnimisõnade rühmitamine

§ 125 Kompleksnimisõnad – tuletised ja liitsõnad – võivad tähistada erinevaid mõistekategooriaid: nimetada asju, sündmusi, omadusi ja asjaolusid, seostades neid sõnamoodustusvahendite kaudu teiste mõistekategooriatega. Mõistestruktuuri põhja märgib nimisõnaliide või liitnimisõna põhiosa, mõistestruktuuri tähist tuletise alussõna või liitnimisõna laiendosa. Nimisõna moodustustähendus kujuneb selle järgi, milliseid tähenduskategooriaid need moodustajad esindavad ning milline on põhja ja tähise moodustussuhe. Erinevalt verbiliidetest on enamik nimisõnaliiteid seotud kindla(te) tähenduskategooria(te)ga. Samal ajal on nimisõnatuletuses verbituletusest enam oskuskeele vajadustest lähtuvat teadlikku terminimoodustust, mille puhul alati pole järgitud tüübiomast moodustustähendust. Ka regulaarse moodustustähendusega terminitel on enamasti moodustustähendusest spetsiifilisem leksikaalne tähendus.

Moodustussuhte järgi on nimisõnamoodustust kõiki kolme tüüpi: transponeeriv, mutatiivne ja modifitseeriv (→ § 6). Transponeeriv moodustus rekategoriseerib sündmus- või omadusmõistet tähistava verbi või omadussõna nimisõnaks ja toimub tuletuse kaudu: tuletusliide muudab alussõna sõnaliiki selle tähendust muutmata (*õnnestumine, hajameelsus*). Mutatiivselt moodustatud nimisõna nimetab asjamõistet suhestatuna teise asja või muu mõistekategooria olemiga (*sõnastik, vanur, mõõdik, nokkmüts*). Asjamõiste niisugune moodustamine toimub keeleliselt nii tuletamise kui ka liitmise kaudu ning lubab väljendada mitmesuguseid tähendussuhteid. Modifitseeriv nimisõnamoodustus ei muuda mõistet, vaid tõstab esile mingi kogu mõistekategooriat liigitava tunnuse (*majake, sõbratar*). Asjamõistet võib modifitseerida nii tuletuse kui ka liitmise kaudu: rõhutatavat tunnust märgib liide või liitsõna laiendosa (*lauljanna, naislaulja*).

Moodustustähenduse järgi eristub kõige selgemini kolm produktiivset kompleksnimisõnade rühma: teonimetused, omadusnimetused

ja tegijanimetused. Teo- ja omadusnimetuste tuuma moodustavad transponeerivad tuletised, aga sama või lähedast tähendust saab väljendada ka mutatiivse tuletusega. Tegijanimetused on mutatiivsed tuletised ja liitsõnad.

Teonimetused (→ § 126–128) on nimisõnad, mis tähistavad sündmusi (*vaatamine, sünnitus, pääste, sadu, tulek*). Transponeerivaid teonimetusi moodustatakse vormiliselt deverbaalse tuletuse teel: moodustuspõhjaks on sõnaliiki märkiv nimisõnaliide, tähismoodustajaks (tuletise alussõnaks) verb. Tähismoodustaja võib olla kompleksne (→ § 5), kaasates tähendusstruktuuri ka sündmuse osalisi või asjaolusid (*pildivaatamine, kodusünnitus, vetelpääste, lumesadu, maaletulek*). Teonimetustele on semantiliselt lähedased tegevusala märkivad mutatiivtuletised, mille struktuuris tegevust keeleliselt ei väljendata, kuid tähist märkiv nimisõna on semantilise funktsiooni järgi tegevusobjekt (*autondus, filmindus, tööstus*).

Omadusnimetused (→ § 129–132) on nimisõnad, mis tähistavad omadusmõisteid. Transponeerivate omadusnimetuste moodustuspõhjaks on sõnaliiki märkiv nimisõnaliide, tähismoodustajaks (tuletise alussõnaks) omadussõna või kesksõna (*pikkus, vabadus, südikus, keerulisus, kirglikkus, loovus, loetavus*). Omadusnimetuste rühma kuulub ka nimisõnalise alussõnaga mutatiivtuletisi, milles omadust väljendab moodustuspõhja märkiv nimisõnaliide, alussõnaks olev nimisõna on semantilise funktsiooni järgi omaduse kandja (*tõusiklus, riiklus, kahjurlus*).

Tegijanimetused (→ § 133–142) on tuletatud või liitnimisõnad, mis nimetavad sündmuse primaarset osalist. See on harilikult sündmusega seotud isik, kes võib semantilises plaanis olla tegevuse sooritaja (*ehitaja, põgenik*), protsessi kogeja (*kaotaja, langenu*) või seisundis olija (*seisja, elanik*). Tegijanimetusi moodustatakse kahe tähendusstruktuuri tüübi järgi: ühes on sündmus keeleliselt väljendatud, teises mitte. Reeglipärasel tegijanimetuse tuletamisel märgib moodustuspõhja tegijaliide, tähist tuletuse alussõnaks olev verb. Tähismoodustaja võib olla kompleksne (*vettekukkunu, kodustöötaja, öölendur*). Sama tähendusstruktuuri väljendavad liitsõnad, milles tegijat nimetab liitsõna põhiosa, laiendosaks on sündmusnimetus (*pesunaine, rännumees, laululaps*). Teistsuguse tähendusstruktuuriga tegijanimetused on tuletised ja liitsõnad, milles nii moodustuspõhi kui ka tähis väljendavad sündmuse osalisi, aga sündmus ise jääb keeleliselt märkimata:

moodustuspõhjaks valitud tuletusliide või liitsõna põhiosa märgib tegijat ja tähismoodustaja (tuletise alussõna või liitsõna laiendosa) teist sündmusosalist (tegevusobjekti, tulemust, vahendit või kohta): *seeneline, leibur, linlane, aednik, pallipoiss*.

Muudest sündmusega seotud osalistest ja asjaoludest väljendatakse eesti sõnamoodustussüsteemis tegevuse tulemust, nt *joonistus, toodang, uurimus, keeduvorst* (→ § 143–147); tegevusvahendit, nt *toetus, elatis, võimendi, köidik, kuuldetoru* (→ § 148–152); tegevuskohta, nt *ujula, peidik, elumaja* (→ § 153–155), ja tegevusaega, nt *olevik, sünniaasta* (→ § 156). Tähistamiseks on harilikult sündmus, aga võib olla ka teine sündmusosaline, nii et tähendusstruktuuriga seostuv sündmus on vormiliselt väljendamata: *lindla* ‘koht, kus linnud elavad’, *kohvimasin* ‘vahend, millega tehakse kohvi’, *autorifilm* ‘tulemus, mille loob autor’.

Mutatiivselt moodustatakse ka selliseid asjanimetusi ja rühmanimetusi, kus moodustuspõhja ja tähise vahel ei ole sündmuslikku seost. Niisuguseid kitsamas tähenduses asjanimetusi (→ § 157–170) väljendatakse enamasti liitnimisõnaga, milles põhiosa ja laiendosa vahel võib olla mitut tüüpi tähendussuhteid (*tiibklaver, viiulipoogen, puutüvi, külmkapp, doonorriik, kuldraha, pildiraamat*), aga neid on moodustatud ka mõne liitega (*põlvik, malend, vanur, sõrmus*). Rühmanimetusi (→ § 171–173) väljendatakse produktiivselt nii tuletistega (*nimestik, inimkond*) kui ka liitsõnadega (*margikogu, liivahunnik*).

Eesti sõnamoodustussüsteemis saab esile tõsta ka asjamõiste füüsilist või mentaalset mõõtu (*koerake, pisiasi, suurteos*), sugu (*juuditär, meeskolleege, naisarst*), astmelisust (*algaste, ülikool, peaingel, tippsportlane*), vastandväärtust (*ebaõnn, libaarst*). Selliseid tähendusi hõlmab modifitseeriv nimisõnamoodustus (→ § 174–180). Modifitseerivaid tunnuseid saab nimisõnale lisada tuletusliitega või liitsõna laiendosaga.

Teonimetused

§ 126 TEONIMETUS on asjastatud sündmusnimetus. Teonimetus tähistab sama mõistet kui selle alussõna, aga tal on teistsugune kasutusfunktsioon tekstiloomes. Teonimetusi moodustatakse transponeeriva tuletuse teel, rekategoriseerides sündmusmõistet tähistava verbi nimisõnaks. Liite funktsioon on leksikosüntaktiline: see lubab moodustada sama mõiste tähistamiseks uue sõna, mida saab kasutada teistsugustes süntaktilistes funktsioonides. Eesti keeles on teonimetuste

moodustamiseks kaks paralleelset süsteemi. Teonimetusi tuletatakse produktiivselt *mine*-liitega, selle kõrval on piiratud ulatuses kasutusel ka muud liited: *-us*, *-ng*, *-e*, *-u*, *-k*, *-in*, mille kasutusvõimalused olenevad alussõna struktuurist. Terminitena on üksikuid teonimetusi tuletatud ka omadusnimetuste malli järgi *lus*-liitega: *nõudlus*, *aruandlus*, *seadusandlus*, *ettevõtlus*.

mine-TULETISI: loomine, magamine, tegemine, muutumine, kasvamine, muretsemine, õppimine, murdmine, veenmine, hakkamine, kaklemine

us-TULETISI: muutus, langus, kestus, vaatlus, pingutus, kannatus, laiendus, harrastus, kurvastus, hädaldus, kahetsus, võpatus

ng-TULETISI: puhang, väisang, õping, häving, avang, toiming, murrang, otsing, aisting, õitseng, areng, sööming, jooming, lööming

e-TULETISI: teke, tõrje, toime, luure, käive, surve, lepe, rünne, ränne, tõuge, karje, hõige, tõmme, haare, muie, hüpe

u-TULETISI: pesu, tegu, vedu, kadu, sadu, elu, kulg, kasv, tõus, peks, söim, pelg, nutt, hukk, lend, käsitelu, arutelu, esitelu, eritelu

k-TULETISI: käik, löök, müük, püük, levik, minek, tulek, seisak, loojak, rünnak, rännak, panek, valik, laksak, uinak

in-TULETISI: vulin, kolin, mürin, korin, sahin, sabin, kohin, mühin, susin, sisin, rüsin, ümin, kõmin, inin, pinin

On ka liiteta teonimetusi: verbitüve kasutatakse nimisõnana.

levi, ravi, mõju, kulu, mõrv, tulv, mõõn, streik, matk, lein, sund, sünd, kõnd, külv, usk, reis, müha, koha, kõla, lõõsk

Osa lihttüvelisi teonimetusi korreleerub neist morfoloogiliselt komplekssemate verbidega (vrd *töö* ja *töötama*, *abi* ja *abistama*, *kõne* ja *kõnelema*). Kompleksse teonimetuse semantikat mõjutab selle tuletustüüp (kasutatav liide), süntaktiliste omaduse poolest moodustavad tuletatud ja tuletamata teonimetused sarnase nimisõnarühma (→ § 127).

Moodustustähenduse piires võib eri liidetega tuletatud teonimetustel olla tähenduserinevus. Teonime tähenduse muutumine ja

kitsenemine on leksikaliseerumine (→ § 14). Nähtus puudutab enamasti muid kui *mine*-tuletisi ja on astmeline. Leksikaliseerumisele viitab, kui teonime tähendus erineb samast verbist moodustatud *mine*-tuletise tähendusest. Moodustus võib peegeldada aspektierinevust: *mine*-tuletis viitab harilikult piiritlemata sündmusele, muude liidete tuletised sageli ajaliselt piiritletud sündmusele (vrd *häälitsemine* ja *häälitsus*, *kaklemine* ja *kaklus*, *õppimine* ja *õping*, *toimimine* ja *toiming*, *torkamine* ja *torge*, *tõukamine* ja *tõuge*, *tegemine* ja *tegu*, *sähvamine* ja *sähvak*, *rändamine* ja *rännak*, *värisemine* ja *värin*, *kolisemine* ja *kolin*). Sellist sündmust tajutakse ühekordse ja terviklikuna, sel on algus ja lõpp. Kui tuletisega nimetatud sündmus on piiratud ja sel on lõpp-punkt, saab teonimetusega viidata ka tegevuse tulemusele (→ § 144), nt *lööök* või *häälitsus* on ühekordne löömine või häälitsemine, aga ühtlasi saab neid tõlgendada ka löömise või häälitsemise tulemusena. Sellised sündmust piiritlevad teonimetused esindavad võimalust näha sündmust loetleva olemina, mis lähendab neid teonimetusi füüsilisi jm piiritletud olemeid tähistavatele nimisõnadele ja peegeldub tuletiste kasutuses, nt saab ajaliselt piiratud tähendusega teonimetusi kasutada ka mitmuses (*häälitsused*, *kaklused*, *toimingud* jne). Niisugune teonime tähenduse konkretiseerumine on leksikaliseerumise esimene aste ja sellist kasutust on ka *mine*-tuletistel (Kerge 2001).

AK: Lisaks käivad meil *läbirääkimised* veel ühe projekti üle. Kuid ta ei saa suure koalitsiooni tõttu oma *tegemistes* täiesti vaba olla. Kaebuste kohaselt leidis aset jämedaid *rikkumisi* kümnes jaoskonnas. IM: Gripilaadsed *haigestumised* sagenevad. Meelde tulevad Vapramäel *käimised* ja teised retked. Minu *külmetamised* jäävad noorusaastatesse. *Kukkumised* on mootorrattasõidu lahutamatu osa.

in-liitelised teonimetused kirjeldavad looduslikke helisid (*kärin*, *kahin*, *mürin*, *solin*), mõnikord ka liikumist (*vabin*, *värin*). Nad korreleeruvad vormilt ja tähenduselt deskriptiivsete *ise*-liiteliste jäljendusverbidega (→ § 78).

Teonimetuste kasutuskonteksti kitsenemine on astmeline. Lisaks võimalikule aspektierinevusele on *ng*-, *e*- ja *u*- ja *k*-liiteliste teonimetuste tähendus seotud alusverbi leksikaalse ja/või kontekstuaalse tähendusega ega laiene sama verbi muudele tähendustele. Nimisõnadele vastab mõistetasandil selgemini liigendatud tegelikkus kui verbidele. Regulaarne *mine*- või *us*-tuletus transponeerib nimisõnaks verbiga

tähistatud sündmuse kogu selle mõistemahu ulatuses, *ng-*, *e-*, *u-* ja *k*-liitelised teonimetused aga vaid kindlas kontekstis väljenduva verbi-tähenduse (Kasik 2012b). Näiteks *õping* hõlmab vaid *õppima*-verbi tegevustähendust, mitte aga protsessitähendust 'teada saama', *toime* seostub *toimima*-verbiga tähenduses 'mõjuma', mitte aga tähenduses 'tegutsema', *tõrje* ja *rännak* tähistavad vaid tegevussubjekti teadlikku, eesmärgipärast tegevust, *õitseng* seostub *õitsema*-verbi metafoorse kasutusega jne.

AK: Mõni aeg tagasi seisis nii mu töö kui *õpingud* suuresti raamatulugemises. Jätkatakse ka ülejäänud kümne inimese *otsinguid*. Kuritegeliku raha *pesu* probleem on kogu maailmas üks tähtsamaid. Ravimi *toime* kestab neli tundi. Metsloomade *tõrjeks* ehitati aed. Rõhudes keskkonnaohtlikkusele (nafta *vedu* läbi kesklinna) õnnestus poliitikutel projekt läbi kukutada. Prognoositakse tööpuuduse *kasvu*. Elanikke paneb muretsema mürafooni potentsiaalne *tõus*. Aktsiate *müük* peab olema kooskõlastatud strateegiliste investoritega. Enne lennukile *minekut* näisid loomad loiid ja väsinud. Meil polnud nende teravate *rännakute* pidurdamiseks rohtu. Üks noormees oli sunnitud *rännaku* katkestama paistes jala tõttu.

Samadel verbidel on ka niisuguseid kasutuskontekste, millega nende *ng-*, *e-*, *u-* või *k*-tuletise tähendus ei seostu.

Lapsed *õpivad* üksteiselt igasuguseid rumalusi. Koer *otsib* peremeest. Nafta ja gaas on välja *tõrjunud* kivisöe. Nii ei *toiminud* mõni üksik hullumeelne fanaatik, vaid kümned inimesed. Vihm *pesi* kõik jäljed. Koer *vedas* saba jalge vahele. Ennast ja oma au ei tohi *müüa*. Kogu palk *läheb* toidu peale. Pilved *rändasid* üle taeva.

Mitmetähendusliku verbi erinevaid tähendusi võidakse sõltuvalt tüve sobivusest moodustustüübiga transponeerida nimisõnaks eri liidetega (vrd *lindude ränne* ja *sõdurite rännak*, *püüe leida lahendus* ja *röövloomade püük*, *ravimi toime* ja *politseiniku igapäevased toimingud*). Ka konstruktsioon võib mõjutada liite valikut. Ühend- ja väljendverbe transponeeritakse *e-* ja *u*-liitega hõlpsamini kui üksikverbe.

ettekanne, ülekanne, väljalase, eestkoste, lahtilüke, hukkamõist, vastuvõtt, sõnavõtt, osavõtt, ajaraisk, hüvastijätt

Ka siis, kui sündmusnimetus on liitsõna laiendosaks, eelistatakse *mine*-liitelistele muid (lühemaid) teonimetusi.

kuivatuspaber, arengusuund, kõnnitee, pesupäev, sõiduauto, lennumasin, maksevahend, rüüsteretk, loomusund

Selliseski kontekstis (liitsõna moodustustüvena) on kasutusel *e*- ja *u*-liitelisi teonimetusi, mida leksikaliseerumata tähenduses muidu ei kasutata (Vare 2008).

kinkekaart, hiilgeaeg, mõõteriistad, puhkepäev, kaebekiri, kande-
raam, kõrbehais, hoidekeel, ooteaeg, petukaup

mine-tuletised on nii regulaarsed teonimetused, et neid saab moodustada ka igast potentsiaalsest verbist – uusi kompleksseid sündmusnimetusi võib tekkida otse *mine*-tuletise kujul või ka rööpselt uue verbiga (Vare 1991).

AK: Järsku pingutasite selle *jõulutamisega* pisut üle? Vahepeal sai täis Ivero esimene rendiaasta, kino *ööklubistamisega* pole aga veel algustki tehtud. Selleks ajaks oli selge, et Tartu *volberdamisele* annavad tooni üliõpilaspäevad.

Muude liidetega moodustatakse teonimetusi peamiselt käibivatest verbidest. *us*-, *ng*- ja *e*-liitega teonimetuste moodustamine tekstitudetistena on produktiivne, *u*-liite produktiivsus piirdub nüüdiskeeles vaid neljasilbiliste *le*-liiteliste alusverbidega, *k*-liide on tänapäeva keeles teonimetuste moodustamisel ebaproduktiivne.

AK: Ja üldse, vabandatagu talle osaks saanud *solvuste* pärast. Hoopis raskem on võidelda *moe*, *matkingu* ja maneeriga. Sellises *sätinus* on juba küllalt palju tinglikkust. Kellelgi tuli mõte ristida see hoov Bastioni aiaks ja soov oleks, et see *risting* ka realiseeruks. Ta elas viimati Uppsalas ja on nüüd *puhkel* Rootsi mullas. Sisuküllasemad on kitsama *hölme* ja suurema põhjalikkusega käsiraamatud. Kas Jehoova tunnistajad püüavad ükselt uksele teenistusega *päästet* välja teenida? Ega see ole seotud igasuguse *harrasteluga*. IM: See on minu arust nagu mingi vaimne *hälving*.

§ 127 Teonimetusi moodustatakse ka kompleksse tähisega, kaasates tähendusstruktuuri sündmuse osalist või asjaolu tähistava moodustaja. Vormiliselt kohaneb tähise täpsustav moodustaja liitnimisõna moodustumalliga ja on enamasti nimetavas, omastavas või lühitüveline (→ § 237), mistõttu sama vormimalli järgi moodustatud liitsõnatuletises võib tähise täpsustaval moodustajal olla erinev semantiline funktsioon, nt nimetuses *autovedu* võib *auto* tähistada kas veetavat objekti ('veetakse autosid') või vahendit ('veetakse autodega'), nimetuses *meediarünnak* võib *meedia* viidata kas ründavale subjektile ('meedia ründab'), rünnatavale objektile ('rünnatakse meediat') või kohale ('rünnatakse meedias'). Kohta täpsustav moodustaja võib säilitada ka verbilaiendi vormi (vrd *meresõit* ja *metsaskäik*).

Kompleksse tähisega teonimetusi moodustatakse kõigi transponeerivate liidetega. Kui sündmusel on eri osalisi ja tingimusi, siis on keelekasutaja valik, milline neist inkorporeerida sõna tähendusstruktuuri (vrd *emapuhkus* ja *lapsepuhkus*, *võrguga kalapüük* ja *kalade võrgupüük*). Kõige tavalisem on tegevusobjekti valimine tähise täpsustavaks moodustajaks. Tegevussubjekti väljendava moodustaja saab inkorporeerida teonimetusse, kui tähistatakse ajaliselt piiratud sündmust, *mine*-tuletise subjektlaiend vormistatakse täiendina (vrd *lapsenutt*, aga *lapse nutmine*; *päikeseloojang*, aga *päikese loojumine*). Tähise täpsustav moodustaja võib funktsiooni järgi olla ka tegevuse vahend, koht, aeg, viis või põhjus.

TEGEVUSSUBJEKT: emapuhkus, lapsenutt, linnulaul, inimelu, sääsepirin, lumesadu, tuuletõmbus, palgatõus, päikeseloojang, kuupaiste, südametukse, gaasileke, riigihange, rühmapüük

TEGEVUSOBJEKT: kalapüük, rahapesu, viljalõikus, maadevallutus, tootekujundus, taustauuring, piletimüük, enesekaitse, tervishoid, kettaheide, mõistmispüüe, liikluskorraldus, toiduvalmistamine, moosikeetmine, majahitus, peedikasvatus, seadusloome, õlletegu, võiduloetus, abiellumisunistus

VAHEND: võrgupüük, masinlüps, riistvõimlemine, tuultollemine, nõeltöötlus, gaasiküte, autovedu, bussireis, suusahüpe

KOHT: meresõit, järvepüük, turumüük, jääpurjetamine, metsaskäik, õuesõpe, maaletulek, kojumine, vettühpe, paigalnihkumine, peastarvutus

AEG: kevadpüük, sügisjooks, talvepuhkus, suvekohtumine, öövalve, järelkuulamine

VIIIS: kiirpuhastus, sügavküünd, madallend, külmsuitsutamine, kuivsoolamine, ühiskasutus, salakuulamine, riskküsitlus, peata-olek, otseülekanne, tervikkäsitlus, hulgemüük, vastuluure, salaluure, väärtegu

PÕHJUS: hädamaandumine, kaitsepookimine, prooviostmine, sundmüük, hooldusravi, arenguveustus, lapsepuhkus

Kompleksse tähisega teonimetuste tuletamine on produktiivne.

AK: Väikese Markuse vene aktsendiga *lapselalin* on muretu. Muutume järjest efektiivsemaks ega saa lubada endale *kvaliteedilangust*. Eesti esimene *maksasiirdus* seisab sobiva doonori leidmise taga. Ühendriikide sõjaväel seisavad ees suured *eelarvekärped*. Analüüsi kiiruskaamerate tuvastatud *liiklusrikkumisi*. Kompanii ei piirdu vaid *meediarünnakuga*. Teleseriaalis käib ju kõik stseenide *purkivõtmisena*. Kaubandusketi *börsileminekust* vabanenud miljarditele jõudis ajakirjandus jälile alles aasta eest. Just nii näen ma tagantjärele oma *haiglaskäiku* lapsega.

Sama tähendusstruktuuri tüüpi esindavad ka liitsõnad, milles moodustuspõhja märgib tuletamata teonimetus (*mehetöö, põllutöö, kirvetöö, koostöö, arstiabi, eneseabi, kiirabi, mobiilikõne, kaugekõne, enesekriitika*).

Märkus. Vormi järgi liitsõnatuletiseks liigituvaid üksusi on kaht tüüpi tähendusstruktuuriga: ühel juhul on liite ees kahest moodustajast koosnev komplekstähis, teisel juhul aga lihttähis – ühend- või väljendverbiga tähistatud tervikmõiste (*silma paistma, käega lööma* jm). Lihttähisega on nt *käegalöömine, silmapaistmine, teadaanne, lüüasaamine, pahakspanu, omaksvõtt, kokkukukkumine, läbivõtmine, ülekanne*. Väljendverbi laiendosa vorm teonimetuses ei muutu.

§ 128 Semantiliselt on teonimetustele lähedased TEGEVUSALA tähistavad *ndus*-tuletised, kuid need on moodustatud teistsuguse tähendusstruktuuri tüübi järgi. Need on mutatiivsed tuletised, mille tähendusstruktuuriga seostuv sündmus on vormiliselt väljendamata. Struktuurilt on need denominaalsed teonimetused. Tegevuse tähendust kannab tuletusliide, alussõnaks on tegevusobjekti (*rahandus*,

missindus) või tegija (*kokandus*, *giidindus*) funktsioonis nimisõna: *rahandus* on 'rahaga tegelemine', *giidindus* on 'giidina tegutsemine'. Liite kuju viitab diakroonilisele seosele *nda*-liitelistest verbidest tuletatud *us*-liiteliste teonimetustega, aga *nda*-liitelist verbi kasutusel ei ole, vrd *kavandama* > *kavand-us*, aga *laev* > *laeva-ndus*; potentsiaalselt võimalikku *laevandama*-verbi ei kasutata. Ka siis, kui kompleksse lekseemi kuju lubab tõlgendada moodustustähendust kaheti, ei mõjuta see oluliselt sõna kasutusfunktsiooni.

AK: Seitse aastat saateid teinud Owe on *hommikukavanduse* alal ülikogenud tegija.

Otse seose puudumise tõttu kindla sündmusega on *ndus*-tuletiste tähendusväli deverbaalsete teonimetuste tähendusest abstraktsem, hõlmates mitmesuguseid tegijaga või tegevusobjektiga seotud tegevusi.

pangandus, rahandus, metsandus, autondus, fotondus, kaubandus, aiandus, orjandus, kalandus, mäendus, veondus, kalandus, postindus, ärindus, lennundus, põllundus

Semantikalt sobivast alussõnast saab hõlpsasti moodustada sedalaadi tekstituletisi (vt ka Mund 2005).

AK: Riik on pööranud suurt tähelepanu *perearstindusele*. Eestis ei lähe *missindus* enam hästi peale. Siit saaksid *giidindusest* huvitatud vajalikku teavet. Just au, tarkus ja isikuvabadus on need alustalad, millele *ülikoolindus* on alati toetunud. Sanitaarinspektorid aga vaatavad *putkandusest* mööda või läbi. Kogu Eesti *mobiilinduses* ei olnud lõppev aasta sugugi nii edukas.

Avaramalt tegevusalale, mitte konkreetsele sündmusele viitab ka väike hulk *lus*-liitelisi teonimetusi: *aruandlus*, *seadusandlus*, *ettevõtlus*, *nõudlus*, *korilus*.

Omadusnimetused

§ 129 OMADUSNIMETUSED on nimisõnad, mis nimetavad omadusi ja nähtusi. Tüüpiline omadusnimetus tähistab sama mõistet kui selle alussõna, aga tal on teistsugune kasutusfunktsioon tekstiloomes.

Selliseid omadusnimetusi moodustatakse regulaarselt transponeeriva tuletusega, rekategoriseerides omadusmõistet tähistava omadusõna nimisõnaks. Liite funktsioon on leksikosüntaktiline: see lubab moodustada sama mõiste tähistamiseks uue sõna, mida saab kasutada teistsugustes süntaktilistes funktsioonides. Alussõna leksikaalsest tähendusest olenevalt võib omadusnimetus tähistada nii füüsiliselt tajutavaid (nt *kandilisus*, *pikkus*) kui ka hinnangulisi omadusi (*olulisus*, *rikkus*) või abstraktseid nähtusi (*tegelikkus*, *võrdsus*). Omadusnimetusi moodustatakse *us*-liitega, mis fonoloogilistel põhjustel (vokaali järel) võib esineda kujul *-dus*, *-sus*.

tarkus, priius, selgus, truudus, visadus, kirjusus, tublidus, madalus, tugevus, ausus, sarnasus, võrdsus, hinnalisus, muutlikkus, tegelikkus, kartlikkus, kartmatus, tähelepanematus, andekus, sõjakus, hooletus, õnnetus, paljulapselisus, õhinapõhisus, venekeelsus, sinisilmsus, külmakindlus, lasterikkus, vigaderohkus, fantaasiavaesus, ootusärevus

Omadusnimetusi tuletatakse ka omadustähendusega *v*- ja *tav*-kesksõnadest (→ § 245).

kuuluvus, sõltuvus, sobivus, veetlevus, olenevus, hoolitsevus, loetavus, nähtavus, sõidetavus, usutavus, küsitavus, saadavus, lahendatavus, saavutatavus

Selge tegevustähendusega kesksõnast (vrd *metsa eksiv marjuline*, *linnas seiklev laps*, *ootamatult kohatav sugulane*) omadusnimetust moodustada ei saa. Kuigi ka *nud*- ja *tud*-kesksõnad võivad tähistada omadust (→ § 245), seob neis väljenduv ajakategooria neid *v*- ja *tav*-kesksõnadest selgemalt sündmustähendusega, mistõttu *tud*-kesksõnast moodustatud *us*-tuletised (*haritus*, *treenitus*) ja *nud*-kesksõnadega korreleeruvad *mus*-tuletised (*väsimus*, *kogemus*) on tõlgendatavad sündmuse tulemust kirjeldava seisundina (→ § 146).

Omadusnimetuste tuletamine on tekstiliselt produktiivne.

AK: Ta võrdleb kahe iseseisvusperioodi ehituslikke suundumusi: Pätsi aja *ausus* ja *jõukus*, nüüdisaja *efektsus* ja *trendikus*. Suurim küsimärk on Inkoos *laevatatavus*. Netikeskkonnas leviv *madalalaubalisus* ja *edevus* on ärritavad. Teatav *toorus* või *metsikus*, keeleline *loomalikkus* on autorile omane. Ja nii õigustataksegi oma

saamameheliikkust sofistikaga, et vabadus ja võrdsus ei käi kokku. Luules annab teatud määral tooni *päevikulikkus*. Oma stiilipuhtas *christie'likkuses* on see ju lausa lõbus. Tema sisetundest johtuv stiilne ja mõnus *mozartlikkus* oli pisut nagu üllatuski.

§ 130 Erinevalt teonimetustest on omadusnimetuste moodustamisel semantilisi piiranguid. Üldkeeles ei moodustata omadusnimetusi järgarvudest (*teine, kolmas*) ega omadussõna ülivõrdest (*suurim, õnnelikem*), aga oskuskeeles võib ka selliseid omadusi nimetada nähtusena.

TK: *Kolmasus* on loome, mentaalne, asetab *esmasuse* suhtesse *teisusega*. Jumal, kes on ise absoluutne *suurimus*, on valgus.

Omadusnimetusi ei tuletata harilikult modifitseeritud tähendusega omadussõnadest (*armsake, pruunikas, mustjas, pikaldane*), samuti on marginaalne nende moodustamine mõõtu, määra, aega, kohta, materjali jms tähistavatest komplekssetest omadussõnadest, mis kirjeldavad omadusi absoluutsena või ajalis-ruumilise suhte alusel (*usjas, munajas, aastane, eilne, eelmine, pealmine, ülemine, nädalapikkune, mäekõrgune, kuldne*). See piirang pole keeleline, vaid kognitiivne. Keeleomast konstruktsiooni võib loovalt sisustada: kui omadust saab kujutada selle kandjast abstraherituna, võib sobivas kontekstis moodustada nimisõna.

AK: Ega *pikemus* ja võõrsõna siin midagi ei paku. Asjur on muidugi lühem, aga mis see *lühemus* kaalub. *33-aastasus* pidi ohtlik aeg olema. IM: Jogurti loomulik *hapukus* võimaldab seda kasutada salatikastmena. See etno seal ei ole oluline, *villasus* on tähtis. No mida luksust see *kolmetoalisus* tähendab inimesele, kes peab jagama kahe inimesega kööki, esikut ja vannituba.

Tähendusstruktuur ja vormimall ei pruugi alati kattuda. Kui transponeeritavat omadust tähistab *lane*-liiteline omadussõna, sunnib vormimall tähismoodustajat lühendama ja sellised tuletised sarnanevad struktuurilt lihttüvest tuletatud *lus*-liiteliste omadusnimetustega (→ § 132): *õiglus* (vrd *õiglane*), *aeglus* (vrd *aeglane*) *täidlus* (vrd *täidlane*), *väiklus* (vrd *väiklane*), *ühtlus* (vrd *ühtlane*). Sama vormimalli võib näha leksikaliseerunud tähendusega omadusnimetuses *äärmus* (vrd *äärmine*).

Tähismõiste võib väljendada omadust huljana (*paljus, paljusus, vähesus, rohkus*), sel juhul on alussõnaks määrsõna või on moodustusviis kaheti tõlgendatav (*vähe > vähe-sus* või *vähene > vähes-us*).

§ 131 Omadused, mis iseloomustavad sündmusi (*kiire liikumine, sage esinemine, vaba valik, kindel tahe* jt), võivad nimisõnaks transponeerimisel kaasata tähendusstruktuuri ka omaduse kandjaks oleva sündmuse. Vormiliselt märgitakse sellist sündmust teonimetusega (*liikumine on kiire > liikumiskiirus, valik on vaba > valikuvabadus, suhtlemine on raske > suhtlemisraskus*).

levimiskiirus, pöörlemiskiirus, reageerimiskiirus, sõidukiirus, voolukiirus, esinemiskindlus, mängukindlus, kaotusekibedus, kasutamiskergus, kasvatusraskus, kasvuraskus, kohanemisraskus, õpiraskus, esinemissagedus, ilmumissagedus, hingamissagedus, võnkesagedus, käitumisvabadus, liikumisvabadus, loomevabadus, loominguvabadus, valikuvabadus

Sündmusnimetused omakorda kaasavad tähendusstruktuuri sündmuse osalisi (→ § 127). Väljendusökoonoomia tõttu võib sellises omadusnimetuses sündmus jääda vormiliselt väljendamata (*allkirjaandmisõigus > allkirjaõigus, sõnakasutusvabadus > sõnavabadus*).

allkirjaõigus, hääleõigus, pulsisagedus, helisagedus, sõnavabadus, kombevabadus, koosolekuvabadus

Ka niisugused abstraktse asjamõistena leksikaliseerunud terminid nagu *autoriõigus, isikuvabadus, kodanikuvabadus* jt sisaldavad endas implitsiitselt tegutsemise tähendust. Kui omadus ei seostu sündmusega, siis omaduse kandjaks olevat isiku- või asjakategooria mõistet omadusnimetusesse ei inkorporeerita, tekstimoodustuses vormistatakse see harilikult täiendina (*vrđ vang on vaba > vangi vabadus, tee on sile > tee siledus*).

Sündmusseosega omadusnimetuste moodustamine on tekstiliselt produktiivne.

AK: Eesti on *majandus-, eneseväljendus- ja internetivabaduse* poolest maailma enim arenenud riike. Kelami *mõtteselgus* ja *väljendus-selgus* on perfektsed. Politseinikul on alati *kaalutusõigus*. Tänavate

parandamiskiirus võib muutuda vastupidiseks enamiku autojuhtide soovidega. Logopeed ennetab *lugemis- ja kirjutamiskursi*.

§ 132 Omadusnimetusi moodustatakse ka mutatiivse tuletusega, nimetades omadust selle kandja kaudu. Omadust väljendab moodustuspõhja märkiv nimisõnaliide, alussõnaks on isikuviiteline või sellisena tõlgendatav nimisõna, mis on semantilise funktsiooni järgi OMADUSE KANDJA. Selliseid omadusnimetusi moodustatakse *lus*-liitega.

juutus, skautlus, riiklus, šeflus, nimekaimlus, munklus, paavstlus, autorlus, hulkurlus, eraklus, looderlus, tõusiklus, ketserlus, sangarlus, kahjurlus, piraatlus, doonorlus, hõimlus, eestlus, sugulus

Vormimall võib sundida tähismoodustajat lühendama; osa *lus*-tuletisi seostub tähenduselt tuletise vormilisest alussõnast moodustatud *lane*-liitelise isikunimetusega (vrd *eestlane* ja *eestlus*, *sugulane* ja *sugulus*, *tagurlane* ja *tagurlus*, *luterlane* ja *luterlus* jt).

lus-tuletised ja hinnangulisi omadusi nimetavad *us*-tuletised kuuluvad erinevast tähendusstruktuurist hoolimata ühte ja samasse mõisterühma, tähistades abstraktseid nähtusi (vrd *tõusiklus* ja *tõusikkus*, *eraklus* ja *eraklikkus*, *reeturlus* ja *reeturlikkus*, *riiklus* ja *riiklikkus*). Vormianaloogia põhjal on ka verbitüveliste *lik*-omadussõnade *us*-tuletiste kõrval kasutusel samatüvelisi *lus*-tuletisi. Osa neist on tõlgendatavad omadusnimetustena: *tahtlus* (vrd *tahtlikkus*), *tootlus* (vrd *tootlikkus*), osa aga tegevusala nimetustena: *nõudlus*, *ettevõtlus*, *seadusandlus*, *aruandlus* (→ § 128). Ka nimisõnalise alussõna leksi-kaalne tähendus võib seostada *lus*-tuletise tähenduse kaudselt tegevusega, kui tuletisega nimetatav omadus ilmneb omaduse kandja tegevuse kaudu (*skautlus*, *sangarlus*).

lus-liiteliste omadusnimetuste moodustamine tekstituletistena on produktiivne.

AK: See on üldlevinud ja sellega võitlemine on paras *donkihhotlus*. Tippkollektiivides sellist *mõlaklust* ei kohta. IM: Miks *roolijoomarlus* Lõuna-Eestis kõige suurem probleem on? *Kavalantslus* ja *rehepaplus* on ellujäämiseks vajalik olnud. Sansa lugu on lootusetu *tütarlapslus*. Meie tee on professionaalne *amatöörlus*. *Kaskadöörlus* on neis filmides klass omaette. *Parasiitlus* on saamahimu üks väljendusvorme. Suurepärase *fänlus*: Inglismaa ja Rootsi.

Nimisõnast on omadusnimetusi moodustatud ka *us-/dus-/sus*-liitega, aga see tuletusmall on ebaproduktiivne: *emadus, isadus, osadus, sigadus, vanemus, sõprus, orjus, naabrus*. Mõnikord on paralleelselt kasutusel mõlema liitega tuletis (*autorlus* ja *autorsus*). Eritähendusega oskussõnu, mis moodustustähenduse järgi on omadusnimetused, on tuletatud ka muude sõnaliikide alusel (*kõiksus, mitmus, ainsus, kolmainsus, isedus*).

Tegjanimetused

§ 133 TEGJANIMETUS nimetab tähendusstruktuuri komponendiks oleva sündmuse keskset osalist: tegevuse sooritajat, protsessi kogejat või seisundis olijat. Tegjanimetusi moodustatakse kahe tähendusstruktuuri tüübi järgi, ühes on sündmus keeleliselt väljendatud, teises mitte. Kumbagi tähendusstruktuuri saab tähistada nii tuletiste kui ka liitsõnadega. Deverbaalses tuletises väljendab moodustuspõhja märkiv liide tegijat, alussõnaks olev verb sündmust (*laulja, lendur, elanik*). Liitsõnas nimetab tegijat põhiosa, sündmust laiendosa (*pesunaine, rännumees*). Tegjanimetuse võimalus sõltub sündmuse olemusest. Tegijat ei ole nt ilmastikunähtustel (*sadama, sulama, hämarduma*), isikuseoseta protsessidel ja seisunditel (*toimuma, leiduma, lõppema, seisnema, krudisema*), harilikult ka sündmustähenduseta modaalverbidel (*võima, pidama, tohtima*). Siiski ei ole sellised piirangud absoluutsed, produktiivset moodustustüüpi saab loovalt kasutada, nt moodustades tegjanimete tegevusena mõtestatud modaalverbist või metafoorsena kasutatud ilmastikuverbist.

IM: Mis *võija* või *tohtija* mina siin olen! Ei salli külalisi, eriti ootamatuid *sissesadajaid*.

Deverbaalse tegjanimetuse referendiks on sündmust väljendava verbi tegevussubjekt, mis prototüüpselt tähistab isikut, aga võib olla ka muu elusolend või institutsioon või sellisena tõlgendatav sündmusosaline (*roomaja, näriline, sõudur, ujur, röövloom, roniroos*).

AK: Krokodill on maailma kõige tugevam *hammustaja*. Igast koerast võib saada *murdja*. Eesti on konkurentsivõime edetabelis suurim *kukkuja*. Ida-Virumaa ettevõtted on suurimad Eestimaa *saastajad*.

Kõige suurem elektri hinna *tõstja* on olnud just maksuosa selles. TK: *Mäletsejad* on niisugused sõralised, kelle magu koosneb 3–4 osast.

Märkus. Süntaktilise funktsiooni järgi on ka isikuseoseta protsessiverbidest moodustatud *nu*-tuletiste referendiks sündmust väljendava verbi subjekt (*juhtunu, toimunu, lõppenu, sulanu* jts), aga alussõna semantikast tulenevalt ei saa neid tõlgendada tegijanimetusena, vaid tulemusnimetusena (→ § 145).

Teise suure rühma moodustavad tegijanimetused, milles sündmus on keeleliselt väljendamatana. Moodustuspõhja märkiv tuletusliide või liitsõna põhiosa nimetab tegijat, tähismoodustaja (tuletise alussõna või liitsõna laiendosa) väljendab mingit teist sündmusega seotud tähenduskategooriat: tegevusobjekti (*seeneline, pallipoiss*), -vahendit (*rattur, adramees*) või -kohta (*linlane, turunaine*).

Märkus. Kui sündmus on keeleliselt väljendamatana, siis on piir tegijanimetuste ja asjanimetuste (→ § 157) vahel kontiinumilaadne. Kattuva piirkonna moodustavad koha- ja ajatähisega kompleksed nimetused. Siinses käsitluses on lähtutud moodustuspõhja kategoriaalsest tähendusest. Kui sündmus on keeleliselt väljendamatana, aga moodustuspõhja märkiv liide või lekseem viitab inimesele (teadlikule tegijale), on koha- ja ajasuhet väljendavad tuletised ja liitsõnad liigitatud tegijanimetusteks (*mägilane, linnamees, suvetüdruk*). Kui moodustuspõhjaks on muud elusolendit või asja tähistav sõna, siis ei ole see kategoriseeritud tegijaks ja suhet ei ole tõlgendatud sündmuslikuna (*metsloom, põllulill, suvekleit*).

Sündmustähistajaga tegijanimetused

§ 134 Tegijanimetustest, milles sündmus on keeleliselt väljendatud, moodustavad suurima rühma deverbaalsed TULETISED, milles tuletusliide viitab tegijale (enamasti isikule), alussõnaks on sündmust märkiv verb. Selliseid tegijanimetusi tuletatakse verbidest produktiivselt *ja*- ja *nu*-liitega, mõnevõrra on selles tähenduses ka *ur*-tuletisi. Üksikuid tegijanimetusi (sageli spetsiifilise leksikaalse tähendusega) on moodustatud muude liidetega: *ar*-liitega (*mõrvar, räppar, surfar, turvar*), *nik*-liitega (*elanik, omanik, asunik*), *ik*-/*dik*-liitega (*jooksik, põgenik, hälvik, tõusik, imik, joodik, söödik*), *lane*-liitega (*kosilane, tegelane, õpilane, teadlane, õpetlane, korilane*), *line*-liitega (*näriline*), *kas*-liitega (*asukas*).

ja-TULETISI: sööja, avaja, kasvataja, hilineja, õppija, ootaja, tegija, mureteja, vaatleja, kavandaja, murdja, saatja, organiseerija, ülevaataja, väljarändaja, ettekandja, osavõtja

nu-TULETISI: langenu, kogenu, eksinu, lõpetanu, koolnu, uppunu, surnu, saabunu, kadunu, lahkunu, hukkunu, kannatanu, edasi jõudnu, allakirjutanu, äraeksinu, pihtasaanu, sissesõitnu

ur-TULETISI: laskur, leidur, rändur, mängur, kaevur, õppur, valvur, lendur, hulkur

ja- ja *nu*-tuletiste moodustustähendust mõjutab sündmusega seostuv ajakategooria. *nu*-tuletised väljendavad isikut vaatlushetkeks lõppenud sündmuse järgi, *ja*-tuletised viitavad geneerilisele või parajasti toimuvale sündmusele. Tuletised võivad saada moodustustähendusest täpsema leksikaalse tähenduse, aga see ei takista nende kasutamist regulaarses moodustustähenduses.

nu-tuletiste hulgas on vähe leksikaliseerunud tuletisi (*kadunu*, *lahkunu*, *langenu*), enamasti on tegemist tekstisidusa tuletisega, mille kasutuse on motiveerinud eelnevas tekstis esinev verb või deverbaal.

AK: Üks laskuja kukkus ja kaaslased kandsid *kukkunu*, kes kaotas meelemärguse, lähedalolevasse tallu. Üldjuhul on tegu kergemat sorti lugemisega, mis ei nõua liigset süvenemist ega jäta *lugenule* eriti sügavat muljet. Pärast mängu magasime paar tundi, siis lausus keegi *ärغانu*, et poisid, teeme terava jaotuse. Loks kolhoosi teemalisel peol oli üle 130 *osalenu*. IM: Saadame KALA-mängu kasutusjuhendi ja palume juba *mänginutel* vastata siin kiiresti mõnele küsimusele.

ja-tuletiste hulgas on nii leksikaalselt kinnistunud kui ka tekstisidusaid nimetusi. Leksikaalselt kinnistunud on (regulaarse moodustustähenduse kõrval) elukutset või muud püsisuhet väljendavad *ja*-tuletised (Kerge 1996).

ehitaja, õmbleja, õpetaja, ettekandja, varustaja, lavastaja, luuletaja, tõstja, toimetaja, leiutaja, kirjastaja, koristaja, kütja, laulja, maadleja, põetaja, kasvataja, asendaja, lihviija, krohvija

Geneerilise sündmustähendusega seotud *ja*-tuletised võivad iseloomustada situatsiooniosalise habituaalset seisundit, mis võimaldab

kasutada neid lauses nimisõna iseloomustava täiendina: *haukuja koer, muneja kana, kädistaja harakas*.

IM: Eestlased on *lugeja* rahvas. Meie rahvas on igal ajal üks *laulja* rahvas olnud. Nii, *ootaja* mees – oledki mind leidnud. *Töökäija* naine on kui sootu tööloom. Ma saan aru, et sul on selline eriline *viriseja* laps. Hernes va *ronija* taim tahab tuge.

Sarnaselt *mine*-tuletusega on *ja*-tuletiste moodustamine sedavõrd grammatiline, et allsõnadeks võivad peale sõnaraamatulekseemide olla ka potentsiaalsed verbid, sõltumata sellest, kas neist verbivorme kasutatakse või ei (Vare 1991).

AK: Emajõkke hüpanud *volberdaja* pääses sõbra abiga. Ma ei ole *sõbrannataja* tüüp. IM: Eelmine aasta olime suhteliselt harva *grillitajad*. Ma ise olen krooniline *varaneja*, nii et hilinejad käivad eriti närvidele. Nõukogude Liidu kokkukukkumine taaselustas Siberi šamanismi ning ärkasid šamaanid Mongoolias ja *šamaanitsejad* mitmel pool Ida-Euroopas.

ur-liitelisi deverbaalseid tegijanimetusi kasutatakse eeskätt elukutse või muu püsisuhte väljendamiseks. See leksikaalne lisatähendus on *ur*-tuletiste tegijatähendusega nii tihedalt seotud, et on saanud moodustustähenduse osaks: ka tekstituletisena moodustatud *ur*-liiteline tegijanimetus viitab tähisalaga püsivalt tegelejale, sh teatud ameti pidajale.

IK: *Jooksurid* tegid teed. AMETIJUHENDIST: Vedurijuhil, kaubavaguni *saaturil* ja teistel rongi teenindavatel isikutel tuleb piirivalvepunkti ametnikule esitada marsruudileht.

§ 135 Tegijanimetusi moodustatakse ka kompleksse tähismoodustajaga, kaasates tähendusstruktuuri teise sündmusosalise või asjaolu. Komplekstähisega *nu*-tuletiste moodustamine on marginaalne ja hõlmab peamiselt kohta või aega märkivaid tähenduskomponente (*küllatulnu, vettekukkunu, kooliskäinu, vastsündinu, varemolnu*), *ja*-liitega on liitsõnatuletus avatud, eriti tegevusobjekti inkorporeerimine. Kompleksse tähisega *ja*-tuletisi kasutatakse nii moodustustähenduses kui ka leksikaalses (elukutse) tähenduses. Nagu teonimetuste puhul, nii ka kompleksse tähisega tegijanimetuses kohaneb

tähise täpsustav moodustaja vormilt liitnimisõna moodustusmalliga ja on enamasti nimetavas või omastavas käändes või lühitüveline (→ § 237). Kohta täpsustav moodustaja võib säilitada verbilaiendi vormi (vrd *kooliõpetaja* ja *kodustöötaja*). Tähise täpsustav moodustaja võib funktsiooni järgi olla tegevuse objekt, koht, viis, vahend, aeg või põhjus.

TEGEVUSOBJEKT: tööotsija, lapsehoidja, medalisaaja, orjapidaja, suhtekorraldaja, kursusejuhendaja, rahvaesindaja, mainekujundaja, linakasvatataja, kinoküllastaja, kõrgushüppaja, liikluskorraldaja, riigikukutaja, moosikeetja, veinivalmistaja, majaehitaja

KOHT: kirikuõpetaja, lasteaiakasvatataja, murdmaasuusataja, mägiironija, vettehüppaja, jääpurjetaja, koduõpetaja, teatrilavastaja, siinikirjutaja, eeskõneleja, turumüüja, trekisõitja, maaletooja, toasistuja, kodustöötaja, väljasolija

VIIS: teisitimõtleja, vabamõtleja, otseütleja, selgeltnägija, kaugõppija, jalakäija, püstiseisja, rinnuliujuja, kiirkirjutaja, salakuulaja

VAHEND: masinakirjutaja, kepikõndija, hirmuvalitseja, klaverisaatja, bussisõitja, masinõmbleja, nukunäitleja, teivashüppaja, suusahüppaja, käsiladuja

AEG: pühapäevasuusataja, talisupleja, suvepuhkaja, eelkäija, järelkuulaja

PÕHJUS: huvireisija, lõbusõitja, usumäratseja, proovireisija, sundvõõrandaja

Konstruksiooni analoogia lubab moodustada komplekstähisega tegijanimetusi ka teiste tegijaliidetega, aga selline moodustus ei ole regulaarne: *sõekaevur*, *maailmarändur*, *ööhulkur*, *öölendur*, *piirivalvur*, *majaomanik*, *linnaelanik*.

AK: Piirkonnas pole palju suuri *gaasikauplejaid*, kes jaksaks osta suure tankeritäie. Sotsiaalmaksu poolitamine *tööandja* ja *töövõtja* vahel on mõeldamatu. *Maijooksjate* arv on aasta-aastalt kasvanud. *Roolijoodikute* osatähtsus väheneb.

§ 136 Tegijanimetused on ka LIITSÕNAD, mille põhiosa tähistab tegijat (harilikult isikut), laiendosa sündmust. Sellistel liitsõnadel on regulaartuletistest sagedamini hinnangulisi vm leksikaalseid

lisatähendusi (nt *löömamees*, *murdvaras*, *röövkütt*). Laiendosa võib vormiliselt olla lihttüvi, aga sagedamini esineb see *u*-liitelise (harvem *m*-, *us*- või *e*-liitelise) teonimetuse kujul. Enim liitsõnalisi tegijanimetusi on põhiosaga *mees*, muude lekseemidega moodustatakse tegijanimetusi piiratumalt.

joomamees, löömamees, saamamees, söömamees, teadmamees, ehitusmees, jahimees, künnimees, laulumees, matkamees, mängumees, mässumees, reisimees, remondimees, rännumees, spordimees, tantsumees, turvamees, valvamees, võidumees

lüpsinaine, nutunaine, pesunaine, laululaps, õpipoiss, jooksupoiss, raviarst, valvearst, rändlaulik, rändkarjus, rändmoosekant, rändmunk, rändrüütel, loomeinimene, teoinimene, tundeinimene, rändagent, luureagent, müügiagent, varustusagent, murdvaras, püsiklient, röövkütt

Kui tähismoodustaja on morfoloogiliselt kompleksne (nt *kindlustus* nimetustes *kindlustusagent*, *kindlustusvõtja*, *kindlustusandja*), võib nimetuse aluseks olla erinev tähendusstruktuuri tüüp (→ § 13): teonimetus võib tähismoodustajana viidata sündmusele või komplekstähise täpsustava lihtmoodustajana asjale. Esimesel juhul on komplekssõna moodustatud liitsõnana, teisel juhul tuletisena: *kindlustus+agent* on tegija (*agent*), kes sooritab tegevust (*kindlustama*); *kindlustusvõt-ja* või *kindlustusand-ja* on tegija (*-ja*), kes sooritab tegevust (*võtma*, *andma*), mis on suunatud objektile (*kindlustus*). Ka morfoloogiliselt kompleksne tegijanimetus võib semantiliselt olla mõistestruktuuri põhja märkiv lihtmoodustaja: *ränd+kaubitseja* on liitsõna, s.t tegija (*kaubitseja*), kes sooritab tegevust (*rändama*), seevastu nt *turukaubitse-ja* on komplekstähisega tuletis, s.t tegija (*-ja*), kes sooritab tegevust (*kaubitsema*) mingis kohas (*turg*).

mees-lõpulised liitsõnad võivad viidata üldisele sooneutraalsele isikutähendusele, mille erinevus *ja*-tegijanimest on marginaalne (vrd *rändaja* ja *rännumees*, *mässaja* ja *mässumees*, *võitja* ja *võidumees*).

Samasuguse tähendusstruktuuriga on ka liitsõnad, mille laiendosa väljendab tegevust, aga põhiosaks ei ole isikunimetus, vaid muu tegijat märkiv või sellisena tõlgendatav lekseem.

rändrahvas, ehitusmalev, päästarmee, röövsalk, ajukoer, rändlind, rändrohutirts, rändrott, röövloom, röövlind, röövkala, traaviho-bune, roniroos, ronitaim, ronikala, roninastik, rändneer, rippisild, hõõglamp

Liitsõnaliste tegijanimetuste moodustamine tekstilekseemidena on produktiivne.

AK: Saadetised viib kohale *jooksutüdruk*, kel seljas T-särk kirjaga „Ärge kullerit tulistage“. Lemeško oli kaasas *saatemehena* ja tuleva-hetuses ei osalenud. *Asendusmehe* kaasavõtmist ei pea nad otstar-bekaks. Praegu on koolid endale *turva- või valvemehed* palganud. „Sõidan nagu ühele järjekordsele võistlusele,“ rääkis *sõudemees* rahulikult. Meil on ka teisi häid *viskemehi*. Tiit oli kõva *maadlus-mees*. *Hüppemees* ei soovinud täpsustada, kas teda segasid isiklikud või sportliku ettevalmistuse probleemid.

Laiendosa sõnaliigist olulisem on sündmustähendus, mille tõttu tegi-janimetuste hulka liigituvad ka need liitsõnad, mille laiendosa ei ole vormiliselt deverbaalne teonimetus, vaid korreleerub sellest tuletatud kompleksse verbiga: *kaupmees* (vrd *kauplema*), *kõnemees*, *kõneisik* (vrd *kõnelema*), *töömees* (vrd *töötama*), *jutumees* (vrd *jutustama*), *abimees* (vrd *abistama*).

Sündmustähistajata tegijanimetused

§ 137 Tegijanimetuse aluseks võib olla ka niisugune tähendusstruktuuri tüüp, mille mõlemad komponendid väljendavad sündmusega seotud tähenduskategooriaid, aga sündmus ise ei ole vormiliselt väljendatud. Selliselt moodustatakse nii tuletisi kui ka liitsõnu (→ § 142). Denominaalses TULETISES märgib mõistestruktuuri põhja tegijatähendusega liide, alussõnaks olev nimisõna väljendab teist sündmusega seotud tähenduskategooriat: sündmuskohta, tegevusobjekti või tegevusvahendit (*laadaline*, *kunstnik*, *suuskur*). See võib kaudselt, nt konstruktsiooniomaselt viidata sündmusele (vrd *seenel*, *laadal*, *diskol käima*; *seenele*, *laadale*, *diskole minema* jm). Denominaalsed tegijanimetused võivad tähistada sama mõistet kui kompleksse tähismoodustajaga tegijanimetused, aga sündmus on nimetusest taandatud (vrd *kalur* ja *kalapüüdja*; *linlane* ja *linnaelanik*; *seeneline* ja *seenekorjaja*). Sündmustähistajata tegijanimetusi moodustatakse produktiivselt

lane- ja *line-*liitega, tagasihoidlikumalt *ur-*, *nik-*, *ik-/dik-* ja *kas-*liitega. On ka üksikuid *ar-*tuletisi (*trummar*, *narkar*, *pommar*).

lane-TULETISI: eestlane, leedulane, venelane, ameeriklane, eurooplane, tartlane, türilane, väikemaarjalane, rakverelane, berlinlane, chicagolane, aafriklane, luterlane, kristlane, hegellane, hitlerlane, leninlane, kalevlane, vabamüürlane, dünamolane, vanemuislane, parteilane, kaitsevaelane, sportlane, ajaloolane, sõdalane

line-TULETISI: tööline, teeline, seeneline, külaline, jaanituleline, diskoline, veskiline, noodaline, laadaline, kiigeline, kõrtsiline, turuline, kaevuline, veskiline, sünnipäevaline, pulmaline, matuseline

ur-TULETISI: suuskur, jalgrattur, kalur, kujur, juuksur, langevarjur, rattur, pallur, pankur, nahkur, lippur, relvur, põldur, lambur, julmur, ihnur, laiskur, rikkur, vanur

nik-TULETISI: aednik, metsnik, kunstnik, poodnik, piltnik, laevnik, mõisnik, mesinik, osanik, talunik

kas-TULETISI: pärnakas, narvakas, poolakas, leedukas, võrukas, abjakas, järvakas

§ 138 *lane*-tuletised märgivad seisundis olijat, kes on püsisuhtes tähi-seks oleva kohaga või kollektiiviga. Kohta võib tuletise alussõnana märkida kohanimi (*moskvalane*, *ameeriklane*, *väikemaarjalane*) või -nimetus (*saarlane*, *randlane*, *mägilane*). Kohana tõlgendatav kollektiiv võib olla konkreetne institutsioon (*vanemuislane*, *kaitsevaelane*, *KGB-lane*) või muu kooslusele viitav mõiste (*hõimlane*, *sugulane*, *soomeugrilane*, *liitlane*), aga ka hajusam, hoiakute või vaadete poolest kokkukuuluv koolkond, mida iseloomustatakse ja nimetatakse selle juhtisiku järgi. Selliste tuletiste vormiliseks alussõnaks on isikunimi (*tolstoilane*, *platonlane*).

Kui alussõna viitab rahvusriigi nimele, on kohanime baasil loodud tuletised sageli leksikaliseerunud rahvuse tähenduses (*eestlane*, *sakslane*, *venelane*) ja kahemõttelisuse vältimiseks kasutatakse kohatähisena mõnikord liitsõnalist alussõna (*eestimaalane*, *venemaalane*, *iirimaalane*).

Koha või kollektiiviga seotud tegijanimetuste moodustamine on produktiivne. Alussõnaks sobib iga kohanimi, aga *lane*-liitega luuakse

hõlpsasti tekstituletisi ka mingil ajal parajasti päevakorral olevast isiku- või rühmanimest.

AK: Kümme on niisiis *veidemanlased*, kuus *savisaarlased*. Linnapea mõtteavaldused näitavad, et Isamaaliidus ei ole enam üksnes *kelamlased* ja *laarlased*. Priit kui endine *ekspreslane* teab muidugi hästi, et EE on justkui suur labor. Seekord valis ta oksjonile ainult *pallaslaste* töid. *Kreisiraadiolane* Hannes Võrno rääkis, et tegelikult oli neil plaan ilmutada oma lugusid mingil helikandjal. Peeter Linnap on Kunstiülikooli populaarne õppejõud, kel oma koolkond *linnaplasi* kasvamas. Siis läkitati asutusest *töörühmlastele* uued variandid. Endised *EÜE-lased* kogunesid nädalavahetusel Pärnusse.

Muude tähendussuhete väljendamine *lane*-tuletistega on juhuslikum. Tegijat saab nimetada tegevusobjekti kaudu, mis enamasti viitab tegevusalale: *sportlane*, *ajaloolane*, *kirjandusloolane*, *teatriloolane*, *usundiloolane*, *sõdalane*, *isetegevuslane*, *raskejõustiklane*, *raudteelane*, *kehakultuurlane*, *taimetoitlane*, *inimõiguslane*, *rahvuslane*, *teadlane* (vrd *teadus*).

AK: Iga apteeker Melchiori uue loo trükivalgusse jõudmine on kirjandussündmus, rääkigu *kõrgkultuurlased*, mida tahavad.

Väikse rühma moodustavad tuletised, mis nimetavad seisundis olijat omaduse või asjaolu kaudu. Tegijanimetustega seob neid eeskätt isikuviitelisus ja liite kategoriaalne tähendus, mõisteline seos sündmusega puudub ja tuletised on moodustustähendusest konkreetsema leksi-kaalse tähendusega. Alussõna sõnaliik varieerub: *karsklane*, *kangelane*, *üksiklane*, *süüdlane*, *kaaslane*, *võlglane*, *hiiglane*, *vaenlane*, *vägilane*, *raskekaallane*. Ajasuhet väljendavad tuletised *eellane* ja *järglane*.

lane-tuletisi on moodustatud ka loodusteaduslike terminitena, mis moodustustähenduselt märgivad samuti rühmakuuluvust: *kaslane*, *koerlane*, *vareslane*, *ahvlane*, *veislane*.

§ 139 Sobiva kujuga kohanimest võib tuletada selle koha elanikku tähistava tegijanimetuse ka *kas*-liitega; tuletised on sama tähendusega kui vastavad *lane*-liitelised (vrd *norrakas* ja *norralane*, *leedukas* ja *leedulane*, *abjakas* ja *abjalane*, *kohtlajärvekas* ja *kohtlajärvelane*).

AK: Jõhvi keelepäeva kahest ettekandest käsitles *jõhvikate* oma otsuste rakendust viimase aasta jooksul. *Võrukas* tõmbas Vasula järvest üheksakilose haugi. *Järvakas* olla on auasi. *Harjukas* saab 2000 kr rohkem kui võrukene.

§ 140 Erinevalt *lane*-tuletistest tähistavad *line*-tuletised eksplitseerimata sündmuses osalejat ajutise, ebapüsiva suhte järgi (vrd *randlane* ja *rannaline*). *line*-tuletisega nimetatud isik võib semantiliselt olla nii tegija (*seeneline*, *noodaline*) kui ka seisundis olija (*pulmaline*, *kõrtsiline*). Tegijat või olijat märkivaid *line*-tuletisi moodustatakse regulaarselt nimisõnadest, millega kaasneb konstruktsiooniomane sündmustähendus (Kasik 1998): nende kohakäändelised väljendid ei viita kohale, vaid sündmusele (*olema/käima seenel*, *reisil*, *koosolekul*, *juuksuril*, *noodal*).

Alussõna võib nimetada tegevusobjekti, tuletis väljendab tegijat, kes vastavat objekti korjab, kogub, püüab.

heinaline, seeneline, marjuline, vaarikaline, kalaline, vähiline, õunaline, maasikaline, mustikaline, pohlaline, jõhvikaline

Alussõnaks võib olla kollektiivset üritust tähistav nimetus, mida käsitatakse kohana; tuletis nimetab sellest üritusest osavõtjat.

laadaline, pulmaline, jaanituleline, matuseline, jahiline, peeline, õitsiline, peoline, talguline, diskoline, lõunaline, õhtusöögiline, sünnipäevaline, oksjoniline, katsikuline, rongkäiguline

Ka igal muul juhul viitab kohta märkiva alussõnaga *line*-tuletis koha funktsiooniga seotud sündmuses või tegevuses osalejale: *veskiline* ei ole iga isik, kes veskisse sisse astub, vaid see, kes käib seal vilja jahvatamas, *kirikuline* ei ole iga kirikut külastav turist, vaid jumalateenistusel osaleja, *kohvikuline* ei ole igaüks, kes läheb sinna nt kooke ostma, vaid koos teistega kohvikus istuja.

veskiline, kirikuline, kohvikuline, reheline, turuline, kinoline, teatriline, teeline, kõrtsiline, kohtuline

Ebaregulaarsemalt võib alussõna tähistada sündmusega seotud tegevusvahendit (*noodaline*, *võrguline*, *õngeline*), samuti kohana

tõlgendatavat asja või isikut, kelle/mille juures sündmus toimub (*arsti-line, juuksuriline, kingsepaline, kiigeline, kaevuline*), vrd ka vastavaid verbifraase *noodal, arstil, juuksuris, kaevul käima*.

line-liiteliste tekstituletiste moodustamine on produktiivne.

AK: Mitmel korral võtavad *rongkäigulised* üles ka lauluviisi. Parkla on oma väiksuse tõttu ammu ajale jalgu jäänud ja ei rahulda *rannameeste* tegelikke vajadusi. *Matkaliste* palkmajad tundusid päkapikkude ja jõuluvanade peatuspaigana. Mitte keegi volikogu *koosolekulistest* ei olnud vastu ettepanekule keelustada täielikult kange alkoholi ja tubaka reklaam. Pärastlõunal ootab *reisilisi* sõit Võrtsjärvel. Dirigent Margus Kasemaa juhatab kõiki *väljakulisi*. Vedelseebinõu kõrvale paigutatud andur aktiveerub, kui *kempsuline* on kraanikausi juures seisnud 15 sekundit. Linnast väljuvad teed hakkavad *piknikulistest* autodest ummistuma. *Karnevaliliste* enamuse moodustasid kultuuritegelased. Peamised külastajad olid *olümpiaadilised*.

line-tuletise vormimall ei vasta tähendusstruktuurile, kui alussõnaks on osa tähismoodustajana tõlgendatavast püsiväljendist: *osaline* (vrd *osavõtja*). On ka moodustustähendusest erineva leksikaalse tähendusega tuletisi, mis väljendavad püsisuhet või metafoorselt seost tähismõistega: *tööline, üüriline, majuline, põrguline, metsaline, kalmuline* 'surnu'.

Loodusteaduste süstemaatikasse kuuluvate terminitega, millel seos sündmustähendusega puudub, kasutatakse rühma kuuluvuse märkimiseks nii *line*- kui ka *lane*-tuletisi. Zooloogias tähistatakse *line*-tuletistega seltsi (*närilised, liblikalised, londilised, kabjalised, kanalised, sõnalised, vähilised*), *lane*-tuletistega sugukonda (*koerlased, konlased, kärsaklased, kaslased*). Botaanikas tähistatakse *line*-tuletistega sugukonda (*kõrrelised, liblikõielised, nelgilised, nõgeselised, kaktuselised*), *lane*-tuletisi botaanika terminoloogias ei kasutata.

§ 141 Nimisõnalisel alusel on tegijanimetusi tuletatud ka *ur*-, *ik*- ja *nik*-liitega. *ur*-liitelised tegijanimetused tähistavad tegijat või seisundis olijat. Alussõna võib tähistada erinevaid tähenduskategooriaid: tegijat saab nimetada tegevusvahendi (*suuskur, jalgrattur, mootorrattur, langevarjur, lainelaudur, lumelaudur, võrkpallur*) või tegevusobjekti (*kalur, lippur, nahkur, lambur, juuksur, relvur*), harvem tegevuse tulemuse (*kujur, leibur*) või koha kaudu (*pankur, põldur*). Nagu deverbaalsed

(→ § 134), nii ka denominaalsed *ur*-tuletised viitavad harilikult alussõna kaudu nimetatud püsivale tegevusalale.

ur-tuletis võib nimetada tegijat ka omaduse kaudu. Alussõna tähistab isikukategooriaga seostuvat omadust, tuletis nimetab omaduse kandjat (*julmur, ihnur, laiskur, ahnur, õelur*). Tegijanimetustega seob neid liite kategoriaalne tähendus, tuletis viitab käitumisele või tegutsemisele alussõnaga tähistatud viisil. Omadussõnatüveliste *ur*-tuletiste hulgas on üksikuid tuletisi, mille moodustajate vahel ei ole sündmuslikku seost (*rikkur, vanur*) – moodustustähenduselt ei ole need tegijanimetused, vaid asjanimetused ja kuuluvad ühte rühma sarnast tähendussuhet väljendavate liitsõnadega (→ § 159).

Omadustähisega *ur*-liiteliste tegijanimetuste moodustamine on tekstiliselt produktiivne, aga kasutusnäiteid leidub ka tegevuskohale või -objektile viitava alussõnaga tekstituletiste kohta.

AK: BMVga *uljur* rammis Moskvast tsiklit ja hukkus jões. *Ülbur* väljus ja peksis jalaga mõlki käežesti teinud mehe masina. Kaks *naljurit* on siin ikka. IM: Olen tõbras ja *õelur*, küllap sa tead. Südametunnistusest *ahnurid* tuleks läbi sarjata. IK: Nad röövisid Kastiilia *talureilt* loomakarju. Ma ei näe, et te oma mõõku atradeks taoksite või oma odasid *viinamarjuri* nugadeks. Ta on kindel, et ta varaldasa tost usutaganejast ja *uhkurist* vaevalt maha jääb.

Argikeeles moodustatakse omadussõnalisel alusel ka *ik*-liitelisi tegijanimetusi, mis viitavad sündmuslikule seosele (käitumis- või tegutsemisviisile).

AK: Vabariiklaste kandidaat Mitt Romney püüab ametis olevat presidenti näidata välispoliitilises plaanis *pehmikuna*. Igavesti 14-aastased *nüridikud* on end maksma pannud juba 88 riigis. IM: Jeesus oli hea ja mõnus tüüp, mitte hull *pühadik*. Ja ma olengi üks patur ja torssis *tigedik*, kes millegagi rahul ei ole. Häbi sul olgu, *sõgedik*. Näis, millega see *rõvedik* nüüd hakkama saab. Inimesed hakkavad mind nende *jubedikega* seostama.

nik-liitelised tegijanimetused moodustavad ebaproductiivse rühma. Nad väljendavad elukutset või muud püsisuhet tegevuskoha (*aednik, metsnik, poodnik, laevnik, talunik, mõisnik*) või tegevusobjekti kaudu (*kunstnik, piltnik, võlgnik, mesinik, osanik*). Mõnel tuletisel on moodustustähendusega vaid kaudselt seostuv leksikaalne tähendus: *kirjanik, ametnik*.

§ 142 Tegijanimetusi, milles mõlemad moodustajad tähistavad keeleliselt väljendamata sündmusega seotud tähenduskategooriaid, moodustatakse ka LIITSÖNADENA. Liitsõna põhiosaks olev lekseem nimetab tegijat, laiendosa teist sündmusosalist või asjaolu. Semantilise funktsiooni järgi väljendab laiendosa enamasti tegevuskohta, tegevusvahendit või tegevusobjekti. Kuna sündmus on märkimata, võib sõna looja selliselt moodustatud liitsõnaga silmas pidada erinevaid tegevusi, tõlgendus selgub keelekasutaja teadmistest ja/või kontekstist: *baarimees* 'baaris töötav mees', *linnaimees* 'linnas elav mees', *lastearst* 'lapsi raviv arst', *trummitüdruk* 'trummi mängiv tüdruk', *piimanaine* 'piima müüv/toov/lüpsenaine'. Sageli on sellise moodustustähendusega liitsõnad kinnistunud mingi kitsama leksikaalse tähenduse väljendamiseks (*kojamees*, *soomepoiss*, *toapoiss*, *toatiüdruk*, *tänavapoiss*, *tänavatiüdruk* jt).

Kohta märkiva laiendosaga liitsõnalised tegijanimetused moodustavad kontiinumini sarnast tähendusstruktuuri esindavate asjanimetustega (→ § 158), mille põhiosaks ei ole isikunimetused ja mida seetõttu ei saa tõlgendada tegijana (vrd *meremees* 'merel töötav mees', aga *merekala*, *meremiin*).

Sündmustähistajata tegijanimetuste moodustamine liitsõnana on tekstiliselt produktiivne. Kõige rohkem on kohta märkiva laiendosaga liitsõnu, sest sündmuskoht seostub vabalt igasuguse tegevusega, sageli märgib laiendosa ka tegevusvahendit või tegevusobjekti. Liitsõna põhiosaks on kõige sagedamini lekseem *mees*, muud isikunimetused esinevad juhuslikumalt.

KOHATÄHISEGA: *baarimees*, *kirikumees*, *külamees*, *laevamees*, *matimees*, *meremees*, *maamees*, *metsamees*, *põllumees*, *rindemees*, *tagalamees*, *tallimees*, *hällilaps*, *koolilaps*, *linnalaps*, *lasteaialaps*, *sülelaps*, *haiglaarst*, *kohtuarst*, *kooliarst*, *laboriarst*, *palatiarst*, *maaarst*, *maainimene*, *mandriinimene*, *teatriinimene*, *haareminaine*, *laudanaine*, *saunanaine*, *koolipoiss*, *külapoiss*, *laevapoiss*, *liftipoiss*, *agulitüdruk*, *koolitüdruk*, *kõrtsitüdruk*, *köögitüdruk*, *külatüdruk*, *talutüdruk*, *kaanetüdruk*

Kaudselt on tegevuskohana tõlgendatav ka tegevusala või -valdkond: *ärimees*, *ärinaine*, *kirjandusnimene*, *kunstiinimene*, *kultuuriinimene*, *teaduseinimene*, *spordipoiss*, *sporditüdruk*.

VAHENDITÄHISEGA: ankrumees, adramees, ammumees, hobusemees, kellamees, kirvemees, kärumees, labidamees, lõotsamees, masinamees, mikrofonimees, odamees, pillimees, püssimees, ridvamees, õngemees, roolimees, suusamees, tüürimees, pasunapoiss, piitsapoiss, trummitüdruk

OBJEKTITÄHISEGA: kalamees, keelemees, piimamees, postimees, viinamees, torumees, haavaarst, hambaarst, kurguarst, kõrvaarst, lastearst, loomaarst, naistearst, meestearst, närviarst, silmaarst, koolijuht, karjanaine, piimanaine, saianaine, karjapoiss, koerapoiss, ilmatüdruk, lapsetüdruk, prügikastiinimene

Tähendusstruktuur võib seostada tegija ka tegevusajaga (*nüüdisinimene, olevikuinimene, suvetüdruk*) või tegevusviisiga (*jalamees, ratsamees, salaagent*). Ajasuhtega liitsõna võib peegeldada ka muid sündmusi (nt *jõululaps* 'jõulu ajal sündinu').

Sündmustähistajata tegijanimetusi moodustatakse vabalt tekstiliitsõnadena.

AK: Juuksur, ettekandja ja *pitsapoiss* on töö teinud ja ootavad jootraha oma teenuse eest. Magus suvi *maasikatüdrukuna* Soomes. Tavaliselt ühtivad lahendid *kohtujuristi* arvamusega. *Nüüdisinimene* on viimaste sajanditega pidevalt pikenenud. Ilma tõenditeta muutunuks *pikanäpumeeste* kinnipidamine pigem rumalaks jõudemonstratsiooniks.

Tulemus- ja objektinimetused

§ 143 Tegevuse TULEMUST või OBJEKTI väljendavad kompleksnimisõnad – tuletised ja liitsõnad – nimetavad asja või seisundit, millele tähendusstruktuuri kuuluv sündmus on suunatud ja mis sageli tekib selle tegevuse või protsessi tagajärjel. Tulemusnimetuse eelduseks on, et sündmust saab seostada eesmärgiga või spontaanse tagajärjega. Moodustustähendus on tuletise alussõnaks või liitsõna laiendosaks valitud verbi kategooriaalsest tähendusest: resultatiivse tegevuse tulemusena tekib miski, mida enne olemas ei olnud (*ehitis, toodang, tõlge, kloonlammas*), irresultatiivse tegevuse passiivne osaline on objekt, millele subjekti tegevus on suunatud ja mida sündmus mõjutab (*söök, armastatu, soosik, hakkliha*). Mõnikord saab tuletist tõlgendada nii tegevuse tulemusena kui ka objektina: *soosik* on see,

keda soositakse, aga ka see, kes tekib soosimise tagajärjel; *ehitis* on ehitamise tulemus, aga ka objekt, mida ehitatakse. Tulemus võib olla ka isikuseoseta protsessil (*toimunu, ununenu*). Allpool vaadeldakse tulemus- ja objektinimetusi ühe rühmana.

§ 144 Osa selle tähendusrühma TULETISI on semantiliselt lähedased teonimetustele (→ § 126) ja neid tuletatakse samade liidetega kui teonimetusi, välja arvatud *mine*-liide.

us-TULETISI: joonistus, joonestus, kirjeldus, luuletus, jutustus, eestindus, nikerdus, kirjutus, ehitus, pajatus, vigastus, avaldus, vastus

e-TULETISI: lause, tõlge, toode, köide, võrse, paise, turse, krooge, hinne, tarre, hüüve, märke, kaabe, löige, pööre, kärbe, teade, säile, sade, haue, pritse, toime

u-TULETISI: segu, jagu, sääst, liit, hüüd, keeld, käsk, leid, sulg

ng-TULETISI: toodang, hinnang, looming

k-TULETISI: söök, jook, saak, jääk, annak

Selliste tuletiste hulgas on kindla leksikaalse tähendusega termineid (*lause, võrse, paise, toodang, looming, saak, jääk, annak*), mida teonimetusena ei kasutata. Produktiivsetes tuletustüüpides, mille lekseevidest põhiosa on teonimetused, on tulemustähendus teonimetuse semantiline edasiarendus, osa teonimetusi on aja jooksul saanud lisatähenduse: nt tegevuse tulemust märkivad *us*-tuletised *joonistus, ehitus, eestindus, e*-tuletised *tõlge, kärbe, pööre, u*-tuletised *sääst, keeld, hüüd* on moodustustähenduselt teonimetused. Tulemus- või objektitähenduse saanud teonimetused on tüüpiliselt sihiliste verbide tuletised.

Teonimetuse ja tulemus- või objektinimetuse piir ei ole järsk. Paljusid regulaarseid *us*-, *e*-ja *u*-tuletisi saab kontekstist olenevalt kasutada nii tegevustähenduses kui ka tulemustähenduses (vt ka § 18).

AK: *Paljundus* on tühiasi, maksab põhiliselt ju paber. Hiljem osutub see *paljunduseks* Pärnu Postimehe huumorileheküljest. Kas on ikka odavam, kui tuleb ehitada täiesti uus teede- ja tehnovõrk, tegelda maastiku *kujundusega*. Millegipärast ei näi see maitsetu *kujundus* kedagi segavat. On üks valdkond, kus *tõlkel* on puhtpraktiline

hindamatu väärtus. *Tõlkeid* ei ole uuesti üle toimetatud. Venemaal toimub selge *pööre* kommunistide võimu taastamisele. Juba 3000 *pööride* peal muutub mootorist kostev heli tähelepanuväärselt valjuks. Ainuüksi *säästuga* administreerimise arvelt saaks palju kokku hoida. Rahareform võttis mu *säästud* ära.

§ 145 Tegevuse tulemust või objekti väljendavaid nimisõnu tuletakse ka niisuguste liidetega, millel teonimetuse tähendust ei ole. Regulaarne on sihelistest verbidest moodustatud *tu-/du-*tuletiste ja isikuseoseta protsessiverbidest moodustatud *nu-*tuletiste kasutamine, rohkesti on ka *is-*tuletisi, muude liidetega on tulemus- ja objektinimetusi moodustatud juhuslikumalt.

tu-TULETISI: jumaldatu, armastatu, pühendatu, hüljatu, hukatu, keelatu, kihlatu, rünnatu, kiusatu, lähetatu, volitatu, esitatu, kaotatu, vabastatu, vigastatu, tõestatu, vahistatu, karistatu, kindlustatu, autasustatu, lahutatu, haavatu, öeldu, kuuldu, läbielatu

nu-TULETISI: juhtunu, toimunu, alanu, lõppenu, eelnenu, purunenu, ununenenu, nurjunu

is-TULETISI: ehitis, kivistis, sünnitis, aretis, tuletis, kritseldis, leiutis, jahvatis, eraldis, jagatis, korrutis, seotis, valatis, sulatis, moonutis, küpsetis, tarretis, kirjutis, keedis, hautis, näidis

nd-TULETISI: avand, tikand, lisand, pärand, omand, rebend, arend, loend, kaevand, visand, suland, ristand, näidend, vaadend, liidend, lõigend

m-TULETISI: kulum, kudum, sõnum, sulam, andam, kogum, verevalum, liitum

ik-TULETISI: soosik, saadik, heidik, leidik

*tu-*liite kategoriaalne tähendus viitab ühemõtteliselt tegevusobjektile, muude liidete puhul on tulemus- või objektitähendus vaid üks võimalikke moodustustähendusi. *tu-*tuletised võivad nimetada nii isikut kui ka elutut asja, nende hulgas on vähe kinnistunud leksikoniüksusi (*armastatu, oodatu, valitu*), enamasti on tuletise kasutamine motiveeritud kontekstist ja tuletisel on alusverbi konstruktsiooni kuuluvaid, situatsiooni täpsustavaid laiendeid. Semantilisele seosele passiiviga viitab tegija sage väljendamine *poolt-*tarindiga nimisõnalaiendile iseloomuliku omastava kõrval.

AK: On naeruväärne, et mingi tühise osa *eksitatus* pärast on need värvid üksnes neile omistatavad. Ei ole lootustki, kui iga uus valitsus põhimõtteliselt ignoreerib *eelmise valitsuse poolt tehtut, arendatut ja algatatut*. Ometi suutis ta *teiste teadlaste poolt leitu* nii usutavalt ümber panna, et publik uskuma hakkas, justkui oleks tema see avastaja olnudki. Ühe luureametniku sõnul oli 85 protsenti *Bagdadis pealt kuulatust* kasutu.

Muid liiteid (*-is, -ik, -nd, -m*) on tulemus- või objektisuhte väljendamiseks rakendatud peamiselt oskuskeeles. *is*-tuletisi kasutatakse harilikult moodustustähenduses, teiste liidete tuletistel on moodustustähendusest kitsam leksikaalne tähendus. *ik*-liitelised tulemusnimetused nimetavad isikut, muude liidetega tulemusnimetused elutut objekti. *nd*-tuletis nimetab sageli *nda*-liitelise verbiga väljendatud tegevuse tulemust, kuigi vormimallist tingituna on liite ees lihttüvi (vrd *arendama* ja *arend, pärandama* ja *pärand*).

§ 146 Osa tulemusnimetusi tähistab sündmuse TULEMSEISUNDIT. Semantiliselt moodustavad nad kontiinumini omadusnimetustega (→ § 129): *us*- või *mus*-liide transponeerib nimisõnaks *nud*- või *tud*-kesksõna kujulise seisundiomadussõna (→ § 245). Sündmuse tulemseisundit nimetava *us*-tuletise alussõnaks on *tud*-kesksõna, *mus*-tuletis seostub tähenduselt *nud*-kesksõnaga, kuigi vormiliseks alussõnaks on verb: *avatus* on 'avatud olek', *väsimus* on 'väsinud olek'. Omadusnimetustest eristab neid kesksõnas sisalduv sündmustähendus, tulemusnimetustega seob neid mineviku kesksõnas väljenduv ajakategooria: mineviku kesksõnadega korreleeruvate *mus*- ja *us*-tuletistega viidatakse vaatlushetkeks lõppenud sündmuse tulemseisundile. Tulemseisundiga võib implitsiitselt kaasnedä kvantiteeditähendus, eriti oskussõnana moodustatud *mus*-tuletistel (*lugemus, suremus, toitumus*).

mus-TULETISI: kogemus, vilumus, väsimus, pärimus, suremus, tüdimus, lugemus, nõrdimus, tülpimus, hälbimus, roidumus, heldimus, tardumus, sõltumus, uskumus, kohanemus, kitsenemus, esinemus, laienemus, andumus, toitumus, pettumus, alistumus

us-TULETISI: haritus, avatus, eraldatus, treenitus, saadus, tingitus, ümardatus, suurendatus, organiseeritus, kaetus, kasvatatus, pleegitatus

mus-liitega moodustatakse tulemusnimetusi protsessiverbidest, harvem on tuletisi tegevusverbidest: *uurimus*, *lugemus*, *pihtimus*, *tellimus*. Seisunditähendusega *tud*-kesksõnu ja neil põhinevaid *us*-liitelisi tulemusnimetusi tuletatakse sihilistest tegevusverbidest. Tulemseisundi väljendamine tekstituletistega on produktiivne. Sageli kasutatakse selliseid tuletisi tekstis koos seisundis olijale (tegevussubjektile või tegevusobjektile) viitava laiendiga.

AK: Ei peaks tagasi kohkuma ühestki *loobumusest*. Või on siin põhjust nentida *olukorra stabiliseerumust*. On raske kohe taibata *selle saabumust*. Üks on tegevus ja teine on huvi selle vastu või *meeldumus*. TK: Koer muutub aneemiliseks, tekib põrna *suurenemus* ja sageli ka kollatõbi. Röntgenülesvõttel on näha kergelt sklerootiline *tihenemus* kandluus. IM: Üldiselt ongi nii, et kõige olulisem isiklik hügieen, siis riiete puhtus ja viimasena *tubade koristatus*. *Saate vaadatus* on stabiilselt kasvanud. Elliptilise stiiliga saavutatakse *väljenduse kokkusurutus* ja emotsionaalne *pingestatus*. Eksamile saamise eelduseks on *praktikumitööde sooritus*.

mus-tuletisega väljendatava tulemusnimetuse tähis võib olla kompleksne, kaasates tähendustruktuuri ka sündmust täpsustava moodustaja. Semantilisel viitab tähise täpsustav moodustaja enamasti seisundi põhjusele: *elukogemus*, *koolitüdimus*, *reisiväsimus*, *töövilumus*.

Mõne tuletise tähendus on leksikaliseerunud: *nagemus*, *eksimus*, *uurimus*, *kingitus*, *noomitus*, *eksitus*, *nähtus*.

§ 147 Tulemusühet väljendatakse ka LIITSÕNADEGA. Produktiivne on liitsõnade moodustamine teonimelise laiendosaga, kui liitsõna põhiosaks on juba leksikaalselt tulemust või objekti nimetav sõna, nagu *tulemus*, *tagajärg*, *saadus*, *saak*, *objekt*.

mõõtetulemus, mõõtmistulemus, müügitulemus, uurimistulemus, valimistulemus, õpitlemus, lasketagajärg, laskmistagajärg, käarimissaadus, põlemissaadus, jahisaak, vaatlusobjekt

On ka liitsõnu, mille põhiosa ei viita leksikaalselt tulemusele, vaid tulemus- või objektisuhe sünnib moodustustähendusena: põhiosa nimetab asja, mis tekib laiendosaga nimetatud sündmuse tulemusena või mis on laiendosaga nimetatud tegevuse objektiks. Laiendosaks on verbitüvi või teonimetus.

keeduvorst, keedupirukas, kõrbehais, kloonselamm, aretusmais, joomatõbi, hoiuintress, ajujää, ajupuit, ajuliiv, hakkliha, heitgaas, leidlaps, riivleib, suruõhk, hakkpuit, taandrida, löökauk, trükitext, ühendriik, ühendkoor, söödapeet, kinkekaart, imemistablett, joogipiim, joogivesi, söögiseen

AK: Võib-olla tekib uus *ühendvald* hoopis 3–4 senisest. See fakt on ära toodud ka vastavasisulises *trükialbumis*. Põhjapoolsemad sordid on vastupidavamad ja oder on tüüpiline *sordiaretustaim*.

Rohkesti liitsõnu on laiendosaga *lisa*, mis võib vabalt liituda eri põhisadega: *lisahääl, lisatasu, lisaalg, lisarong, lisanimi, lisapäev*.

Liitsõnu, milles tähendusstruktuuriga seostuv sündmus on vormiliselt väljendamat, moodustatakse tulemusnimetustena harva. Tähistmoodustajaks (liitsõna laiendosaks) on sel juhul tegijat märkiv lekseem, kes põhiosaga nimetatud tulemuse loob: *autorifilm, inimlooming, mehesõna, pagarileib, meistriteos*.

AK: Raamatu kujundas nahakunstnik Rene Haljasmäe, kes hiljuti võitis peapreemia *kunstnikuraamatute* näitusel.

Vahendinimetused

§ 148 VAHENDINIMETUSED on tegevusega seotud tuletised ja liitsõnad, mis nimetavad asja, mille abil tegevust sooritatakse. Nimetatav vahend on harilikult konkreetne asi või aine, harvem abstraktne. Vahendinimetused on samal ajal teatud mõttes tõlgendatavad tegijana: nt *lülitiga* lülitatakse midagi, aga samal ajal see ka ise lülitab, *kaunistus* kaunistab, aga sellega ka kaunistatakse, *lõikur* või *lõikeriist* lõikab ja sellega lõigatakse, *sõiduk* või *sõiduauto* sõidab ja sellega sõidetakse. Vahendinimetused ei väljenda inimtegitajat: harilikult eeldab vahend tegevusel tegijat, kes vahendit kasutab ja on vahendist erinev, kuigi on ka inimtegevusega kaudsemalt seotud, suhteliselt sõltumata toimivaid vahendeid (*osuti, ärriti, näidik, liikur*). Tehnika areng kasvatab selliste mõistete ja nende nimetuste hulka: *arvuti, võimendi, külmuti, elektriarvesti, tekstitoimeti* jt.

Ootuspäraselt moodustatakse vahendinimetusi tegevusverbidest, mitte protsessi- ega seisundiverbidest. Vahend on tüüpiliselt osaline niisuguses tegevuses, mis on suunatud teisele, harilikult elutule olemisele,

aga nt liikumisvahendit tähistavaid lekseeme moodustatakse ka sihitutest liikumisverbidest. Vahendinimetuse eelduseks on, et tegevus tähistab sellist mõistet, mida on võimalik sooritada vahendi abil.

§ 149 Tüüpiline on tegevusvahendi nimetamine verbist moodustatud TULETISEGA. Vahenditähenduses nagu tulemustähenduseski (→ § 144) saab kasutada teonimetusi. Leksikaalse vahenditähenduse on saanud paljud *us-* ja *e-*tuletised.

us-TULETISI: valgustus, toetus, kuulutus, kütus, nimetus, katus, volitus, takistus, täiendus, sisustus, sillutus, tõestus, kohustus, kaunistus, õigustus, varustus, määrus, ilustus

e-TULETISI: kate, küte, süüde, määre, hinne, täide, kutse, võie, kaitse, pääse, köide, side, juhe

Nende hulgas on spetsiifilise terminitähendusega tuletisi, mida regulaarses moodustustähenduses (teonimetustena) ei kasutata (*katus*, *määrus*, *määre*, *hinne*, *võie*) või milles vahendinimetuses kasutatakse eri muutemorfoloogiliste teisenditega liitevarianti kui teonimetuses (*e-*tuletised *kaitse* : *kaitsme*, *pääse* : *pääsme*, *köide* : *köitme*, *side* : *sideme*, *juhe* : *juhtme*). Enamasti on vahenditähendus teonimetuse lisatähendus, tuletisi saab samal ajal kasutada ka regulaarses tegevustähenduses. Vahenditähenduse, tegevustähenduse ja tulemustähenduse piir ei ole järsk. Paljusid regulaarseid *us-* ja *e-*tuletisi saab kontekstist olenevalt kasutada nii tegevustähenduses kui ka vahenditähenduses ja/või tulemustähenduses (vt ka § 18).

AK: *Paksenduseks* natuke maisitärklist, maitseks soola. Enamikul puudel on oksa ja tüve liitumiskohal *paksendus*, mida kutsutakse oksakraeks. Mobiiltelefon on tavatelefonile *täienduseks*. *Täiendust* on sinna harva loota. Õnneks kehtib praegu Eestis ka säästva arengu seaduse *täiendus*. Kõige ilmekamat *tõendust* meie vaimse lapsekingastumise kohta pakub tänavapilt. Võimalusi on veelgi ja neist igaühe *tõenduseks* võib leida argumente. Pljuštšenko edestas kõigi kohtunike *hinnetega* kaasmaalast Jagudinit. *Hindeid* ei saa ainult tunnivastuste põhjal, kursuse lõpul tuleb teha ka arvestus. Nüüd saatsime uue kirjaliku *kutse* ja ootame teda sel nädalal taas. Rootsi sõit sai teoks Malmö muusikateatri *kutsel*.

§ 150 Vahendinimetusi tuletatakse ka liidetega, millega teonimetusi ei moodustata. Nende hulgas on nii spetsiifilisi vahendiliiteid (*-i*, *-ts*, *-el*) kui ka liiteid, mille abil saab väljendada erinevaid moodustustähendusi. *ja-* ja *ur-*tuletisi kasutatakse nii tegijanimetuste kui ka vahendinimetustena, *is-*, *nd-*, *ik-* ja *m-*tuletisega saab nimetada tegevuse vahendit või tulemust. Moodustustähendus on keelekasutaja valik, nt et *laskur* tähistab tegijat, *löikur* aga vahendit; et *kuulipildur* on isik, *kuulipilduja* vahend, aga *viljalõikaja* on isik, *viljalõikur* vahend; et *kudum*, *rebend*, *kirjutis* tähistavad tulemust, *ajam*, *tihend*, *väetis* aga vahendit. Mõnikord võib *is-*tuletist tõlgendada kontekstist olenevalt nii vahendi kui ka tulemusena.

AK: Tugevdatud *vooderdise* kasutamine lisab lennuki kaalule vähemalt kolm tonni. Põlula koolimajal on välisseinte *vooderdis* lahti kistud, poollahti on ka katus, aknaraamide vahetamine on pooleli.

Vahendinimetused, mis ei ole teonimetuste semantilised edasiarendused, on harilikult moodustustähendusest spetsiifilisema leksikaalse tähendusega oskussõnad, tähistades sageli mingit tehnilist instrumenti või keemilist ainet. Liidete varieerimine võimaldab eristada erisuguseid instrumente (vrd *möödik*, *möötur*, *möötel*). Vaid osa tuletisi on kasutatavad väljaspool oskuskeelt.

i-TULETISI: uinuti, summuti, osuti, lüliti, võimendi, käiviti, kõristi, pinguti, kustuti, kuivati, lahusti, puhasti, põleti, jahuti, purusti, lõuguti, arvesti, arvuti, ärriti, libisti, pihusti, koputi, immuti, auruti, soojendi, uimasti, tolmuti, erguti, õhupuhasti, pesuvalgendi, tulekustuti

ts-TULETISI: hüpits, tõmmits, kaabits, klopits, märgits, näpits

el-TULETISI: hõõrel, viskel, jootel, hoidel, möötel, märkel, pöörel

ja-TULETISI: ristleja, hävitaja, valgendaja, pommitaja, segaja, vahustaja, kruvikeeraja, nõelahoidja, koorelahutaja, lennukikandja, tolmuimeja, niiskusekoguja, õhupuhastaja, jäämurdja

(u)r-TULETISI: nihkur, sulgur, möötur, kandur, kallur, löikur, liikur, kulgur, tõstur, andur, kandur, liugur, puhur, vedur, sidur, kõlar, kuvar, kuulur

is-TULETISI: vajutis, väetis, vooderdis, peibutis, köidis, tagatis, täidis, ergutis, elatis, nühis, pühis

ik-TULETISI: köidik, pistik, sihik, sütik, roomik, näidik, mõõdik, päästik, katik, kandik, lehvik

k-TULETISI: sõiduk, lennuk, tõstuk, hõljuk, niiduk, veduk, veok

m-TULETISI: arstim, ravim, ajamin

nd-TULETISI: tõend, tihend, juhend, täiend, katend

Kui tegemist on teadliku terminimoodustusega, on tuletise vormimall mõnikord erandlik. *k*-liiteliste vahendinimetuste alussõnaks on *u*-liiteline teonimetus (vrd *vedama* ja *vedu-k* või *veo-k*, *lendama* ja *lennu-k*), osa *nd*-tuletisi on vahendisuhtes *nda*-liiteliste verbidega, kuigi tuletise vormiliseks alussõnaks on lihttüvi (vrd *tõendama* ja *tõend*, *tihendama* ja *tihend*). Vahendinimetusi saab, nagu teo- ja tegijanimetusigi, moodustada kompleksse tähisega, milles tähise täpsustav moodustaja konkretiseerib üldise tähendusega või mitmetähenduslikku verbilist moodustajat: *helivõimendi*, *elektriarvesti*, *tekstitoimeti*, *jäämurdja*, *tolmuimeja*, *kuukulgur*.

§ 151 Produktiivne on tegevusvahendi nimetamine LIITSÕNAGA, mille põhiosa tähistab vahendit ja laiendosa viitab tegevusele, milleks seda vahendit kasutatakse. Laiendosa võib vormiliselt olla verbitüvi või teonimetus.

kerilaud, ujulest, kleeplint, muukraud, tapariist, purihammas, imipump, hakknuga, avamäng, ehituskraana, haakekonks, haardeelund, haistmismeel, hankeleping, heitemasin, hellitusnimi, hoiderihm, häiresignaal, hääletussedel, hüppenöör, jooksuking, jooginõu, kaebekiri, kaitsekiiver, kaitsemüür, kandekott, kanderaam, karastusjook, kastekann, kasvuhormoon, katteriie, keelumärk, keedupott, kuuldetoru, pakkeautomaat, sõudepaat, sõiduauto, turvavöö, katmisvahend, mõõteriist, ehitusmaterjal

Tähis võib olla kompleksne, kaasates tähendusstruktuuri ka tegevusobjekti: *nõudepesumasin*, *kiviheitemasin*, *veekeedunõu*, *kommipakkeautomaat*.

Rohkesti liitsõnu on laiendosaga *abi*, mis võib vabalt liituda eri põhiosadega: *abimaterjal*, *abiettevõte*, *abihoone*, *abijõud*, *abimajand*, *abimootor*, *abivahend*.

Sündmusele viitava laiendosaga liitsõnalisi vahendinimetusi saab vajadusel moodustada tekstituletistena.

IM: Kui *ravilahus* on ära kasutatud, jätkata tavalise joogiveega. Vihmavesi on hea *kastmisvesi*. Samas kolm agentuuri raiskasid meie *maksedollareid*, kuulates minu kõnesid pealt, kui tõelised terroristid lendu läksid. AK: *Veoketid* on ette nähtud konveierite, tõstukite, ekskavaatorite ja muude selliste masinate *tõmbeorganiteks*. Politseinik ei ole meil mingi *trahvimasin*, vaid nende tegevuse siht on säästa elusid. RIA hoiatab ülikoole *õngitsusmeilide* eest.

§ 152 Liitsõnalisi vahendinimetusi moodustatakse ka nii, et vahendiga seostuv tegevus on vormiliselt väljendamata, laiendosaks on tegevuse tulemusele või objektile viitav asjanimetus, mis tähistab põhiosaga nimetatud vahendi abil valmistatud või töödeldut. Sama tähendust saab väljendada ka sündmust sisaldava kompleksse tähismoodustajaga (vrd *kohvikeetmismasin* ja *kohvimasin*, *puskarivalmistusaparaat* ja *puskariaparaat*). Vahend on funktsionaalselt tegevusega seotud mõiste ja ka sündmustähiseta vahendinimetus seotub alati kindla tegevusega. Liitsõna põhiosaks on reeglipäraselt leksikaalse vahenditähendusega nimisõna, millest on kasutusel ka sihiline vahendiverb (→ § 76), vrd *mahlapress* ja *mahla pressima*, *veepump* ja *vett pumpama*.

mahlapress, veepump, rauasaag, kummiliim, puukruvi, supisool, kivipuur, värvipintsel, meevurr, müürivasar, linakamm

Spetsiifilise leksikaalse tähendusega on sporditerminid *võrkpall*, *käsipall*, *jalgpall*, *korvpall*, mis vahenditähenduse kõrval on hakanud tähistama tegevusala.

Koha- ja ajanimetused

§ 153 Koht või aeg ei ole tegija, tegevuse tulemuse või tegevusvahendiga võrreldav sündmusosaline, vaid situatsiooni asjaolu, mis tegelikkuses võib seostuda iga sündmusega. Eesti sõnamoodustussüsteemis luuakse kompleksseid kohanimetusi produktiivselt nii tuletiste kui ka

liitsõnadena, kompleksseid ajanimetusi luuakse peamiselt liitsõnadena. Kompleksed koha- ja ajanimetused kuuluvad avaramasse kohta või aega tähistavate nimisõnade mõisterühma, mida võib väljendada ka liitsõnaga (*õu, mets, turg, koht; öö, suvi, aasta, aeg*). Need lihtnimisõnad võivad omakorda moodustada liitsõnu sobiva laiendosaga (*kalaturg, elukoht, õppeaasta*), mis märgib seda, mida moodustuspõhjaga nimetatud kohas või ajal tehakse, või muid suhteid.

Kompleksed KOHANIMETUSED eristuvad ühtse semantilise rühmana eeskätt mõistestruktuuri põhja märkiva liite või lekseemi kategooriaalse tähenduse alusel. Tähis võib kohta iseloomustada sündmuse, omaduse või kohaga mingil viisil seotud asjamõiste kaudu.

Suurima rühma moodustavad tuletised ja liitsõnad, mille tähendusstruktuur seostab koha seal toimuva sündmusega. Kohta tähistab liide või liitsõna põhiosa, sündmust tuletise alussõna või liitsõna laiendosa (*ujula, magala, peidik, jooksurada, kasvukoht*). Tähendusstruktuuriga seostuv sündmus võib jääda keeleliselt väljendamata. Sel puhul on tähiseks asjamõiste, mis semantilise funktsiooni järgi on tegevusobjekt, millele nimetatud kohas toimuv eksplitseerimata tegevus on suunatud (*kohvik, juuksla, mesila, einelaud, kangapood, kalaturg*).

Asjatähise ja nimetatava koha vahel võib olla ka tegevusseoseta semantilisi suhteid. Tähis võib märkida olijat, mis/kes elab, kasvab või paikneb moodustuspõhjaga märgitud kohas (*kanala, männik, erakla, linnufarm, palgimets, heinamaa*), aga seos võib olla kaudsem ja ebaselge semantilise funktsiooniga (*liivik, lehtla, otsmik*). Sündmusseoseta on ka omadustähisega kohanimetused (*paljandik, kõrgendik, madalik, soojak, pimik*). Samuti võib tähiseks olla koht, millega nimetatav koht suhestub (*rannik, rannaniit, tagala*), või aeg, millal kohta kasutatakse (*suvila, päevakodu, öömaja*).

§ 154 KOHATULETISI saab moodustada eri liidetega. Spetsiifiline kohatähendust väljendav liide on *-la*, teiste liidetega saab väljendada ka muid tähenduskategooriaid. Liidete semantika ei erine, tuletise moodustustähendus oleneb alussõna mõistekategooriast. Sündmustähisega deverbaalsed *la*-tuletised on läbipaistva moodustustähendusega.

ujula, asula, ravila, levila, mõjula, magala, hoidla, võimla, kumbla, parkla, pumpla, pääsla, tankla, remontla, jaotla

Teonimetus on alussõnaks tuletistes *pesula* ja *söökla*, kompleksse tähi-sega on *juukselõikla* ja *nõuandla*. Fakultatiivselt võib sündmusosalise inkorporeerida teistesegi deverbaalsetesse kohatuletistesse.

jäätmehoidla, aedviljahoidla, fondihoidla, kartulihoidla, veehoidla, väetisehoidla, inimasula, kaluriasula, sõjaväeasula, mägi-asula, auto-parkla, allmaaparkla, bensiinitankla, gaasitankla

AK: Eriti reostunud on *õlipumplate* ümbrus. Linna külas käivad torutööd ja *veepumplate* renoveerimine. Valukoja tänaval põles *autoremontla*. Tartu saab uue *bussiparkla*.

Kohta on sündmuse kaudu nimetatud ka *ndik*-tuletistega (*põlendik*, *istandik*, *lõhandik*), *mik*-tuletistega (*ristmik*, *valgmik*, *liitmik*, *hargmik*, *lahkmik*), *ik*-tuletistega (*peidik*) ja *mu*-tuletistega (*elamu*, *valamu*, *koelmu*). Need on enamasti oskussõnad, mille vormimall võib olla erandlik: *hargmik* (vrd *hargnema*), *lõhandik* (vrd *lõhenema*), *lahkmik* (vrd *lahknema*), *istandik* (vrd *istutama*). Kohatähenduses on leksi-kaliseerunud mõned deverbaalsed *us*-tuletised (*kauplus*, *kirjastus*, *toimetus*, *kaevandus*).

Denominaalseid kohatuletisi, milles nimisõnaline alussõna märgib kohaga kaudselt seostuva sündmuse osalist või kohta iseloomustavat määratlematu funktsiooniga asja, on moodustatud eri liidetega.

la-TULETISI: lindla, kanala, sigala, tibula, tuvila, suvila, mesila, tõbila, prügil, vangla, lehtla, taimla, rohtla, juuksla, pardla, einela, kirikla, erakla, pirukla, haigla, tagala, manala

k-TULETISI: nõlvak, liivak, väljak, soolak, rinnak, seljak, linnak

ik-TULETISI: kohvik, lepik, männik, haavik, rannik, liivik, esik

mik-TULETISI: rindmik, otsmik, ninamik, tagumik, vahemik

stu-TULETISI: rõivistu, puistu, kaaristu, järvistu

ndik-TULETISI: tarandik, seljandik, võrendik

mu-TULETIS: varamu

Kohatuletis võib nimetada kohta ka omaduse kaudu: sellised on *ndik*-tuletised *lagendik*, *paljandik*, *tasandik*, *hõrendik*, *noorendik*, *järsandik*,

kõrgendik, ik-tuletised pimik, tühik, madalik, sügavik, k-tuletised soojak ja paljak, mik-tuletis tühimik, mu-tuletised pühamu, eramu.

Kohatuletised erinevad muud tähenduskategooriaid väljendavatest regulaarsetest tuletistest selle poolest, et neid ei kasutata üldises moodustustähenduses, vaid kõigil liitega tuletatud kohanimetustel on spetsiifiline leksikaalne tähendus. Sageli on sama tähenduse väljendamiseks käibel nii liitsõna kui ka sellega sünonüümne tuletis (vrd *haigemaja* ja *haigla*, *sealaut* ja *sigala*, *risttee* ja *ristmik*, *elumaja* ja *elamu*). Leksikaalse tähenduse järgi liigituvad tuletatud kohanimetused kolme tüüpi: a) kultuurikohad, mis on loodud inimese tegevuse tulemusena (*ujula*, *kohvik*, *vangla*, *kanala*, *elamu*); b) looduslikud kohad, maastikuelemendid (*tasandik*, *põlendik*, *rannik*, *liivik*, *rohtla*, *järvistu*); c) suhtelised kohad, mis nimetavad kohta mingi teise koha või suhte kaudu (*tagala*, *levila*, *manala*, *rindmik*, *ümbrus*, *vahemik*). Need tähendusrühmad on ositi seotud tuletustüübiga: *la*-tuletised nimetavad enamasti kultuurikohti (aga vrd *rohtla*), *ndik*-tuletised enamasti looduslikke kohti (aga vrd *tarandik*), teiste liidete tuletised võivad viidata eri tüüpi kohtadele.

Kohanimetuste tuletamine on produktiivne üksnes *la*-liitega. Tekstituletisi moodustatakse nii verbilisel kui ka nimisõnalisel alusel. Tuletised kirjeldavad kultuurikohti, denominaalse tuletise tähendus on tõlgendatav konteksti ja tähismoodustaja tüüpilise situatsioonirolli põhjal.

AK: Kas seal võib tegutseda peale avastatud *trükla* veel valerahategijaid? Tartu linnavolikogu või rahvaste *rändla*. Laupäeval võis *telklas* näha umbes 5–6 üksikut telki. IM: Loomade *jookla* oja ääres. Seisame juba *toitla* alas ja uurime võõramaiseid ja veidraid vilju. Klubi ees paikneb traditsioonilise *õllela* asemel sel suvel hoopis rannarestoran. Paluks interaktiivse *soengla* linki. Pildil on Kadrioru lossikompleksi *lustla*.

Muudest kohatuletistest moodustavad väiksemaid ühtse semantikaga tuletisrühmi puude kasvukohta tähistavad *ik*-tuletised, mille alussõnaks on puuliigi nimetus. Need on ühtlasi rühmanimetused (→ § 172): *haavik*, *lepike*, *männik*, *kuusik*, *tammik*, *sarapik*. Ühesuguse tähendusstruktuuriga on ka looduslikke kohti tähistavad *ndik*-tuletised, mille alussõnaks on omadussõna: *kõrgendik*, *paljandik*, *järsandik*, *harvendik*, *tasandik*, *lagendik*, *noorendik*. Samasse rühma kuuluvad vormilistel põhjustel *ik*-liitega tuletatud *madalik* ja *sügavik*.

§ 155 KOHALIITSÖNAS on põhiosaks leksikaalse kohatähendusega nimisõna ja neid moodustakse kahe tähendusstruktuuri põhjal. Tähisteks, mida väljendab laiendosa, võib olla sündmus, mida selles kohas tehakse või mis seal toimub. Selline laiendosa on vormiliselt teonimetus.

ehituskrunt, elukoht, elumaja, arengumaa, jahimaa, harjutuskool, heitering, hoiukarp, hoiukassa, hüppekast, istepink, sõidutee, jooksurada, sõudekanal, ootepaviljon, kasvuhoone, keelutsoon

Tähis võib olla kompleksne: *majaehituskrunt, kettaheitering, bussisõidutee, kiirjooksurada, rongiootepaviljon*.

Teist tüüpi kohanimetustes on sündmus keeleliselt väljendamata ja laiendosaks on asjanimetus.

heinamaa, mustikamets, kapsapeenar, jalgrattatee, paadisadam, loomafarm, isamaa, lasteaed, toidupood, kingapood, aadressbüroo, sakstekamber, vanadekodu, näituseväljak, veinimaa, õlletehas, saapavabrik, talvelaager, ööbaar, idamaa, lõunamaa, metsalagendik

Laiendosa võib semantilise funktsiooni järgi nimetada olijat, mis/kes paikneb, elab või kasvab põhjaga nimetatud kohas (*kapsamaa, lasteaed, mustikamets*), või tegevusobjekti, millele põhjaga nimetatud kohas toimuv tegevus on suunatud (*kalaturg, saapavabrik, mööblitsehh*). Kuna kohaga seotud sündmus ei ole väljendatud, saab laiendosa semantilist funktsiooni tõlgendada erinevalt, nt *kartulimaa* on nii 'koht, kus kasvavad kartulid' (seisundis olija) kui ka 'koht, kus kasvatatakse kartuleid' (objekt). Laiendosa võib viidata ka sündmusajale (*suvekodu, talvelaager, öömaja*) või teisele kohale, millega põhiosaga nimetatud koht suhestatakse (*maakodu, kodumaa, metsalagendik*).

Eesti keeles on polüseemilisi nimisõnu, mida saab süsteemselt kasutada koha- või asjatähenduses (Langemets 2010). Liitsõna põhiosa tähendus kohana või asjana on olemas tähendusstruktuurist, nt *kivimaja* või *linnamaja* on tõlgendatavad asjana, mida on iseloomustatud selle materjali või asukoha järgi (→ § 158, 164), *elumaja* või *öömaja* aga kohana, mida on iseloomustatud seal toimuva tegevuse järgi. Asja- või kohatõlgendus võib oleneda kontekstist.

Uuemad *linnamajad* on kõik üheksakorruselised ja suurte akendega. Oma *linnamajas* elan ainult talvel, suveks kolin *maamajja*.

§ 156 Kohanimetustega võrreldava kompleks sõnade rühma moodustavad AJANIMETUSED. Need on liitsõnad, mis nimetavad sündmusaega. Põhiosaks on leksikaalse ajatähendusega sõna, laiendosaks sündmustähendusega teonimetus.

jooksuaeg, kohtumisaeg, lahtiolekuaeg, keelutund, lahkumistund, õppepäev, puhkepäev, sünnipäev, surmaöö, murranguaasta, õppeaasta, lõpuaasta, võidukevad

Sündmus võib jääda vormiliselt väljendamatuna, liitsõna laiendosa nimetab mõnd muud kujuteldava sündmusega seotud tähenduskomponenti.

seeneaeg, jääaeg, kooliaasta, teatrikuu, emadepäev, haiglaöö

Nagu kohanimetusi, nii võib ka ajanimetusi suhestada teise ajaga: *hiliskevad, varahommik, päraslõuna, kuupäev, aastapäev, tänapäev*. Sageli on need moodustatud omadussõnalise täiendiga nimisõnafraasi liitmise teel (vrd *hiline kevad, varane hommik, tänane päev*). Spetsiifilise leksikaalse tähendusega on nt *tiigriaasta, uusaasta, argipäev, aastapäev, tänapäev*. Ajanimetuste hulgas on ka üksikuid oskussõnadena moodustatud *ik-tuletisi: olevik, minevik, tulevik, kaduvik, möödanik, igavik*.

Asjanimetused

§ 157 Avaramas tähenduses on asjanimetus igasugune asjamõistet (substantsi) tähistav nimisõna. Siin vaadeldavas kitsamas tähenduses käsitatakse komplekssete ASJANIMETUSTENA nimisõnu, mille tähendusstruktuur ei ole seotud sündmusega, s.t kompleksse tähendusega asjanimetust ei saa kategoriseerida tegijaks, tegevusvahendiks, tegevuse tulemuseks, sündmuskohaks või sündmusajaks. Mõistestruktuuri põhja märkiv moodustaja nimetab elutut asja (sageli konkreetset eset), nähtust, isikut vm sõltumatu üksusena, määratlemata tema rolli situatsioonis. Tähis iseloomustab seda mingi teise asja, omaduse või funktsiooni kaudu. Selliseid tähendusstruktuure

väljendatakse produktiivselt liitsõnadega. Kategoriaalse asjatähendusega tuletusliiteid eesti keeles ei ole, aga mõne liitega (nt *-ik*, *-nd*, *-ts*) on moodustatud spetsiifilise leksikaalse tähendusega asjanimetusi, mille tähendusstruktuur ei suhestu sündmusega (*põlvik*, *tuulik*, *kuivik*, *malend*, *emand*, *sajand*, *lavats*, *jalats*, *nokats*, *sõrmus*, *linnus*). Sageli on need loodud käibeloleva liitsõna sünonüümina (vrd *malenupp* ja *malend*, *aastasada* ja *sajand*, *sõrmkinnas* ja *sõrmik*, *nokkmüts* ja *nokats*). Argikeeles on produktiivne asjatähendusega liitsõnade asendamine tähismoodustaja baasil moodustatud *kas*-tuletistega: *pastapliiats* > *pastakas*, *viltpliiats* > *vildikas*, *juturaamat* > *jutukas*, *pressikonverents* > *pressikas*, *koduleht* > *kodukas*. Selline ümbernimetamine ei ole seotud asendatava liitsõna vm ühendi moodustustähendusega, nt *tunnikas* võib olla 'tunnikontroll', 'tunnibuss', 'tunnihobune' vm, *naistekas* võib olla naistele mõeldud raamat või film, aga ka nt naiste koosviibimine vm.

IM: Teil oli täna lotas *tunnikas*, mis küsimused olid? Tallinna ja Tartu vahet on küll palju mugavam sõita *tunnikaga*, kes neid rongiaegu jõuab passida. Sõidan *tunnikaga*, kes alati, kui boksi juurde lähed, paneb kõrvad vastu pead ja katsub hammustada. AK: See oli soe augustiõhtu ja meil oli tüüpiline *naistekas*, mis tähendas, et istusime mererannas, jõime roosat vahuveini, vaatasime päikeseloojangut ja vaidlesime selle üle, kas kolmas maailmasõda tuleb või mitte.

Kas liitsõna moodustamise aluseks olev tähendusstruktuur peegeldab suhet keeleliselt väljendamata sündmusega või mitte, on osalt tõlgendamisküsimus. Moodustustähendus on kaudselt seotud sündmusega, kui tähismoodustaja kategoriseerib nimetatava asja sündmusega seotud funktsiooni kaudu, nagu koht, aeg, vahend või viis: *metsloom*, *õhtuleht*, *tuuleveski*, *kaug-* ja *lähituled*.

Märkus. Kui moodustuspõhi viitab inimtegijale, on sellise tähismoodustajaga kompleksõnad tõlgendatud tegijanimetusteks: *metsamees* 'mees, kes töötab metsas', *koolipoiss* 'poiss, kes õpib koolis', *suvetüdruk* 'tüdruk, kes tegutseb suvel', *labidamees* 'mees, kes töötab labidaga', *salaagent* 'agent, kes töötab salaja' (→ § 142).

§ 158 Kompleksseid asjanimetusi moodustatakse sageli KOHA- või AJATÄHISEGA. Selline tähis seostab nimetatava asja kaudselt sündmusega, liitsõna laiendosa viitab põhiosaga nimetatud asja

esinemis- või kasutustingimusele. Ka VAHENDITÄHISEGA asjanime-tused on laiendosa kaudu seotud sündmusega, liites kaks asjanimetust, millest üht (põhiosaga nimetatut) kasutatakse teise abil.

KOHATÄHISEGA: põlduba, aeduba, metsmaasikas, vesiroos, põldhiir, meriahven, väliköök, põllulill, metsahein, laelamp, laadakaup, kõrbeliiv, aialill, peenrakurk, nurgakivi, läänetuul, pargipink, mereloom, merevesi, potilill, ookeanilaev, seljakott, katusekorter

AJATÄHISEGA: kevadmantel, kevadlill, suvekleit, suvinisu, suvivili, sügisvihm, talvemüts, talirukis, hommikukohv, hommikumantel, õhtuleht, õhtuülikond, ööülikool, öösärk, päevaliblikas, päevaleht, päevaraamat, lapsepõlvesõber, nädalaleht, aastaraamat

VAHENDITÄHISEGA: tuuleveski, vesiveski, auruedur, gaasiahi, elektripliit, puupliit, jalgratas, jalgmasin, jalgpall, käsikivi, käsi-masin, käsivasar, käsivikat, käsikaamera, käsipuur

Vormilt on liitsõnas kohta, aega või vahendit märkiv laiendosa nime-tavas või omastavas käändes. Nimetavalise kohatähisega on sageli terminid, millega nimetatakse taime- või loomaliike (*aedmaasikas, põldhiir*). Ka ajatähisega liitsõnadel võib olla moodustustähendusest kitsamaid leksikaalseid tähendusi (*päevaleht, päevaraamat*). Koha- või ajatähendusega laiendosaks võib olla ka kvaasinoomen vm suhtesõna: *allkiri, kõrvalmaja, tagatrepp, tagakaas, eesuks, eesnimi, vastassein, siitpere, vastumürk, pealkiri, järelsõna, järeleksam, eelroog, eelvägi*.

Tinglikult võib kohatähisega asjanimetusteks pidada ka kehaosaga seotud esemete nimetusi: *põlvsukk, põlvpüksid, sõrmkinnas, säärsaabas, sõrmkübar, kaelkook, kõrvaklapp*. Sellist suhet väljendavad ka mõned kindla leksikaalse tähendusega *ik-* või *us-*tuletised: *põlvik, sõrmik, säärik, sõrmus, jalus*. Osa neist ongi loodud konkreetse liit-sõna sünonüümiks (vrd *põlvsukk* ja *põlvik*, *sõrmkinnas* ja *sõrmik*, *säärsaabas* ja *säärik*). *ik-*tuletisi on moodustatud ka muude koha- või vahenditähisega asjanimetuste sünonüümina, vrd *tuuleveski* ja *tuulik*, *aurulaev* ja *aurik*, *tõrvalont* ja *tõrvik* jt.

§ 159 Asjanimetuse tähis võib märkida OMADUST. Omadus ja selle kandja liidetakse üheks kompleksõnaks, mille põhiosaks on omaduse kandjat tähistav nimisõna, laiendosaks omadussõna või *v-*kesksõna.

vanamees, noorpoliitik, noorloom, haljasmass, kuivisilo, külmkapp, odavfirma, vedelseep, valeraha, peensuhkur, heameel, pahameel, puhaskasum, täistera, nooremleitnant, välisuku, ühisfirma, põlismets, kinnistäht, tegevtoimetaja, jäävhammas, vahelduvvool, loovisik, loovharitlane, taastuenergia, liikuvtankla, jooksevhind, püsivhind, tegevvolkaan

Omadustähisega asjanimetuste moodustamine on produktiivne ja tekstiliitsõnu moodustatakse hõlpsasti.

AK: Kunagine tähtis *pühakoht* on vahepeal saanud pelgupai-gaks. Rein Veidemann tegi loetavaks tähelepanuväärse *tarksõna*. Prantsuse *kolekirjanduse* lipulaeva Michel Houellebecqi kurb raamat naudingühistonnast. Hulgemüük kasvas *jooksevhindades* 20 prot-senti. Loomulikult pannakse siis esimesena kinni *liikuvtanklad*. IM: Tahan jagada rõõmu selle üle, et Riigikogus tegutsev *kolegeenius* Urmas Reinsalu on ennast paljastanud. Et oleks koht, kus ei kuulata liiga palju *nõmemuusikat*.

Vormilt on omadust väljendav laiendosa nimetavas või lühitüveline (*võörkeel, lühijutt, esileht*). Vormimall ei peegelda tähendusstruktuuri, kui tähiseks valitud omadust märgib tuletatud omadussõna nimisõna-line tüvi: *sportauto* (vrd *sportlik auto*), *menuautor* (vrd *menukas autor*).

salaalkohol, sinilill, punalipp, kollatõbi, võörkeel, võõrliik, esikülg, esimees, esileedi, umbtänav, lühijutt, lähirong, lihtsõdur, lihtaine, ürgmets, liigvesi, kvaliteetkaup, mobiiltelefon, paralleelmaailm, passiivmaja, poliitvang, horisontaaljoon, kriminaalkohus, sotsiaal-meedia, reaalpalk

Omadust võib liitsõna laiendosana märkida ka seisundimäärsõna või selle tüvi: *kaldkiri, kaldpind, kaldjoon, põiktänav, otsepilet, piki-triip, kaasautor, püstkriips, püstkrae*. Prefiksilaadse funktsiooniga on laiendosa *pool-* (< *pooleldi*), mis võib vabalt liituda eri põhisõnadega: *poolahv, poolkoks, pooltoode, poolvend, poolkõrb, poolsaar, poolinimene*.

IM: Terved külad, peaaegu *poollinnad*, on ehitatud sama põhimõtet järgides. Olles veel n-õ *pooldsõdur*, ei tehtud meile veel seda õiget mahvi.

Omadustähisega asjanimetuste hulgas on arvukalt moodustustähendusest kitsama spetsiifilise leksikaalse tähendusega liitsõnu.

vanaema, vanaisa, võõrasema, roosamanna, õigeusk, vabariik, kalliskivi, külmrelv, pühapäev, teispäev, vanatüdruk, haljasala, õigeusk, laiskloom, täismees, tarkvara, tooraine, põlevkivi, elavhõbe

Sellistegi liitsõnade hulgas võib olla ühesugust tähendussuhet väljendavaid piiratud ulatusega sarju: *vanaema, vanaisa, vanaonu, vanatädi, vanalell; võõrasema, võõrasisa, võõrastütar, võõraspoeg; esmaspäev, teispäev, kolmapäev, neljapäev.*

Omadustähisega asjanimetusi on tuletatud ka mõne liitega, aga ükski tuletustüüp ei ole sellise tähendusese väljendamiseks produktiivne ja tuletised on moodustustähendusest kitsama leksikaalse tähendusega, nt *nd*-tuletised *puhtand, mustand, ik*-tuletised *noorik, kehvik, veidrik, kuivik, külmik. lane*-tuletistest kuuluvad sellesse tähendusrühma *karsklane, kangelane, mustlane, ur*-tuletistest *vanur* ja *rikkur*. Enamik omadustähisega *ur*-tuletisi on tõlgendatavad tegijanimetuseks (→ § 141). Vormiliselt märkimata kategooriamuutusega (konversiooniga) on tegemist, kui sama tähistajaga võib nimetada nii omadust kui ka selle kandjat (isikut): *tark, loll, haige, must, noor, töötu, vabatahtlik* jt.

§ 160 Enamik kompleksseid asjanimetusi esindab mõistestruktuure, kus asja on iseloomustatud teise samasse mõistekategooriasse kuuluva asja kaudu. Eesti sõnamoodustussüsteemis on kuus produktiivset tähendusstruktuuri, mis peegeldavad kahe asjamõiste omavahelist suhet: liitsõna laiendosaks oleva asjanimetusega võib iseloomustada põhiosaga nimetatud asja selle otstarbe, valdaja, allika, materjali, osa või sellega võrreldava asja kaudu. Kohati on liitsõnadega väljendatavad tähendusstruktuurid pööratavad: tunnuslikku osa saab iseloomustada valdaja kaudu või valdajat sellise osa kaudu (vrd *loomasarv* ja *sarvloom, paadimootor* ja *mootorpaat*), samuti saab mingist materjalist asi väljendada sellesama materjali otstarvet (vrd *traatvõrk* ja *võrgutraat, kulddhammas* ja *hambakuld*). Tähendusstruktuuride vahel ei ole alati selget piiri, eriti abstraktse tähendusega liitsõnade puhul võib kahe asjamõiste seost näha erinevalt, nt võib laiendosa liitsõnades *ajalooraamat* või *muusikasaade* tõlgendada nii allika kui

ka materjalina. Ka paljudele eesti nimisõnarühmadele omane süsteemiline polüseemia (Langemets 2010) lubab asjamõistet liitsõna tähenduskomponendina kategoriseerida mitmeti.

Terminimoodustuses ja kohati ka üldkeeles on tähenduserinevust markeeritud laiendosa vormiga: *paberkott* ‘paberist tehtud kott’ ja *paberikott* ‘kott paberite jaoks’, *piltraamat* ‘piltidest koosnev raamat’ ja *pildiraamat* ‘raamat, milles on pilte’, aga see vormierinevus puudutab üksiksõnu. Tüüpiliselt on ükskõik millist tähenduskategoriat väljendav laiendosa omastavas või oleneb selle vorm sõnakujust (→ § 230–232). Süsteemselt ei ole ükski liitsõnaga väljendatav tähendusstruktuur seotud moodustustüve vormiga, kuigi mõne tähendusstruktuuri keelelises väljenduses kasutatakse nimetavalist liitumist rohkem kui teistes (vt Riikoja 1960, Vare 2001b).

§ 161 Laiendosaga saab väljendada OTSTARVET, mille jaoks põhisõnaga nimetatud asi on tehtud või kasutatav.

marjakorv, laternapost, papinael, lõimelõng, kleidiriie, lipsunõel, lillepott, lahingulaev, pearätt, supitaldrik, kohvitass, passipilt, loomapeet, rahakassa, päikesepillid, suhkrupeet, hullumaja, koolimaja, küpsuseksam, varjunimi, karjakoer, signaalarakett, uhkuseasi, otsuseprojekt, kütusepaak, käterätik, näokreem, kultuuriministeerium

AK: Uutest seadustest on kõnekamad kevadel vastu võetud *põhikooli- ja gümnaasiumiseadus*. Kolleegid usuvad, et *miinituuker* kaotas ootamatult teadvuse. *Kiiruskaamera* kasutamine on reeglina avalik. Kõrgemal korrusel asuvad *külaliskorterid*. Kulukas uus *büroomaja* ehitatakse valmis.

Otstarbetähendusega laiendosaks võib olla rinnastus- või alistussuhete nimisõnafraas: *kaheinimesevoodi*, *laiatarbekaup*, *kuumaveeboiler*, *üheotsapilet*, *soolaleivakink*.

Paljusid otstarbesuhete liitnimisõnu võib klassifitseerida mitmeti, nt asja- või kohanimetusena: *kohvitass* ‘tass kohvi jaoks’ või ‘tass, milles on kohv’, *marjakorv* ‘korv marjade jaoks’ või ‘korv, milles on marjad’ (→ § 155); samuti asja- või vahendinimetuseks: *kohvimasin* ‘masin kohvi jaoks’ või ‘masin, millega tehakse kohvi’, *rausaasag* ‘saag raua jaoks’ või ‘saag, millega saetakse rauda’ (→ § 152).

§ 162 Laiendosaga saab tähistada VALDAJAT, mille osa või mille oma on põhiosaga tähistav asjamõiste.

paadimootor, loomasarv, laevamast, raamatukaas, lambikuppel, lipuvarras, harjavars, mantlivöö, kapsaleht, kasetoht, noatera, pildiraam, uksehing, aknaklaas, ahjusuu, toolijalg, lauaplaat, ooperimuusika, puuleht, merepõhi, majakatus, sõbrakäsi, sõdurimunder, toapõrand, lapsevanem, onupoeg, täditütar, õetütar, vennapoeg, naisevend, meheisa, naisemees, linnupoeg, kassipoeg, koerakutsikas, seapõrsas, lambatall

Kui põhiosaks on isikuviieline nimisõna, siis kuuluvad sellesse rühma sugulussuhteid väljendavad liitsõnad (*õepoeg, vennanaine*). Muud isikuviielised liitsõnad moodustavad kontiinumiga tegijanimetustega (→ § 142) ja neid võib tõlgendada valdajasuhte või tegevuse kaudu: *kooliarst* 'koolil on arst' või 'arst, kes töötab koolis', *spordisõber* 'spordil on sõber' või 'sõber, kes armastab sporti'.

AK: Igasse maakonda on kavas luua vähemalt üks *riigigümnaasium*. *Politseibuss* paiknes vastu *majaseina*. Ta on kannatlikult jälginud *linnaosaseltsi* Uus Maailm käekäiku. Tassi kohvi sain *kohvikuperehelt* koos naeratusega. Kolmeaastane on tõsine Robbie fänn, teda sai lohutada *fännisärgiga*.

§ 163 Laiendosaga saab viidata ALLIKALE, millest põhiosaga nimetatud asi on saadud või tehtud või kust see on pärit.

peedisuhkur, lambavill, lehmapiim, taimeõli, sealih, maisitärklis, seebivaht, hernesupp, pardipraad, koorevõi, pohlasalat, maasikamoos, õunakook, kaeraküpsis, oakohv, turbamuld, maagaas

AK: Meie tulevik on odav *prügielekter*. *Raamatutarkus* pole alati kõige parem. Euroopas võeti *kaltsupaber* kasutusele 12. sajandil. Noorematel on seda *arvutihirnu* tublisti vähem. Et tuli kiiremini süttiks, oli vandaal kuhjanud ukse ette kuiva *leheprügi*.

§ 164 Laiendosa võib nimetada MATERJALI, millest põhiosaga nimetatud asi koosneb.

hõbelusikas, marmorsammas, kivimaja, paneelmaja, portselantass, kipskuju, klaaspurk, flanellsärk, pitskrae, puukauss, froteerätik,

kilesussid, viltkübar, nõõrredel, köistee, lattaed, palksein, pabernöör, muldpõrand, korkvest, siidilipp, lubjakivi, paekallas, lumevaip, loorberipärg, veesammas, juturaamat, mälestusteraamat, tööliisklass, toidupakk, haridussüsteem, tuhamägi, liivatera, rasvakiht, klaasitükk, lumehelvest, lumepall, vihmapiisk, lepavõsa, lastekoor, miljonilinn, riistvara

Materjalitähisega on ka nimetused, mille põhiosaks on mõõtu väljendav nimisõna: *piimaliiter, vorstikilo, kullagramm, riidemeeter*.

AK: Lõuna-Eestis on sadu kilomeetreid *kruusateid*. Harjumaal avastati maapõuest tuhande aasta vanune *hõbeaare*. Saksamaa *kitarriorkester* teeb Eestis ringreisi. *Korterimaja* põlengus sai viga üks elanik. *Ekspertkomisjoni* hinnangul peab geograafilist tähist kandev toode olema toodetud Eesti toorainest. Nimelt külmutas Venemaa selle raha Eesti riigilt nõutava väidetava *valuutavõla* katteks.

Polüseemilise laiendosa korral, mis võib tähistada nii ainet kui ka konkreetset asjamõistet (vt Langemets 2010), saab seda tõlgendada nii allika kui ka materjalina (*kurgisalat, loorberipärg, klaasitükk*). Materjali märkiv laiendosa on sageli nimetavas, aga vorm võib kasutuses varieeruda (*siidilipp ja siidilipp, lumivaip ja lumevaip*).

§ 165 Laiendosaga saab esile tõsta põhiosaga nimetatava asja OSA, mis on selle iseloomulikuks tunnuseks. Selline laiendosa on vormilt sageli nimetavas, eriti juhul, kui liitsõna on moodustatud oskussõnana. Üldkeeles võib laiendosa käänne varieeruda (*paakauto ja paagiauto, tuttmüts ja tutimüts*).

pastapliiats, verikäkk, lõõtspill, keelpill, sarvloom, verivorst, meekook, okaspuu, õistaim, värviteleviisor, helifilm, purjepaat, tuttmüts, kilpkonn, ratastool, pildiraamat, juurvili, õhkvest, õhkpadi, vesivoodi, rulluis, paakauto, trepikoda, haiguskolle, kärntõbi

AK: Selle jaoks on spetsiaalsed *liimpaberid*. Üürile anda kahetoaline *ahikorter* vanalinnas. Laeva võõris lehvis rõõmsalt sini-valge Soome *ristlipp*. Kõige rohkem ostetakse *kohupiimatorte*. Lõunaks on *paprikakaste*.

Osa ja terviku suhtega on samalaadne laiendosa ja põhiosa suhe sellistes piiratud võimalikes liitsõnades, kus põhiosa märgib laiendosaga

nimetatu ülemmõistet, laiendosa aga esindab üksi sama tähendust, mis on liitsõnal (*kuusepuu = kuusk*).

siiakala, tammepuu, maikuu, murdekeel, maasikmari, sirelipõõsas

Selline rekursiivne nimisõnamoodustus ei ole regulaarne ning on stilistiliselt hajus. Niiviisi nimetatakse kalendrikuid, marju, puid ja põõsaid, piiratud ulatuses kalaliike, aga harilikult mitte näiteks loomi, linde, lilli vm liiginimetusi. Tekstiliselt on nimetusviis siiski mõnel määral produktiivne ja tundub laienevat abstraktsete mõistete nimetamisele (*leivatooded, raviteenus, lugemistegevus, käitumisprotsess* jms).

IM: Palun vähemalt kolm näidet *slängikeele* kasutamisest Kullamäe suust. Kolmanda õhtu lõpuks näkkas *haugikala*. Uus *elamumaja* Rakvere kesklinnas. Polnud seal viha ega mingit muud häirivat tunnet – ainult üleüldine *armastusseisund*. AK: *Leiva- ja saiatoodete* valmistamisel kasutatakse erinevaid taigaparandajaid, sest jahu kvaliteet on erinev.

§ 166 Asjamõistet saab iseloomustada VÕRDLOSE kaudu, kui liitsõna põhiosaga nimetatud asi oma kujult vm tunnuse järgi sarnaneb laiendosaga nimetatud asjaga.

kaarsild, tahvelarvuti, võlvlagi, korvmööbel, sallkrae, haaknöel, tornkraana, plussmärk, välkmiiting, tuhklumi, kärbeskaal, hundi-koer, kammköide, piltkiri, püstolreporter, ahelviirus, tükksuhkur, kärgpere, raamatkataloog, tabelkalender

Mõnikord saab laiendosa tõlgendada kas võrdlusalusena või iseloomulikku tunnust esitava osana: *kaarsild* 'kaarega sild' või 'kaarekujuline sild', *tornmaja* 'torniga maja' või 'tornikujuline maja'. Võrdlusalust väljendav laiendosa on enamasti nimetavas, aga võib kasutuses varieeruda (*tükksuhkur* või *tükisuhkur*, *sukkpüksid* või *sukapüksid*). Võrdlussuhe võib olla metafoorne: *kärbeskaal*, *püstolreporter*, *kärgpere*.

AK: Pärnumaal kerkib *püramiidmaja*. *Tigutorniks* nimetatakse Tartu uusimat kõrghoonet. Üle paljude aastate on Võrus jälle meeslinnapea – kas see töötab *rõngaslinnale* head või halba? Samal põhimõttel rahastatakse *pendelronge* Stockholmis ja teistes Euroopa linnades. Ajaloo keerdkäigud on meie teadvuses teinud

gümnaasiumist *torukooli*, kuhu minnakse esimesel koolipäeval ja kust astutakse ellu 12 aastat hiljem.

Võrdlussuhtel põhinevat tähendusstruktuuri väljendatakse ka *nd*-liiteliste nimisõnadega. Tuletised on spetsiifilise leksikaalse tähendusega ja enamik neist on mõnede vanade tuletiste (*emand, isand, soend*) eeskujul loodud terminitena.

padjand, vaiband, nahand, naljand, aiand, kirjand, jaland, õland, seinand, munand, tarand, kaerand, haavand, tavand, orvand, võrgend, lävend, tüvend, võsund

§ 167 Seni käsitletud liitsõnalised asjanimetused on moodustajate süntaktilise suhte järgi tüüpilised laiendliitsõnad ning kõrvutatavad täiendi ja fraasipõhja suhtega nimisõnafraasis (→ § 21); tähis liigitab asjamõistet, iseloomustades moodustuspõhjaga nimetatut mingi tähenduskategooria kaudu. Liitsõna ja fraasi tähenduserinevus on astmeline. On liitsõnu, mille tähendus oluliselt ei erine fraasi tähendusest (vrd *mere põhi* ja *merepõhi*); liitsõnu, milles fraasilaiendi definiitne tähendus vastandub liitsõna laiendosa indefiniitsele tähendusele (vrd *raamatu kaas* ja *raamatukaas*); liitsõnu, mille tähendus on fraasiga võrreldes kitsenenud, kuigi moodustustähendus (s.t moodustajate semantiline suhe) on sama kui fraasil (vrd *laste raamat* ja *lasteraamat*), ning liitsõnu, mis on saanud fraasist erineva leksikaalse tähenduse (*vana isa* ja *vanaisa*). Liitsõna erinevust fraasist suurendab erinev vormimall (vrd *lõõtsaga pill* ja *lõõtspill*, *marjade korv* ja *marjakorv*, *tuhasarnane lumi* ja *tuhklumi*). Liitsõna moodustajate suhe võib aga peegeldada ka teistsuguseid seoseid.

§ 168 Laiendosa ja põhiosa tähendussuhe võib olla SAMASTAV e EKVATIIVNE. Moodustajad kirjeldavad sama referenti eri aspektist, nimetus kuulub nii laiendosaga kui põhiosaga nimetatud mõisterühma, nt *üliõpilassportlane* on nii *üliõpilane* kui ka *sportlane*. Eelkirjeldatud tähendusstruktuuridega sarnaselt saab tähise funktsiooni tõlgendada samuti asjamõistet liigitavana: *üliõpilassportlased* on sportlastest need, kes on üliõpilased. Moodustajate süntaktilise seose järgi on sellised liitsõnad kõrvutatavad lisandifraasiga: moodustajad on teineteisega samasuguses suhtes nagu lisandifraasi liikmed. Samastava suhtega

liitsõnu moodustatakse kindla vormimalli järgi: laiendosa on nime-tavas või (*ne*-lõpulise esiosa korral) *s*-tüveline.

poisslaps, tütarlaps, lesknaine, meeskodanik, tüdruksõber, poiss-sõber, printsabikaasa, maalermeister, rätsepmeister, meisterlõpsja, meistervaras, meistersportlane, amatöörspordlane, neegersportlane, töölistportlane, sõdurkuningas, lapsajakirjanik, lapsõdur

Liitsõnade samastavas tähendussuhtes moodustusosad on sageda-mini eri tunnuste (ameti, ühiskondliku staatuse, isikuomaduste) järgi liigitatud isikuvitelised nimisõnad ja moodustajad esindavad tüüpiliselt erinevate liigitusaluste põhjal sündinud rühmi. Moodustajate järjestus võib varieeruda (*rätsepmeister* ja *meisterrätsep*), aga enamasti on liitsõna kinnistunud leksikoniüksusena kindlas vormis. Sellise moodustustähendusega liitsõna võib nimetada ka muid elusolendeid, institutsioone või elutuid asju.

kahjurputukas, mesilasema, emamesilane, sõdursipelgas, vasallriik, lemmikloom, konservjuust

Samastav tähendusseos võib olla metafoorne: *doonorriik*, *piraatbuss*, *pilootprojekt*, *tütarettevõte*. Ekvatiivse suhtega liitsõnade moodustamine on tekstiliselt produktiivne.

AK: Soome luuletaja, legendaarne *joodikgeenius* Pentti Saarikoski on osutunud ajaproovile üllatavalt hästi vastupidavaks nähtuseks. Selline arupärimine sündis *luuseroravate* fraktsiooni kuuluvat Kalev Kukke siseministrilt aru pärima. *Veteranpoliitik* Väyrynen pürib Soome peaministriks. Film jõuab meieni filmipäraselt *autor-jumala* jutustatuna. IM: Lugesin just raamatut *geeniuskirjanik* Vladimir Nabokovi naisest. Uus juht loodab *emafirmale* tõestada siinse kontori väärtust.

§ 169 Eelmisele rühmale lähedased on nimetused, mille moodustajate tähendussuhe on ÜHENDAV e ADITIIVNE: liitsõna koosneb kahest või enamast võrdse tähenduskaaluga moodustajast. Moodustajate süntaktilise suhte järgi on sellised liitsõnad kõrvutatavad rindfraasiga: moodustajad on üksteisega samasuguses suhtes nagu rindfraasi liikmed, kuid erinevalt rindfraasist tähistab liitsõna üht olemit. Ühendava moodustustähendusega liitsõnad viitavad samastava

moodustühendusega liitsõnadest selgemalt liitlekseemiga nimetatud asja kahele eri funktsioonile, aga piir nende kahe tähendusstruktuuri vahel on kohati tõlgendusküsimus. Tüüpilised ühendava seosega liitsõnad on ametinimetused, aga nii saab liita ka muid ühte ja samasse mõisterühma kuuluvaid nimetusi (*kapplaud, näitusmüük*). Sellistki tähendusseost väljendatakse kindla vormimalliga: laiendosa on nimetavas.

lauja-näitleja, kirjanik-tõlkija, professor-konsultant, sekretär-asjaajaja, koristaja-käskjalg, insener-jurist, analüütik-programmeerija, arst-õppejõud, juuksur-habemeajaja, autor-lavastaja, kööktuba, lasteaed-algkool, aedkool, kapplaud, kalendermärkmik, saunuvila, kohviksöökla, näitusmüük, katuslagi, diivanvoodi, kirik-muuseum, muuseum-kontserdisaal

Ühendava seosega liitsõnade hulgas on nii kinnistunud lekseeme kui ka tekstiliitsõnu.

AK: Ta on varem töötanud ajakirja Anne *autor-toimetajana*. Nädala pärast esietendub loos teatab *näitleja-laulja-turundusjuht* Tarvo Krall iga natukese aja tagant, et tühiasi. Koolituse eesmärgiks on anda *sekretär-juhiabidele* tööks vajalikke teadmisi. Järsku kargas *saun-autost* seitse paljast meest välja ja sööstis järve poole. Aeg annab arutust, mis saab traditsioonidega liidetud *põhikoolgümnaasiumidest*, kes on otsustanud jätkata ühe asutusena.

Mõne sellise liitnimisõna tähendus on leksikaliseerunud kindla tähendusega tervikmõisteks: *ööpäev, aegruum, maailm*.

§ 170 Moodustusosade süntaktilise seose järgi sarnanevad ühendava suhtega liitsõnadele PAARISSÕNAD. Erinevalt tüüpilistest liitsõnadest ei tähista paarissõnad üht tegelikkuse olemit, vaid ühendavad kaks samasse mõisterühma kuuluvat sõsarmõistet mingi loogilise ühistunnuse alusel üheks sõnaks. Paarissõna võib käibida oma moodustajate ülemmõiste tähistajana e hüperonüümina või selle asendajana. Vastav hüperonüüm võib keeles ka olemas olla (*isa-ema* 'vanemad', *poisid-tüdrukud* 'lapsed', *käed-jalad* 'jäsemed'), aga enamasti viitab paarissõna kasutamine hüperonüümi tähistava sõna puudumisele keeles. Vahel on paarissõna taga laiem mõiste kui tema liikmete summa (*silmad-kõrvad* 'meeled'), vahel on ühisnimetaja kontekstuaalne ja

ähmasem (*naised-lapsed*). Paljusid paarissõnu kasutatakse eeskätt mitmuses ja nad sarnanevad semantiliselt rühmanimetustega (→ § 173), viimastest eristab neid distributiivne tähendusstruktuur.

naised-lapsed, õed-vennad, isad-emad, kuulajad-vaatajad, käed-jalad, silmad-kõrvad, ukсед-aknad, leib-sai, ost-müük, tulud-kulud

Rühmanimetused

§ 171 Rühmanimetused väljendavad kollektiivsust, asja- või isikurühmi. Rühmanimetusi moodustatakse produktiivselt tuletistena, samuti viitavad kollektiivsusele liitsõnad, mille põhiosa on kogutähendusega nimisõna. Komplekssed rühmanimetused kuuluvad avaramasse kollektiivsõnade mõisterühma, mida võib väljendada ka liitsõnaga (*pere, sugu, hõim, rahvas, hunnik, kogu, kuhi, kari, virn*). Need võivad omakorda moodustada liitsõnu laiendosaga, mis märgib, millest see rühm või kogu koosneb (*inimsugu, liivahunnik, loomakari*). On osalt tõlgendamisküsimus, kas ja millal sellist kogutähendusega põhiosa pidada kvalitatiivselt eri mõisteks (asjanimetuseks) ja laiendosa materjalile viitavaks, nt *ekspertkomisjon, lastekoor* (→ § 164), või tõlgendada põhiosa eeskätt kvantiteedile viitava moodustajana (*rahahulk* on 'palju raha', *loomakari* on 'palju loomi', aga *ekspertkomisjon* ei ole üksnes 'palju eksperte' või *lastekoor* 'palju lapsi', kuigi ka *komisjon* ja *koor* on rühmanimisõnad ja laiendosa osutab, millest see kollektiiv koosneb).

§ 172 KOLLEKTIIVTULETIS väljendab kogu või tervikut, mis tüüpiliselt koosneb alussõnaga nimetatud elututest asjadest või isikutest. Selliseid rühmanimetusi moodustatakse *stik-* ja *kond-*liitega.

stik-TULETISI: tähestik, nimestik, laevastik, taimestik, luustik, määrustik, sündmustik, ainestik, juhtmistik, kombestik, andmestik, killustik, lehestik, juurestik, ideestik, probleemistik, hoonestik, okastik, oksastik, faktistik, sõnastik

kond-TULETISI: inimkond, meeskond, naiskond, juhtkond, elanikkond, kodanikkond, kalurkond, kuulajaskond, lugejaskond, liikmeskond, õpilaskond, saatjaskond, tööliskond, õpetajaskond, tarvitajaskond

stik-tuletised tähistavad reeglina elutute asjade rühmi, välja arvatud elusolendeid märkivad *kalastik*, *loomastik*, *linnustik*, *rahvastik*. *stik*-tuletiste hulgas on oskussõnu, mille leksikaalne tähendus on moodustähendusest spetsiifilisem: *ajastik*, *helistik*, *õhustik*, *olustik*, *kergejõustik*, *raskejõustik*. Osa kollektiivtuletisi on samaaegselt kohatuletised (vt Vare 1975, 1981). Kui tähiseks on loodusobjekt, siis viitavad *stik*-tuletised nii kollektiivsusele kui ka kohale, kus see kogu paikneb: *mäestik*, *saarestik*, *põõsastik*, *puiestik*, *küngastik*, *koobastik* (→ § 154).

stik-liitelisi kollektiivsubstantiive moodustatakse hõlpsasti tekstituletistena.

AK: Olen kokku kogunud *murestiku*, mis on minu rahutut hinge mingitel hetkedel häirinud. Veel on algatatud paar uut projekti – ülevaated *seenestikust*, jõgedest. Lavastuse raamiks on küllalt realistlik *pildistik* ühest laevast. IM: See on mitmes osas ekslik või asjatundmatu *väitestik*. Vaid see on kindlailmeline ja kindlate sihtjoontega ideoloogiline *nähtustik*, mille sihtjooned selguvad ta iseloomust enesest. Nagu ka busi- ja raudteejaama puhvetid Tallinnas ja Klooga ranna *putkastik*.

Tekstilekseemide hulgas on ka isikuviitelisi rühmanimetusi.

IM: Selles majas jäi *kundestikust* mulje kui üsna kohalikust. Link: *kliendistik*.

kond-liitega moodustatakse produktiivselt isikunimetustest inimrühmi märkivaid nimisõnu, aga tuletiste hulgas on palju spetsiifilise leksiikaalse tähendusega sõnu, mille alussõnaks on eri mõisterühmadesse kuuluvaid lekseeme. Osas tuletistes on *kond*-liitel lekseemiga võrreldav tähendus: liide kategoriseerib tuletise inimrühma nimetuseks ka juhul, kui alussõnaks ei ole isikunimetus. Sellistes tuletistes märgib tähis kollektiivi siduvat, selle moodustumise või püsimise aluseks oleva funktsiooniga olemit üsna vabalt, see võib olla koht (*paatkond*, *laudkond*, *telkkond*, *majakond*, *hoovkond*, *pesakond*), tegevus (*võistkond*, *saatkond*, *toimkond*, *seltskond*, *vahtkond*, *kaaskond*), omadus (*sõpruskond*, *tutvuskond*, *ühiskond*), sugulus (*perekond*, *sugukond*, *hõimkond*), iga (*põlvkond*) või ühised töekspidamised (*koolkond*, *erakond*).

Spetsiifiliste oskussõnadena on moodustatud *kond*-tuletisi ka asjarühmale viitavas tähenduses: *keelkond*, *muutkond*, *käändkond*,

pöördkond, aegkond, õhkkond, rõhkkond. Kohatähenduses on *kond*-liidet kasutatud haldus- ja maateaduslike terminite moodustamiseks: *maakond, kihelkond, krahvkond, piiskopkond, ringkond, piirkond, metskond, lähikond, paikkond, keskkond, jõgikond, vesikond*. Needki tuletised seostuvad kaudselt kollektiivmõistelise tähendusega. Arvsõnast moodustatud tuletised *kümmekond, sadakond, tuhatkond* on hulgasõnad, milles liide ähmastab alussõnaga väljendatud täpset hulka, aga nad on kasutatavad ka rühmanimetusena.

AK: Päästjad evakueerisid *tuhatkond* inimest. Tal oli *sadakond* lehekülge teisest raamatust valmis. IK: Khaan ise jaotas tatarlased *tuhatkondadeks, sadakondadeks* ja *kümmekondadeks*, ja määras neile ise *tuhatkonnaülemad, sadakonnaülemad, kümmekonnaülemad*.

Tekstituletisi moodustatakse *kond*-liite abil produktiivselt isikuviietelisest alussõnast. Erinevus *kond*-tuletise ja alussõna mitmusevormi vahel on tihti marginaalne.

AK: Miks pole osa *arstkonnast* nõus kliinikumi minekuga ülikooli otsealluvusse? *Autorkond* koosneb ju peaaesjalikult tegevõpetajatest, kõrgkoolide õppejõududest ja teadlastest. Vaesuvad paraku ka õpetajad, teadlased ja *professorkond*. *Õppurkonna* suurenedes tekkis vajadus avaramate ruumide järele. Praegu Eestist lahkuvaid noori ei ühenda enam tunne, mis on liitnud klassikalist *pagulaskonda* – olla eksiilis eesmärgiga hoida eestlust. Liin on eriti vahelduva *sõitjaskonnaga*. IK: Vürst ja tema *sõdurkond* asusid piiskopi juurde.

Muude liidetega on kollektiivnimisõnu tuletatud juhuslikumalt. Väikese regulaarse rühma moodustavad puude kasvukohaga seotud *ik*-tuletised *haavik, lepik, tammik, männik, kuusik* jt (vrd § 154). Muud tuletised on harilikult spetsiifilise leksikaalse tähendusega, sageli oskussõnad. *stu*-liitega on selles tähenduses *andmestu, teatmestu, nimistu, kehvistu, ik*-liitega *tuumik, õisik, astmik, enamik, vähemik, paremik, ik*-liitega on rühmanimetusi moodustatud ka arvsõnadest (*kolmik, nelik, viisik, kuuik, seitsmik*). Erandliku tähendusega on selles rühmas *kaksik, paarik* ja *mitmik*, mille tähis väljendab hulka, tuletis üht sellest hulgast. Mõnede muudegi *ik*-tuletiste puhul on kogumõisteline tähendus taandunud ja tuletis nimetab asja, mille leksikaalne tähendus viitab siiski mingile kollektiivsusele: *ahelik, laulik, salmik, märkmik, teatmik, toimik, ladvik*. Osa rühmast märgivad ka murdarve

tähistavad arvsõnade *ndik*-tuletised (*kolmandik*, *kaheksandik*, *kuueteistkümnendik*, *sajandik*), see nimetusviis on produktiivne ja hõlmab ka mitmesõnalisi arve (*kahesaja viiekümnendik*).

§ 173 LIITSÖNALISI rühmanimetusi moodustatakse nii elutute asjade kui ka isikurühmade tähistamiseks. Põhiosaks on kogutähendusega nimisõna, laiendosa osutab, millest see kogu koosneb. Sellised liitsõnad moodustavad kontiinumide koosnevusseosega asjanimetustega (→ § 164), sest asjanimetuse ja kogunimetuse vahel ei ole selget piiri: kogutähendusega nimisõnad kirjeldavad samal ajal sageli ka selle kogu kuju või vormi (*kimp*, *virn*, *ker*, *hunnik*) ja neid saab tõlgendada asjanimetustena.

liivahunnik, kivihunnik, rohuhunnik, kartulikuihi, mullakuhi, heinakuhi, rauapuru, küpsisepuru, klaasipuru, kivipuru, laastupuru, lõngaker, traadiker, niidiker, lauavirn, palgivirn, raamatuvirn, lillekimp, vitsakimp, oksakimp, võtmekimp, lambakari, hundikari, hobusekari, rahvahulk, rahahulk, inimhulk, jalapaar, kingapaar, kindapaar, kätepaar, rattapaar, sokipaar, suusapaar, rahvakogu, plaadikogu, kunstikogu, kohtunikekogu, margikogu, luuletuskogu

AK: RKAS seletab, kuivõrd odavam tuleb nelja ministeeriumi pidada ühtses *hoonetekompleksis*. Sel korral *vargapaar* oma saagist rõõmu tunda ei saanud. Võimlemistunnis tuleb ühte ruumi mahutada 40-liikmeline *lastepere*. Pärast sellise tühja *sõnahulga* läbilugemist on tulemus sama mis enne lugemist.

Modifitseeriv nimisõnamoodustus

§ 174 MODIFITSEERIVA moodustaja semantiline mõju hõlmab nime-
tatava asja mõõtu, sugu või väärtust. Sageli kaasneb modifitseeriva moodustussuhtega afektiivne tähendusvarjund. Kuna modifikatsioon ei muuda tähistatavat mõistet, saab modifitseerivaid tunnuseid asja-
mõistele lisada nii moodustuspõhja märkiva liitega kui ka tähismoo-
dustajaks oleva tüve või lekseemiga.

Mutatiivse ja modifitseeriva moodustussuhtega liitsõnade piir ei ole järsk, sest moodustustähendust mõjutab laiendosa leksikaalne tähendus. Näiteks oleme vanusele viitavad liitsõnad (*noormees*, *vanamees*, *kassipoeg*) on moodustajate semantilise suhte poolest üsna lähedased mõõdusuhtel väljendavatele lekseemidele (*suurmees*, *väikemees*,

kassike). Modifitseeriv laiendosa erineb mutatiivse funktsiooniga laiendosast selle poolest, et tema funktsioon on eeskätt hinnangu-line ja selle kasutusvõimalus ei olene moodustuspõhja leksikaalsest tähendusest. Modifitseeriv tähis liigitab tervet mõistekategooriat või -rühma, nt sootähised *mees* ja *naine* (*nais-*) võivad laiendosana liituda iga isikut tähistava lekseemiga. Mõõdutähised *suur* ja *väike* võivad seostuda eri allrühmadesse kuuluvate asjanimetustega (*suurmees*, *suurriik*, *suuromanik*, *suurrahvas*, *suurmüük*; *väikemees*, *väikeriik*, *väikeomanik*, *väikerahvas*, *väikemüük*), erinedes selle poolest nt mutatiivse moodustajana tõlgendatavatest laiendosadest *noor* ja *vana*, mis moodustavad kompleksseid nimetusüksusi vaid kindlate lekseemidega.

Modifitseerivat moodustussuhet väljendavad ka liitsõnad, milles modifitseerijaks on liitsõna põhiosa. Erinevus liitsõna ja selle laiendosa tähenduste vahel on üksnes stiililine: mõistet nimetab laiendosa, modifitseeriv põhiosa lisab sellele afektiivse tähendusvarjundi. Erinevalt muudest modifitseerijatest ei ole selline moodustaja terve mõisterühma jaoks ühesuguse kujuga, vaid modifitseerib üht kindlat lekseemi või piiratud lekseemirühma.

eidekõbi, vanamehenäss, poisiklutt, poisipõngerjas, tüdrukutirts, plikanääps, õeraas, vennaraas, inimeseloom, kaabulott, piibunosu, kellaloks, autoloks, jalgrattaloks, vankrilogu, rattalogu, autologu, kuuenäru, sõnakõlks

Möödu rõhutamine

§ 175 Sõnamoodustussüsteemis saab esile tõsta nimetatava asja MÕÕTU, osutades selle tavapärasest suuremale või väiksemale füüsilisele suurusele või emotsionaalsele väärtusele. Vähendusliitega *-ke(ne)* moodustatakse DEMINUTIIVTULETISI peamiselt konkreetse, harvem abstraktse tähendusega nimisõnadest. Elutu asja nimetustest moodustatud *ke(ne)*-tuletised märgivad harilikult füüsilist väiksust, millega võib kaasneda, eriti abstraktsete mõistetega seoses, afektiivne pisendav suhtumine.

lauake, majake, pingike, aknake, tükike, raasuke, klaasike, onnike, lambike, toake, tassike, killuke, kausike, tänavake, raamatuke, leheke, ämbrike, mõtteke, soovike

Elusolendit tähistavatest sõnadest (ka eesnimedest) moodustatud *ke(ne)*-tuletised märgivad esmajoones subjektiivset positiivset suhtumist, afektiivset deminutiivsust, hellitust.

emake, isake, lapseke, pojake, tütreke, onuke, tädi ke, õeke, vennake, naisuke, koerake, kassike, linnuke, varsake, tibuke, talleke, Peetri ke, Tiinake

Negatiivset väärtust väljendavad leksikaliseerunud tähendusega afektiivsed tuletised *mehike* ja *vennike* ning sageli ka isikuviieline *võsuke*.

Afektiivsele deminutiivsusele osutavad ka peamiselt hoide- ja lastekeeles kasutatavad *u*-tuletised *poisu*, *poju*, *kätu*, *kutsu*, *kiisu*, *notsu*, *pissu*. Mõnikord modifitseeritakse nimetusi rekursiivselt, kahe eri liitega: *naisuke*, *lapsuke*, *pojuke*, *kiisuke*, *kutsuke*.

AK: Kriitikutele mittemeeldinud *filmike* võib rahul olla. See on küll eelnevaga võrreldes naljamäng ja lihtsalt hämarate telgitagustega *diilikene*, aga siiski sõnumina huvitav. Igal valdkonnal on oma absoluutsed *tõekesed*. Otsus jätab olukorrasse lahendamata akorde, mitmesuguseid *pingekesi*. Ainult et sel *õpetusekesel* on asja juures kaunis kasin tähtsus. Tema viimane ametikoht oli üks *ametikohakene* Riias. Vallavanema *võsuke* käis poes viinavargil. IM: Ei *silmuke* seleta, ei enam *hambuke* hakka, ei enam *jaluke* jõua.

§ 176 Nimetatava asja mõõtu väljendatakse produktiivselt ka LIITSÕNADEGA. Modifitseeriva varjundi lisavad põhiosaga nimetatud asjamõistele laiendosad *suur*, *väike*, *hiigel-*, *pisi-*. Tähis võib viidata füüsilisele mõõdule, aga enamasti kaasneb sellega mentaalne hinnang (*suurriik*, *väikeriik*), paljudel juhtudel on tähisel selgelt väärtustav funktsioon (*suurkirjanik*, *väikekodanlane*). *hiigel-* ja *pisi-* on afektiivsema lisavarjundiga kui *suur* ja *väike*. Erinevalt laiendosadega *suur* ja *väike* moodustatud liitsõnadest on *hiigel-* ja *pisi-*alguliste liitsõnade hulgas vähem kinnistunud lekseeme.

suurfirma, suurettevõte, suurvõistlus, suurehitus, suurfavoriit, suurinvestor, suurhertsog, suurkaupmees, suurkirjanik, suurklooster, suurokogu, suurlinn, suurriik, suurmees, suurmeister, suurmood, suurmüük, suuromanik, suurprojekt, suurteos

väikeaadlik, väikeametnik, väikeauto, väikelinn, väikeriik, väikefirma, väikeettevõte, väikeinvestor, väikekodanlane, väikelaps, väikemees, väikevend, väikeomanik, väikeplaneet, väikerahvas, väiketalu, väiketootja, väikevorm

pisiasi, pisiese, pisiettevõte, pisigraafika, pisiplastika, pisihuligaan, pisimure, pisiosa, pisiparandus, pisipere, pisipoeg, pisipuudus, pisiremont, pisiseiklus, pisisuli, pisitrükis, pisivargus

hiigelehitis, hiigelelukas, hiigeljõud, hiigelpuu, hiigelrikkus, hiigelsamm

Tekstiliitsõnu moodustatakse hõlpsasti kõigi nelja modifitseeriva laiendosaga.

AK: Väikese Eesti *suurkool* sai uue rektori. Ameerika Ühendriikide võimud pärivad Moskvalt aru salaja Uuralitesse rajatava sõjalise *suurkompleksi* olemasolu kohta. *Suurtulemust* rihtides peab ka õnne olema. *Hiigelkanuu* on 7 meetrit pikk ja sinna mahub korraga aerutama 10 inimest. See on *hiigelkokkuvõte* oma tõekspidamistest seitsmes köites. No see uuringutulemus on ikka *hiigelsaavutus*. *Väikelaenu* saab kasutada erineval otstarbel. Ei ole tõenäoline, et mõni *väikemüüja* saab neid nii palju soodsamalt. Talendifestivali sissejuhatav *pisiüritus* on selleks korraks möödas. Tundub järjekordne *pisisaavutus* olevat. Nüüd pakutakse täiesti elatavat *piskorterit*. Nad pole viitsinud selgeks teha mitmeid olulisi *pisitõdesid*.

Piiratumalt on sõnaraamatulekseemidena registreeritud sõnu, milles mõõtu väljendatakse võõrprefiksiga *mini-*, *maksi-* ja *mega-* (*midis* esineb vaid sõnas *midiseelik*)

minikleit, miniseelik, minimantel, minimood, minipikkus, minigolf, miniloomaaed, minikassett, miniarvuti, minikõrvaklapp

megahitt, megakäive, megaüritus

maksikleit, maksimantel, maksimood, maksipikkus, maksiseelik

Tekstiliitsõnu moodustatakse nendegi laiendosadega.

IM: *Minikool* arendab koostööoskust, tähelepanu ja mõtlemisoskust. Ületasin ennast ja suutsin realselt ühe kaua haudunud *minisooviga* hakkama saada. *Miniaed* vajab head plaani. Kahtlaselt

homoerootilise varjundi on see reporteri järjekordne „*megasaa-vutus*“ võtnud. Selle eest ehitati linnast välja tühermaale *mega-lasteaed*. Minu suurim, lausa *megaunistus* on hetkel väike uinak. *Maksikirja* lubatud mõõtmel muutuvad palju väiksemaks.

Mõõdutähendust võib näha ka prefiksilaadse esiosaga *laus-* moodustatud liitsõnades *lausvihm*, *lausjää*, *laustuli*.

Soo rõhutamine

§ 177 Tuletussüsteem võimaldab moodustada NAISSOO- e FEMINIINTULETISI, meessoole viitavaid liiteid ei ole. Naissugu märkivaid tuletisi moodustatakse isikuviitelistest nimisõnadest *нна-* ja *тар-*liitega.

нна-TULETISI: lauljanna, müüjanna, näitlejanna, kangelanna, vürstinna, sõbranna, venelanna, kreeklanna, inglanna, tartlanna, itaallanna, naabrinna

тар-TULETISI: orjatar, sõbratar, juuditar, naabritar, vürstitar, krahvitar, poolatar, hiinatar, pariisitar, tšehhitar, lauljatar, näitlejatar, müüjatar

Feminiintuletisi moodustatakse peamiselt ametit või ühiskondlikku staatust märkivatest isikunimetustest, samuti rahvusele või elukohale viitavatest isikunimetustest. Enamasti ei ole *нна-* ja *тар-*tuletistel tähenduslikku erinevust (*roomlanna*, *roomatar*; *lauljanna*, *lauljatar*), liite valikut võib mõjutada alussõna kuju. Päritavate tiitlite nimetustes tähistab *нна*-tuletis naisvalitsejat või valitseja abikaasat (*vürstinna*, *krahvinna*, *keisrinna*, *tsaarinna*, *hertsoginna*, *kuninganna*), *тар*-tuletis valitseja tütar (*vürstitar*, *tsaaritar*, *krahvitar*).

Muudest isikunimetustest on feminiintuletisi moodustatud juhuslikumalt (*kaaslanna*, *jumalanna*, *naabrinna*, *sõbranna*, *pärijanna*, *kangelanna*; *naabritar*, *sõbratar*, *orjatar*, *poisitar*). *тар*-tuletise alussõna võib nimetada ka kohta, tegevusvaldkonda või muud tunnust, sel juhul tähistab liide nii isikut kui ka sugu (*kaunitar*, *poolatar*, *rokitar*, *diskotar*).

Kuigi feminiintuletise saaks põhimõtteliselt moodustada igast isikunimetusest, ei ole soo markeerimine kuigi levinud: *нна*-liitelisi sõnaraamatulekseme on sadakond, *тар*-tuletisi mõnikümmend. Nad on

väheneva kasutussagedusega ja sageli afektiivse tähendusvarjundiga, aga nende moodustamine on produktiivne teatud valdkonna tekstides, nagu nt spordiudistes.

AK: Kokku oli tulnud 24 *võistlejannat* üle Eesti. Tema ülivõimsale lõpuspurdile suutis vastu panna vaid Islandi *ujujanna*. „Jätkan varem paika pandud treeninguprogrammi alusel,“ tunnistab *jooksjanna*. „Ei, müstika valdkonda ma väga ei usu,“ mõtiskleb *hüppajanna*. Juba toetab ta rahaliselt üht ragbitiimi, peagi saab sõlmitud leping Montecatoni vaprate *vutitaridega*.

Samuti on naissootunnuse rõhutamine levinud seltskonnaaja-kirjanduses.

AK: *Zontalannad* möllavad Glorias. „Sõbrad küsivad aasides, millal ma silikoonrinnad hangin,“ muigab põhimõttekindel *vetelpäästjanna*. Hollywoodi eksootilisim leid ei taha, et režissöör teise järel teda mustasilmseks *võrgutajannaks* määraks. Skandaalne iiri *rokitar* Sinead O’Connor avameelitses hiljuti. Kokku on kahel blondil ja kahel brünetil *bänditaril* seitse last. Hullunud *fännitar* ilmus Sidneys tema koju. Teemantahelad ja briljantsed käeraud *glamuuritaridele*.

Juhutuletised on sageli stiililiselt markeeritud, humoristliku varjundiga.

HENN SAARI: Niimoodi sai Lönnrot eepose *tegelannale* ilusa nime Aino. Üks blond *õpilanna* teatas seda truu- ja heasüdamlikult. Restorani *kelnerinna* toob toidu lauale ja soovib head isu. Komisjoni *sekretärinna* KK tõi televisioonis niisuguse näite.

§ 178 LIITSÕNADEGA markeeritakse mõlemat sugu sümmeetriliselt. Liitsõna põhiosa nimetab isikut, laiendosad *mees* ja *naine* (*nais-*) lisavad sootunnuse. Isiku soole viitavad liitsõnad on stiililt neutraalsed.

naisarst, naisõpetaja, naissportlane, naisametnik, naisolend, naisosaline, naiskunstnik, naiskülaline, naisori, naisprofessor, nais-teadlane, naistennisist

meesdiktoria, meesdirektoria, meesjuuksur, meesisik, meessõber, meeskelner, meespartner, meesrätsep, meessportlane, meestege-lane, meestuttav, meestöötaja

Põhiliselt markeeritakse sootähisega ametinimetusi, muid isikuid sooliselt liigitavaid sõnu on juhuslikumalt (*nais- ja meessõber, nais- ja meeskolleeg*).

AK: Eesti *naiskunstnikud* valdavad eneseväljenduse vabadust enam kui *meeskunstnikud*.

Sooliselt markeeritud sõnavara kasutamises on ebasümmeetriat. Kinnistunud lekseemidena on EKSSis registreeritud 70 *nais*-algulist ja 40 *mees*-algulist liitsõna, ja kuigi sootähisega liitsõnade moodustamine on tekstiliselt vaba, rõhutatakse naissugu ka tekstides sagedamini kui meessugu. Tartu ülikooli keelekorpuse tasakaalus allkorpuses (vaadatud 17.10.2012) on näiteks 35 näidet *naiskirjaniku* kohta, 4 näidet *meeskirjaniku* kohta; 33 näidet *naisarsti* kohta, 13 näidet *meesarsti* kohta; 22 näidet *naisõpetaja* kohta, 13 näidet *meesõpetaja* kohta, 8 näidet *naisautori* kohta, mitte ühtki näidet *meesautori* kohta, 9 näidet *naiskunstniku* kohta, 1 näide *meeskunstniku* kohta.

AK: Mul on hästi meeles Postimehe noore *meestoimetaja* sõnad. Koogivabrikut kontrollima läinud ametnik sai raevunud *naisjuristilt* tappa.

Laiendosi *nais-* ja *mees* kasutatakse ka mutatiivse moodustussuhtega liitsõnades, kus nad märgivad naistest või meestest koosnevaid kollektiive, nt *nais- ja meeskoor, nais- ja meesrühm* (→ § 164). Liitsõna laiendosana esineb ka muid soospetsiifilisi sõnu (*tüdruksober, tüdruklaps, tütarlaps, poisslaps, poissmees, poeglaps, lesbikirjanik, geiartist*), aga nende leksikaalne tähendus on sootähendusest erilisem ja nendega moodustatud liitsõnad liigituvad samastavate e ekvatiivsete liitsõnade hulka (→ § 168). Ekvatiivse ja modifitseeriva moodustussuhtega liitsõnade piiril on ka meessoost isikut nimetavad *härra*-lõpulised liitsõnad: *presidendihärra, professorihärra, õpetajahärra, saadikuhärra*, mida kasutatakse samas tähenduses kui kõnetussõnaga fraasi (vrd *härra president, härra professor*). Samasuguse sõnamalli järgi moodustatud *proua*-lõpulised liitsõnad väljendavad teistsugust tähendusstruktuuri ja nimetavad tähismoodustajaks oleva isiku abikaasat: *presendiproua, professoriproua, õpetajaproua, saadikuproua*. Kui selles ametis on naine, kasutatakse kõnetussõnaga fraasi (vrd *proua president, proua professor*).

AK: Lugupeetud *presidendihärra* Arnold Rüütli kõned on laialt tuntud. Aukülaline, *presidendiproua* Ingrid Rüütel tundis heameelt, et saade on nii kaua eetris püsinud. *Professorihärra* tutvustab pois-tele laserit ja räägib, millega teadlased Tartu Füüsikainstituudis tegelevad. Tartu *professoriproua* juhatas küll majapidamist, kuid ei pidanud ise kodutöödele kätt külge panema.

Nimetuse *ministriproua* mõistesisu on muutunud, see on uuemal ajal saanud juurde ka 'naisministri' tähenduse.

AK: Kui *ministriproua* Ester Tuiksoo sel kaunil suvel oma ameti-
autoga kihutas. IM: Nägite seda fotouudist, kuidas *ministrihär-
ra* Kruuse üritas *ministriproua* Palo autot „ära ajada“. Toona oli meil
üks *ministriproua* Elsa Gretškina.

Väärtuse rõhutamine

§ 179 Väärtushinnangut rõhutatakse mõistet astendades. ASTME-
LISUSE skaala väljendamine on tüüpiline omadusmõistetele (→ § 257),
asjamõisteid skaleeritakse piiratumalt. Sõnamoodustussüsteem
võimaldab rõhutada nimetatava asja, isiku või sündmuse institutsio-
naalse või mentaalse väärtusskaala kõrgeimat astet. Väärtushinnangut
väljendatakse liitsõnadega.

INSTITUTIONAALSE hierarhia tipptaset kirjeldavad liitsõna
laiendosad *pea-* (< *peamine*) ja *kesk-* (< *keskne*). Laiendosaga *pea-*
skaleeritakse nii ametinimetusi kui ka asutusi jm objekte, laiendosaga
kesk- peamiselt asutusi.

peaaine, peaaagronoom, peaarst, peaasi, peaauhind, peadirigent,
peaesmärk, peahoone, peaingel, peainspektor, peajumal, peakelner,
peakirik, peakonsul, peakokk, pealinn, peamees, peaminister, peat-
ribüün, pearõhk, peatänav

keskjaam, keskasutus, keskarhiiv, keskkatlamaja, kesklabor, keskladu,
keskpank, keskregister, keskraamatukogu, keskturg, keskvalitsus

Märkus. Kinnistüvi *kesk-* ei ole alati modifitseeriva tähendusega. Sama
tüvekuju esindab ka ruumi liigendava tähendusega lekseeme *keskmine*,
keskel, *kese* (*keskpäev*, *kesknädal*, *kesklinn*, *keskväljak*).

Objektiivset hierarhiat väljendavad ka laiendosad *alam* ja *ülem*.

ülemvõim, ülemkoda, ülemkohus, ülemnõukogu, ülemlaul, ülemmäär, ülempiir, alamliik, alamkoda, alampiiir, alamkiht, alampalk

Skalaarset liigendust võib näha ka mõnes kindla leksikaalse tähendusega liitsõnasarjas, nt *alg-*, *kesk-* ja *kõrgharidus*, *alg-*, *kesk-* ja *kõrgaste*, *alg-*, *kesk-* ja *ülikool*, *alg-*, *kesk-* ja *ülivõrre*.

MENTAALSELE hinnangule viitavad modifitseerijad *tipp-* ja *super-*, harvem *üli-*, *padu-*, *maru-*.

tippaasta, tippaeg, tippsport, tippfilm, tippjuht, tippklass, tippkunstnik, tippuurija, tippkülaline, tippkoormus, tippkvaliteet, tipplavastus, tippmodell, tippmark, tippnõupidamine

supermees, superõpetaja, superkülaline, superarst, superhind, superklass, superpakkumine, supersaavutus, superüritus

üliinimene, ülijuht, ülikasum, üliküllus

paduvihm, padukuivik, paduvaimustus, padueurooplane, padujoodik, padujooming, padukommunist

marujoodik, marurahvuslane, marurahvuslus

Väärtustava tähendusega liitnimisõnade moodustamine tekstisõnadena on produktiivne.

AK: Endine *tipp-poliitik* sattus Viimsis avariisse. Miks *tippjurist* Teder eirab Euroopa kohtu lahendeid? Oli endastmõistetav kanda iseseisvuspäeva *tippvastuvõtul* Kihnu rahvarõivaid. Vanemast vennast sai punane, nooremast *maruateist*. IM: See 47-aastane Hiiumaa mees on ju teinud *superkunsti*. *Superkontsert* suvepealinnas! Seadused on nii idiotised, et nende täitmiseks peab olema *superjurist*. Seitsmes kohtki on *ülisaavutus*, mis tuleb ainult paremate tegijate ebaõnne korral. Ma olen kuidagi *ülienergiat* täis praegu. Ise olen maailmavaatelt pigem *padurahvuslane*. Äkki on jälle mingi *padujama*?

Lähedase tähendusega on ka laiendosaga *lõpp* moodustatud liitsõnad, aga moodustaja leksikaalne tähendus, mis seostub omadusega (vrd *lõplik*), võimaldab liita seda vaid piiratud hulga lekseemidega ja tõlgendada neid ka omadustähisega mutatiivsete liitsõnadena (→ § 159).

lõppkuju, lõppasend, lõppotsus, lõpplahendus, lõppseis, lõpphinnang

§ 180 Laiendosaga saab osutada asja, isiku või abstraktse mõiste madalale väärtusele. Nimetused on afektiivse negatiivse tähendusega. Selles tähenduses kasutatakse prefiksilaadseid esiosi *eba-*, *liba-*, *värd-*. Vöörprefiksiga sõnad on harilikult laenatud terviksõnana, aga mõni vöörprefiks (*anti-*, *pseudo-*) on kasutusel ka eesti sõnamoodustuses.

ebasusk, ebasoosing, ebasümpaatia, ebateadus, ebaõnn, ebavoorus

libahunt, libarebane, libapolitseinik, libanaine, libatunnus, libatõelisuus, libaarst, libajurist

antikangelane, antiaine, antikeha, antiosake, antimaaailm, antiviiirus

pseudovõlg, pseudokonkurss, pseudoprobleem, pseudoteadus

Negatiivset hinnangut väljendavaid liitsõnu moodustatakse hõlpsasti tekstilekseemidena. Sõnaraamatutes on registreeritud vaid üksikuid *liba-* ja *pseudo-*algulisi sõnu, *värd-* puudub hoopiski, aga argikeeles on nende moodustamine produktiivne. Laiendosa *pool-* kasutatakse omadustähenduse kõrval (→ § 159) ka negatiivse modifitseerijana: *poolkirjanik*, *pooljurist*, *poolpoliitik* jt.

IM: Kas e-raamat on *ebaraamat*? *Ebaarst* on sel perioodil üsna sageli esinev tegelane. Mingi meesintelligent-*poolkirjanik*, sotsio-paat ja eneseimetleja. Ja siis tuleb sinusugune *pooljurist* ja hakkab tõde otsima. Ise kipun arvama, et kuriteo tellijaks võib olla mõni *poolpoliitik* või pärist ärimees. Venemaal tegutsevad rumeenlastest *libaärimehed*. Kirjutamisstiili järgi oled sa küll *libaeestlane*. Vanalinnas parkiv *libainvaliid* riivab õiglustunnet. On terve hulk *pseudoõpetajaid*, kelle palka tuleks hoopis kärpida. Just selline *pseudopoliitika* hoiabki koolilaeva endisel nõukogudeaegsel kursil. Ei tea, aga minust saab nälgiv *pseudokunstnik*. Siis sai sellest Res Publica ja Reformierakonna käes *värdseadus*. Kokku on keedetud mingi *värdlubadus*, mis pole õigupoolest ei liha ega kala. Kui need

tüübid tahtsid kommunistidega võidelda, siis miks nad alanduvad ise Stalini *värdsõdurite* tasemele ja käituvad nagu kõige vastikumad sovedeid? Ta kirjutab Postimehe arvamusportaalis *värkkelest* kohalikus ruumis.

Tinglikult võib modifitseeritud tähendusega liitsõnade hulka lugeda ka *vaeg-* ja *eks-*algulised lekseemid, ka need osutavad moodustuspõhjaga tähistatu väärtuse muutmisele. *eks-* liitub isikunimetusele ja viitab endisele ametile või positsioonile: *eksjuht, eksabikaasa, eksmees, eksnaine, eksõpetaja*; *vaeg-* seostub sündmustähendusega, moodustades liitsõnu teo- ja tegijanimetustega. Selle malli järgi on moodustatud oskussõnu (*vaegnägija, vaegnägemine, vaegkuulja, vaegtöö*), aga argikeeles ka halvustava tähendusega tekstiliitsõnu: *vaegõppija, vaegmõtleja, vaegarmastus jt.*

IM: Mustades dressides *eksnäitleja* nopib õunapuu alt lambaninasid ja paneb vaagnaga aknalauale. Kuhu on auväärse koha saanud ekside suurim ebaõnnestuja *eksrektor, ekslinna volikoguesimees, ekspresidendikandidaat, eksteadlane* jne Peeter Tulviste?

Sa ju oledki loll/rumal *vaegõppija*, ütlen harva kellelegi halvasti, aga sinu puhul pole lihtsalt teist teed. Ja siis on veel lihtsalt *vaegmõtlejad*, kes ei saa asjadest aru. Näiteks võib elitaarse töökoera armastus oma koera vastu olla *vaegarmastus* – ta on eelkõige teistele näitamiseks.

Negatiivse tähendusega modifitseerijad võivad üksteist asendada, vrd *ebajumal* ja *väärjumal*; *ebakirjanik, libakirjanik, pseudokirjanik, väärkirjanik* jt.

IM: Ilmselt selline *ebaarst* varsti enam Magdaleena haiglas osakonda ei juhata. Soome *libaarst* läheb vangi. *Pseudoarst* kirjutab rumalaid retsepte ja rohtusid. Saksamaal vahistati 22 aastat töötanud *valearst*. Üks *võltsarsti* ohvritest oli ööklubis töötamisest unistanud naine. Sellele mehele tegi vasektoomiat mõni *väärarst*.

MOODUSTUSVIISID

Käändsõnaliidetest

§ 181 Käändsõnaliidetega tuletatakse nimisõnu ja omadussõnu, nende hulka liigituvad ka arvsõnadest tuletatud murdarvude (→ § 172) ja järgarvude (→ § 278) nimetused. Käändsõnatuletuses ei ole alati kerge eristada iseseisvaid liiteid, sulandliiteid ja liitevariante. Suurimad noomenituletiste rühmad on *ne*-lõpulise tüvega (*-ne, -lane, -line, -mine, -kene*), *ik*-lõpulise tüvega (*-ik, -stik, -nik, -ndik, -lik, -mik*) ja *us*-lõpulise tüvega (*-us, -lus, -mus, -ndus*). *ne*-lõpulisil sõnaraamatulekseme on umbes 20 000, mis moodustavad rohkem kui kümnen-diku kõigist „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ sõnadest, *us*-lõpulisil käändsõnu on umbes 15 000, *ik*-lõpulisil ligi 7000. Erinevalt verbiliidetest on käändsõnade võimalikud liitliited ühesugusest lõpuosast hoolimata semantikalt ja kasutustingimustelt nii erinevad, et neid on sünkrooniliselt otstarbekas käsitada eri liidetena, mitte *ne*-, *us*- või *ik*-liite variantidena. Nii võivad ühesuguse tüvekujuga tuletised kuuluda eri tuletustüüpidesse (vrd *kavandama* > *kavand-us* ja *vara* > *vara-ndus*, *kahtlema* > *kahtl-us* ja *tahtma* > *taht-lus*, *ülem* > *ülem-us* ja *tulema* > *tule-mus*).

Enamik käändsõnaliiteid tuletab kas ainult nimisõnu või ainult omadussõnu, väiksem osa nii nimi- kui ka omadussõnu. Kahes sõnaliigis toimivad liited on tänapäeva keeles homonüümsed. Ühesuguse liitega moodustatud nimi- ja omadussõnad erinevad enamasti mitte ainult tuletusmallilt, vaid ka semantikalt nii selgesti, et on käsitatavad eri tuletustüüpidena, mitte sama tuletustüübi mallidena, nt *mine*-liitelised nimisõnad (*kirjutamine*) ja *mine*-liitelised omadussõnad (*äärmine*), *lane*-liitelised nimisõnad (*eestlane*) ja *lane*-liitelised omadussõnad (*õiglane*), *line*-liitelised nimisõnad (*seeneline*) ja *line*-liitelised omadussõnad (*ruuduline*), *kas*-liitelised nimisõnad (*pärnakas*) ja *kas*-liitelised omadussõnad (*andekas*), *tu*-liitelised nimisõnad (*oodatu*) ja *tu*-liitelised omadussõnad (*õnnetu*), *ndik*-liitelised nimisõnad (*lagendik*) ja *ndik*-liitelised arvsõnad (*kolmandik*). Ainus käändsõnaliide, millel on üks ja seesama tähendusfunktsioon ja sõnamall nii nimisõnu kui ka omadussõnu tuletades, on *-ke(ne)* (*lilleke, hellake*), mistõttu kõik *ke(ne)*-liitelised noomenid kuuluvad samasse tuletustüüpi.

ke(ne)-tuletised

§ 182 *ke(ne)*-liide ei muuda alussõna sõnaliiki, vaid modifitseerib selle tähendust (→ § 175, 258). Nimisõnu tuletatakse temaga seepärast nimi-sõnadest ja omadussõnu omadussõnadest. Tuletustüveks on alussõna omastav. Sõnaraamatulekseeme on umbes seitsesada ja tuletustüüp on produktiivne: vormilisi piiranguid ei ole, tuletusvõimalus oleneb alussõna tähendusest.

NIMISÖNATULETISED: lauake, majake, pingike, aknake, tükike, raasuke, klaasike, onnike, lambike, toake, tassike, killuke, kausike, emake, pojake, linnuke, tibuke, onuke, kullake

OMADUSSÖNATULETISED: hellake, armsake, heldeke, väikseke, kallike, ahtake, kergeke, õrnake, nõrgake, kõhnake, nõdrake, lollike, narriake, hulluke

Enamik sõnaraamatulekseeme on ühe- või kahesilbilise tuletustüvega lihttüvedest, aga alussõna kuju või struktuur ei piira tuletise moodustamist: tekstides leiduvad nt *raamatuke*, *ametkonnake*, *tellimusekene*, *komandeeringuke*, *viletsake*, *saamatuke* jt. Alussõnaks võib olla ka isikunimi (*Peetrike*, *Tiinake*).

AK: Ainult et sel *õpetusekesel* on asja juures kaunis kasin tähtsus. Ka minu väike poeg on päeval *rõõmsake*, öösel kipub nutma.

Paljudes tuletistes on alussõna tüvevokaali asemel *-u*: *naisu-ke*, *poju-ke*, *lapsu-ke*, *laevu-ke*; *õrnu-ke*, *nõrgu-ke*, *rumalu-ke*, *kitsu-ke*, *nooru-ke*, *piku-ke*. *-u* on deminutiiviliide, mis iseseisva tuletuselemendina esineb vaid üksikutes nimisõnades (*poju*, *poisu*, *kutsu*), aga võib moodustada seotud tüvekuju nii nimi- kui ka omadussõnade *-kene* ees. *kene*-liide on tuletussüsteemis erandlik oma rekursiivsuse tõttu: ta võib liituda mitte üksnes teisele deminutiiviliitele *-u*, vaid moodustada ka kordusliite.

IM: Kui pudel tühi, siis laulan nagu *linnukesekene*. Väga armsad ja *ilusakesekesed* olete, ja Nellu on nii suureks juba kasvanud, lahe vaadata.

Rekursiivtuletus näib levivat argikeeles: internetivestlustest on registreeritud nt *õeluke*, *lollike*, *targuke*, *hambuke*, *jaluke*, *silmuke*.

Erandliku tuletustüvega on nimisõnad *mehi-ke* (< *mees* : *mehe*), *venni-ke* (< *vend* : *venna*).

ke(ne)-liitel on erandlikult nimetavas käändes alati kaks teisen-dit, *-ke* või *-kene*, harilikult kasutatakse liite lühemat kuju *-ke*. Muutevormides esinevad teisendkujud *-kese*, *kes*, *-kesi* (*tädi-ke*, *tädi-kese-le*, *tädi-kes-te*, *tädi-kesi*).

Nimisõnaliidetest

§ 183 Nimisõnaliidete moodustakse nimisõnu käändsõnadest ja verbidest. Käändsõnadest võivad alussõnaks olla nimi- ja omadus-sõnad, harvem arv- ja asesõnad. Alussõna võib olla ka muutumatu. Kindlat alussõna ei ole deskriptiivtüvega tuletistel, mis on moodus-tatud *in*-liitega (*kolin*, *mürin*, *vulin*), *sk*-liitega (*volask*, *lorask*) ja *rd*-liitega (*kööbard*, *kohmard*). *in*-liiteliste nimisõnade tuletustüüp on produktiivne, selle rühma tuletised korreleeruvad *ise*-liiteliste verbi-dega (vrd *kolin* ja *kolisema*, *mürin* ja *mürisema*). Nimisõnatuletuses on ka pelgalt sõnamallidel põhinevat analoogiamoodustust ja teatud tuletustüüpidesse (nt *lane*- ja *kas*-sõnade hulka) kuulub mingi hulk läbipaistmatuid, unikaaltüvelisi moodustisi (*herilane*, *vasikas*). Osas struktuuritüüpides (nt *ik*- ja *ng*-lõpuliste nimisõnade hulgas) on peale tuletiste ka hulgaliselt laensõnu, mida tüveks ja liiteks jagada ei saa (*muusik*, *puding*).

Nimisõnu tuletavaid liiteid ja liitevariante on umbes 40. Nende kasutussagedus ja produktiivsus varieeruvad. Nimisõnaliidetal on verbiliidetest vähem variante ja tuletustüüpidel seetõttu vähem alltüüpe kui verbituletuses. Vaid *ik*- ja *us*-liitel on konsonandiga algavaid variante (*-dik*, *-mik*; *-dus*, *-sus*) ning *ur*-liitel eri vokaaliga variante (*-ar*, *-mar*, *-er*) ja alussõna tüvevokaalile liituv *-r*, mille kõigi tuletisi võib pidada omaette alltüüpideks. Nimisõnaliited võivad kombinee-ruda teiste sõnaliikide liidete, nad liituvad nii lihttüvelistele kui ka tuletatud verbidele ja omadussõnadele. Seevastu liitliiteid teiste nimisõnaliidete moodustavad regulaarselt üksnes *kond*- ja *nna*-liide, mis liituvad nii liht- kui ka tuletatud nimisõnadele (vrd *mees-kond* ja *õpi-las-kond*, *sõbra-nna* ja *laul-ja-nna*), muude liitliidete kohta on vaid üksiknäiteid.

Nimisõnaliidetel on verbiliidetest oluliselt rohkem allomorfe ehk muutevormides esinevaid häälikulisi teisendeid. Keeleajaloolise lõpukao tõttu on osa käändsõnaliiteid nimetavas konsonantlõpulised ja sellistel liidetel on muutevormides alati vokaallõpulisi teisendeid. Vanades sõnades on vokaalliited *-u* ja *-i* lõpukao tõttu teatud sõnatüüpide nimetavast kadunud, küll aga on eristatavad muutevormides (→ § 206, 208). Osasse tuletustüüpidesse kuuluvad nimisõnad on astmevahelduslikud või kahetüvelised (s.t neil võib vormitunnuse ees olla vokaal- või konsonantlõpuline tüvi), mis toob omakorda kaasa liite häälikulisi teisendkujusid.

§ 184 Erinevalt verbiliidetest seostuvad nimisõnaliited enamasti kindla tähenduskategooriaga ja nendega tuletatakse üldjuhul sarnase tähendusstruktuuriga sõnu (erandiks on *ik*-liide). Seetõttu liitub enamik nimisõnaliiteid kas ainult verbi või ainult käändsõna tüvele. Muutumatus alussõnast moodustatud tuletised väljendavad denominaalsete nimisõnadega sarnaseid tähendusstruktuure. Mõned liited lubavad moodustada nii deverbaalseid kui ka denominaalseid tuletisi, aga ka siis mõjutab alussõna liik harva tuletise tähenduskategooriat. Nimisõnatuletuses on verbituletusest enam oskuskeele vajadustest lähtuvat teadlikku terminimoodustust, mille puhul alati pole järgitud tüübiomast moodustustähendust või tuletustüübi reeglipäraseid tuletusmalle. Paljudesse tuletustüüpidesse kuulub erandliku struktuuriga tuletisi ja sõnamallidel põhinevaid analoogiamoodustisi.

Valdavalt denominaalseid nimisõnu tuletatakse *lane-*, *line-*, *kond-*, *stik-*, *ndus-*, *lus-*, *нна-*, *tar-*, *nik-*, *ndik-*, *kas-* ja *stu*-liitega. Alussõnaks on harilikult teine nimisõna, vaid mõnes tuletustüübis võib selleks olla ka omadussõna, arvsõna, asesõna või muutumatu sõna.

Denominaalsete nimisõnade tuletustüüpidesse võib kuuluda ka üksikuid verbitüvelisi tuletisi.

Deverbaalseid nimisõnu tuletatakse *mine-*, *ja-*, *nu-*, *tu-*, *ng-*, *mus-*, *e-*, *u-*, *m-*, *is-*, *i-*, *el-* ja *in*-liitega. Verbitüvelised nimisõnad moodustavad omaette, semantiliselt ja süntaktiliselt ühesuguste omadustega nimisõnatuletiste rühma.

Tuletusvõimalused ei ole piiratud alussõna sõnaliigiga *us-*, *ik-*, *k-*, *nd-*, *ur-*, *la-* ja *ts*-liiteliste nimisõnade tuletustüüpidetes.

Märkus. Selles peatükis eraldi käsitletavate tuletustüüpide kõrval on mõningaid marginaalseid tuletustüüpe, kuhu kuulub vaid mõni lekseem: *-s* (*veos, teos, seos, pinnas, lihas*), *-mu* (*elamu, varamu, valamu, eramu, pühamu*), *-al* (*parkal, treial, trükkal*), *-sk* (*lorask, logusk, krõbusk, harjusk*), *-rd* (*ebard, sõjard, lakard, õgard, jõhkard, juhmart, käpard*), *-u* (*poju, poisu, nuku*).

Denominaalsete nimisõnade tuletustüübid

lane-tuletised

§ 185 *lane*-liitega tuletatakse mingi koha või kollektiiviga seotud isikunimetusi (→ § 138) peamiselt nimisõnadest. Tüübiomaseks alussõnaks on kõige sagedamini pärisnimi (koha- või perekonnanimi), aga ka institutsioonide või muude rühmitiste nimed ja nimetused.

KOHANIMETÜVELISED: eestlane, lätlane, soomlane, ukrainlane, venelane, ameeriklane, eurooplane, tallinlane, kohtlajärvelane, paidelane, moskvalane, berliinlane, newyorklane

ISIKUNIMETÜVELISED: luterlane, kristlane, muhame(e)dlane, lestadiuslane, leninlane, tolstoilane, stalinlane, hitlerlane, maltsvetlane, jakobsonlane, hegellane, kantlane

RÜHMANIMETÜVELISED: kalevlane, dünamolane, vanemuislane, kaitseliitlane, vabamüürlane, päästearmeelane, kaitsevaelane, parteilane, õukondlane, vabariiklane, isamaaliitlane, erakondlane, ametiühinglane

Kohanimelisel alusel on tuletustüüp täiesti produktiivne, aga *lane*-liitega moodustatakse hõlpsasti tekstituletisi ka mingil ajal parajasti päevakorral olevast isiku- või rühmanimest: tekstides leiduvad *veidemanlased* ja *savisaarlased*, *kelamlased* ja *laarlased*, *ekspreslane*, *kreisiraadiolane*, *vikerraadiolane*, *pallaslane* jt. Tuletisi moodustatakse ka nimelühenditest: *KGB-lane*, *EÜE-lane*.

AK: Peeter Linnap on Kunstiülikooli populaarne õppejõud, kel oma koolkond *linnaplasi* kasvamas. Helgi Erilaid on olnud *vikerraadiolane* selle algusest peale.

-lane liitub nii vokaal- kui ka konsonantlõpulisele pärisnimele. Kahesilbiline kohanimi (võõrnimede puhul rõhulisest silbist arvates)

võib liite ees lüheneda ühesilbiliseks konsonantlõpuliseks tuletustüveks (*roots-lane, saks-lane, ing-lane, egipt-lane, tart-lane, kihn-lane*), aga mitte alati (*elva-lane, põlva-lane, paide-lane, odessa-lane, norra-lane, leedu-lane, gaana-lane, bosnia-lane*). Ka kolmesilbiline kohanimi võib tuletustüvena olla alussõnakujuline (*jõgeva-lane, pirita-lane, sangaste-lane, kanada-lane, florida-lane*) või lüheneda konsonantlõpuliseks tuletustüveks (*viljand-lane, helsing-lane, aafrik-lane, ameerik-lane, varssav-lane*). Reeglipäraselt kalduvad lühenema *ia-* ja *ika-*lõpulisel kohanimed (*itaallane, etiooplane, aafriklane, korsiklane*). *ne-*lõpulisel nimel on *lane*-liite ees *s-*lõpuline konsonanttüvi (*Vanemuine > vanemuis-lane*). *la-*lõpulistest kohanimedest moodustunud tuletustüvestes võib esineda osalist kattumist: *Karjala > karja=la=ne, Ugala > uga=la=ne, Sakala > saka=la=ne* (vrd siiski *kohila-lane, kårdla-lane, rapla-lane*). Seotud tuletustüvega on ka *krist-lane*. Tuletustüvi võib alussõnaga võrreldes pikeneda: mitme helitu konsonandiga, eriti *sk-*ühendiga lõppevate kohanimede tuletustüvi on *lane*-liite ees omastavakujuline (*minski-lane, omski-lane, pjatigorski-lane, tomski-lane, sverdlovski-lane*).

§ 186 *lane*-tuletisi on moodustatud ka üldnimedest, aga sellisel alusel on tuletusmall tänapäeva keeles ebaproduktiivne. Selles allrühmas on peale isikunimetuste ka muid elusolendeid nimetavaid termineid (→ § 140). Tuletustüveks on alussõna nimetav kääne, kas ühesilbiline konsonant- või vokaaltüvi (a) või kahesilbiline esmaväeteline vokaaltüvi (b).

(a) randlane, linlane, saarlane, metslane, sportlane, liitlane, võlglane, hõimlane, vaenlane, raskekaallane, koerlane, kaslane, öölane, välismaalane, raudteelane, armeelane

(b) vägilane, sugulane, mägilane, sõdalane, käsilane, mesilane, unilane

Erandlikult nõrgaastmeline on liitsõnaline tuletustüvi sõnades *mere-, sõja-, kaitseväge-lane, aja-, kodu-, kirjandusloo-lane* jms.

Harilikult liitub *-lane* lihttüvele, aga üksikuid tuletisi on ka tuletatud nimisõnadest: *laevastik-lane, tasandik-lane, kergejõustik-lane, raskejõustik-lane, koorik-lane, üksik-lane, kärsak-lane, rahvus-lane, isetegevus-lane*.

Omadussõnast on moodustatud *must-lane*, *kange-lane* ja lühenenud tuletustüvega *karsk-lane* (< *karske*), asesõnast *muu-lane*. Arvsõna tüvest on kahe tuletusmalli järgi käibiv *mustasaja-lane* ja *mustsada-lane*.

Muutumatul alussõnal põhinevates *lane*-tuletistes on liite ees ühesilbiline konsonanttüvi, kahe silbiline alussõna on lühenenud ühesilbiliseks tuletustüveks (*eel-lane*, *kaas-lane*, *süüd-lane*, *järg-lane*). Kinnistüvi on tuletustüveks harva, nt *pisi-lane* (vrd *pisi-ke*), *eesrind-lane* (vrd *eesrind-lik*).

Kuigi *-lane* reeglipäraselt verbitüvele ei liitu, on ka üksikuid verbitüvelisi tuletisi: *kosilane*, *tegelane*, *õpilane*, *teadlane*, lühenenud tuletustüvega *sõlt-lane* (< *sõltu-ma*), *kori-lane* (< *korja-ma*) ja *õpet-lane* (< *õpeta-ma*) ning viimase analoogial *haritlane* ja mõni ootamatu juhutuletis (nt omadussõna alusel *vabatlane*, vrd sama tüvekuju ka liitsõnas *vabatmees*).

lane-liitelised sõnad muutuvad kahetüveliselt. Liitel on seetõttu mitu kuju: põhikuju *-lane* esineb ainsuse nimetavas, teisend *-lase* vokaaltüvelistes muutevormides ja teisend *-las* konsonanttüvelistes (*sugu-lane*, *sugu-lase-d*, *sugu-las-tel*), liite mitmusekuju on *-lasi* (*sugu-lasi*). Liitekuju *-las* esineb ka edasimoodustuses (*sugu-las-kond*, *sugu-las-lik*, *sugu-las-rahvas*).

Märkus. *lane*-lõpuliste nimisõnade hulgas on tänapäeva keele seisukohast liigendamatu, sageli deskriptiivtüvelisi sõnu, mis meenutavad *lane*-tuletisi: *kimalane*, *kumalane*, *hänilane*, *herilane*, *kihulane*, *kuklane*, *vaablane*, *varblane*, *jõnglane*.

line-tuletised

§ 187 *-line* on produktiivne omadussõnaliide (→ § 265), *line*-liitelisi nimisõnu on sõnaraamatuleksemina registreeritud mõnikümmend. Moodustustähenduse järgi on need tegijanimetused, aga nende hulgas on ka loodusteaduslikke termineid (→ § 140). Paari erandiga (*manuline*, *vastaline*, *näriline*) on alussõnaks nimisõna.

teeline, tööline, peoline, teoline, külaline, suviline, abiline, jaanitu-
leline, kanaline, sõraline, üüriline, seeneline, heinaline, laadaline,
pulmaline, diskoline, noodaline, kiigeline, veskiline

Tegijanimetustele on tuletustüüp avatud ja semantilisel sobivast alussõnast võib hõlpsasti moodustada tekstituletise: *rongkäiguline, väljakuline, matkaline, rannaline, koosolekuline, reisiline, kempuline, karnevaliline, piknikuline, olümpiaadiline* jt.

AK: *Rannaliste* mass rikkus Emajõe suplusvee. Inglismaal jäid *kõrtsilised* kaheksaks päevaks lumevangi. IM: Karvasemat sorti *kontserdilised* elased Brides in Bloomile elavalt kaasa.

Liite ees on harilikult ühe- või kahe silbiline vokaaltüvi, tuletustüveks on alussõna omastav. Tuletisi on ka kolmesilbilisest tüvest (*kirikuline, katsikuline, oksjoniline*), mis võib ise olla tuletis: *kohviku-line, väljaku-line, koosoleku-line, matuse-line, mustika-line, juuksuri-line*. Tuletustüve vokaal võib alussõna omast erineda, kuid niisugust tüve saab tõlgendada kui mitmuslikku: *päevi-line, maju-line, marju-line*.

line-liitelised sõnad muutuvad kahetüveliselt. Liitel on mitu kuju: põhikuju *-line* esineb ainsuse nimetavas, teisend *-lise* vokaaltüvelistes muutevormides ja teisend *-lis* konsonanttüvelistes, mitmusekuju on *-lisi* (*küla-line, küla-lise-d, küla-lis-tel, küla-lisi*). Liitekuju *-lis* esineb ka edasimoodustuses (*töö-lis-kond, töö-lis-klass*).

kond-tuletised

§ 188 *kond*-liide moodustab reeglipäraselt rühmatähendusega nimisõnu (→ § 172) teistest nimisõnadest. Sõnaraamatulekseeme on paarsada, alussõnaks võib olla nii liht- kui ka tuletatud tüvi.

meeskond, juhtkond, paatkond, laudkond, seltskond, vahtkond, põlvkond, koolkond, õhkkond, rõhkkond, keelkond, aegkond, metskond, piirkond, paikkond perekond, pesakond, majakond, jõgikond, vesikond, sugukond, kogukond, elanikkond, õpilaskond, saatjaskond, õpetajaskond, liikmeskond

Tuletustüüp on avatud, kui alussõnaks on isikut tähistav nimisõna: tekstituletisi on nt *arstkond, autorkond, professorkond, õppurkond, sõdurkond, pagulaskond, sõitjaskond* jt.

AK: Nende asjadega sai Eesti *korraldajaskond* tõesti hiilgavalt hakkama. IM: On selge, et Eesti *juristkond* on praegu ilma objektiivse informeerimiseta vastuseisule õhutatud.

Lihttüve alusel tuletistes on tuletustüveks ühesilbiline tugevaastmeline konsonanttüvi (*paatkond, laudkond, seltskond*) või kahesilbiline esmavärtliline vokaaltüvi (*sugukond, majakond, jõgikond*). Samade sõnamallide järgi on moodustatud üksikuid tuletisi ka teiste sõnaliikide baasil (*vabakond, sadakond, kogukond*), tuletustüveks võib olla lühenenud vm kinnistüvi (*lähikond, võistkond, kaaskond*). Mõnes erandliku tuletusmalliga oskussõnas on tuletustüveks ühesilbiline verbitüvi: *saatma > saat-kond, muutma > muut-kond, käänduma > käänd-kond, pöörduma > pöörd-kond, toimima > toim-kond*. Erandliku kahesilbilise tuletustüvega on *kümmekond* ja *tuhatkond*.

kond-liitelisi sõnu moodustatakse ka tuletatud nimisõnadest, tuletustüvi on neis konsonantlõpuline (*elanik-kond, kirjanik-kond, kunstnik-kond, teadus-kond, tutvus-kond, kalur-kond, õppur-kond*). *ja-*, *ne-* ja *lane*-liiteliste alussõnade puhul on tuletustüvi *s*-lõpuline: *ne-*, *line-* ja *lane*-liitelistest alussõnadest on tuletustüves liite teisendid *-s*, *-lis*, *-las* (*naine > nais-kond, ühine > ühis-kond, tööline > tööliskond, eestlane > eestlas-kond, tegelane > tegelas-kond*), *ja*-liiteliste alussõnade ja *kond*-liite vahele lisandub analoogiline sidehäälik *-s* (*saatja > saatjas-kond, lugeja > lugejas-kond*). Samale sõnamallile toetuvad *liikmes-kond* (< *liige* : *liikme*) ja *jaos-kond* (< *jagu* : *jao*). Erandliku tüvekujuga on *inim-kond* (vrd *inimene*).

kond-liide on astmevahelduslik. Muutvormides ja edasimoodustuses vahelduvad põhiliide ning teisendid *-konna* ja *-konda* (*pere-konna-s, pere-konda-de-s, pere-kond-lik, pere-konna-pea*) ning mitmusekujud *-konni*, *-kondi* (*pere-kondi, pere-konni-ti*).

stik-tuletised

§ 189 *stik*-liitega moodustatakse rühmatähendusega nimisõnu (→ § 172) teistest nimisõnadest. Sõnaraamatulekseeme on umbes pool tuhat.

luustik, maastik, ideestik, sõnastik, nimestik, kalastik, võrestik, torustik, olustik, mäestik, jõestik, roostik, tähestik, laevastik, niidistik, juhtmestik, andmestik, kombestik, mõttestik, hoonestik, liikmestik, astmestik, teatmestik, luitestik, lausestik, ainestik, rahvastik, okastik, ratastik, sammastik, hammastik, põõsastik, varrastik, koobastik

Tuletustüüp on avatud, semantikalt sobivate alussõnade korral on kerge moodustada tekstituletisi: *seenestik, pingistik, pildistik, väitestik, nähtustik, putkastik, aknastik, saalistik, kundestik* jt.

IM: Kogu maja *aknastik* on asendatud täispuidust kaasaegsete akendega. AK: Kunstihoone *saalistik* on massiivselt staatiline, igav ja väheinspireeriv.

Tuletustüveks on ühe- või kahesilbilise alussõna omastav (*luu-stik, nime-stik*), mis astmevahelduslike alussõnade korral võib olla nõrgas (*mäe-stik, laeva-stik, killu-stik*) või – e-lõpulistel alussõnadel – tugevas astmes (*kombe-stik, võtte-stik, astme-stik*). s-lõpulistel alussõnade korral on tuletustüveks alussõna nõrgaastmeline nimetav (*ratastik, sammastik, koobastik*). Alustüve lõpuhäälik -s kattub liite algushäälikuga (*rahva=s=tik*). Sama sõnamalliga tuletatakse *stik*-noomeneid ka kahe- ja kolmesilbilistest *us*-liitelistest alussõnadest: *määrustik, seadustik, sündmustik, küsimustik, pärimustik, harjutustik, kõrgustik*. Kolmandaväeteline s-lõpuline alussõna on nõrgenenud teiseväeteliseks tuletustüveks (*määrustik, seadustik, sündmustik, kõrgustik*). Argikeeles on *stik*-tuletiste tüvi sageli nõrgas astmes ka siis, kui see kirjakeeles pole vastuvõetav (*mõtestik, võtestik*). Mitmuse tüvele liitub -*stik* sõnas *puie-stik*.

stik-liide on astmevahelduslik. Muutevormides ja edasituletistes vahelduvad teisendid -*stiku*-, -*stikku*-, -*stike*-, -*stikke* (*tähe-stiku-d, tähe-stikku, tähe-stike-l, tähe-stikke, tähe-stiku-line*).

ndus-tuletised

§ 190 *ndus*-liitega moodustatakse tegevusala märkivaid nimisõnu (→ § 128) teistest nimisõnadest. Tuletustüveks on ühe- või kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade korral on nõrgas astmes.

autondus, fotondus, kaubandus, varandus, kirjandus, laevandus, aiandus, orjandus, kalandus, mäendus, veondus, kokandus, kalandus, postindus, ärindus, lennundus, põllundus, rahandus

Tuletustüüp on avatud ja semantikalt sobivate alussõnade korral moodustakse hõlpsasti tekstituletisi (vt ka Mund 2005); alussõnaks võib olla ka liitsõna või sobiva struktuuriga võõrsõna: *koolindus*,

farmin dus, sildin dus, putkandus, perearstindus, koduõendus, ülikoolin dus, lumelinnandus, hommikukavandus, loomaaiandus, giidindus, missindus, börsindus, mobiilindus, kooperatiivindus jt.

AK: Eesti *reisironginduse* arengu üle otsustamist pole Toompea poliitikutel enam võimalik tulevikku lükata. Eluterve *tualetinduse* vastu ei ole mina sugugi, nagu öeldud.

-*ndus* võib liituda ka tuletatud tüvele, kui see sarnaneb struktuurilt lihttüvega, nagu mõned *u-* ja *e-*deverbaalid: *leiu-ndus, maksu-ndus, side-ndus, lennu-ndus*.

Liite vokaallõpulised teisendid on *-nduse* ja *-ndusi* (*kirja-nduse-st, kirja-ndusi*).

Märkus. Kõik *ndus*-lõpulised nimisõnad ei ole tuletatud *ndus*-liitega. Samasuguse kujuga on *nda*-liitelistest verbidest moodustatud *us*-tuletised: *majandama* > *majand-us, tõlgendama* > *tõlgend-us, kavandama* > *kavand-us, kaevandama* > *kaevand-us, laiendama* > *laiend-us, vabandama* > *vaband-us* (→ § 214).

lus-tuletised

§ 191 Reeglipäraselt moodustatakse *lus*-tuletisi nimisõnalisel alusel. Moodustustähenduselt on need omadusnimetused (→ § 132). Tuletüstüveks on ühe- või kahesilbiline konsonanttüvi.

juutus, skautlus, vendlus, riiklus, šeflus, nimekaimlus, munklus, paavstlus, autorlus, hulkurlus, eraklus, looderlus, tõusiklus, ketserlus, sangarlus, kahjurlus

Kahesilbiline alusnimisõna võib olla ka tuletis (*erak-lus, tõusik-lus, hulkur-lus, joomar-lus*). Pikem alussõna lüheneb kahesilbiliseks tuletüstüveks: *mühak-lus, kaabak-lus, kadak-lus*. Alussõna tüvi on lühenenud ka tuletises *kolk-lus* (< *kolgas* : *kolka*). Tuletüstüveks võib olla ka sobiva häälikulise struktuuriga võörtüvi.

sektantlus, epikuurlus, renegaatlus, piraatlus, novaatorlus, doonorlus, kartesiaanlus, hegeliaanlus, kritikaanlus

Tuletüstüüp on avatud, produktiivsust piirab alussõna semantika: *lus*-tuletisi moodustatakse eeskätt isikut tähistavatest nimisõnadest,

nt *amatöörlus*, *kaskadöörlus*, *autorlus*, *parasiitlus*, *fänlus*, *kavalantslus*, *rehepaplus*, *donkihhotlus* jt.

IM: *Kavalantslus* ja *rehepaplus* on ellujäämiseks vajalik olnud. *Parasiitlus* on saamahimu üks väljendusvorme.

lus-tuletised ei ole väga selgepiiriline tuletustüüp. Tuletiste hulka kasvatab avatud korrelaadi suhe teiste *l*-alguliste liidete tuletistega: *lane*-liiteliste nimi- ja omadussõnadega ning *lik*-liiteliste deverbaalsete omadussõnadega. Nimisõnatüvelised *lus*-tuletised korreleeruvad sageli *lane*-liiteliste nimisõnadega ja selliste tuletiste hulgas on ka vokaaltüvelisi tuletisi (vrd *sugulane* ja *sugulus*, *korilane* ja *korilus*, *höimlane* ja *höimlus*, *tagurlane* ja *tagurlus*, *kristlane* ja *kristlus*, *luterlane* ja *luterlus*, *katoliiklane* ja *katoliiklus*). *lane*-liiteliste omadussõnadega korreleeruvad nt *õiglus* (vrd *õiglane*), *täidlus* (vrd *täidlane*), *kohtlus* (vrd *kohtlane*), *kerglus* (vrd *kerglane*), *väiklus* (vrd *väiklane*), verbitüveliste *lik*-omadussõnadega nt *tahtlus* (vrd *tahtlik*), *kõlblus* (vrd *kõlblik*), *nõudlus* (vrd *nõudlik*), *tootlus* (vrd *tootlik*), *ettevõtlus* (vrd *ettevõtlik*), *seadusandlus* (vrd *seadusandlik*). Analoogia põhjal on moodustatud samasuguse sõnamalliga *kokkuleplu* ja *aruandlus* ning muutumatu tüvega *kooslus*.

Liite vokaallõpulisel teisel on *-luse* ja *-lusi* (*riik-luse-le*, *riik-lusi*).

Märkus. Kõik *lus*-lõpulisel nimisõnad ei ole tuletatud *lus*-liitega. Oma kujult sarnanevad *lus*-tuletised *le*-liitelistest verbidest moodustatud *us*-tuletisega: *püüdl-us* (< *püüdlema*), *mõt-l-us* (< *mõtlemä*), *kahtl-us* (< *kahtlema*) (→ § 214). Ka *lane*-tuletistega korreleeruvad *lus*-tuletisi on keeleteaduslikus kirjanduses mõnikord tõlgendatud *us*-liiteliste edasituletistena lühenenud tuletustüvega *lane*-liitelistest alussõnadest: *krist-lane* > *kristl-us*, *õig-lane* > *õigl-us* (vrd EKG 1995, Vare 1981, 2012).

nna-tuletised

§ 192 *nna*-liitelised naissootuletised (→ § 177) on eesti keeles erandliku fonoloogilise struktuuriga, rõhk on siirdunud tuletustüve viimasele silbile. Sõnaraamatulekseeme on sadakond, alussõnaks on tüüpiliselt isikut märkivad *ja*-tuletised (a) või *lane*-tuletised (b).

- a) lauljanna, õpetajanna, tantsijanna, kasvatajanna, müüjanna, majapidajanna, näitlejanna, ratsutajanna, võistlejanna, valitsejanna, pärijanna

- b) kangelanna, venelanna, inglanna, prantslanna, eestlanna, tartlanna, araablanna, ameeriklanna, korsiklanna, sakslanna, itaallanna, kaaslanna

lane-liide ja *nn*a-liide kattuvad osaliselt: *-lane + -nna > -la=n=na* (*kaas-lane > kaasla=n=na*). Liitliite *-la=n=na* analoogial on *-nna* variandina tekkinud sulandliide *-lanna*, mis esineb mõnes sõnas iseseisva liitena: *hindu-lanna, baškiir-lanna, saratseen-lanna*.

Lihttüvelisi tuletisi on vähe. Tuletustüveks on alussõna omastava kujuline kahesilbiline vokaaltüvi: *vürstinna, krahvinna, tsaarinna, keisrinna, sõbranna, naabrinna*. Kolmesilbilise tuletustüvega on *jumalanna, kuninganna ja hertsoginna*.

Tuletustüüp on avatud. Hõlpsasti moodustatakse tekstituletisi tuletatud tüve alusel: *ujujanna, vetelpäästjanna, võrgutajanna, jooksjanna, vehklejanna, viljandlanna, newyorklanna, zontalanna*, aga välistatud pole ka lihttüvelised tekstituletised: korpustest on registreeritud nt *kelnerinna, sekretärinna*.

tar-tuletised

§ 193 *tar*-liitega tuletatakse nimisõnast naissugu märkivaid isikutuletisi (→ § 177). Sõnaraamatulekseeme on mõnikümmend. Tuletustüveks on kahesilbiline nõrgaastmeline vokaaltüvi:

orjatar, sõbratar, juuditar, naabritar, poisitar, vürstitar, krahvitar, tsaaritar, poolatar, hiinatar, pariisitar, berliinitar

Kolmesilbilise tuletustüvega on *kuningatar*, omadussõnatüvelised tuletised on *kaunitar* ja seotud tuletustüvega *naiivi-tar* (vrd *naiivne*). Tuletisi on moodustatud ka *ja*-liitelistest tegijanimedest: *lauljatar, müüjatar, tantsijatar, näitlejatar*.

Tuletustüüp on produktiivne lihttüveliste rahvusenimetusi märkivate alussõnade puhul: *baskitar, mauritar, tšehhitar, buuritar, kirgiisitar, usbekitar, kasahhitar, slovakitar, jakuuditar, sloveenitar, burjaaditar, etruskitar*. Lihttüvelisel alussõnal põhineva tuletusmalli avatusele viitab ka muud tüüpi alussõnaga tekstituletiste kasutamine: *ilutar, raugatar, diskotar, fännitar, bänditar, vitutar, glamuuritar*.

IK: Eks olnud kuninganna jumaldatav *ilutar*. Pöörase *raugatari* külm kirk muutus daami kurtuaasiaks.

Liite vokaallõpulised teisendkujud on *-tari* ja *-tare* (*juudi-tari-ga*, *juudi-tare*).

nik-tuletised

§ 194 *nik*-tuletised on ebaproduktiivne tuletustüüp, kuhu kuulub ligi nelikümmend peamiselt nimisõnast moodustatud tuletist, osa neist historismid (*juustnik, käsknik, laudnik, esinik, tuhatnik, kolhoosnik*). Tänapäeva keeles on aktiivselt kasutusel paarkümmend *nik*-tuletist. Regulaarne moodustustähendus on tegijanimetus (→ § 141), aga on ka muu tähendusega termineid (*süsinik, vesinik, hapnik, mädanik, möödanik, tihnik*). Tuletustüveks on reeglipäraselt kas ühesilbiline tugeva astme konsonanttüvi (a) või kahesilbiline esmavärtliline vokaaltüvi (b).

- a) aednik, kunstnik, metsnik, poodnik, piltnik, laevnik, üürnik, võlgnik, rentnik, mõisnik, lipnik, kantnik
- b) mesinik, kodanik, osanik, omanik, volinik, talunik, vesinik, süsinik, mädanik

Omadussõnast on moodustatud *suurnik, tihnik* (< *tihe*), *hapnik* (< *hapu*), verbist *omanik, elanik* ja *asunik*, muutumatust sõnast *möödanik*. Tuletustüübis on mitmeid ebareeglipäraselt moodustatud tuletisi, nagu ühesilbilise vokaaltüvega *nõu-nik*, kahesilbilise teises või kolmandas vältes vokaaltüvega *kirja-nik, kohtu-nik, ratsa-nik, mööda-nik* või kahesilbilise konsonantlõpulise tuletustüvega *amet-nik*. Tuletises *lihu-nik* on võimalik näha *liha* mitmusetüve.

Liide on normkirjakeeles astmevahelduslik (v.a sõnas *tihnik*) ja tal on mitu kjuu. Ainsuse nimetavas on kasutusel põhikjuu *-nik*, mujal teisendkujud *-niku, -nikku, -nike, -nikke* (*mets-niku-l, mets-nikku-de-l, mets-nike-l, mets-nikke*). Argikeeles levib teisend *-niku* (*mets-niku-l, mets-niku-tel*).

ndik-tuletised

§ 195 Produktiivselt moodustatakse *ndik*-liitega arvsõnadest murdarvu nimetajat märkivaid tuletisi (→ § 172), mida ühesõnaliselt aluselt on vähe: *kahendik, neljandik, viiendik, kuuendik, kümnendik, sajandik*. Tüüp on aga täiesti produktiivne ja mitmesõnaliselt aluselt lubab tuletada piiramatult, kuigi tuletised on lahku kirjutatud, nagu nende

iga allsõna, nt *kolmekümne kahendik*, *kahesaja ühendik*, *saja kaheksandik*. Tuletustüveks on allsõna omastav, mistõttu tugevaastmelise tuletustüvega on *seitsmendik* ja *kümnendik*, tuletustüve vokaal on muutunud sõnas *kolmandik*. Pikemate arvsõnade puhul kattuvad tuletustüvi ja liide osaliselt: *tuha=nd=ik*, *miljo=n=dik*.

Sama liitega on moodustatud kümme-kond nimi- või omadussõnatüvelist kohatuletist (→ § 154). Tuletustüveks on kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevaheldusliku aluse puhul on nõrgas astmes: *lagendik*, *kõrgendik*, *paljandik*, *tarandik*, *tasandik*, *seljandik*, *võrendik*, *hõrendik*, *noorendik*. Verbilisel alusel on *kasvandik*, *põlendik* ja *istandik*. Tuletustüve vokaal on muutunud sõnades *istandik* (vrd korrelaate *istuma*, *istutama*), *lõha-ndik* (vrd *lõhe*, *lõhki*, *lõhkuma* : *lõhub*) ja *järsa-ndik* (< *järsk* : *järsu*). Kolmandaväeline allsõna on nõrgenenud teiseväteliseks (*kõrgendik*). Mõni *ndik*-lõpuline nimisõna on morfoloogiliselt tõlgendatav ka *ik*-tuletisena *nd*-liitelisest käändsõnast (*palja-ndik* või *paljand-ik*, *tasa-ndik* või *tasand-ik*) või *nda*-liitelisest verbist (*hõre-ndik* või *hõrend-ik*, vrd *hõre-nda-ma*).

ndik-liide on astmevahelduslik. Põhikuju *-ndik* esineb nimetavas; muudes vormides ja edasituletistes on teisendid *-ndiku*, *-ndikku*, *-ndike*, *-ndikke* (*tasa-ndiku-d*, *tasa-ndikku*, *tasa-ndike-l*, *tasa-ndikke*; *tasa-ndiku-line*).

kas-tuletised

§ 196 *-kas* on kasutusel nii omadussõnaliitena (→ § 271) kui ka nimisõnaliitena. *kas*-lõpulisel nimisõnu on eesti keeles rohkem kui läbipaistva tähendusstruktuuriga *kas*-tuletisi ja sageli seostub *kas*-lõpuga afektiivne tähendusvarjund. Tuletustüüp on põhimõtteliselt avatud isikutuletiste moodustamiseks, kui allsõnaks on kahesilbiline kohanimi (→ § 139). Sõnaraamatulekseemidena on registreeritud vaid *narvakas*, *poolakas*, *leedukas* ja *a*-tüveline *pärnakas* (vrd *Pärnu*), aga tekstituletisi võib leida muidki: *virukas*, *võrukas*, *abjakas*, *järvakas*, *harjukas*, *jõhvikas*, *kohtlajärvekas*. Muud kirjakeelsed *kas*-tuletised on selge moodustustähenduseta, sageli terminid.

tulnukas, mustikas, sinikas, mesikas, tulikas, jõhvikas, moonakas, elukas, purjekas, emakas, soolikas, munakas

Tuletustüveks on kahesilbiline (nõrgaastmeline) vokaaltüvi. Alussõnaks on enamasti nimisõna. Seotud tüvekuju on tuletustüveks sõnades *vetikas* (vrd *vesi*) ja *sini-kas* (vrd *sini-ne*), tuletatud tüvest on *tulnu-kas* (< *tulnu*). Mõnes tuletustüves on alussõnast erinev vokaal: *pärna-kas* (< *Pärnu*), *kaltsa-kas* (< *kalts* : *kaltsu*), *musti-kas* (< *must* : *musta*), *soolikas* (< *sool* : *soole*). Verbitüveline on *asu-ma* > *asu-kas*.

kas-tuletiste moodustamine on produktiivne argikeeles ja tuletiste hulgas on palju slängisõnu: *telekas*, *pastakas*, *jutukas*, *naistekas*, *meestekas*, *lastekas*, *ühikas*, *kodukas*, *sopakas*, *kilekas*, *liinikas*, *vildikas*, *memmekas*, *lubjakas*. Need on enamasti moodustatud pikemate sõnade (sageli liitsõnade) lühendamiseks, asendades sõna lõpuosa (liitsõna põhiosa) *kas*-liitega (→ § 157).

IM: Eilne päev sai väärrika punkti Microsoft Office'i järgmise versiooni *pressikaga*. DC Euroopa uue video Eesti *esikas* homme õhtul. Kolmapäeval toimus Bastioni tootmishoones tõeline *nais-tekas*. Seda *kodukat* teevad Miss Triin ja Soonja. Edasi oli mata ja mõtlesin, et seal tuleb *tunnikas*, aga ei tulnud.

Argikeeles moodustatakse ka *kas*-lõpulisi hüüdnimesid (*Hillekas*, *Tammekas* jm).

Liitel on vokaallõpuline teisend *-ka*, mis esineb kõigis muutevormides peale nimetava, samuti edasituletistes (*musti-ka-d*, *musti-ka-line*). Liitsõnades võib teisendiks olla *-k* (*mustikmari*, *sitikmust*).

Märkus. *kas*-lõpuliste sõnade hulgas on palju unikaalse juurtüvega laensõnu või analoogiamoodustisi, mis oma kuju poolest meenutavad tuletisi, aga mida tüveks ja liiteks jagada ei saa: *jõmpšikas*, *mühakas*, *kaabakas*, *timukas*, *mõrtsukas*; *mullikas*, *vasikas*, *putukas*, *kajakas*, *prussakas*, *viidikas*, *mardikas*, *liblikas*, *põrnikas*, *kutsikas*, *lutikas*, *sitikas*; *kadakas*, *pedakas*, *tubakas*, *ohakas*, *jalakas*, *kaalikas*, *oblikas*, *vaarikas*, *maasikas*, *leisikas*; *äädikas*, *malakas*, *karikas*, *rusikas*, *kasukas*, *allikas*.

stu-tuletised

§ 197 *stu*-liitega on moodustatud väike hulk rühmatuletisi (→ § 172) ja kohatuletisi (→ § 154) teistest nimisõnadest. Tuletustüüp on ebaproduktiivne, sõnaraamatulekseme on umbes kolmkümmend. Tuletustüveks on alussõna omastava kahesilbiline vokaaltüvi, mis alussõna muuttüübist sõltuvalt võib olla nõrga- või tugevaastmeline: *ilmastu*, *kaubastu*, *ajastu*, *kihistu*, *andmestu*, *teatmestu*. Nimetavakujuline tuletustüvi on

sõnades *nimistu*, *vesistu*, *ladestu*, mitmuse tüve kujuline sõnades *järvi-stu*, *rõivi-stu*, *kaari-stu*, *pui-stu*. Seotud tüvekujuga on arvsõnal üks põhinev on ühi-stu (vrd *ühi-ne*, *ühi-ne-ma*). Tüvevokaal on muutunud ka tuletises *kalmistu* (< *kalm* : *kalme*). Osa *stu*-tuletisi on laenatud eesti keelde soome keelest, see seletab ka erandlikku tuletüstüve. Sõnamall on olnud aluseks vähemalt ühele terminoloogilisele neologismile: *tari-stu*.

Rühmatähendusega tekstituletisi on muidki.

HENN SAARI: Produktiivsuse sellise käsitusega on eesti *keele-mehistu* mitte enam päris noor osa hästi tuttav. *Keelereeglistu* liigitab keelenähtusi. See piiratud hulk on üks eesti *oskussõnastu* komponente.

Deverbaalsete nimisõnade tuletustüübid

§ 198 Kuigi denominaalsed nimisõnaliited võivad moodustada üksikuid tuletisi ka verbitüvele liitudes, on mitu tuletustüüpi, kuhu kuulub üksnes (või peamiselt) verbi alusel moodustatud nimisõnu. Verbitüvelised nimisõnad ehk DEVERBAALSUBSTANTIIVID sisaldavad alussõnana verbitüve ning verbilisus mõjutab nii nende tähendust kui ka kasutust. Nende fraasistruktuur põhineb osaliselt alusverbil: verbitüveline nimisõna võib koos oma laienditega moodustada nimisõnafraasi, mille liikmed vastavad alusverbi lausestruktuurile (→ § 24). Alusverbi laiendid osalevad deverbaalsubstantiivide moodustuses. Verbitüvelise nimisõna ühesõnaline laiend liitub sageli oma põhisõnaga liitsõnaks: *kuulitõuge*, *veateke*, *koolimine*, *vettesünnitus*, *kohaotsija*, *toiduvalmistamine* (→ § 127). Selliste kompleks sõnade struktuuri võib analüüsida kaheti, liitsõnadena või liitsõnatuletistena: *kuuli+tõuge* või *kuuli tõukama* > *kuulitõug-e*. Kindlad liitsõnatuletised on kompleks sõnad, mille järelois iseseisva lekseemina, s.t laiendita ei esine (*kuu paistab* > *kuupaiste*, *riiki taastama* > *riigitaaste*, *vastu võtma* > *vastuvõtt*), kuigi võib fraasistruktuurist vm teguritest sõltuvalt olla ka lahku kirjutatud (vrd *täiskuu paistel*, *meie riigi taaste*).

mine-tuletised

§ 199 *mine*-liide tuletab verbist nimisõna, selle leksikaalset tähendust muutmata (→ § 126). Sufiks liitub kõigile verbi tüvetüüpidele

ja kõigile verbilekseeledele. Ainult modaalverbidest *mine*-tuletiste moodustamine on marginaalne, aga mitte võimatu.

AK: Diana võib ju ise väita, et Piaf on tema soovimiste ja *võimiste* piir. Mul ei olnud meie teatri praeguse seisu ja *võimise* kohta õiget ülevaadet. Ainult üht elu elada *tohtimine* tähendab täielikku samastumist oma kujutisega.

Tuletustüveks on alussõna *ma*-infinitiivi tüvekuju. Neid tüvekujusid on niisama erinevaid kui verbimalle üldiselt. Alussõnu on astmevahelduseta, nagu *loomine, magamine, muutumine, kasvatamine, muretsemine*, astmevahelduslikke (tuletustüvena alati tugevas astmes), nagu *tegemine, õppimine, murdmine, veenmine, hüppamine, hüplemine, kaklemine*, sh nii tuletamata kui ka tuletatud, oma- kui ka võõrverbe, nagu *reageerimine, viseerimine, protesteerimine*.

mine-tuletus on sedavõrd grammatiline, et võimaldab moodustada tuletisi mitte ainult sõnaraamatulekseeledest, vaid ka igast potentsiaalsest verbitüvest, isegi kui samast tüvest ei ole näiteid verbivormide kasutamise kohta (Vare 1991). Tuletusmalli järgi on viimasel juhul tegemist kaheastmelise tuletusega: olemasolevast tüvest moodustatakse verbineologism ja sellest *mine*-tuletis (täpselt samuti, nagu moodustataks iga potentsiaalse verbi vorm).

AK: Planeeringu järgi pidi uute majade *vundamentimine* välis- tama vibratsiooni. Ameerikas on laste *nukustamine* juba suurmood. Raske on aru saada, mida see *beibetamine* üldse tähendab. Liigest *titetsemisest* tuleks kindlasti hoiduda.

Liite põhikuju *-mine* esineb ainsuse nimetavas. Muutevormides on käibel teisendid *-mise, -misi* ja *-mis* (*vali-mise-ga, vali-misi, vali-mistel*). Liitekuju *-mis* esineb ka liitsõna moodustustüves (*vali-mis-kord, maga-mis-tuba*).

ja-tuletised

§ 200 *ja*-liitega tuletatakse verbidest tegijanimetusi (→ § 134) ja vahendinimetusi (→ § 150). Tuletustüüp on morfoloogiliselt täiesti produktiivne. Kõik verbi tüvetüübid on alussõnadena võimalikud, aga mitte kõik lekseeledele: tuletusvõimalus sõltub alusverbi semantikast (→ § 133).

Tuletustüveks on alussõna *ma*-infinitiivi tüvekuju. Alussõna võib olla astmevahelduseta, nagu *sööja, avaja, kasvataja, hilineja*, astmevahelduslik (tuletustüvena alati tugevas astmes), nagu *õppija, hakkaja, ootaja, vaatleja, murdja, saatja*, sh nii tuletamata kui tuletatud, nii oma- kui ka võõrverb, nagu *organiseerija, protesteerija, formeerija*.

Osal *e*-tüvelistel esmaväitelistel verbidel on tuletustüves hääliku muutus *e > i*: *tegija, nägija, tulija, olija, pesija, surija, panija*, aga argikeeles kasutatakse ka tüvemuutuseta tuletisi (*tuleja, oleja, paneja*).

Sarnaselt *mine*-tuletusega on *ja*-tuletus sedavõrd grammatiline, et alussõnadeks võivad peale sõnaraamatulekseemide olla ka potentsiaalsed verbitüved, sõltumata sellest, kas neist verbivorme kasutatakse või mitte (Vare 1991).

AK: „Ma ei ole *sõbrannataja* tüüp,“ ütleb proua Olmann-Mõis. Nooruslikud *suvetuurijad* koguvad juba koolivihikute tarvis raha. Emajökke hüpanud *volberdaja* pääses sõbra abiga. IM: Ma ise olen krooniline *varaneja*, nii et *hilinejad* käivad eriti närvidele.

nu-tuletised

§ 201 *nu*-liitelised nimisõnad korreleeruvad alusverbi *nud*-kesksõnaga. Sõnaraamatulekseeme on sadakond. Sõltuvalt alussõna semantikast on nad moodustustähenduselt tegijanimetused (→ § 134) või tulemusnimetused (→ § 145).

langenu, kogenu, põlenu, eksinu, lõpetanu, koolnu, uppunu, surnu, saabunu, kadunu, lahkunu, hukkunu, kannatanu, toimunu, juhtunu, lõppenu, ununenu

Kuna diakrooniliselt on tegemist substantiveerunud *nud*-kesksõnadega, siis on *nu*-tuletised moodustatud samuti nagu vastav verbivorm. Tuletustüveks on *nud*-vormi tüvekuju, millele liitub *-nu*, seega võib *-nu* liituda nii vokaaltüvele (*teeni-nu, toimu-nu, kukku-nu, rääki-nu*) kui ka konsonanttüvele (*ol-nu, võidel-nu, kõnel-nu*), nii astmevahelduseta (*saa-nu, ela-nu*) kui ka astmevahelduslikule tüvele. Astmevahelduslike alusverbide puhul võib tuletustüvi olla nii tugevas (*õppi-nu, pälvi-nu, luge-nu*) kui ka nõrgas astmes (*ooda-nu, väidel-nu, haka-nu, õmmel-nu*). Samuti võib *-nu* liituda kõigi verbiliidetega tuletatud verbitüvedele (*lõpeta-nu, tegutse-nu, töödel-nu*) ja võõrverbidele (*reageeri-nu, dramatiseeri-nu*).

Tuletustüüp on produktiivne ja võimaldab vajadusel moodustada tekstisidusaid *nu*-tuletisi. Osa tuletisi inkorporeerib kohustuslikke verbilaiendeid, moodustades koos nendega nimisõnafraasi: *kevadel kooli lõpetanu, armees teeninu, koolis inglise keelt õppinu* (→ § 24). Verbifraasist moodustatakse *nu*-liitega hõlpsasti ka liitsõnatuletisi: *allakirjutanu, kadumaläinu, edasijõudnu, vastsündinu, kohaleilmunu, mahajäänu, täiskasvanu, ülestõusnu*.

tu- ja *du*-tuletised

§ 202 *tu-* või *du*-liitelised nimisõnad korreleeruvad alusverbi *tud*-kesksõnaga. Sõnaraamatulekseeme on umbes sada kolmkümmend. Moodustustähenduselt on nad objektinimetused (→ § 145).

jumaldatu, pühendatu, hüljatu, hukatu, keelatu, kihlatu, rünnatu, kiusatu, lähetatu, volitatu, esitatu, kaotatu, vabastatu, vigastatu, armastatu, tõestatu, vahistatu, karistatu, rivistatu, kindlustatu, autasustatu, lahutatu, kirjutatu, haavatu, õeldu, kuuldu, loodu

Diakrooniliselt on *tu-* ja *du*-tuletised substantiveerunud *tud*-kesksõnad. Tuletustüveks on verbi umbisikulise tegumoe vormides esinev tüvekuju, mis astmehelduslikest tüvedest on reeglipäraselt nõrgas astmes. Tuletustüvi võib olla vokaallõpuline (*õpi-tu, ooda-tu, kiide-tu*) või konsonantlõpuline (*pes-tu, pan-du, teh-tu*). Samuti võib alussõnaks olla tuletatud verbitüvi (*võrguta-tu, armasta-tu, ihalda-tu, kõnel-du*) ja võõrtüvi (*organiseeri-tu, dresseeri-tu*).

Liitel on kaks varianti: *-tu* ja *-du*, mille valik sõltub tuletustüve struktuurist. Variantide valikupõhimõtted on samad kui *tud*-kesksõna tunnuse ees: helilisele konsonandile ja ühesilbilisele vokaaltüvele liitub *-du* (*too-du, õel-du, töödel-du*), helitule konsonandile ja pikemale vokaaltüvele liitub *-tu* (*ooda-tu, näh-tu, alusta-tu*).

Tuletustüüp on produktiivne ja võimaldab moodustada teksti-tuletisi kõigist sihelistest verbidest. Osa tuletisi inkorporeerib kohustuslikke verbilaiendeid ja moodustab koos nendega nimisõnafraasi: *kunstlikult ellu äratatu, neil lehekülgedel arutatu, eile ühiselt alustatu* (→ § 24). Verbifraasist moodustatakse *tu/du*-liitega ka liitsõnatuletisi: *kirjapandu, äratõugatu, üleelatu, eelnimetatu, väljasaadetu, vangivõetu, mahajäetu*.

Märkus. *nu-* ja *tu-*lõpuliste nimisõnade tõlgendamine tuletistena on keeleteaduslikus kirjanduses olnud poleemiline (nt EKG 1995 neid tuletustüübina ei esita, Vare 1981 analüüsib nad *u-*tuletisteks). Kuna tuletise kuju on sama kui *nud-* ja *tud-*kesksõna muutetüvi, siis on siin võimalik näha adjektiveerunud kesksõna transpositsiooni nimisõnaks (EKG 1993), analoogiliselt muude omadussõnadega (*haige, tark, vabatahtlik*). Tugevale seosele verbivormiga osutab ka ositine kohustuslike verbilaiendite inkorporeerimine. Siinses käsitluses on *nu-* ja *tu-*nimisõnad esitatud iseseisva tuletustüübina eeskätt seetõttu, et omadussõnadena on *nud-* ja *tud-*kesksõnade käänamine marginaalne ja ebaproduktiivne, nimisõnadena on neil aga kõik lekseemi tunnused, kaasa arvatud täielik ja produktiivne käänamisparadigma.

ng-tuletised

§ 203 *ng*-liitega tuletatakse teonimetusi (→ § 126), millest osa on leksikaliseerunud tulemusnimetusteks (→ § 144). Alussõnaks on lihttüveline verb. Sõnaraamatulekseeme on umbes sada viiskümmend.

avang, puhang, seisang, väisang, valang, vohang, lamang, häving, õping, toiming, murrang, treening, haarang, kutsung, solvang, oosing, uuring, hinnang, soosing, aisting, toodang, õitseng

Tuletisi moodustatakse ka *eeri-*lõpulise tüvega võõrverbidest: *komandeerung, planeering, blokeering, reageering, maskeering, formuleering, instseneering, grupeering, ekraniseering, dramatiseering, dateering*.

Tuletustüüp on avatud ja keelekorpustest võib leida näiteid tekstiuletiste kohta: *matking, säting, trüking, risting, nuding, hälving, tauning*.

AK: Kellelgi tuli mõte ristida see hoov Bastioni aiaks ja soov oleks, et see *risting* ka realiseeruks. IM: See on minu arust nagu mingi vaimne *hälving*.

Tuletustüübiks on enamasti kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade puhul on nõrgas astmes (nt *olbama* > *olva-ng*), seejuures võib *-ng* liituda ka ühesilbilisele tuletustüvele: *lugema* > *loe-ng, sugema* > *soe-ng, tugema* > *toe-ng*. Mõnes sõnas erineb tuletustüve lõppvokaal alussõna omast: *vala-ma* > *vali-ng* (vrd reeglipärase *vala-ng*), *astu-ma* > *asta-ng, tegema* : *teha* > *tehi-ng, looju-ma* > *looja-ng* (vrd *looja minema*), *kiiku-ma* > *kiiki-ng, laadi-ma* > *laadu-ng*. Mõnikord on kinnistüvelise *ng*-tuletise korrelaadiks samatüveline *ne-* või *ise-*liiteline verb: *are=n=g* (vrd *are-ne-ma*), *ala=n=g* (vrd *ala-ne-ma*),

ühi=n=g (vrd *ühi-ne-ma*), *var=i=ng* (vrd *var-ise-ma*), *vär=i=ng* (vrd *vär-ise-ma*). Sõnamalli analoogial põhinevad mõned tuletisterminid, nagu nimisõnatüveline *ringhääling* ja selle analoogid *taskuhääling*, *keelehääling*, ning muutumatu tüvega *üläng*.

Ühesilbilisest pika vokaaliga lõppevast verbitüvest on tuletatud *söö-ming*, *joo-ming*, *loo-ming*, *löö-ming*. Liitevariant *-ming* on tõlgendatav sulandliitena *-mine + -ng > -ming*.

Liite vokaallõpuline teisend on *-ngu*, mis esineb muudes vormides peale nimetava, samuti edasituletistes (*hinna-ngu-d*, *hinna-ngu-line*). Kui tuletustüvi lõpeb *u-ga*, on liite vokaallõpulisel teisendil *-ngi*, *-nge* (*kutsu-ngi-d*, *laadu-ngi-ga*, *istu-nge-id*).

Märkus. *ng*-lõpuliste nimisõnade hulgas on laensõnu, mida tüveks ja liiteks jagada ei saa: *lahing*, *täring*, *reeling*, *telling*, *šilling*, *spinning*, *kämping*, *doping*, *messaging*, *miiting*, *puljong*, *salong*, *kupong*, *talong*, *kviitung*. Kui eesti keelde on laenatud ka samatüveline verb, saab nimisõna tõlgendada tuletiseks (vrd *treenima* ja *treening*, *liisima* ja *liising*).

mus-tuletised

§ 204 *mus*-liitega moodustatakse tulemusnimetusi (→ § 146), sõnaraamatulekseeme on paarsada. Alussõnaks võib olla nii liht- kui ka tuletatud verb. Lihttüvelisi *mus*-tuletisi moodustatakse peamiselt kahesilbilise tüvega verbidest, nii astmevahelduseta kui ka astmevahelduslikest (tugeva astme) tüvedest. Tuletustüveks on esmavälteline (a) või kolmandavälteline *i-* või *u-*lõpuline vokaaltüvi (b).

- a) tõdemus, kogemus, vilumus, olemus, tulemus, küsimus, elamus, väsimus, pärimus, suremus, sobimus, hajumus, levimus, tajumus, tüdimus, lugemus, nägemus
- b) eksimus, nõrdimus, tülpimus, tingimus, sündimus, uurimus, pürgimus, pihtimus, tellimus, hälbimus, leppimus, rikkumus, roidumus, heldimus, tardumus, sõltumus, uskumus, kutsumus, katsumus

mus-tuletisi ei moodustata tugevneva astmevaheldusega *a*-tüvelisest verbidest (*hakkama*, *ootama*), erandiks on *arva-mus*. Üksikuid *mus*-tuletisi on ka ühesilbilise tuletustüvega, nt vokaaltüvega *loomus*, *kaemus*, *mahajäämus*, konsonanttüvega *sündmus*, *tundmus*, *tahtmus*, *teadmus*.

Tuletatud alusel moodustatakse *mus*-tuletisi üksnes sihitutest verbi-dest. Alussõnaks on *ne*-liiteline (a) või *u*-liiteline (k.a variandid *-bu*, *-du*, *-stu*) verb (b). Tuletustüveks on alusverbi vokaaltüvi.

- a) kohanemus, kitsenemus, laienemus, esinemus, lagunemus, ahenemus
- b) andumus, toitumus, nähtumus, juhtumus, solvumus, pettumus, joobumus, loobumus, veendumus, suundumus, hõõrdumus, keeldumus, alistumus, haigestumus, eraldumus, küllastumus, kibestumus

Esineb ka sõnamalli analooge, millel alusverbi ei ole, nt *soodu-mus* (vrd *omasoodu*). Mõned *mus*-tuletised korreleeruvad *mine*-liiteliste omadussõnadega: *äär-mus* (vrd *äärmine*), *sise-mus* (vrd *sisemine*), *väli-mus* (vrd *välimine*). Neid võib tõlgendada ka *us*-liiteliste edasituletistena lühenenud tüvega *mine*-liitelistest alussõnadest: *äärmine* > *äär-mus*, *sisemine* > *sisem-us*, *välimine* > *välim-us*.

Tuletustüüp on avatud nii liht- kui ka tuletatud tüve alusel, tekstituletisi on nt *loobumus*, *saabumus*, *meeldumus*, *pakkumus*, *stabiliseerumus*, *elunemus*, *suurenemus*, *tihenemus* jt. Sageli on need (eriti *ne*-verbidel põhinevad) kasutusel oskussõnadena.

AK: Tusaallikas on see, kui kõik soovitused ja *pakkumused* muutuvad kuskil ning mingitel põhjustel käskudeks. IM: Nojah, sõltlane, su *elunemus* lihtsalt lüheneb tunduvalt. TK: Koer muutub aneemiliseks, tekib põrna *suurenemus* ja sageli ka kollatõbi.

Liite vokaallõpulised kujud on *-muse*, *-musi* (*arva-muse-l*, *arva-musi*).

Märkus. Kõik *mus*-lõpulised sõnad ei ole tuletatud *mus*-liitega. Samasuguse kujuga on omadus- või määrsõna keskvõrdel põhinevad *us*-tuletised: *lühemus*, *vähemus*, *enam-us*, *ülem-us*, *parem-us* (→ § 215).

e-tuletised

§ 205 *e*-liitega tuletatakse nimisõnu kahesilbilise tüvega astmevahelduslikest verbidest, liide on asendanud alussõna tüvevokaali. Moodustustähenduselt on need teonimetused (→ § 126), osa on kasutusel ka tulemus- või vahendinimetusena (→ § 144, 149). Sõnaraamatulekseeme on umbes kolmsada.

teke, tõrje, luure, toime, käive, lepe, toide, paine, õpe, kanne, kutse, raie, koste, haue, ränne, rünne, piire, torge, palve, võte, kärbe, tõuge, karje, hõige, ohe, oie, muie, vihje, teade, hüpe, põrge, lõige, vise, tõmme, lause, tõlge, hinne, toode, kõide

Astmevahelduseta verbitüvest on moodustatud *ajama* > *aje* ja *vajuma* > *vaje*. Ühesilbilisele CVV-struktuuriga verbitüvele liitub konsonandiga algav liitevariant *-me*: *loo-ma* > *loo-me*, *võima* > *või-me*.

Tuletustüüp kui sõnamall on avatud, aga semantilistel põhjustel (sama funktsiooniga *mine*-tuletuse täielik produktiivsus) kasutatakse leksikaliseerumata *e*-liitelisi üksiktuletisi piiratult, hoolimata sõnaraamatulekseemide arvukusest (vt Vare 2008). Suur osa leksikaliseerumata *e*-tuletisi esineb kinnistüvena liitsõna laiendosana ja mõnes üksikväljendis.

kinkekaart, puhkepäev, päästarmee, kuuldetoru, maksevahend, hankelepung, hiilgeaeg, mõõteriistad, kaebekiri, kanderaam, aimekirjandus, kõrbehais, laskeulatus, hoidekeel, päästeamet, peitekroom, tõukefond, ooteaeg, pakkepaber, pakkeautomaat, istevann, kuuldel (olema), kuuldele (pääsema); ootel (olema), ootele (jätma, panema)

Liitsõnamoodustuseks sobiva *e*-tüve võib vajadusel tuletada igast astmevahelduslikust verbitüvest.

AK: Nii ta siis kõnelebki alalisaseritest ja *välkelaseritest*. Meil on andmeid ühe maakalmistu *hõlmealast*. Eeskiri sõnastab *turbe* eesmärgid, üldise *turbekorralduse* ja strateegia. HENN SAARI: Tekiksid juurde mõned *tuuperead*.

Produktiivne on *e*-liiteline liitsõnatuletus, kus aluseks on kahesõnaline verbiühend: ühend- või väljendverb (a) või verb koos oma rektsioonilise laiendiga (b).

- a) ettekanne, ülekanne, väljalase, eestkoste, kokkulepe, lahtilüke, edasikaeve
- b) kojukanne, vetelpääste, meelepete, pildirüüste, südametukse, meekorje, riigihange, laenumakse

Keelekorpustest võib leida sellisegi malliga tekstituletisi: *riigitaaste*, *metsariüüste*, *meresaaste* jt.

AK: See on relatiivne tunnetusprotsessi *edasijõude* mõttes. IM: Kui *tabelikooste* päringu käivitamisel midagi ei toimu, kontrollige kas ...

Tuletustüübi avatusele viitab nii leksikaliseerunud tähendusega neologismide moodustamine, nagu *olme* (< *olema*), *meene* (< *meenuma*), kui ka leksikaliseerumata tekstituletiste kasutamine.

AK: Ta elas viimati Uppsalas ja on nüüd *puhkel* Rootsi mullas. Kas Jehoova tunnistajad püüavad ükselt uksele teenistusega *päästet* välja teenida? Sisuküllasemad on kitsama *hõlme* ja suurema põhjalikkusega käsiraamatud. Kõigepealt olen tahtnud kinnitada seda varasemat *veenet*, et keel ei ole nagu ühe vitsaga löödud.

Deverbaalse sõnamalli analoogial on oskussõnadena moodustatud ka üksikuid denominaalseid tuletisi: *sõne* (< *sõna*), *rinne* (< *rind* : *rinna*), *ulme* (< *ulm*), *hape* (< *hapu*), *pahe* (< *paha*), *hüve* (< *hüva*), *kirje* (< *kiri* : *kirja*).

e-deverbaalid on kahesuguse muutmisviisiga. Enamiku tuletiste liitekuju on kõigis vormides *e*. Oskuskeeles on selle muutemalli kõrval tulemus- ja vahendinimetuste (→ § 144, 149) eristamiseks teonimetustest võetud kasutusele üldkeeles haruldane (*ase* : *aseme*), vahelduva liitekujuga muuttüüp *-e* : *-me*: *pääs-e* : *pääs-me*, *tõus-e* : *tõus-me*, *märg-e* : *märk-me*, *kanne* : *kand-me*, *juh-e* : *juht-me*, *köid-e* : *köit-me*, *sid-e* : *sid-eme*. Mõnest tuletisest on paralleelselt kasutusel mõlemad muutemallid: *köide* : *köite* ja *köide* : *köitme*, *side* : *side* ja *side* : *sideme*. Kui tuletustüveks on ühesilbiline vokaaltüvi, esineb liitekuju *-me* kõigis vormides: *loo-me*, *või-me*.

Märkus. Keeleteaduslikus kirjanduses on kahesuguse muutmisviisiga *e*-tuletised mõnikord liigitatud kahte erinevasse tuletustüüpi, pidades tuletisi *kanne* : *kande* ja *kanne* : *kandme* jts tuletatuks eri liidetega (vt nt Vare 1981, EKG 1995). Siinses käsitluses on liite põhikuju muutemorfoloogilised teisendid loetud kõik sama liite allomorfideks, vrd ka *leping* : *lepingu* ja *kutsung* : *kutsungi*, *olek* : *oleku* ja *ujuk* : *ujuki* (→ § 203, 224).

u-tuletised

§ 206 *u*-liitelised nimisõnad on teonimetused (→ § 126), osa neist on kasutusel ka tulemusnimetusena (→ § 144). Nad on moodustatud kahesilbilise tüvega esmavälistest verbidest (a) ja neljasilbilise tüvega *le*-liitelistest verbidest (b).

- a) elu, tänu, olu, tulu, aju, pesu, jagu, segu, sadu, kudu, vedu, tegu, lugu, nägu
- b) arutelu, käsitelu, õnnitelu, mõtiskelu, esitelu, eritelu, kujutelu, oleskelu

u-liide asendab alussõna türevokaali (*ela-ma* > *el-u*, *käsitle-ma* > *käsitel-u*). Kahesilbilise tüvega tuletusmall on ebaproduktiivne, vähestest neljasilbilise tüvega *le*-liitelistest verbidest (nt *harrastelema*, *hüpatelema*, *liigitelma* jm) on kõigist kasutusel ka *u*-tuletis.

AK: Ega see ei ole seotud igasuguse *harrasteluga*. Aga *imetelust* on vaid sammuke ihalemiseni.

Arvukas, aga tänapäeva keeles ebaproduktiivne rühm *u*-liitelisi deverbale on kahesilbilise tüvega kolmandavärtelistest verbidest moodustatud astmevahelduslikud tuletised (c). Neis tuletistes on ajaloolise lõpukao tagajärjel liide nimetavast käändest kadunud, aga esineb kõigis teistes muutevormides, asendades alusverbi türevokaali.

- c) lõpp : lõpu (< lõppema), kulg : kulu (< kulgema), söim : söimu (< söimama), kasv : kasvu (< kasvama), möll : möllu (< möllama), mäss : mässu (< mässama), sulg : sulu (< sulgema), rutt : rutu (< ruttama), tõus : tõusu (< tõusma : tõuseb), nutt : nutu (< nutma : nutab), peks : peksu (< peksma : peksab), jook : jooksu (< jooksmata : jookseb), naer : naeru (< naerma : naerab), lask : lasu (< laskma : laseb)

Osa selliseid *u*-tuletisi ei ole kasutusel iseseisva lekseemina (vt Vare 2008), nad esinevad üksnes liitsõna laiendosana ja mõnes väljendis: *mõistukõne*, *rääkis* või *kõneles mõistu*, *petukaup*, *petuga saama*, *ostma* või *müüma*, *teadupärast*. Ka moodustatakse nendega liitsõnatuletisi kahesõnalise verbifraasi alusel.

hukkamõist, õigeksmõist, ajaraisk, vastuvõtt, sõnavõtt, osavõtt, naisevõtt, silmapett, väljajätt, hüvastijätt, mahajätt, kivipuist, püssilask, väljalask

Liitsõnatuletisi moodustatakse ka tekstituletistena.

AK: Uute väljendite *kasutuselevõtt* peab toimuma võimalikult organiseeritud korras. See paistab eriti jämeda *rahvapetuna* ehk

demagoogiana. Maha rahustada tahaks ka neid kodanikke, kes peavad vajalikuks oma *pahakspanu* üles näidata. Vene keele erilise *esiletõstu* kaotamine seadusest.

Ühesilbilise nimetavaga *u*-tuletised ja osa kahesilbilistest *u*-tuletistest on astmevahelduslikud, neis vahelduvad liitekujud $\emptyset$: *u* (*lõpp* : *lõp-u*, *sööst* : *sööst-u*) ning *u* : *o* (*ved-u* : *ve-o*, *teg-u* : *te-o*). Kolmandavärteliste tuletiste mitmusetüves on toimunud vokaalimuutus *u* > *e* (*lõpp-e*, *nutt-e*, *jooks-e*).

Märkus. *u*-tuletiste ja *u*-tüvega lihtdeverbaalide piir on tänapäeva keeles ähmane. Kui *u*-lõpuline tüvi esineb nii nimisõnas kui ka verbis, võib tegemist olla kas nulltuletusega (*mõjuma* > *mõju*, *kuluma* > *kulu*, *uskuma* > *usk* : *usu*) või kahe homonüümse liite abil moodustatud tuletistega: verb on moodustatud enesekohaseid verbe tuletava *u*-liitega (*hukkama* > *hukk-u-ma*, *sulgema* > *sulg-u-ma*, *leidma* > *leid-u-ma*) ja nimisõna deverbaaliliitega *-u* (*hukk* : *huk-u*, *sulg* : *sul-u*, *leid* : *lei-u*). Ühemorfeemilise nimetava tõttu ei tajuta alati *u*-tuletistena ka erineva tüvevokaaliga verbide deverbaalsubstantiive; keeleteaduslikus kirjanduses on mõnikord kõiki ühesilbilise nimetavaga deverbaale tõlgendatud nulltuletistena (Vare 2004). Põhjalikumaid arutlusi lihttüve ja *u*-tuletiste piiri kohta vt Saari 1993, Kasik 2012b.

is-, tis- ja dis-tuletised

§ 207 *is*-tuletised on üldkeeles ebaproduktiivne deverbaalsete nimisõnade rühm, tuletustüüp on kasutusel peamiselt oskuskeeles tulemusnimetuste (→ § 145) ja vahendinimetuste (→ § 150) moodustamiseks. Sõnaraamatulekseeme on paarsada, alussõnaks kahe- või kolmesilbiline verbitüvi. Astmevahelduslike alussõnade puhul on tuletustüvi nõrgas astmes (a), astmevahelduseta kahe- või kolmesilbilistest verbidest sobivad *is*-tuletiste alussõnadeks vaid *ta-* (*sta-*, *lda-*, *rda-*) liitelised verbid (b). Liide asendab alusverbi tüvevokaali.

- a) näidis, keedis, küpsis, täidis, petis, nühis, mähis, tõmmis, seadis, joonis, kleebis, haagis, turvis, topis, märgis
- b) jäätis, hautis, leiutis, tuletis, moodustis, vooderdis, jagatis, korrutis, ehitis, peletis, küpsetis, tarretis, kujutis, elatis, kivistis, mälestis, eraldis, esildis, sisaldis, laaberdis, kooberdis, lõkerdis, käperdis

teatama-verbist on käibel kaks eri sõnamalli järgi moodustatud tuletist: *teadis* (vrd *näitama* > *näidis*) ja *teatis* (vrd *hautama* > *hautis*). Astmevahelduseta lihttüvele *-is* reeglipäraselt ei liitu, erandiks on *venima* > *venis*.

Astmevahelduseta lihttüvest on tuletisi moodustatud *is*-liite konsonantalgulise variandiga *-tis* – tegemist on sulandliitega, mis on võetud kasutusele liitekombinatsiooni *-ta + -is* > *-t-is* (*leiuta-ma* > *leiut-is*) analoogial: *raja-tis*, *taga-tis*, *lama-tis*, *vala-tis*, *suru-tis*, *ihutis*, *sega-tis*, *jaga-tis*. Sama liitevariant on liidetud ka paarile astmevahelduslikule tüvele, tuletustüveks on nõrga astme vorm: *kuhja-tis*, *sule-tis*. Erandliku tuletustüvega on *ae-tis* (< *ajama*). Mõnes tuletises esineb liite konsonantalguiline variant *-dis*: *sega-dis*, *öel-dis* ja sama malli analoogial moodustatud muutumatu alustüveliga *peal-dis*.

Deverbaalse sõnamalli analoogial on oskussõnadena moodustatud ka denominaalseid *is*-tuletisi: *ääris*, *küünis*, *tähis*, *sääris*, *metsis*, *kätis*, *lehis*, *sõrmis*, *süvis*, *osis*. *i*-tüve vokaal kattub liite omaga tuletises *kilb=i=s*. Kinnistüvelised on *muistis* (vrd *muistne*), *ümbriis* (vrd *ümber*, *ümbritsema*).

(*t*)*is*-tuletised on muutemorfoloogiliselt kahetüvelised. Liite vokaal-lõpuline variant on *-(t)ise* (*jäät-ise-ga*, *raja-tise-d*), mitmuse tüves *-(t)isi* (*jäät-isi*, *raja-tisi*).

i- ja ti-tuletised

§ 208 *i*-liitelised deverbaalsed nimisõnad on oskuskeeles vajadustest lähtudes kasutusele võetud tuletustüüp tegevusvahendi nimetamiseks (→ § 150). Alussõnadeks sobivad *ta*-liite või selle variantidega *-sta*, *-lda*, *-nda* tuletatud kolmesilbilise tüvega verbid (*uinutama*, *pihustama*, *alaldama*, *seemendama* jne). Liide asendab alussõna tüvevokaali.

uinuti, arvuti, summuti, osuti, lüliti, käiviti, pinguti, kustuti, kuivati, põleti, lahusti, puhasti, pihusti, purusti, arvesti, uimasti, võimendi, lahjendi, soojendi, seemendi, alaldi, vedeldi

Moodustusmallil on juhukasutus ka üldkeeles.

AK: Lollikindel *kiimatekiti* olevat värske koirohi.

Liitekombinatsiooni *-ta + -i > -t-i* (*arvuta-ma > arvut-i*) analoogial on kasutatud ka sulandliidet *-ti*, mis liitub verbi kahesilbilisele vokaaltüvele: *munema > mune-ti*, *hõõruma > hõõru-ti*.

i-tuletiste hulka kuuluvad ka mõned *a*-tüvelistest astmevahelduslikest verbidest moodustatud vanad teonimetused, mis ajaloolise lõpukao tõttu on nimetavas ühesilbilised ja liide eristub vaid vokaaltüvelistes vormides. Selline *i*-liide on ajalooliselt *u*-liite eesvokaalne vaste.

külv : külvi (< külvama), nöök : nöögi (< nöökama), künd : künni (< kündma : küнна-b), and : anni (< andma : anna-b), lüps : lüpsi (< lüpsma : lüpsa-b)

Märkus. Enamik ühesilbilise nimetavaga *i*-tüvelisi deverbaale on tuletatud *i*-tüvelistest verbidest ja need on tänapäeva keele seisukohast tõlgendatavad nulltuletistena (*sündima > sünd : sünni*, *kõndima > kõnd : kõnni*, *sündima > sund : sunni*, *röövima > rööv : röövi*, *reisima > reis : reisi*, *jahtima > jaht : jahi*, *kinkima > kink : kingi*). Analoogiliselt *u*-tuletistega ei tajuta ühemorfeemilise nimetava tõttu ka erineva tüvevokaaliga verbidest saadud nimisõnu alati *i*-tuletistena; keeleteaduslikus kirjanduses (Vare 2004) on mõnikord kõiki ühesilbilise nimetavaga deverbaale tõlgendatud nulltuletistena (vrd märkus § 206).

m-tuletised

§ 209 *m*-tuletised moodustavad väikesearvulise deverbaalsete tuletiste rühma. Sõnaraamatulekseeme on mõnikümmend. Tuletustüüp on üldkeeles ebaproduktiivne (*luiskam*, *tuiam*), aga kasutusel oskuskeeles tulemusnimetuste (→ § 145) ja vahendinimetuste (→ § 150) moodustamiseks. Alussõnaks on kahesilbiline verb, tuletustüveks alussõna (tugevaastmeline) vokaaltüvi.

sõnum, asum, sulam, kulum, kogum, kudum, ravim, verevalum, arstim, ajam, tulem, andam, kandam, juhtum, veerem, lugem, hõljum, liitum, ilmum

Konsonanttüvelise tuletustüvega on *le*-liitelistest verbidest moodustatud *unelm* ja *kujutelm*, ning tekstituletisena registreeritud *loetelm*.

HENN SAARI: Olen selliseid *loetelmi* lugenud õige mitmes keeles.

Tuletisi on ka ühesilbilisest CVV-struktuuriga verbitüvest, aga sellised tuletised esinevad tänapäeva keeles vaid liitsõnaosisena või

väljendites: *söömaaeg, joomakoht, löömamees, saamahimu, arusaam, läheb löömaks, käima peal, saama peal väljas*. Iseseisva lekseemina käibib vaid leksikaliseerunud tuletis *loo-m* (< *loo-ma*); *sööm, lööm* ja *joom* on argikeeles üldistunud omastava kujul.

IM: Midagi täna ei tahagi, sest eile oli ka suurem *sööma*. Siis on plaanis veel üks suurem *sööma* siin teha. Kui tean, et tuleb suurem *jooma*, siis ostan arbuusi valmis. Kuna on tegemist naistega, on kõva *lööma* tulekul.

Sõnamalli analoogial on terminitena üksikuid *m*-tuletisi moodustatud ka käändsõnast: *jalam, kivim, kasum, sülem, kahjum*.

Ühesilbilise tuletustüvega *m*-tuletised on substantiveerunud *ma*-tegevusnime vormid ja nendes sõnades on vokaallõpuline liitekuju *-ma*. Kaheasilbilise tuletustüvega tuletiste vokaallõpulised liitekujud on *-mi* ja *-me* (*sõnu-mi-d, kanda-mi-ga, sõnu-me-id*).

***el*-tuletised**

§ 210 *el*-liitega on oskussõnadena tuletatud paarkümmend vahendinimetust (→ § 150), tuletustüüp on ebaproduktiivne. Alussõnaks on kaheasilbilise tüvega astmevahelduslik verb, tuletustüveks ühesilbiline tugevaastmeline konsonandiga lõppev tüvevariant.

hoidel, pöörel, tundel, hõõrel, jootel, haakel, keetel, mõõtel, märkel, poonel, süütel, viskel, väänel

Sõnamalli analoogial on moodustatud nimisõnatüveline *vormel* 'valem' ja vana nimisõna alusel *pardel*. Erandlik on astmevaheldusliku tuletustüvega *süst-al* (< *süstima*), milles erineb ka liite algusvokaal.

el-tuletised kuuluvad lõpumuutusega VC > CV käänamistüüpi, liite vokaallõpuline variant võib olla *-li* või *-la*: *hoid-el* : *hoid-li, pard-el* : *pard-li, pöör-el* : *pöör-li, keet-el* : *keet-li, märk-el* : *märk-li, hõõrel* : *hõõr-li* (põllumajandusseade), vrd *hõõr-el* : *hõõr-la* (teo suuõõne osa zooloogias), *tund-el* : *tund-la, süst-al* : *süst-la*. Liite algusvokaal säilib tuletises *vormel* : *vormeli*.

in-tuletised

§ 211 Deverbaaliliide *-in* liitub valdavalt deskriptiivsele (C)VC-kuju- lisele esmavärtelisele tüvele, mis vabana (lekseemina) ei esine. *in*-tuletised on teonimetused (→ § 126), mis korreleeruvad *ise*-liite- liste deskriptiivverbidega (vrd *värin* ja *värisema*, *kohin* ja *kohisema*). Tuletised on nimetavas kahesilbilised, kolmesilbilise vokaaltüvega astmevahelduseta nimisõnad.

vulin, krabin, kohin, kolin, mürin, ragin, plärin, vihin, ümin, sahin, klirin

ise-liiteline korrelaat puudub tuletistel *sagin* (< *sagima*) ja *rüsin* (< *rüsimä*), millel on olemas alusverb. Erandlik on noomenitüveline *tülin* (< *tüli*). Liite põhikuju teisend on *-ina* (*koh-ina-ga*).

Denominaalseid ja deverbaalseid nimisõnu hõlmavad tuletustüübid

§ 212 Kuigi sõnamalli eeskujul moodustatud oskussõnadena kuulub denominaalsete nimisõnade tuletustüüpidesse erandlikke verbitü- velisi tuletisi ja deverbaalsete nimisõnade tuletustüüpidesse erand- likke noomenitüvelisi tuletisi, on eespool vaadeldud tuletustüüpidest tuletusvõimalused reeglipäraselt seotud alussõna sõnaliigiga. Selles alapeatükis kirjeldatakse tuletustüüpe, kus tuletusvõimalusi ei piira alussõna liik: samadel mallidel põhinevatesse tuletustüüpidesse kuulub nii verbist kui ka käändsõnast moodustatud tuletisi.

Eri alussõnaliigiga tuletustüübid

LIIDE	ALUSSÕNA			
	VERB	NIMI- SÕNA	OMADUS- SÕNA	MUU
-us	langus	sõprus	tarkus	küllus, mitmus, alastus
-ik	peidik	männik	kuivik	isik, ümbrik, enamik
-k	minek	soolak	paljak	erak
-nd	olend	aiand	mustand	teisend, erand, sisend
-(u)r	valvur	tiibur	rikkur	
-la	ujula	lindla	haigla	tagala
-ts	haarats	lavats	kergats	lõkats

us- ja dus-tuletised

Põhitüüp: us-tuletised

§ 213 Täiesti produktiivsete *mine-* ja *ja-*tuletiste kõrval moodustavad *us-*tuletised kolmanda arvukama nimisõnade tuletustüübi. Kui *-mine* ja *-ja* liituvad üksnes verbitüvele, siis *us-*liitega moodustatakse nimi-sõnu produktiivselt nii verbidest kui ka omadussõnadest, harvem on alussõnaks nimisõna või mäarsõna. Verbitüvelised *us-*tuletised on teonimetused (→ § 126), mida kasutatakse ka tulemus- (→ § 144) ja vahendinimetustena (→ § 150), omadussõnatüvelised *us-*tuletised on omadusnimetused (→ § 129). Ühenduspiirkonna verbitüveliste ja omadussõnatüveliste tuletiste vahel moodustavad *v-*, *tav-* ja *tud-*kesksõnal põhinevad *us-*tuletised, mis morfoloogiliselt seostuvad verbitüveliste, semantiliselt aga omadussõnatüveliste tuletistega. *nud-*kesksõnadest *us-*tuletisi ei moodustata.

VERBITÜVELISED: muutus, õppus, langus, pettus, kordus, kestus, suplus, vaidlus, vaatlus, seiklus, kahtlus, viimistlus, ehitus, pingutus, luuletus, häälightsus, kavatsus, manitsus, piiksatus, võpatus, kummardus, peegeldus

OMADUSSÕNATÜVELISED: suurus, tarkus, julgus, haigus, pimedus, nõmedus, ägedus, tähtsus, täpsus, vaimsus, unisus, sarnasus, tõelisus, hinnalisus, võimelisus, võimekus, andekus, leidlikkus, tänulikkus, mehelikkus, võimetus, hooletus, häbematus, tänamatus

KESKSÕNATÜVELISED: kuuluvus, tegevus, kestvus, sõltuvus, sobivus, veetlevus, loetavus, sõidetavus, vaieldavus, õpetatavus, leitavus, haritus, loodus, saadus, nähtus, treenitus, tingitus, piiratus, suurendatus, õpetatus

MUUTÜVELISED: sõprus, orjus, naabrus, kaelus, sõrmus, jalus, silmus, korrus, linnus, paljus, mitmus, üksus, küllus, alastus

§ 214 Verbitüvelise *us-*tuletise alussõnaks võib olla nii lihttüvi (*langus*) kui ka tuletatud tüvi (*kasvatus*), samuti moodustatakse verbifraasil põhinevaid liitsõnatuletisi: *lastekasvatus*, *maadevallutus*, *tootekujundus*, *vältemuutus*, *viljalõikus*. Tuletustüüp on produktiivne eeskätt tuletatud verbide alusel. Alussõnaks võivad olla kahe- ja kolmesilbilise tüvega *ta-* (*sta-*, *lda-*, *nda-*), *le-*, *tse-*, *ata-*liitelised verbid. Liide asendab

tüvevokaali. *us*-tuletisi ei moodustata *ne*- ja *ise*-liitelistest verbidest, samuti mitte *eeri*-lõpulise tüvega võõrverbidest.

-(s)ta + -us > -(s)t-us	ulatus, kasvatus, külmetus, eitus, jaatus, vallutus, arvestus, sõnastus, kurvastus, peenestus, tuhastus
-lda + -us > -ld-us	kirjeldus, avaldus, askeldus, kritseldus, korraldus, sisaldus, arveldus, esildus, liialdus, hädaldus, tükeldus
-nda + -us > -nd-us	kujundus, laiendus, tõlgendus, kavandus, eestindus, valendus, küljendus, jäljendus, teenindus, loendus
-le + -us > -l-us	kahtlus, seiklus, suplus, tõmblus, vestlus, vaatlus, teesklus, arutus, küsitlus, eritlus, töötlus, usutus
-tse + -us > -ts-us	kavatsus, manitsus, igatsus, hääliitsus, kahetsus, haletsus, valitsus, varitsus, tõlgitsus, pesitsus, pühitsus
-ata + -us > -at-us	seisatus, naeratus, võpatus, praksatus, kriiksatus, kilksatus, röögatus, kiljatus, välgatus, potsatus

Liitekombinatsiooni *-ta + -us > -t-us* analoogial on sulandliitega *-tus* moodustatud *noomi-tus*, *muuda-tus*, *eksi-tus*, kus *ta*-liitelist alusverbi ei ole. Sulandliitega on ka *raba-ndus*, millel *nda*-liitelist alusverbi ei ole.

Kuna *us*-liide asendab alussõna tüvevokaali, siis võivad *us*-tuletised seostuda samatüveliste *ta*- ja *tu*-liiteliste verbidega: *muut-us*, (< *muutma*), *muut=u=s* (< *muutuma*), *erald-us* (< *eralda-ma*) ja *erald=u=s* (< *eraldu-ma*), *kinnit-us* (< *kinnita-ma*) ja *kinnit=u=s* (< *kinnitu-ma*).

AK: Uusi võimalusi investeringuteks toovad hetkel maailmaturul toimuvad *muutused*. *Muutusi* võib teha, aga need peaksid pigem olema täiendused. Talunik peab taotlusele saama valla *kinnituse*. TK: Tagasihoidlikumad olid piimatüübi, jalgade, tagaudara *kinnituse* ja holsteini tõul ka sõrgade hinded.

Tähenduserinevuse markeerimiseks on *muutma*-verbist tuletatud erandliku tuletüstüvega *muuda-tus*. *ta*-liitelise paarikuta *u*-, *du*-, *stu*-liitelistest verbidest (*anduma*, *kanduma*, *tuulduma*, *koolduma*, *haigestuma*, *lesestuma* jt) *us*-tuletisi ei moodustata.

Lihttüvelistest verbidest tuletatud *us*-liitelisi sõnaraamatulekseeme on umbes 120. Alussõnaks on astmevahelduslik verb, tuletüstüveks

enamasti tugeva astme tüvi, kus liide on asendanud tüvevokaali (*õppi-ma > õpp-us*).

sundus, langus, pettus, kestus, kartus, märkus, tõmbus, kaebus, algus, lõikus, laitus, kiitus, ootus, vaatus, töotus, kihlus, määrus

Nõrgaastmelise tuletustüvega on *katus, matus, kütus, hoius, annus, tunnus, keedus, vastus, hulgas, kerjus, lõngus*. Esmavätelisest verbist on tuletatud *pane-ma > pan-us* ja erandliku sõnamalliga *avama > ava-us*.

Moodustus on avatud, kuigi mitte nii produktiivne kui tuletatud tüvest *us*-tuletiste moodustamine. Tuletuse aluseks võib olla nii üksik sõna kui ka verbifraas.

AK: Ja üldse, vabandatagu talle osaks saanud *solvuste* pärast. Eesti esimene *maksasiirdus* seisab sobiva doonori leidmise taga.

§ 215 Omadussõnatüvelise *us*-tuletise alussõnaks võib olla nii lihtkui ka tuletatud omadussõna. Tuletustüüp on produktiivne enamiku omadussõnatüüpide puhul. Liide asendab alussõna tüvevokaali ja liitub konsonantlõpulisele tüvele (erandlikult on vokaallõpulise tuletustüvega *priius, laius, maius, täius*). Lihttüvi on tuletustüvena enamasti ühesilbiline, mis võib esindada kolme tüüpi aluslekseeme. Alussõnaks võib olla ühesilbilise nimetavaga astmevahelduslik omadussõna (a), kahe- silbiline *e*-lõpuline omadussõna (*julge > julg-us*) (b) või kahe- silbiline lõpumuutusega VC > (C)V omadussõna. Lõpumuutusega VC > (C)V alussõnade korral on tuletustüveks vokaali kaotanud omastav (*jõhker : jõhkra > jõhkr-us, toores : toore > toor-us*) (c). Tuletustüveks võib olla ka esmavätelise omadussõna kahe- silbiline konsonanttüvi (d).

- a) hellus, tarkus, virkus, hallus, suurus, kõrkus, loidus, pikkus, erkus, mustus, nõrkus
- b) kargus, haigus, selgus, malbus, niiskus, lahkus, priskus, uhkus
- c) ahtrus, kindlus, nukrus, toorus, võõrus, ohtrus, veidrus, kirkus, rikkus, aplus, haprus, haljus, hardus, puhtus, üllus, kurjus, tühjus, valjus
- d) madalus, kavalus, rumalus, ümarus, kõverus, odavus, teravus, edevus, sügavus, põnevus, pinevus, tugevus, mugavus

us-tuletise alussõnana käibib ka enamik tuletatud omadussõnatüüpe, välja arvatud *jas-*, *mine-*, *lane-* ja *ke(ne)*-liitelised omadussõnad, millest

us-tuletisi ei moodustata (*siidjas, niitjas, usjas, munajas; selgmine, järgmine, keskmine, eelmine; õiglane, aeglane; hellake, armsake, väikseke, väetike, kehvake*). Ka muudes tüüpides võib produktiivsust piirata tuletatud omadussõna semantika (→ § 130). Produktiivsed tuletusmallid on järgmised.

-(V)s + -us > -s-us	ausus, hoolsus, võimsus, õõnsus, armsus, valvsus, erksus, lõbusus, mõnusus
-ne + -us > -s-us	sarnasus, võrdsus, vaimsus, vigasus, unisus, tasasus, kinnisus, terasus, lihtsus, täpsus, vaesus, naiivsus, autoriteetus
-line + -us > -lis-us	tõelisus, näilisus, kandilisuus, maalilisuus, hinnalisuus, helilisuus, pinnalisuus, jõulisus, vallalisuus, energilisuus, revolutsioonilisuus
-lik + -us > -likk-us	muutlikkus, mozartlikkus, rahulikkus, tegelikkus, leplikkus, lõplikkus, mehelikkus, mõistlikkus, mõtlikkus, tagasihoidlikkus, liivilikkus
-kas + -us > -k-us	andekus, edukus, mõjukus, mahukus, tujukus, kehakus, eakus, tulukus, kulukus, sõjakus, kombekus, arvukus
-tu + -us > -t-us	õnnetus, hooletus, andetus, pilvitus, sõnatus, unetus, kodutus, nõutus, kartmatus, tähelepanematus, tänamatus

Tuletustüveks võib olla ka omadus- või määrsõna keskvärre: *paremus, pikemus, lühemus, halvemus, ülemus, alamus, enamus, vähemus*.

AK: Ega *pikemus* ja võõrsõna siin midagi ei paku. Asjur on muidugi lühem, aga mis see *lühemus* kaalub? Võimalik siiski, et ka tööks on vaja ideelist *selgemust*.

tu-liitelistest omadussõnadest moodustatud *us*-tuletistes tüvevokaal ja liite vokaal kattuvad: *õnnetu + us > õnnet=u=s*. *ta*-liitelistest verbidest ja *tu*-liitelistest omadussõnadest moodustatud *us*-tuletised on ühesuguse sõnamalliga (vt ka Vare 1981), mistõttu sama juurtüvega *tus*-lõpulised nimisõnad on kahetähenduslikud homonüümsed lekseemid (vrd *pilvitama > pilvit-us ja pilvitu > pilvit=u=s, nimetama > nimet-us ja nimetu > nimet=u=s, kasutama > kasut-us ja kasutu > kasut=u=s*).

ldane-liitelise omadussõna tüvi lüheneb *us*-liite ees liite lõpuosa võrra, mistõttu tuletisi *üksi-ldane ja üksi-ldus, haru-ldane ja haru-ldus* võib tõlgendada samatüveliste korrelaatidena, mida analoogiliselt *lane-* ja *lus*-tuletistega (*õig-lane ja õig-lus*, → § 191) ning *mine-* ja

mus-tuletistega (*äär-mine* ja *äär-mus*, → § 204) moodustavad liitevariandid *-ldane* ja *-ldus*. Liitekombinatsiooni *-ne + -us > -s-us* analoogial on sulandliitega *-sus* moodustatud *kõik-sus*, *kirju-sus*, *iseära-sus*, *isik-sus*, kus *ne*-liitelist omadussõna üldkeeles ei kasutata (teaduskeelest on küll registreeritud nt *iseärane lahend* ja *kõiksed*, *kogu populatsiooni hõlmavad uuringud*).

§ 216 Analoogiliselt tuletatud omadussõnadega moodustatakse *us*-tuletisi ka *v-*, *tav-* ja *tud*-kesksõnadest. Alussõnadeks võivad olla ka *eeri*-lõpulise tüvega võõrverbid.

-v + -us > -v-us	kuuluvus, tegevus, sõltuvus, sobivus, haaravus, sündivus, kaaluvus, lugevus, peegeldavus, eralduvus, veetlevus, olenevus, hoolitsevus
-tav + -us > -tav-us	loetavus, nähtavus, sõidetavus, usutavus, küsitavus, saadavus, vaieldavus, lahendatavus, normeeritavus
-tud + -us > -t-us	haritus, nähtus, eraldatus, treenitus, loodus, saadus, kuuldu, määratus, tingitus, ümardatus, suurendatus, organiseeritus

Lõpumuutusega VC > CV *v*-kesksõnadest moodustatud *us*-tuletistes on tuletüstüveks omastav, kus tüvevokaal kaob: *kestev* : *kestva* > *kestvus*, *teadev* : *teadva* > *teadv-us*. *tud*-kesksõna lüheneb lõppklusiilita tuletüstüveks, tunnuse ja liite vokaal kattuvad (*hari-tud* > *harit=u=s*).

Nimisõnast moodustatud *us*-tuletisi on vähe. Liite ees on ühesilbiline konsonanttüvi, mis omadustähendusega tuletistes on tugevas (*sõprus*, *orjus*, *naabrus*), asjatähendusega tuletistes harilikult nõrgas astmes (*sõrmus*, *jalus*, *silmus*, *korrus*, *linnus*). Ühesilbiline tugevaastmeline tuletüstüvi on ka ase- (*üksus*, *mitmus*) ja määrsõnatüvelistel tuletistel (*paljus*, *küllus*). Kahesilbilise tuletüstüvega on *alastus* (< *alasti*).

Kõik *us*-tuletised on muuttüübilt kahe tüvega. Põhiliite vokaallõpuline teisend on *-use* (*muut-use-d*, *vaja-duse-l*), mitmusetüves *-usi* (*muut-usi*, *vaja-dusi*). Edasimoodustuses domineerib põhikuju (*teenistus-lik*, *teenistus-käik*).

Alltüüp: *dus*-tuletised

§ 217 *us*-liite konsonantalguuline variant *-dus* rakendub siis, kui alustüve ei ole võimalik lühendada: alussõna on ühesilbiline vokaallõpuline (*headus, loodus*) või kahesilbiline esmavälteline tüvi (*emadus, tragidus, haridus*). Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Kahesilbilise tuletustüvega *dus*-tuletisi on nii käändsõnadest kui ka verbidest.

isadus, emadus, sigadus, kogudus, isedus, visadus, pühadus, kenadus, vabadus, vanadus, vagadus, mõrudus, nüridus, tragidus, pimedus, heledus, tumedus, nõmedus, jubedus, omadus, vajadus, haridus, lubadus, segadus, sigidus

Nn *eda*-adjektiividest (*pime : pimed*) moodustatud tuletisi võib analüüsida kaheti: kas *dus*-tuletiste hulka analoogiliselt teiste esmaväلتeliste tuletistega (*pime > pime-dus*) või *us*-tuletiste hulka, millel on tuletustüveks vokaali kaotanud omastav (*pime : pimed* > *pimed-us*).

Ühesilbilise tuletustüvega *dus*-tuletisi on selgesti moodustatud omadussõnadest (*truu-dus, hea-dus*); verbitüvelisi tuletisi *loodus* ja *saadus* võib analüüsida kaheti – tuletustüveks võib pidada ka *tud*-kesksõna: *loo-ma > loo-dus, saa-ma > saa-dus* või *loo-dud > lood=u=s, saa-dud > saad=u=s*.

Üksikuid *dus*-tuletisi on ka teisevältelise kahesilbilise tuletustüvega: *tublidus, kitsidus, kallidus, valmidus, sulnidus, kaunidus*. Konsonanttüvi on tuletistes *möön-ma > möön-dus, aima-ma > aim-dus*. Liitevariandi *-dus* teisevältelised on samad kui *us*-liitel (→ § 216).

ik-, dik-, mik- ja vik*-tuletised*Põhitüüp: *ik*-tuletised**

§ 218 *ik*-liite kasutamine ei ole seotud kindla tähenduskategooriaga (vt ka Vare 1993a). Tuletisi on mitmesuguse moodustustähendusega, mis osalt on seotud alussõna liigiga, osalt mitte (→ § 19). *ik*-liitega tuletatakse kõige rohkem nimisõnadest ja verbidest, aga alussõnaks võivad olla ka omadus- ja arvsõnad.

NIMISÖNATÜVELISED: lepik, männik, haavik, rannik, liivik, kohvik, salmik, ladvik, esik, aurik, häälik, kuubik, tõrvik, kaustik, tuulik, päevik, lehvik, põlvik, kaubik, märkmik, ahelik

OMADUSSÕNATÜVELISED: kehvik, pimik, kuivik, noorik, külmik, veidrik, tühik, madalik, sügavik, paremik, teravik, kibedik

ARVSÕNATÜVELISED: üksik, kaksik, kolmik, nelik, viisik, kuulik, seitsmik, kümnik, ühik

VERBITÜVELISED: jooksik, põgenik, soosik, tõusik, heidik, leidik, peidik, imik, toimik, röövik, õpik, hüplik, pistik, lüpsik, sihik, sütik, roomik, köidik, näidik, mõõdik, päästik, katik, kandik, lehvik

Asesõnast on tuletatud *isik*, *teisik* ja *mitmik*; määrsõnast *vastik* ja *ümbrik* ning keskvõrdel põhinevad *enamik*, *vähemik*.

ik-tuletised on mitte ainult tähenduselt, vaid ka tuletusmallilt heterogeenne tuletustüüp, tuletisi on moodustatud eri sõnaliikide ja tüvetüüpide alusel. Tuletusmallist olulisem näib olevat sõnamalli liide sobitatakse mitmesuguste tüvedega, varieerides tüve või liidet ennast. Tuletustüveks on sagedamini ühesilbiline, astmevahelduslike alussõnade puhul nõrgaastmeline tüvi, kus liide on asendanud tüvevokaali (*kuusk* : *kuuse* > *kuus-ik*, *rand* : *ranna* > *rann-ik*, *pime* > *pim-ik*, *teine* : *teise* > *teis-ik*, *õppi-ma* > *õp-ik*). Laadivahelduslik *-s* säilib tuletustüves (*õis-ik*, *käs=i=k*, *viis-ik*), välja arvatud homonüümiat vältiv *kuus* : *kuue* > *kuu-ik* (vrd *kuusk* : *kuuse* > *kuus-ik*). Tugevaastmeline tuletustüvi on nt sõnades *märkm-ik* (< *märke* : *märkme*), *astm-ik* (< *aste* : *astme*), *teatm-ik* (< *teade* : *teatme*), *seitsm-ik* (< *seitse* : *seitsme*), *kümn-ik* (< *kümme* : *kümne*), *veidr-ik* (< *veider* : *veidra*). Tuletustüveks võib olla ka kahesilbiline konsonanttüvi: *ahel-ik*, *habem-ik*, *madal-ik*, *sügav-ik*, *põgen-ik*, *parem-ik*. Reeglipäraselt on selline tüvi kahesilbilistest esmavälistest *e*-lõpulistest omadussõnadest moodustatud *ik*-tuletistes, aga nende kõrval on mõnest alussõnast ka ühesilbilise tuletustüvega tuletisi: *libe* : *libeda* > *libed-ik* (vrd *lib-ik*), *tige* : *tigeda* > *tiged-ik*, *mahe* : *maheda* > *mahed-ik*, *kibe* : *kibeda* > *kibed-ik*, *pime* : *pimeda* > *pimed-ik* (vrd *pim-ik*). Tuletustüvi on alussõnaga võrreldes häälikuliselt muutunud tuletistes *kaasik* (vrd *kask* : *kase*), *sarapik* (vrd *sarapuu*), *ümbrik* (vrd *ümber*). Kinnistüvelised on *oivik* (vrd *oivaline*), *naiivik* (vrd *naiivne*) ja deskriptiivtüvega *nohik* (vrd *nohisema*, *nohin*).

Tuletustüüp on avatud. Selgemaid tuletusmalle kasutatakse sageli uute oskussõnade moodustamiseks. Keelekorpustest võib leida näiteid ka tekstituletiste kohta, need on enamasti argikeelse stiilivarjundiga, allikaks kergema sisuga meelelahutusmeedia: *kuumik* 'kuum võileib',

uusik ‘uudisteos’, *õudik* ‘õudusloo tegelane’, *saiavahelik* ‘kihiline võileib’, *krimik* ‘krimilugu’, raadio saatesarja nimi „Kõhevik“ jm.

ÕHTULEHT: Seal on üks tähtis osa, mida *inglisekeelikud* kutsuvad *arithmetic unit*. Olgugi et selles *kaantevahelikus* mitte selle sajandi kõige eetilisemast küljest juttu ei tehta. Paljud elavad sügavas veendumuses, et neile igasugused *mütsikud* ja *kübarikud* ei sobi. *Ulmikud* on apriorselt muinasjutud ja seebika mõõdu annab välja ka „Düün“.

ik-lõpulise tuletise muudetüvi võib olla astmevahelduseta või astmevahelduslik. Vokaallõpuline liiteteisend on *-iku* (*õp-iku-t*, *madal-iku-le*), astmevahelduslikes sõnades ka *-ikku*, *-ikke*, *-ike* (*madal-ikku-de*, *madal-ikke*, *madal-ike-l*).

Märkus. Kõik *ik*-lõpulised nimisõnad ei ole tuletusmorfoloogiliselt analüüsivad. Sarnase kujuga on hulk laensõnu ja unikaalse tüvega lekseeme, mida tüveks ja liiteks jagada ei saa: *muusik*, *meedik*, *küünik*, *keemik*, *füüsik*, *tehnik*, *kroonik*, *matemaatik*, *botaanik*, *toonik*, *koosmik*, *sõnnik*, *hurtsik*, *totsik*, *kopsik*, *hagerik*, *lobudik*, *vanik*, *kõurik*, *nürmik*, *kainik*.

Alltüüp: *dik*-, *mik*- ja *vik*-tuletised

§ 219 *ik*-liite konsonantalgalised variandid on *-dik*, *-mik* ja *-vik*. Ükski alltüüpidest ei ole produktiivne. *-dik* liitub ühesilbilisele pika vokaaliga lõppevale verbitüvele (*söö-dik*, *joo-dik*) ja kahesilbilisele esmavärtelisele vokaaltüvele: *vaba-dik*, *sega-dik*, *sigi-dik*, *raba-dik*, *räga-dik*. Tekstidest võib leida näiteid *eda*-omadussõnade analoogial (*sõge* : *sõgeda* > *sõged-ik*) esmavärtelistest alussõnadest moodustatud *dik*-substantiivide kohta: *nüri-dik*, *püha-dik*, *mõru-dik*, *sega-dik*.

AK: Kafka kirjutas sel ajal Prahast kokku *segadikke*, mis on andnud tööd ja leiba analüütikutele siamaani. IM: Jeesus oli hea ja mõnus tüüp, mitte mõni hull *pühadik*. Kõik välismaised on olnud liiga kibedad, nii et mina olen rahul, et Aura oma on suhkru-*mõru-dikke* on niigi palju.

mik-tuletisi on nii käändsõnast kui ka verbist. Üldkeeles haruldane (vrd vana tuletis *kõrtsmik*) liitevariant on võetud kasutusele oskuskeeles. Tuletistüveks on ühesilbiline tugevaastmeline konsonanttüvi (a) või kahesilbiline esmavärteline vokaaltüvi (b).

- a) ristmik, rindmik, otsmik, keskmik, istmik, valgmik, katmik, hargmik, liitmik, lahkмик, vaatmik, köitmik, koondmik, vestmik, pääsmik
- b) ninamik, põhimik, tagumik, vahemik, lademik, tühimik, kogumik, valimik, sasimik, vedamik, lugemik

Liitel on ka juhukasutust.

AK: Inimese kehal on kaks sümmeetrilist *poolmikku*.

Kolmandavälveline vokaaltüvi on liite ees lühenenud konsonantlõpuli-seks tuletustüveks: *istu-ma* > *ist-mik*, *vaata-ma* > *vaat-mik*, *pääse-ma* > *pääs-mik*. Osa tuletisi on analüüsitavad kaheti: *lahku* > *lahk-mik* või *lahe* : *lahkme* > *lahkm-ik*, kinnistüvega *kesk-mik* (vrd *kesk-mine*) või *kese* : *keskme* > *keskm-ik*.

Liitevariant *-vik* esineb kahesilbilise esmavälvelise tüvega tuletistes *ole-vik*, *mine-vik*, *tule-vik*, *iga-vik*, *kadu-vik*, *ela-vik*. Verbitüvelistes tuletistes võib tuletüstüvena näha ka *v*-kesksõna ja liitena *ik*-liidet: *olev-ik*, *minev-ik*, *tulev-ik*, *kaduv-ik*. Tuletises *öö-bik* on liitevariant *-bik*. Sama kõlamalliga on Arvo Alase tõlgitud lasteraamatu „Sööbik ja Pisik“ tegelasnimi, aga siin on taustal ka *sööbima*-verb (kaaries = hambasööbija).

Liitevariantidel on põhiliitega sarnased teisendkujud (*joo-diku-te*, *rist-mikku-de*, *rist-mikke*, *rist-mike-l*).

nd-tuletised

§ 220 *nd*-liitelisi nimisõnu on moodustatud käändsõnadest ja verbidest. Sõnaraamatulekseeme on paarsada. Tuletustüüp on üldkeeles ebaproduktiivne, aga kasutusel oskuskeeles. Sündmustähendusega seostuvad oskussõnad on moodustustähenduselt tulemusnimetused (→ § 145) või vahendinimetused (→ § 150), teistsuguse alussõnaga terminite tähendus põhineb võrdlussuhtel (→ § 166), aga neil on enamasti moodustustähendusest konkreetsem leksikaalne tähendus.

NIMISÖNATÜVELISED: aiand, majand, naljand, kirjand, haavand, tavand, emand, isand, soend, padjand, jäljend, kuvand, malend, helind, usund, võsund, kujund, varjund, võönd

OMADUSSÕNATÜVELISED: mustand, puhtand, paljand, punand, kitsend, ahend, laiend, paksend, pikend, jämend, tumend, lähend, kõrend, kõrgend, murend, tihend, täiend, öiend

VERBITÜVELISED: avand, asund, omand, suland, rebend, loend, kaevand, visand, vohand, valand, ristand, tikand, lisand, olend, idand, lükand, pistand, pärand

MUUTÜVELISED: teisend, ühend, erand, isend, tasand, kümnend, sajand, muistend, vastand, sisend

Liitsõna laiendosana esineb *kahend* (*kahendsüsteem, kahendarvud*).

Tuletustüveks on enamasti kahesilbiline esma- või teisevärteline (nõrga astme) vokaaltüvi (*kaeva-ma > kaeva-nd, lükkama > lükand, pist-ma : pista-b > pista-nd*), mis käändsõnalise aluse korral on omastav (*padi : padja > padja-nd, sada : saja > saja-nd, usk : usu > usu-nd*). Kolmandavärteline omastavatüvi on tuletises nõrgenenud: *puhta-nd* (vrd *puhas : puhta*), *palja-nd* (vrd *paljas : palja*). Tuletustüveks võib olla ka ühesilbiline, pika vokaalainesega lõppev (nõrga astme) tüvi: *vöö-nd, susi : soe > soe-nd, tugi : toe > toe-nd, tõsi : tõe > tõe-nd, luge-ma : loe-b > loe-nd*. Tüvevokaal on muutunud tuletises *tikkima > tika-nd*.

Harilikult liitub *-nd* lihttüvele, aga mõnes verbitüvelises tuletises on vahetuks moodustajaks *e-* või *u-*liiteline deverbaal oma nõrgas astmes: *side-nd, ase-nd, varje-nd, näide-nd, märke-nd, liige-nd, lõige-nd, tõuge-nd, pake-nd, pooge-nd, kate-nd, hape-nd, seisu-nd, käsu-nd, sulu-nd*.

Paljud omadussõnatüvelised tuletised korreleeruvad tähenduselt ja vormilt pigem *ne-* ja *nda-*liiteliste verbidega, mistõttu nende tuletustüvi lõpeb *e-*ga: *ahe-nd* (vrd *ahe-ne-ma, ahe-nda-ma*), *kitse-nd* (vrd *kitse-ne-ma, kitse-nda-ma*), *laie-nd* (vrd *laie-ne-ma, laie-nda-ma*), *pakse-nd* (vrd *pakse-ne-ma, pakse-nda-ma*), *pike-nd* (vrd *pike-ne-ma, pike-nda-ma*), *lahje-nd* (vrd *lahje-ne-ma, lahje-nda-ma*), *lühe-nd* (vrd *lühe-ne-ma, lühe-nda-ma*), *lähe-nd* (vrd *lähe-ne-ma, lähe-nda-ma*), *õie-nd* (vrd *õie-nda-ma*). Tuletatud verbiga korreleeruvad ka *rebe-nd* (vrd *rebe-ne-ma*); *pära-nd* (vrd *pära-nda-ma*), *ala-nd* (vrd *ala-ne-ma, ala-nda-ma*), *are-nd* (vrd *are-ne-ma, are-nda-ma*), *ida-nd* (vrd *ida-ne-ma, ida-nda-ma*), millel omadussõnalist allsõna ei ole.

Kahe erandiga (*ema-nd : ema-nda* ja *isa-nd : isa-nda*) on liite vokaallõpulised teisendid *-ndi* ja *-nde* (*laie-ndi-d, laie-nde-id*).

nda-liitelistest verbidest moodustatud *i*-liiteliste terminite (*soojendi, võimendi, seemendi, pehmendi, kuumendi*) ja *nd*-tuletiste muuteparadigmad kattuvad ja seetõttu pole muutevormide põhjal võimalik otsustada, milline on termini põhikuju.

Märkus. Paljud *ne-* ja *nda*-liiteliste verbidega korreleeruvad *nd*-lõpulised nimisõnad on diakrooniliselt moodustatud pöördtuletuse teel (→ § 56) *nda*-liitelistest verbidest (*laiendama* > *laiend, pikendama* > *pikend*), kuigi sünkrooniliselt liigenduvad nad lihttüveks ja *nd*-liiteks. Vormi ja tähenduse ebaselge seose tõttu on selliste tuletiste struktuuri tõlgendatud erinevalt (vrd Vare 2005, Kasik 2012a).

ur-, ar-, er- ja r-tuletised

Põhitüüp: *ur*-tuletised

§ 221 *ur*-liitelisi tegjanimetusi (→ § 134, 141) tuletatakse käandsõnadest ja verbidest, oskuskeeles on verbi alusel moodustatud ka vahendanimetusi (→ § 150). Erandlik nimisõnatüveline asjanimetus on *tiibur*. Sõnaraamatulekseeme on umbes 160, nende hulgas rohkesti termineid. Alussõnaks on lihttüveline nimisõna, omadussõna või verb.

NIMISÕNATÜVELISED: kalur, sõdur, kujur, juuksur, langevarjur, rattur, pallur, pankur, suuskur, nahkur, lippur, relvur, põldur, purjelaudur, pardur, lambur, asjur, tiibur

OMADUSSÕNATÜVELISED: julmur, ihnur, kahjur, laiskur, rikkur, jõukur, ahnur, vanur, õelur

VERBITÜVELISED: laskur, leidur, rändur, mängur, kaevur, õppur, valvur, lendur, sulgur, kandur, lõikur, kallur, kulgur, andur, loendur, muundur, sõudur, tegur, vedur, sidur, pidur, mõjur, puhur, ujur

Tuletustüveks on esmavälteline kahesilbiline vokaaltüvi, kus liide on asendanud tüvevokaali (*kala* > *kal-ur, vana* > *van-ur, tege-ma* > *teg-ur*), või kolmandavälteline tugeva astme tüvi (*suusk* > *suusk-ur, lammas* : *lamba* > *lamb-ur, rikas* : *rikka* > *rikk-ur, sulge-ma* > *sulg-ur*). Erandliku tuletustüvega on *raid-ur* (< *raiu-ma*).

Tuletustüüp on avatud, keelekorpustest võib leida tekstituletisi: *jooksur, talur, viinamarjur, uhkur, ülbur, naljur, ajaviitur, keelehooldur* jt.

IK: Nad röövisid Kastiilia *talureilt* loomakarju. AK: BMW-ga *uljur* rammis Moskvast tsiklit ja hukkus jões. Meelelahutuse arhiiv *Ajaviitur*.

Liite vokaallõpulised teisendid on *-uri* ja *-ure* (*juuks-uri-le*, *juuks-ure-id*), mõnes vanemas tuletises *-ru*: *kang-ur* : *kang-ru*, *tuhk-ur* > *tuhk-ru*.

Alltüüp: *r-*, *ar-*, *mar-* ja *er-*tuletised

§ 222 Kuigi *ur*-liide harilikult asendab alussõna tüvevokaali, võib *-r* liituda ka alussõna tüvevokaalile: *roimar*, *mõrvar*, *surfar*. Täenduselt on need tegijanimetused, aga oskuskeeles on nii tuletatud ka vahendinimetusi: *kõlama* > *kõlar*, *kaine* > *kainer*, *lugema* > *luger*. Kõige sagedamini on alussõnaks *a*-tüvelised käändsõnad või verbid, astmevaheldusliku alussõna puhul on tuletustüvi tugevas astmes: *kuvar*, *kuular*, *mõrvar*, *roimar*, *kilbar*, *turvar*, *surfar*. Tüve ja liite piiri ähmastumise tõttu on tekkinud liitevariant *-ar*: *trumm* : *trummi* > *trumm-ar*, *rokk* : *roki* > *rokk-ar*, *popp* : *popi* > *popp-ar*, *reiv* : *reivi* > *reiv-ar*, *räpp* : *räpi* > *räpp-ar*, *stripp* : *stripi* > *stripp-ar*, *džäss* : *džässi* > *džäss-ar*, *narko* > *nark-ar*. Kirjakeelseid tuletisi on vähe, hõlpsasti moodustatakse selliseid isikutuletisi argikeeles ja noorteslängis.

IM: Hotell on oma rannaribaga, mida siis *turvar* valvab. *Narkar* kaebas politseile kanepi kvaliteedi üle. Ta oli USA *räppar* ja räppgrupi D12 üks asutajaliikmetest. Soome *poppar* ostis Kalamajja korteri. *Džässar* NK jõuab Eestisse. AK: Vaimulikel on võimalus Koraani tõdesid kasutada *pommari* teo õigustamiseks.

Ühesilbilisest pika vokaalainesega verbitüvest on moodustatud konsonantalgulise liitevariandiga *söö-mar*, *joo-mar*, *löö-mar* ja juhutuletisena *käi-mar*:

IM: Mina sellise *käimari*ga autot küll pole näinud. Tõeline *löömar* oled, Mooses.

er-lõpulise tüvega nimisõnad on laensõnad, aga kui eesti keelde on laenatud ka samatüveline verb, võib nimisõna tõlgendada *er*-liitega tuletiseks: *maali-ma* > *maal-er*, *teeni-ma* > *teen-er*, *treeni-ma* > *treen-er*.

la-tuletised

§ 223 *la*-liitega tuletatakse kohanimetusi (→ § 154) peamiselt nimi-sõnadest ja verbidest. Sõnaraamatulekseeme on umbes 60.

NIMISÕNATÜVELISED: kanala, sigala, tibula, tuvila, suvila, mesila, tõbila, prügila, lindla, vangla, söökla, lehtla, taimla, rohtla, juuksla, pardla, einela, kirikla, erakla, pirukla

VERBITÜVELISED: ujula, asula, ravila, levila, mõjula, magala, pesula, hoidla, nõuandla, võimla, kümbla, juukselõikla, parkla, pumpla, pääsla, tankla, remontla, jaotla

MUUTÜVELISED: haigla, tagala, manala

Alus on enamasti lihttüvi, tuletustüveks esmaväeteline kahesilbiline vokaaltüvi (*kana-la*, *maga-la*) või ühesilbiline (tugevaastmeline) konsonanttüvi (*lind-la*, *haige* > *haig-la*, *rohi* : *rohtu* > *roht-la*, *parkima* > *park-la*, *pääse-ma* > *pääs-la*, *tanki-ma* > *tank-la*). Võõrtüvest on *remont-la* ja juhutuletisena registreeritud *hamburger-la*. Kahesilbilise vokaallõpulisega on *eine-la*, *palve-la*, kahe-silbilise konsonantlõpulisega on *kirik-la* ja *piruk-la*.

Mõni tuletis on moodustatud ka tuletatud tüvest (*söö-k-la*, *müü-k-la*, *era-k-la*), aga reeglipäraselt liitub *-la* enamasti otse tüvele, asendades korrelaatsõna liite: *võim-la* (vrd *võim-le-ma*), *kilp-la* (vrd *kilp-lane*), *mudi-la* (vrd *mudi-lane*).

Tuletustüüp on avatud, keelekorpustest võib leida tekstituletisi: *jookla*, *toitla*, *õllela*, *soengla*, *lustla*, *trükla*, *telkla*.

IM: Tartu linnavolikogu või rahvaste *rändla*. Paluks interaktiivse *soengla* linki.

k-tuletised

§ 224 *k*-liitega on tuletatud umbes poolsada nimisõna. Alussõnaks võib olla verb või käandsõna.

VERBITÜVELISED: müük, söök, jook, käik, löök, saak, jääk, valik, tulek, minek, levik, panek, olek, ujuk, seisak, rännak, pöörak, hüpak, rünnak, laksak, hoiak, käänak, nähvak, pahvak, sähvak, plaksak, laksak, raksak

NIMISÕNATÜVELISED: nõlvak, väljak, liivak, soolak, rinnak, seljak, linnak, karjak, osak, õlak, maak, menuk

OMADUSSÕNATÜVELISED: soojak, paljak, pühak, erak, nooruk

-*k* on algselt olnud deverbaaliliide, millega on moodustatud teonimetusi (→ § 126) ühe- ja kahesilbilistest lihtverbidest. Neid kasutatakse ka tulemus- (→ § 144) ja vahendinimetusena (→ § 150). Deverbaalseid *k*-tuletisi on sõnaraamatulekseemidena registreeritud umbes kolmkümmend.

Astmevahelduslik verb on tuletustüvena nõrgas astmes (*ränna-k*, *rünna-k*, *pööra-k*). Ühesilbilise tuletustüvega *k*-tuletiste analoogial on moodustatud *püük* (< *püüd-ma* : *püüa-b*). Astmevahelduslikest verbidest on alussõnaks enamasti *a*-tüveline verb, üksikute muu tüvevokaaliga alusverbide tüvevokaal on tuletustüves asendunud *a*-ga: *uinu-ma* > *uina-k*, *looju-ma* > *looja-k*, *astu-ma* > *asta-k*, *kõndi-ma* > *kõnna-k*.

Tuletustüüp on ebaproduktiivne, aga uue oskussõnana on moodustatud *väljaviik*.

WIKIPEDIA: *Väljaviik* e *viik* on kiibi korpusest väljaulatav metallkontakt, mis on ette nähtud kiibi elektriliseks ühendamiseks trükkeemi või kiibipesaga.

Sõnamallile toetudes on *k*-liitelisi oskussõnu hakatud moodustama teistegi sõnaliikide alusel. Nende semantika erineb tüübi tuletiste tavapärasest tähendusest ja ühendab selliseid nimisõnu pigem *ik*-tuletistega, nt kohatuletised *soolak*, *paljak*, *rinnak*, *linnak* jts (→ § 145). Ühiskeel teeb *k*-liitelistel teonimetustel ja *ik*-liitelistel asjanimetustel vahet, oskuskeeles on deverbaalsete *k*-tuletiste ja denominaalsete *ik*-tuletiste moodustusmall segunenud. Osas verbitüvelistes vahendituletistes (→ § 150) on denominaalse malli analoogial vahetu moodustajana alussõnaks *u*-deverbaal: *veo-k* ja *vedu-k* (vrd *veda-ma* : *vea-b*), *tõstu-k* (vrd *tõst-ma* : *tõsta-b*), *lennu-k* (vrd *lenda-ma* : *lennata*), *niidu-k* (vrd *niit-ma* : *niida-b*), *sõidu-k* (vrd *sõit-ma* : *sõida-b*). *nu*-tuletise baasil on moodustatud *jäänu-k* ja *uustulnu-k*.

Kahesilbilise tuletustüvega tuletistes on vokaallõpuline liitekuju *-ku* (*vali-ku-d*), välja arvatud *u*-lõpulise tuletustüvega tuletistes, mille vokaallõpulisel liitekujud on *-ki* ja *-ke* (*menu-ki*, *sõidu-ki-d*, *lennu-ke-id*).

Ühesilbilise tuletustüvega *k*-tuletised on astmevahelduslikud. Pika vokaaliga tuletistes on vokaallõpulisel liitekujud *-ki*, *-gi* ja *-ke* (*joo-gi-d*, *joo-ki-de*, *joo-ke*), diftongiga lõppevast verbitüvest moodustatud tuletises *käik* on liitekujud *-ku*, *-gu* ja *-ke* (*käi-gu-d*, *käi-ku-de*, *käi-ke*).

ts-tuletised

§ 225 *ts*-tuletised on väikesearvuline ebaproduktiivne tuletustüüp. Sõnaraamatulekseeme on parkümmend. *ts*-lõpulistel sõnade hulgas on deskriptiivtüvelisi isikunimetusi, millel alussõna ei ole (*köögats*, *kehkats*, *kiigats*, *kekats*, *lökats*), kuigi neil võib olla sama või lähedase tüvega korrelaate (vrd *kecutama*, *lõkerdama* jt). Tuletiste hulgas on nii denominaalseid kui ka deverbaalseid nimisõnu, enamik neist oskussõnadena moodustatud asjanimetused. Verbitüvelised tuletised tähistavad tegevusvahendit (→ § 150).

NIMISÖNATÜVELISED: peats, lavats, jalats, jupats, lipits, nukits, kruvits, nokats, korgits

OMADUSSÖNATÜVELISED: kergats, virgats

VERBITÜVELISED: kaabits, klopits, märgits, näpits, kombits, hüpits, tõmmits, kolgits, nühits, haarats, lapats

Välja arvatud ühesilbilise tuletustüvega *pea-ts*, on tuletustüveks kahe-silbiline (nõrgaastmeline) vokaaltüvi: *jalg* : *jala* > *jala-ts*, *kork* : *korgi* > *korgi-ts*, *märki-ma* : *märgi-b* > *märgi-ts*, *nühki-ma* : *nühi-b* > *nühi-ts*. Tuletustüvi on *a*- või *i*-lõpuline, mõnes tuletises on muutunud alussõna tüvevokaal: *kerge* > *kerga-ts*, *jupp* : *jupi* > *jupa-ts*, *hõõru-ma* > *hõõri-ts*, *hüppa-ma* : *hüpa-ta* > *hüpi-ts*, *tõmba-ma* : *tõmma-ta* > *tõmmi-ts*.

Liitel on kaks vokaallõpulist teisendit: *-tsa* ja *-tsi*, mille esinemine sõltub tuletustüve lõppvokaalist. *a*-lõpulisel tuletustüve korral on tuletiste muutetüvi *tsi*-kujuline, mitmusevormides ka *-tse* (*lava-tsi-l*, *lava-tse-id*, *kerga-tsi-ga*, *kerga-tse-il*), *i*-lõpulisel tuletustüvega tuletise muutevormides on liitekuju *-tsa* (*klopi-tsa-d*, *korgi-tsa-ga*).

Liitnimisõnad

LIITNIMISÕNAD on liitsõnad, mille põhiosaks on nimisõna. Moodustusosade seose järgi võivad liitnimisõnad olla laiendliitsõnad või rindliitsõnad (→ § 238). Rinnastava seosega on ka paarissõnad (→ § 239).

§ 226 LAIENDLIITNIMISÕNA põhiosa võib struktuuri järgi olla liitsõna (*kraadi+klaas*), tuletis (*välis+eestlane*) või liitsõna (*lava+eesriie*). Liitsõnu moodustatakse nii oma- kui ka võõrsõnadest (*maksu+inspeksioon*, *põlevkivi+elekter*, *tuule+generaator*). Ka laiendosa võib struktuurilt olla liitsõna (*klaasi+töökoda*), tuletis (*kirjandus+lugu*) või liitsõna (*maailma+kodanik*), samuti võõrsõna (*struktuuri+tunnus*) või leksemina mitteesinev sõnaühend (*hullulehma+tõbi*). Liitnimisõna laiendosaks võib olla eri sõnaliigi sõnu.

Liitnimisõnad laiendosa sõnaliigi järgi

LAIENDOSA SÕNALIIK	NÄITEID
NIMISÕNA	ehitusluba, oasupp, lastearst, tööleminek, heakskiit
OMADUSSÕNA	pühapäev, külmkapp, vanamees, kergetööstus
ASESÕNA	omalooming, enesekaitse, isetegevus, sinasõber
ARVSÕNA	üksmeel, kahekõne, nelinurk, kümnevõistlus
VERB	maksmapanek, teadaanne, pistoda, suruõhk, hõõglamp
MÄÄRSÕNA	allkiri, järeleksam, kõrvalmaja, vastuluure, teisitimõtteleja
KINNISTÜVI	eraarst, igilumi, keskharidus, vaegkuulja, ulgumeri

Valdav osa liitnimisõnu on nimisõnalise laiendosaga, arvukalt on neid ka omadussõnalise laiendosaga. Need liitmismallid on produktiivsed ja uute liitsõnade moodustamiseks avatud. Asesõna, arvsõna või verbitüvi on nimisõnalise põhiosaga liitunud tunduvalt harvemini, sellised liitmismallid on eaproduktiivsed või piiratud produktiivsusega. Arvukas ja avatud on ka liitnimisõnade moodustamine muutu-matu või kinnistüvelise esiosaga. Deverbaalse jm verbiga korreleeruva põhiosaga liitnimisõnadel on oma liitmismallid (→ § 237).

§ 227 KÄÄNDSÖNALISE LAIENDOSA vormi järgi eristub kolm produktiivset liitmismalli: moodustustüveks on nimetav (a), omastav (b) või lühenenud konsonanttüvi (c).

- a) kuldraha, juurvili, küpsuseksam, suurteos, peensuhkur
- b) tõkkepuu, suudmeala, söögilaud, sõiduauto, miljonilinn
- c) naisõpetaja, lugemistuba, töölisklass, sugulasrahvas, välismaa

Nimisõna on moodustustüvena enamasti nimetavas või omastavas, tüve lühikuju on omane teatud struktuuriga esiosadele. Osalt on leib liitmismalli valik liitsõna moodustustähendusest: samastava ja ühendava seosega liitsõna esiosa on nimetavas (→ § 168–169). Laiendliitsõnaski võib laiendosa vorm eristada moodustustähendusi (vrd *paberkott* ja *paberikott*), teadlikult püütakse sellist eristust rakendada oskuskeeles, aga süsteemset seost laiendliitnimisõna vormilise struktuuri ja tähendusstruktuuri vahel eesti üldkeeles ei ole (vt Riikoja 1960, Vare 2001b).

Moodustustüve tüüpiline vorm on OMASTAV. Sageli on omastavalise esiosaga liitnimisõna tekkinud omastavalise täiendiga nimisõnafraasi liitumise teel ning fraas ja liitsõna võivad tekstis vabalt varieeruda.

IK: Et teid saaks palju nagu liiva *mere kaldal*. Aga sellepärast, et juhin kultuuritoimetust ja alluvaid on mul nagu liiva *merkaldal*. Akna vahel lebas ikka seesama kuivanud liblikas ja *toapõrandal* vedelesid valged nõõpidega riidekingad. Sellest sai kohe aru, *toa põrandal* oli pehme vaip, sammud olid siin hoopis teise kõlaga. AK: Rene valib kiireima variandi kasuks ja tõmbab kohe *sõduri mundri* selga. 1945. aastal pidi Masing siiski *sõdurimundri* selga tõmbama. *Eksami tulemus* sõltub alati suures osas lihtlabasest vedamisest. Väga kurb oleks, kui nüüd *eksamitulemus* tühistatakse.

Asesõnadest moodustab sellise seosega liitnimisõnu *oma*: *omalooming*, *omahind*, *omakasu*, *omavoli*, *omainimene*, *omakohus*, *omasõna*. Laiendosa *enese* seostub harilikult deverbaalse põhiosaga (→ § 237), aga võib moodustada liitsõnu ka verbiga korreleeruva võõrnimisõnaga (*enesekriitika*, *enesereklaam*, *eneseiroonia*) ja mõne omasõnaga (*eneseabi*, *eneseväarikus*).

Arvukalt omastavalise moodustustüvega liitnimisõnu on diferentseerunud tähendusega ja neid ei saa tekstis asendada lahku kirjutatud nimisõnafraasiga.

juturaamat, pildiraamat, varjunimi, äärelinn, järjejutt, järjekord, hüüumärk, kingapood, suvemaja, kattevari, kirjaviis, ajalugu, laualamp, tõukoer, nädalaleht, käekiri, veoauto, õunamoos, kohvimasin, päikeseprillid, viinamari, hullumaja, veresoon

Peale liigitamis- jm tähistusvajaduse on siingi olulised analoogia ja olemasolev sõnamall, vrd eeltoodutega nt uuemaid neologisme ja juhumoodustisi *ääremaa*, *peitenimi*, *prillikino*, *armumärk*, *verejoon*, *rahamasin* jt. Omastavas laiendosaga liitmismall ongi täiesti produktiivne ja tekstiliitsõnu moodustatakse vabalt.

AK: Kolleegid usuvad, et *miinituuker* kaotas ootamatult teadvuse. *Kotikaubandust* viljelevad Varssavi turu kundedena ka Tallinna Kadaka turu äritsejad. *Võrgukadude* kattedeks vajaliku elektri eest tuleb hakata maksma *turuhinda* ja *kaoelektri* turult ostmine mõjutab *võrgutasude* suurenemist. Palka küsivad *häälekogujatest kuluministrid*. *Tennisegeograafia* on küll avardunud, aga ikka on tippu asja veerandsaja riigi sportlastel. See on ühe rahvusgrupi või kogukonna vastu suunatud *rassiroim*.

Ka siis, kui liitnimisõna laiendosaks on sõnaühend, mis liitleksemina ei esine, on moodustustüvi omastavas. Selline laiendosa võib olla paarissõna (→ § 239) või struktuurilt sellega sarnaneda (a), süntaktiline hulgasõnafraas (b) või omadussõnalise laiendiga nimisõnafraas (c).

- a) soolaleivapidu, kurgi-tomatisalat, hakkliha-kartulivorm
- b) ühepereelamu, kaheinimesetuba, kolmevärvitrukk
- c) laiatarbekaup, kuumaveeboiler, vabaajakeskus, hallipassimees

Arvsõna on omastavas hinde tähenduses (nt *kahe- ja kolmemehed*), kuid ka sõnades *miljonilinn* ja *neljapäev*. Viimane korreleerub sisuliselt järgarvuga (< *neljas päev*, vrd erandliku moodustustüve vormiga liitsõnades *kolmapäev* < *kolmas päev*, *esmaspäev* < *esmane päev*, *teispäev* < *teine päev*).

§ 228 NIMETAVALISE moodustustüvega on laiendosana nimisõnad, omadussõnad ja arvsõnad. Kui laiendosaks on nimetavas käändes liitnimisõna, on tegemist tüviliitsõnaga: moodustusosade vahel pole morfosüntaktilist seost (→ § 46).

kaupmees, tähtaeg, õhkvest, tahvelarvuti, löökauk, kammköide, okaspuu, vesivill, vesivoodi, käsitöö, nimisõna, rulluis, piltkiri, ahelsuitsetaja, püstolreporter, lehtmets, jalgratas

Sellise struktuuriga liitnimisõna korreelaadiks võib olla tuletatud omadussõnalise täiendiga nimisõnafraas: *põhimõte* (vrd *põhiline mõte*), *kunstnahk* (vrd *kunstlik nahk*), *erandolukord* (vrd *erandlik olukord*).

Tekstiliselt on nimetavaline liitmismall avatud, kuigi selle produktiivsus pole võrreldav omastavalise laiendosaga liitmismalli produktiivsusega. Vormianaloogia mõjul moodustavad tüviliitsõnadki sarju, mida saab mitmes suunas avardada (*õhkvest*, *õhkmadrats*, *õhkpadi* üldkeeles, *õhkrind*, *õhkkõht*, *ahelkook*, *ahelviirus*, *ahelreaktsioon* meditsiinis, *tähtkiri*, *tähtsaadetus*, *tähtpakk* postinduses; *tähtteos*, *tähtkoht* kirjandus- ja filmikriitikas jne). Alati on nimetavalise moodustustüvega samastava tähenduseseosega (→ § 168) liitnimisõnad (*naabertänav*, *sõdurkuningas*, *lapsajakirjanik*, *lemmikloom*, *raamatkataloog*), need on sageli tähenduselt lähedased rindliitsõnadele (→ § 238) või lisandifraasile. Kuna liitsõna tähendus põhineb moodustusosade leksiikaalsel seosel, saab nimetavalise laiendosaga liitsõnu moodustada ka tekstisõnadena. Niisuguste liitsõnade tähenduseseose tajumine ja tõlgendus on lahutamatu seotud tekstiümbrusega või suhtlejate ühise tõlgendusruumiga.

AK: Rootsi reklaamiagentuuri töötajad, kes korraldasid *plüüsdessandi* Valgevenesse, keeldusid sõitmast ülekuulamisele Minskisse. Selline arupärimine sundis *luuseroravate* fraktsiooni kuuluvat Kalev Kukke siseministrilt aru pärima.

Et prototüüpne liitnimisõna on omastavalise laiendosaga, sellele viitab ühiskeele spontaanne liitsõnamoodustus. Terminitena moodustatud nimetavalise laiendosaga leksemide asemel või kõrval kasutatakse sageli omastavalise laiendosaga liitsõnu, olgu siis nende põhjuseks omastava tavalisus vormianaloogina või parem tekstirütm: *lõõtspill*

või *lõõtsapill*, *siidlipp* või *siidilipp*, *tükksuhkur* või *tükisuhkur*, *sukkpüksid* või *sukapüksid*.

AK: Uus mure on küttesüsteemi omavoliline muutmine korrusmajas ehk üleminek keskküttelt *elekter-* või *gaasküttele*. IK: Üldiselt külmetavad pariislased talvel nagu rotid urus, raatsimata oma *elektri-* või *gaasikutet* sisse lülitada. AK: *Metsloomadel* on praegu raske aeg, sest lumel on koorik peal. IK: Elab ikka inimeste seas ja mitte *metsaloomade* keskel. AK: Võta sa kinni, oli see *tõsijutt* või ettekääne. IM: On tegemist venelanna temperamendi või *tõejutuga*, näitab aeg. AK: Kustutustöödel osales neli *paakautot*. AK: Ümberpumpamist *paagiautodesse* alustati reede õhtul kell viis. IM: *Merisiga* on ideaalne loom lastele. IM: Müügil on *meresiga* kategoorias lemmikloomad.

§ 229 Alati on nimetavas käändes liitnimisõna OMADUSSÕNALINE LAIENDOSA. Sellise laiendosana esineb vaid lihtomadussõna. Enamiku omadussõnalise laiendosaga liitnimisõnade tähenduserinevus omadussõnalise täiendiga nimisõnafraasiga võrreldes on väike.

noormees, noorpoliitik, noorloom, haljasmass, kuivsilu, märgala, madallend, sügavtrükk, teravnurk, odavlend, odavfirma, vedelkütus, valeraha, peensuhkur, heaolu, heameel, pahameel, puhaskasum, täistera

Mõni omadussõnaline täiend (*suur*, *väike*) on eriti liitumisaldis, liitudes piiranguteta eri põhiosadega, nt *suurteos*, *suurtäht*, *suurlinn*, *suuriik*, *suurettevõte*, *suurfirma*, *suuromanik*, *suurtööstus*, *suursündmus*, *suursaavutus*, *suurehitus*, *suurkogu*, *suurkuju*, *väikelinn*, *väikelaps*, *väikeriik*, *väikeettevõte*, *väikefirma*, *väikeomanik*, *väiketööstus*, *väiketäht*, *väikekool*, *väikeauto*.

Omadussõnalise täiendiga nimisõnafraas liidetakse sageli tekstiliitsõnaks, korpustes leiduvad nt *pühaisik*, *pühakoht*, *tarksõna*, *kolemaja*, *kolekirjandus*, *kauniskirjanik*, *kurigeenius*, *harvkülaline*, *raskerokk*, *jubelugu*, *nõmemuusika*, *kuumkoht*, *väärarusaam*, *tühikargaja*. Tekstides vahelduvad sellised liitsõnad lahku kirjutatud fraasiga.

AK: Baltika tuhatkonnal *väikeaktsionäri*l oli kõige enam põhjust pahane olla. Poleks ime, kui mõni aktiivsem *väike aktsionär* otsustaks diili vaidlustada. Vähenenud on varguste arv, aga tõusnud kehalise *väärkohtlemise* juhtude registreerimine. Lapse *väär kohtlemine*

on mistahes käitumine lapse suhtes, mis alandab tema füüsilist või psüühilist heaolu. Politsei hädaabinumbriks *valeväljakutse* ja Põlva patrullile *tühisõidu* teinud noormehele mõisteti karistuseks kuus päeva aresti. *Vale väljakutse* teinud noormees sai aresti. Mis aga puutub *tühja sõidu* eest arve esitamisse, siis saan inimeste pahameelest aru.

Omadussõnalise laiendosaga liitnimisõnade hulgas on ka arvukalt kinnistunud lekseeme, kus liitsõna ja fraasi tähenduse diferentseerumine on ilmne.

külmkapp, külmhoone, roosamanna, vanaisa, vanatüdruk, vanalinn, vanasõna, võõrasema, pühapäev, haljasala, kalliskivi, külmrelv, laiskloom, vabariik, õigeusk, täismees, pikksilm, suurtükk, kitsaskoht, hallpea, lollpea, kaunishing, libekeel

Terminitega on moodustatud liitnimisõnu, mille laiendomadussõna on moodustustüvena keskvõrde vormis: *nooremleitnant*, *nooremteadur*, *vanemseersant*, *vanemõpetaja*, *vanemökonomist*. Avarama kasutusala on võrdekujud *ülem* ja *alam*.

ülemvõim, ülemkoda, ülemkohus, ülemnõukogu, ülemlaul, ülemäär, ülempiir, alamliik, alamkoda, alampiir, alamjooks, alamkiht, alampalk

Sageli moodustavad omadussõnalise laiendosaga liitnimisõnad tähenduspaare: *nooremteadur* ja *vanemteadur*, *alamjooks* ja *ülemjooks*, *alamkoda* ja *ülemkoda*, *suurlinn* ja *väikelinn*.

Omadussõnaga sarnaselt moodustatakse liitsõnu *v*-kesksõnalise täiendiga nimisõnafrasist: *põlevkivi*, *elavhõbe*, *elavjõud*, *tegevtoimetaja*, *jäävhammas*, *vahelduvvool*. Seegi liitmismall on avatud, korpuskes leidub arvukalt kasutusnäiteid nimisõnaga kokkukirjutatud kesksõnalise täiendi kohta.

loovtöö, loovmõtlemine, loovharitlane, loovisik, taastuenergia, korduvkasutus, põlevmaterjal, liikuvtankla, jooksevkonto, jooksevremont, jooksevkulu, jooksevhind, püsivhind, tegevulkaan

Sellise malli järgi moodustub liitsõnu üksnes *v*-kesksõnaga (vrd siiski metafoorne lillenimetus *murtudsüda*).

AK: Kui kaasvestleja tahaksin *kandevlaine* turjal teie sekka saabuda. Madala *muutuvkulu* tõttu pääsevad rohelised elektrijaamad alati turule.

Liitnimisõna laiendosaks võib olla ka nimetavalise moodustustüvega arvsõna: *üksmeel, kolmkõla, nelinurk, viisnurk, kaheksajalg, nullüritus*, üksikjuhtudel asesõna: *minategelane, sinasõprus*.

§ 230 Laiendosa vorm võib sõltuda selle struktuurist ja kujust. Sageli on nimetavas VÕÖRSÖNALINE LAIENDOSA, osa selliseid liitsõnu on eesti keelde laenatud tervikleksemina, teised moodustatud nende analoogial.

kontsertmeister, ballettmeister, mootorpaat, signaalraket, aadressbüroo, detektiivromaan, doonorriik, sportauto, punklaulja, kontrollendus, finantsjuht, komponentanalüüs, neonvärv, paraadala, piraatbuss, pilootprojekt, projektlahendus

AK: *Debüütaastal* pole kellelgi libedalt läinud. Kogu korteri põrandat katab *laminaatparkett*. Järgmisel aastal alustab tegevust kolmas *mobiilside operaatorfirma*.

Sellise liitnimisõna korrelaadiks on sageli tuletatud omadussõnalise täiendiga nimisõnafraas: *sportauto* (vrd *sportlik auto*), *kvaliteetkaup* (vrd *kvaliteetne kaup*), *mobiilside* (vrd *mobiilne side*), *paralleelmaailm* (vrd *paralleelne maailm*), *passiivmaja* (vrd *passiivne maja*) (→ § 236).

§ 231 Kui LAIENDOSAKS on TULETIS, oleneb liitmismall selle tuletustüübist. Arvukalt liitnimisõnu on *us-lõpulis* laiendosaga. Selle vormi määrab tuletise kuju. Nii on alati nimetavas kolmesilbilised *us-lõpulis* liitega tuletised: *haridusministeerium, kirjutuslaud, majanduselu, kirjandustund, vabastusarmee, põnevusjutt*. Ka kahe-silbilise kolmandavärtelise *us-nimisõna* moodustustüvi on enamasti nimetavas (*nakkushaigus, küpsuseksam, looduskaitse, liikluseeskiri, haiguskolle, seadusandja, kiiruskaamera*), aga mitte alati (*tarkusehammas, näituseväljak, uhkuseasi*). Paljud sellised liitsõnad on käibel kahesuguse moodustustüvega.

IK: Otsekui oleksid teineteise suhtes *saatuskaaslased*. AK: Oma-moodi on need närvid kaotanud ja julmuriks muutunud sõdalased terroristide *saatuskaaslased*. Palamusel on ikka kombeks väljanäitusel *kiituskirju* ja aurahasid jagada. Paunvere laadal said

kiitusekirja. Paljud kergejõustiklased on oma võidurõõmud ja *kaotuskibedused* üle elanud just sellel staadionil. Kapo pidi taas *kaotusekibedust* tundma.

Seevastu kahesilbilised teisevärtelised *us*-tuletised on moodustustüvena omastavas: *katusekorter*, *otsuseprojekt*, *kütusepaak*, *linnusemägi*. Alati liituvad omastavaliselt ka *e*-liitelised nimisõnad. Paljud *e*-tuletised on kinnistüved, mis esinevadki üksnes liitsõna laiendosana (→ § 205).

tõrjeaine, ootepaviljon, valvekaamera, sõudepaat, vandeadvokaat, laskemoon, lõhkekeha, süütevedelik, häirenupp, hankeleping, kaitsepolitsei

Ka muud leksikaliseerumata deverbaalsed nimisõnad on moodustustüvena enamasti omastavas: *vastuvõtukoht*, *voolukiirus*, *jooksulint*, *säästupirn*, *peksupink*, *arengusuund*, *arengukava*, *murranguaastad*, *uuringuaruanne*, *valmistoodanguladu*, *õpingukaaslane*, *lahtiolekuaeg*, *valikupõhimõte*, *müügiplaan*, *käigutee* (vrd siiski *valikvastus*, *rünnakrühm*, *istungjärk*). Nimetavaliselt liituvad arvsõnatüvelised *ik*-tuletised: *üksikelamu*, *üksikese*, *kaksikliik*, *kaksikvend*, *kaksikvõim*, *kolmikhüpe*, ning nende analoogial laiendosad *mitmik* ja *tervik*: *mitmiklooming*, *mitmiknumber*, *mitmiktäht*, *tervikteos*, *tervikvara*, *tervikpilt*.

§ 232 LÜHITÜVELINE LAIENDOSA, s-lõpuline konsonanttüvi on moodustustüveks *lane-*, *line-* ja *mine*-liitelistel nimisõnadel: *sugulasrahas*, *mustlaskerjus*, *vägilasmuistend*, *liitlasarmee*, *kangelasepos*, *töölisklass*, *külalisesineja*, *magamistuba*, *lugemishuvi*, *leidmisrõõm*, *kirjutamisraskus*. Eriti produktiivne on deverbaalse *mine*-liitelise laiendosaga nimisõnamoodustus.

AK: Londoni sõltumatu *nõustamisameti* direktor on öelnud sedasama. Sain tööle ühte *värbamisfirmasse*. Selle taga on terminali laienduse *opereerimisõigusest* ilma jäänud suurettevõtja kättemak-suuha. Kas tegemist on *projekteerimislepinguga*. Keskus kontrollib ka lennupiletite, *parkimispiletite* või raamatute ostmist.

ne-lõpuliste nimisõnade moodustustüvi on omastavas või lühene-nud. Omastavalise moodustustüvega on valdajatähis (→ § 162), nt *naisevanemad*, *naiseihu*, *hobusemees*, *inimeselaps*, *rebaseurg*, s-lõpulise

moodustustüvega materjali-, soo- või samastav tähis (→ § 164, 168, 178), nt *naiskoor*, *naisõpetaja*, *sulaspoiss*. *s*-tüveliselt võivad liituda ka *ne*-liitelised omadussõnad: *välismaa*, *põlismets*, *hilisõhtu*, *ühiselamu*, *karusmari*, *mägismaa*, *kinnistäht*, *isasloom*. Sagedamini esinevad *ne*-omadussõnad liitsõna laiendosana siiski ilma liiteta, nii et moodustustüveks on kinnistüvi (*punane lipp* > *punalipp*, → § 236). *ne*-lõpuline laiendosa on nimetavakujuline kolmes liitnimisõnas: *viimnepäev*, *vaenelaps*, *teinepool*. Neis liitsõnades käänduvad kirjakeele normi järgi mõlemad moodustusosad. Korpustes leidub sõnade *teinepool* ja *viimnepäev* mitme käände sellise kasutuse näiteid. Sõna *vaenelaps* näiteid leidub üksnes nimetava kohta, muudes käänetes on *s*-lõpulise moodustustüvega *vaeslaps*. Seevastu on analoogilisel liitsõnal *teisepool* abikaasa tähenduses üksnes juhukasutust, sest sõna on juba kasutusel kaassõnana (*teisepool jõge*).

IK: Papi lükkas *teisepoole* käe oma käise küljest lahti. See on saar ja seal on nad kõik ilusad kui naiskuradid enne *viimsetpäeva*. Mõisahärra Ditmar oli anderikast *vaeslast* avitanud. IM: Aga tunded ju ei mötle – kui minu *teisepool* kedagi teist suudles siis temas olin pettunud – aga naise peale lausa tulivihane.

Moodustustüve kuju vaheldub ka mitmes tuletisesarnase struktuuriga laiendnimisõnas ja omadussõnas. Lühitüve või omastava kuju on *kas*-lõpuliste nimisõnade moodustustüvel: *maasikmari*, *allikmaterjal*, *äädikhape*, *ristikhein*, *kuningriik*, *kasukvest*, aga *maasikamoos*, *allikavesi*, *kuningatroon*, *kasukanahk*. Lühenenud moodustustüvega on ka *kas*-lõpulise laiendomadussõna juhunäide.

AK: Sellel on muidugi tugev kõnekeele või *lohakkeele* maik juures.

Kahesilbilised *e*-lõpulised omadussõnad moodustavad liitnimisõnu kahesuguse liitmismalliga: moodustustüvi võib olla fraasilaiendi sarnaselt nimetavas (a) või ühesilbiliseks lühenenud konsonanttüvi (b).

- a) julgeolek, kergetööstus, kergejõustik, rasketööstus, raskejõustik, kaugekõne
- b) kaugõpe, kaugside, kõrgkool, kõrgpunkt, kiirtee, kiirabi, kiirlaen, sirgjoon

Kahesuguse moodustustüvega on liitnimisõnade laiendosana omadussõna *võõras*: *võõrkeel*, *võõrsõna*, *võõrmõju*, *võõrkeha*, *võõrnimi*, *võõrtäht*, aga pereliikmete nimetusena *võõrasisa*, *võõrasema*, *võõrastütar*, *võõraspoeg*. Omadussõna *toores* liitub ainult lühitüveliselt: *tooraine*, *toormoos*, *toornahk*, *toorsiid*.

§ 233 MUUD KÄÄNDEVORMID esinevad liitsõna laiendosana juhuslikumalt. Suhteliselt arvukas on mitmuse omastavas moodustustüvega liitnimisõnade rühm. Sellistegi liitsõnade moodustustüüp on avatud, eriti siis, kui laiendosaks on kahesilbiline mitmuse omastav.

luuderohi, käterätik, kätekreem, veteväli, lasteaed, lastekoor, poistekool, naisterahvas, naistearst, meesteülikond, meesteklubi, noortelaager, keeltekool, sakstekamber

AK: Vaevalt et reklaamikampania oluliselt partei *häälatesaaki* mõjutas. *Pooltevahetus* on seda üllatavam. Sama tähtis *teedeministeerium* on põllumajandusministri juhataja. IK: Kõigile inimestele lihtsalt pole *keelteannet* antud. Brasiilias tabati 32 *lasteporno* võrgustiku liiget. *Poistebänd* lahkus lakkamatu aplausi saatel.

Pikema omastavalise moodustustüvega liitsõnu on vähem, nt *teadete-tahvel*, *emadepäev*, *vanadekodu*, *võõrastemaja*, *esindajatekoda*, *teeneteleht*, *teenetemärk*, *uudisteankur*, *mälestusteraamat*. Harilikult on ka mitmusliku sisuga pikem laiendosa ainsuse omastavas (*raamaturiiuul*, *kartulipõld*, *õpikikirjastus*). Muus vormis nimisõnalise laiendosaga liitsõnu, mille põhiosaks on muu kui deverbaalne tuletis, on nt *töötatööline*, *maatamees* ning metafoorse tähendusega *tuhkatriinu* ja nimisõnana leksikaliseerunud verbifraas *meelespea*.

§ 234 VERBITÜVE esinemine liitnimisõna laiendosana on seotud tüvekujuga. Liitsõna korreelaadiks on enamasti kesksõnalise täiendiga nimisõnafraas (*ronitaim*, vrd *roniv taim*, *leidlaps*, vrd *leitud laps*). Moodustustüveks on kahesilbilise esmavärtlise verbi vokaaltüvi (a) või kolmandavärtlise verbi ühesilbiline (lühenenud) konsonanttüvi (b).

- a) avamäng, avakõne, ronitaim, püsilill, kerilaud, küsimärk, ujulest, suruõhk, asumaa
- b) murdvaras, leidlaps, riivleib, triivjääd, kleeflint, muukraud, tõmbelukk, hõõglamp, hakkpuit, viskoda, purskkaev, pöördlava, taandrida

e-tüvelistel esmavätelistel verbidel on moodustustüvi nagu tuletustüvi (→ § 42) *i*-lõpuline: *surivoodi*, *purihammas*, *panipaik*, *imipump*. Nõrgaastmelise vokaallõpulise moodustustüvega on laiendosana *tapma*-verb (*tapariist*, *tapatöö*, *tapamaja*, *tapatalgud*), kahesilbiline konsonanttüvi on moodustustüveks *suplema*-verbist (*supelrand*, *supelkostüüm*, *supellina*, *supelbassein*).

Laiendosa sõnaliik võib jääda ambivalentseks: tüvekuju järgi ei ole alati selge, kas liitnimisõna esiosaks on verbitüvi või samatüveline nimisõna (*leviala*, *mõjuväli*, *kuluraha*). Kuna deverbaal liitnimisõna laiendosana on reeglipäraselt omastavas, nt *lennusalk*, *sunnitöö*, *rännumees* (→ § 231), siis on ühesilbiline konsonanttüvi tõlgendatav pigem verbitüvena: *lendsalk*, *lendleht*, *rändlaulik*, *rändlind*, *rändrahvas*, *röövloom*, *sundkindlustus*. Ka *nd*-lõpuline moodustustüvi on liit-sõnaga korreleeruva fraasi põhjal tõlgendatav pigem *nda*-liitelise verbi lühitüve kui *nd*-liitelise nimisõnana: *ühendkoor* (vrd *ühendatud koor*), *ühendkuningriik* (vrd *ühendatud kuninglik*), *täiendosa* (vrd *täiendav osa*), *täiendekspertiis* (vrd *täiendav ekspertiis*).

AK: Kohus andis loa teha lõhkeainele *täiendekspertiis*.

Liitmistüüp on avatud. Näiteks esiosaga *püsi*- on sõnaraamatulekseemid *püsikaup*, *püsi korraldus*, *püsi klient*, *püsi lill*, *püsi lokid*, *püsi mälu*, *püsi näitus*, *püsi vara*, korpustes leidub lisaks veel nt *püsi lugeja*, *püsi tõlk*, *püsi trapp*, *püsi väljend*, *püsi ühend*, *püsi toetus*, *püsi lülitus*, *püsi omadus*, *püsi tasu*, *püsi leiukoht*.

AK: Praegune kava kujutaks endast *noppnäidetega* piirduvat ideeskiti. Kuulsa *kloonlamba* tegemiseks kasutatud tehnikaga võib põhimõtteliselt luua lõpmatul hulgal identseid loomi. Sama trend vaatab vastu igast päevalehest ja *klantsajakirjast*. IM: Ratturil oli *helkvest*, rattal nõutud tuled, ja oh ime, ka kiiver.

Sõnamall võib anda ka erandliku laiendosaga analooge, nii on ilmselt *hõõglambi* analoogial loodud sarnase kõlaga *leedlamp* (< LED). Ühesilbilise verbitüve asemel on sündmustähendusega laiendosa sagedamini deverbaalikujuline (*lekkekoht*, *sõudepaat*).

§ 235 Liitnimisõna laiendosaks võib olla ka MUUTUMATU SÕNA. Sellise liitnismalliga nimisõnad on tüviliitsõnad: need on sisemise struktuuri põhjal kindlad liitsõnad, sest neile vastav kahesõnaline ühend ei ole fraasina võimalik. Moodustustüüp on avatud, kui laiendosaks on ruumilisi või ajalisi suhteid väljendav määrsõna: *all, ees, taga, kõrval, vastas, vastu, eel, järel*.

allkiri, alläär, allasutus, eesnimi, eesmärk, eeslava, eeslinn, tagahoov, tagatrepp, tagatuba, kõrvalmaja, kõrvaltänav, kõrvalosa, vastassein, vastaskallas, vastaspool, vastuluure, vastumürk, vastutasu, eelnõu, eelaimus, eeltöö, eelteade, järeleksam, järelsõna, järeल्पõlv

Muude laiendosadega on liitsõnu vähem: *pealkiri, pärastlõuna, varahommik, ülekaal, ülekohus, otsepilet, poolthääl, läbimõõt, ümbermõõt, kooskõla, muidujutt, pikitriip, hulgikaup, tänapäev, siitpere*. Kahesilbiline määrsõna võib lüheneda ühesilbiliseks moodustustüveks: *kaasaeg, kaasautor, kaassõna* (aga vrd *kaasavara*), *kaldjoon, kaldkiri, kaldpind, püstkriips, püstkiri, püstkrae, äkkrünnak, äkkost*.

§ 236 KINNISTÜVELISE LAIENDOSAGA liitnimisõnu on kahesuguseid. Osa kinnistüvesid seostub kindla sõnaliigiga. Nende hulgas on ajalooliselt kujunenud tüvekujusid (nt *maantee*, vrd *maa*; *kullassepp, kellaspepp, plekissepp* jts, vrd *kuld, kell, plekk*). Lihttüveline laiendosa korreleerub enamasti samast juurtüvest moodustatud tuletisega (vrd *puna-ne pea* ja *puna+pea*). Eriti tavaline on, et sama kinnistüvi esineb *ne*-liitelise omadussõna tuletustüvena (→ § 262, 264) ja liitnimisõna moodustustüvena. Selline kinnistüvi võib olla kahesilbiline vokaaltüvi (a), ühesilbiline tugevaastmeline konsonanttüvi (b) või seotud võõrtüvi (c).

- a) *punapea, punahabe, sinilill, sinivaal, kollatõbi, kollanokk, välikohvik, välilaager, esmaabi*
- b) *lihtsõna, lihtsõdur, umbjärv, umbtänav, ürgmets, ürgaeg, üldmõiste, üldkriis, liigvesi, algaine, keskasutus, keskväljak*
- c) *horisontaaljoon, reaalpalk, territoriaalarmee, kriminaalkohus, absoluutarv, intiimelu, sotsiaalmeedia*

Osa kinnistüvesid korreleerub *kene*-liitelise omadussõnaga (*pisiasi, pisiviga, lühijutt, lühilaine, lühimenetus, lähiümbrus, lähirong*),

mine- või *mene-*liitelise omadussõnaga (*kesknädal, keskkool, keskaeg, sisehaigus, sisemajandus, siseturg, esimees, esikül, esileedi*) või *line-*liitelise omadussõnaga (*eriarst, eriteade, rohevetikas, poliitvang*). *ne-*liiteta esinevad osas liitsõnades nimisõna kinnistüved *hobu-* ja *inim-*, nt *hobueesel, hobuvanker, hobujõud, inimahv, inimhing, inimõigus*. Liitnimisõna esiosaks võib olla kahesilbiline deskriptiivtüvi, mis korreleerub *ise-*liitelise deskriptiivverbiga: *viripill, värihein, sisihäälik*. Tuletatud verbidega korreleeruvad ka nt *irvhammas* (vrd *irvitama*), *lākākōha* (vrd *lākastama*), *hōōvelpink* (vrd *hōōveldama*), *heegelnōel* (vrd *heegeldama*), *traagelniit* (vrd *traageldama*).

Liitnimisõna laiendosana esineb ka prefiksilaadseid sõnaosi ja kinnistüvesid, mida ei ole võimalik seostada ühegi sõnaliigiga või mis on võimaliku korrelaatsõna tüvest erineva häälikkoostisega (vrd *igavene* ja *igi-*, *all* ja *ala-*). Osa neist liitub prefiksilaadselt eri põhiosadega (ka eri sõnaliikidega, vrd *alaliik, alahindama; igivana, igijää, igiammu*), mõni on kindla põhiosaga seostuv unikaaltüvi (*ulgumeri, laupäev, piibeleht*), aga see piir pole kindel: unikaaltüved *padu-* ja *liba-* (*paduvihm, libahunt*) on kujunenud produktiivseks moodustustüveks, millega viimase kümmekonna aasta tekstidest leidub kümneid eri põhiosadega liitnimisõnu, nt *padukuivik, paduvaimustus, padueurooplane, padujooming, padukommunist; libakontroll, libaeestlane, libaarimees, libaarst, libainvaliid*, ka tüvi *ulgu-* on tulnud kasutusse moodustustüvena (*ulgueestlane*). Prefiksilaadsete jm kinnistüvedega moodustatud liitnimisõnu on rohkesti.

alaliik, alajäse, alapealkiri, alateema, alajaam, ebausk, igijää, igilumi, igiliikur, igikelts, segamets, segarühm, segapuder, segaansambel, ülakeha, ülajäse, ülakoma, ülalõug, ülikool, ülivõrre, üliinimene, üliküllus, vaegnägija, vaegkuulja, vaegtoitumine, vaegliikuja, vaeginfo

Selliste kinnistüvede ja prefiksilaadsete sõnaosade hulgas on ka võõrtüvesid.

superhind, superpakkumine, supermees, antiaine, antikeha, anti-osake, eksjuht, eksabikaasa, eksnaine, eksmees, miniloomaaed, miniseelik, pseudovõlg, pseudokonkurss, pseudoprobleem, küberrünnak, kübervõim, krimikirjanik, krimitoimetaja, ökopood, ökomaja, ökojalajalg, retroviirus, narkoarimees, euroremont

Kinnistüvena ja lühitüvena tõlgendatavate moodustustüvede piir on ebakindel. Osa moodustustüvesid, mis struktuurilt on kindla lekseemiga seostatavad lühitüved, on kasutusfunktsioonilt pigem prefiksilaadsed (*kaas-*, *üld-*, *ird-*), osa võõrtüvesid on pikemate sõnade lühendkujud (*digi-*, *euro-*, *öko-*, *krimi-*, *küber-*, *tele-*, *narko-*, *retro-*). Sellised lühitüved võivad leksikaliseeruda iseseisvaks lekseemiks (→ § 53). Ka osa nimisõnu on liitnimisõna laiendosana pigem prefiksilaadse funktsiooniga, moodustades skaalalaadseid sarju ja seostudes vabalt eri põhiosadega (nt *alg*, *lõpp*, *pool*, *siht*, *tipp*, *lisa*, *abi*).

tippспорт, tipp-poliitik, tippkohtumine, tippuuriija, tippteadlane
algklass, algkool, algkuju, algseis, algvõrre, algkõrgus, algmaterjal
lõppkuju, lõppjaam, lõppasend, lõppotsus, lõpplahendus, lõppseis
lisaväärtus, lisahääl, lisajõgi, lisatasu, lisaaeg, lisarong, lisanimi
poolahv, pooljaam, poolkoks, pooltoode, poolvend, poolkaitse
abimaterjal, abiettevõtte, abihoone, abijõud, abimees, abimajand
sihtkoht, sihttase, sihtkeel, sihtmärk, sihtrühm

§ 237 DEVERBAALSE PÕHIOSAGA liitnimisõnad moodustavad kontiinumilaadse rühma liitsõnatuletistega: *töö+otsija* või *tööd otsima* > *tööotsi-ja* (→ § 198). Laiendosa vorm on osaliselt kohanenud liitnimisõnade moodustustüübiga, osaliselt on liitmismallid seotud tuletuse aluseks oleva verbi fraasistruktuuriga. Omastavas laiendosa võib süntaktilise seose järgi olla sihitu alusverbi subjekt (a), aga enamik deverbaalseid liitsõnu on moodustatud objektgenitiiviga (b). Alusverbi laiendavad määrused on deverbaalse põhiosaga liitsõnas samas käändevormis kui tuletuse aluseks olevas verbifraasis (c) või saanud liitnimisõnale iseloomuliku omastavavormi (d).

- a) lumesadu, tuuletõmbus, lapsenutt, palgatõus, päikeseloojang, kuupaiste, kahekõne
- b) tööotsija, lõhepüük, maadevahetus, asjadevalitseja, rahapesu, toiduvalmistamine, viljalõikus, majaehitus, lapsehoidja, maksu- maksja, enesekaitse
- c) ellusuhtumine, ämbrisseastumine, kodustöötaja, õuesõpe, peastarvutus, maalesõit, jahilkäik, paigaltnihkumine, teatavakstegemine, käegalõõmine, peataolek, vetelpääste
- d) meresõit, turumüük, murdmaasuusataja, masinakirjutaja, kepi- kõnd, võrgupüük, autovedu

Terminiteena on adverbiaalse laiendosaga deverbaale moodustatud ka nimetavalise esiosaga: *masinlüps, riistvõimlemine, hommikvõimlemine, nõeltöötlus, teivashüpe, ahiküte, mägironija* jt. Deverbaalse põhiosaga liitsõnade hulgas on liitsõnatuletisi, mille põhiosa eraldi leksemina kasutuse kohta korpustes näiteid ei ole: *meelepete, riigihange, ajaraisk, õigeksmõist, heakskiit, kasutuselevõtt, silmapett, pahakspanu* (→ § 205, 206). Kui põhiosaks on lekseem, siis esimese kolme rühma (a–c) liitsõnade ja lahkukirjutatud fraasi vahel enamasti ei ole tähenduserinevust või on see laiend sõna definiitsuse astmes (vrd *maksu maksja* ja *maksumaksja*). Üksikuid leksikaliseerunud liitsõnu on nt *südametunnistus, raamatupidaja, enesetunne*. Kui laiendosaks on asesõna, siis on subjektilise ja objektilise seosega liitsõnad erineva laiendosaga: laiendosa ise viitab subjektile (*iseteenindus, isemajandamine, iseõppimine, isekallutaja, isevalitseja*), objektiseosega laiendosa on *enese* (*enesepeinamine, eneseharimine, eneseimetlus, enesekaitse, enesepete*). *us*-tuletis võib süntaktilisest seosest hoolimata olla moodustustüvena nimetavas ka deverbaalse põhiosa ees: *liikluskorraldaja, tervishoid, haigustekitaja, kirjandusarvustaja*.

Deverbaalse nimisõna laiendosaks võib olla alusverbi laiendav *ma*-tegevusnimi või selle käändevorm: *liikumahakkamine, magamaminek, istumajäämine, olemasolu, ütlematajätmine. da*-tegevusnimi on laiendosaks harvem. Sellise liitsõna moodustuse aluseks on püsiväljend, nii et need on tõlgendatavad pigem liitsõnatuletistena: *teadaanne, teadasaamine, lüüasaamine, mõistaandmine*. Alusverbi *da*-tegevusnimes laiend nominaliseerub enamasti deverbaalseks moodustustüveks: *tahab õppida > õppimistahe* või *õpitahe, loodab võita > võidulootus* või *võitmislootus, unistab abielluda > abiellumisunistus, julgeb rääkida ja vaielda > rääkimis- ja vaidlemisjulgus, kavatseb või plaanib tulla > tulekukavatus* või *-plaan*. Sama malli järgi moodustatakse liitsõnu ka *da*-tegevusnimelise laiendiga nimisõnafraasist: *õigus lahkuda > lahkumisõigus, kirk mängida > mängukirk, mängimiskirk, otsus osaleda > osalemisotsus, idee kinno minna > kinnominekuidee*.

Enamik määrsõnalise laiendosaga deverbaale on ühendverbituletised: *laialivedu, ettekirjutus, ettepanek, etteütlus, ettevalmistus, mahaääja, allaandmine, sisseastumine, koosseis, juurdekasv, juurdepääs, väljaastumine, vallapäätmine, ülevaatus, ülekanne*. Alusverbi laiendavad vabad määrsõnad moodustavad deverbaaliga liitsõna harvem: *teisitimõtleva, jällenägemine, hüvastijätt, siiajäätmine, siinkirjutaja*,

taaskasutus, üksiolek, hulгимүүк, käsitsitootmine, jalgsimineк, kõhulikukkumine.

Deverbaalse liitnimisõna laiendosa võib olla omadussõna või selle lühitüvi: *sügavküнд, kuumtöötlus, märgsoolamine, külmsuitsutamine, väärkohtlemine, kiirparandus, kiirtöötlus, kiiruisutamine, kaugjuhtimine, kaugõpe.* Sellise liitsõna moodustamise aluseks on mäarsõnalise laiendiga verbifraas (vrd *sügavalt küндma, kuumalt töötleva, kiiresti parandama* jt); laiend on vormiliselt kohanenud liitnimisõna moodustumalliga. Moodustustüveks võib olla ka sõnaliigiliselt ambivalentne vm kinnistüvi, mis samuti korreleerub mõne vormilt pikema verbilaiendiga: *ainuvalitseja, salakuulaja, salaluure, ristküsitlus, sundmүүк, kaaskannataja.*

Seotud (lühi- või kinnistüvelise) laiendosaga liitdeverbaalid on aluseks liitverbide kujunemisele (→ § 122, 123).

§ 238 RINDLIITNIMISÖNAD on ühendava e aditiivse tähenduseosega liitsõnad: nad koosnevad kahest või enamast võrdse kaaluga moodustusosast, mis on üksteisega samasuguses süntaktilises suhtes nagu rindfraasi liikmed.

kööktuba = köök ja tuba
kohviksöökla = kohvik ja söökla

Rindliitnimisõnade hulgas on leksikaliseerunud tähendusega lekseeme, nt *ööpäev, maailm, aeग्रuum*, aga enamasti on rindliitsõna läbipaistev, viidates mitme funktsiooniga olemile (→ § 169).

katuslagi, aedkool, päevikkalender, kalendermärkmik, näitusmүүк, diivanvoodi, kapplaud, saun-suvila, saun-ujula, lasteaed-alkkool, muuseum-kontserdisaal, kirik-muuseum, arst-resident, arst-õppejõud, arst-inspektor, professor-konsultant, insener-jurist, sekretär-asjaajaja, näitleja-laulja, kirjanik-tõlkija

Rindliitsõna moodustusosad kirjutatakse kokku või ühendatakse sidekriipsuga. Rinnastusseos eeldab, et moodustajad kuuluvad samasse tähendusrühma ning on samast sõnaliigist ja samas vormis. Seetõttu on rindliitnimisõna esiosaks nimetavas käändes nimisõna. Rindliitsõna moodustusosadeks võivad olla lihtsõnad (*ööpäev*),

tuletised (*näitusmüük*) või liitsõnad (*lasteaed-alkkool*). Marginaalsed on sellised rindliitsõnad, kus moodustusosa koosneb kahest eri sõnast: *juhataja-[peadirektori asetäitja]*:

AK: Veeteede ameti navigatsiooniteenistuse *juhataja-peadirektori asetäitja* Vaido Kraav tunnistas, et keeleprobleemi ei ole seni keegi tõstatanud.

Muutemorfoloogialt sarnanevad rindliitsõnad laiendliitsõnadega. Põhiosana toimib rindliitsõna viimane moodustusosa, millele liituvad muutetunnused ja tuletusliited. Üht mõistet tähistavate rindliitsõnade moodustusosad harilikult ei ühildu.

AK: Esimest korda said *näitusmüügilt* maalide ostjad kaasa kunstniku sertifikaadi. Ta on varem töötanud ajakirja „Anne“ *autor-toimetajana*. Kahest *lasteaed-alkkoolist* jäid järele vaid lasteaiarühmad.

Rindliitsõnade hulgas on nii kinnistunud lekseeme kui ka tekstiliitsõnu. Moodustus on avatud, ehkki mitte nii produktiivne kui laiendliitsõnade moodustus. Harilikult on rindliitsõnas kaks moodustusosa, aga võib olla ka rohkem.

AK: Järsku kargas *saun-autost* seitse paljast meest välja ja sööstis järve poole. Film jõuab meieni filmipäraselt *autor-jumala* jutustatuna. Ungari tegi ettepaneku, et Eesti kaitseväge *insener-ohvitserid* võiksid saada ettevalmistuse Ungaris. Koolituse eesmärgiks on anda *sekretär-juhiabidele* tööks vajalikke teadmisi. Nädala pärast esietendub loos teatab *näitleja-laulja-turundusjuht* Tarvo Krall iga natukese aja tagant, et tühiasi.

§ 239 Rinnastusseosega on ka PAARISSÕNAD, aga erinevalt tüüpilisest liitsõnadest ei tähista sellised ühendid üht mõistet, vaid ühendavad kaks samasse mõisterühma kuuluvat sõsarmõistet mingi loogilise ühistunnuse alusel üheks sõnaks (→ § 170). Paarissõna osad kirjutatakse kokku sidekriipsuga. Paljusid paarissõnu kasutatakse eeskätt mitmuses.

naised-lapsed, õed-vennad, isad-emad, tädid-onud, poisid-tüdrukud, käed-jalad, silmad-kõrvad, tulud-kulud, sukad-sokid, ukсед-aknad, ost-müük, leib-sai, sool-leib

Kindlat mõistet tähistavatest rindliitsõnadest erinevad nad oma rindfraasilaadse muutmisviisi tõttu (*naistele-lastele, ostu-müügileping*), kuid sarnanevad nendega moodustusosade enamasti kinnistunud järjestuse poolest. Paarisnimisõnu moodustatakse tekstisõnadena.

AK: Vaadatavus sõltub saatekavast, selle vastavusest meie *kuulajate-vaatajate* ootustele. *Puudel-põõsastel* pungad ka juba pakatamas. Eestis polegi vist tehtud filmi, kus *Punaarmee-NKVDd* oleks kujutatud nii vägivaldsena.

Alati ei ole selge, kas tekstiliitsõnana moodustatud rindühend viitab ühele või mitmele referendile.

AK: Pea kõigis raamatupoodides on igal nädalal mõni *kirjanik-tõlkija-usundiuurija* külas või siis loeb mõni näitleja lasteraamatust jutte ette.

Rindliitsõna ei esine harilikult laiendliitsõna moodustusosana. Küll aga võib laiendosaks olla mõni ilmne paarissõna (*soolaleivapidu, ostu-müügileping*), kuid sageli on see kahe või mitme nimisõna ühend, mis meenutab oma struktuurilt ja tähenduselt paarisliitsõna, mille komponentidel pole (samast tähendusvaldkonnast hoolimata) ühisnimetajat.

kartuli-juustu-hakklihavorm, sibula-tomatsalat, juustu-singivõileib, kinga-kotipood, herne-maisi-paprikasegu, arsti-patsiendisuhe

Paarisnimisõnade hulka kuulub KORDUSSÕNU ehk REDUPLIKATIIVSEID LIITSÕNU, milles kordub minimaalse fonoloogilise muutusega sama või lähedase tähendusega, sageli deskriptiivne sõna või tüvi.

kila-kola, kribu-krabu, nipe-näpe, tühi-tähi, pudi-padi, kimpsud-kompsud, kilin-kolin, rigin-ragin, surimuri, tingeltangel, sigrimigri

Enamasti ühendatakse sellised kordussõnad sidekriipsuga, aga neid võidakse ka vahetult kokku kirjutada (*tingeltangel, surimuri*). Deskriptiivtüvepaar võib käibida ka liitnimisõnana, nagu *peoleo* või laenuline *pingpong*. Kordussõnade hulgas on ka mittedeskriptiivseid sõnu, milles korduvad sünonüümsed või lähedase tähendusega või sarnase kõlaga lekseemid: *eluolu, luud-kondid, kisa-kära, sitsid-satsid, särgid-värgid*.

KIRJANDUST NIMISÖNAMOODUSTUSE KOHTA

HABICHT, KÜLLI 1995. *us*-liiteliste abstraktnimisõnade areng eesti kirjakeeles. | KASIK, REET 1975, Verbide ja verbaalsubstantiivide tuletusvahekorrad tänapäeva eesti keeles. | KASIK, REET 1998, Viron *line*-suffiksilliset tekijännimet. | KASIK, REET 2010a, Eesti keele sõnatuletus. | KASIK, REET 2010b, Tähelepanekuid soome ja eesti liitnimisõnadest. | KASIK, REET 2011, Sõnatuletus leksika ja grammatika vahel: *nd*- ja *ndus*-liitelised verbaalnoomenid. | KASIK, REET 2012a, Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. | KASIK, REET 2012b, Sõnaliik oskuskeeles: *e*-tuletised ja nende alusverbid. | KASK, ARNOLD 1967, Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. | KERGE, KRISTA 1990, Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. | KERGE, KRISTA 1996, The Estonian agent nouns: grammar versus lexicon. | KERGE, KRISTA 2001, Action nouns on *-mine* in Estonian grammar and lexicon. | KONT, ILSE 1955, Isikut märkivad suffiksilised nimisõnad eesti keeles. | KONT, ILSE 1959, Eesti *rd*-liitelisest substantiividest ja nende vahekorrast *rda*-liste verbidega. | KULL, REIN 1967, Liitnimisõnade kujunemine eesti kirjakeeles. | MUND, ARGO 2005, *ndus*-liide eesti keeles ehk *peksandusest* ja *pärandusest e-postinduse* ja *perearstinduseni*. | NEETAR, HELMI 1994, Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes. | RIIKOJA, ELLI 1960, Eesti keele nimisõnade nominatiivse liitumise reeglite rahvakeelne alus. | VARE, SILVI 1981, Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. | VARE, SILVI 1991, Kazuto Matsumura ettekandest Debreceni kongressil ning verbi ja verbaalnoomeni vahekorrast. | VARE, SILVI 1993a, Tuletusliidetest uue nurga alt. | VARE, SILVI 2001b, Üldkeele ja oskuskeele nihestunud suhe. | VARE, SILVI 2004, Põgusalt ühest leksika ja süntaksi piirinähtusest. | VARE, SILVI 2008, Potentsiaalsetest sõnadest leksika ja grammatika vaatenurgast.

OMADUSSÖNAMOODUSTUS

MOODUSTUSTÄHENDUSED

Kompleksomadussõnade rühmitamine

§ 240 Kompleksomadussõnad seostavad omaduskategooria sõnamoodustusvahendite kaudu teiste mõiste- ja tähenduskategooriatega. Mõistestruktuuri põhja (omadusmõistet) märgib omadussõnaliide või liitomadussõna põhiosa, mõistestruktuuri tähist tuletise alussõna või liitomadussõna laiendosa. Kompleksse omadussõna moodustustähendus kujuneb selle järgi, milliseid mõiste- ja tähenduskategooriaid tähismoodustaja kaudu omadusmõistega seostatakse ja milline on põhja ja tähise moodustussuhe.

Moodustussuhte järgi on omadussõnamoodustust kõiki kolme tüüpi: transponeeriv, mutatiivne ja modifitseeriv (→ § 6). Transponeeriv omadussõnamoodustus toimub tuletuse kaudu. See ei muuda mõiste sisu, aga erinevalt transponeerivast nimisõnamoodustusest muudab selle kategooriat, rekategoriseerides suhtemõiste (sündmuse või asjaolu) omadusmõisteks ja sõnaliigilt omadussõnaks (*kartma* > *kartlik*, *lahti* > *lahtine*). Mutatiivne moodustus väljendab omadust selle suhte kaudu asjakategooria olemiga ning toimub keeleliselt tuletamise või liitmise kaudu (*kivine*, *lasterikas*). Modifitseeriv omadussõnamoodustus ei muuda mõistekategooriat, vaid täpsustab omaduse intensiivsuse astet (*pruunikas*, *ülisuur*, *lahjavõitu*). Liitomadussõnal on mõnes allrühmas nii mutatiivse kui ka modifitseeriva moodustussuhte tunnuseid (*helesinine*, *jääkülml*).

Moodustustähenduse järgi jagunevad mutatiivselt moodustatud omadussõnad kolme rühma: possessiivsed omadussõnad (→ § 247–250) kirjeldavad omadust tähise olemasolu või kuuluvussuhte kaudu (*rasvane*, *ruuduline*, *õnnelik*, *viljarikas*), karitiivsed omadussõnad (→ § 251–252) väljendavad omadust tähismõiste puudumise kaudu (*andetu*, *kartmatu*, *sisutühi*), võrdlussuhtega omadussõnad (→ § 253–256) kirjeldavad omadust tähismõistega sarnasuse kaudu (*lapselik*, *munajas*, *sirelililla*). Transponeeritud omadussõnad väljendavad omadust koha-, aja- või mõõdusuhtena, nt *pealmine*, *eilne*, *järgmine*, *meetrikõrgune* (→ § 241–243), või seisundina, nt *muutlik*,

lahtine, vastastikune, lepingujärgne (→ § 244–246). Transponeerivana saab käsitada ka arvsõnade ja asesõna *mitu* ning neist moodustatud järgarvsõnade suhet (*kolmas, kümnes, mitmes*). Modifitseeriv moodustus (→ § 257–260) muudab omaduse intensiivsuse astet, lisades tuletusliitega või liitsõna laiendosaga omadusele vähesust, rohkust või vastandväärtust märkiva tunnuse (*mustjas, haiglane, kehvavõitu, ülisuur, tuttuus, ebaaus*).

Vaid vähesed omadussõnaliited on seotud ühe tähenduskategooriaga, nt karitiiviliide *-tu* (*jalutu, mõttetu, ootamatu*) või kontekstuaalset kohasuhet väljendav *-mine* (äärmine, pealmine). Sama liitega tuletatud omadussõna moodustustähendus võib oleneda tähismõiste kategooriast: asjamõiste kaudu omadust nimetavad (mutatiivse moodustussuhtega) *kas*-tuletised on possessiivse tähendusega (*kõhukas, andekas*), *jas*-tuletised võrdleva tähendusega (*munajas, peegeljas*); omadusmõistega seostudes modifitseerivad samad liited omaduse astet (*pruunikas, hapukas, mustjas, mõrkjas*). *line*-tuletistega väljendatakse peamiselt possessiivset suhet (*ruuduline, kahetoaline*), harvem muid suhteid (*äkiline, ülemaaline*); liidetega *-ne* ja *-lik* saab tuletada mitmesuguse moodustustähendusega omadussõnu. *ne*-tuletised väljendavad aja-, koha- või mõõdusuhet (*suvine, siinne, meetrine*), seisundit (*lahtine, aatepõhine*) või possessiivsust (*kivine, laiaõlgne*); *lik*-tuletised seisundit (*kartlik, püüdlük*), possessiivsust (*tööstuslik, riiklik*), võrdlust (*emalik, masinlik*) või modifitseerivad omaduse astet (*kurblik, arglik*). Tuletise moodustustähendus võib oleneda kontekstist, vrd *keiserlik armee* 'keisrile kuuluv armee', aga *keiserlik hoiak* 'keisri moodi, keisrile omane, iseloomulik hoiak'. Tuletusmall määrab moodustustähenduse omadussõnalise alussõnaga tuletistes: omadussõnast ükskõik mis liitega tuletatud teine omadussõna on alati modifitseeritud (vähendava) tähendusega: *haiglane, arglik, mõrkjas, hapukas, vanaldane* jt.

Märkus. Võõrtüveliste omadussõnade hulgas on rohkesti eesti keele struktuuriga kohandatud võõrpäritolu lekseeme, mis ei ole eesti keeles moodustatud, vaid laenatud terviksõnana, asendades võõrliite eesti omadussõnaliitega. Vormiliselt kujutavad need endast seotud võõrtüve ja eesti tuletusliite kombinatsiooni, aga unikaaltüvi ei võimalda neid semantiliselt kirjeldada kompleksse tähendusstruktuuri väljendusena (*atraktiivne, globaalne, geniaalne, stabiilne, vulgaarne, füüsiline, kaootiline*). Eesti sõnamoodustussüsteemis ei ole sellistel tuletistel moodustustähendust, vaid liitel on üksnes sõnaliiki vormistav funktsioon.

Suhtemadussõnad

§ 241 SUHTEOMADUSSÖNAD väljendavad omadust situatsiooni asjaolude – koha, aja või mõõdu – kaudu. Selliseid omadussõnu moodustatakse transponeeriva tuletusega. Tähismoodustaja (tuletise alussõna) on leksikaalse koha-, aja- või mõõdutähendusega lekseem või kahesõnaline fraas. Moodustuspõhja märkiv liide ei muuda alussõna või fraasi tähendust, vaid sõnaliiki. Situatsiooni asjaolu transponeerimine omaduseks ei abstraheri ega isoleeri seda olemitest, millega ta tegelikkuses seostub, vaid muudab situatsiooniosaliste süntaktilisi suhteid. Suhtemadussõna esitab sündmuse kohta, aega või mõõtu sündmusosalise omadusena (*otsus tehakse täna > tänane otsus, otsus on tänane; maja asub järve ääres > järveäärne maja, maja on järveäärne; järjekord kestab nädala > nädalane järjekord, järjekord on nädalane*).

Suhtemadussõnu moodustatakse lihttüvest *ne-* ja *mine-*liitega.

*ne-*TULETISI: siinne, sealne, nüüdne, äsjane, eilne, tänane, kauane, senine, varane, ammune, kodune, tubane, hommikune, õhtune, päevane, lõunane, öine, talvine, suvine, kevadine, sügisene, nädalane, aastane, meetrine, grammiline, puudane, verstane

*mine-*TULETISI: pealmine, eesmine, ülemine, seesmine, sisemine, vaheline, äärmine, pindmine, külmine, nurkmine, kõhtmine, selgmine, põhimine, alumine, tagumine, välimine, eelmine, järgmine

Tüüpiliselt väljendatakse aja- ja mõõdusuhet *ne-*tuletisega, kohasuhet *mine-*tuletisega, aga on erandeid (*siinne, sealne, eelmine, järgmine*). Alussõna sõnaliigilisest kuuluvusest olulisem on selle tähenduska-tegooria: sõnaliigiliselt võib alussõnaks olla koha- või ajatähendusega määrsõna (*pealmine, äsjane*) või nimisõna (*külmine, kodune, suvine, meetrine*), *mine-*tuletise tähismoodustajaks võib olla ka muutuva tüvekujuga kvaasinoomenitega korreleeruv kinnistüvi: *alumine* (vrd *all–alla–alt*), *sisemine* (vrd *sees–sisse–seest*), *tagumine* (vrd *taga–taha–tagant*).

§ 242 Tuletiste moodustamist piirab alussõnaks sobivate aja-, koha- või mõõdutähendusega lekseemide hulk. Näiteks on tuletusaluste ammenduvusega sulgunud kalendrisõnadel põhinev *ne-*tuletiste rühm (*esmaspäevane, reedene, pühapäevane, märtsikuine, maikuine*).

Avatud on koha- või ajatähendusega kaassõnafraasi transponeerimine omaduseks *ne*-liitega (*laua peal* > *lauapealne*, *stardi eel* > *stardieelne*, *üle maailma* > *ülemaailmne*).

kaldapealne, nurgapealne, aidapealne, mereäärne, linnaäärne, tänaväärne, metsavaheline, tähtedevaheline, lõunapoolne, päikesepoolne, õhtupoolne, eksamieelne, vihmaeelne, lapsepõlveaegne, mitmekordne, esmakordne

Vormiliselt võib sellise liitsõnatuletise alusfraasiks olla nimisõnafraas (*metsa äär*, *õige aeg*), aga semantiliselt korreleerub omadussõna selgi juhul situatsiooni asjaolu väljendava määrusega (*maja asub metsa ääres* > *metsäärne maja*, *otsus tehti õigel ajal* > *õigeaegne otsus*).

Kaassõnade hulgas on muutuva tüvekujuga kvaasinoomeneid (*sisse-sees-seest*, *ette-ees -eest*). Tähismoodustaja kohandamine sobiva vormimalliga võib tekitada uue, vormianaloogiast tingitud tüvekuju, muutes kaassõna kinnistüveks (*all* > *alune*, *taga* > *tagune*, *ees* > *esine*, *sees* > *sisene*). Iga selline vormimall võimaldab toota analooge.

laealune, lauaalune, kõnealune, metsaalune, ahjuesine, aidaesine, altariesine, letiesine, lävesine, liigisisene, ametkonnasisene, firmasisene, parteisisene, riigisisene, veenisisene, aiatagune, hauatagune, jõetagune, aastatetagune, lavatagune, müüritagune

Aja- ja kohasuhet väljendavaid tekstituletisi moodustatakse niisama vabalt kui vastavaid kaassõnafraase.

AK: Väljendid, mis moodsale lihtkodanikule tunduvad kas *vee-uptuseelsed* või muidu kohmakad. *Laserieelne* valgus seda kõike ei võimaldanud. Ise treenin 4–5 korda nädalas ja püüan ka *võistlusjärgsel* päeval väljas käia. Orienteerumiseks on valitud keskmise läbitavusega *asulalähedane* maastik. *Murualune* pind peab olema hästi tasane. Reguleeritav *korterisisene* soojusenergia arvesti annaks võimaluse reguleerida iga radiaatorit eraldi.

Kui kohafras on eessõnaga *üle* (tähdenduses 'kogu'), on omadussõna moodustatud *line*-liitega: *üleeuroopaline*, *üle-eestiline*, *ülelinnaline*, *ülemaaline*, välja arvatud *ne*-liiteline *ülemaailmne*.

§ 243 Mõõtu väljendavad lekseemid sobivad tähismoodustajaks üksi (*meetrine, aastane, kilone*) või koos mõistet täpsustava komponendiga. Täpsustajaks võib olla arvsõna või arvsõnaline asesõna (a), aga ka mõõdetav omadus: paksus, laius, sügavus jm (b).

- a) kahemeetrine, kolmeaastane, viiekilone, seitsmenädalane, kümneliitrine, mitmekuune
- b) meetripaksune, meetrikõrgune, meetrisügavune, aastapikkune, aastavanune, kiloraskune

Kui mõõtu on iseloomustatud mõlema komponendiga, siis kirjutatakse selline omadussõna eesti ortograafiareeglite kohaselt lahku: *viie meetri kõrgune, kolmekümne kolme aasta vanune*, samuti kirjutatakse lahku mitmesõnalised arvsõnad: *kahekümne kolme aastane*. Täpsustavaks komponendiks võib olla ka asesõna: *selleaastane, iganädalane*.

Mõõtu (pikkust, raskust, kõrgust jne) saab lisaks mõõduühikule väljendada ka võrdluse kaudu mõne teise asjaga (*suur nagu tuba, lai nagu tänav, paks nagu leht*). Selliseги fraasi saab transponeerida omadussõnaks.

toasuurune, kapisuurune, mäesuurune, tänavalaiune, jõelaiune, sõrmelaiune, lehepaksune, vihupaksune, telliskivipaksune, kotiras-kune, meheraskune, terasetugevune, köiejämedune, päevapikkune, pöidlapikkune, põlvesügavune

Võrdlus võib olla samastav e ekvatiivne: *ühepikkune, ühelaiune, samaraskune, samakõvadune*. Kui võrdlusalus on kahesõnaline, kirjutatakse kompleksne omadussõna lahku: *kahe sõrme laiune, selle koti raskune*.

AK: Panasonic GD55 on ainult *tikutopsisuurune* telefon. Nägijale on see ainult *kilepaksune* kärbsenust valgel taustal.

Suhet (mõõtu või aega) väljendavad ka fraasipõhised tuletised *esmakordne* (vrd *esimest korda*), *mitmekordne*, *kahekordne*, *igakordne*.

Seisundiomadussõnad

§ 244 SEISUNDIOMADUSSÖNAD väljendavad omadust seisundi-tähendusega sündmuse kaudu. Verbi või mäarsõnaga väljendatud seisund transponeeritakse sündmusosalise omaduseks (*laps kardab > kartlik laps, laps on kartlik; aken on lahti > lahtine aken, aken on lahtine*). Tähismoodustaja (tuletise allsõna) on seisundimäarsõna või habituaalset seisundit väljendav verb, liide muudab selle omadussõnaks. Seisundiomadussõnu moodustatakse verbidest *lik*-liitega ja seisundimäarsõnadest *ne*-liitega.

lik-TULETISI: avalik, sobilik, surelik, tegelik, kartlik, leplik, lõplik, tundlik, teadlik, leidlik, kaeblik, kõlblik, mõtlik, nõudlik, püüdlük, muutlik, alandlik, kannatlik, vastandlik, õpetlik, järeleandlik, osavõtlik, ettevaatlik, tagasihoidlik

ne-TULETISI: kinnine, lahtine, katkine, viltune, otsene, vähene, lõhkine, tasane, hootine, alatine, rööbitine, põigiline, pikuline, kahe-tine, vastastikune, kohastikune, järjestikune, ligistikune, pealistikune

Omadussõnadele vastab mõistetasadnil selgemini liigendatav tege-likkus kui verbidele. Liide transponeerib omaduseks teatud sündmus-tähenduse, mitte verbi kogu selle mõistemahu ulatuses. Verbitähenduse määravad süntaks ja kontekst, verbist tuletatud omadussõna seostub kindlas kontekstis väljenduva (sageli metafoorse) verbitähendusega. Dünaamilist protsessi või tegevust kirjeldavaid verbe ei saa adjekti-veerida, nt lauses *Õhtu eel muutus sadu tugevamaks* väljenduv sünd-mustähendus ei ole transponeeritav omaduseks *muutlik sadu; tänaval vastu tulev tuttav* ei ole *vastutulelik tuttav*. Protsessi või tegevust väljen-davast verbist saab tuletada omadussõna, kui selline verb on kasu-tatav habituaalses seisunditähenduses või metafoorsena: *vastutulelik teenindaja, õpetlik raamat, püüdlük õpilane, hüplik kõne, muutlik ilm*. On ka leksikaliseerunud tähendusega tuletisi: *tegelik, avalik*.

Deverbaalsete seisundiomadussõnade produktiivsust piirab vormi-mall. Kolmesilbilisest verbitüvest moodustatakse *lik*-tuletisi harva (*õpetlik, kannatlik*), sagedamini on selliste omadussõnade sündmus-tähendusega allsõnaks vormiliselt teonimetus: *paranduslik töö* (vrd *töö parandab*), *liialduslik tonaalsus, vahenduslik tegevus, sisenduslik kõne, esinduslik välimus, üllatuslik kohtumine, plahvatuslik olukord*,

vabastuslik naer, anastuslik poliitika. Modaalverbide baasil on moodustatud seisundiomadussõnu *line*-liitega: *suuteline* (ka *suutlik*), *võimeline*.

Tähis võib olla kompleksne, kaasates tähendusstruktuuri ka tegevusobjekti. Liitsõnatuletises kohaneb tähise täpsustav moodustaja vormilt liitomadussõna moodustusmalliga ja on omastavas: *külma-kartlik, sõnakuulelik, jätkusuutlik, puuetundlik, hinnatundlik, sihi-teadlik, söögikõlblik, omakasupüüdlik*.

AK: Kursustel omandatakse *säästlik* ja *kaitslik* sõidustiil. *Sundlik* õppekeel oli vene keel. Eakohaselt tutvustatakse lapsele loodust, *säästlikku* ja *hoidlikku* elustiili. Toode on väga *toitlik* ja kasulik organismile. Oksiidi laastav mõju on väga *peitlik*. Nende linnakodanike südametunnistus ja *tulevikuteadlik* mõtlemine ilmutab end ka igapäevastes tarbijavalikutes.

Määrsõnaga väljendatud seisundi transponeerimine omaduseks oleneb määrsõna struktuuritüübist. Tuletusele alluvad sobiva tähendusega lihtmäärsõnad ning *stikku-* ja *ti-*tuletised. Lihttüvelisi ja *stikku*-liitelisi seisundimäärsõnu on vähe, aga tekstituletisi saab *ne*-liitega moodustada produktiivset tuletustüüpi esindavatest *ti*-liitelistest seisundimäärsõnadest.

IM: Tomograafia saadakse objekti *kihiline* kujutis. Siin paneb üks *servitine* „keskpärane geenius“ võrdusmärgi VF ja Burešini vahele. Laine oli korrapärane, *iilitine* tuul veeretis mõne järsumagi ette. *Pooltine* riigihangete seadus koos otsustusvõime minetanud riigiametnikega annab veerandi.

Mõni tuletis on selles tähendusrühmas moodustatud ka *line*-liitega: *äkiline, vinkavonkaline, kiirakääraline*.

Verbi alusel on väike hulk seisundiomadussõnu tuletatud *jas-* ja *kas*-liite abil, aga selline moodustus ei ole produktiivne: *tormakas, tuisakas, kiusakas, rutakas, tõtakas, kuulekas, turtsakas; kleepjas, helkjas, pleekjas, vooljas, hüübjas*.

§ 245 Seisundiomadussõnade hulka liigituvad ka verbide KESKSÕNAD. Kesksõnade moodustus on morfoloogiliselt produktiivne ja kesksõnade süntaktilised omadused on kõrvutatavad omadussõnade süntaktiliste omadustega, aga kesksõnad on erinevalt *lik*-liitelistest deverbaalidest säilitanud ka verbi morfosüntaktilisi tunnuseid (aeg,

tegumood, reksioon). Seetõttu moodustavad kesksõnad üleminekuipiirkonna vormimoodustuse ja sõnamoodustuse vahel ja vaid osa neist on tõlgendatavad omadussõnadena (Kerge 1998). Komplekssete omadussõnadena saab käsitada eeskätt situatsiooniosalise habituaalset seisundit, mitte konkreetset (ühekordset) sündmust kirjeldavaid kesksõnu. See tähendus ei lisandu tuletusliitega (kesksõna tunnusega), vaid oleneb verbi tähendusest ja kasutuskontekstist ehk verbiga kirjeldatavast situatsioonist (*vrđ seisva veega tiik, aga nurgas seisvat poissi noomiv õpetaja; söödav seen, aga õhtusöögiks söödav praad*).

v-TULETISI: elav, erinev, rabav, pimestav, tegev, sulav, särav, liikuv, tabav, huvitav, põlev, seisev, kaduv, voolav, murenev, lagunev, määrduv

tav-TULETISI: käidav, jäädav, söödav, joodav, lauldav, müüdav, vaieldav, kaheldav, laevatatav, ihaldatav, arvatav, nähtav, kuuldav, pestav, avatav

nud-TULETISI: põlenud, vilunud, tüdinud, nõrдинud, tülpinud, roidunud, surnud, kogenud, paadunud, juurdunud, väsinud, puhanud

tud-TULETISI: avatud, pestud, kantud, tuntud, praetud, löödud, koristatud, pühitud, loetud, teatud, haritud, kaetud

Tuletistena käsitatavad *v*- ja *nud*-kesksõnad on enamasti moodustatud protsessi- või seisundiverbidest, omaduse kandjaks on protsessi kogeja või seisundis olija. Tegevusverbide *v*-kesksõnu saab tõlgendada seisundiomadussõnadena, kui verbi saab metafoorselt kasutada habituaalses seisunditähenduses (*otsus on määrav, iroonia on lõikav, märkus on tabav*); osa *v*-omadussõnu on moodustustähendusest erineva leksi-kaalse tähendusega (*positsioon on kõhklev* 'ebamäärane', *laps on elav* 'energiline', *arve on jooksev* 'täienev'). *nud*-tuletis osutab sündmuse tulemseisundile (*jooksja on väsinud, ametnik on kogenud*).

Passiivitähendusega *tav*- ja *tud*-tuletised on moodustatud tegevusverbidest, aga on konkreetsest tegevusest abstraktsema (habituaalse) tähendusega: *tav*-tuletis osutab seisundile, milles tegevus on võimalik (*seen on söödav, distant on joostav*), *tud*-tuletis osutab vaatlushetkeks lõppenud tegevuse tulemseisundile (*ametnik on haritud, aken on avatud*). *tav*-tuletisega väljendatud omaduse kandjaks on tegevusobjekt

(*kaup on müüdav, tapeet on pestav*) või tegevuskoht (*tee on sõidetav, jõgi on laevatatav, korter on elatav*).

Ühemõtteliselt transponeeriva tuletusena saab tõlgendada *v*-liiteliste deverbaalsete omadussõnade moodustamist, mille tähenduserinevus *lik*-liitelistest deverbaalsetest omadussõnadest on marginaalne (*käitumine on sobiv/sobilik, meel on muutuv/muutlik*). *tav*-, *nud*- ja *tud*-tuletiste passiivi- ja/või ajatähendust saab tõlgendada verbis implitsiitselt sisalduva või liitega lisanduva tähendusena, viimasel juhul liigituvad need mutatiivseteks tuletisteks, mille tähismoodustaja väljendab sündmust, moodustuspõhjaks olev liide aga sündmuse võimalikkusele viitavat (*tav*-tuletised) või sündmusest tulenevat seisundit (*nud*- ja *tud*-tuletised).

Nagu muid deverbaale, nii tuletatakse kesksõnakujulisi omadussõnu ka ühend- ja väljendverbidest.

ligitõmbav, vastupidav, läbikäidav, kokkupandav, väljakujunenud, kaasasündinud, arusaadav, rahulolev, lugupeetud, paikapidav, silmatorkav, vastuvõetav, kättesaadav, hukkaläinud, üleküpsenud, teretlunud, läbimõeldud

Tähis võib olla kompleksne, kaasates tähendusstruktuuri ka sündmuse osalise või asjaolu. Ositi on kokkukirjutus fakultatiivne, aga lahku kirjutatud moodustaja viitab pigem verbivormile kui omadussõnale (nii ka ühend- ja väljendverbide puhul). Vormiliselt on liitsõnatuletises tegevus-subjekt tähise täpsustava moodustajana omastavas (*päikesekuivatatud tomatid, külmavõetud kartulid*), tegevusobjekt osastavas (*vettpidav nõu, usaldustäratav välimus*). Kui lahku kirjutatud fraasiliige on kompleksne määrsõna, võib see tähise täpsustava moodustajana esineda lihttüve kujul: *üldkehtiv* (vrd *üldiselt kehtiv*), *üldtuntud* (vrd *üldiselt tuntud*).

vaevukuuldav, paljulubav, eestlaetav, tõestisündinud, vastvalminud, varalahkunud, varemilmunud, hästikasvatatud, umbetuisanud, täistuubitud, põhjakõrbenud, kodukootud, südantlõhestav, vettpidav, teedrajav, tuld purskav, silmipimestav, kauamängiv, elujaatav, usaldustäratav, vabadustarmastav, elukogenud, ennastsalgav, kõikehõlmav, endassetõmbunud, päikesekuivatatud, külmavõetud

AK: Hetkel on Eestil *pooleliolevaid* vaidlusi kokku 26 juriidilise isikuga. Värskeimate *tagasivaatavate* andmete järgi annab rõõmustamiseks põhjust Rootsi. Ta ei pea oma võimalusi eriti

tõsiseltvõetavaks. Nimekiri on *muljetavaldav*: külalehe kokkupanekust ja *elukestvast* õppest kuni e-küla edendamiseni välja. Pärast IG *pikaltsaatvat* kehakeelt „Vabariigi kodanikes“ on teiste erakondade poliitikutel mõnus vaadata, kuidas ka nende tulised sõed reformistide kätega kokku kantakse.

§ 246 Seisundiomadussõnaks saab *ne*-liitega transponeerida sündmust või sündmuse asjaolu väljendava kahesõnalise fraasi, mis kontekstipõhiselt tähistab seisundit. Sündmuse asjaoluna väljendatakse seisundit enamasti kaassõnafrasiga (millegi *puhul, põhjal, järgi, pärast, kaudu, kohta, laadi*), aga sellise tähismoodustaja kohandamine sobiva vormimalliga võib selle kuju muuta, nii et tuletatud omadussõna (*-puhune, -põhine, -pärane, -kohane, -väärne*) vormiline alus võib olla sõnaliigiliselt mitmeti tõlgendatav; nt *lepingujärgne* on seostatav nii seisundit kirjeldava verbifraasiga *lepingut järgima* kui ka kaassõnafrasiga *lepingu järgi, armastusväärne* nii verbifraasiga *armastust väärima* kui ka fraasiga *armastust väärt, tavapärane* niihästi verbifraasiga *pärineb tava(de)st* kui ka fraasiga *tava pärast, ootuspõhine* niihästi verbifraasiga *ootusel põhinema* kui ka fraasiga *ootuse põhjal*.

Seisundiomadussõna korrelaadiks võib olla seisundit kui sündmuse asjaolu ka muus vormis väljendav määrusfraas: *jutt käis vene keeles > venekeelne jutt, ajakirjandus on valitsuse(ga sama) meelt > valitsusmeelne ajakirjandus*. Vormimall omakorda võimaldab toota analooge, mis funktsiooni järgi on seisundiomadussõnad, aga mille aluseks olev fraas ei pruugi olla kasutusel (*ootuspärane, meelepärane, umbmäärane*).

sünnipuhune, surmapuhune, arvutipõhine, kassapõhine, eesmärgipärane, käepärane, hädapärane, ladinapärase, moepärane, õiguspärane, armastusväärne, austusväärne, elamisväärne, ihaldusväärne, imetlusväärne, mälestusväärne, naeruväärne, märkimisväärne, tänuväärne, usaldusväärne, asukohajärgne, elukohajärgne, graafikujärgne, projektijärgne, seadusjärgne, testamendijärgne, õigusjärgne, nahakaudne, suukaudne

Mall näib laienevat uutele fraasitüüpidele, uuemal ajal levivad jõudsalt nt *põhine*-osaga liitsõnatuletised (vrd *millegi põhjal, millelgi põhinema*), samuti *laadne*-osaga (vrd *millegi laadi*): *aatepõhine, rahapõhine, veebipõhine, internetipõhine, väärtuspõhine, skandaalipõhine, õhinapõhine; turulaadne, filmilaadne, maalaadne, tunnelilaadne, demokraatia-laadne, pastalaadne, humanoidilaadne, kunstilaadne*. Tekstisidusate seisundiomadussõnade tuletamine fraasist on produktiivne.

AK: Lähemal ajal on oodata *märkimisväärseid* muudatusi. Tundub *loogikavastane*. Seadust pooldab ka *valitsusmeelseks* peetava konservatiivse päevalehe ajakirjanik. *Automeelne* lähenemine on natuke üle läinud ja hakatud rääkima vajadusest ühistransporti ja kergliiklust arendada. Rektori *juubelipuhune* jutt eelmises Sirbis sisaldas üllatavalt mõistlikku kriitikat. See on vajalik juba *kodanikevahelise* suhtluse seisukohast. Koolis peab olema *õhinapõhine* õpe. Tähtis on tal, mis puudutab luule- või *luulelaadset* loomingut, leida vastus lugejal tekkivale küsimusele, et kas sellest piisab. IM: *Juustulaadne* toode on ilmselt mingi trans-rasvhappeid täis sodi.

Kaassõna fraas *millegi viisi* transponeeritakse omadussõnaks *line-liitega: eraviisiline, grupiviisiline, seeriaviisiline*.

AK: Mõistagi eeldab küsimus *etapiviisilist* lahendamist.

Possessiivsed omadussõnad

§ 247 POSSESSIIVSE moodustustähendusega omadussõnad (tuletised ja liitsõnad) on kõige suurem ja heterogeensem komplekssete omadussõnade rühm mutatiivset suhet väljendavate omadussõnade hulgas. Kompleksse omadussõna moodustustähendus avaldub suhte kaudu tähismõistega, aga omaduse kui suhtemõiste tähendus avaldub suhte kaudu omaduse kandjaga. Possessiivne suhe tähismoodustajaks oleva asjamõiste ja omaduse kandja vahel võib olla kahesuunaline (vrd *andekas viiuldaja = viiuldajal on anne; riiklik ülikool = riigil on ülikool*). Esimesel juhul nimetab tähis substantsi, mis omaduse kandjal on olemas (*andekas viiuldaja, tahtekindel juht*), märkimisväärselt eristuv (*kondine inimene, sõnaosav lektor*) või sellele iseloomulik (*sõnaline väljendus, koristusküps vili*). Selliselt nimetatud omadusega seostub sageli implitsiitselt kvantiteeditähendus, tähismõiste rohkus. Teise suunaga possessiivsust peegeldab kuuluvussuhe: tähis on omaduse kandja suhtes valdaja funktsioonis, nimetades ala, institutsiooni või valdkonda, kuhu või millele omaduse kandja kuulub (*keeleline küsimus, vrd keeleküsimus; riiklik ülikool, vrd riigiülikool*).

§ 248 Valdav osa possessiivsetest omadussõnadest on TULETISED. Possessiivse suhte iseloom oleneb tähismõiste tähendusrühmast (nt kas see on abstraktne või konkreetne; ese või aine; institutsioon, koht

või tegevusala jne). Kui tuletuse alussõnaks olev nimisõna väljendab emotsionaalset seisundit, on tähise ja tuletise suhe lähedane transponeerivale moodustussuhtele (*vihane, rõõmus, õnnelik*). Suhtemõistena sõltub omadussõna kasutustähendus kontekstist (vrd *sõjaline riigipööre* 'sõja kujul, sõjana toimuv', *sõjaline koostöö* 'sõja valdkonda kuuluv, sõjasse puutuv'). Ka moodustuspõhja märkiva liite valik võib mõjutada tuletise kasutustähendust sama moodustustähenduse piires (vrd *auklik tänav, auguline muster*).

Possessiivseid omadussõnu tuletatakse produktiivselt *ne-*, *line-*, *lik-* ja *kas-*liitega. Neid on moodustatud ka liidetega, mis tänapäeva keeles on oma produktiivsuse minetanud. Sellesse tähendusrühma kuuluvad *s*-tuletised, mida sõnaraamatutes on registreeritud umbes 40 (*aus, lõbus, ilus, mõnus, rõõmus, hõlpus, õõnes, hoolas*), väike rühm *v*-tuletisi (*vägev, lihav, verev, terav*) ja *ik*-tuletisi (*sõõrik, poolik, vöödik, lapik, joonik*).

ne-TULETISI: jahune, savine, liivane, kivine, lumine, verine, soolane, mürgine, rasvane, villane, linane, vihane, näljane, tusane, vigane, tõbine, moodne, autoriteetne, efektne, hasartne, temperamentne, vaimne, maine, taevane

line-TULETISI: jooneline, triibuline, kandiline, lilleline, laiguline, plekiline, sarviline, kortsuline, sõnaline, keeleline, laineline, sõjaline, mõisteline, heliline, tantsuline, hingeline, kehaline, sisuline, vormiline, usuline, arhitektuuriline, statistiline, keemiline, kõrbeline, mereline

lik-TULETISI: riiklik, keiserlik, kiriklik, ilmalik, isiklik, kohalik, vaimulik, ametlik, majanduslik, õiguslik, rahvuslik, kirjanduslik, erakondlik, maakondlik, õnnelik, rahulik, murelik, tänulik, kirglik, kasulik, ohtlik, auklik

kas-TULETISI: menukas, jonnakas, edukas, mõttekas, kombekas, eakas, nõukas, töökas, häälekas, temperamendikas, ambitsioonikas, rinnakas, kõhukas, kehakas, õlakas, küürakas, viljakas, tuumakas, mahlakas, vürtsikas

Liite valik oleneb osalt alussõna kujust ja tähendusest, osalt saab sama tüve eri liidetega kasutades väljendada erinevat possessiivse suhte laadi (vrd *vormikas* ja *vormiline*, *mõttekas* ja *mõtteline*, *sõnakas* ja *sõnaline*), osalt on eri liidetega tuletised sama tähendusega (*mahlakas* ja *mahlane*), osalt erineva kasutus kontekstiga (vrd *auklik tänav* ja

auguline muster, okkane rada ja okkiline siil). Liite valik võib olla sõnakohane (vrd tundeid väljendavatest nimisõnadest tuletatud *vihane, tusane, rõõmus, mõnus, õnnelik, murelik, hoolikas, innukas*).

Kui alussõnaks on ainenimetus, saab possessiivse *ne*-tuletisega väljendada koosnevust (*tinane, villane, raudne, linane, kivine, nahkne, takune*), sisaldust (*mahlane, liivane, soolane, vesine, pekine, mürgine*) või välist kokkupuudet (*tõrvane, piimane, kriidiline, mudane, tolmune, verine, higine*). Nende kolme allrühma piirid ei ole kuigi selged. Kui piiravaks teguriks ei ole alussõna leksikaalne tähendus (*villane, linane*), siis saab sama *ne*-tuletisega väljendada erinevat sisu ja kontekstist selgub, mis laadi sisalduse või kokkupuutega on tegemist (Vare 1984): vrd *rasvane taldrik ja rasvane liha, mahlane klaas ja mahlane õun, äädikane pudel ja äädikane marinaad, liivased käed ja liivane maa*.

Sisaldust või koostisosa märgivad ka ainenimetustest moodustatud *kas*-tuletised (*mahlakas, vürtsikas, lubjakas, jahukas, õlikas, happekas, rasvakas*). Selliseid tuletisi kasutatakse sünonüümselt samatüveliste *ne*-tuletistega (*vürtsikas ja vürtsine, mahlakas ja mahlane*).

IM: Nädalalõpuretsept: *heeringane* talvesupp. Tavaliselt loen lehte koos kiluga, võileivaga nimelt – *kilune* leht läheb pärast söömist prügikasti, aga *kilune* kuvar? Omale õnnestus ema kaasabil ikka üks *koerane* sokipaar jalga saada. On pigem raskusi piisavalt *rasvakate* tükkide leidmisega.

Alussõnaga tähistatu olemasolu omaduse kandjal väljendatakse abstraktse tähismoodustaja korral *ne*-tuletiste (*vihane, näljane, hoogne, tõbine, efektne, kapriisne*) või *kas*-tuletistega; viimastel on muudest omadussõnadest regulaarsemini implitsiitne rohkuse kõrvaltähendus (*andekas, menukas, hoolikas, innukas, taibukas, rütmikas, teenekas, mõjukas, sarmikas*). Sellise tähendusstruktuuriga on ka *lik*-tuletisi (*kahjulik, õnnelik, rahulik, murelik, tänulik, salalik, kirglik, kasulik, ohtlik, vaenuk, häbelik, valelik*) ja kontekstist sõltuvalt saab sellisena tõlgendada *line*-tuletisi (*aateline poliitik, paheline piiga, teeneline kunstnik, pingeline olukord*).

AK: Koosolek oli *pingekas* ja *sisurikas*. Kõigi *trendikate* klubiinimeste lemmiküritus. Visandatud panoraam oli eepiliselt *haardekas*. Mõnuteenuste osutajatel on aeg *jaksukate* klientide vastuvõtuks juba

ettevalmistusi teha. Noor *aktsendikas* ametnik ei tahtnud mind krooniga sisse lasta. Võib piisavalt *sürpriisikas* olla nende järsk märkamine. Just sellest summast lähtudes arvutavad *kasvuuskseed* majandusmehed oma ebajumalat.

Kui alussõnaks on konkreetset mõistet tähistav asjanimetus, siis väljendatakse tähismoodustaja olemasolu omaduse kandjal *line-tuletisega* (*jooneline vihik, triibuline tapeet, lilleline kangas, nurgeline laud, täpiline tass, mustriiline kampsun, okkiline siil, sarviline kits, sooneline käsi, praguline kate*). *ne-tuletistega* märgitakse alussõnaga tähistatu tavapärasest suuremat või märkimisväärselt eristuvat esinemust (*kondine inimene, kivine põld, allikane maa, poorne nahk, tähine taevas*). Hulk selle rühma *kas-tuletisi* on seotud kasvu või arenguga ja iseloomustab elusolendit või taime, mille alussõnaga nimetatud osa on keskmisest rohkem arenenud (*kehakas, õlakas, rinnakas, kõhukas, sarnakas, turjakas, kõrrekas, terakas, juurekas, idukas, tuumakas*).

AK: Siin ei ole siiski tegemist otsese või *tuumse* tähendusega. Siin *merisel* maal on tegemist vist ka Rootsi mõjuga. *Relvine* aeg nõudis sõjaväesõnade ühtsust ja häirimatut mõistetavust. Pesufirma on otsustanud loobuda *büstika* tšehhitari teenustest.

Polüseemilise alussõna korral, mis võib tähistada nii ainet kui ka konkreetset asjamõistet (vt Langemets 2010), selgub moodustustähendus kasutuskonteksti põhjal, vrd *kadakane kepp* ja *kadakane karjamaa*.

Possessiivsed omadussõnad võivad väljendada ka alussõnaga nimetatud kujul või vormis esinemist. Selliseid tuletisi moodustatakse *line-liitega* (*laineline meri, pilkeline sõnavõtt, pisteline kontroll, valikuline kava, sõnaline programm, keeleline väljendus, mõtteline osa, heliline taust, tantsuline etendus, massiline ränne, silindriline pind, astmeline mäekülge*). Kui tähis on visuaalselt tajutav asi (*laineline plekk, silindriline balloon*), saab suhet tõlgendada ka võrdlevana (→ § 253). Alussõnaga viidatud vormis või kujul esinemist väljendavad ka mõned *lik-tuletised*: *kirjalik ettekanne, erandlik näide, vastandlik seisukoht, igandlik arvamus, visandlik skeem, katkendlik jutt*. Osa *lik-omadussõnu* on moodustustähendusest kitsama leksikaalse tähendusega (*ilmalik, vaimulik, põhjalik, korralik*).

Kuuluvussuhet, omaduse kandja seotust tähise mõistepiiri kuuluva tegevusvaldkonna või alaga väljendatakse tüüpiliselt *line-liitelise*

omadussõnaga. Alussõnaks on abstraktse tähendusega nimisõna (*sõjaline koostöö, hingeline seisund, sisuline otsus, olmeline probleem, plaaniline töö, ealine iseärasus, ajalooline teos, kunstiline lahendus*). Selles tähendusrühmas on rohkesti võõrsõnalisel alusel loodud tuletisi (*keemiline, matemaatiline, arhitektuuriline, bioloogiline, perioodiline, kultuuriline, finantsiline*). Kui tähiseks on koht, siis kirjeldab omadussõna kohale iseloomulikku omadust (*kõrbeline, mereline, mandriline, arktiline kliima*).

Ka *lik*-tuletised võivad väljendada kuuluvussuhet või seotust tähismoodustajaks oleva ala või valdkonnaga (*riiklik ettevõte, ilmalik kool, kiriklik hierarhia, isamaalik kõne, kohalik võim, ametlik kiri, loomulik olek*). Sellesse tähendusrühma kuulub rohkesti *us-* ja *kond*-liitelistest alussõnadest moodustatud *lik*-omadussõnu (*majanduslik, kasvatuslik, õiguslik, tööstuslik, rahvuslik, õigekeelsuslik, kaubanduslik, erakondlik, ametkondlik, ühiskondlik, perekondlik*). Kui *lik*-tuletise vormiliseks alussõnaks on *us*-liiteline teonimetus, seostub osa tuletisi mõisteliselt asjatähendusega ja on tõlgendatavad possessiivsete omadussõnadena (*kasvatuslik seisukoht* 'kasvatuse valdkonda kuuluv seisukoht', *majanduslik edu* 'majanduse valdkonda kuuluv edu', *õpetuslik eesmärk* 'õpetuse valdkonda kuuluv eesmärk'), osa aga seostub sündmühtähendusega ja on tõlgendatavad seisundiomadussõnadena: *paranduslik töö* 'parandav töö', *sisenduslik kõne* 'sisendav kõne' (→ § 244). Kuigi isikuvuittelise tähismoodustajaga *lik*-tuletised väljendavad tüüpiliselt võrdlussuhet (→ § 253), on nad osalt (kui tähismõiste on tõlgendatav institutsioonina) kasutatavad ka kuuluvussuhte väljendamiseks (*keiserlik armee, kuninglik õukond, kodanlik vabariik*).

Kuuluvussuhtega *line-* ja *lik*-omadussõnade moodustamine tekstituletistena on produktiivne.

AK: USA vägedele on antud korraldus *lahinguliseks* valmisolekuks. Nagu oleks kõigel *tulevikuline* põhjendus. Jaanus Rohumaa *teatrilooline* lavastus „Ainus ja igavene elu“. Mali maastik on *savine* ja *savanniline*. Tarmo Loodus on avaldanud arvamust, et Musumägi on müüvam, romantiline ja *legendiline* nimi. Massistseenide *pantomimiline* improvisatsioon aga piirdub kolme liigutusega. IM: Tervise *saavutuslik* ja *isiksuslik* aspekt näitab, kuidas tajume end kui isiksust. Ta võis peale *arstinduslike* seikade saladuse pidamises surmkindel olla. Siin üks *postinduslik* mõtisklus.

§ 249 Omaduse kandjale iseloomulikku asjamõistet võib täpsustada asja kvantiteeti või kvaliteeti kirjeldava komponendiga. Selliseid liit-sõnatuletisi moodustatakse *ne-*, *line-* ja *lik-*liitega.

ne-TULETISI: heledahäälnne, valjuhäälnne, bassihäälnne, nelinurkne, üllameelne, kergemeelne, ausameelne, kangekaelne, hallisilmne, pruunisilmne, neljajalgne, välejalgne, sirgeselgne, mitmekülgne, ühekülgne, laiaõlgne, punalehine

line-TULETISI: suureninaline, pikajuukseline, mustanahaline, kitsaääreline, kõrgekonsaline, madalapalgaline, peeneteraline, nõrganärviline, heamaitseline, kõvakaaneline, kõrgekvaliteediline, kahedimensiooniline, ühekohaline, kaheistmeline, kolmetoaline, neljakõiteline, mitmekorrukseline, paljurahvuseline, mõnerealine, vähelausealine

lik-TULETISI: laiaulatuslik, täisväärtuslik, kõrgeväärtuslik, nõrgamõistuslik, truusüdamlik, heasüdamlik, mitmetähenduslik, paljutähenduslik, kolmevaatuslik

Tähismoodustajaks on omadussõnalise laiendiga nimisõnafraas (*hele hääl*, *hea maitse*) või nimisõnalise laiendiga hulgafraas (*kaks tuba*, *mitu korrust*, *palju rahvusi*, *vähe lauseid*). Liite valik sõltub osalt alusõna kujust, osalt on leksikaalselt kinnistunud (vrd *mitmekülgne* ja *mitmeküljeline*, *kangekaelne* ja *kangekaelaline*), osalt vabalt varieeruv (*heledahäälnne* või *heledahääleline*, *pikakaelne* või *pikakaelaline*). Sama tähendust saab väljendada ka analüütiliselt nimisõnafraasiga (vrd *mustajuukseline tüdruk* ja *mustade juustega tüdruk*), aga on ka leksikaliseerunud tähendusega tuletisi (nt *madalalaubaline* 'rumal', *suurejooneline* 'grandioosne', *raskejalgne* 'rase'). Mitmesõnalise arvsõnaga hulgafraasi *line*-tuletised kirjutatakse eesti ortograafia põhimõtete järgi lahku: *kolmekümne kahe leheküljeline*, *saja kahekümne korrukseline* jts.

Fraasipõhiste *line*-tuletiste moodustamine on täiesti produktiivne, *ne*-tuletisi moodustatakse selles tähenduses tagasihoidlikumalt, aga tekstides leidub ka selle malli järgi moodustatud uudistuletisi. Fraasil põhinevate *lik*-tuletiste moodustamine on piiratud (vrd *truu südamega* > *truusüdamlik*, *hea südamega* > *heasüdamlik*, aga *suure südamega*, *hella südamega* jts) ning eeldab, et käibel on ka fraasipõhjust moodustatud omadussõna (*ulatuslik*, *väärtuslik*, *südamlik*, *tähenduslik*).

AK: See on *pliiatsikujuline* juhtmeta valguslamp. *Punapintsakuline* must teeb tüdrukuga imepäraseid tempe. Prokuratuuri argumentide tase on kahjuks *madalalaubaline*. Tüüpiliselt tähendas see *viie- kuni seitsmeinimeselisi* grupe. Meelde jäi pisut *julmanaljaline* Henry. Pärast mitut *suurebüdžetist* äpardust on Nolte pöördunud väiksemate filmide poole. Kristiina on ilusa figuuriga ja *pikasäärne* tüdruk. IM: Mu *tömmunahkne* õdegi kasutab SPF 20 kreemi. Rütmiliselt öötsuv *ümarsilmne* tramm viib Kalamajja.

§ 250 Possessiivset suhet saab väljendada ka LIITOMADUSSÖNAGA. Liitsõna põhiosaks olev omadussõna nimetab omadust, laiendosaks olev nimisõna märgib asjamõistet, mida see omadus hõlmab või mille suhtes see kehtib. Täendusstruktuur on sama kui omadussõnalise täiendiga nimisõna fraasist moodustatud tuletistel ja mõnikord on kasutusel nii liitsõna kui ka fraasipõhine tuletis, vrd *sõnaosav* ja *osavasõnaline*, *värvirõõmus* ja *rõõmsavärviline*. Sama tähendusseost väljendatakse ka analüütiliselt omadussõna fraasiga (vrd *lasterikas* ja *laste poolest rikas*).

Liitomadussõna moodustustähendus oleneb põhiosa leksikaalset tähendusest: nt *rikas* ja *vaene* viitavad laiendosaga nimetatu olemasolule (eri määral) ja nendega moodustatud liitomadussõnad on tähenduselt possessiivsed, *tühi* ja *vaba* viitavad laiendosaga nimetatu puudumisele ja nendega moodustatud liitomadussõnad on tähenduselt karitiivsed (→ § 252). Produktiivselt moodustatakse omamissuht väljendavaid liitomadussõnu kõige arvukamalt põhiosadega *rikas*, *rohke*, *vaene* ja *kindel*.

anderikas, armurikas, edurikas, fantaasiarikas, hapnikurikas, ideerikas, kalarikas, lasterikas, kullarikas, kuulsusrikas, kõlarikas, kärarikas, maagirikas, mahlarikas, mõtterikas, ohurikas, ootusrikas, piinarikas, rauarikas, rõõmurikas, seiklusrikas

askeldusrohke, ideerohke, järverohke, kalarohke, kannatusrohke, lilleroohke, marjarohke, murerohke, mõtterohke, ohvriterohke, osavõturohke, rõõmurohke, saagirohke, rahvarohke, sääserohke, teguderohke, vererohke, vigaderohke

andevaene, fantaasiavaene, hapnikuvaene, ideevaene, kalavaene, kalorivaene, kaltsiumivaene, kiudainevaene, kivivaene, kogemusvaene, lastevaene, lumevaene, lubjavaene, mahlavaene, maitsevaene, marjavaene, naljavaene, rauavaene, saagivaene

eesmärgikindel, iseloomukindel, kavakindel, kohakindel, meelekindel, otsusekindel, plaanikindel, põhimõttekindel, sihikindel, tahtekindel

rikas- ja *rohke-*lõpulised omadussõnad on tähenduselt lähedased *kas-* ja *line-*tuletistele (vrd *andekas*, *andeline*, *anderikas*, *anderohke*). *kindel-*lõpulised omadussõnad on kahe- või kolmesuguse moodustustähendusega. Nendega saab väljendada possessiivsust (mille poolest kindel) ja selliste liitsõnad tähendus on lähedane fraasipõhisele *line-* või *ne-*tuletisele (vrd *sihikindel* ja *kindlasihiline*, *meelekindel* ja *kindlameelne*). Sama vormimalliga väljendatakse ka teistsugust suhet (mille vastu kindel): *helikindel sein*, *niiskuskindel kate*.

Lühemaid sarju või üksiksõnu moodustatakse ka muude semantiliselt sobivate põhiosadega.

konkurentsitihe, mõtetihe, sisutihe, eluvärske, tundevärske, haiguskahtlane, nakkuskahtlane, marutõvekahtlane, saatusraske, eluküps, kooliküps, esitamisküps, koristusküps, kõneosav, elutark, sordipuhas, stiilipuhas, värvirõõmus, kombelõtv, vihmamärg, küllalisk, lastesõbralik

Tekstilekseemidena moodustatakse possessiivseid liitomadussõnu mitmesuguste põhiosadega.

AK: *Tuletusvilka* sõnameistri jaoks on eksplitsiitsel esitusel vahest vähe väärtust. Millist konkreetset saavutust pidada mingil hetkel *käibeküps*eks. Niisiis soovitaks raamatusse investeerida ka *näpuosavatel* ja *silmaerksatel* koduperenaistel. IK: Kogenud, *riigitark*, *teovõimas* valitseja pühib raskused lühima ajaga teelt. Need olid keevalised ja *usuagarad* sõdalased. Tema peale laskus uus, teadjalik, *saatusrase* ilu, mida kogu rahvas nägi. Kallis pärgament – see kuulus, *saatustiine* pärgament. Ta pidi nüüd sõlmima uue, veel *tulemusras-kema* kokkuleppe. Rabi ise oli vigastanud oma *nõidusrohke* veekella.

Karitiivsed omadussõnad

§ 251 KARITIIVOMADUSSÕNAD on eitava tähendusega omadussõnad, mis märgivad tähismoodustajaga nimetatud asja habituaalset puudumist või sündmuse võimatust. Karitiivset suhet saab väljendada nii tuletiste kui ka liitsõnadega (→ § 252).

KARITIIVTULETISE alussõnaks on nimisõna või verb. Nimisõnast tuletatakse karitiivomadussõnu *tu*-liitega, verbist *matu*-liitega.

tu-TULETISI: andetu, edutu, hooletu, kiretu, korratu, sabatu, karvutu, jalutu, kehatu, kodutu, isatu, nõutu, töötu, kuulsusetu, truudusetu, väärtusetu, selgusetu, tähtsusetu, lootusetu, perspektiivitu, kompromissitu, pretsedenditu

matu-TULETISI: saamatu, võimatu, püsimatu, surematu, pleeki-matu, tundmatu, laitmatu, kartmatu, mõistmatu, murdumatu, ületa-matu, arenematu, mõtlematu, distsiplineerimatu, organiseerimatu

tu-liitelised omadussõnad vastanduvad tähenduselt omamissuhet väljendavatele possessiivsetele omadussõnadele (vrd *andekas* ja *andetu*, *korralik* ja *korratu*, *sarviline* ja *sarvitu*). Teiselt poolt on karitiivtuletiste moodustusel kokkupuutepunkte vormimoodustusega. Nimisõnatüvelised *tu*-karitiivid on tähenduselt lähedased ilmaütleva käände vormile ja võivad nagu käändevormgi seostuda vormilt ainsusliku või mitmusliku tüvega, kuigi eri tüvekujuga ei pruugi kaasneda sisulist vastandust (*lapsetu* ja *lastetu*, *juuretu* ja *juurtetu*, *käetu* ja *kätetu*, *tiivatu* ja *tiivutu*).

IM: Nüüd ma tahaks jälle *sõpradetu* olla ja üksinda kuskil ringi käia. Milline on *soovidetu* seisundi ja tarkuse vaheline suhe. Nägu oli *joontetu*, lame. Olen *asjadetu*, ei ole teinud ühtki plaani, mul ei ole mingeid ambitsioone.

Mõni *tu*-karitiiv on leksikaliseerunud tähendusega: *asjatu*, *näotu*, *meeletu*.

matu-tuletised on eitava tähendusega seisundiomadussõnad, mis vastanduvad tähenduselt *lik*-liitelistele seisundiomadussõnadele (vrd *ekslik* ja *eksimatu*, *kõlblik* ja *kõlbmatu*) või kesksõnadele (vrd *sõltuv* ja *sõltumatu*, *ravitav* ja *ravimatu*, *vilunud* ja *vilumatu*, *tuntud* ja *tundmatu*). Alusverbi omadused mõjutavad nende tähendust ja kasutust (Uuspõld 1978).

Tüüpiliselt on sihitute verbide *matu*-tuletised subjektiivitelised (omaduse kandjaks on tegevussubjekt), sihiliste verbide *matu*-tuletised objektiviitelised (omaduse kandjaks on tegevusobjekt), vrd *eksimatu juht*, *lõppematu protsess*, *raugematu energia*; *parandamatu viga*, *täitmatu soov*, *ravimatu haigus*.

matu-tuletised seostuvad nagu seisundiomadussõnadki kindlas kontekstis väljenduva verbitähendusega (vrd *ravile alluv/allumatu haigus*, aga *instituudile alluv/*allumatu laboratoorium*, *võidetav/võitmatu väejuht*, aga *võidetav/*võitmatu lahing*).

Vormiliselt võivad *matu*-tuletised nagu kesksõnadki põhineda isikulise või umbisikulise tegumoe tüvel: *mõtlematu* ja *mõeldamatu* (vrd *mõtlev* ja *mõeldav*), *kahtlematu* ja *kaheldamatu*, *kuulmatu* ja *kuuldamatu*, *nägematu* ja *nähtamatu*, *mõistmatu* ja *mõistetamatu*. Aktiivi ja passiivi opositsiooni väljendavad neist üksikud (vrd *mõistmatu suhtumine* ja *mõistetamatu suhtumine*, *tähelepanematu kuulaja* ja *tähelepandamatu kuulaja*). Osalt kasutatakse aktiivi- ja passiivitüvel põhinevaid *matu*-tuletisi samatähenduslike variantidena (vrd *ravimatu haigus* ja *ravitamatu haigus*, *vastuvõtmatu käitumine* ja *vastuvõetamatu käitumine*, *uskumatu ennustus* ja *usutamatu ennustus*), osalt on tähendused leksikaalselt erinevad (vrd *mõtlematu tegu* ja *mõeldamatu tegu*, (*seni*)*nägematu viletsus* ja *nähtamatu objekt*, *kuulmatu häbematus* ja *kuuldamatu kõne*).

matu-liide võimaldab moodustada tuletisi ka ühend- ja väljend-verbidest (*tähelepanematu* ja *tähelepandamatu*, *vastuvõtmatu* ja *vastuvõetamatu*).

AK: Võimalik, et see kuskil vähem paika peab, aga päris *paikapidamatu* ei saa see kuskil olla. Muutub teadusliku maailmakäsitluse lahutamatuks, *äravõetamatuks* osaks.

Nii asja- kui ka sündmustähisega karitiivomadussõnade moodustamine tekstituletistena on produktiivne.

AK: Kuuldeks kasutatakse *märkamatu*, *juhtmetu* kuularit. Lapsed pidid hääletama, kas viia 12 *passitu* kaaslast Tartusse tagasi. Sel puhul ei oleks tagatud inimeste *häiretu* üksteisest arusaamine. See keskmine torn on ju lausa *aknatu*. *Kaldatau* meri, mis tuleb tumedast minevikust. Laserivalgus on suunatud kitsasse, peaaegu *lahknematusse* kimpu. Meenub, et kolm aastasada tagasi andis üks noormees fantastilise *usutamatu* ennustuse meie sajandi kohta. *Vaadeldamatu* e-hääletus pole usaldusväärne. IM: Need on tavamõistes *ehitamatud* nagu püramiidid, platood, koopad, kujud jm, mis jäävadki ideeks.

§ 252 LIITOMADUSSÖNU moodustatakse karitiivide tähendus-
rühmas põhiosadega *vaba*, *lage* ja *tühi*, mis nagu *tu*-tuletised viitavad
tähismoodustajaga (laiendosaga) nimetatud asjamõiste puudumisele.

alkoholivaba, jäävaba, kahjurivaba, kolesteroolivaba, kompleksivaba,
kontekstivaba, koormusvaba, kriisivaba, lumevaba, maksuvaba,
müravaba, mürgivaba, pingevaba, rasvavaba, roostevaba, soolavaba,
stressivaba, tolmuvaba, tollivaba, viisavaba

arulage, ideelage, kombelage, korralage, maitselage, moraalilage,
mõttelage, sisulage, stiililage

inimtühi, mõttetühi, sisutühi, õhutühi

Sõnaraamatud on registreerinud vaid mõne *tühi*-lõpulise omadussõna,
aga tekstiliitsõnu leiab hõlpsasti.

AK: Polder oli üldse sisuliselt *linnutühi*. Vaakumhõõglamp on
gaasitühi. Lubati teha harvendust, aga saare omaaegsetes paksudes
metsades ilutsevad nüüd *puutühjad* lagealad. Ei taha mõeldagi,
kuhu nüüdne *ideetühi* aeg Fridelli nägemuses paigutuks. IM: Koht
oli kiirlõunalikult *omapäravaba*.

Põhiosaga *puhas* saab moodustada nii possessiivse tähendusega
omadussõnu (*stiilipuhas*, *kõlapuhas*) kui ka karitiivse tähendusega
omadussõnu (*umbrohupuhas*).

IK: *Juudipuhatas* Andaluusias töötas juutide salapalvelaid.

Võrdlusomadussõnad

§ 253 VÕRDLUSOMADUSSÕNAD kirjeldavad omadust võrdluse
kaudu. Võrdlussuhet saab väljendada tuletistega ja liitsõnadega (→ § 254).
Moodustuspõhja märkiv tuletusliide või liitomadussõna põhiosa
tähistab omadust, tähismoodustaja (tuletise alussõna või liitsõna
laiendosa) nimetab võrdlusalust asja, millega omaduse kandja mingis
mõttes sarnaneb.

VÕRDLUSTULETISI moodustatakse produktiivselt *lik*- ja *jas*-
liitega. Nimisõnatüvelised *jas*-tuletised on alati võrdlustähendusega,
lik-tuletised võivad väljendada ka muid tähendussuhteid.

lik-TULETISI: naiselik, mehelik, emalik, isalik, vennalik, keigarlik, ketserlik, reeturlik, kangelaslik, süüdlaslik, tõusiklik, talupoeglik, eestlaslik, daamilik, kuninglik, majesteetlik, marionetlik, diletantlik, luterlik, matstraadilik, ameerikalik, aasialik, filmilik

jas-TULETISI: siidjas, tornjas, munajas, muldjas, habejas, südajas, kamjas, gaasjas, juusjas, kaarjas, keppjas, ketjas, kriitjas, küüsjas, lookjas, niitjas, nõeljas, nooljas, paeljas, paberjas, püramiidjas, sametjas, kellukjas, alabasterjas, hõbejas, bituumenjas, spiraaljas, metaljas, labürintjas

lik- ja *jas*-tuletised väljendavad sama moodustustähenduse piires erinevat laadi võrdlust: *lik*-tuletised viitavad funktsionaalsele sarnasusele tähismoodustajaga, *jas*-tuletised kirjeldavad füüsilist sarnasust.

Võrdlussuhet väljendava *lik*-tuletise alussõna nimetab tüüpiliselt elusolendit ja tuletis võrdleb omaduse kandjat kujuteldava prototüübiga, viidates sarnasusele iseloomu, käitumise, olemuse vms poolest (*lapselik, orjalik, soomlaslik, röövellik, aristokraatlik*).

Võrdlusalus võib olla koht, mida tuletise alussõnana nimetab kohanimi (*aasialik, tartulik*) või muu kohatähendusega nimisõna (*paradiislik, põrgulik, taevalik, estraadlik, filmilik, piibellik, linlik, muuseumlik, kroonulik, kantseleilik*). Kui polüsemiline alussõna võib tähistada nii asja- kui ka kohamõistet (Langemets 2010), seostub *lik*-tuletis kohatähendusega, s.t *filmilik* ei ole 'nagu film', vaid 'nagu filmis'. Selliseid tuletisi võib mõnikord tõlgendada erinevalt: possessiivse kuuluvustähenduse ja võrdlustähenduse vahel pole alati kindlat piiri.

AK: Andmebaas on hädine katse ühitada *internetlikku* multimeedialisust ja telefonikataloogi. Püsti pandi suur ja avar tsirkusetelk, kaunistatud ilusate, *estraadlike* tuledega. Mõlemad tõlgendused on ühel meelel selles, et *peterburilik* kultuur on ebaorganiline, tehislik. IM: Olud olid head ja *kõrtsilikud*.

Elusolendit ja kohta märkivast alussõnast võrdlevate omadussõnade tuletamine *lik*-liitega on produktiivne.

AK: Amsterdam on linn, millest õhkub *külalikk*u sarmi. Kui eestlastel oli enne II maailmasõda suhtumine metsa veel n-ö *skandinaavialik*, siis nüüd pigem *brasiilialik*. Keldripoe kuidagi nii *kalamajalik* müüjaeit naeratas mulle esimest korda, kui teda prooviks vene keeles kõnetasin. Siin raamatus jätkub *viiviluigelik* elu mõtte otsing. Film

on säilitanud *bornhöheliku* peategelase tüübi. Ta oli ainus, kes filmi *võrgutajalikk*u ihukaitsjat taga ei nutnud. Bändi *luuserliku* välimusega solisti abikaasa, ei enamat. Lipu all jorutati *metsavendlikke* laulukesi. *Jänkulike* või ülimalt ebaühtlaste hammaste omanikud on sageli loovisiksused. Seda viga poetavad just haritlased oma *haritlaslikku* sõnastusse.

Muud tüüpi asjanimetuste baasil tuletatud *lik*-liitelisi võrdlusomadussõnu on sõnaraamatulekseemidena registreeritud vähe: *masinlik*, *kramplik*, *mõistatuslik*, *eeskujulik*, aga tekstituletiste moodustamine on selleski rühmas avatud.

IM: Esmamaitse tundub huvitavalt küps, *leivalik* ja rikkalikult pehme. Üks enim tähelepanu nõudnud objekt oli tammestunud hiidkuusk ehk kõre – kui ausalt öelda, siis oli selles kõres tõesti hästi palju *tammelikku* – hoiak, oksajooks, tüvejooks jne. AK: Ega seal hullumajas suurt midagi ei juhtugi, teised hulludki mõjuvad võrdlemisi *klišeelikena* ja *lendas-üle-käopesalikena*.

jas-tuletisi moodustatakse elutu asja nimetustest ja nad viitavad harilikult alussõnaga sarnanevale väliskujule (*tornjas*, *püramiidjas*, *munajas*, *niitjas*, *nõeljas*, *nooljas*) või muule füüsiliselt tajutavale omadusele (*siidjas*, *paberjas*, *traatjas*, *hõbejas*, *metalljas*). Ka *jas*-tuletiste moodustamine tekstilekseemidena on produktiivne, aga neid leiab rohkem ilukirjandusest ja teaduslikest kirjeldustest.

TK: Samblik on algul *lehtjas*, hiljem *põõsasjas*. IK: *Seinjas* vesi kukkus taevast alla. Hoolimata päevasest ajast tundus kõik ses *müürjas* udus kuidagi tontlik ja hall. Kõikjal oli ikka ja jälle *hiidjaid*, rautatud väravaid. Nad olid pooleldi surnud, *laipjad* nagu kalad turul. Tuhmpruunikast näost lühikese täishabeme raamist vaatasid *mandeljad* silmad.

Mõni eseme kujule viitav *line*-tuletis on tõlgendatav nii possessiivse kui ka võrdlusomadussõnana, nt *laineline plekk*, *silindriline balloon* (vrd § 248).

§ 254 Võrdlusomadussõnu moodustatakse ka LIITSÕNADENA. Erinevalt possessiivse või karitiivse tähendusega liitomadussõnadest ei ole võrdlusomadussõna põhiosa valik piiratud. Eriti rohkesti on

võrdlussuhtel põhinevaid värvinimetuste sarju, nt EKSS on registreerinud paarkümmend võrdlusel põhinevat eri punase värvi tooni.

lipupunane, kirsipunane, jõhvikapunane, korallpunane, leekpunane, loojangupunane, maasikpunane, moonpunane, porgandpunane, roospunane, roostepunane, tomatipunane, tulipunane, vaarikapunane, vaskpunane, veripunane, vähkpunane

Sarnase moodustustähendusega kompleksseid värvinimetusi saab vabalt moodustada ka muudest värviomadussõnadest.

süsimust, öömust, sitikmust, sidrunikollane, apelsinikollane, taevasinine, rukkilillesinine, lavendlisinine, safiirsinine, leheroheline, fosforroheline, oliivroheline, kohvipruun, kaneelpruun, kakaopruun, pähkelpruun, šokolaadpruun, tuhkhall, uduhall, lumivalge, kriitvalge, linavalge, luikvalge

Võrdlevaid värvinimetusi moodustatakse ka nii, et värvinimetuse asemel on liitsõna põhiosaks käändumatu omadussõna *värvi*, *tooni* või *karva*: *lipuvärvi*, *tulbivärvi*, *šokolaadikarva*, *maksakarva*, *samblatooni*.

Võrdlusomadussõnu moodustatakse vabalt ka muid omadusi väljendavate põhiosadega.

kivikõva, raudkõva, teraskõva, sametpehme, siidpehme, vattpehme, tinaraske, graniitraske, kiudpeen, juuspeen, õhkörn, nugaterav, nõörsirge, pulksirge, küünalsirge, peegelsile, laudsile, klaasselge, vesiselge, mesimagus, haudvaikne, välkkiire, lindprii, kaljukindel, paberõhuke, jääkül, surnukahvatu, hulljulge

Erinevalt värvusnimetustest ei kirjelda muud varieeruvate laiendosadega liitomadussõnad alati selgelt erinevaid omadusi, vaid viitavad võrdluse kaudu omaduse intensiivsusele (*kivikõva*, *raudkõva*, *teraskõva* tähendavad kõik 'väga kõva'), sarnanedes tähenduselt modifitseerivate omadussõnadega (→ § 260). On ka muid otsesema või kaudsema võrdlussuhtege liitomadussõnu.

AK: On kerge teha etteheiteid, kasutades *lapskäredat* polemiseerimisviisi. IK: Oli ta ju end koormanud *tallvaga* don Rodrigue'i püsiva juuresolekuga. IM: *Piitspeenike* ja *tünnjäme* on mõlemad äärmused, meestele meeldib ikka liivakellafiguur. Värvuselt on ta tume *maksavärvi* pruun, mustalaiguline või *tiigetriibuline*.

Samastavale e ekvatiivsele võrdlusele viitavad liitsõna põhiosana omadussõnad *sarnane* ja *taoline*. Sõnaraamatud on selliseid liitsõnu registreerinud üksikuid (*endasarnane, temasarnane, omataoline, selletaoline*), aga moodustus on produktiivne ka nimisõnalise laiendosaga.

IM: Rootsi naisõiguslased asutasid *parteisarnase* poliitühenduse. Ülikiire laevukese *noolesarnane* tulek ja deemoni vihasööstud on kantud äkilisuse metafoorikast. Alguses ei saa kuidagi vedama, millele aitab kaasa ajast ja arust *õpikutaoline* kujundus. Ükski *riigitaoline* moodustus ei eksisteeri kaua, kui seal pole finantskontrolli ja karistussüsteemi. TK: Esimesed *linnataolised* asulad ehk muinaslinnad hakkavad Eestimaal kujunema juba X sajandil. Bambus on kõrreliste sugukonda kuuluv *puusarnane* taim.

Samasuguse tähendussuhtega on ka mõni *moeline*-lõpuosaga liitsõnatuletis, kui võrdlusalus on asjamõiste (vrd possessiivse tähendusega *vanamoeline, uuemoeline* jts).

IK: Mis tundus samasuguse imena nagu öine tähistaevas *vabrikumoe*lise linnaosa kohal. AK: *Puudlimoelised*, ent nurejevliku lennuvõimega taustatantsijad.

Väikese võrdlusomadussõnade rühma moodustavad põhiosaga *-ohtu* moodustatud liitsõnad: *poisiohtu, lapseohtu, neiuohtu, plikahtu, tütarlapseohtu, poisikeseohtu, kutsikaohtu, vasikaohtu*. *-ohtu* on liitesarnase funktsiooniga kinnistüvi, mis kategooriaalse tähenduse poolest sarnaneb modifitseerivate kinnistüvedega *-võitu* ja *-poolne* (→ § 259), aga laiendosaks on eri kategooria mõistet esindav, võrdlusalusust märkiv nimisõna. *ohtu*-lõpuliste omadussõnade moodustamist piirab, et laiendosaks sobib vaid piiratud hulk noore eaga seostuvaid isikuvitelisi vm elusolendit tähistavaid lekseme.

§ 255 Võrdlussuhet võib näha ka liitsõnades, milles nii moodustuspõhi kui ka tähis väljendavad omadust. Selliseid omadussõnu moodustatakse värvinimetust täpsustava laiendosaga (*hele, tume, erk, tuhm, kahvatu, matt*) ja need on lähedased modifitseeritud tähendusega liitomadussõnadele, erinedes viimastest siiski konkreetsema tähendus-
suhte poolest, mis kaasneb laiendosa leksikaalse tähendusega.

helesinine, tumepruun, ereroheline, erkpunane, tuhmkollane, kahvatu-roosa, mattsinine

Analoogilise funktsiooniga laiendosaks võib olla ka mõni *v*-kesksõna.

IK: Oli parajasti *säravselge* talvehommik. AK: Mina soovitaksin selle asemel hoopis *leekivpunast* kasutada. Staar sõitis seal ringi *pimestavvalge* autoga.

Sellised liitsõnad on tähenduselt kõrvutatavad fraasiga, milles omadussõna laiendab kompleksne viisimäärsõna (vrd *pimestavvalge* ja *pimestavalt valge*, *säravselge* ja *säravalt selge*), teiselt poolt saab moodustajate suhet tõlgendada ka ühendava e aditiivsena (*pimestav ja valge*, *särav ja selge*).

Kaht omadust ühendava liitomadussõna moodustajate semantiline suhe ei ole nii üheselt tõlgendatav kui asjamõisteid aditiivselt ühendavate liitnimisõnade puhul (→ § 169). Moodustajate võrdlussuhe ja sünonüümsus viisilaiendiga omadussõnafrasiga on selgem liitsõnades, mis kirjeldavad maitset või värvi: *imalmagus* (vrd *imalalt magus*), *mõrumagus*, *kibehapu*, *kibesoolane*, *punakaskollane*, *sinipunane*, *rohekassinine*, *mustjashall*, *valkjassinine*, *mahesinine*, *piimjasvalge*, *hapukasmagus*. Kaheti tõlgendatava tähendussuhtega liitomadussõnu on ka nt *rumaljulge*, *sügavteaduslik*, *pidulik-tõsine*.

§ 256 ÜHENDAVA e ADITIIVSE moodustustähendusega liitomadussõnad ühendavad kaks (harva rohkem) eri omadust, mille vahel ei ole muud võrdlussuhet, kui et nad iseloomustavad omaduse kandjat samaaegselt.

kurttumm, pimekurt, nõguskumer, kõrgtihe, madaltihe, mustvalge, sinimustvalge, ühiskondlik-poliitiline, silbilis-rõhuline, kaubalis-rahaline, sõnalis-muusikaline

Kuna moodustajad on võrdväärased, võib nende järjekord varieeruda: *nõguskumer* või *kumernõgus lääts*, *kaubalis-rahalised* või *rahalis-kaubanduslikud suhted*, *punakaskollane* või *kollakaspunane päike*. Kasutussagedus või terminoloogiline tähendus võib sõnakuju leksi-kaalselt kinnistada (*kurttumm*, *pimekurt*, *madaltihe*, *sinimustvalge*). Kompleksne või võõrsõnaline omadussõna võib tähismoodustajana esineda liht- või lühitüve kujul: *punakuldne* (vrd *punane-kuldne*), *audiovisuaalne* (vrd *auditiiv-visuaalne*).

Aditiivse suhtega liitomadussõnade moodustamine tekstileksee-
midena on produktiivne oskuskeeles, aga ka ilukirjanduses. Nende
erinevus rindfraasist on kohati üksnes stiililine.

IK: Mõni nädal tagasi oli ta nägu piiranud *punakas-ruuge* täishabe.
Õndlas, veeni kohal ilutseb *lillakas-oranž* plekk, mis meenutab
tõepoolest natuke oravat. Lõhnas vastu laialikantud roogade
rasvu, *mõrkjas-toorest* õlut ja röskeid laudlinu. Nuusutage korraks
raamatukoguõhku – *imal-terav* mõttetöö hais ühes seda saatvate
looduslike kõvaketaste surinaga tasalülitavad reaalsuse. Tõlgiks
oli Valeri naine Anna, *kurb-kahvatu*, suurte leinavate silmadega
õpetajanna. Tavaliselt visatakse *naiiv-nahaalsed* öömajaküsjad
ukse taha. AK: Seda märkis Rääma põhikooli direktor Elmo Jõe
talle omase *mahlaka-muheda* tooniga.

Märkus. Aditiivse moodustustähendusega liitsõnade hulka ei kuulu nendega
kujult sarnased tuletised, mille alussõnaks on liitnimisõna või nimisõnafraaas:
sotsiaaldemokraatlik (vrd *sotsiaaldemokraatia*), *sanitaartehtiline* (vrd *sani-
taartehtnika*), *jämekoomiline* (vrd *jämekoomika*), *avalik-õiguslik* (vrd *avalik
õigus*), *katselis-foneetiline* (vrd *katseline foneetika*), *teaduslik-fantastiline* (vrd
teaduslik fantastika). Osa omadussõnu on kaheti tõlgendatavad, nt *kevad-
suvine* ja *sügistalvine* võivad olla liitomadussõnad tähenduses ‘kevadine
ja suvine’ ning ‘sügisene ja talvine’ (vrd *Kaupluse töö üldeeskirja kohaselt
kestab kevadsuvine hooaeg 1. maist 30. septembrini ja sügistalvine hooaeg
1. oktoobrist 30. aprillini*), aga võivad olla ka tuletised liitnimisõnast *kevad-
suvi* ‘kevadepoolne suvi’ ja *sügistalv* ‘sügisepoolne talv’ (vrd *kevadised ja
kevadsuvised liukuvad pühad*) Selliseid kaheti tõlgendatavaid omadussõnu
on veel nt *kodanlik-demokraatlik*, *ajaloolis-geograafiline* jt (Mäearu 2012).

Modifitseeriv omadussõnamoodustus

§ 257 Omadused võivad olla suhtelised (*pikk, korralik, töökas, sõna-
osav*) või absoluutsed (*rase, äärmine, sabatu, viimane, ringikujuline*).
Suhtelist omadust võib selle kandjal olla rohkem või vähem ja sellise
omaduse määra võib astendada, moodustades omadussõnast kesk- ja
ülivõrde vorme: *suur-suurem-suurim, korralik-korralikum-korra-
likem*. Võrdlusastmete moodustamine on morfoloogiliselt produk-
tiivne, kesk- ja ülivõrde vorme on võimalik tõlgendada nii vormi-
moodustusena kui ka modifitseeriva sõnamoodustusena (→ § 30).
Võrdeliite kõrval saab omadussõnade tähendust modifitseerida ka
teiste keelevahenditega.

Modifitseeriv omadussõnamoodustus hõlmab tuletisi ja liitsõnu, millega rõhutatakse nimetatava omaduse intensiivsust: vähesust (*pruunikas*), rohkust (*ülisoolane*) või vastandväärtust (*ebaaus*). Liitomadussõnas võib modifitseerijaks olla nii põhiosa kui ka laiendosa (*soolasevõitu*, *vähesoolane*). Modifitseerivate laiendosade hulgas on selliseid, mis modifitseerivad eri mõistekategooriatesse kuuluvate olemite tähendust (vrd *üliodav* ja *üliinimene*; *padukommunist* ja *padukarske*; *ebausk*, *ebaaus* ja *ebaõnnestuma*), aga ka selliseid, mis seostuvad üksnes omadusega. Omaduse vähesust väljendatakse tuletiste või liitsõnadega, omaduse rohkust vaid liitsõnadega.

§ 258 Omaduse VÄHESUST väljendavates TULETISTES nimetab alussõna modifitseeritavat omadust, modifitseerijaks on moodustuspõhja märkiv liide. Selliseid omadussõnu tuletatakse produktiivselt *ke(ne)-*, *kas-* ja *jas-*liitega.

kene-TULETISI: armsake, hellake, ahtake, väikseke, kallike, kergeke, õrnake, nõrgake, kõhnake, nõdrake, lollike, narriike, hulluke

kas-TULETISI: pruunikas, roosakas, lillakas, hapukas, kibekas, noorekas, mõrukas, tõmbakas, tumekas, kollakas, rohekas, punakas

jas-TULETISI: mustjas, laugjas, mõrkjas, hörkjjas, blondjas, läägjas, tihkjjas, sünkjas, tuhmjas, pruunjjas, tõlpjas, erkjas, lauskjas

kene-liitega modifitseeritakse hinnangulisi omadusi, tuletised väljendavad deminutiivset tähendust. Võrreldes deminutiivsete nimisõnadega (→ § 175) kaasneb *kene*-liiteliste omadussõnadega selgemalt subjektiivne suhtumine, afektiivne deminutiivsus, sageli hellitus. Mõnikord märgitakse deminutiivsus rekursiivselt, kahe liitega: *ke(ne)*-liite ees on deminutiiviliide *-u* (*pikuke*, *õrnuke*, *nõrguke*, *rumaluke*, *kitsuke*, *nooruke*). Deminutiivtuletises on omadustähendus nõrgenenud, tuletised sarnanevad kasutuselt asjanimetustega: nt on marginaalne nende kasutus nimisõnafraasis täiendina (*kitsuke tee*), peamiselt esinevad nad öeldistäitena või kõnetussõnana.

AK: USA väliskaubandus on sel aastal *viletsake*. IM: Ise tehtud, *ilusake*. Ka minu väike poeg on päeval *rõõmsake*, öösel kipub nutma. Sa *õeluke* kuuled „raha“ ja muud teksti ei näe. Ei ole sa *lolluke*, puhta tohman oled. Kui nii palju õppida antakse, peaks kolmanda klassi lõpuks üsna *targuke* olema.

kas- ja *jas-*tuletised väljendavad omaduse vähest intensiivsust, neid moodustatakse värvi, maitset, kuju vm füüsilisi omadusi väljendavatest omadussõnadest. Liite valik on ositi leksikaalselt kinnistunud (*mustjas*, *punakas*), ositi vabalt varieeruv (*pruunjas* ja *pruunikas*, *tõmbakas* ja *tõmpjas*).

IM: Taimel on meeldiv *kibejas* koirohu lõhn. Selline *punaka-roosaka* läikega *oranžjas* blond mu meelest. Jakil on seest *paksjas* flisvooder. Sidrun – soovitatavalt *mahekas* – tuleb korralikult puhtaks pesta ja riivida. Endine omanik oli *kõhnakas* ja 171 cm pikk. IK: *Tuhmikad* peeglid näitasid aega otse lõputusse laiuvat.

Märkus. Osa *kas-*tuletisi on tõlgendatavad nimi- või omadussõnadena. Kuna argikeeles on produktiivne asjatähendusega liitnimisõnade või fraaside asendamine esiosa baasil moodustatud *kas-*tuletistega (→ § 157), võib *hullukas* ‘hullupoolne’ slängis tähistada nt hullumaja, *kõvakas* ‘kõvapoolne’ kõvaketast, *vanakas* ‘vanapoolne’ Vana-Tallinna likööri või Nõmme vana suusamäge Tallinnas. Homonüümsed võivad olla ka nimisõnadest loodud *kas-*tuletised: *lõuakas* ‘suurelõualine’ või ‘lõuahaak’, *kulukas* ‘kallis’, aga mitmuses ka ‘teksapüksid’ jts. Harilikult selgub tähendus konteksti põhjal, aga nt eelmise näiteploki fraasist *sidrun*, soovitatavalt *mahekas* ei selgu, kas autor on mõelnud mahedapoolse maitsega sidrunit või mahetootena kasvatatud sidrunit.

Vähendava tähendusega omadussõnu on tuletatud ka muude liidetega, aga ükski tuletustüüp ei ole produktiivne: *lane-*tuletised *haiglane*, *kerglane*, *täidlane*, *õiglane*, *väiklane*; *ldane-*tuletised *vanaldane*, *laialdane*, *lüheldane*, *õheldane*, *pikaldane*; *lik-*tuletised *arglik*, *piklik*, *kurblik*; *ik-*tuletised *ümarik*, *kumerik*, *köverik*, *lausik*; *ne-*tuletised *argne*, *uudne*. Ebaproductiivse malli järgi moodustatud tuletise tähendus on sageli leksikaliseerunud (*tühine*, *kerglane*, *väiklane*, *pikaldane*, *rikkalik*), mõnikord on tähenduserinevus alussõna ja tuletise vahel marginaalne (vrd *ihne* ja *ihnus*, *erk* ja *ergas*, *köver* ja *köverik*).

§ 259 Omaduse vähesust väljendavas LIITSÕNAS võib modifitseerijaks olla liitsõna põhiosa või laiendosa. Vähendava tähendusvarjundi lisavad laiendosaga nimetatud omadusele liitelaadsed põhiosad *-võitu* ja *-poolne*.

aeglasevõitu, haigevõitu, heledavõitu, hapuvõitu, igavavõitu, kehva-
võitu, laisavõitu, suurevõitu, kahtlasevõitu, kuivavõitu, vaesevõitu

noorepoolne, kehvpoolne, kergepoolne, kuivapoolne, kõhnapoolne, laisapoolne, niisepoolne, nõrgapoolne, raskepoolne, vanapoolne

võitu- ja *poolne-*lõpuliste liitsõnade moodustamine on produktiivne suhtelist omadust väljendavatest omadussõnadest.

AK: Kiirusepiirang on 110 ja isegi *korralikuvõitu* rootslased sõidavad seal pigem 130-ga. Oravate valimisperiood oli rahulik, aga pisut *väsinuvõitu*. Ei taha üldistada, aga *aeglasepoolne* kipub teenindus Rimides olema. Noor on iseenesest õnnelik ja vana on iseenesest *õnnetupoolne*.

Modifitseerijaks võib olla ka liitsõna laiendosa. Põhiosaga nimetatud omaduse astendamisele viitavad laiendosad *vähe*, *kesk-* ja *pool-* (vrd *pooleldi*).

vähekasulik, vähetähtis, väheviljakas, väheaktiivne, vähenõudlik, väheoluline, keskpikk, keskkõrge, poolpikk, poolkuiv, poolametlik, poolautomaatne, poolhaige, poolkõva, poolpime

Laiendosad *eba-* ja *mitte-* vähendavad omaduse tema VASTANDVÄÄRTUSENI.

ebaaus, ebaõige, ebateadlik, ebapiisav, ebainimlik, ebakindel, ebalojaalne, ebaloogiline, ebaotstarbekas, ebareeglipärane, mitteametlik, mittekohustuslik, mittekortsuv, mittestatsionaarne, mittekvaliteetne, mittetäielik, mittetõine, mittevajalik

Osalt on *eba-* või *mitte-* valik leksikaalselt kinnistunud (*ebaõige*, *mittestatsionaarne*), osalt aga vabalt varieeruv (*ebaametlik* või *mitteametlik*, *ebatäielik* või *mittetäielik*). Leidub kasutusnäiteid, kus *eba-* ja *mitte-* tähisega omadussõnadest tehakse tähenduslikku vahet.

AK: Järeldus sellest on, et *mitteprofessionaalne* munitsipaalpoliitika kisub piinlikult *ebaprofessionaalseks*.

Tekstinäiteid leidub ka eitusprefiksoidiga *pseudo-* moodustatud omadussõnadest.

IM: Meeldival uimastiretkel ei tee inimene midagi muud kui teeb *pseudoõnnelik* pulbitsev (pingest vahutav) neurootik ilma uimastita.

Maailemale ei ole vaja veel ühte nõmedat ajakirja, veel ühte *pseudotarka* raamatut.

§ 260 Omaduse ROHKUST rõhutatakse LIITSÖNA laiendosaga, mis sageli on vormilt kinnistüvi (*ürgandekas, puhtisiklik*), aga võib olla ka vähem või rohkem modaliseerunud tähendusega nimi-, omadus- või määrsõna (*imeilus, roppkallis, püstirikas*).

Nimisõnalist laiendosa saab tõlgendada võrdlusalusena (→ § 254), aga modifitseeriva moodustajana ei esine nimisõna oma põhitähenduses, vaid on prefiksilaadse funktsiooniga, väljendades omaduse intensiivsust. Põhiosa valik on vaba, modifitseerida saab igasuguseid suhtelisi omadusi. Selliseid tähismoodustajaid on nt *ime-*, *tuli-*, *veri-*, *maru-*, *surm-*, *põrgu-*.

imehea, imeilus, imesuur, imelahke, tulihapu, tuliuus, tuliterav, tulivihane, verinoor, verivärske, verivaene, maruigav, marunoor, marupikk, maruandekas, surmigav, surmkindel, põrgupalav, põrguigav, puupaljas

IM: Esimestele liitujatele postitame *tulivärske* singli „Kaugel“. Vesi on neis randades *surmsoolane*. Räuskab hullemini kui *põrguhull* Žirinovski. Kui sa oled nii *surmtõsine*, *surmvihane* ja *surmloll*, siis ära loe.

Prefiksilaadse nimisõnalise laiendosaga liitomadussõnad on afektiivse tähendusega. Selletaolisi liitsõnu kasutatakse palju argikeeles, kus neid ka juurde sünnib. Noorte argikeeles levivad nt prefiksilaadse tähendusega modifitseerijad *lõpp-*, *tipp-*, *tutt-* ja *sig-*.

IM: See hobune on tõesti *lõppilus*. Ja midagi lihtsalt *lõppägedat*. Olen tema üle *lõppuhke*. Oprja oleks 30-ndatel kohtadel *tippõnnelik*. Kris Kose *tipphea* või *tippõnnus* siis, äge? Aastane naabritüdruk tuleb oma liivaste kätega mu *tuttuut* ja *tutpuhast* beebit katsuma. Saaremaal olevat täna *tuttilus* ilm. Tundus keegi olevat end samal hommikul lõhnastanud, sest silt oli *tuttvärske*. *Sigahea* loo leidsin. Tavaline pesupulber, aga *sigaadav*. Üks *sigamaitstva* toiduga hiinakas. Nojah, loodetavasti on teil seal *sigalõbus*. Ma olen *sigalahe* mees, jee. Täna on nii *sigakiire* olnud, et pole jõudnud lõunat süüa.

Eelmainitute kõrval kasutatakse ka muid prefiksilaadse funktsiooniga laiendusi, nt *hiigel-*, *super-*, *mega-*, *püsti-*, *puru-*, *padu-*, samuti

mitmesuguste fraasilaienditega korreleeruvaid liht- või kinnistüvesid *ropp-* (vrd *ropult*), *puht-* (vrd *puhta*), *laus-* (vrd *lausa*), *eht-* (vrd *ehtsalt*), *ürg-* (vrd *ürgselt*), *üld-* (vrd *üldiselt*).

püstirikas, püstihull, püstirumal, puruhaige, puruloll, purulaisk, puruvaene, paduigav, padukarske, padukonservatiivne, roppkallis, roppaeglane, ropprikas, puhtisiklik, puhtteaduslik, lausselge, lauslibe, lausvale, ehteestilik, ehtnaiselik, ürgandekas, ürgmehelik, üldkasulik, üldhuvitav, üldinimlik

IM: Sa oled ikka *superlaisk*. Kuna mul on *superigav*, siis kirjutan fakte. *Megailus* aegluubis avarii. Minu tehtud pilt ja ma olen *mega-uhke* selle üle. Õmblusfirma viis tootmise ära, kui *hiigelodav* tööjõud lõppes. Rehvivahetusjärjekord on juba *hiigelpikk*.

Karitiivomadussõnadega liitub *ilm-* (*ilmeksimatu*, *ilmvõimatu*, *ilmsüütu*), mis seostub mitmesuguste *ilm-*tüve arenditega (*ilma*, *ilmatu*, *ilmselt*) ja on analoogia põhjal laienenud ka muudele omadussõnadele.

AK: Nagu oleks tal mingi *ilmtähtis* asi ajada. Muusikaakadeemia ehitati *ilmuhke*. Selle eest küsitakse *ilmkõrget* tasu.

Kõigi liitomadussõnu moodustavate modifitseerijatega ei kaasne afektiivset tähendusvarjundit. Omaduse maksimaalset määra rõhutatavad prefiksilaadne kinnistüvi *üli-* (*ülisuur*, *ülimoodne*, *ülitundlik*, *ülipüüdlük*), samuti laiendosad *täis-* ja *läbi-* (vrd *täiesti*, *läbinisti*): *täisvalge*, *täisvillane*, *täisküps*, *täispikk*, *täisväertuslik*, *täishermeetiline*; *läbimärg*, *läbiküps*, *läbilinane*, *läbivillane*.

On liitomadussõnu, milles omaduse intensiivsust on rõhutatud teise omaduse abil. Selliste liitumite laiendosaks on mõni oma leksikaalse tähendusega lõdvemalt või tugevamalt seotud omadussõna, mille valikut motiveerib kohati algriim: *kibekiire*, *krõbekuiv*, *kärekülm*, *hulljulge*. Laiendosa leksikaalne tähendus laseb tõlgendada mõnda liitomadussõna nii modifitseerituna kui ka võrdlusomadussõnana: *tulikuum*, *jääkülm*, *põrgupalav*, *valusvalge*, *puhasvalge*, *kaduvväike*.

Omaduse intensiivsust saab rõhutada ka tüvekordusega (*sinisinine*, *punapunane*, *roheroheline*, *pisipisike*) või tautoloogilise kordusega (*ränkraske*, *pisitilluke*, *tühipaljas*). Algriimilaadset reduplikatsiooni kui intensiivsusevõtet esindavad unikaalsed laiendosad adjektiivides *võhivõõras*, *võnnuvõõras*, *uhuuus*, *vihuviimane*.

MOODUSTUSVIISID

Omadussõnaliidetest

§ 261 Omadussõnu tuletatakse peamiselt nimisõnadest, tunduvalt vähem on tuletisi teistest omadussõnadest, verbidest ja mäarsõnadest. Omadussõnu moodustavaid liiteid on mõnisteist. Paljud neist on sarnased nimisõnaliidetega (→ § 134), aga on ka üksnes omadussõnu tuletavaid käändsõnaliiteid (*-ne, -lik, -jas*). Võrreldes nimisõnaliidetega on omadussõnaliiteid vähe ja neistki enamik ebaproduktiivsed. Siiski on suurem osa eesti omadussõnadest tuletised, seda eeskätt kolme produktiivse ja arvuka tuletustüübi tõttu: *ne*-liitelisi ja *line*-liitelisi sõnaraamatulekseeme on kumbagi ligi kuus tuhat, *lik*-liitelisi omadussõnu üle kahe tuhande. Arvukus on suures osas tingitud sellest, et *-ne, -line* ja *-lik* liituvad vabalt ka liitsõnadele ja võõrtüvedele, samuti ei ole need liited seotud kindla tähenduskategooriaga, vaid lubavad tuletada eri moodustustähendusega tuletisi.

Eesti keeles on vähe lihttüvelisi või võõrliidetega võõromadussõnu (*šikk, popp, noobel, rentaaabel*). Võõromadussõnad on tuletatud võõrnimisõnadest eesti liitega (*egoist* > *egoist-lik*, *reaktsioon* > *reaktsiooni-line*) või kujutavad endast seotud võõrtüve ja eesti tuletusliite kombinatsiooni. Viimased on eesti keele struktuuriga kohandatud võõrpäritolu sõnad, milles laenatud tüvele on sõnaliigi tunnuseksena lisatud eesti omadussõnaliide (vrd inglise *attractive*, eesti *atraktiiv-ne*) või on lähtekeele liide asendatud eesti omadussõnaliitega. Sama on tunnuslik paljude keelte omadussõnadele, vrd eesti *kaooti-line*, saksa *chaotisch*, inglise *chaotic*, rootsi *kaotisk*, soome *kaottinen*. Kuigi eesti keelde on laenatud ka nimisõna *kaos*, osutab omadussõna tuletustüve kaju, et see ei ole eesti keeles tuletatud nimisõnast, vaid laenatud eraldi. Tuletusmalli järgi on suur osa võõromadussõnu kinnistüvelised tuletised.

Tuletatud omadussõnade arvukust suurendab ka see, et *ne-*, *line-* ja *lik*-liitega võib produktiivselt moodustada liitsõnatuletisi kahesõnalisest ühendist: *metsa taga* > *metsatagune*, *heledad juuksed* > *heledajuukseline*, *vastu võtma* > *vastuvõtlik*.

Avatud tuletustüübid, kuigi vormi- ja tähenduspiirangute tõttu *ne-*, *line-* ja *lik*-tuletistest väiksema produktiivsusega, on ka *kas-*, *jas-* ja *tu-*tuletised. Muud omadussõnaliited on ebaproduktiivsed.

Omadussõnaliited võivad liituda tuletatud nimisõnadele, aga liitliiteid teiste omadussõnaliidetega ei moodustata. Erinevalt paljudest

verbi- ja nimisõnaliidetest ei ole omadussõnaliidetel harilikult variante, välja arvatud *tu*-tuletiste *matu*-liiteline alltüüp (*mõtte-tu, mõtle-matu*) ja vahelduva algusvokaaliga (V)s-liited *-as, -es, -is, -us* (*ergas, õnnis, tõrges, ihnus*). Analoogiliselt muude käändsõnaliidetega on omadussõnaliidetel allomorfe e eri muutevormides esinevaid häälikulisi teisendkujusid.

Omadussõnade tuletustüübid

ne-tuletised

§ 262 Kuigi *ne*-lõpuliste sõnade hulgas on ka nimisõnu (*inimene, sulane, rebane, hobune*), on nende struktuur läbipaistmatu ja tuletusliitena on *-ne* üksnes omadussõnu moodustav liide. Alussõnaks on peamiselt nimisõnad, arvsõnad ja määrsõnad, aga ka mõni omadussõna (*uudne, argne, tühine*) või sõnaliigiga seostamatu kinnistüvi (*argine, lihtne*). Määrsõna-, arvsõna- ja kinnistüvelistes tuletistes on liitel üksnes sõnaliiki vormistav funktsioon (→ § 241, 244), omadussõnatüvele liituv *-ne* modifitseerib alussõna tähendust (→ § 258), nimisõnatüvelised tuletised on possessiivse tähendusega (→ § 248). Verbitüvele *-ne* ei liitu.

NIMISÕNATÜVELISED: vesine, liivane, mudane, lumine, vihane, näljane, tusane, uimane, vigane, õudne, moodne, kuldne, metsane, mäGINE, samblane, kadakane

ARVSÕNATÜVELISED: ühene, kahene, kolmene, kümnene, viieteistkümnene, saiane

MÄÄRSÕNATÜVELISED: kinnine, lahtine, ammune, katkine, viltune, vähene, lõhkine, siinne, sealne, eilne, tänane, kauane, nüüdne, senine, äsjane, varane, tasane

Tuletustüüp on avatud. Arvsõnal põhinev *ne*-tuletus on täiesti produktiivne, kaasa arvatud mitmesõnalised arvsõnad: *kolmene grupp, saiane daam, kahekümne viiene komplekt, 50-tuhandene garantii*. Ka nimisõnast saab vajadusel moodustada tekstituletise: *tass on piimane, kauss on kapsasupine, laud on küpsisepurune, nuga on heeringane, pea on veinine, poiss on joogine, käed on mustikased, supp on äädikane, juuksed on šampoonised, lusikas on tärklisene, maastik on järvine*,

heinamaa on allikane, mets on kraavine (vt Vare 1984). Tuletamist määrsõnast ahendab sobivate alussõnade piiratud hulk, aga avatud alussõnatüüp avab ka *ne*-liitelise tekstituletuse: *iilitine tuul, poolitine lahendus, servitine asend, suvitine töö, kolmetine jaotus* jt.

-*ne* liitub nii vokaal- kui ka konsonanttüvele. Nimisõna on tuletustüvena enamasti omastavas (a), esmavärtelise kahesilbilise alussõna korral nimetavas (b).

- a) kriidine, kondine, supine, mullane, samblane, kastene, turbane, meetrine, tahmane, nädalane, hõbedane, hommikune, sügisene, toomingane
- b) vesine, mägine, tubane, vigane, tühine, lumine, verine, suvine, unine, tuline

Mõnes tuletises on liite ees ühesilbiline konsonanttüvi: *vaskne, raudne, kuldne, nahkne, argne*; sama näeb liitsõnatuletistes *laiaõlgne, sirgeselgne, välejalgne, sinisilmne, teravmeelne, nelinurkne, mitmehäälnene, üleaedne, seinäärne*. Tuletusmalli on kohati kasutatud tähenduste eristamiseks (vrd *kuldne* ja *kullane*, *muldne* ja *mullane*, *tõene* ja *tõsine*), aga süsteemset seost vormimalli ja tähenduse vahel ei ole. Erandliku tuletustüvega on *uud-ne* (< *uus*). Vanade ühesilbiliste pika vokaaliga alussõnade korral on tuletustüvi liite ees diftongistunud: *puine, luine*, tõine, *kuine* (ka *kuune*), *maine, öine, soine, hallipäine, naerusuine*. Ka on mõne kahesilbilise *e*-tüvelise alussõna vokaal asendunud *i*-ga: *tuuli-ne, talvi-ne, tammine, pilvi-ne*. Tuletatud nimisõnale *-ne* reeglipäraselt ei liitu, üksikuid leksikaliseerunud või liitsõnasarnase struktuuriga tuletisi alussõnana siiski leidub: *sajune, määrdene, kastmene, jõhvikane, hallitusene*.

Määrsõna tüvi *ne*-liite ees tavaliselt ei muutu. See võib olla ühesilbiline konsonanttüvi (*siinne, sealne, nüüdne*) või kahesilbiline vokaaltüvi (*tänane, varane, ammune, kauane, lahtine, katkine*). Mõne alussõna lõppvokaal on tuletustüves kadunud: *eile* > *eil-ne*, *homme* > *hom-ne*, *muiste* > *muist-ne*.

Tuletatud määrsõnadest liitub *-ne* reeglipäraselt *ti-* ja *stikku-*tuletistele, viimaste klusiil nõrgeneb tuletustüves.

-ti + -ne > -ti-ne	paigutine, kohatine, hootine, ainitine, alatine, esitine, rööbitine, kahetine
-stikku + -ne > -stiku-ne	vastastikune, ligistikune, pealistikune, reastikune, kohastikune, järjestikune

stikku-liitelistest mäarsõnadest piirab tuletamist alussõnade väike hulk, produktiivset tuletustüüpi esindavatest *ti*-adverbidest on ka tekstituletisi: *kolmetine, otsetine, suvitine, lapitine, juhutine, kihitine, servitine, iilitine, poolitine*.

On rühm tuletisi, kus *ne*-liite ees on sõnaliigiga seostamatu kinnistüvi, mis esineb samas tähenduses ka liitsõna laiendosana:

lihtne (vrd *lihtsõna*), *algne* (vrd *algkool*), *iidne* (vrd *iidvana*), *keskne* (vrd *kesklinn*), *umbne* (vrd *umbtänav*), *vaikne* (vrd *vaikelu*), *võrdne* (vrd *võrdkuju*), *ürgne* (vrd *ürgaeg*), *esmane* (vrd *esmaabi*), *segane* (vrd *segamets*), *väline* (vrd *välikohvik*), *punane* (vrd *punalipp*), *sinine* (vrd *sinitaevas*), *kollane* (vrd *kollatõbi*), *üldine* (vrd *üldkoosolek*), *argine* (vrd *argipäev*)

§ 263 Produktiivne on kahesõnalisel fraasil põhinev liitsõnatuletus, mille *ne*-liiteline järelois iseseisva, s.t laiendita lekseemina ei esine. Samal ajal alluvad sellised tuletised liitsõna ortograafia põhimõtetele: kui tuletatud on enam kui kahe sõna baasil, siis kirjutatakse selline ühend lahku, vrd *vennapikkune* ja *minu venna pikkune*, *meetrikõrgune* ja *kaheksa meetri kõrgune*, *majatagune* ja *suure maja tagune*. Samuti võib rindfraasis korduva laiendosa asendada sidekriipsuga: *mäe- ja metsatagune*, *meie- või teiesugused*. Liitsõnatuletuse aluseks on kaassõnafraas või võrdlust väljendav omadussõnafraas, piiratumalt ka nimisõnafraas.

Mõne järeloisega on kümneid kahesõnaliselt aluselt tuletatud sõnaraamatulekseeme. Sõltumata fraasi süntaktilisest struktuurist on laiendosa liitsõnatuletise tuletustüves enamasti omastavas (vrd siiski *ootuspärane*, *märkimisväärne* jms), põhiosaks on fraasipõhjast moodustatud *ne*-tuletis. *u*-lõpuline tuletustüvi omadussõnal põhinevates tuletistes viitab korrelaadiisuhtele *us*-liiteliste nimisõnadega (vrd *pikkus* ja *-pikku-ne*, *vanus* ja *-vanu-ne*). Eri kujuga tuletustüvi võib olla kaassõnana esineval kvaasinoomenil (→ § 42). Vokaalimuutus tuletustüvedes *-alu-ne* (< *all*) ja *-tagu-ne* (< *taga*) seletub vormianaloogiaga. Tuletistes *-esine* ja *-sisene* on tuletustüveks kinnistüvi (vrd *esi-klaas*, *sise-õu*), aga needki korreleeruvad kaassõnafraasiga (vrd *maja ees* ja *majaesine*, *riigi sees* ja *riigisisene*).

Kaassõnafraasil põhinevaid liitsõnatuletisi

TULETIS	FRAASI-NÄIDE	NÄITED
-eelne	õhtu eel	õhtueelne, eksamieelne, stardieelne, vihmaeelne
-alune	põranda all	põrandaalune, kõnealune, laualune, puualune
-tagune	aia taga	aiatagune, majatagune, metsatagune
-pealne	kalda peal	kaldapealne, nurgapealne, kohapealne
-puhune	sünni puhul	sünnipuhune, elupuhune, pulmapuhune
-sisene	maa sees	maasisene, veenisisene, erakonnasisene
-ülene	üle piiri	piiriülene, rahvusülene, riigiülene, mõistusülene
-järgne	lepingu järgi	lepingujärgne, sõjajärgne, surmajärgne
-kaudne	suu kaudu	suukaudne, nahakaudne, õhukaudne
-poolne	lõuna pool	lõunapoolne, õuepoolne, päikesepoolne
-esine	maja ees	majaesine, rinnaesine, jaamaesine, otsaesine
-vaheline	metsa vahel	metsavaheline, rahvusvaheline, tähtedevaheline

Omadussõnafraasil põhinevaid liitsõnatuletisi

TULETIS	FRAASI-NÄIDE	NÄITED
-pikkune	meeter pikk	meetripikkune, isapikkune, päevapikkune
-kõrgune	meeter kõrge	meetrikõrgune, majakõrgune, puukõrgune
-laiune	lai kui tänav	tänavalaiune, meetrilaiune, toalaiune
-vanune	aasta vana	aastavanune, nädalavanune, õevanune
-suurune	suur kui tuba	toasuurune, majasuurune, kapisuurune
-paksune	paks kui leht	lehepaksune, vihupaksune, ühepaksune
-raskune	kilo raske	kiloraskune, kotiraskune, samaraskune
-tugevune	tugev kui karu	karutugevune, ühetugevune, terasetugevune
-jämedune	jäme kui puu	puujämedune, köiejämedune
-sügavune	meeter sügav	meetrisügavune, rinnasügavune
-kõvadune	sama kõva	samakõvadune, ühekõvadune
-väärne	kiitust väärt	kiiduväärne, auväärne, laiduväärne

Nimisõnafraasil põhinevaid liitsõnatuletisi

TULETIS	FRAASI-NÄIDE	NÄITEID
-keelne	vene keel	venekeelne, mitmekeelne, muukeelne
-kaelne	kange kael	kangekaelne, pikakaelne, kenuskaelne
-hääln	hele hääln	heledahääln, valjuhääln, mahedahääln
-äärne	metsa äär	metsaäärne, mereäärne, jõeäärne, seinäärne
-nurkne	neli nurka	nelinurkne, täisnurkne, võrdnurkne
-meelne	üllas meel	üllameelne, kergemeelne, ausameelne
-silmne	hallid silmad	hallisilmne, heledasilmne, pruunisilmne
-kordne	mitu korda	mitmekordne, kahekordne, igakordne
-aegne	õige aeg	õigeaegne, veneaegne, pikaegne, samaaegne
-jalgne	neli jalga	neljajalgne, pikajalgne, välejalgne, sajaljalgne
-selgne	sirge selg	sirgeselgne, nõgusselgne, küürusselgne
-külgne	mitu külge	mitmekülgne, ühekülgne, võrdkülgne
-õlgne	laiad õlad	laiaõlgne, kitsaõlgne, võrdõlgne, kaheõlgne
-veerne	metsa veer	metsaveerne, põlluveerne, seinaveerne
-lehine	laiad lehed	laialehine, tõmbilehine, teravalehine
-sugune	see sugu	seesugune, meiesugune, igasugune

Mall näib laienevat uutele fraasitüüpidele, uuemal ajal levivad jõudsalt nt *põhine-* ja *laadne-*osaga liitsõnatuletised (vrd *millegi põhjal, millegi laadi*): *aatepõhine, rahapõhine, veebipõhine, internetipõhine, skandaalipõhine, õhinapõhine; turulaadne, filmilaadne, maalaadne, pastalaadne, tunnelilaadne* jts. Liitsõnatuletiste moodustus on produktiivne ja keelekorpusdest on hõlpus leida tekstituletisi: *veeuputuseelne, laserieelne, valitsusmeelne, automeelne, loogikavastane, juubelipuhune, kodanikevaheline* jt.

AK: *Laserieelne* valgus seda kõike ei võimaldanud. Rektori *juubelipuhune* jutt eelmises Sirbis sisaldas üllatavalt mõistlikku kriitikat.

§ 264 Võõrtüvelistel *ne-*tuletistel on oma tuletusmall. Erandiks on mõned omasõnadega sarnase moodustustähendusega *ne-*omadussõnad, mis on moodustatud võõrnimisõnadest omasõnade malli järgi: *alkoholine, tärpentinine, essentsine*.

Reeglipäraselt on *ne*-liite ees rõhulise lõppsilbiga konsonantlõpuline võõrtüvi. See võib ka nimisõnana kasutusel olla (*kapriisne, probleemne, efektne, kvaliteetne, kontrastne*), aga valdavalt on tuletises kinnistüvi. Tuletisi moodustatakse kahesuguse kujuga tüvedest, mis mõlemad on pearõhust arvates ühesilbilised.

- VVC + -ne geniaalne, koloniaalne, instrumentaalne, stabiilne, agressiivne, naiivne, solidaarne, vulgaarne, grandioosne, religioosne, pompoosne, humaanne, spontaanne, sümpaatne, finiiitne, aeroobne
- VCC + -ne elegantne, riskantne, pikantne, vakantne, korpulentne, diferentne, inertne, elastne, kompleksne, perversne, pitoreskne, amorfne, absurdne

Selline võõrtüvi võib – analoogiliselt muude kinnistüvedega nagu *iid-ne, vaik-ne* jm (→ § 262) – omadustähenduses esineda ka liitsõna laiendosana: *munitsipaalpolitsei, koloniaalmaa, instrumentaalpala, naiivteooria, inertgaas* (→ § 236).

ne-liitel on teisendkujusid. Liite põhikuju *-ne* esineb vaid nime-
tavas. Vokaaltüvelistes muutevormides on kasutusel teisendid *-se* ja *-si* (*raud-se, raud-se-t, kinni-se-d, kinni-si*), konsonanttüves *-s* (*vesi-s-t, kinni-s-te*). Samad teisendid esinevad ka edasimoodustuses (*kinni-se-lt, kinni-s-tüvi*).

line-tuletised

§ 265 *line*-liitega moodustatakse nimisõnu ja omadussõnu. Sõnaraamatulekseemidest on nimisõnu mõnikümmend (→ § 187), omadussõnu aga mitu tuhat. *line*-liitelisi omadussõnu moodustatakse nii oma- kui ka võõrsõnadest, nii liht- kui ka tuletatud tüve baasil. Alussõnaks on nimisõna ja tuletised on moodustustähenduselt possessiivsed (→ § 248), üksikuid muu sõnaliigi tuletisi on omadussõnatüvelised *suureline* ja *pikaline* ning määrsõnatüvelised *äkiline, vinkavonkaline, kiirakääraline*. Liide moodustab omadussõnu ka seotud võõrtüvele liitudes.

Tuletüstüvi on vokaallõpuline. Enamasti on tuletüstüveks alussõna kahesilbiline omastav, mistõttu astmevahelduslik alussõna võib muuttüübist sõltuvalt olla nõrgas või tugevas astmes.

ajaline, jooneline, ruuduline, lilleline, kandiline, laiguline, sueline, keeleline, sõjaline, hingeline, kehaline, vormiline, usuline, ajaline, pinnaline, rahaline, okkiline, muustriline, mõtteline

Kui alussõna omastav on ühesilbiline, võib *-line* liituda ka sellisele vokaaltüvele: *suuline, tõeline, käeline, kiuline, jõuline, ealine*. Mitmusetüvi on tuletustüveks sõnades *sarviline, hambuline, tiivuline, sõlmiline, sooniline*. Verbitüvele *-line* ei liitu, aga alussõnaks võib olla kahesilbiline *e*-liiteline deverbaal: *suuteline, pilkeline, hüppeline, pisteline, tahteline, tõkeline, hindeline, teeneline, mõisteline, võimeline*.

Pikemale tuletustüvele liitub *-line* piiratud. Tuletatud nimisõnadest on edasituletisi järgmiste mallidega.

-stik + -line > -stiku-line	mäestikuline, maastikuline, kärestikuline, ilmastikuline, tähestikuline, sõnastikuline
-ik + -line > -iku-line	valikuline, päevikuline, põimikuline, isikuline, igavikuline, palavikuline
-ng + -line > -ngu-line	loominguline, toodanguline, puhanguline, hinnanguline, murranguline, astanguline
-nd + -line > -ndi-line	sajandiline, paljandiline, haavandiline, näidendiline, asendiline, isendiline
-us + -line > -use-line	vanuseline, koguseline, soomuseline, tunnuseline

§ 266 Valdava osa *line*-liitelistest omadussõnadest moodustavad liitsõnatuletised. Alussõnaks võib olla liitnimisõna (*päikesepaiste-line, ametiühingu-line, ajaviite-line, ajaloo-line, muinasjutu-line*), aga eriti produktiivne on kahesõnalisel fraasil põhinevate omadussõnade tuletamine. Tuletustüveks on nimisõna, mida laiendab omadussõna (a) või hulgasõna (b). Liitsõnatuletise laiendosa on enamasti omastavas.

- a) suureninaline, pikajuukseline, mustanahaline, laiaekraaniline, kitsaääreline, kõrgekontsaline, madalalalgaline, peeneteraline, jämedavarreline, paksunahaline, nõrganärviline, tugevaastmeline, kõvakaaneline, heamaitseline
- b) ühekohaline, kaheistmeline, kolmetoaline, neljakõiteline, viieharuline, kuueliikmeline, seitsmeleheküljeline, kaheksarealine, kümnesõrmeline, sajaosaline, tuhandepealine, mitmekorruseline, paljurahvuseline, rohkearvuline, vähelauseline

Mitmesõnalist arvsõna sisaldavad tuletised kirjutatakse eesti ortograafia põhimõtete järgi lahku: *kolmekümne kahe leheküljeline, saja kuuekümne korruseline* jts. Ka rindfraasis võib korduva tüveosa asendada sidekriipsuga nagu kõigis liitsõnades: *musta- ja valgenahalised, kahe- või kolmetoaline*. Nii omadussõnad kui ka arvsõnad moodustavad eri põhiosadega kombineerudes pikki tuletissarju ja tekstis võib vabalt moodustada vajaliku liitsõnatuletise, nt esiosadega *punase- ja kahe- mh* järgmisi.

punasehuuline, -juukseline, -laiguline, -põhjaline, -plekiline, -ruuduline, -tooniline, põseline, -lihaline, -värviline, -lilleline, -täpiline, -õieline, -uimeline, -kaaneline, küüneline, -ääreline, -katteline

kaheastmeline, -möötmeline, -haruline, -kihiline, -kõiteline, -osaline, -mastiline, rattaline, -rööpmeline, -realine, -suunaline, -tunniline, -sooline, -leheline, -toaline, ruumiline, -aknaline, -vaatuseline

Osa *ne*-omadussõnu (nt värvinimetused *punane, sinine*) võib liituda ka kinnistüve kujul (*punajuukseline, sinitriibuline*) või konsonanttüveliselt (*ühistekkeline, praegusajaline*). Hääldeühendustel on vahel nimetavalise esiosaga *laiekraaniline*.

Tuletustüüp on avatud, ajakirjandusest on registreeritud nt *bukvalismimaiguline, elavakõneline, praegushetkeline, sõnatekkelooline, sõnaühendikujuline, punapintsakuline, põliseestiline, etapiviisiline, viieinimeseline, julmanaljaline* jt.

AK: *Punapintsakuline* must teeb tüdrukuga imelisi trikke. Meelde jäi pisut *julmanaljaline* Henri.

Kaassõnafraasist harilikult *line*-tuletisi ei moodustata, v.a eessõnaga *üle* (*üleeuroopaline, üleriigiline, ülemaaline*) ja kinnistüvega *ala-* (vrd *alla*): *alamõõduline, üle- ja alakaalulised*, samuti tagasõnaga *viisi*: *etapiviisiline, seeriaviisiline, sunniviisiline, eraviisiline*.

§ 267 Võõrtüvelised *line*-tuletised on sama tuletusmalliga kui omatuletised. Alussõnaks on enamasti lekseem. Süstemaatilist moodustatakse *line*-tuletisi *ioon*-lõpulistest võõrnimisõnadest. Tuletistüveks on alussõna omastav.

prismaline, elektriline, algebraline, rekordiline, arhitektuuriline, kultuuriline, meditsiiniline, transpordiline, protsendiline, füüsikaline, perioodiline, finantsiline, atmosfääriline, revolutsiooniline, organisatsiooniline, evolutsiooniline, konstitutsiooniline, reaktiooniline, redaktsiooniline, opositsiooniline

Ka võõrnimisõnadest võib omadussõnade või arvsõnade ja muude hulgasõnadega kombinatsioonis moodustada liitsõnatuletisi: *kõrgekvaliteediline, kahedimensiooniline, mitmedimensiooniline, madalaprotsendiline, ühekultuuriline, paljukultuuriline, pikaperioodiline, suurebütjetiline*.

AK: Pärast mitut *suurebütjetilist* äpardust on Nolte pöördunud väiksemate filmide poole.

Nagu *ne*-tuletisi, nii on ka *line*-liitelisi omadussõnu tuletatud seotud võõrtüvest, mida lekseemina ei kasutata. Liite ees on *i*-lõpuline vokaaltüvi.

füüsiline, etniline, kaootiline, süstemaatiline, problemaatiline, narkootiline, dramaatiline, teoreetiline, idiomaatiline, kliimaatiline, fanaatiline, hüpoteetiline, neoliitiline, hüpnootiline, neurootiline

Kinnistüvelised *line*-tuletised korreleeruvad sageli *ia*- ja *ika*-lõpuliste võõrnimisõnadega. Sellist tuletustüve võib analüüsida ka lühenenud nimisõnatüvena.

-ia + -line > -i-line	keemiline, bioloogiline, energiline, geograafiline, epideemiline, demagoogiline, allergiline, entsüklopeediline, mütoloogiline, tautoloogiline
-ika + -line > -i-line	akustiline, tehniline, graafiline, poliitiline, mehaaniline, kosmeetiline, foneetiline, poeetiline, eetiline, akrobaatiline, grammatiline, didaktiline, pedagoogiline, kriitiline

line-liitelised omadussõnad on muuttüübilt kahetüvelised. Liite põhikuju *-line* esineb nimetavas. Muudes vormides ja edasituletistes on liitekujud *-lise*, *-lisi* ja *-lis* (*keele-lise-d*, *keele-lisi*, *keele-lis-te*, *keele-lise-lt*).

lik-tuletised

§ 268 *lik*-tuletised on kolmas arvukas omadussõnade tuletustüüp. *-lik* võib liituda nii oma- kui ka võõrsõnale, nii liht- kui ka tuletatud tüvele ja liitsõnale, nii konsonantlõpulisele kui ka vokaallõpulisele tuletustüvele. Alussõnaks on nimisõna või verb, harvem omadussõna. Alussõna liik on seotud moodustustähendusega. Nimisõnatüvelised tuletised on possessiivse (→ § 248) või võrdleva moodustustähendusega (→ § 253), verbist tuletatakse seisundiomadussõnu (→ § 244), omadussõnaga liitudes on liitel modifitseeriv tähendus (→ § 258).

NIMISÕNATÜVELISED: naiselik, mehelik, lapselik, reeturlik, masinlik, korralik, kirjalik, imelik, riiklik, kohalik, vaimulik, ametlik, õnnelik, rahulik, murelik, auklik

VERBITÜVELISED: avalik, sobilik, surelik, tegelik, kartlik, leplik, lõplik, tundlik, nõudlik, püüdlik, muutlik, alandlik, kannatlik, vastandlik, õpetlik

OMADUSSÕNATÜVELISED: rikkalik, piklik, arglik, kurblik, pühalik, täielik, õndsalik, tuttavlik

Tuletustüüp on produktiivne pärisnimedest võrdlusomadussõnade moodustamisel. Alussõnaks võivad olla kohanimed ja isikunimed.

KOHANIMETÜVELISED: ameerikalik, euroopalik, aasialik, eestilik, venelik, soomelik, hiinalik, hispaaniaalik, hollywoodlik, põhjarootsilik, tartulik, narvalik, tallinlik, kuessaarelik

ISIKUNIMETÜVELISED: kristlik, luterlik, stalinlik, tammsaarelik, nipernaadilik, tootsilik, pearulik, goethelik, brechtlik, madonnaalik, mefistolik, donquijotelik, apollonlik, dionüüoslik

Tuletisi moodustatakse ka ees- ja perekonnanime ühendist.

juhanliivilik, richardrohulik, eduardvildelik, matstraadilik, mihkelmutilik, martlaarilik, victorhugolik, valmaradamslik

Sõnaraamatulekseemidena on nimetüvelisi tuletisi registreeritud vaid juhuslikult, aga tekstiliselt on tuletus täiesti produktiivne.

AK: Rausi näitusel kõneles see *pariislik* „genius loci“ juba märgatavalt kaasa. Mulle tundub, et kui eestlastel oli enne II maailmasõda suhtumine metsa veel n-õ *skandinaavialik*, siis nüüd pigem *brasiilialik*. Siin raamatus jätkub *viiviluigelik* elu mõtte otsing. Ja isegi päris *karlmar-tinlik* algus *la dolce vita* ... Kogu see *jürgenroostelik* uuslihtsus. Teisel pool paiskab meestele oma *kaarelirdilikku* otsekohesust peatreener Aivar Kuusmaa. Film on säilitanud *bornhöheliku* peategelase tüübi.

Nimisõnatüvelised omadussõnad moodustavad suurima *lik*-tuletiste rühma. Lihttüvelised tuletised on eelistatult ühe- või kahesilbilise tuletustüvega. Tuletustüveks võib olla alussõna nimetav (a) või omastav (b).

- a) auklik, riiklik, kirglik, ohtlik, piltlik, kunstlik, lünklik, arstlik, masinlik, ametlik, konarlik, röövellik, keigarlik, sangarlik, luterlik, kiriklik
- b) asjalik, orjalik, korralik, õnnelik, põhjalik, naiselik, lapselik, kirjalik, mehelik, vennalik, daamilik, sõbralik, kohalik, loomulik, vaenulik

Osaliselt sõltub tuletusmall alussõna muuttüübist. Tuletustüvi on omastavas astmehalduslikest s-lõpulistest sõnadest (*taeva-lik*, *rahva-lik*, *kohtu-lik*) ja sõnadest, mille muudetüves on lõpumuutus *i > ja* (*asja-lik*, *orja-lik*, *kirja-lik*). Kui alussõna nimetav on ühe- ja omastav kahesilbiline, võib tuletustüveks olla ükskõik kumb tüvekuju (*oht* : *ohu* > *oht-lik*, *koht* : *koha* > *koha-lik*). Kolmesilbilise omastavaga sõnadest, mille nimetav on konsonantlõpuline, on tuletustüveks enamasti nimetav (*amet-lik*, *kirik-lik*), aga tuletisi on ka pikema tuletustüvega: *aabitsa-lik*, *raamatu-lik*, *mõrtsuka-lik*. Mõnikord on seda tuletustüve varieerimisvõimalust kasutatud ka tähenduste eristamiseks, vrd *arstlik* 'meditsiiniline' ja *arstilik* 'arsti moodi' (Kerge 1990: 12).

lik-liitega moodustatakse omadussõnu ka tuletatud nimisõnadest. Tuletus on produktiivne järgmiste mallidega:

-us + -lik > -us-lik	rahvuslik, teaduslik, väärtuslik, kasvatuslik
-ndus + -lik > -ndus-lik	kaubanduslik, majanduslik, varanduslik
-kond + -lik > -kond-lik	perekondlik, ühiskondlik, seltskondlik
-lane + -lik > -las-lik	sportlaslik, kangelaslik, eestlaslik, vägilaslik
-ja + -lik > -ja-lik	õpetajalik, valitsejalik, murdjalik, müüjalik
-nna + -lik > -nna-lik	sõbrannalik, kuningannalik, lauljannalik

Piiratult on tuletisi moodustatud *ur*-liitelistest (*sõdurlik, reeturlik, kahjurlik, petturlik*), *ik*-liitelistest (*isiklik, tõusiklik, terviklik, võhiklik*), *nd*-liitelistest alussõnadest (*katkendlik, vastandlik, erandlik, visandlik*).

Alussõnaks võib olla ka liitnimisõna: *asjaarmastajalik, tähenärijalik, keeleteaduslik, raamatukogunduslik, iseteeninduslik, pärisorjuslik, vanaemalik, suurlinlik, tütarlapselik, koolipoisilik, härrasmehe*lik. Liitsõnatuletisi moodustatakse *lik*-liitega harvem kui *ne*- või *line*-liitega, alussõnaks on omadus- või hulgasõnalise täiendiga nimisõna, fraasipõhjust moodustatud *lik*-tuletis on harilikult käibel ka iseseisva leksemina.

laiaulatuslik, täisväärtuslik, kõrgeväärtuslik, nõrgamõistuslik, heanaaberlik, truusüdamlik, heasüdamlik, vananaiselik, heapere-mehelik, mitmetähenduslik, paljutähenduslik, kolmevaatuslik

lik-omadussõnade moodustus nimisõnalisel alusel on produktiivne, tekstituletistena on registreeritud nt *luuserlik, jänkulik, leivalik, kõrtsilik, rändajalik, võrgutajalik, haritlaslik, metsavendlik, tähelipulik* jt.

AK: Varem lahtise tuule käes oli kuidagi *rändajalikum* see amps. Lipu all jorutati *metsavendlikke* laulukesi.

§ 269 -*lik* on üks väheseid omadussõnaliiteid, mis liitub ka verbi-tüvele. Tuletüstüveks on kahesilbiline esmavärteline vokaaltüvi (a) või ühesilbiline tugevaastmeline konsonanttüvi (b).

- a) surelik, vajalik, avalik, sobilik, päriplik, püsilik, tegelik
- b) teadlik, tundlik, leidlik, nõudlik, püüdlük, reetlik, petlik, tahtlik, kaeblik, kõlblik, paindlik, tõtlik, taiplik, leplik, lõplik, kartlik, kiuslik, muutlik, mõtlik, säästlik

Kahesilbilise kolmandavärtelise vokaaltüvega alusverb lüheneb ühesilbiliseks tuletüstüveks: *kaeba-ma > kaeb-lik, taip-ma > taip-lik, leppima > lep-lik, lõppe-ma > lõp-lik*.

Üksikuid tuletisi on ka kolmesilbilise tüvega kompleksverbidest, tuletüstüvi lüheneb neiski konsonantlõpuliseks: *kannata-ma > kannat-lik, õpeta-ma > õpet-lik, alanda-ma > aland-lik, unusta-ma > unust-lik*.

lik-tuletise aluseks võib olla ka kahesõnaline verbiühend. Liitsõnatuletisi moodustatakse enamasti püsiühenditest: ühend-

verbidest (*ette vaatama* > *ettevaatlik*) ja väljendverbidest (*sõna murdma* > *sõnamurdlik*). Nende hulgas on omadussõnu, mille põhiosa iseseisva leksemina ei esine (*-võtlik, -andlik, -panelik* jt).

ülevaatlik, tagasihoidlik, kokkuhoidlik, ettevõtlik, kokkuvõtlik, vastuvõtlik, äraandlik, järeleandlik, kaastundlik, järelemõtlik, kokkuleplik, allaheitlik, ettenägelik, vastutulelik, kohusetäitlik, kohusetundlik, asjatundlik, valutundlik, külmakartlik, jumalakatlik, meelegeitlik, sõnavõtlik, seadusandlik, tähelepanelik

Vahel on liitsõnatuletistes kinnistüvesid, mille kasutamist põhjustab sõnamalli analoogia või mis korreleeruvad teiste tuletistega (*lühinägelik, kaugnägelik, kuritegelik*, vrd *kaugnägemine, kuritegu*).

§ 270 Tuletustüüp on produktiivne ka võõromadussõnade moodustamisel. *-lik* liitub valdavalt isikutähendusega võõrsõnale, mistõttu tuletustüve lõpus on sageli võõrliide. Võõrtüvede puhul liitub *-lik* üksnes konsonandile. Tavalisemad tuletusmallid on järgmised.

-ist + -lik > -ist-lik	egoistlik, humanistlik, sotsialistlik, esseistlik
-or + -lik > -or-lik	organisaatorlik, reformaatorlik, direktorlik
-er + -lik > -er-lik	psühhiaaterlik, reporterlik, variserlik, preesterlik
-aat + -lik > -aat-lik	demokraatlik, diplomaatlik, bürokraatlik
-eet + -lik > -eet-lik	askeetlik, atleetlik, majesteetlik
-nt + -lik > -nt-lik	korporantlik, pedantlik, protestantlik, intelligentlik

Ka võõrsõnalise alussõnaga on tuletustüüp avatud ja võimaldab moodustada tekstituletisi: *kaskadöörlik, literaatlik, diletantlik, klišeelik, internetlik, ministerlik* jt.

AK: Kui maha arvata see *literaatlik* vaimutsemine ja *diletantlikud* ohked, siis milles on õieti küsimus?

lik-liide on astmevahelduslik. Põhikuju *-lik* esineb ainsuse nimetavas ja ülivõrde tunnuse ees (*korra-lik-em*), muudes vormides ja edasituletistes esinevad liitekujud *-liku, -likku, -like, -likke, -likk* (*korra-liku-d, korra-liku-lt, korra-likku-de, korra-likke, korra-like-l, korra-likk-us*). Argikeeles levib kolmesilbiliste tuletiste astmevahelduseta muuttüüp: *oht-liku-te, oht-liku-id*.

kas-tuletised

§ 271 *kas*-liitega moodustatakse nii nimisõnu kui ka omadussõnu. Sõnaraamatulekseemide hulgas on *kas*-liitelisi nimisõnu mõnikümmend (→ § 196), omadussõnu ligi kolmsada. Nende hulgas on deskriptiivtövelisi sõnu, millel ei ole alussõna, nagu *matsakas, kipakas, kopsakas, lopsakas, sihvakas, lohakas, lohmakas, rohmakas, pirakas, sorakas, kentsakas, pontsakas*. Läbipaistva struktuuriga tuletisi moodustakse peamiselt nimisõnadest ja omadussõnadest, harvem verbidest. Alussõna liik määrab moodustustähenduse: nimisõnast tuletatud väljendavad possessiivset suhet (→ § 248), omadussõnast tuletatud omaduse vähesust (→ § 258), verbitövelised seisundit (→ § 244).

NIMISÕNATÖVELISED: kõhukas, õlakas, kehakas, kerekas, rinnakas, viljakas, menukas, edukas, töökas, eakas, mõttekas, kombekas, arukas, taibukas, mahlakas, vürtsikas

OMADUSSÕNATÖVELISED: pruunikas, roosakas, lillakas, hapukas, kibekas, noorekas, mõrukas, tõmbakas, tumekas, kollakas, rohekas, punakas

VERBITÖVELISED: tormakas, tuisakas, kiusakas, rutakas, tõtakas, kuulekas, turtsakas

Asesõnast on tuletatud *isekas*, määrsõnast *püstakas* ja *vildakas*. Tuletustüüp on avatud. Korpustest võib leida nii nimi- kui ka omadussõnatövelisi tekstituletisi: *pingekas, haardekas, rasvakas, jaksukas, napsukas, seenekas, pahakas, tuhmikas, kõhnakas, mahekas* jt.

AK: Visandatud panoraam oli eepiliselt *haardekas*. IK: *Tuhmikad* peeglid näitasid aega otse lõputusse laiuvat.

-kas liitub valdavalt kahesilbilisele vokaaltövele. Denominaalse tuletise tüvi on omastavas, mis astmevahelduslike alussõnade puhul on vastavalt alussõna muuttöubile nõrgas või tugevas astmes: *lilla* > *lilla-kas*, *nimi* : *nime* > *nime-kas*, *õlg* : *õla* > *õla-kas*, *pruun* : *pruuni* > *pruuni-kas*, *komme* : *kombe* > *kombe-kas*, *anne* : *ande* > *andekas*. Tugevneva astmevaheldusega alussõnade *kas*-tuletistes on levinud välte nõrgenemine (*andekas, kombekas, teenekas, maitsekas* jms teises vältes). See tendents puudutab ka ainult kolmandavötelisena normitud tuletist *mõttekas* (argikeeles sageli *mõtekas*). Kui omastav on ühesilbiline, võib *-kas*

liituda ka ühesilbilisele pika vokaalainesega lõppevale tuletistüvele: *jõukas, nõukas, töökas, eakas, moekas, maokas, toekas*. Kinnistüvele liitub *-kas* *ne*-omadussõnadega korreleeruvates tuletistes *puna-kas* (vrd *puna-ne*), *kolla-kas* (vrd *kolla-ne*), *rohe-kas* (vrd *rohe-line*).

Verbitüvelise tuletise tüvi on nõrgas astmes: *tuiskama : tuisata > tuisa-kas, kiusa-ma : kiusa-ta > kiusa-kas, kuul-ma : kuule-b > kuule-kas*.

Ekspressiivse tähendusega omadussõnades on alussõna tüvevokaal tuletistüves sageli asendunud *a*-ga: *juhm : juhmi > juhma-kas, loll : lollu > lolla-kas, jonn : jonni > jonna-kas, küür : küüru > küüra-kas, turtsu-ma > turtsa-kas*. Samasugune vokaalimuutus on toimunud määrsõnatüvelistes tuletistes *püsti > püsta-kas, viltu > vilda-kas*.

-kas liitub ka võõrtüvele, võõrtüvelised tuletised vastavad omadussõnade mallile.

pretensioonikas, bravuurikas, temperamendikas, nüansikas, kolo-riidikas, süsteemikas, volüümikas, ideekas, tempokas, perspektiivikas, ambitsioonikas

Keelekorpustestki leiab omatüveliste kõrval ka võõrtüvelisi teksti-tuletisi: *büstikas, glamuurikas, aktsendikas, sürpriisikas*.

Liite vokaallõpuline teisend on *-ka*, mis esineb kõigis muutevormides peale nimetava, samuti edasituletistes (*edu-ka-d, edu-ka-im, edu-ka-lt*), v.a tüve lühenedes (*edu-k-us*).

jas-tuletised

§ 272 *jas*-liitega tuletatakse üksnes omadussõnu. Alussõnaks on nimi-sõna või omadussõna. Nimisõnal põhinevad tuletised on võrdleva tähendusega (→ § 253), omadussõnast tuletatud väljendavad omaduse vähesust (→ § 258). Sõnaraamatulekseeme on ligi viissada.

NIMISÕNATÜVELISED: siidjas, tornjas, muldjas, munajas, habejas, südajas, saagjas, sültjas, sulgjas, kriitjas, niitjas, lookjas, paberjas, peegeljas, puuderjas, sametjas, kellukjas

OMADUSSÕNATÜVELISED: mustjas, laugjas, hörkjjas, mörkjjas, blondjas, läägjas, tihkjjas, sünkjas, tuhmjas, pruunjas, tõlpjas, erkjas, lauskjas

Lisaks on üksikuid verbitüvelisi seisundituletisi (→ § 244): *kleepjas, helkjas, pleekjas, vooljas, hüübjas*.

Tuletustüüp on avatud, korpustest võib leida nii nimisõnast kui ka omadussõnast moodustatud tekstituletisi: *hiidjas, laipjas, seinjas, müürjas, mandeljas, sangarjas, kildjas, roisulõhnjas, kibejas, paksjas*.

TK: Samblük on algul *lehtjas*, hiljem *põõsajas*. HENN SAARI: Aaviku sõnavõtul on olnud aga *kildjaid* järelkajasisid.

-jas liitub valdavalt ühesilbilisele tugevaastmelisele konsonanttüvele (a), kolmandaväelteline vokaaltüvi lüheneb liite ees: *vooli-ma* > *vool-jas*, *tihke* > *tihk-jas*. Esma- ja teiseväelteline tuletustüvi on kahesilbiline ja vokaallõpuline (b), pikemate alussõnade puhul võib *-jas* liituda ka kahesilbilisele konsonantlõpulisele tuletustüvele (c).

- a) *kleepjas, helkjas, pleekjas, läägjas, laugjas, kamjas, ruljas, usjas*
- b) *munajas, mudajas, sabajas, odajas, lubijas, ribijas, habejas, vedrujas, deltajas*
- c) *paberjas, sametjas, kobarjas, ümarjas, puderjas, lehvikjas, kanneljas*

Kolmandaväeltelise kahesilbilise konsonantlõpulise alussõna välde on tuletustüves nõrgenenud: *peegeljas, pulberjas, pähkeljas*. Kolmesilbiline alussõna lüheneb *jas*-liite ees kahesilbiliseks konsonantlõpuliseks tuletustüveks (*liblik-jas, kelluk-jas, labid-jas*), lüheneda võib ka kahesilbiline *s*-lõpuline alussõna (*põõsas* > *põõs-jas, hernes* > *hern-jas, tainas* > *tain-jas*, aga *hammas-jas, ratas-jas*). Erandlik on tuletustüvi vanas omadussõnas *maad-jas*.

-jas liitub harilikult lihttüvele, üksikuid tuletatud alussõnast moodustatud lekseeme on *silmusjas, kallakjas*. Põhiliselt liitub *-jas* omasõnale, aga leidub ka võõrtüvelisi tuletisi, kui võõrnimisõna rõhulisest silbist arvates sarnaneb struktuurilt omasõnaga: *blondjas, spiraaljas, kristaljas, labürintjas, püramiidjas, metaljas, bituumenjas*. Võõrsõnadelegi on tuletustüüp avatud.

HENN SAARI: Teiseks peaks *emblemjast* saatetekstist nähtuma saate agitatsioonilisus.

Liite vokaallõpuline teisend on *-ja*, mis esineb kõigis muutevormides peale nimetava, samuti edasituletistes (*siid-ja-d, siid-ja-lt*).

tu- ja matu-tuletised

Põhitüüp: tu-tuletised

§ 273 tu-liitega tuletatakse nii nimisõnu kui ka omadussõnu. tu-liitelised nimisõnad on deverbaalid (→ § 202), tu-liitelisi karitiivomadussõnu (→ § 251) tuletatakse nimisõnadest. Sõnaraamatulekseeme on umbes kolmsada.

andetu, arutu, edutu, hooletu, kiretu, korratu, sabatu, karvutu, kehatu, kodutu, isatu, nõutu, töötu, kuulsusetu, väärtusetu

Tuletustüüp on avatud. Kahesilbilisest tüvest näib tuletus olevat niisama produktiivne kui tuletisele tähenduselt lähedase ilmaütleva käände moodustamine: tekstituletisi on nt *juhtmetu*, *pilditu*, *passitu*, *häiretu*, *aknatu*, *kaldatu*, *sõbratu*, *õdutu*, *vaenutu* jt. Alussõnaks sobib ka kahesilbilise rõhulise liitega tuletis: *sõbrannatu*, *perekonnatu*.

AK: Kuuldeks kasutatakse märkamatu, *juhtmetut* kuularit. IM: Olen juba paar aastat täitsa *sõbrannatu*.

Omadussõnaliide -tu liitub vokaaltüvele. Tuletustüveks on enamasti ühe- või kahesilbiline alussõna omastav, mille aste sõltub muutüübist: *nägu* > *näo-tu*, *hool* > *hoole-tu*, *kord* > *korra-tu*, *möte* > *mõtte-tu*, *tarve* > *tarbe-tu*. Liide võib liituda ka mitmuse tüvele: *silmi-tu*, *jalu-tu*, *tiivu-tu*, *oksi-tu*, *käte-tu*, *kõrvu-tu*. -tu on ainus liide, mis võib liituda de-mitmuse tunnusele. Sõnaraamatulekseemidena esinevad mitmusliku tüvega *lastetu*, *kätetu*, *juurtetu*, aga sellise tüve kasutus on avaram: tekstituletistena on registreeritud nt *sõpradetu*, *soovidetu*, *asjadetu*, *joontetu*.

Välte nõrgenemine pikemates kui kahesilbilistes tuletistes tundub olevat nii üldine tendents, et levib argikeeles ka sellistes tuletistes, kus see tooks kaasa kirjakeele normi vastase sõnakuju: *mõtetu*, *katetu*, vrd ka *kas-tuletis mõtekas* (→ § 271).

Pikema tuletustüvega on us-liiteliste nimisõnade tu-tuletised: *seadusetu*, *truudusetu*, *selgusetu*, *tähtsusetu*, *lootusetu*. Juhutuletisi leidub ka teistest tuletatud nimisõnadest.

AK: Kas need sõnad tuleks järgmises ÕS-is muuta *laadivahelduse-tuks*? Terve esimene vaatus oli absoluutselt *näitlejatu*: ühed tegelased liiguvad üle lava otsekui udused varjud, teised on paari joonega piiritletud karakterid. IM: Meie *külalisetu* nädalavahetuse päästis Harri.

Põhiliselt liitub *-tu* omatüvele, aga tuletisi on ka sobiva tüvega võõrlekseemidest: *perspektiivitu, kompromissitu, printsiibitu, pretседenditu*.

Märkus. *tu*-lõpuliste omadussõnade hulgas on ähmase tuletus- ja tähendusstruktuuriga sõnu, mida regulaartuletisteks pidada ei saa, aga mis vastavad karitiivide sõnamallile ja millel võib olla nendaga kaudselt seostatavaid samatüvelisi korrelaate: *riivatu, kärsitu, kohmetu, kuivetu, üüratu, armetu, siivutu, kahvatu* jt

Alltüüp: *matu*-tuletised

§ 274 Verbitüvele liitub *tu*-liite variant *matu*-liide. Tuletüstüüp on produktiivne, alussõnaks sobivad igasuguse tüvestruktuuriga verbid. Sõnaraamatulekseeme on umbes nelisada. Tuletüstüveks on *ma*-infinitiivi tüvekujuga. Enamasti on see (tugevaastmeline) vokaaltüvi (a), sisekaolistel verbidel ühesilbiline konsonanttüvi (b). Alussõnaks võivad olla ka tuletatud verbid (c) ja võõrverbid (d).

- a) saamatu, võimatu, püsimatu, surematu, tegematu, pleekimatu, sõltumatu, ootamatu
- b) murdmatu, tundmatu, kuulmatu, laitmatu, kartmatu, mõistmatu
- c) murdumatu, ületamatu, muutumatu, arenematu, kogenematu, kahtlematu, mõtlematu
- d) distsiplineerimatu, organiseerimatu, vaksineerimatu

On ka tuletisi, kus tuletüstüveks on verbi (nõrga astme) umbisikulise tegumoe tüvi (*mõtlematu > mõeldamatu*), nagu *matu*-tuletiste vastandina kasutatavates oleviku kesksõnades (vrd *mõtlev* ja *mõtlematu*, *mõeldav* ja *mõeldamatu*).

kaheldamatu, kujuteldamatu, kuuldamatu, mõistetamatu, märgatamatu, nähtamatu, vaieldamatu, võrreldamatu

matu-liide võimaldab moodustada ka liitsõnatuletisi, mille alussõnaks on ühend- või väljendverb: *ettevaatamatu, silmapaistmatu, tähelepandamatu, vastuvõetamatu*.

Tuletüstüüp on avatud: tekstituletisi on nt *lahknematu, usutamatu, vaadeldamatu, paikapidamatu, äravõetamatu* jt.

AK: Meenub, et kolm aastasada tagasi andis üks noormees fantastilise, *usutamatu* ennustuse meie sajandi kohta. IM: Need on tava-mõistes *ehitamatud* nagu püramiidid, platood, koopad, kujud jm, mis jäävadki ideeks.

s-, as-, las-, us-, es- ja is-tuletised

§ 275 Läbipaistva struktuuriga, moodustustähenduselt possessiivseid (→ § 248) *s*-lõpulis omadussõnu on umbes nelikümmend. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Alussõnaks on enamasti nimisõna, harvem verb.

NIMISÕNATÜVELISED: aus, lõbus, nõgus, tegus, elus, nägus, mõjus, valus, ilus, mõnus, hirmus, rõõmus, hõlpus, õõnes, õnnis, hoolas, ergas, armas, meelas

VERBITÜVELISED: ärgas, voolas, valvas, pilges, tõrges, sünnis, sidus, vedus, jagus, kuulus

Leidub ka mõni omadussõnatüveline tuletis: *ergas, kärmas, ihnus*.

Tuletustüveks on enamasti esma- või teisevärteline (nõrga astme) vokaaltüvi: *ärka-ma > ärga-s, sündi-ma > sünni-s*. Umbes pooltes tuletistes liitub *-s* alussõna tüvevokaalile: *lõbu-s, nägu-s, rõõmu-s, sidu-s, ärga-s, voola-s, õõne-s, sünni-s*. Paljudes *s*-tuletistes erineb tuletüstüve vokaal alussõna tüvevokaalilt. Seda on võimalik tõlgendada kas tüvevokaali varieerumisena tuletamisel või näha algusvokaalilt muutlikku liitevarianti (vrd ka Vare 1984, EKG 1995).

-as	hool : hoole > hool-as, meel : meele > meel-as, kärme > kärm-as, erk : ergu > ergas, võim : võimu > võim-as, arm : armu > arm-as, vilku-ma > vilg-as
-us	vaga > vag-us, ihne > ihn-us, jaga-ma > jag-us, tege-ma > teg-us, veda-ma > ved-us, kuul-ma : kuule-b > kuul-us
-es	tõrku-ma > tõrg-es, pilka-ma > pilg-es
-is	õnn : õnne > õnn-is

Osa tuletisi on tõlgendatavad kahe tuletusmalli järgi, nähes alussõnana verbi või nimisõna: *jagama > jag-us* või *jagu > jagu-s, elama > el-us* või *elu > elu-s*.

Leidub ka kinnistüvelisi tuletisi, millel on samatüvelisi korrelaate: *võõr-as* (vrd *võõr-ik, võõr-keel*), *talts-as* (vrd *taltsu-tama*), *ainu-s* (vrd *ainu-ke, ainu-lt, ainu-võimalik*). Mõnes tuletises on *as*-liitel konsonandiga algav variant *-las*: *suu-las, söö-las* (< *sööma*), *õgi-las* (< *õgima*).

Tuletustüüpi kuuluvate omadussõnade käänamine on mitmekesine. Kõigi liitevariantide vokaallõpuline teisend on enamikus tuletistes *-sa*. Sellised tuletised võivad käänduda tüvemuutuseta (*lõbu-s* : *lõbu-sa* : *lõbu-sa-t*), kuid muutetüve lõpp võib ka vahelduda

kujul VC : CV. Viimastest sõnadest käändub osa astmevahelduseta (*rõõmu-s : rõõm-sa : rõõm-sa-t, kuul-us : kuul-sa : kuul-sa-t*), osa aga astmevahelduslikult ja kahtmoodi (*hool-as > hool-sa : hool-sa-t* või *hool-as-t, tõrg-es : tõrk-sa : tõrk-sa-t* või *tõrg-es-t*). Osas tugevneva astmevaheldusega tuletistes vahelduvad liite põhikuju *-as* ja teisend *-a* (*meel-as : meel-a : meel-as-t, vilg-as : vilk-a : vilg-as-t*); sama toimub *las-tuletistes* (*suu-las : suu-la : suu-las-t*).

mine-tuletised

§ 276 *mine*-liitega tuletatakse nii nimisõnu kui ka omadussõnu. *mine*-liitelised nimisõnad on deverbaalid ja tuletustüüp on täiesti produktiivne (→ § 199). *mine*-liitelisi suhteomadussõnu (→ § 241) on sõnaraamatuis umbes kolmkümmend. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Alussõnaks on nimisõna või määrsõna, tuletisi on ka kvaasi-noomenitega korreleeruvast kinnistüvest.

NIMISÕNATÜVELISED: peamine, otsmine, pindmine, külgmine, nurkmine, äärmine, tipmine, servmine, veermine, selgmine, kõhtmine, põhimine

MÄÄRSÕNATÜVELISED: pealmine, järgmine, eesmine, eelmine, ülemine, seesmine, vahelmine, järelmine

KINNISTÜVELISED: alumine, tagumine, sisemine, keskmine, välimine

Omadussõnaliide *-mine* liitub enamasti ühesilbilisele tugevaastmelisele konsonantlõpulisele tuletustüvele (*pind-mine*), esmavälgeline tuletustüvi on vokaallõpuline (*põhi-mine, alu-mine, väli-mine*). Üksikutes määrsõnatüvelistes tuletistes on liite ees kahesilbiline konsonanttüvi (*vahel-mine, järel-mine*).

-mine liitub ainult omatüvedele. Liite põhikuju esineb nimetavas, mujal kasutatakse teiseid *-mise, -misi* ja *-mis* (*järg-mise-d, järg-misi, järg-mis-t*).

Muid omadussõnade tuletustüüpe

§ 277 Vähesel hulgal omadussõnu on tuletatud *v-*, *ik-*, *lane-* ja *ldane-*liitega.

*v-*lõpulised omadussõnad on vormilt enamasti verbide kesksõnad, mille tähendusseos alusverbiga on nõrgenenud (→ § 245). Muu tüvega

v-liitelisi omadussõnu on *terav, lihav, verev, vägev*. Alussõnaks on kahesilbiline esmavätlene nimisõna ja tähenduselt on nad possessiivsed (→ § 248). Sama sõnamalliga on muutumatu tüvega *ülev*. Tuletustüvi on vokaallõpuline, astmevaheldusliku alussõna korral tugevas astmes (*vägi* : *väe* > *väge-v*). Liite vokaallõpuline kuju on *-va* (*tera-va-d*). Leidub analoogilise ehitusega kinnistüvelisi (*osav, edev*) ja unikaaltüvelisi *v*-omadussõnu, mille alussõna (enam) lekseemina ei esine ja mida seetõttu tüveks ja liiteks jagada ei saa: *mugav, sorav, lodev, kohev, põnev, pinev*.

-ik on produktiivne nimisõnaliide (→ § 218). *ik*-liitelisi varieeruva moodustustähendusega omadussõnu on *lapsik, sõõrik, metsik, poolik, vastik, vöödik, joonik, lapik, ülemealik*. Tuletised on valdavalt teisevätlised sõnad, tuletustüveks on konsonantlõpuline nimisõnatüvi; määrsõnast on tuletatud *vastik* (< *vastu*) ja arvsõnast *üksik*. Kahesilbilise konsonantlõpulisel tuletustüvega omadussõnast on tuletatud mõni modifitseeritud tähendusega tuletis: *ümar-ik, kõver-ik, kumer-ik*. Liite vokaallõpuline teisend on *-iku* (*mets-iku-d*), astmevahelduslikus muuttüübis esinevad ka teisendid *-ikku, -ike, -ikke* (*ümar-ikku-de, ümar-ike-l, ümar-ikke*).

-lane on produktiivne nimisõnaliide (→ § 185–186). *lane*-liitelisi modifitseeritud tähendusega omadussõnu on tuletatud omadussõnast (→ § 258), nagu *haiglane, kerglane, õiglane, täidlane* (< *täis*), *väiklane*, nimisõnast on tuletatud *aeglane*, arvsõnast *ühtlane* (< *üks*) ja *kahtlane* (< *kaks*). Tuletustüveks on ühesilbiline tugeva astme konsonanttüvi. Kui alussõna lõpeb vokaaliga, siis vokaal liite ees kaob: *haige* > *haig-lane*, *väike* > *väik-lane*. Mõnest astmevahelduslikust alussõnast esineb tuletustüvena seotud tüvevariant, mida kohtab ka korrelaatsõnades: *täid-lane* (vrd *täitma* : *täida-b*), *üht-lane* (vrd *ühti-ma, üht-moodi*), *kaht-lane* (vrd *kaht-le-ma*). Liite teisendid on *-lase, -lasi* ja *-las* (*kerglase-d, kerg-lasi, kerg-las-te*).

ldane-liitelisi omadussõnu on tuletatud omadussõnadest, nagu *vanaldane, laialdane, lüheldane, õheldane, pikaldane*; needki on modifitseeritud tähendusega (→ § 258). Määrsõnatüvelised on *üksildane, küllaldane* ja *väheldane*, nimisõnatüveline on *liialdane*. Kinnistüvi on tuletises *haru-ldane* (vrd *haru-kordne, harva*). Tuletustüveks on kahesilbiline esimese või teise välte vokaaltüvi, mis mõnes tuletises korreleerub alussõna keskvõrdega: *lühe-ldane* (vrd *lühe-m*), *õhe-ldane* (vrd *õhe-m*). Liite teisendkujud on *-ldase, -ldasi* ja *-ldas* (*haru-ldase-d, haru-ldasi, haru-ldas-t*).

§ 278 s-liitega moodustatakse järgarvsõnu numeraalidest, kaasa arvatud mitmesõnalised (lahku kirjutatud tüveosistega), ja asesõnast *mitu*. Liitel on kaks allomorfi: nimetavas esineb põhikuju *-s*, muudes vormides teisend *-nda*: *viie-s* : *viie-nda-le*, *saja kahekümne viie-nda-ga*, *mitme-s* : *mitme-nda-ks*. Liide liitub vokaaltüvele, tuletüstüveks on alussõna omastav. Tuletüstüve vokaal on muutunud järgarvsõnus *kolma-s* (< *kolm* : *kolme*), *miljone-s* : *miljone-nda* (< *miljon* : *miljoni*), *miljarde-s* : *miljarde-nda* (< *miljard* : *miljardi*). Vaid mitmusevorme kasutatakse arvsõna *null* neoloogilisest järgarvsõnast *nulli-nda-d*.

AK: Oletusi ja kokkuvõtteid *nullindate* kirjandusest.

Numeraalidele *üks* ja *kaks* vastavad järgarvsõnad ei ole nende tuletised, vaid eritüvelised (suplettiivse tüvega) lekseemikujud *esimene* ja *teine*.

§ 279 Keksõnad on verbide käändelised vormid ja kuuluvad sel põhjusel verbi muuteparadigmasse. Kuna keksõnadel on ka käändsõnale iseloomulik muuteparadigma (arv, käänded, võrdlusastmed) ja nad võivad käändsõnana olla uute tuletiste alussõnaks, siis võib neid käsitada deverbaalsete tuletatud omadussõnadena, millel on oma käändeparadigma, võrdlusastmed ning omadus- ja seisundisõnadele omased lausepositsioonid. (Keksõnade asendi kohta verbivormide ja tuletiste piirialal vt § 30.) Keksõnad, sh ühendverbide ja verbifraaside alusel moodustatud, võivad leksikaliseeruda seisundiomadussõnaks (→ § 245), milles keksõnatunnust võib näha omadussõnaliitena.

-v	elav, sulav, särav, liikuv, tabav, huvitav, silmipimestav, kauamängiv, vettpidav, silmatorkav
-tav, -dav	käidav, jäädav, vaieldav, kaheldav, laevatatav, ihaldatav, vastuvõetav, silmnähtav, kättesaadav
-nud	põlenud, elatanud, surnud, kogenud, paadunud, juurdunud, hukkaläinud, üleküpsenud, teretulnud
-tud, dud	avatud, pestud, kantud, tuntud, praetud, löödud, läbimõeldud, kodukootud

Liidete *-v* ja *-tav* (*-dav*) vokaallõpuline teisend on *a*-line (*ela-va-d*, *vaiel-dava-ks*), liidete *-nud* ja *-tud* (*-dud*) vokaallõpuline teisend *-nu* ja *-tu* (*-du*): nt *koge-nu-im*, *pes-tu-na*.

§ 280 Keskvõrdeliide *-m* ja ülivõrdeliide *-im (-em)* liituvad peamiselt omadussõna, harvem määrsõna või nimisõna tüvele. Omadussõnadega sarnaselt võivad alussõnadeks olla ka *v-*, *tav-*, *nud-* ja *tud-* kesksõnad. Omadussõnatüvelised keskvärde ja ülivõrde vormid kuuluvad ka omadussõnade muuteparadigmasse. (Komparatsiooni asendi kohta vormimoodustuse ja sõnamoodustuse piirialal vt § 30.) Sobiva tähendusega alussõnade korral on võrdemoodustus produktiivne. *-m* liitub vokaaltüvele, tuletustüveks on alussõna omastav.

suurem, truum, julgem, siiram, rõõmsam, õnnelikum, andekam, keerulisem, kestvam, elavam, käidavam, vaieldavam, juurdunum, avatum, tuntum

Kahesilbiliste *a-* ja *u-* tüveliste alussõnade tüvevokaal asendub sageli *e-*ga: *muste-m*, *järse-m*, *kuive-m*, *vane-m*, *pahe-m*, *pike-m*, *pakse-m* (aga vrd *vahva-m*, *vaba-m*, *kitsa-m*, *ausa-m*, *roosa-m*, *jääva-m*).

Ülivõrdeliitel on kaks erineva algusvokaaliga varianti. *-im* liitub vokaaltüvele (a) või asendab alussõna tüvevokaali (b). *-em* liitub *lik-*liiteliste omadussõnade nõrgale astmele, asendades alustüve vokaali (c).

- a) *ausaim*, *madalaim*, *hoolsaim*, *kiireim*, *võõraim*, *andekaim*, *näljaseim*, *säravaim*, *käidavaim*, *põlenuim*, *oodatuim*
- b) *suurim*, *vanim*, *uusim*, *targim*, *olulisim*, *äkilisim*, *keerulisim*
- c) *õnnelikem*, *püüdlikem*, *korralikem*

Ühiskeeles võidakse ka kahes viimases tüübis kasutada tuletustüvena vokaaltüve.

IM: Komöödia on väga veetlev žanr, *keeruliseim* kui ükski teine. K3 on II samba Hansapanga *äkiliseim* vorm. Kas teate, et kolesterool ei ole *oluliseim* südamehaiguste faktor. Maailma *targeim* koeratõug Borderkoll. *Õnnelikuim* päev minu elus. Kui sinu runner on *korralikuim*, miks sa siis vahetust pakud?

Mõnest seotud tüvega *ke(ne)*-liitelisest alussõnast on nii *m-* kui ka *im-*liite ees liiteta kinnistüvi: *õhuke* > *õhe-m*, *õh-im*; *lühike* > *lühe-m*, *lüh-im*, *lähike* > *lähe-m*, *läh-im*, aga kasutatakse ka pikemaid vorme (*õhukesem*, *lühikesim*). Alussõna pikk vokaal on lühenenud sõnas *tru-im*.

Võrdemoodustus ei muuda harilikult alussõna sõnaliiki, erandiks on partiklitüvelised omadussõnad *üle-m* ja *ül-im*. Juhuslikumalt moodustatakse ka nimisõnatüvelisi *m*-tuletisi, mis samuti esinevad süntaktiliselt omadussõnale tüüpilistes lausekonstruktsioonides.

AK: Tõde on sõbrustki *sõbrem*. See koolmeister on *meistrim*, kes seda rikkust rohkem jagada oskab. HENN SAARI: Tähendab, tuleb naabrite juurde, kus *inimesem* olla, nagu varjule.

Liite vokaallõpulisel teisedid on *-ma*, *-ima*, *-ema* (*suure-ma-d*, *must-ima-le*, *rahulik-ema-id*).

Astendava tähendusega *m*-tuletisi moodustatakse ka määrsõnadest, neis tuletistes alussõna sõnaliik ei muutu. Tuletustüve vokaal on neiski sageli asendunud *e*-ga (*kaua* > *kaue-m*). Tuletustüüp on ebaproduktiivne: *vähem*, *rohkem*, *etem*, *kauem*, *varem*, *hiljem*, *otsem*. Supletiivne on *enam* (vrd *palju*). Omadussõnalise alussõna korral saab samast alussõnast moodustada nii keskvärde kui ka ülivörde. Nimi- ja määrsõnatüvest kasutatakse peamiselt keskvärret, kuigi mõnest määrsõnast on ka ülivõrdetuletisi.

AK: Ühendriikides korraldatud küsitluse kohaselt usaldavad inimesed *vähim* poliitikuid. Hinnalangust mõjutas *enim* kütus.
IM: Missugusesse valdkonda soovite *rohkeim* panustada?

Liitomadussõnad

§ 281 LIITOMADUSSÕNAD on liitsõnad, mille põhiosaks on omadussõna või kesksõna. Moodustusosade seose järgi võivad liitomadussõnad olla laiendliitsõnad või rindliitsõnad (→ § 287). Valdav osa liitomadussõnadest on laiendliitsõnad. Omadussõnade võime siduda endaga laiendosa on erinev. Hulk omadussõnu ei moodusta üldse liitsõnu, teiste omadussõnadega on kümneid sõnaraamatulekseeme ja mallid on avatud tekstiliitsõnade moodustamiseks. Struktuuri järgi võib põhiosa olla lihtomadussõna (*lumi+valge*) või tuletis (*kultuuri+vaenulik*). Produktiivse ja arvukaima rühma moodustavad *ne-* ja *line-*liitelise põhiosaga liitsõnatuletised, mis korreleeruvad nimisõna-, kaassõna- või hulgasõnafrasiga, olles vahetute moodustajate järgi fraasil põhinevad tuletised ja samal ajal struktuurilt liitsõnad. Nad käituvad lauses liitsõnana ja toimivad tuletiste piisava hulga juures liitmiseeskujuna, kuigi

omadussõnaline põhiosa ei ole iseseisev sõna: *eesti- ja venekeelne, kahe- või kolmetoaline, meetrilaiune, laualaiune, meestevaheline, laialeheline*. Vastavaid tuletusmalle on kirjeldatud omadussõnatuletuse peatükis (→ § 263, 266). Fraasi põhjal on tuletatud ka selliseid liitomadussõnu, mille põhiosa on lekseemina käibel ja mida struktuuri, kuigi mitte semantika põhjal (→ § 249) saab tõlgendada liitomadussõnadena: *kõrgeväärtuslik, truusüdamlik, külmakartlik*. Selliseidki kompleksõnu on kirjeldatud tuletiste peatükis (→ § 268, 269). Ühesuguse struktuuriga kompleksomadussõna võib vahetute moodustajate järgi olla tuletis või liitsõna, vrd *külma kartma* > *külmakart-lik*, aga *külma+tundlik* 'tundlik külma suhtes'. Allpool vaadeldakse liitomadussõnadena selliseid liitsõnu, mida tuletistena käsitada ei saa.

LAIENDLIITOMADUSSÕNA laiendosaks on nimisõna (*välk+kiire*) või omadussõna (*tume+pruun*), harvem muu sõnaliik (*vähe+tähtis*) või kinnistüvi (*üli+odav*). Nimisõnalise laiendosaga liitmismallid on avatud ja võimaldavad sobiva semantilise seose korral vabalt moodustada tekstiliitsõnu. Omadussõnalise laiendosana esineb vaid väike hulk lekseeme. Erinevalt liitnimisõnadest on liitomadussõnade moodustustüüp piiratud produktiivsusega, liitumisvõimalused on seotud moodustusosade semantikaga. Enamik liitomadussõnu on tüviliitsõnad: nad on sisemise struktuuri põhjal kindlad liitsõnad, neile vastav kahesõnaline väljend ei ole võimalik süntaktiline struktuur. Deverbaalse põhiosaga liitomadussõnadel on oma liitmismallid (→ § 285).

§ 282 Enim liitomadussõnu on nimisõnalise laiendosaga. Laiendosaks võib olla liitsõna (*jää+vaba, külma+kindel*), tuletis (*askeldus+rohke, ilmastiku+kindel*) või liitsõna (*marutaudi+kahtlane, käibemaksu+vaba, eesmärgi+kindel*), samuti võõrsõna (*reklaami+vaba, konkurentsi+tihe, fantaasia+vaene*). Moodustustüvi on nimetavas (a) või omastavas (b), teatud sõnatüüpidest ka lühikuju (c).

- a) väلكkiire, leekpunane, kottpime, kivikõva, piltilus, peegelsile, askeldusrohke
- b) külmakindel, taskukohane, kiiduväärt, saagivaene, soolavaba, värvirõõmus
- c) külalislahke, liitlasvaenulik, inimsõbralik

Moodustustüve vorm oleneb enamasti liitomadussõna moodustustähendusest, teatud ulatuses ka laiendosa struktuurist. Lihttüvi võib laiendosana olla nimetavas vaid võrdlusseosega liitsõnades (→

§ 254). Kolmesilbilised *us*-tuletised ja kahesilbilised kolmandavälte-
lised *us*-tuletised on tähendusest sõltumata laiendosana nimetavas:
elamusrikas, arutusvaba, väljendusvaene, haridussõbralik, nakkus-
ohtlik, seiklusrikas, noorusvärske, valgustundlik.

IK: Tema peale laskus uus, teadjalik, *saatusrase* ilu, mida kogu
rahvas nägi. Kallis pärgament – see kuulus, *saatustiine* pärgament.
Ta pidi nüüd sõlmima uue, veel *tulemusraskema* kokkuleppe. Rabi
ise oli vigastanud oma *nõidusrohke* veekella. AK: *Tuletusvilka* sõna-
meistri jaoks on eksplitsiitsel esitusel vahest vähe väärtust. Olgu
antud rida *võrdluskõlblikke* sünkroonlõike.

Nimetavalise moodustustüvega liitomadussõnade hulgas on lekseeme,
mille nimisõnaline laiendosa ei esine otseses võrdlustähenduses, vaid
on prefiksilaadse modifitseeriva funktsiooniga, moodustades ekspres-
siivse tähendusega liitsõnu paljude omadussõnadega (→ § 260). Selliseid
laiendosi on nt *tuli-*, *veri-*, *surm-*.

tuliuus, tulihapu, tuliterav, tulivihane, verinoor, verivärske, veri-
vaene (vrd *verevaene* 'vere poolest vaene'), surmigav, surmkindel

Sõnaraamatulekseemide kõrval moodustatakse nendega ka uusi teks-
tiliitsõnu: *tulivärske, surmsoolane, surmloll*. Selletaolisi liitomadus-
sõnu kasutatakse palju argikeeles, kus neid ka juurde sünnib. Noorte
vabamas keelekasutuses levivad nt nimetavakujulised laiendosad *lõpp*,
tutt ja *sig*: *lõppilus, lõppäge, lõppuhke, tuttuus, tuttpuhas, tuttilus*,
tuttvärske, sigahea, sigaadav, sigamaitsev, sigalõbus, sigalahe, sigakiire jt.

IM: Tavaline pesupulber, aga *sigaadav*. Räuskab hullemini kui
põrguhull Žirinovski.

lane-, *line-* ja *mine-*liitega laiendosal on liitsõnas alati konsonanttüvi:
õpilasvaenulik, külalislahke, avaldamiskõblilik, varisemisohtlik, nime-
tamisväärt. Mõned muudki tuletisesarnase struktuuriga nimisõnad
liituvad lühitüveliselt (*allikselge, liblikerge, inimvaenulik*).

Kui struktuur ei nõua teisiti, on nimisõna liitomadussõnades nagu
liitnimisõnadeski moodustustüvena sagedamini omastavas ja selle
malli järgi moodustatakse vabalt tekstiliitsõnu: *käibekõblilik, käibe-*
küps, kolesteroolivaba, trenditeadlik, näpuosav, silmaerk, riigitark,
usuagar, juudipuhas jt.

Omastavaline moodustustüvi võib olla ka mitmuslik (*kariderohke, sündmustevaene, lastesõbralik, nõuetekohane*). Osastavakujulise moodustustüvega on *kuldaväärt* (vrd omastavalise moodustustüvega *naeruväärt, kiiduväärt*, teiste *väärt*-omadussõnade moodustustüve vorm ei eristu (*auväärt, häbiväärt*)).

Nagu ühiskeele liitnimisõnade (→ § 228), nii ka liitomadussõnade moodustuses on kalduvus kasutada omastavalist liitumist nimetavalise kõrval või asemel, mitte aga vastupidi. Nii varieerub ka võrdlusomadussõnade liitumismall (*kohvpruun* või *kohvipruun*, *kirsspunane* või *kirsipunane*, *sidrunkollane* või *sidrunikollane*). Kui laiendosaks on liitnimisõna, on moodustustüvi alati omastavas: *rukkilillesinine, sibulakoorekollane, kaseleheroheline*. Tekstisidusate võrdlusliitsõnade moodustustüvi on normkirjakeeles soovitatud nimetava kõrval sageli omastavas.

AK: Tänavu kevadel kutsuge oma garderoobi kaunistama värvid: *sidrunikollane, laimiroheline, apelsinioranž*. Fantaasiarikkaid nüansse saab silmadele anda *koobaltsinise, sidrunikollase, sireliroosa* või *mündirohelise* silmapliiatsi abil. *Kohvipruuni* naha ja ronkmustade rastapatsidega mees sirutas jalad mugavalt välja ja vahtis taevasse. *Kirsipunane* Nissan Maxima oli talle kätte antud avansina.

§ 283 Kahest omadussõnast koosnevad liitsõnad on enamasti rindliitsõnad (→ § 287). Laiendliitsõnu moodustab vaid väike hulk omadussõnu. Avatud liitsõnarühma moodustavad värvinimetusi täpsustavad *hele, tume, ere, erk, tuhm, kahvatu* ja avarama seosevõimalusega *täis*. Omadussõna on laiendosana nimetavas.

helesinine, tumepruun, ereroheline, erkpunane, tuhmkollane, kahvaturroosa, täisvalge, täisküps, täispikk, täiskarske, täisväärtuslik, täisprofessionaalne, täishermeetiline

Muude laiendomadussõnadega liitomadussõnu on vähe, nt *valusvalge, puhasvalge, kibekiire, krõbekuiv, kärekülm, kurikuulus, hulljulge, tühipaljas*. Laiendosaks võib olla *v*-kesksõna: *kaduvväike, säravselge, leekivpunane, pimestavvalge*.

IK: See oli kooli rekord ja püsib kõikide *püsiiväikeste* rekordite tagatabelis tänase päevani esikohal.

Omastavas on põhiosaga *kirju* liituvad värvinimetused, nt *sinisekirju, punasekirju, mustavalgekirju*.

§ 284 Muu laiendosaga moodustatakse liitomadussõnu juhuslikumalt. Omadussõnafraasi põhja laiendav määrsõna võib liituda fraasipõhjaga, nt *vähekasulik, vähetähtis, väheviljakas, läbikäps, läbimärg*. Prefiksilaadse modifitseeriva funktsiooniga on *püsti-, puru-, padu-* ja seotud tüvekujud *puht-* (vrd *puhas : puhta*), *laus-* (vrd *lausa*), *ilm-* (vrd *ilmselt, ilma, ilmatu*), *eht-* (vrd *ehtne*) *ürg-* (vrd *ürgne*), *pool-* (vrd *pooleldi*).

püstirikas, püstihull, püstirumal, puruhaige, purulaisk, puruvaene, paduigav, padukarske, padukonservatiivne, puhtisiklik, puhttheaduslik, lausselge, lauslibe, lausvale, ilmvoimatu, ilmeksimatu, ilmsüütu, ehteestilik, ehtnaiselik, ürgandekas, ürgmehelik, poolpikk, poolkuiv

Liitomadussõnu moodustab eitussõna *mitte-* (*mitteametlik, mitteküllaldane*), samuti kinnistüved *eba-*, *üld-*, *eri-*, *üli-*.

ebaaus, ebapiisav, ebateadlik, üldkasulik, üldhuvitav, üldinimlik, erisugune, erikujuline, erinimeline, ülisuur, ülimumodne, ülitundlik, ülipüüdlik

Algriimilaadset reduplikatsiooni kui intensiivsusevõtet esindavad unikaalsed läbipaistmatud laiendosad omadussõnades *võhivõõras, võnnuvõõras, uhiuus, vihuviimane*.

Märkus. Osa omadussõnu käibib keeles ka nimisõnadena. Sellise põhiosaga liitsõnad on moodustatud nimisõnade liitmismalli järgi (*kärbsemust, muna-valge, koolinoor, tähetark, uusrikas, suvesoe, talvekülm*). Substantiveeruda võivad ka liitomadussõnad (*kopsuhaige, vabatahtlik*).

§ 285 Deverbaalse põhiosaga omadussõnad moodustavad kontiinumilaadse rühma liitsõnatuletistega. Põhiosaks on ühend- ja väljendverbide või verbifraaside adjektiveerunud kesksõnad (→ § 245) ning *lik-* või *matu-*liitega tuletised. Nende liitmismallid on seotud tuletuse aluseks oleva verbi fraasistruktuuriga, aga verbilaiendi kuju kompleksõnas ei sõltu sellest, kas vahetuks moodustajaks on kompleksne esiosa või kompleksne põhiosa (vrd *külma kartma > külmakart-lik* ja *külma+tundlik* 'tundlik külma suhtes'). Nagu muud liitsõnatuletised, nii toodavad ka deverbaalse põhjaga liitsõnad analooge, mille vahetud moodustajad ei ole enam tuletustüvi ja kesksõnatunnus või liide (*pead+pööritav, kaug+juhitav, jätku+suutlik*).

Liitkesksõna laiendosaks on ühendverbi kuuluv või põhiverbi laiendav määrsõna (a), väljendverbi kuuluv või verbi rektsioonilaiendi vormis käändsõna (b). Osalt on kokkukirjutus fakultatiivne, aga osalt mõjutab liitsõnastumist ühendi tähendus (→ § 245). Keskõnad erinevad muudest deverbaalsetest liitsõnadest selles suhtes, et käändsõna võib laiendosana (nagu fraasilaiendinagi) olla osastavas (vrd *vett pidama, tuld purskama*).

- a) ligitõmbav, vastupidav, läbikäidav, kokkupandav, väljakujunenud, kaasasündinud, vaevukuuldav, tagasivaatav, paljulubav, eestlaetav, tõestisündinud, vastvalminud, varalahkunud, varemilmunud, eelnimetatud, hästikasvatatud, vastunäidustatud
- b) arusaadav, rahulolev, jalustrabav, umbetuisanud, täistuubitud, lugupeetud, põhjakõrbenud, südantlõhestav, paikapidav, vettpidav, teedrajav, tuld purskav, südantkosutav, elujaatav, usaldustäratav, peadpööriv, vabadustarmastav, elukogenud, hirmutekitav, ennastsalgav, kõikehõlmav, endassetõmbunud

AK: Pärast mitmete Reformierakonna juhtpoliitikute esinemisi „Kolmeraudses“ ja IG *pikaltsaatvat* kehakeelt „Vabariigi kodanikes“ on teiste erakondade poliitikutel mõnus vaadata, kuidas ka nende tulised sõed reformistide kätega kokku kantakse. Maailmas on palju *tagakiusatud* ajakirjanikke. Värskeimate *tagasivaatavate* andmete järgi annab rõõmustamiseks põhjust Rootsi. Ta ei pea oma võimalusi eriti *tõsiseltvõetavaks*. Nimekiri on *muljetavaldav*: külalehe kokkupanekust ja *elukestvast* õppest kuni e-küla edendamiseni välja.

Subjektiseosega laiendosa on omastavas: *päikesekuivatatud, külma-võetud*. Laiendosaks võib olla ka asesõna *oma* või *ise*: *omakasvatatud, omatehtud, isevalmistatud, isemajandav, iseliikuv*. Üksikud keskõnakujujulised liitomadussõnad on laiendosa vormi tõttu kindlad liitsõnad, mida motiveerib vaid osade (selgem või vähem selge) sisuseos: *masinloetav, kõikmõeldav, elukardetav, elukestev, endastmõistetav*. Lühi- või kinnistüvelised on nt *ainumõeldav, ainumäärav, kaugjuhitav, kergõpitav*. Omadussõna laiendosana esinevad prefiksilaadsed sõnaosad võivad moodustada liitsõnu ka keskõnadega.

üldlevinud, üldarendav, üldkasutatav, poollagunenud, poolsurnud, pooltuntud, ülikardetav, üliväsinud, puruväsinud, ebarahuldav, ebasoovitav, mittesöödav, mittearvestatud

Liitkesksõnad on deverbaalse põhiosaga liitnimisõnade kõrval üks vaheetapp liitverbide arengus (→ § 120).

Enamik *lik-* ja *matu-*liitelise põhiosaga liitomadussõnu on struktuuri järgi kindlad liitsõnad, vastav lahkukirjutatud fraas ei ole võimalik. Üksikuid sünteetilisi liitsõnu on nt *senitundmatu*, *ennekuulmatu*, *ennenägematu* jt. Deverbaalsed liitomadussõnad on ühend- ja väljendverbituletised (*vastutulelik*, *osavõtmatu*) või verbifraasiga korreleeruvad liitsõnad (*senitundmatu*, *energiasäästlik*). Nende hulgas on liitsõnatuletisi, mille põhiosa eraldi lekseemina ei esine (→ § 269). Deverbaalse liitomadussõna laiendosaks on tuletuse alussõnaks oleva verbi fraasistruktuuri kuuluv määrsõna (a) või alusverbi sihitis, mis on moodustustüvena omastavakujuline (b):

- a) alalhoidlik, vastutulelik, edasipüüdlik, tagasivõtmatu, kokkuleplik, kokkuvõtlik, kättesaamatu, vastuvõtlik, ettevõtlik, järelemõtlematu, ennekuulmatu, seninägematu senitundmatu, vähetundlik, vähenõudlik, vähetootlik
- b) asjatundmatu, trenditeadlik, valutundlik, hinnatundlik, kohusetundlik, puuetundlik, kunstinõudlik, jumalakartmatu, külmaskartlik, pahatahtlik, pahaaimamatu, valgusekartlik, veekartlik, energiasäästlik, keskkonnasäästlik, tervisesäästlik, jätkusuutlik

Kui tuletise alusverbi objektiks on *us-*liiteline kolmandas vältes nimisõna, võib moodustustüvi olla nimetavas: *seaduskuulelik*, *valgustundlik*, *kiirgustundlik*, *loodussäästlik*. Erandliku liitmismalliga on *vabatahtlik*, mis ei ole seotud tuletuse aluseks oleva verbi fraasistruktuuriga, vaid korreleerub fraasiga *vabal tahtel* (kasutusel on ka vanamoeline *priitahtlik*, millele fraasi enam ei vasta), ja mõni selge analoogmoodustis, nagu *kuritahtlik* või *kuritegelik*.

AK: Ümberringi on süsteem *jätkusuutmatu*. Näiteks on Eesti suhteliselt väike tööpuudus ülimalt *Soome-tundlik*. Tegemist on äärmiselt *energiasäästliku* mikroprotsessoriga. *Trenditeadlikud* mehed lasevad juukseid lõigata noaga. Mallorca näidismatši korraldajad ei põlanud vaeva ehitada *seninägematu* tenniseväljak. Selle intensiivsust on võimalik mõõta *kiirgustundlikku* filmi kasutades.

Omadussõna laiendosana esinevad prefiksilaadsed kinnistüved võivad liituda ka deverbaalsete omadussõnadega: *ebateadlik*, *ülitundlik*, *alateadlik*.

§ 286 Laiendliitsõna on harilikult samast sõnaliigist kui selle põhiosa. Liitsõnade seas on aga ka hulgaliselt niisuguseid fraasil põhinevaid liitsõnu, mille tähendus on leksikaliseerunud ja sõnaliik muutunud. Enamik neist on tekkinud kindlas vormis fraasi sagedase süntaktilise funktsiooniga kaasneva tähendusmuutuse kaudu. Liitomadussõnade hulgas on rühm osastavakujulisi nimisõnafraase, mida kasutatakse täiendina ja milles on toimunud süntaktiliselt tingitud sõnaliigimuutus täiendist käändumatuks omadussõnaks. Laiendosaks on ase-, omadus- või nimisõna, moodustustüve vorm sõltub fraasistruktuurist.

sedalaadi, iselaadi, teistlaadi, isevärki, imevärki, mustaverd, puhastverd, täisverd, tulekarva, vahakarva, rebasekarva, šokolaadivärvi, vikerkaarevärvi, poisiohtu, lapseohtu, laiavõitu, tumedavõitu, nõrgavõitu

Tekstisidusatele liitsõnadele on avatud *võitu*-lõpuliste vähendava tähendusega omadussõnade moodustus (→ § 259) ja omastavalise laiendosaga liitmismall võrdleva tähenduseseega värvitoonide nimetamisel (→ § 254).

IM: Enne saunakale minekut sain omale uue juuksevärvi – kenad *tulbivärvi* kevadised juuksed. Tõsta nüüd kaunilt *rubiinivärvi* ribakesed salatile. Müüa *kirsivärvi* velvetspintsak. Tahaksin seda *sidrunikarva* kotti. Ilus *kohvikarva* triiksärk. AK: Turvatöötajad tabasid *apelsinikarva* Fiatiga sõitnud noormehed.

Tuletiste ja liitsõnade kokkupuutealale jäävad *sugune*-lõpuosaga kompleksed omadussõnad. Nende hulgas on omadussõnalisi asesõnu: *see-sugune, samasugune, niisugune, mingisugune, missugune*. Suurem osa sama põhiosaga liitsõnu on tõlgenduslikult asesõnade ja reeglipäraste omadussõnade piirialal ning nende sõnaliigikuuluvus ebamäärane: *igasugune, mitmesugune, mõnesugune, omasugune, minusugune, teistsugune, ühesugune* (→ § 263).

§ 287 RINDLIITOMADUSSÕNAD koosnevad kahest või enamast võrdse kaaluga moodustusosast, mis on üksteisega samasuguses süntaktilises suhtes nagu rindfraasi liikmed.

kurttumm = kurt ja tumm
sinimustvalge = sinine, must ja valge

Rindliitsõna moodustusosad kirjutatakse kokku või ühendatakse sidekriipsuga (*sõnalis-muusikaline*). Rindliitomadussõna esiosaks on nimetavas käändes või lühitüveline omadussõna. Rindliitsõna moodustusosadeks võivad olla lihtsõnad (*mustvalge*) või tuletised (*punakaskollane*).

Rindliitomadussõnad on nt *kurttumm*, *pimekurt*, *nõguskumer*, *magushapu*, *imalmagus*, *mõrumagus*, *kibehapu*, *kibesoolane*, *mustvalge*, *valge-punane*, *ühiskondlik-poliitiline*. *ne*-liitelised värvinimetused on moodustustüvena sageli ilma liiteta kinnistüved: *sinipunane*, *sinimustvalge*, *punakuldne*, sidekriipsuga ühendatud liitomadussõnades võib esiosa olla nimetavakujuiline: *punane-valge-roheline*. Liiteta on sageli ka võõrsõnaline moodustustüvi: *sotsiaal-majanduslik*, *sotsiaal-poliitiline*, *naiiv-romantiline*. *line*-liiteline omadussõna on rindliitsõna esiosana s-lõpulise moodustustüvega: *silbilis-rõhuline*, *kaubalis-rahaline*, *sõnalis-muusikaline*. Laiendliitsõnadele (→ § 283) on lähedased sellised liitomadussõnad, mille esiosa on *kas-* või *jas*-liiteline: *rohekaskollane*, *sinakashall*, *hallikassinine*, *mustjashall*, *valkjassinine*, *hapukas-magus*.

Muutemorfoloogialt sarnanevad rindliitsõnad laiendliitsõnadega. Põhiosana toimib rindliitsõna viimane moodustusosa, millele liituvad muutetunnused ja tuletusliited. Üht mõistet tähistavate rindliitsõnade moodustusosad harilikult ei ühildu.

AK: Eraldi kõneldakse *pimekurtide* probleemidest. Era- ja *avalik-õiguslikud* kõrgkoolid tegutsevad haridussüsteemis väga eraldatult. Jagatagu palgafond õiglaselt *insener-tehnilise* personali vahel ära. IK: Lõhnas vastu laialikantud roogade rasvu, *mõrkjas-toorest* õlut ja rõskeid laudlinu. Turule ilmus roosakas ning natuke *imalmagusalt* lõhnav seep. Tavaliselt visatakse *naiiv-nahaalsed* öömajaküsjad ukse taha. Mirjami kalade ja lindudega medaljonid olid lõbusateks *puna-sini-rohelisteks* muutunud.

Sidekriipsuga ühendatud rindliitomadussõnas võivad käänduda ka mõlemad moodustusosad.

AK: Seda märkis Rääma põhikooli direktor Elmo Jõe talle omase *mahlaka-muheda* tooniga.

Rindliitomadussõnade hulgas on nii kinnistunud lekseeme kui ka tekstiliitsõnu.

IK: Mõni nädal tagasi oli ta nägu piiranud *punakas-ruuge* täishabe. Õndlas, veeni kohal ilutseb *lillakas-oranž* plekk, mis meenutab tõepoolest natuke oravat. Tõlgiks oli Valteri naine Anna, *kurb-kahvatu*, suurte leinavate silmadega väga inimlik õpetajanna. Nuusutage korra raamatukoguõhku – *imal-terav* mõttetöö hais ühes seda saatvate looduslike kõvaketaste surinaga tasalülitavad reaalsuse. IM: Üks tüüp töö juurest ütles, et plaadiümbris on *sinine-punane-kollane*.

Rindliitomadussõna esiosa võib olla ka *v*-kesksõna.

IK: Puls aeglane ja *kaduv-nõrk*, kogu olekus sügav apaatia. Niisiis, sa lõpetad oma kisa, et sind siia *pimestav-valgesse* ja hirmvaenulikku keskkonda toimetati.

Rindliitsõnade ja laiendliitsõnade piir ei ole siingi järsk. Kokkukirjutamine sidekriipsuga või ilma võib kallutada tõlgendust ühes või teises suunas: sidekriips viitab pigem rindliitsõnale, kokkukirjutus laiendliitsõnale, vrd *hallikassinine* või *hallikas-sinine*, *pimestavvalge* või *pimestav-valge*.

Rinnastava seosega on ka kordustüvelised liitomadussõnad: *sini-sinine*, *punapunane*, *roheroheline*, *pisipisike*. Neidki võidakse liita sidekriipsuga.

IK: Taevas oli *sinine-sinine*. Meil on ees *pikk-pikk* tee.

KIRJANDUST OMADUSSÕNAMOODUSTUSE KOHTA

KABUR, HELVE 1967, Omadussõnasufiksi *-kas* tähendusfunktsioone. | KASIK, REET 1978, Verbaaladjektiividest. | KASIK, REET 2010a, Eesti keele sõnatuletus. | KERGE, KRISTA 1998, Vormimoodustus, sõnamoodustus ja leksikon. | MÄEARU, SIRJE 2012, Pilguheit adjektiivile. | UNIVERE, AILI 1972, Eesti *tu*-liitelistest omadussõnadest. | UUSPÕLD, ELLEN 1978, Atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavad vasted. | VARE, SILVI 1984, Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. | VIIRE, HELMI 1963, *ne*-sufiksilised omadussõnad eesti murretes.

MÄÄRSÖNAMOODUSTUS

MOODUSTUSTÄHENDUSED

Kompleksmäärsõnade rühmitamine

§ 288 Määrsõnad on keelekasutuses hajusate piiridega sõnaliik. Nad tähistavad sündmuse asjaolusid – aega, kohta, viisi, määra jm. Sündmuse asjaolu on heterogeenne mõistekategooria, mille keeleline väljendus ei ole seotud kindla sõnaliigiga, vaid määratletav eeskätt süntaktilise funktsiooni järgi määrusena. Sellise määrusena esineb lisaks määrsõnadele mitmesuguse struktuuriga sõnavorme ja fraase, mille tähendus võib aja jooksul leksikaliseeruda ja sõnaliik muutuda. Niisuguste fraaside süntaktiliselt tingitud sõnaliigimuutus toob tihti kaasa kokkukirjutuse, fraas muutub ortograafiliseks sõnaks (→ § 311).

Suurem osa määrsõnu on morfoloogiliselt kompleksed. Nende hulgas on regulaarseid tuletisi (*aeglaselt, halvasti, kiiremini*), aga ka leksikaliseerunud tähendusega või ka muutunud prosoodiaga muutevorme (*viimaks, asjata, teoksil, kimpus*) ja mitmesuguse ehitusega fraasidest tekkinud liitsõnu (*kõigepealt, üleliia, aegamööda, samamoodi, omateada*). On ka niisuguseid liitumeid, mille vorm ei ole motiveeritud (*seepeale, kusjuures, mispärast, niiviisi, siinsamas*). Niiviisi kasvab määrsõnade hulk eri teid pidi. Komplekssetel määrsõnadel on rohkem või vähem produktiivsed vormimallid (→ § 293), mille analoogial sünnib uusi määrsõnu, aga vaid osa neist esindab kompleksseid tähendusstruktuure, mida saab kirjeldada moodustusosade semantilise suhte kaudu. Regulaarselt tuletatakse kompleksmäärsõnu kümnekonna liitega, liitmäärsõnu saab piiratud ulatuses moodustada intensiivistava tähisega (*poolpüsti, poolärkvel, ülihästi, üliväga, igiammu, kibekähku, ihuüks*), muid moodustajate semantilise suhte alusel kirjeldatava tähendusega liitmäärsõnu on üksikuid (*üleile, ülehomme*).

Asjaolumõiste allkategooria, mida saab tähistada määrsõnatuletisega, on sündmusviisi; määrsõnatuletised on kategooriaalse tähenduse järgi viisimäärsõnad. Lauses määruse funktsioonis saab neid tõlgendada ka muid sündmuse asjaolusid väljendavana: aega (*televiisorit*

vaadatakse õhtuti; reisil käidi suviti), kohta (*Helsingisse sõidetakse meritsi; valimised toimuvad maakonniti*) või hulka (*kinos käidi kahekesi*), aga selline semantiline funktsioon seostub tüüpiliselt tuletise alussõna leksikaalse aja-, koha- või hulgatähendusega, mitte tuletise moodustustähendusega.

Moodustuspõhja märkiv määrsõnaliide väljendab viisi, tuletise moodustustähendus oleneb tähise mõisterühmast, aga ka tähismoodustaja (tuletise alussõna) sõnaliigist või leksikaalsest tähendusest. Alussõnaks on tüüpiliselt omadussõna, harvem verb või nimisõna. Moodustustähenduse järgi saab tüüpiliste viisimäärsõnade (→ § 289) kõrval eristada omaette allrühmadena suhtemäärsõnu (→ § 290–291) ja seisundimäärsõnu (→ § 292), mis avarama tõlgenduse järgi kuuluvad samuti viisimäärsõnade hulka. Tegevusviisi väljendavad omadus- ja sündmustähisega tuletised (*ägedalt, hullemini, kobamisi*), kohta, aega või määra väljendavast alussõnast tuletatakse vastavalt ruumi-, aja- ja määrasuhteid kirjeldavaid määrsõnu (*küljetsi, õhtuti, kahekesi*), seisundimäärsõnu tuletatakse sündmus- ja omadustähisega (*ärkvel, laiali, istukil*). Piir nende moodustustähenduste vahel on osalt hajus, sest lisaks alussõna tähenduskategoriale on kompleksse määrsõna tähendus tihti seotud ka alussõna leksikaalse või kontekstitähendusega, mistõttu ei ole kerge ega alati võimalikki eristada määrsõna moodustustähendust ja leksikaalset tähendust.

Moodustussuhte järgi on omadustähisega viisimäärsõnad tõlgendatavad transponeeriva tuletusena: liite funktsiooniks on muuta sõnaliiki, vormistada omadussõna määrsõnaks, kui süntaktiline positsioon lauses seda nõuab (vrd *kiire jook* ja *kiiresti jook*, *aeglane kõne* ja *aeglaselt kõnelema*). Transponeeriv määrsõnatuletus kaasneb sündmustähenduse vormistamisega: kui omaduse kandjaks on sündmus, siis laiendab omadussõna teonimetust, määrsõna laiendab verbivorme. Tüüpiliselt on omaduse kandja funktsioonis asjamõiste (*pikk mees / mees on pikk; kolmetoaline korter / korter on kolmetoaline*) ja sellise süntaktilise seosega omadussõna ei saa määrsõnaks transponeerida.

Leksikaalse tähenduse järgi saab teatud määrsõnarühmi tõlgendada modifitseerituna, nt tegevusviisi intensiivsust väljendavad *mini*-liitelised määrsõnad (*kiiremini, kavalamini*) või korduvust väljendavad *ti*-liitelised määrsõnad (*õhtuti, suviti*). Siin ei modifitseeri liide alussõna tähendust; modifitseeriv tähendus ilmneb korrelaatsutes teise samatüvelise viisi või aega tähistava leksikaüksusega (vrd *kiiresti* ja *kiiremini*,

kavalalt ja kavalamini; õhtul ja õhtuti, suvel ja suviti). Moodustajate suhte järgi on tuletus esimesel juhul transponeeriv (*kiirem > kiiremini*), teisel juhul mutatiivne (*õhtu > õhtuti*).

Viisimäärsõnad

§ 289 VIISIMÄÄRSÕNAD nimetavad sündmusviisi omadus- või sündmusmõiste kaudu. Omadustähisega moodustatakse regulaarselt *lt-*, *sti-* ja *mini-*liitelisi määrsõnu, sündmustähisega *misi-* ja *l-*liitelisi määrsõnu. Leksikaalse tähenduseta deskriptiivtüvele lisandub viisi-tähendus *ti-/di-*liitega.

*lt-*TULETISI: julmalt, järsult, ükselt, alandlikult, kriitiliselt, vaevalliselt, keskmiselt, arutult, mõtlematult, innukalt, rõõmsalt, põgusalt, ägedalt, efektselt, globaalselt, meeldivalt, noomivalt, kuuldavalt, jultunult, veendunult, sunnitult, põhjendatult, rõõsameelselt, heasüdamlikult, helikindlalt, stressivabalt, sisutühjalt

*sti-*TULETISI: halvasti, õigesti, lollisti, kangesti, kergesti, rohkesti, uhkesti, valjusti, täiesti, kenasti, hullusti, pahasti, rängasti, rõõmsasti, tugevasti, ilusasti

*mini-*TULETISI: halvemini, kiiremini, kurjemini, kõvemini, lollimini, rängemini, valjemini, kindlamini, hirmsamini, õigemini, mugavamini, heledamini, toredamini, sagedamini, kavalamini

*misi-*TULETISI: kobamisi, undamisi, kordamisi, vilksamisi, vihjamisi, pilkamisi, aimamisi, ruttamisi, riivamisi, tingimisi, sundimisi, vaikimisi, naljatamisi, oletamisi

*l-*TULETISI: mürinal, kolinal, mühinal, sahinal, visinal, kohinal, plaginal, krõbinal, särinal, podinal, vudinal, sulinal, vilinal

*ti-/di-*TULETISI: mürtsti, niuhti, lopsti, prauhti, prõksti, viuhti, vilksti, sumdi, klõmdi, kõldi, põmdi, vurdi

Vähesel hulgal on ka sõnaliigiliselt varieeruva alussõnaga *si-*liitelisi (*jalgsi, vargsi, ilmsi, silmsi, argsi, vägisi, vagusi*), *ldi-*liitelisi (*meeleldi, pooleldi, areldi, eraldi, liigeldi-loogeldi*) ja *kesi-*liitelisi viisimäärsõnu (*salakesi, tasakesi, hiljukesi*). Ükski neist tuletustüüpidest ega -mallidest pole produktiivne ja tuletiste tähendus on leksikaliseerunud. Viisimäärsõnu on tuletatud rekursiivselt ka määrsõnalisel alusel või

määrsönast tuletatud omadussõna vahendusel, nende tähendus ei erine alussõna tähendusest, vrd *äkki* ja *äkisti*, *vist* ja *vististi*, *koguni* ja *kogunisti*, *kohe* ja *koheselt* jt. Mõnikord võib kasutuses tekkida tähenduserinevus, vrd *küll* ja *küllalt*, *otse* ja *otseselt*.

lt-, *sti-* ja *mini-*liitelised määrsõnad esindavad tähendusstruktuuri, kus sündmusviisi nimetatakse omaduse kaudu: moodustuspõhja märkiv liide väljendab viisi, tähist märkiv tuletise alussõna väljendab omadust. *lt-* ja *sti-*liite valik on osalt vaba (vrd *kiirelt* ja *kiiresti*, *rõõmsalt* ja *rõõmsasti*), aga erinevalt *lt-*määrsõnadest on *sti-*tuletiste moodustamisel vormilisi piiranguid: neid moodustatakse harva komplekssetest omadussõnadest (→ § 295). Kuigi sõnaraamatulekseemidena on *sti-*tuletisi registreeritud tunduvalt vähem kui *lt-*tuletisi, on ka nende moodustus tekstiliselt avatud. Tuletised on sama tähendusega kui samast alussõnast moodustatud *lt-*adverbid.

IM: Selle vastuvõtmine on samavõrd *jämedasti* omavoliline tegu kui selle andmine. Uskusin sind täielikult, *pimedasti*. Suht *nõmedasti* on lahendatud jah see asi. Pildi peal nad nii *kiledasti* ei karjugi. Jumal annab *helledsti*. Hoolimata oma 92 eluaastast on ta *virgesti* töös. Mees räägib ja räägib, tekst läheb *soravasti*. Siin tohin mehi pilgata ja *edevasti* kilgata. Elu veereb viimastel nädalatel *hajusasti*. Hommikul rahmeldas ja mängis päris *teguasasti*.

Vormiliselt saab *lt-*määrsõna moodustada pea kõikidest omadussõnadest, aga viisituletust piirab alussõna semantika. Kui omadus ei seostu sündmusega (nt asja mõõtu, materjali jms suhteid väljendavad konkreetse tähendusega omadussõnad), ei leidu neist moodustatud *lt-*tuletistele kuigi tihti mõttekat kasutusfunktsiooni (*?kiloselt*, *?kõhukalt*, *?kolmekorruseliselt*). *lt-*liitelisi viisimäärsõnu (aga mitte *sti-*liitelisi) tuletatakse regulaarselt ka omadustähendusega kesksõnadest.

AK: Pastor kõneles *noomivalt*. Järjest julgemaks *muutunudult* ründavad kajakad nüüd juba ka elavaid vaalasiid. Kõlab küll veidi *vaieldavalt*. Mis mõtet on kusagil nähtut matkida, eriti kui see *tehtult* ja haledalt välja kukub.

Omadustähisega *lt-* ja *mini-*liitelised viisimäärsõnad võivad astendada sündmusviisi intensiivsust. Modifitseeriv astmelisuse tähendus ei lisandu tuletusliitega, vaid sisaldub tähismõistes. *lt-*tuletise alussõnaks võib olla kesk- või ülivõrdes omadussõna: *kartlikumalt*, *kriitilisemalt*,

arvukamalt, heledaimalt, vaevalisimalt, kõlavamalt, säravaimalt, taltu- numalt, avatuimalt. Ka *mini*-liitelised viisiadverbid on moodustatud võrdevormi alusel (→ § 296), kuigi võrdetunnus ei eristu vormiliselt (vrd *targem* ja *targemini*, *parem* ja *paremini*). Semantilisel võrdevormi alusel tuletatud *lt*- ja *mini*-liitelised määrsõnad sünonüümsed (vrd *kiiremalt* ja *kiiremini*, *osavamalt* ja *osavamini*) ja astendavad modifitseerimata alusel tuletatud *sti*- või *lt*-määrsõnaga nimetatud sündmusviisi (vrd *hästi* ja *paremini*, *järsult* ja *järsemalt* või *järsemini*). Kuigi *mini*-tuletisi ei moodustata tuletatud ja liitomadussõnadest niisama vabalt kui *lt*-adverbe, on tuletus avatud.

IM: See mässas ja möllas *hullemini* ja *hirmsamini* kui endine. Päike paistis veel *palavamini*. Ühed riigid käituvad oluliselt *rumalamini* kui teised. Lendur tirib veel *järsemini* 100 m, autojuht muigab ikka. Mida rohkem koonus õhku saab, seda *efektsemini* ta töötab. Justnimelt selle sisu suudab e-lugeri näol tänapäeva tehnoloogia palju *meeldivamini* talutavaks teha.

lt- ja *mini*-tuletisi on vormianaloogia teetudes moodustatud rekursiivselt ka komparatiivsetest määrsõnadest, nende tähendus on leksikaliseerunud (*vähemalt*, *hiljemalt*, *ennemini*) või kattub alussõna tähendusega, vrd *varem*, *varemalt* ja *varemini*, *rutem*, *rutemalt* ja *rutemini*, *ennem* ja *ennemalt*, *tasem* ja *tasemini*, *kauem* ja *kauemini*, *harvem* ja *harvemini*.

Vormilt nimisõnatüvelised on järgnevustähendusega korduvtüvest moodustatud *lt*-määrsõnad *aeg-ajalt*, *kord-korralt*, *samm-sammult*, *päev-päevalt*, *järk-järgult* jts, mis semantilisel korreleeruvad omadusega (vrd *aegajaline*, *kordkorraline*, *sammsammuline*) ja on sünonüümsed omadussõnast regulaarselt moodustatud *lt*-määrsõnadega (vrd *sammsammuliselt* ja *samm-sammult*). Pragmatilistel põhjustel (lühemus) eelistatakse nimisõnatüvelisi tuletisi. Sellinegi moodustus on mingil määral produktiivne.

IM: Inimene kirjutab *rivi-rivilt* raamatust maha ja imestab siis, et sellest tuleb jama. Sarja eesmärgiks on usutunnistus tänase päeva näidete varal *lause-lauselt* lahti seletada. Sisesta mälukaart ja süsteem pakub sulle *pööre-pöördelt* juhiseid sihtkohani.

sti-liitelisi määrsõnu tuletatakse peale liitomadussõnade ka *tav*-kesksõnadest, aga need on sündmusviisiga seotud kaudsemalt, väljendades

evidentsiaalset modaalsust. Modaaladverbi tähismoodustajaks sobib mentaalset protsessi väljendava verbi *tav*-kesksõna.

arvatavasti, oletatavasti, kuuldavasti, nähtavasti, eeldatavasti, kavatsetavasti, loodetavasti, mäletatavasti, oodatavasti, teatavasti, usutavasti, öeldavasti

Sobiva tähendusega verbide *tav*-kesksõna alusel moodustatakse uusi modaaladverbe ka tekstituletistena.

AK: *Kaheldavasti* tal eraeluks palju aega ei jäägi. Siis paneb Konstatinoopoli peapiiskop oma muude (*kinnitatavasti* tähtsamate) tööde seas paberile need 24 palvet. Vetemäng kestab *lubatavasti* mai keskpaigani. Mõttevahetuseks on äärmiselt tiheda ajakava juures *kahetsetavasti* vähe aega. *Kardetavasti* on selle taga omamoodi ekslik arvamus. IM: Praegu on jäänud üksnes kaks päeva meie *tootatavasti* väga seiklusrohke reisini. *Räägitavasti* 60-ndate lõpus oli see raudtee veel kasutuses.

Teistelgi *sti*-tuletistel on kalduvus muutuda modaaladverbideks: *kindlasti, kangesti, suuresti, tublisti, hirmsasti, kenakesti, kaunikesti*. Selline tähendusmuutus on toimunud ka mõnes *lt*-tuletises: *tegelikult, loomulikult, vähemalt, väidetavalt, täpselt* (Küngas 2014). Modaalsete tähendusega on ka *sti*-tuletised, mille alussõnaks pole omadussõna: *üsnakesti, tõesti, kogunisti, vähemasti, tervenisti, läbinisti, enamasti, vististi*. Ajatähenduses on leksikaliseerunud *uuesti* ja *parajasti*.

IM: Lütseumil on *kenakesti* paljutöötav tulevik. Talumetsa pidamine on *kaunikesti* kulukas hobi. Inimesed, kes suudavad nalja teha, on üldreeglinas *üsnakesti* mõtlevad inimesed.

misi-, *l*- ja *di*-/*ti*-liitelised määrsõnad esindavad tähendusstruktuuri, kus viisi nimetatakse sündmuse kaudu. *misi*-tuletises märgib tähissündmust tuletuse alussõnaks olev verb ja tuletised korreleeruvad semantiliselt alussõna *des*-gerundiiviga (vrd *aimates* ja *aimamisi*). Tuletus on põhimõtteliselt avatud, aga tekstituletisi leidub peamiselt ilukirjanduses.

IK: Peaks kui kõnelema tasahääli, *hingamisi* ainult sõnuma. Siis tõusis ta matsakas kogu *hoobamisi* toolilt. *Sorimisi* ja *tuustimisi* jõutakse määruste juurde. Seal tõstis ta järsku nagu *ärkamisi* pead. Mõlemad käed tõusid *tõrjumisi* laudite poole. Üks kiitis

asjatundjana, teine naiivselt ja *imetlemisi*. AK: Räägin siin minevikulistest poleemikatest ainult *loetlemisi*.

Leksikaliseerunud tähendusega on käändsõna baasil moodustatud *misi*-liitelised viisimäärsõnad *pikkamisi*, *aegamisi*, *hädamisi*, *härgamisi*.

l-liitelised määrsõnad kirjeldavad *ise*-tuletisega väljendatud imitatiivse protsessi (→ § 78) ilmnemisviisi ja sarnanevad tähenduselt *ise*-liiteliste deskriptiivverbide *des*-gerundiiviga (vrd *müdinal* ja *müdisedes*). Vormiliselt on alussõnaks *ise*-verbiga korreleeruv *in*-liiteline teonimetus. Tuletustüüp on täiesti produktiivne.

AK: Maaostuga varises see sinisilmne usk *kolinal* kokku. *Mürinal* sõitis majast mööda traktor, ajades sahaga teed puhtaks. Pisarad tilkusid *sisinal* kuumale metallile. IK: Uute talvede pimedus laskub *kohinal* alla.

Deskriptiivsetest, looduslikke helisid jäljendavatest tüvedest moodustatakse vormimallil põhinevaid *ti*- ja *di*-liitelisi imitatiivse tähendusega viisimäärsõnu, mis korreleeruvad samatüveliste jäljendusverbidega, vrd *mürtsti* ja *mürtsuma*, *kõmdi*, *kõmama* ja *kõmisesma* jts. *-ti* ja *-di* on sama liite ortograafilised variandid: esimene liitub helitule, teine helilisele konsonandile (*põmdi*, *potsti*).

Muid moodustustähendusi

Osa tuletatud määrsõnu kirjeldab viisiadverbidest konkreetsemaid ruumi- või määrasuhteid moodustuspõhja ja tähise vahel. Moodustuspõhja kategoriaalse tähenduse järgi on needki viisimäärsõnad, kuid tähismõiste kategoria mõjutab moodustustähendust erinevalt. Sellised on distributiivsed määrsõnad, suhtemäärsõnad ja seisundimäärsõnad.

§ 290 DISTRIBUTIIVSED viisimäärsõnad väljendavad sündmuse osalist või asjaolu (aega, kohta, määra) märkiva olemi regulaarset kordumist või jagunemist mitme olemi vahel. Neid tuletatakse *ti*- ja *kesi*-liitega.

ti-TULETISI: öhtuti, öiti, suviti, aastati, hommikuti, argipäeviti, nädalalõputi, reedeti, tonniti, keeliti, iiliti, liigiti, kihiti, murdeti, pesiti, isikuti, perekonniti, piirkonniti, paariti, rühmiti

kesi-TULETISI: kahekesi, kolmekesi, viiekesi, kahekümnekesi, sajakesi, kuueteistkümnekesi, mitmekesi, hulgakesi, mõnekesi, paarikesi, paljukesi, vähekesi

ti-tuletise tähendus oleneb alussõna kategooriaalsest tähendusest. Ajatähendusega sõnade *ti-tuletised* väljendavad kordumist (*öösi*, *suviti*, *reedeti*, *hommikuti*) ja vastanduvad ühekordset sündmus- aega väljendavatele kohakäändes ajamäärsõnadele (vrd *öösel*, *suvel*, *reedel*, *hommikul*). Koha-, määra- või asjatähisega *ti-tuletised* viitavad mitmuslikule olemile ja kirjeldavad selle esinemisviisi rühmade kaupa (*tonniti*, *iiliti*, *rühmiti*, *piirkonniti*). Jagunemine võib puudutada ka aega (*aastati*, *päeviti*). Distributiivse tähendusega *ti-määrsõnade* tule- tamine tekstilekseemidena on produktiivne.

AK: Õpetajate keskmine palk erineb *linnati-vallati* kaks korda. Temperatuur on Tallinnas *linnaosati* töepoolest väga erinev. Tunniplaan põhikoolis *õppeaineti* ja *aastati*. Keel ei arene mitte ainult *rahvati*. IM: Hiljem teed siis veel kategooriaid, *külati*, *alevikuti*, *aleviti*? Toime on väga subjektiivne ja *inimeseti* erinev. Elevandid on hämmastavalt sotsiaalsed, nad elavad *suguvõsati* koos. Seega võivadki ühe osa puhul tulemused *lasteti* erineda.

Mõnikord kaasneb tuletise distributiivsusega alussõna leksikaalsest tähendusest tulenev juhuslikkuse, hetkelisuse vm pisendav tähendus: *ajuti*, *kohati*, *paiguti*, *jupiti*, *hetkiti*, *mõneti*. Ajatähenduses on leksi- kaliseerunud *esiti*, viisitähenduses *teisiti*.

kesi-liitelised distributiivsed viisimäärsõnad väljendavad sünd- musviisi sündmusosaliste hulga kaudu, neid tuletatakse arvsõnadest jm hulgasõnadest (*kolmekesi*, *paljukesi*, *mitmekesi*, *saja kahekümne viiekesi*). Moodustus on täiesti produktiivne kõigist (ka mitmesõnalis- test) arvsõnadest, tuletust muude hulgasõnade alusel piirab võimalike alussõnade hulk.

§ 291 SUHTEMÄÄRSÕNAD kirjeldavad sündmusviisi ruumilise vm suhte või füüsilise asendi kaudu. Neid on tuletatud paljude eri liidetega, aga enamik tuletustüüpe on eba produktiivsed. Mõne liitega

luuakse ka uusi tekstilekseeme, aga nendegi tuletustüüpide produktiivsus pole võrreldav viisimäärsõnade ja distributiivsete määrsõnade moodustusvõimalustega. Piirangud tulenevad tähismõisteks sobivate alussõnade piiratud hulgast.

tsi-TULETISI: küljetsi, sülotsi, silmitsi, rinnutsi, kaelutsi, sõrmitsi, karvutsi, sihitsi, meritsi, meilitsi, õhutsi

li-TULETISI: küljeli, külili, seljali, selili, kõhuli, ninali, pikali, laiali, suuli, maoli, rinnuli, näoli, põlvili, servili, käpuli, silmili

stikku-TULETISI: vastastikku, kaelastikku, rinnastikku, reastikku, küljestikku, otsastikku, pärastikku, järjestikku, äärestikku, paaristikku

kuti-TULETISI: seljakuti, kaelakuti, rinnakuti, küljekuti, kohakuti, otsakuti, ristakuti, vastakuti, üleikuti, pealekuti

kil-/kile-TULETISI: ninakil, ninakile, seljakil, seljakile, käpakil, servakil, praokil, pilukil, naerukil, hirmukil, roomakil, ripakil, istukil, kükakil, püstakil, kallakil, irvakil, vildakil, käsipõsakil

ldasa-TULETISI: ealdasa, kasvuldasa, ajaldasa, mahuldasa, loomuldasa, aruldasa, sisuldasa

misi-TULETISI: jadamisi, ridamisi, külgemisi, järgemisi, kihtimisi, vastamisi, ristamisi

ti-TULETISI: põigiti, serviti, pikuti, laiuti, otseti, pooliti

Ühe allrühma moodustavad tuletised, mille alussõnaks on kehaosa märkiv nimisõna. *tsi*-, *kuti*- ja *stikku*-tuletised kirjeldavad kahe sündmusosalise vastastikust e retsiprookset asendit, tuletised on omavahel sünonüümsed (vrd *sülotsi*, *süleikuti*, *sülestikku*; *kaelutsi*, *kaelakuti*, *kaelastikku*). *kuti*- ja *stikku*-liitega saab moodustada retsiprookset asendit kirjeldavaid tuletisi ka suhtelist kohta märkivatest nimisõnadest ja määrsõnadest. Tuletised on ositi sünonüümsed (*otsakuti* ja *otsastikku*, *kohakuti* ja *kohastikku*, *vastakuti* ja *vastastikku*, *üleikuti* ja *ülestikku*), ositi on liite valik leksikaalselt kinnistunud (*reastikku*, *järjestikku*).

Retsiprooksuse tähendust ei ole *li*- ja *kil*-tuletistel. Kehaosa märkivast alussõnast saab *li*- või *kil*-liitega tuletada sündmusosalise asendit

kirjeldava määrsõna. Ositi on needki sünonüümsed (vrd *seljali* ja *seljakil*, *ninali* ja *ninakil*, *käpuli* ja *käpakil*), ositi on leksikaalselt kinnistunud vaid *li*-tuletis (*põlvili*, *küljeli*, *kõhuli*, *maoli*). *-kil* on muutevormiline adverbiliide (→ § 308), mille kõrval on kasutatav ka asendisse sattumist väljendav *kile*-liide (vrd *käpakil* ja *käpakile*, *seljakil* ja *seljakile*).

tsi-liitega tuletatakse ka teistsuguse moodustustähendusega suhtemäärsõnu, mis kirjeldavad ühendusviisi alussõnaga nimetatud vahendi kaudu: *meritsi*, *vesitsi*, *käsitsi*, *silmitsi*, *sõnutsi*, *õhutsi*, *sihitsi*. See tähendus on laiemalt käibele tulnud keelekorralduse tõukel (Erelt 1987). Sidevahendite areng kasvatab selliste tuletiste hulka: *telefonitsi*, *mobiilitsi*, *veebitsi*, *netitsi*, *internetitsi*, *blogitsi*.

RAADIOST: Kahju, et ei oska teile, head kuulajad, *eetritsi* edasi anda seda mõnusat tundmust. AK: Ja *traaditsi* on telefoni teel. Kitarr on araabia päritolu *näpitsi* mängitav keelpill. See on põlisbalti sõna ja hoopiski mitte germaani keelest otse või *slaavitsi* saabunud. Koosoleku materjalid saadetakse osavõtjatele *e-postitsi* vähemalt seitse päeva varem. IM: Anna endast märku *kirjatsi*.

Abstraktsemat suhet väljendavad *ldasa*-liitelised määrsõnad. Neidki saab tõlgendada suhtemäärsõnadena, aga nende suhtetähendust mõjutab tähismoodustajaks olev abstraktse tähendusega asjanimetus: *ealdasa*, *kasvuldasa*, *ajaldasa*, *mahuldasa*, *loomuldasa*, *aruldasa*, *sisuldasa*. Tuletised on sünonüümsed kaassõnafaasiga *millegi poolest* (*ealdasa* = *ea poolest*). Tuletustüüp on mõnel määral produktiivne, tekstituletisi leiab ilukirjandusest, aga vahel ka ajakirjandusest.

AK: Esimene on soomekeelne jutt Kalevipojast ja see on *kujuldasa* õige huvitav. Stagnaajal taheti meid *keeleldasa* nurka suruda. Ambitsioonilt Bondi-manerismide lausparoodia, *kõlaldasa* meeleheitlikult trendikas. IK: Ent Raquel oli ammendamatu *iluldasa* ja mitmekesine *loomuldasa* nagu taeva pilved. Vaikselt lootis don, et ta *varaldasa* tost usutaganejast ja uhkurist vaevalt maha jääb.

Alussõna mõisterühmast ja leksikaalsest tähendusest johtuvalt liigitub suhtemäärsõnadeks ka osa *misi*- ja *ti*-tuletisi, kuigi regulaarselt tuletatakse nende liidetege teistsuguse moodustustähendusega viisimäärsõnu (→ § 289, 290). Asendit väljendavad nt *jadamisi*, *ridamisi*, *külgemisi*, *järgemisi*, *kihtimisi*, *vastamisi*, *ristamisi*. Osa neist on sünonüümsed

teiste retsiprooksete asendituletistega (vrd *järgemisi* ja *järjestikku*, *vastamisi* ja *vastakuti*), osa on saanud eri leksikaalse varjundi (vrd *reastikku* ja *ridamisi*). *ti*-tuletistest märgivad asendit nt *põigiti*, *serviti*, *pikuti*, *laiuti*, *otseti*, *pooliti*.

§ 292 SEISUNDIMÄÄRSÖNAD nimetavad seisundit sündmuse või omaduse kaudu. Neid moodustatakse muitevormiliste liidetega *-vel* ja *-vele* ning *-vil* ja *-vile*. *vel-* ja *vil-*tuletised kirjeldavad seisundis olekut, *vele-* ja *vile-*tuletised seisundisse sattumist.

vel-/vele-TULETISI: muigvel, muigvele, hõögvel, hõögvele, lendvel, kohkvel, suikvel, liikvel, ärkvel, ripvel, maksvel, poikvel, kalkvel

vil-/vile-TULETISI: hajuvil, hajuvile, elevil, elevile, ärevil, rebevil, sirevil, puhevil, põnevil, lodevil kohevil, elevil, hajevil, kihevil, kõhevil

vel- ja *vele-*tuletistega nimetatakse seisundit sündmuse kaudu, alussõnaks on sündmust nimetav verb. Nende tuletamine tekstilekseemidena on mõnel määral produktiivne ilukirjanduskeeles, aga näiteid leiab ka ajakirjandusest jm.

AK: Varem viljakas kirvereegel jäeti *kehtvele*. Kõik see koledus, õudus, hoolimatus on *ootvel*, et õgida keda tahes. Noorte adrenaaliinihimuliste ja testosteroonist *puhkvel* noorte meeste kuukiri Di. IK: Hirmunud silmad *vaatvel*, kas kusagilt uus häda ei lähene. Ja kahistavad ainult *rändvel* tuuled siin rannal olnud ülbest inimtõust. IM: Eile oli palju marte *jooksvel*.

vil- ja *vile-*tuletistega nimetatakse seisundit sündmuse (*hajuvil*, *elevil*, *rebevil*, *sirevil*) või omaduse kaudu (*kõhevil*, *ärevil*, *põnevil*, *kohevil*), alussõnaks vastavalt verb või omadussõna, aga alussõna kohandamine sobiva vormimalliga ja tuletiste vähem või rohkem leksikaliseerunud tähendus vähendab nende läbipaistvust. Tuletustüüp on ebaproduktiivne.

Vormianaloogial on *vel-/vele-*, *vil-/vile-* ja *kil-/kile-*liitega seisundi-määrsõnu moodustatud ka deskriptiivtүvedest, mis ühegi lekseemiga ei seostu: *kahkvel*, *kihkvel*, *poikvel*, *kalkvel*, *kihevil*, *virevil*, *röötsakil*, *upakil*, *lotakil*, *sorakil* jt.

Alussõna leksikaalsest tähendusest johtuvalt liigitub seisundimäärsõnadeks ka osa *kil(e)*- ja *li*-liitelisi määrsõnu. *kil*- ja *kile*-liitega moodustatakse seisundimäärsõnu muudest kui kehaosa märkivatest asjanimetustest (*praokil, praokile, pilukil, pilukile*), samuti verbidest (*istukil, istukile, roomakil, roomakile*). Alussõnaks võib olla ka seisundimäärsõna, aga sel juhul on tuletus rekursiivne ja tuletise moodustus-tähendus ei erine oluliselt alussõna tähendusest (vrd *püsti* ja *püstakil, püstakile, irvi* ja *irvakil, irvakile, viltu* ja *vildakil, vildakile*). Ka mõned *li*-määrsõnad on moodustatud muu kui asjamõiste baasil (*avali, istuli, pikali, laiali, vallali, pinguli, siruli*). Olenevalt alussõna leksikaalsest tähendusest kirjeldavad need asendit (*pikali, istuli, siruli*) vm seisundit (*laiali, avali, pinguli*).

Sobiva tähendusega seisundimäärsõnast saab moodustada liit-määrsõna modifitseeriva laiendosaga *pool* (< *pooleldi*): *poolistikil, poolärkvel, poolupakil, poolpõigiti, poolpüsti*. Juhuslikumalt on viisi-määrsõnu modifitseeritud intensiivistava laiendosaga (*ülihästi, üliväga, üliharva, kibekähku, igiammu, hirmruttu, ihuüks*), enamasti on aga tegemist tuletisega, mille alussõnaks on modifitseeritud tähendusega omadussõna (*tulivihane* > *tulivihaselt, ebaaus* > *ebaausalt, ülisage* > *ülisageli*).

MOODUSTUSVIISID

Määrsõnaliidetest

§ 293 Lihtmäärsõnu on vähe ja neistki on paljud läbipaistmatuks muutunud sõnavormid: *täna, eile, otse, viltu, kohe, hilja, üle, all, taga, vist*. Suurem osa muutumatutest sõnadest, eriti iseseisvad määrsõnad, on oma ehituselt kompleksed, osalt tuletised (a), osalt koostise järgi muutevormid, enamasti noomenite leksikaliseerunud käändevormid (b). Vähem on verbivorme (c).

- a) ahnelt, kiiresti, halvemini, käsitsi, pikkamisi, kohati, kahekesi, meeleldi
- b) juurde, väljas, järjest, pealt, korraks, siiani, asjata, meelega
- c) arvata, mõistagi, kahtlemata, võib-olla, kogemata

Leidub ka mõnd sorti fraasidest tekkinud liitsõnu, nt *vastuoksa, meeltmööda, aegapidi, omaette, kahekaupa, paljapäi, tulistjalu, otsekohe, omateada, möödaminnes* (→ § 311). Muutevormi- ja liitsõnakujulised määrsõnad on kaotanud morfoloogilise või süntaktilise motiveerituse ja muutunud iseseisvaks lekseemiks. Ka juuradverbide hulgas on sõnu, mida võib algupäralt käändsõnaks pidada: *kohe, otse, jala, üksi*. Piir määrsõna ja käändsõna või verbi muutevormi vahel ei ole järsk ja võimaldab kohati erinevat tõlgendust (→ § 306, 307).

Määrsõnaliiteid on vähem kui verbi- ja käändsõnaliiteid, määrsõnadel on mõnisteist läbipaistva struktuuriga tuletustüüpi. Suurem osa neist on ebaproduktiivsed, produktiivseima ja arvukaima tuletustüübi moodustavad *lt*-liitelised määrsõnad, piiratud produktiivsusega on *sti-*, *mini-*, *misi-*, *ti-*liitega tüübid. Määrsõnu tuletatakse kõige rohkem omadussõnadest, aga alussõnaks võib olla ka muu sõnaliik. Enamik määrsõnaliiteid liitub vaid lihttüvele – ainus produktiivselt liht-, liit- ja tuletatud alussõnadega sobituv liide on *-lt*.

Määrsõna tuletustüüpidel ei ole süsteemseid alltüüpe, on aga sõnamallidel põhinevat analoogiamoodustust. Tuletustüve ja liite piiri ähmastumine võib sünnitada sulandliiteid (*tasa-kesti*, vrd *kaunikesti*; *hulga-nisti*, vrd *koguni-sti*) ja läbipaistmatu tuletusmalliga määrsõnu, millel on unikaalne või kinnistüvi, nt *ire-vil*, *poik-vel*, *seli-li* (vrd läbipaistvate tuletistega *haju-vil*, *liik-vel*, *selja-li*). Määrsõnaliited ei moodusta liitliiteid, aga mõnes tüübis sisaldab liide ka muutetunnust, nagu *-ni* tuletistes *kogu-ni-sti*, *terve-ni-sti* või *-l* ja *-le* tuletistes *prao-ki-l*: *prao-ki-le*, *ärk-ve-l*: *ärk-ve-le*, *kohe-vi-l*: *kohe-vi-le* (→ § 308). Edasituletust võimaldavad üksnes *stikku-* ja *ti-*liitelised määrsõnad, millest saab *ne*-liitega moodustada omadussõna: *vastastiku-ne*, *kohatine* (→ § 262), muud tüüpi tuletatud määrsõnad paiknevad võimaliku tuletusahela lõpus.

Määrsõnade tuletustüübid

lt-tuletised

§ 294 *lt*-liitega tuletatakse viisimäärsõnu (→ § 289) peamiselt omadussõnadest ja kesksõnadest, harvem nimisõnadest. Sõnaraamatulekseeme on ligi kolm ja pool tuhat.

OMADUSSÖNATÜVELISED: julmalt, järsult, ükselt, alandlikult, kriitiliselt, vaevaliselt, keskmiselt, arutult, mõtlematult, innukalt, arvukalt, rõõmsalt, põgusalt, ägedalt, efektselt, naiivselt, tulipalavalt

KESKSÖNATÜVELISED: meeldivalt, eelnevalt, elavalt, arusaadavalt, kuuldavalt, mõistetavalt, jultunult, veendunult, surnult, selgineult, rõhutult, sunnitult, põhjendatult, organiseeritult, väljapeetult

NIMISÖNATÜVELISED: naljalt, nimelt, vaevalt, küllalt, osalt, ajalt, hoobilt, jaolt, joonelt, silmalt, aeg-ajalt, kord-korralt

Omadus- ja kesksõnadel põhinev tuletus on produktiivne. Alussõnadeks sobivad ka tuletatud ja liitomadussõnad.

valjuhäälselt, edumeelselt, lepingujärgselt, tänavalaiuselt, nõrganärviliselt, kaherealiselt, laiaulatuslikult, matiundilikult, ettenägelikult, veripunaselt, külalislahkelt, tagasivaatavalt, üliväsinult, elukogenult, kõikehõlmavalt

Reeglipärane on *lt*-määrsõnade moodustus ka omadussõnade, kesksõnade ja määrsõnade kesk- ja ülivõrde alusel.

kartlikumalt, kriitilisemalt, arvukamalt, heledaimalt, vaevalisimalt, kõlavamalt, säravamalt, taltunumalt, avatuimalt, varemalt, ennemalt, vähemalt, hiljemalt

-lt liitub vokaaltüvele, tuletustüveks on alussõna omastav (v.a kinnistüvelised *ainu-lt* ja *esma-lt*). Semantilistel põhjustel (→ § 289) ei moodustata *lt*-määrsõnu isiku- ja asjamõistega seostuvatest *kene*-liitelistest omadussõnadest (*rumaluke*, *armsake*, *kõhnake*), välja arvatud mõni, mida leksikaliseerunud tähenduses saab ka sündmusega seostada (*peenikeselt*, *õhukeselt*, *väik(e)selt*). Vormilisi moodustuspiiranguid tekitavad vaid üksikud tähistajana kinnistunud sõnaraamatulekseimid (vrd *hästi* ja **healt*).

Nimisõnatüveliste *lt*-määrsõnade moodustus on ebaproduktiivne. Sellise struktuuriga määrsõnu on kümme, aga ebaselge tuletustähenduse tõttu on nende puhul tõlgendamise küsimus, kas tegemist on tuletistega või leksikaliseerunud käändeformidega (→ § 306).

IK: Teerada oli rohtu kasvanud ja Magnus astus *silmalt* läbi heina. Poiss oli tulnud *joonelt* töö juurest. *Osalt* oli ülesanne põnev, aga *osalt* ei olnud ka. Annab jumal, et saab vilja kuival koristada, *ajalt* varju alla. Oma etteheitega tegi õpetaja Mihklile *jaolt* ülekohut. Mina noogutasin, sest ma poleks nii *hoobilt* osanud talle midagi kokku valetada ka.

lt-liitega moodustatakse nimisõnadest ka korduvtüvelisi fraasilaadseid liitsõnatuletisi.

aeg-ajalt, kord-korralt, samm-sammult, päev-päevalt, tund-tunnilt, järk-järgult, aasta-aastalt, leht-lehelt, aste-astmelt, sõna-sõnalt, rida-realt

Sõnaraamatulekseeme on paarkümmend, aga tuletusmall on mingil määral produktiivne ja analoogia võimaldab moodustada tekstituletisi üsna vabalt: *rivi-rivilt*, *lause-lauselt*, *maja-majalt*, *tänav-tänavalt*, *pööre-pöördelt* jt.

AK: Stalingradi lahing käis *tänav-tänavalt*, *maja-majalt* pool aastat.

sti-tuletised

§ 295 *sti*-liitelised viisimäärsõnad (→ § 289) moodustavad teise arvukama tuletustüübi *lt*-määrsõnade järel. Sõnaraamatulekseeme on umbes 250. *sti*-liitelisi määrsõnu tuletatakse peamiselt lihttüvelistest omadussõnadest ja tuletusvõimalused sõltuvad alussõna struktuurist. *-sti* liitub vokaaltüvele. Välja arvatud muutunud tüvekujuga *hästi* (< *hää*), on tuletustüveks alussõna omastav. Tuletus on täiesti produktiivne *e-lõpulistest* omadussõnadest, nii kahesilbilistest (a) kui ka *eda*-adjektiivide kolmesilbilisest tüvest (b). Viimase malli analoogial on moodustatud erandliku tuletustüvega *maruda-sti*.

- a) õigesti, julgesti, kangesti, kergesti, kõrgesti, lahkesti, priskesti, raskesti, rohkesti, uhkesti, tahkesti, selgesti, sirgesti, ahnesti, kärmesti, kiiresti
- b) haledasti, heledasti, karedasti, kibedasti, mahedasti, lahedasti, muhedasti, nobedasti, sagedasti, siledasti, tigidasti, tihedasti, toredasti

Ka muude alussõnade puhul liitub *-sti* kahe- või kolmesilbilisele omastavatüvele.

halvasti, lollisti, valjusti, suuresti, sandisti, täiesti, kenasti, vanasti, uuesti, hullusti, kurjasti, pahasti, rängasti, targasti, tublisti, vahvasti, kehvasti, veidrasti; usinasti, räbalasti, hämarasti, rumalasti, osavasti

sti-määrsõnade tuletustüüp on avatud, korpustes leidub rikkalikult tekstituletisi: *jämedasti*, *pimedasti*, *nõmedasti*, *kiledasti*, *virgesti*, *heldesti*, *tulusasti*, *soravasti*, *edevasti*, *hajusasti*, *teigusasti* jt.

IM: Mis pikalt tuleb, tuleb *tulusasti*. Kuu *madalasti* käimine niihästi suvel kui ka talvel tähendab kuupikkust sooja, kuu *kõrgesti* käimine külma.

Tuletatud tüvedest sobivad *sti*-adverbide alussõnadeks (V)*s*- ja *v*-liitelised omadussõnad.

-(V)*s* + *-sti* > *-sa-sti*: rõõmsasti, hoolsasti, armsasti, hirmsasti, ilusasti, valusasti
-*v* + *-sti* > *-va-sti*: teravasti, tugevasti, vägevasti, osavasti, palavasti

Mõni tuletis on moodustatud ka *ke*-liitelisest omadussõnast: *kenake-sti*, *kaunike-sti*, analoogia põhjal on sulandliitega moodustatud *tasa-kesti* ja tekstituletis *üsna-kesti*, millel *ke*-liitelist alussõna ei ole.

IM: Inimesed, kes suudavad nalja teha, on üldreeglina *üsnakesti* mõtlevad inimesed.

Omaette tuletisrühma moodustavad *sti*-adverbid, mille alussõnaks on verbi *tav*-kesksõna vokaaltüvi. Selliseid sõnaraamatulekseeme on mõni-teist, aga sobiva semantikaga alussõnast (→ § 289) on tuletus avatud.

arvatavasti, kuuldavasti, nähtavasti, oletatavasti, eeldatavasti, loode-tavasti, mäletatavasti, kahetsetavasti, loodetavasti, kavatsetavasti, kardetavasti, oodatavasti, teatavasti, usutavasti, öeldavasti

Muudele sõnaliikidele liitub *-sti* juhuslikumalt. Nimisõnatüvelised on *hädasti*, *ilusti*, *tõesti*, määrsõnatüvelised *äkisti*, *vististi*. Keskvõrdelisest määrsõnast on tuletatud *enama-sti*, *vähema-sti*. *-sti* võib liituda ka

kolmesilbilisele rajava käände kujulisele määrsõnale: *koguni-sti, läbini-sti, terveni-sti*, viimaste analoogial on tekkinud sulandliide *-nisti* ja moodustatud tuletisi ka sõnadest, millest *ni-lõpulist* määrsõna ei kasutata: *hulga-nisti, täie-nisti, poole-nisti, puhta-nisti*. Kinnistüveline on *igave-sti* (vrd *igave-ne*).

mini-tuletised

§ 296 *mini-liitelisi* viisimäärsõnu (→ § 289) tuletatakse peamiselt omadussõnadest. Sõnaraamatulekseeme on umbes 80. Tuletised korreleeruvad alussõna keskvõrdega ja neil on võrdevormiga ühesugune tuletustüve kuju, võrdetunnus ja liide kattuvad osaliselt (vrd *targe-m* ja *targe=m=ini*, *pare-m* ja *pare=m=ini*).

halvemini, paremini, kiiremini, kurjemini, kõvemini, lollimini, rängemini, valjemini, kindlamini, hirksamini, õigemini, mugavamini, heledamini, toredamini, sagedamini, kavalamini

Erandlikult nimetavakujulise tuletustüvega on *tihemini*, ülivõrde vormiga korreleerub *parimini*.

Tuletustüüp on piiratud ulatuses produktiivne: *mini-liitelisi* määrsõnu moodustatakse suhtelist omadust väljendavate omadussõnade alusel ja semantiliselt on nad samatüveliste *lt-* ja *sti-*määrsõnadega võrdlussuhtes (→ § 289). Komplexsetest määrsõnadest ei moodustata *mini-tuletisi* siiski niisama üldiselt kui *lt-tuletisi*. Tekstituletisi on nt *hullemini, hirksamini, palavamini, rumalamini, järsemini, efektsemini, meeldivamini, elavamini* jt.

IM: Inimesed tantsivad *elavamini*, kui nad ise muusikat valivad. Päike paistis veel *palavamini*.

mini-tuletisi on rekursiivselt moodustatud ka määrsõnast, aga see tuletusmall ei ole produktiivne. Alussõnaks on samatähenduslik keskvõrdeline määrsõna: *varemini, ennemini, rutemini, hiljemini, tasemini, kauemini, harvemini, pigemini*. Verbitüvest on moodustatud *segamini* (< *segama*).

misi-tuletised

§ 297 *misi*-liitega tuletatakse viisimäärsõnu (→ § 289) põhiliselt verbitüvest – keeleajalooliselt on tegemist *mine*-deverbaali instruktiivi-vormiga. Liide on iseseisvunud ja sellega on moodustatud tuletisi ka muudest sõnaliikidest. Sõnaraamatulekseeme on umbes 130.

VERBITÜVELISED: kobamisi, undamisi, kordamisi, vilksamisi, vihjamisi, pilkamisi, aimamisi, ruttamisi, riivamisi, arvamisi, tingimisi, sundimisi, vaikumisi, hiilimisi, vindumisi, juhtumisi, haukumisi, sattumisi

NIMISÕNATÜVELISED: ridamisi, hädamisi, jadamisi, aegamisi, härgamisi, külgemisi, järgemisi, kihtimisi

Omadussõnalisel alusel on tuletatud *pikkamisi* ja *laugemisi*; asesõnast *endamisi*, määrsõnast *vastamisi* ja *salamisi*. Alussõna liik mõjutab moodustustähendust – mitteverbilisel alusel on moodustatud peamiselt suhtemäärsõnu (→ § 291).

Tuletustüveks on enamasti kahesilbiline vokaaltüvi, mis astmevahelduslike alussõnade puhul on tugevas astmes. Alussõnaks võib olla ka tuletatud verb.

naljatamisi, oletamisi, mäletamisi, viivitamisi, lohistamisi, võrdlemisi, kahtlemisi, häbenemisi, vaheldumisi

Verbipõhine tuletustüüp on põhimõtteliselt avatud ja võimaldab moodustada tekstituletisi: *hingamisi*, *hoobamisi*, *sorimisi*, *tuustimisi*, *ärkamisi*, *tõrjumisi*, *imetlemisi*, *loetlemisi*.

IK: Siis tõsis ta matsakas kogu *hoobamisi* toolilt. *Sorimisi* ja *tuustimisi* jõutakse määruste juurde.

ti-tuletised

§ 298 *ti*-liitelisi määrsõnu moodustatakse käändsõnadest. Alussõnaks on peamiselt nimisõnad, harvem omadus- või arvsõnad. Sõnaraamatulekseeme on paarsada. *ti*-liitega moodustatakse ka deskriptiivtüvelisi määrsõnu – neid otsese alussõnata *ti*-lõpulisi sõnaraamatulekseeme on samuti ligi paarsada. Käändsõnalisel alusel

tuletatud *ti*-määrsõnad on distributiivse (→ § 290) või asenditähendusega (→ § 291), deskriptiivtövelised imitatiivse viisitähendusega (→ § 289).

NIMISÕNATÜVELISED: serviti, päeviti, õhtuti, suviti, aastati, tonniti, keeliti, iiliti, liigiti, kihiti, murdeti, laiguti, pesiti, isikuti, perekonniti, piirkonniti

MUUTÜVELISED: üksiti, kaksiti, kolmeti, mitmeti, mõneti, esiti, teisiti, pooliti, igati, vääríti, pikuti, laiuti, alati, ainiti, õieti, hiljuti, otseti, põigiti

DESKRIPTIIVTÜVELISED: mürtsti, niuhti, prauhti, plaksti, mütsti, pröksti, viuhti, vilksti

Käändsõnatövelises tuletises liitub *-ti* kuni kolmesilbilisele vokaaltövele. Tuletustöveks on enamasti alussõna omastav: *jao-ti, tõu-ti, koha-ti, astme-ti, lause-ti, kihi-ti, liigi-ti, sügise-ti, hommiku-ti*. Tuletisi on ka liitsõnadest: *teisipäeviti, pühapäevahommikuti, nõrkushetkiti*. Liite ees võib olla mitmuse tüvi: *servi-ti, päevi-ti, õi-ti, hetki-ti, keeli-ti, salgu-ti, osi-ti*. On ka seotud tüvekujuga tuletisi, mille tuletustüvi seostub noomeniga: *seli-ti, küli-ti, nurge-ti, üksi-ti, kaksiti, laiu-ti, õie-ti, piku-ti, kõveri-ti, kõrgu-ti*. Mõnikord on paralleelselt kasutusel eri tüvekujuga tuletised: *selja-ti ja seli-ti, külje-ti ja küli-ti, kahe-ti ja kaksiti*. Paiguti on tuletustüve lähtesõnaliik ebamäärane: *hiljuti, ainiti, esiti, alati, võõriti, nuriti*.

Kahesilbiliste alussõnade hulgas on üksikuid tuletatud nimisõnu: *astme-ti, liikme-ti, murde-ti*. Produktiivselt moodustatakse *ti*-määrsõnu *kond*-liitelistest nimisõnadest. Tuletustöveks on nõrgaastmeline mitmuse tüvi: *perekonniti, piirkonniti, ringkonniti, muutkonniti, laudkonniti*.

Deskriptiivtövelistes tuletistes on liite ees ühesilbiline konsonanttüvi, mis ei ole lekseem. Selles sõnamallis on liitel kaks varianti: helitule tüvekonsonandile (*h, s*) liitub *-ti* (a), helilisele tüvekonsonandile (*l, m, r*) liitub *-di* (b).

- a) niuhti, viuhti, mauhti, lopsti, plaksti, pröksti, sopsti, vilksti
- b) kõldi, kõmdí, sumdi, põmdí, prõmdí, klirdí, vurdi

Tuletustüüp on avatud. Sobiva fonotaktikaga deskriptiivsete morfeemide moodustus ja neist *ti-/di*-määrsõnade tuletamine on täiesti produktiivne (nt *solpsti*, *lumpsti*, *kräksti* jts), tuletusvõimalused nimisõnast sõltuvad alussõna semantikast (→ § 291). Tekstikorpustest võib leida näiteid sõnaraamatust puuduvate lekseemide kohta: *aastati*, *pereti*, *suguvõsati*, *rahvati*, *külati*, *linnaosati*, *inimeseti* jt.

AK: Keel ei arene mitte ainult *rahvati*. Aga *paljuti* on tegu lihtsalt kombega.

tsi-tuletised

§ 299 *tsi*-liitega tuletatakse suhtemäärsõnu (→ § 291) peamiselt nimisõnadest. Sõnaraamatulekseeme on umbes poolsada. Tuletustüve vorm varieerub: enamasti on liite ees kahe silbiline vokaaltüvi (*hädatsi*, *ninatsi*), mis võib olla alussõna omastav (a) või nimetav (b). Osas tuletistes on tuletustüveks mitmuse tüvi (c).

- a) küljetsi, nimetsi, unetsi, sihitsi, meilitsi, paaritsi, õhutsi
- b) meritsi, vesitsi, tõsitsi, käsitsi, sülotsi
- c) silmitsi, rinnutsi, kaelutsi, sõrmitsi, tallutsi, karvutsi, sõnutsi

Ainult mitmuslik tuletustüvi on kasutusel ühesilbilistest CVV-tüvega alussõnadest: *jäätsi*, *maitsi*, *teitsi*. Ühesilbilise tuletustüvega on ka juhuslik *jõu-tsi* ja verbitüveline *kao-tsi*. Viimasel on kahevormiline vaegparadigma (*kaotsi* ja *kaotsis*), nagu ka unikaalse tüvekujuga *õitsil* ja *õitsile* (→ § 306). Kahesuguse tuletustüvega on *selja-tsi* ja *seli-tsi*, *külje-tsi* ja *küli-tsi*.

Muudele sõnaliikidele liitub *-tsi* juhuslikumalt. Muutumatus alussõnast on *äki-tsi*, *üle-tsi*, omadussõnatüveline on *süvi-tsi*, kinnistüvelised *esi-tsi*, *tagu-tsi*, *alu-tsi*.

Tuletustüübi avatusele viitavad neologismid *telefonitsi*, *meilitsi*, *kirjatsi*, *mobiilitsi*, *veebitsi*, *netitsi*, *internetitsi*, *blogitsi* jt.

kesi-tuletised

§ 300 *kesi*-liitelisi distributiivse tähendusega määrsõnu (→ § 290) on sõnaraamatulekseemidena umbes veerandsada. Tuletustüüp on täiesti produktiivne, aga võimalike alussõnade hulk on ammendunud.

kesi-liitega moodustatakse määrsõnu kõikidest arvsõnadest (a) ja muudest hulgasõnadest (b). Tuletustüvi on alussõna omastava kujuline.

- a) kahekesi, kolmekesi, viiekesi, kahekümnekesi, sajakesi, kuueteistkümnekesi
- b) mitmekesi, mõnekesi, paarikesi, hulgakesi, paljukesi, vähekesi

Mitmesõnaliste arvsõnade alusel moodustatud *kesi*-tuletised kirjutatakse lahku samade reeglite järgi kui nende aluseks olevad numeraalidki (*saja kolmekümnekesi, tuhande viiesajakesi*).

Mõni tuletis on ka määrsõna tüvest: *salakesi, tasakesi, hiljukesi*.

li-tuletised

§ 301 *li*-liitega on tuletatud suhtemäärsõnu (→ § 291) peamiselt nimisõnadest, mõnevõrra ka teistsuguste tüvede alusel. Sõnaraamatulekseeme on umbes poolsada, tuletustüüp on ebaproduktiivne. Tuletustüveks on ühe- või kahesilbiline (nõrga astme) vokaaltüvi, mis käändsõnade puhul võib olla alussõna omastav (a) või mitmusetüvi (b).

- a) küljeli, seljali, kõhuli, pooleli, kolmeli, kaheli, ninali, pikali, laiali, suuli, maoli, näoli
- b) jaluli, rinnuli, põlvili, servili, käpili, silmili

Kahesuguse tuletustüvega on *nina-li* ja *ninu-li*, *selja-li* ja *seli-li*, *küljeli* ja *küüli-li*. Alussõna tüvevokaal on muutunud tuletistes *käpu-li* ja *neljakäpuli* (vrd mitmusetüveline *käpi-li*). *eda*-adjektiividest on tuletustüveks kahesilbiline nimetav: *sage-li*, *tihe-li*. Verbitüvelised on *ava-li* ja *istu-li*, määrsõnatüvelised *valla-li*, *otse-li*, kinnistüvelised *õie-li*, *ammu-li*, *hara-li*, *haja-li*, *pingu-li*, *pungi-li*, *küki-li*, *siru-li*.

stikku-tuletised

§ 302 *stikku*-liitelised määrsõnad on ebaproduktiivne tuletustüüp, kuhu kuulub paarkümmend peamiselt nimisõnatüvelist suhtemäärsõna (→ § 291). Tuletustüveks on kahesilbiline, alussõna omastava (nõrga astme) tüvi.

kohastikku, kaelastikku, rinnastikku, küljestikku, ribastikku, korrastikku, otsastikku, pärastikku, järjestikku, äärestikku, paaristikku

Ühesilbilise tuletustüvega on *reastikku*. Üksikuid tuletisi on ka muutumatus sõnast, tuletustüveks on neiski kahesilbiline vokaaltüvi: *vastastikku*, *üle-stikku*, *läbi-stikku*, *ligi-stikku*. Kujult sobiv kinnistüvi on tuletistes *lähe-stikku*, *peali-stikku*.

ne-liitelistes edasituletistes on liitel teisendkuju *-stiku* (*vasta-stiku-ne*, *rea-stiku-ne*).

si-tuletised

§ 303 Väikese ebaproduktiivse tuletustüübi moodustavad mõniteist *si*-liitelist viisimäärsõna (→ § 289). Tuletustüveks on ühesilbiline tugeva astme konsonanttüvi (a) või kahesilbiline esmavälteline vokaaltüvi (b).

- a) jalgsi, vargsi, ilmsi, silmsi, argsi, ulmsi
- b) vägisi, vagusi, tagasi, edasi, sedasi

Alussõnaks on enamasti nimisõna: *jalg-si*, *ilm-si*, *silm-si*, *vägi-si*. Määrsõnast on *taga-si* ja kinnistüveline *eda-si*. Kinnistüvelised on ka *varg-si* (vrd *varas* : *varga*), *sise-si* (vrd *sise-mine*), *se-da-si* (vrd *see*) ja *vagu-si* (vrd *vagu-ne*).

ldasa-tuletised

§ 304 Sõnaraamatulekseemidena on registreeritud kümme-kond *ldasa*-liitega tuletatud nimisõnatüvelist suhtemäärsõna (→ § 291).

- ealdasa, kasvuldasa, ajaldasa, mahuldasa, loomuldasa, aruldasa, sisuldasa

Tuletustüveks on alussõna (nõrga astme) omastav. Tuletustüüp on avatud: tekstituletistena on registreeritud nt sõnaraamatutest puuduvad *sisuldasa*, *kujuldasa*, *keeleldasa*, *kõlaldasa*, *iluldasa*, *loomuldasa*, *varaldasa* jt.

IK: Ent Raquel oli ammendamatu *iluldasa* ja mitmekesine *loomuldasa* nagu taeva pilved. Vaikselt lootis don, et ta *varaldasa* tost usutaganejast ja uhkurist vaevalt maha jääb.

ldi-tuletised

§ 305 Väikese ebaproduktiivse tuletustüübi moodustavad kümme konda *ldi*-liitelist viisimäärsõna (→ § 289). Nimisõnatüvelised on *meeleldi*, *pooleldi*, *ajaldi*, *vaheldi*, omadussõnatüvelised *areldi*, *paheldi*, *närveldi*, kinnistüvelised *eraldi*, *päridi*, *liigeldi*-*loogeldi*.

Tuletustüveks on kahe silbiline (nõrga astme) vokaaltüvi, omadussõna tüvevokaal on asendunud *e*-ga: *arg* : *ara* > *are-ldi*, *paha* > *pahe-ldi* (vrd *pahempidi*), *närb* : *närva* > *närve-ldi*.

Muutevormilised määrsõnad

Käändsõnavormid

§ 306 Muudetunnusega vormid moodustavad arvuka määrsõnarühma. Need on enamasti käändsõnatüvelised ja sageli identsed käändevormidega ning piir määrsõna ja käändsõna vahel pole iga kord selge. Käändevormilised määrsõnad on näiteks *lõpuks*, *täkkesse*, *raagus*, *kaugel*, *korraga*, *asjata*, *risti*, *vargile*, *kõrvuni*.

Kohati on ühe ja sama tähendusega käändevormi ja määrsõna piir vormiliselt (*ööl* ja *öösel*, *lukus* ja *lukkus*) või häälduslikult markantne (*päeval* käändevormina teises ja määrsõnana kolmandas vältes), kohati aga pigem funktsionaalne, käändevormil on määrsõnaga ühesugused süntaktilised omadused (vrd *suvel*, *talvel*, *öösel*, *laupäeviti*).

Ka kaassõnade ja teiste muutumatute sõnaliikide hulgas on algselt käändevormilisi sõnu: *juurde*, *jaoks*, *ees*, *pärast*, *peal*, *puhul*, *kahjuks*. Kuna muutumatute sõnade sõnaliigiline kuuluvus on kohati ebamäärane, vaadeldakse siin alapeatükis kõiki muutumatuid sõnu koos. Osa muutumatuid tüvesid ei saa enam ühegi lekseemiga seostada, ehkki nad sisaldavad ilmseid käändetunnuste jäänukeid ja osal on säilinud vaegne käändeparadigma.

kuni, kuna, üles, sest, miks, kauaks, kokku-koos-koost, kaasa-kaasas, kõssi-kössis, nässu-nässus, kuhu-kus-kust, kallale-kallal-kallalt, mujale-mujal-mujalt, taamale-taamal-taamalt

Kohakäändevormiliste määrsõnade puhul on vaegne käändeparadigma üsna tavaline ja neid on keeleteaduslikus kirjanduses nimetatud ka kvaasinoomeniteks. Sellises vaegparadigmas on tavaliselt kaks või

kolm vormi, nt *ette-ees-eest, juurde-juures-juurest, peale-peal-pealt, taha-taga-tagant*. Seisundimäärsõnadel on tavaliselt kaheliikmeline vaegparadigma, nt *kaasa-kaasas, purju-purjus, raagu-raagus, esile-esil, jaole-jaol*. Lisaks sellele on osal määrsõnadest olemas võrdlusparadigma, milles on kaks vormi: alg- ja keskvärre, nt *vara-varem, ruttu-rutem, harva-harvem*; vähem selgesti seostuvad *eel-eemal*. Võrdemorfeem ja käändetunnus võivad moodustada sulandmorfeemi: *eemale-eemal-eemalt, taamale-taamal-taamalt*.

Käändevormilises määrsõnas sisaldub sageli mitmuse tunnus, nt *tulvil, käsile, esile, pisarsilmil, jalul, vargile, päris, küüsis, muist*, nende tüvekuju võib ka muul viisil tänapäevasest muudetüvest erineda: *teoksil, pahuksisse, lukkus, raagus, koos* (vrd *kogu*), väga (vrd *vägi* : *väe* ja *väega*, mis on kasutusel stilistilise sünonüümi või murdesõnana).

Uusi käändevormilisi määr- ja kaassõnu sünnib kahel viisil. Käändevorm võib leksikaliseeruda (*arvel, arust, sõnul*). Viimastel aastakümnetel on eriti ajakirjanduskeeles tugevasti juurdunud alalütlevakujuliste refereerivate kaassõnade kasutamine (vt Sepper 2006): *sõnul, väitel, hinnangul, teatel, ütlusel, kinnitusel, ettepanekul, arvamusel*.

AK: Tema *sõnul* valvas nende firmat Valvekoondis. Plaani lühendamise põhjuseks on RK *ütlusel* muutunud keskkond. BHC on oma netilehekülje *väitel* Põhjamaade juhtiv erameditsiinifirma. Siseministri *kinnitusel* on tal kindlaid andmeid, et B. on elus. Ligi kolmandiku mitte-eestlaste *arvamusel* peab just naine olema laste peamine kasvataja. Tema *hinnangul* ei aita mitte laenud, vaid ärikeskkonna parandamine.

Teine käändevormiliste määrsõnade lisandumisviis on analoogia-moodustus, kus olemasolevas sõnamallis kasutatakse uut sõnatüve. Näiteks sünnib sisse- ja seesütlevakujulise sõnamalli analoogial deskriptiivtüvelisi seisundimäärsõnu, mida iseloomustab muutumatult tugev tüvi: nagu sõnadel *turri-turris, kössi-kössis, lössi-lössis, kissi-kissis, vussi-vussis*, nii ka *pänni-pännis, klatti-klattis, törssi-törssis* jts. Määrsõna üks erinevusi nimisõnast on, et sellega ei saa seostada ühilduvat täiendit ja seda võib laiendada nt määra väljendava intensiivsussõnaga (*täiesti asjata, tugevasti krussis, väga kahju*), aga piiri käändsõnavormi ja määrsõna vahel ei ole kuigi range.

Käändevormiliste määrsõnade hulgas on üks täiesti produktiivne sõnamall: kõigi deskriptiivtöveliste *in*-tuletiste alalütleva vormid on paralleelselt käändefunktsiooniga kasutatavad viisimäärsõnadena: *mürinal, kolinal, vudinal, sahinal* (→ § 289). Moodustustüübi produktiivsuse ja ühesuguse semantilise funktsiooni tõttu on see *-l* mõnikord loetud määrsõnaliidete hulka (Kasik 2010a).

Sõltuvalt käändefunktsioonist võivad laieneda muudki tähendusrühmaga piiratud mallid (nt *seenel* ja *marjul* analoogina *hundimarjal, assaimarjul, kukeseenel, riisikal* vm).

Järgnevas tabelis on esitatud muutumatuteks sõnadeks leksikaliseerunud käändevorme. Piir määrsõna ja käändsõna vahel on kontiinumilaadne.

Käändevormilisi määrsõnu

KÄÄNE	NÄITEID
NIMETAV	kesk, tänu, ümber, silmapilk, ükskord, üksjagu, veidike, ilmatu
OMASTAV	võidu, jala, kõige, ilma, võrra, korra, tagaselja, üleliia
OSASTAV	liiga, keset, poolt, põrmugi, pisut, omapead, otsemaid, allamäge
SISSEÜTLEV	risti, kortsu, juurde, kokku, rakkesse, ülesse, sisse, kägarasse
SEESÜTLEV	raagus, lookas, kortsus, koos, sees, ees, umbes, ilmaski, käes
SEESTÜTLEV	juurest, küljest, eest, väljast, pärast, vastast, tõepoolest, järjest
ALALEÜTLEV	vallale, kannule, võõrsile, käsile, esile, jälile, rahule, vargile
ALALÜTLEV	tulvil, käsil, teksil, viisil, abil, tuubil, kolinal, jaol, asemel, vältel
ALALTÜTLEV	kallalt, joonelt, hoobilt, silmalt, osalt, päralt, pealt, kõrvalt
SAAV	lõpuks, viimaks, korraks, teoks, kauaks, lisaks, miks, õnneks
RAJAV	kuni, seni, siamaani, koguni, tänini, pärani, kõrvuni, pilgeni
OLEV	täna, toona, kuna, hulgana, noorena, lapsena
KAASAÜTLEV	rutuga, kiiruga, meelega, hoolega, korraga, seega, kuhjaga
ILMAÜTLEV	asjata, pikemata, tasuta, otsata, ilmsüüta

Käändetunnusega määrsõnade kõrval on hulk enamasti kahesilbilisi vokaallõpulise lihttövega määrsõnu, mis on algupäralt ajaloolise instruktiivikäände vormid, ehkki kattuvad mitmusetövega: *üksi, kaks, hulgi, jõude, kiuste, kõrvu, piki, vaevu, õige, avasilmi, paljapäi, üksipulgi, mesikeeli*.

Verbivormid

§ 307 Määr- või kaassõnaks on leksikaliseerunud ka mõningaid verbi käändelisi vorme. Siingi on piir kaassõna ja verbivormi vahel (*võrreldes, hoolimata* jts) ebaselge ja kohati tõlgendus küsimus (vt Uuspõld 2001).

MA-INFINITIIVI ILMAÜTLEV: kahtlemata, tingimata, kogemata, ütlemata, teadmata, lõpmata, viibimata, vaatamata, hoolimata, rääkimata, tahes-tahtmata

DA-INFINITIIV: arvata, mõistagi, teadagi, parata, võib-olla, pealt-näha, omateada

DES-GERUNDIIV: arvates, alates, võrreldes, mistahes, kuitahes, igatahes, möödamattes

AK: Nendest tõdedest *hoolimata* on aga tõepoolest olemas üks hulgate teistsuguseid juhtumeid. Siin on tal *kahtlemata* õigus. Keel ei lase end kuidas *tahes* käsutada. Isamaa kandidaat on *teadagi* Tunne Kelam. Suurimad probleemid on tema *arvates* elumajadega. Kuidas saab üldse rääkida elatusraha kiiremast kasvust *võrreldes* tarbijahinnaindeksiga? IK: Üldse tundusid kõik asjad lauast ja voodist *alates* ja maalitud metsaga *lõpetades* olevat tummas sihtus liikumises.

Verbi pöördelised vormid on määrsõnadeks leksikaliseerunud vaid erandjuhtudel. Pragmatiliste partiklitena on (eriti argisuhtluses) kasutusel nii verbivorme kui ka ühendeid (vt Keevallik 2005), nt *paraku, tähendab, tead, palun, olgu, ku(u)le, oot(a), vaat(a), ütleme, onju* (ka kujul *on ju*), *näed, näedsa ja näetsa* (ka kujul *näed sa*), *näe, mõtle, eksole (eks ole), kaspole (kas pole)*.

RAADIOST: Viga koolmeisterlikus mõttes on *ütleme* midagi sellist, kui kahe lause vahele on unustatud punkt panna. IM: *Kuule* ma lähen sõidan ära linna. *Kule* parem ära tule *onju*, sa niigi ajad mingit mõttetut jura. *Vaat* mis välja kukkus. *Tähendab* kui tahta relativismist välja pääseda, siis jah.

Muutevormilised mäarsõnaliited

§ 308 Osas mäarsõnatüüpides eelneb muutetunnusele liiteline osa, aga see tuletustüve ja liite abil moodustunud tüveosa ei ole lekseemina kasutusel. Tuletise moodustab sulandliide, mille lõpuosaks on väliskohakäände tunnused *-l* ja *-le*. Sellistel tuletistel on kahevormiline vaegparadigma. Liitelisest osast ja käändetunnusest koosnevad sulandliited on *-vel* ja *-vele*, *-vil* ja *-vile*, *-kil* ja *-kile* (*liikvel* ja *liikvele*, *ärevil* ja *ärevele*, *istukil* ja *istukile*).

vel(e)-liitelisi seisundimäarsõnu (→ § 292) tuletatakse verbidest. Alussõnaks on kahesilbilise tüvega verb, mis liite ees on lühenenud ühesilbiliseks tugeva astme konsonanttüveks: *liiku-ma* > *liik-vel(e)*. Sõnaraamatulekseeme on umbes kolmkümmend.

lendvel(e), *muigvel(e)*, *hõõgvel(e)*, *kohkvel(e)*, *õhkvel(e)*, *suikvel(e)*,
läikvel(e), *ärkvel(e)*, *ripvel(e)*, *lööskvel(e)*, *maksvel(e)*

Tuletustüüp on avatud ja võimaldab moodustada tekstituletisi astmevahelduslikest verbidest, nt *ootvel*, *vaatvel*, *puhkvel*, *rändvel*, *kehtvel* jt.

AK: Varem viljakas kirvereegel jäeti *kehtvele*. IK: Hirmunud silmad *vaatvel*, kas kuskilt uus häda ei lähene.

Liide võib liituda ka deskriptiivtüvele, mis verbilekseemina ei esine: *kahkvel(e)*, *kihkvel(e)*, *poikvel(e)*, *kalkvel(e)*, *tolkvel(e)*.

§ 309 *vil(e)*-liiteliste seisundimäarsõnade (→ § 292) tuletustüveks on kahesilbiline esmaväteline vokaaltüvi, mis paari erandiga on *e*-lõpuline. Sõnaraamatulekseeme on alla kolmekümne, tuletustüüp on ebaproduktiivne. Vaid üksikud tuletised on seostatavad alusverbiga: *hajuma* > *hajuvil(e)*, *rebima* > *rebevil(e)*, *sirama* > *sirevil(e)*, *puhuma* > *puhevil(e)*. Enamikus tuletistes on liite ees *e*-lõpuline kinnistüvi, tuletis korreleerub sageli *v*-lõpulise omadussõnaga: *ärevil(e)* (vrd *ärev*), *põnevil(e)* (vrd *põnev*), *pinevil(e)* (vrd *pinev*), *lodevil(e)* (vrd *lodev*), *kohevil(e)* (vrd *kohev*), *elevil(e)* (vrd *elev*). Korrelaattüvelised on ka *hajevil(e)* (vrd *haja-meelne*), *õhevil(e)* (vrd *õhe-ta-ma*), *harevil(e)* (vrd *haru*). Deskriptiivtüvelised on *kahavil(e)*, *ehevil(e)*, *kihevil(e)*, *kõhevil(e)*, *virevil(e)*.

§ 310 *kil(e)*-liitelisi määrsõnu on sõnaraamatulekseemidena ligi 150, aga valdav osa neist on deskriptiivtүүлised, mida ei saa seostada mingi alussõnaga ega korrelaatsõnaga: *röotsakil(e)*, *upakil(e)*, *längakil(e)*, *kössakil(e)*, *lotakil(e)*, *lidukil(e)*, *lösakil(e)*, *sorakil(e)*, *uurakil(e)*, *räsakil(e)*. Morfoloogiliselt liigenduvaid tuletisi on umbes kolmkümmend. Tuletustüüp on ebaproduktiivne. Enamasti on alussõnaks nimisõna: *ninakil(e)*, *seljakil(e)*, *käpakil(e)*, *servakil(e)*, *praokil(e)*, *pilukil(e)*, *naerukil(e)*, *naljakil(e)*, *hirmukil(e)*. Verbitüvega seostuvad nt *roomakil(e)*, *ripakil(e)*, *istukil(e)*, *kükakil(e)*, määrsõnaga *püstakil(e)*, *kallakil(e)*, *irvakil(e)*, *vildakil(e)*. Alussõna liik ja tähendus mõjutab tuletise moodustustähendust (→ § 282, 283). Tuletustüveks on kahesilbiline (nõrga astme) vokaaltüvi, välja arvatud ühesilbilise tuletustüvega *prao-kil(e)*, *lao-kil(e)*. Tuletustüve lõppvokaal on sageli asendunud *a*-ga: *käsiþõsa-kil(e)*, *rippuma* > *ripa-kil(e)*, *kükkima* > *küka-kil(e)*, *püsti* > *püsta-kil(e)*, *kaldu* < *kalla-kil(e)*. Nimisõnatүүлises tuletises *varvukil(e)* on liite ees mitmuse tüvi. Sõnas *kummar-gil(e)* on liitevariant *-gil(e)* liitunud konsonanttüvele. Mõnest tuletisest on kasutatud ka *lt*-lõpulist vormi: *kükakilt*, *käpakilt*, *kummargilt* (*üles*).

Märkus. Mõnes tuletises esineb muutetunnuse ja liite kombinatsioone ka vastupidises järjekorras, nii et muutetunnus eelneb määrsõnaliitele. Selliseid tuletisi on käsitletud vastava määrsõnaliite tuletustüübis (→ § 295).

Liitmäärsõnad

§ 311 LIITMÄÄRSÕNAD on sõnaliigiliselt erandlik liitsõnatüüp. Liitsõna on harilikult samast sõnaliigist kui selle põhiosa. Selliseid läbipaistva moodustusstruktuuriga liitsõnu, mille põhiosaks on määrsõna oma põhitähenduses, on vähe (*ennevanasti*, *pahatihti*, *üleile*, *tunamullu*, *kibekähku*, *hirmruttu*, *ihuüks*) ja ainus mingil määral produktiivne liitmismall on modifitseeriva esiosaga *pool* (< *pooleldi*), kui liitsõna põhiosaks on seisundimäärsõna (→ § 292): *poolpüsti*, *poolviltu*, *poolärkvel*, *poolpikali*, *poollamaskil*, *poolistukil* jt.

Enamik liitsõnalisi määrsõnu on tekkinud määruse funktsioonis käändsõna-, verbi- või kaassõnafraasidest, mille tähendus on leksikaliseerunud ja sõnaliik muutunud. Niisuguste fraaside süntaktiliselt tingitud sõnaliigimuutus toob tihti kaasa kokkukirjutuse, fraas muutub ortograafiliseks sõnaks. Sellistes liitsõnades võib eristada leksikaalseid

moodustusosi, aga terviku sõnaliik ei vasta põhiosa sõnaliigile. Liitsõna struktuuriga määrsõnade tekkepõhjuseks on süntaktiliselt tingitud sõnaliigimuutus määrupest määrsõnaks.

KÄÄNDSÕNAFRAASIPÕHISED: paljajalu, kinnisilmi, purjuspäi, pikisilmi, avasüli, teinekord, ükskord, otseteed, õnnekombel, häda-
korral, suusoojaks, vaeseomaks, omapead, käsikäes, sedamoodi, teistmoodi, ühteviisi, ühtelugu

VERBIFRAASIPÕHISED: pealtnäha, möödamannes, omateada, vahetpidamata, igatahes, mistahes, võib-olla, nii-öelda

KAASSÕNAFRAASIPÕHISED: kõigepealt, päevapealt, jalapealt, kohapeal, kahevahel, vastuoksa, vastukarva, aegamööda, jõudumööda, paugupealt, ülekäte, kättpidi, käepärast, sellepärast, pealekauba, ennekõike, vahepeal, pluusiväel

Osa neist määrsõnadest on kindlad liitsõnad, mille tähendus on fraasi omast selgesti diferentseerunud (*vastuoksa, vastumeelt, paugupealt, kõigepealt*) või millele tänapäeval ei vasta samasuguse ehitusega fraas. Sellised on näiteks instruktiivvormilised käändsõnaühendid (*ummisjalu, kinnisilmi, paljapäi*) ning praegusest erinevas järjestuses liitunud kaassõnafraasid, nt *eelkõige, altkulmu, althõlma, altkäe, allamäge, eeskätt*. Morfosüntaktiliselt motiveerimata liitsõnu moodustub kaassõnafraasidest, mille laiendosaks on nimetavas käändes asesõna (*seepeale, mispeale, seetõttu, mistõttu, seeläbi, seepärast, mispärast*). Kindlad on määrsõnalise laiendosaga liitsõnad *niiviisi, niipidi, vastupidi, nõndamoodi, pärastpoole, siinjuures, siitpeale, tihtipeale, kustkaudu*, millele fraasi ei vasta, sest kaassõnafraase moodustatakse vaid nimisõnaga. Vaegparadigmaga kaassõna *poole–pool–poolt* laiendavad regulaarselt liitudes vaegmuutelised suunamäärsõnad, kuid mall on ammendunud.

allapoole, allpool, altpoolt, ettepoole, eespool, eestpoolt, tahapoole, tagapool, tagantpoolt, väljapoole, väljaspool, väljastpoolt, sissepoole, seespool, seestpoolt, kuhupoole, kuspool, kustpoolt

Et liitsõna esiosa tavaliselt ei muutu, kipub laiendosa kuju argikeeles püsistuma: *kuspool, kuspoolt, tagapoole, tagapoolt, väljaspoole, väljaspoolt, seespoolt* jt.

Sarnaselt muude laiendliitsõnadega ei erine liitmäärsõna alati oma tähenduselt kuigi selgesti lahku kirjutatud rööbikust ja tekstis võidakse neid kaht varieerida.

AK: Järvamaal tegutsevad kurikaelad *endistviisi*. Soomlased viskasid mullu viina *endist viisi*. Esinemiseni ei jõudnud bänd ealeski, ehkki proove tehti *mehemoodi*. Heal tasemel oli Reinkort, kes tabas hästi ja rassis kaitses *mehe moodi*. IM: Tädi Tiina on paljapäi ja *pluusi väel*. Jooksin ummisjalu jõe äärde, *pluusiväel* ja plätudega.

Kaassõnafraasi muutumine liitsõnaks on avatud uute määrsõnade tekkele. Tekstides leidub rohkesti ka selliseid näiteid, mida sõnaraamatutes ei ole. Hõlpsasti liituvad asesõnalise laiendiga kaassõnafraasid (*sellepeale, kahepeale, mitmepeale, selleläbi, millegipärast*). Kohakäändeliste *poole-, pool- ja poolt-*määrsõnade analoogial võivad määrsõnaks liituda ka samasuguse struktuuriga kaassõnafraasid. Kuigi normkirjakeel sellist kokkukirjutust ei aktsepteeri, on korpustes selle kohta kümneid näiteid: *õhtupoole, päevapoole, hommikupoole, igalpool, lõunapoole, lõunapool, põhjapoolt, läänepool, läänepoole, idapool*.

AK: Ta ütles *sellepeale*, et tal on poiss metsas. Pühade meeleolu võib märgata *igalpool*. *Õhtupoole* külastati Eesti missiooni NATO juures. Prahast 100 km *lõunapool* asuva Hradec Kralove lähedal 955. aastal sündinud Püha Adalbert. Ja kuskil *hommikupoole* tuli kuu lõpuks taevasse. *Põhjapool* Kihnu saart, avamerel võiks lubada küll hülgeid küttida. *Põhjapoolt* külalistena Eestist läbi rändavad lehelinnud teevad siin küll väikese peatuse.

Toimetamata tekstides esineb suure sagedusega kaassõnafraaside kokkukirjutamist sagedamini kui toimetatud tekstides, nt *ajajooksul, meelejärgi, sellejaoks*.

§ 312 Komplekssete määrsõnade hulgas on ka PAARISSÕNU, mis ühendavad sama skaala antonüüme, ja KORDUSSÕNU, milles kordub minimaalse fonoloogilise muutusega sama või lähedase tähendusega, sageli deskriptiivne sõna või tüvi.

PAARISMÄÄRSÕNU: edasi-tagasi, üles-alla, siia-sinna, siit-sealt, ette-taha, risti-põigiti, enam- vähem, varem-hiljem, hästi-halvasti

KORDUSMÄÄRSÕNU: vinta-vänta, tipa-tapa, kiira-käära, risti-rästi, sinka-sonka, pimm-pamm, sirr-sorr, tipp-topp, ääriveeri, uisapäisa

Enamasti kirjutatakse sellised liitsõnalaadsed ühendid sidekriipsuga, aga kordussõnade hulgas on ka vahetult kokkukirjutatuid (*uisapäisa, ääriveeri*).

Kordussõnadele on lähedased liitmäärsõnad, milles korduvad sama või lähedase tähendusega lekseemid: *ennevanasti, ennemuiste, tasahilju*. Samalaadse tähendusfunktsiooni tõttu võib paarisliitsõnadena tõlgendada ka tüvekindusega *lt*-liitelisi määrsõnu: *tund-tunnilt, leht-lehelt* (→ § 294)

KIRJANDUST MÄÄRSÕNAMOODUSTUSE KOHTA

ERELT, TIJU 1987, *tsi*-sõnade grammatikat ja semantikat. | KASIK, REET 2010a, Eesti keele sõnatuletus. | KEEVÄLLIK, LEELO 2005, Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. | KÜNGAS, ANNIKA 2014, Pragmatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel. | PALMEOS, PAULA 1973, Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna. | SEPPER, MARIA-MAREN 2006, Indirektaal eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi aja- ja ilukirjanduskeeles. | TIITS, MAI 1982, Seisundiadverbidest. | UUSPÖLD, ELLEN 2001, *des*- ja *mata*-vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid. | VESKI, ASTA 1970, Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna. | VILLUP, ASTRID 1969, Adverb eesti keeles.

KIRJANDUS

- Aavik, Johannes, 1914.** *-line* ja *-lik* lõpulised omadussõnad. Jurjev.
- Aavik, Johannes, 1936.** Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu.
- Ahrens 2003** = Uue ajastu misjonilingvist Eduard Ahrens 200. Koostanud ja toimetanud Kristiina Ross. Tallinn: Eesti keele Sihtasutus.
- Bauer, Laurie, 2005.** Productivity: Theories. – Pavol Štekauer & Rochelle Lieber (eds.), *Handbook of Word-Formation*. Dordrecht: Springer, 315–334.
- Comrie, Bernard, 1985.** Causative verb formation and other verb-deriving morphology. – Timothy Shopen (ed.), *Language typology and syntactic description 3: Grammatical categories and the lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press, 309–348.
- Dokulil, Miloš, 1997.** The Prague School's theoretical and methodological contribution to "word-formation" (derivology). – *Obsah – výraz – význam. Miloši Dokulilovi k 85. narozeninám. Výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila*. Praha: FF UK, 179–210.
- EKG 1993** = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- EKG 1995** = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare, Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut.
- EKSS** = Eesti keele seletav sõnaraamat. Eesti kirjakeele seletussõnaraamat 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <http://www.eki.ee/dict/ekss/>
- EKÕS 1918** = Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat. Tartu.
- EÕS 1925–1937** = Eesti õigekeelsuse sõnaraamat I – III. Tartu,.
- Erelt, Mati, 2013.** Eesti keele lauseõpetus. Sissejuhatus. Õeldis. Tartu ülikooli eesti keele osakonna preprintid 4. Tartu.
- Erelt, Tiiu, 1982.** Eesti oskuskeel. Tallinn: Valgus.
- Erelt, Tiiu, 1987.** *tsi*-sõnade grammatikat ja semantikat. – *Kirjakeel 1985*. Tallinn: Valgus, 66–72.
- Erelt, Tiiu, 2007.** Terminõpetus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Erelt jt 1971** = Tiiu Erelt, Rein Kull, Valve Põlma, Erich Raiet, Kristjan Torop, Keelekorraldus ja liitsõnad. – *Keel ja Kirjandus* 6, 367–374.
- Estonian Language, 2003.** Ed. by Mati Erelt. Tallinn: Estonian Academy Publishers.

- Gutslaff, Johannes, 1998.** *Observationes Grammaticae circa linguam Esthonicam.* Grammatilisi vaatlusi eesti keelest. Tõlkinud ja väljaande koostanud Marju Lepajõe. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Habicht, Külli, 1995.** *us-liiteliste abstraktnimisõnade areng eesti kirjakeeles.* Magistritöö. Käsikiri Tartu Ülikoolis.
- Haiman, John, 1983.** Iconic and economic motivation. – *Language* 59, 4: 781–819.
- Hohenhaus, Peter, 2005.** Lexicalization and Institutionalization. – Pavol Štekauer & Rochelle Lieber (eds.), *Handbook of Word-Formation.* Dordrecht: Springer, 353–373.
- Horecky, Jan, 1994.** *Semantics of derived words.* Prešov: Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Šafarikanae.
- Hurt, Jakob, 1886.** *Die estnischen Nomina auf ne-purum.* Helsingfors.
- Hurt, Jakob, 1903.** *Eesti sõnadest line-lõpuga.* Keeleteadusline seletus ja juhatus kirjameestele ja kooliõpetajatele. Tartu.
- ISK 2004** = Hakulinen, Auli, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen, Irja Alho, Iso suomen kielioppi. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jõgever, Jaan, 1920.** *Eesti keele grammatika.* II aasta. Tartu.
- Kaalep, Heiki-Jaan, Kadri Muischnek, 2002.** *Eesti kirjakeele sagedussõnastik.* Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kabur, Helve, 1967.** *Omadussõnasufiksi -kas tähendusfunktsioone.* Metoodiline katse. – *Keel ja Kirjandus* 10: 593–598.
- Kaplinski, Jaan 1968.** *Liitsõna moodustamise tüübid eesti keeles (generatiivse grammatika seisukohalt).* – *Keele modelleerimise probleeme 2* (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 218). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 297–374.
- Kasik, Reet 1968.** *Omastavalise täiendi subjektilisusest ja objektilisusest mine-konstruktsioonis.* – *Keel ja struktuur* 2. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 125–140.
- Kasik, Reet 1970.** *Lähtelause subjekt ja objekt deverbaalsubstantiivilistes nominalisatsioonides.* – *Keel ja struktuur* 4. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 121–135.
- Kasik, Reet 1972.** *Kahest nominalisatsioonitüübist eesti keeles.* – *Keel ja struktuur* 7. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 5–15.
- Kasik, Reet 1974.** *Tegevuse tulemuse väljendamine eesti keele derivatsioonisüsteemis.* - Centum. Johannes Voldemar Veski 100. sünniaastapäeva tähistades. (= Emakeele Seltsi toimetised 9.) Tallinn: Valgus, 157–163.
- Kasik, Reet, 1975.** *Verbide ja verbaalnoomenite tuletusvahekorras tänapäeva eesti keeles.* – *Keele modelleerimise probleeme 5.* (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 363.) Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kasik, Reet, 1978.** *Verbaaladjektiividest.* – *Keel ja Kirjandus* 9: 546–548.

- Kasik, Reet, 1991.** Derivatiivsetest laenudest. *u*-liitelised verbid eesti ja soome keeles. – Keel ja Kirjandus 8: 466–476.
- Kasik, Reet, 1995.** Verbiderivatsiooni rekursiivsusest eesti keeles. – Ago Künnap (ed.), *Minor Uralic languages: grammar and lexis*. Tartu–Groningen, 88–93.
- Kasik, Reet, 1996.** Denominaalsed olemisverbid eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 1: 13–18.
- Kasik, Reet, 1997.** Typology of Estonian and Finnish word-formation. The Verb. – Mati Erelt (ed.), *Estonian: Typological Studies II*. Tartu: University of Tartu, 42–72.
- Kasik, Reet, 1998.** Viron *line*-suffiksilliset tekijännimet. – Riho Grünthal & Johanna Laakso (eds.), *Oekeeta asijoo. Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Seppo Suhonen sexagenarii*. 16. V 1998. (Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 228.) Helsinki, 218–223.
- Kasik, Reet, 2001.** Analytic causatives in Estonian. – Mati Erelt (ed.), *Estonian: Typological Studies V*. Tartu: University of Tartu, 77–123.
- Kasik, Reet, 2003.** Morphology of loan-verbs in the Estonian language. – Helle Metslang & Mart Rannut (eds.), *Languages in Development*. München: Lincom Europa, 2003: 115–121.
- Kasik, Reet, 2006a.** Nominalisatsioon meediaudiste tekstimoodustusvõttena. – Keel ja Kirjandus 2, 122–134.
- Kasik, Reet 2006b.** Nominaliseeritud protsessi agent meediaudistes. – Emakeele Seltsi aastaraamat 51 (2005). Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 21–37.
- Kasik, Reet, 2010a.** Eesti keele sõnatuletus. Kolmas, parandatud trükk. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kasik, Reet, 2010b.** Tähelepanekuid soome ja eesti keele liitnimisõnadest. – Annekatrin Kaivapalu (toim), *Lähivertailuja 19*. Tallinn: Eesti Rakenduslingvistika Ühing, 9–21.
- Kasik, Reet, 2011.** Sõnatuletus leksika ja grammatika vahel: *nd*- ja *ndus*-liitelised verbaalnoomenid. – Emakeele Seltsi aastaraamat 56 (2010). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, 63–90.
- Kasik, Reet, 2012a.** Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 11: 793–806.
- Kasik, Reet, 2012b.** Sõnaliik oskuskeeles: *e*-tuletised ja nende alusverbid. – Maire Raadik ja Tiina Leemets (toim), *Sõnaga mõeldud mõte*. Pühendusteos Tiiu Ereltile 20. aprillil 2012. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 50–66.
- Kasik, Reet, 2014.** Eesti sõnamoodustus ja süntaks. – Keel ja Kirjandus, 2, 100–111.
- Kasik, Reet, Silvi Vare, Krista Kerge 2003.** Sõnamoodustus. – Emakeele Seltsi aastaraamat 48 (2002). Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 49–62.

- Kask, Arnold, 1967.** Eesti keele grammatika III. 1. vihik. Liitsõnad ja sõnade liitumisviisid eesti keeles. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Kask, Arnold, 1969.** Fr. Kreuzwaldi poolt tarvitusele võetud liide *-na (-nna)* eesti keeles. – Ajaloo-Keeleteaduskonna töid. Tallinn, 30–44.
- Keelenõuanne soovitab I – IV.** Tallinn, 1996, 2000, 2004, 2008.
- Keevallik, Leelo, 2005.** Suhtluskeele uurimine partiklistunud verbivormide näitel. – Keel ja Kirjandus 7, 535–548; 8, 630–642.
- Kerge, Krista, 1990.** Liitsõna. Mõisteid ja seoseid. Soome-eesti kontrastiivseminar (Tallinn 1988). Preprint KKI–51. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ühiskonnateaduste Osakond.
- Kerge, Krista, 1996.** The Estonian agent nouns: grammar versus lexicon. – Sprachtypologie und Universalienforschung 49, 3. Berlin, 286–294.
- Kerge, Krista, 1998.** Vormimoodustus, sõnamoodustus ja leksikon. Oleviku kesksõna võrdluse all. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.
- Kerge, Krista, 2001.** Action nouns on *-mine* in Estonian grammar and lexicon. – J. Niemi, J. Heikkinen (eds.), Nordic and Baltic Morphology. Papers from A NorFA Course, Tartu. June 2000. (= Studies in Languages 36.) Joensuu: University of Joensuu, 34–45.
- Kerge, Krista, 2003.** Keele variatiivsus ja *mine*-tuletus allkeelte süntaktilise keerukuse tegurina. (= TPÜ humanitaarteaduste dissertatsioonid 10.) Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikooli Kirjastus.
- Kerge, Krista** (ilmumas). Estonian. – Peter Müller, Ingeborg Ohnheiser, Susan Olsen, Franz Rainer (edas.), Word-Formation. An International Handbook of the Languages of Europe. Berlin, New York: De Gruyter.
- Kingisepp, Valve-Liivi, Kristel Ress, Kai Tafenau, 2010.** Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350. Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- Knüpffer, Arnold Friedrich Johann, 1814.** Ueber die Bildung und Ableitung der Wörter in der ehstnischen Sprache. – Beiträge III. Pernau.
- Kont, Ilse, 1955.** Isikut märkivad sufiksilised nimisõnad eesti keeles. Kandidaadiväitekirj filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Käsikiri Tartu Ülikoolis.
- Kont, Ilse, 1959.** Eesti *rd*-liitelistest substantiividest ja nende vahekorrast *rda*-liste verbidega. – Emakeele Seltsi aastaraamat IV (1958). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 91–100.
- Kull, Rein, 1961.** Keelenorm ja teadlik keeleteervitus. – Keel ja Kirjandus 1, 11–24; 2, 89–100.
- Kull, Rein, 1967.** Liitnimisõnade kujunemine eesti kirjakeeles I–II. Kandidaadiväitekirj. Käsikiri Eesti Keele Instituudis. Tallinn.
- Kull, Rein, 1970.** *Quo vadit* eesti õigekeelsussõnaraamat. Sõnamoodustuse sihiseadeid. – Keel ja Kirjandus 7, 390–404.
- Küngas, Annika, 2014.** Pragmaatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles lt-sõnade näitel. (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 36. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

- Kytömäki, Leena, 1990.** Nominikantaisten verbijohdosten rakennemalleja. Sananjalka 32. Turku, 49–75.
- Kytömäki, Leena, 1992.** Suomen verbiderivaation kuvaaminen 1600-luvulta nykypäiviin. Turku: Turun yliopisto.
- Laakso, Johanna, 1990.** Translatiivinen verbinjohdin NE itämerensuomalaisissa kielissä. Helsinki: Suomalais-ugrilainen Seura.
- Lakoff, George, Mark Johnson, 2011.** Metafoorid, mille järgi me elame. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Langemets, Margit, 2010.** Nimisõna süstemaatiline polüseemia eesti keeles ja selle esitus eesti keelevaras. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Leemets, Tiina, 2014.** Mida-neist-arvata-küsimus. Ahelliitsõnad. – Oma Keel 2, 28–37.
- Lieber, Rochelle, 2005.** English word-formation processes. – Pavol Štekauer & Rochelle Lieber (eds.), Handbook of Word-Formation. Dordrecht: Springer, 375–427.
- Marchand, Hans, 1960.** The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Mikone, Eve, 2002.** Deskriptiiviset sanat. Määritelmät, muoto ja merkitys. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mund, Argo, 2005.** *ndus*-liide eesti keeles ehk *peksandusest* ja *pärandusest e-postinduse* ja *perearstinduse*ni. – Oma Keel 1, 21–32.
- Mäearu, Sirje, 1987.** Sufiksi liitumine tunnusele eesti kirjakeeles. – Ars Grammatica 1986. Tallinn: Valgus, 23–43.
- Mäearu, Sirje, 2012.** Pilguheit adjektiivile. – Maire Raadik ja Tiina Leemets (toim), Sõnaga mõeldud mõte. Pühendusteos Tiiu Ereltile 20. aprillil 2012. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 124–156.
- Mäger, Mart, 1991.** Refleksiivid – sajandi järjepidevus. – Keel ja Kirjandus 6, 343–355.
- Neetar, Helmi, 1994.** Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes I (= Dissertationes Philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 2.) Tartu.
- Nurm, Ernst, 1971.** Mõnda liitsõnadest. – Keel ja Kirjandus 3, 168–175.
- Pajusalu, Renate, 2009.** Sõna ja tähendus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pälmeos, Paula, 1973.** Eesti keele grammatika II. Neljas vihik. Kaassõna. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Pihlak, Ants, 1992.** *u*-verbid ja enesekohasus eesti keeles. Tallinn.
- Põlma, Valve, 1967.** Onomatopoeetilised verbid eesti kirjakeeles. Dissertatsioon filoloogiakandidaadi teadusliku kraadi taotlemiseks. Käsikiri Eesti Keele Instituudis. Tallinn.
- Raiet, Erich, 1955.** Õigekeelsuse küsimusi nimetavalise ja omastavalise liitumise alalt. – Emakeele Seltsi aastaraamat 1. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 77–80.
- Raiet, Erich, 1958.** Nimisõnade nimetavalisest ja omastavalisest liitumisest. – Keel ja Kirjandus 12, 730–737.

- Riikoja, Elli, 1960.** Eesti keele nimisõnade nominatiivse liitumise reeglite rahvakeelne alus. Kandidaadiväitekiri. Käsikiri Eesti Keele Instituudis. Tallinn.
- Rätsep, Huno 1956.** *i*-sufiksilistest verbidest eesti keeles. – Emakeele Seltsi aastaraamat II (1956). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 74–91.
- Saari, Henn, 1978.** Sünkroonia, diakroonia ja kolm uut liiki keelevara. – Keel ja struktuur 10. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 42–65.
- Saari, Henn, 1981,** Verb ja tema moodustuspesad eesti kirjakeeles. – Eesti keele grammatika probleeme (= Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 574. Töid eesti filoloogia alalt VIII). Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 51–79.
- Saari, Henn, 1985.** Sõnamoodustuse mõisteid. – *Ars Grammatica* 1985. Tallinn: Valgus, 111–145.
- Saari, Henn, 1993.** Sõnamoodustuse mõisteid. Liigivaheldus. – Keel ja Kirjandus 2, 87–97; 3, 148–159; 11, 649–659; 12, 726–736.
- Saari, Henn, 1997.** Ein Weg zur Wortgrammatik am Beispiel des Estnischen. Erster Teil (= Eesti Keele Instituudi toimetised 1). Tallinn.
- Scalise, Sergio, Antonietta Bisetto, 2009.** The classification of compounds. – Rochelle Lieber, Pavol Štekauer (eds), *The Oxford Handbook of Compounding*. Oxford University Press, 34–53.
- Sepper, Maria-Maren, 2006.** Indirektaal eesti 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi aja- ja ilukirjanduskeeles. Magistritöö. Käsikiri Tallinna Ülikooli eesti keele ja kultuuri instituudis.
- Spencer, Andrew, 2005.** Word-formation and syntax. – Pavol Štekauer & Rochelle Lieber (eds.), *Handbook of Word-Formation*. Dordrecht: Springer, 73–98.
- Stump, Gregory, 2005.** Word-formation and inflectional morphology. – Pavol Štekauer & Rochelle Lieber (eds.), *Handbook of Word-Formation*. Dordrecht: Springer, 49–71.
- Štekauer, Pavol, 2005.** Onomasiological approach to word-formation. – Pavol Štekauer & Rochelle Lieber (eds.), *Handbook of Word-Formation*. Dordrecht: Springer, 207–232.
- Štekauer jt 2012** = Štekauer, Pavol, Salvador Valera, Livia Körtvelyessy, *Word-Formation in the World's Languages. A typological survey. Part 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tauli, Valter 1972.** Eesti grammatika I. Hääliku-, vormi- ja sõnaõpetus. Uppsala.
- Tauli, Valter 1973.** Standard Estonian Grammar. Part I. Phonology, morphology, word-formation. Uppsala.
- Tiits, Mai, 1982.** Seisundiadverbidest. – Keel ja Kirjandus 1, 17–21.
- Tomingas, Silva, 1987.** Verbiliidete positsiooniklassid ja liitekombinatsioonid tuletatud verbides. – *Ars Grammatica* 1986. Tallinn: Valgus, 64–79.
- Univere, Aili, 1972.** Eesti *tu*-liitelistest omadussõnadest. – Emakeele Seltsi aastaraamat 18 (1972). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 159–173.

- Univere, Aili 1976.** Lisandeid *mu*-sufiksi ajaloole. – Emakeele Seltsi aastaaraamat 21 (1975). Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 43–49.
- Uuspõld, Ellen, 1978.** Atributiivsete partitsiipkonstruktsioonide eitavad vasted. – Keel ja struktuur 10. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 66–80.
- Uuspõld, Ellen, des- ja mata-vormide kaassõnastumine ja eesti komareeglid.** – Reet Kasik (toim), Keele kannul. Pühendusteos Mati Ereli 60. sünnipäevaks 12. märtsil 2001. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2001: 306–321.
- Vare, Silvi 1975.** Lokaal- ja kollektiivsubstantiive tuletavad liited eesti kirja-keeles. Kandidaadiväitekirj. Käsikirja Eesti Keele Instituudis.
- Vare, Silvi, 1979.** Lähtekohti eesti derivatsiooni käsitluseks. (Ars Grammatica.) Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Vare, Silvi, 1981.** Nimisõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Valgus.
- Vare, Silvi, 1984.** Omadussõnaliited tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Valgus.
- Vare, Silvi, 1986.** Liitverb eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 9: 539–547.
- Vare, Silvi, 1991.** Kazuto Matsumura ettekandest Debreceni kongressil ning verbi ja verbaalnoomeni vahekorra. – Keel ja Kirjandus 7: 408–415.
- Vare, Silvi, 1993a.** Tuletusliidetest uue nurga alt. – Keel ja Kirjandus 9: 530–536.
- Vare, Silvi, 1993b.** Konversioonist eesti keele sõnamoodustuses. – Virittäjä 1: 34–50.
- Vare, Silvi, 2001a.** Nihetest eesti liitverbi kasutuses ja struktuuris. – Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum 7. – 13.8.2000 Tartu. Pars VI. Tartu, 332–338.
- Vare, Silvi, 2001b.** Üldkeele ja oskuskeele nihestunud suhe. – Keel ja Kirjandus 7, 475–492; 8, 563–571.
- Vare, Silvi, 2003.** Back-Formation of verbs in Estonian. – H. Metslang & M. Rannut (eds.), Languages in Development. München: Lincom Europa, 123–132.
- Vare, Silvi, 2004.** Põgusalt ühest leksika ja süntaksi piirinähtusest. – Keel ja Kirjandus 12: 915–922.
- Vare, Silvi, 2005.** Eesti keele verbimoodustus: desubstantiivne konversioon. – Emakeele Seltsi aastaraamat 50 (2004). Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts, 39–67.
- Vare, Silvi, 2008.** Potentsiaalsetest sõnadest leksika ja grammatika vaatenurgast. – Keel ja Kirjandus 7: 531–552.
- Vare, Silvi, 2012.** Eesti keele sõnapered I – II. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Vare, Silvi, 2014.** Lühendamise ja lühensõnade fenomenist eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 5, 348–371.
- Veski, Asta, 1970.** Eesti keele grammatika II. Kolmas vihik. Määrsõna. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Veski 1958** = Johannes Voldemar Veski keelelisi töid. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

- Viires, Helmi, 1963.** *ne*-sufiksilised omadussõnad eesti murretes. Kandi-
daadiväitekiri. Käsikiri Eesti Keele Instituudis. Tallinn.
- Viitso, Tiit-Rein, 2003.** Structure of the Estonian language. Phonology,
morphology and word formation. – Mati Ereht (ed.), Estonian Language.
(Linguistica Uralica Supplementary Series. Volume 1.) Tallinn: Estonian
Academy Publishers, 9–129.
- Villup, Astrid, 1969.** Adverb eesti keeles. Tallinn.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 2011.** Eesti keele grammatika. Tõlkinud
Heli Laanekask. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts.
- Wiik, Kalevi, 1975.** Suomen frekventatiivi ja kontinuatiivi. Virittäjä 2:
153–166.
- ÕS 2013** = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Tallinn: Eesti Keele
Sihtasutus.

SISUJUHT

Numbrid viitavad paragrahvidele.

- a 74, 89, 102
- aditiivne seos vt ühendav seos
- adjektiivimoodustus vt
  - omadussõnamoodustus
- adverbimoodustus vt
  - määrsõnamoodustus
- afektiivne tähendus 2, 16, 83
- afiks 28
- ahelliitsõna 22
- ah^{ta} 78, 89, 117
- ajanimetus 156
- al 184
- ala- 58, 90, 122, 236
- allomorf vt liiteteisend
- alltüüp 43, 91, 183
- alussõna 40
- analüütiline ja sünteetiline väljendus 21
- analüütiline kausatiiv 62
- anti- 180, 236
- antikausatiiv 65
- ar 134, 137, 222
- arvsõnatuletus 172, 240, 278
- as 275
- asjanimetus 157–170
- aspekt 83, 86, 126
- ata 78, 89, 116
- automaatiline verb 65
- avatud tuletustüüp 45
- bahuvrihiliitsõna vt metonüümiline liitsõna
- bi 74, 110
- bu 110
- da 63, 68, 74, 76, 94–96
- deminutiivtuletis 175, 258
- denominaalne nimisõnatuletus 185–197, 212
- denominaalne tegjanimetus 137–141
- denominaalne teonimetus 128
- denominaalne tuletis 40
- denominaalne verbituletus 59, 60
- derivatsioon vt tuletamine
- deskriptiivne sõna 35
- deskriptiivne verb 78
- determinatiivne liitsõna vt
  - laiendliitsõna
- determineeritud moodustaja 5, 13
- determineeriv moodustaja vt täpsustav moodustaja
- deverbaalne nimisõnatuletus 198–211, 212
- deverbaalne tuletis 40
- deverbaalne verbituletus 59, 60
- di 111
- dik 219
- dis 207
- distributiivne määrsõna 290
- dle 105
- du (verbiliide) 66, 111
- du (nimisõnaliide) 145, 202
- dus 217
- e 126, 144, 149, 205
- eba- 37, 58, 180, 257, 259, 284, 285
- ebaproduktiivne tuletustüüp 45
- eesliide e prefiks 58
- eht- 260, 284
- el 150, 210
- eks- 58, 180, 236,
- ekvatiivne seos vt samastav seos
- enesekohane verb e refleksiiv 65–66
- er 222
- es 275
- eraldamisverb e privatiiv 68
- feminiintuletis vt naissootuletis
- frekventatiivsus vt korduvus
- ga 78, 119
- gi 78, 115
- gu 78, 115
- hetkelisus e momentaansus 83, 87, 89
- hiigel- 176, 260

- homonüümne liide 18, 43
 -i (nimisõnaliide) 150, 208
 -i (verbiliide) 68, 85, 92, 114
 -ik (nimisõnaliide) 134, 141, 145, 150, 154, 156, 158, 159, 172, 218
 -ik (omadussõnaliide) 248, 258, 277
 ilm- 260, 284
 imitatiivne verb vt jäljendusverb
 -in 126, 211
 intensiivsusprefiksoid 90, 260, 282, 292
 instrumentatiiv vt vahendiverb
 -is (nimisõnaliide) 145, 150, 207
 -is (omadussõnaliide) 275
 -ise 78, 118
 -ja 134, 150, 200
 -jas 244, 253, 258, 272
 juurtüvi 28
 jäljendusverb e imitatiiv 78
 -k 126, 144, 150, 154, 224
 -ka 78, 119
 karitiivne omadussõna 251–252
 -kas (nimisõnaliide) 137, 139, 157, 196
 -kas (omadussõnaliide) 244, 248, 258, 271
 kategoriaalne tähendus 7–9
 kausatiiv vt põhjustamisverb
 kausatiivsus 62
 -ke(ne) 175, 182, 258
 -kesi 289, 290, 300
 kesksõna e partitsiip 30, 245, 279
 -ki 78, 115
 -kil(e) 291, 292, 310
 kinnistüvi 28, 32, 236, 262, 264, 267, 276, 284, 287
 kogumisverb 81
 kohanimetus 153–155
 kokku- ja lahkukirjutamine 50–52
 kollektiivtuletis 172
 komparatsioon vt võrdekategooria
 kompleksne mõiste 4
 kompleksmäärsõna 288
 kompleksnimisõna 125
 kompleksomadussõna 240
 kompleks sõna 25
 kompleksverb 59
 kompleksne tähis 5, 22, 127, 135
 kontinuatiivsus vt korduvus
 konversioon vt nulltuletus
 -kond 37, 172, 188
 kordussõna e reduplikatiivne liitsõna 47, 239, 260, 287, 312
 korduvus e frekventatiivsus 83–88
 korrelaat 32
 -ku 78, 115
 -kuti 291
 kuuluvussuhe 247
 kvaasinoomen tuletustüvena 42, 70, 72, 241, 263, 276
 kõnetusverb 79
 käändsõnaliide e noomeniliide 181
 -l 289
 -la 154, 223
 laensõna 33–34
 laiendliitnimisõna 226–237
 laiendliitomadussõna 281–286
 laiendliitsõna e determinatiivne liitsõna 47, 48
 laiendosa 47, 48
 laiendosa vorm vt moodustustüvi
 -lane (nimisõnaliide) 134, 137, 138, 140, 159, 185–186
 -lane (omadussõnaliide) 258, 277
 -las 275
 laus- 176, 260, 284
 -lda 74, 99
 -ldane 258, 277
 -ldasa 291, 304
 -ldi 289, 305
 -le 74, 76, 85, 86, 92, 104
 leksikaalne tähendus 7, 14–17, 60
 leksikaliseerumine 14, 126, 134
 leksikosemantiline kategooria 17
 leksikosüntaktiline kategooria 17
 -li 291, 292, 301
 liba- 37, 58, 110, 180, 236
 liide vt tuletusliide
 liitasesõna 47
 liite funktsioon 17–19
 liiteteisend e allomorf 39, 183
 liitevariant 39, 91, 183
 liitliide 92
 liitmise 12, 46
 liitmismall 49
 liitmäärsõna 311–312

- liitnimisõna 136, 142, 147, 151, 152, 155, 156, 157–170, 173, 176, 178, 179, 226–239
- liitomadussõna 250, 252, 254, 255, 256, 281–287
- liitsõna 25, 46, 50
- liitsõna moodustusosad 46
- liitverb 61, 77, 82, 88, 90, 120–124
- liitsõnatuletus 40, 127, 135, 198, 205, 206, 237, 242–246, 249, 263, 266, 268, 269, 285
- lik* 244, 248, 249, 253, 258, 268–270
- line* (nimisõnaliide) 137, 140, 187
- line* (omadussõnaliide) 242, 244, 246, 248, 249, 265–267
- lingvatiiv vt tõlkimisverb
- lt* 289, 294
- lus* 126, 128, 132, 161
- lühendsõna 12, 53–55
- m* (nimisõnaliide) 145, 150, 209
- m* (omadussõnaliide) 280
- maksi-* 176
- manustamisverb 80
- mar* 222
- maru-* 179, 260
- matu* 251, 274
- mega-* 176, 260
- metafoorne liitsõna 16, 168
- metonüümiline liitsõna e bahuvrühiliit-
sõna 16
- midi-* 176
- mik* 154, 219
- mine* (nimisõnaliide) 126, 199
- mine* (omadussõnaliide) 241, 276
- mini-* 176, 236
- mini* 289, 296
- misi* 289, 291, 297
- modaalmäarsõna 289
- modifitseeriv moodustussuhe 6, 10
- modifitseeriv mäarsõnamoodustus 292
- modifitseeriv nimisõnamoodustus 125, 174–180
- modifitseeriv omadussõnamoodustus 240, 257–260
- modifitseeriv verbimoodustus 59, 83–90
- momentaansus vt hetkelisus
- moodustaja 5, 13
- moodustussuhe 6
- moodustuspõhi 5
- moodustustähendus 7, 10, 14
- moodustustüvi 49, 121–124, 160, 227–237, 282–285
- moodustustüüp 43, 49
- moodustusviis 12
- morfeem 28
- mu* 154, 184
- mus* 146, 204
- mutatiivne moodustussuhe 6, 9–10, 21
- mutatiivne nimisõnamoodustus 125
- mutatiivne omadussõnamoodustus 240
- mutatiivne verbimoodustus 59
- muutevormiline mäarsõna 306–307
- muutevormiline mäarsõnaliide 308–310
- muutmisverb e resultatiiv 67–70
- muutumisverb e translatiiv 71–72
- mõistekategooria 3
- mõistestruktuur 4
- mõistestruktuuri põhi 4, 7
- mäarsõnaliide 293
- mäarsõnamoodustus e adverbimoo-
dustus 288–312
- mäarsõna tuletustüübid 294–305
- naissoo- e feminiintuletis 177
- nd* 145, 150, 159, 166, 220
- nda* 68, 74, 98
- ndik* 154, 172, 195
- ndus* 128, 190
- ne* (omadussõnaliide) 241–244, 246, 248, 249, 258, 262–264
- ne* (verbiliide) 66, 72, 74, 113
- neologism vt uudissõna
- ng* 126, 144, 203
- nik* 134, 137, 141, 194
- nimisõnaliide e substantiiviliide 183
- nimisõnamoodustus e substantiivi-
moodustus 125–239
- nimisõna tuletusatüübid 185–225
- nna* 177, 192
- nominalisatsioon 24
- noomeniliide vt käändsõnaliide
- nu* 134, 145, 201
- nud* 245, 279

- nulltuletus e konversioon 12, 13, 57,
 59, 68, 74, 76, 126
 objektinimetused 125, 143–147
 -*ohu* 254, 286
 olekuverb 73–74
 omadusnimetus 129–132
 omadussõnaliide 240, 261
 omadussõnamoodustus e adjektiivimoodustus 240–287
 omadussõna tuletustüübid 262–280
 orientatiiv vt suunaverb
 paarissõna 47, 170, 239, 312
padu- 179, 236, 257, 260, 284
 partitsiiv vt kesksõna
 polüseemiline liide 18
 poolliide e prefiksoid 58
 -*poolne* 259
 possessiivne omadussõna 247–250
 prefiksoid vt poolliide
 prefiksituletus 12, 58
 privatiiv vt eraldamisverb
 produktiivsus 45
pseudo- 58, 180, 236, 259
puht- 58, 260, 284
 põhjustamisverb e kausatiiv 62–64
 pöördtuletus 12, 56,
 -*r* 222
 -*rd* 184
 -*rda* 100
 reanalüüs 12, 56, 120
 reduplikatiivne liitsõna vt
 kordussõna
 refleksiiv vt enesekohane verb
 rekategoriseerimine 6, 13
 rekursiivsus 14, 36, 46, 91, 92, 165
 rekursiivtuletis 66, 182, 258, 289
 resultatiiv vt muutmisverb
 rindliitsõna e kopulatiivne liitsõna 47
 rindliitnimisõna 238
 rindliitomadussõna 287
 rinnastusellips 23
 rühmanimetused 171–173
 -*s* (arvsõnaliide) 278
 -*s* (nimisõnaliide) 184
 -*s* (omadussõnaliide) 248, 275
 samastav e ekvatiivne seos 168, 254
 seisundiomadussõna 244–246
 seisundimäärsõna 292
 semantiline kategooria vt
 tähenduskategooria
 semantiline struktuur vt
 tähendusstruktuur
 -*si* 289, 303
 sidekriips liitsõnas 51
 -*sk* 184
 -*sk(e)le* 85, 106
 -*sta* 68, 74, 76, 78, 80, 81, 97
 -*sti* 289, 295
 -*stik* 172, 189
 -*stikku* 291, 302
 struktuuritüüp 32
 struktuurne tähendus 7, 14
 -*stu* (verbiliide) 72, 109
 -*stu* (nimisõnaliide) 154, 172, 197
 substantiiviliide vt nimisõnaliide
 substantiivimoodustus vt
 nimisõnamoodustus
 sufiks vt tuletusliide
 suhtemõiste 3
 suhteomadussõna 241–243
 suhtemäärsõna 291
 sulandliide 39, 91
super- 179, 236, 260
 -*sus* 59
 suunaverb e orientatiiv 70, 72
 sõnamall 44
 sõnapere 36
 sõnastruktuur 25
 sünteetiline liitsõna 46
 -*t* 63, 101
 -*ta* 63, 68, 74, 76, 78–81, 92–96
 -*tar* 177, 193
 -*tav/-dav* 245, 279
 tegevusala nimetus 128
 tegijanimetus 125, 133–142
 tekstiliitsõna 2, 14
 tekstituletis 2, 14
 teonimetused 30, 125, 126–128
 -*ti* 289, 290, 291, 298
 -*tis* 207
 -*t(e)le* 105
 translatiiv vt muutumisverb
 transponeeriv moodustussuhe 6, 8, 9
 transponeeriv nimisõnatuletus 125
 transponeeriv omadussõnatuletus 240
 transponeeriv määrsõnatuletus 288

- ts 150, 225
 -tse 74, 78, 85, 112
 -tsi 291, 299
 -tu (nimisõnaliide) 145, 202
 -tu (omadussõnaliide) 251, 273
 -tud/-dud 245, 279
 tulemusnimetus 143–147
 tuletamine e derivatsioon 12, 29, 36
 tuletis 25, 32, 37
 tuletusliide 29, 38
 tuletusmall 44
 tuletusmorfoloogia 27, 29
 tuletustüüp 38, 43
 tuletustüvi 41–42
 tõlkimisverb e lingvatiiv 68
 tähenduskategooria e semantiline kate-
 gooria 4, 9–10, 17–19
 tähenduskomponent 4, 13
 tähendusstruktuur e semantiline struk-
 tuur 4, 13
 tähismoodustaja 5, 11, 15, 59
 täpsustav moodustaja 5, 13, 22, 127,
 146, 150, 243, 244, 245, 249
 tüvekaju 31–35
 tüviliitsõna 46, 51, 228
 -u (verbiliide) 66, 72, 74, 78, 92, 108
 -u (nimisõnaliide) 126, 144, 175, 184,
 206
 umb- 53, 90
 -ur 134, 137, 141, 150, 221
 -us (nimisõnaliide) 126, 129, 132, 144,
 146, 149, 154, 158, 213–216
 -us (omadussõnaliide) 275
 uudissõna e neologism 2
 -v 116, 118, 245, 248, 277, 279
 vaeg- 58, 180, 236
 vahendnimetus 148–152
 vahendiverb e instrumentatiiv 75–77
 vahetu moodustaja 11, 25
 vastandväärtus 180, 259
 -vel(e) 292, 308
 verbiliide 91
 verbimoodustus 59–124
 verbituletustüübid 91, 93–119
 verbistaja 60
 viisimäärsõna 288, 289
 -vik 219
 -vil(e) 292, 309
 -võitu 259, 286
 võrdekategooria e komparatsioon 30,
 257, 280
 võrdlusomadussõna 253–256
 vörd- 180
 väärtushinnang 179
 ühendav e aditiivne seos 169, 256
 üld- 260, 284, 285, 286
 üle- 90, 121, 242, 266
 üli- 37, 49, 58, 179, 236, 257, 260, 284,
 285, 292
 ürg- 130, 260, 284